

Sportaccommodaties in Nederland

Kaarten en kengetallen

Redactie

- » Hugo van der Poel
- » Karin Wezenberg-Hoenderkamp
- » Remco Hoekman

brancherapport sport

05 » Sportaccommodaties

Sportaccommodaties in Nederland

Sportaccommodaties in Nederland

Kaarten en kengetallen

- » Hugo van der Poel, Karin Wezenberg-Hoenderkamp en Remco Hoekman (redactie)
- » Sven Bakker
- » Arjen Davids
- » Willem Hoffmans
- » Caroline van Lindert
- » Jo Lucassen
- » Daniël Rewijk
- » Björn Schadenberg
- » Vera Scholten

ISBN 978-90-5472-381-3

NUR 480

Ontwerp en opmaak: Studiorvg, Rotterdam

Fotografie omslag: Jeroen Komen

Beschrijving foto: De Scheg Playground in Vleuterweide (Utrecht): een multifunctionele sport- en welzijnsaccommodatie. Op deze playground staan zowel sportvoorzieningen voor kinderen als voor ouderen. De verzonken atletiekbaan die rondom het terrein loopt, kan in de winter als ijsbaan fungeren.

Drukwerk: PrintSupport4U, Meppel

Mulier Instituut

sociaalwetenschappelijk sportonderzoek

Postbus 85445

3508 AK Utrecht

T. 030-7210220

E. info@mulierinstituut.nl

I. www.mulierinstituut.nl

© 2016 Mulier Instituut, Utrecht/Arko Sports Media, Nieuwegein

Behoudens uitzondering door de wet gesteld mag, zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n) op het auteursrecht, c.q. de uitgever van deze uitgave door de rechthebbende(n) gemachtigd namens hem (hen) op te treden, niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, hetgeen ook van toepassing is op de gehele of gedeeltelijke bewerking.

De uitgever is met uitsluiting van ieder ander gerechtigd de door derden verschuldigde vergoedingen voor kopiëren, als bedoeld in art. 17 lid 2. Auteurswet 1912 en in het KB van 20 juni 1974 (Stb. 351) ex artikel 16b., te innen en/of daartoe in en buiten rechte op te treden.

Voorwoord

Zonder dat een wet dit regelt hebben verenigingen, ondernemers en gemeenten het land voorzien van een dicht pakket aan sportaccommodaties. Zo dicht, dat de gemiddelde Nederlander op minder dan 800 meter van huis een sportaccommodatie vindt en binnen 1,6 kilometer een fitnesscentrum, een sporthal, een voetbal- en een tennisaccommodatie. Reisaafstand wordt dan ook weinig opgegeven als reden om niet te sporten.

Acht jaar geleden is Sportservice Zuid-Holland begonnen met het vergaren van data over sportaccommodaties. De wens was sportaccommodaties zichtbaar te maken op een digitale kaart: de Sportatlas. Nadat de samenwerking was gezocht met Arko Sports Media, InnoSport-NL en het Mulier Instituut in de Stichting Sportatlas, is de Sportatlas vervolgens in beheer gekomen bij het Mulier Instituut. Daar is de Sportatlas ondergebracht in het Databestand SportAanbod (DSA). De auteurs van dit brancherapport hebben grote waardering voor eenieder die heeft bijgedragen aan de opbouw van dit databestand. Hun werk heeft ertoe geleid dat we in dit brancherapport analyses konden uitvoeren op een bestand van 20.355 sportaccommodaties. Daarmee zijn alle reguliere sportaccommodaties in Nederland goed in kaart gebracht en kengetallen voor het accommodatiebeleid ontwikkeld.

Dit brancherapport is mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van het Ministerie van VWS en het NWO-programma 'Sportvoorzieningen en sportdeelname'. De opzet van dit brancherapport en de ontwikkeling van de kernindicatoren is besproken in de Klankbordgroep AccommodatieMonitor Sport. Concepthoofdstukken hebben voorgelegd in het consortium van het NWO-programma 'Sportvoorzieningen en sportdeelname' en zijn kritisch meegelezen door collega's bij veldorganisaties. Met de Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) is samengewerkt bij de ontwikkeling van de Monitor Lokaal Sportbeleid, een belangrijke bron van informatie over accommodatiebeleid. De eindversie is vlot en vakkundig geredigeerd door Karlijn de Jonge van Arko Sports Media.

De eindspurt voor publicatie van dit brancherapport is ingezet tijdens de Olympische Spelen in Rio de Janeiro. We zijn verheugd dat er na twee olympische cycli loon naar werken is en erg dankbaar voor de bijdragen aan en steun voor dit brancherapport. Onze missie is helemaal geslaagd als blijkt dat dit brancherapport een nieuwe impuls geeft aan het onderzoek naar sportaccommodaties

Hugo van der Poel, Karin Wezenberg-Hoenderkamp en Remco Hoekman
Redactie

Inhoud

Samenvatting	10
1 Inleiding	18
1.1 Achtergronden	19
1.2 Databestand SportAanbod (DSA)	22
1.3 Leeswijzer	31
2 Van open veld tot multifunctioneel stadion: de geschiedenis van sportaccommodaties.....	34
2.1 Het open veld.....	35
2.2 De zaal.....	37
2.3 Velden en banen.....	39
2.4 Het zwembad.....	42
2.5 Het stadion	45
2.6 Tot slot	48
Uitgelicht: Olympisch Stadion	50
3 Spreiding sportaccommodaties.....	52
3.1 Spreiding sportaccommodaties naar VSG-regio	53
3.2 Accommodaties uitgesplitst naar gemeentelijke stedelijkheid.....	66
3.3 Accommodaties uitgesplitst naar gemeentegrootte	69
3.4 Accommodaties in krimp- en anticipeergebieden.....	71
3.5 Accommodaties naar sociale status.....	74
3.6 Tot slot	77
Uitgelicht: Golfbaan golfclub De Compagnie	80
4 Afstand tot sportaccommodaties.....	82
4.1 Afstand inwoners tot sportaccommodaties.....	83
4.2 Verzorgingsgebieden van sportaccommodaties.....	102
4.3 Afstand en diversiteit van sportaccommodaties.....	105
4.4 Tot slot	110
Uitgelicht: Sportevents Terschelling	112

5	Gymzalen, sportzalen en sporthallen	114
5.1	Afbakening en definities	115
5.2	Zaalsportaccommodaties voor sport en onderwijs	117
5.3	Gebruik van en tevredenheid over zaalsportaccommodaties in het bewegingsonderwijs	125
5.4	Bereikbaarheid van sportaccommodaties voor het bewegingsonderwijs	131
5.5	Tot slot	140
	Uitgelicht: Nieuw Welgelegen	144
6	Voetbalaccommodaties.....	146
6.1	Voetballers en accommodatiegebruik.....	147
6.2	Voetbalverenigingen en voetbalaccommodaties.....	151
6.3	Geografische verschillen.....	156
6.4	Reisafstanden van voetballers	161
6.5	Kengetallen per KNVB-district.....	164
6.6	Tot slot	166
	Uitgelicht: Desso Sports Systems.....	170
7	Tennisaccommodaties	172
7.1	Aantallen verenigingen, accommodaties en tennisbanen	173
7.2	Ontwikkeling in baansoorten	180
7.3	Afstand tot de tennisaccommodatie	183
7.4	Ontwikkelingen in baanbezetting, contributie en baanopbrengst.....	190
7.5	Tot slot	199
	Uitgelicht: Tennisbouw Nederland B.V.....	202
8	Bijzondere accommodaties.....	204
8.1	Regionale accommodaties	206
8.2	A1-wedstrijdaccommodaties	218
8.3	Trainings- en scholingsfaciliteiten	220
8.4	FieldLabs.....	222
8.5	Topsportaccommodaties en sportevenementen in 2015	223
8.6	Bijzondere tijdelijke sportvoorzieningen.....	226
8.7	Tot slot	231
	Uitgelicht: Kaatsbaan Franeker.....	234

9	Beleid, beheer en financiering	236
9.1	Overheidssteun voor sportaccommodaties	237
9.2	Financiering sportaccommodaties	244
9.3	Uitvoering accommodatiebeleid	247
9.4	Tariefstelling	252
9.5	Capaciteitsplanning	253
9.6	Tot slot	255
	Uitgelicht: SnowWorld Zoetermeer	258
10	Duurzaamheid	260
10.1	Inleiding	261
10.2	Energie	265
10.3	Water	275
10.4	Afval	277
10.5	De (sportspecifieke) omgeving	277
10.6	Tot slot	279
	Uitgelicht: Sports Centre de Bongerd	284
11	Toegankelijkheid	286
11.1	Fysieke en sociale toegankelijkheid	287
11.2	Ervaringen van burgers	289
11.3	Beleid gericht op toegankelijkheid	296
11.4	Richtlijnen toegankelijkheid	300
11.5	Meten van toegankelijkheid	302
11.6	Tot slot	304
	Uitgelicht: Sportlandgoed De Haamen	310
12	Sportaccommodaties in de toekomst	312
12.1	Sportdeelname en accommodatiegebruik	313
12.2	Accommodatiegebruik in de toekomst	329
12.3	Tot slot	343
	Uitgelicht: Genneper Parken	346

13 Kernindicator Sportaccommodaties.....	348
13.1 Afbakening van de kernindicator Sportaccommodaties.....	350
13.2 Uitkomsten kernindicator	357
13.3 Kernindicator Sportaccommodaties naar gebiedskenmerken.....	360
13.4 Tot slot	362
Uitgelicht: Amstel Gold Race.....	366
14 Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving.....	368
14.1 Inleiding	370
14.2 Elementen van de beweegvriendelijke omgeving.....	379
14.3 Uitkomsten kernindicator	387
14.4 Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving naar gebiedskenmerken	391
14.5 Tot slot	392
Uitgelicht: Geusseltbad.....	396
15 Slotbeschouwing	398
15.1 Terugblik.....	399
15.2 Kengetallen.....	401
15.3 Belangrijkste resultaten.....	403
15.4 Hoe verder?.....	410
Literatuur	416
Bijlagen	426
Bijlage 1 Glossarium.....	427
Bijlage 2 Indeling VSG-regio's.....	433
Bijlage 3 Draagvlakcijfers sporthallen	435
Bijlage 4 Technische verantwoording afstandsanalyses	436
Bijlage 5 Gemiddelde afstanden tot dichtstbijzijnde type sportaccommodatie per VSG-regio	437
Bijlage 6 Indeling en kenmerken van COROP-gebieden	438
Bijlage 7 Score kernindicator Sportaccommodaties per gemeente	441
Bijlage 8 Klasse-indeling en scores kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving.....	447

Samenvatting

Historie

- Stadion was een Griekse lengtemaat van ongeveer 1.85 meter. Het stadion als permanente sportaccommodatie ontstond toen langs de renbaan met deze afstand tribunes voor toeschouwers werden gebouwd.
- De militaire achtergrond van een aantal sporten werkt soms lang door, ook in de accommodaties. Zo heeft het moderne zwembad de vorm van een nat exercitieterrein: marcheren in rechte lijnen en keren in een scherpe hoek.
- Hoewel er in de Griekse oudheid, en ook in andere culturen, al een paar millennia sportaccommodaties worden gebouwd, is het overgrote deel van de sportaccommodaties waarin we nu sporten van de laatste decennia. Met name de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw hebben een grote bouw golf van sportaccommodaties laten zien, samenhangend met de democratisering van de sport en de uitbouw van de verzorgingsstaat.
- De laatste twee decennia zit de vernieuwing en verdere inrichting van het Nederlandse landschap van sportaccommodaties vooral in de hoek van de commerciële initiatieven (fitnesscentra, klimhallen) en het sportieve gebruik van de openbare ruimte (bootcamps in parken, mountainbikeroutes, hardloopevenementen).

Spreiding

- Nederland heeft één sportaccommodatie per 835 inwoners. Omdat accommodaties als zwembaden en sporthallen meerdere vormen van sport faciliteren, is het aantal mogelijkheden om een sport te beoefenen nog groter.
- Sport is 'naar de mensen toe' gebracht, hetgeen blijkt uit het feit dat het aantal accommodaties per 25.000 inwoners toeneemt naarmate de bevolkingsdichtheid afneemt.
- In krimp- en anticiperregio's ligt het aantal accommodaties per 25.000 inwoners rond de veertig, tegen dertig als landelijk gemiddelde.
- De sociale status van buurten heeft een vrij beperkte invloed op de spreiding van accommodaties. In gemiddelde statusbuurten ligt het aantal accommodaties naar verhouding iets hoger, en in lage- en hogestatusbuurten iets lager dan verwacht mocht worden op basis van het aantal inwoners.

Afstand

- De afstand wordt door heel weinig mensen genoemd als reden om niet te sporten. De afstandsanalyses onderbouwen dit door zichtbaar te maken dat voor vrijwel iedereen sporten in de buurt mogelijk is.
- Negenvan de tien Nederlanders kunnen binnen een straal van 3 kilometer voetballen, tennissen, fitnesssen en/of een zaa sport beoefenen. Driekwart van de Nederlanders vindt binnen die straal een zwembad.
- De dichtstbijzijnde sportvoorziening is voor twee op de vijf Nederlanders een fitnesscentrum. Voor een kwart van de Nederlanders is dat een sporthal, voor 17 procent een voetbalaccommodatie. Voor 15 procent is een tennisaccommodatie het meest dichtbij.
- Gemiddeld ligt de dichtstbijzijnde sportaccommodatie op minder dan 800 meter van de eigen woning. Het fitnesscentrum, de voetbal- en tennisaccommodatie én de sporthal liggen gemiddeld binnen een straal van 1,6 kilometer van huis.
- Voetbal en tennis zijn heel goed gespreid en bereikbaar. Welke insteek ook wordt genomen (gemeentegrootte, stedelijkheidsgraad, sociale status), de afstanden tot de voetbal- en tennisaccommodatie blijven min of meer gelijk.

Gymzalen, sportzalen en sporthallen

- In het Databestand SportAanbod (DSA) waren in december 2015 1.841 sporthallen, 689 sportzalen en 4.100 gymzalen opgenomen. Vooral zicht krijgen op het aantal gymzalen was lastig, met name bij de in pandige gymzalen die in beheer zijn bij scholen en niet worden verhuurd aan verenigingen.
- De gevonden aantallen wijken af van de normen en draagvlakcijfers zoals genoemd in de *Planologische Kengetallen*. Waarom dat zo is en of dit zou kunnen of moeten leiden tot aanpassing van die normen, is zaak voor nader onderzoek.
- Een gymzaal is één zaa sporteenheid, een sportzaal twee en een sporthal drie. Het gemiddeld aantal zaa sporteenheden is zestien per 25.000 inwoners, oftewel één per 1.500 inwoners. In landelijke gebieden als Groningen (22) is de dichtheid bijna twee keer die van stedelijke gebieden (Amsterdam: 12).

- Bij driekwart van de basisscholen ligt de dichtstbijzijnde sportzaal niet op het terrein van de school of in de directe nabijheid (op minder dan 150 meter). Voor basisscholen zou er een zaalsportaccommodatie geschikt voor bewegingsonderwijs te vinden moeten zijn binnen een straal van 1 kilometer. Dit blijkt lang niet overal het geval. In zes VSG-regio's ligt het percentage scholen dat verder dan 1 kilometer aflight van een geschikte zaalsportaccommodatie boven de 20 procent. In het voortgezet onderwijs heeft meer dan de helft van de scholen een accommodatie op het eigen terrein en geldt slechts bij acht scholen dat zij meer dan de normafstand van 2 kilometer moeten overbruggen.
- Bijna de helft van de basisscholen ervaart één of meer knelpunten rond de kwaliteit van gymzalen. Naast een tekort aan zaalruimte worden de bereikbaarheid en onderhoud/inrichting genoemd. Ongeveer een derde van de scholen voor voortgezet onderwijs ervaart knelpunten ten aanzien van de zaalruimten, waarbij een tekort aan ruimte, de bereikbaarheid en het budget het vaakst worden genoemd.

Voetbalaccommodaties

- In het DSA zijn 2.315 voetbalaccommodaties opgenomen, met in totaal 7.526 velden. Dit komt overeen met 1,4 voetbalaccommodatie per 10.000 inwoners, met gemiddeld 3,1 velden.
- De eerste kunstgrasvelden werden rond het jaar 2000 aangelegd. Nu is een vijfde van de velden in Nederland een kunstgrasveld.
- Voetballen wordt meer frequent gedaan: de nieuwe trainingsrichtlijn is twee keer tachtig minuten voor alle teams. Als clubs beschikken over verlichte kunstgrasvelden, is dit vaak goed haalbaar.
- Het aantal KNVB-leden per voetbalveld is 169 voor Nederland, variërend van 147 in KNVB-district Zuid II tot 193 in West II.
- Het totale ruimtebeslag door voetbal (aantal velden) blijft min of meer stabiel, terwijl de KNVB het afgelopen decennium toch fors is gegroeid, met name door de opkomst van het meiden- en vrouwenvoetbal. De groei van het aantal leden is opgevangen door de aanleg van kunstgrasvelden en een hogere bezettingsgraad, die makkelijker is te realiseren bij grotere verenigingen.
- Voetballers spelen lang niet altijd bij de dichtstbijzijnde vereniging. Vooral in stedelijke gebieden voetballen voetballers bij een club verderop. In dorpen speelt men toch overwegend bij de club uit het eigen dorp.

- Capaciteitstekorten doen zich vooral voor in stedelijke gebieden. Met kunstgrasvelden is het vaak wel mogelijk de tekorten in technische zin op te lossen, en krijgen de tekorten steeds vaker een organisatorische oorzaak. Met name op de zaterdagen kunnen er niet meer wedstrijden worden gehouden omdat de velden inmiddels de gehele dag al bezet zijn. Als er financieel of letterlijk geen ruimte meer is voor nieuwe velden, resteert verschuiven van wedstrijden naar de zondag of de avonden als oplossing voor het tekort aan speelruimte.

Tennisaccommodaties

- Nederland telt 2.067 tennisaccommodaties. Er zijn iets meer dan 1.700 tennisverenigingen aangesloten bij de KNLTB, die spelen op 1.671 tennisaccommodaties met buitenbanen geschikt voor de KNLTB-competities.
- Bij de KNLTB-verenigingen zijn 10.458 buitenbanen in gebruik. Het gemiddeld aantal banen per vereniging is iets meer dan 6, variërend van 3,8 in het KNLTB-district Zeeland tot 9,3 in Den Haag.
- Het aantal leden per baan (de baandruk) in 2015 was voor heel Nederland 57. Met 43 was de baandruk in het district Zeeland het laagst, en met 80 in het district IJmond het hoogst.
- Tussen 2004 en 2014 is het aandeel gravelbanen gedaald van 60 procent naar 40 procent. Tegelijkertijd steeg het aandeel roodzand kunstgrasbanen van 0 procent naar 20 procent. Sinds een aantal jaren maakt de KNLTB zich sterk voor het behoud van gravelbanen. Dit beleid lijkt succesvol, de laatste jaren is de daling van het aandeel gravelbanen gestopt.
- Net als voetballers rijden ook veel tennissers de dichtstbijzijnde tennisaccommodatie voorbij naar de accommodatie waar hun vereniging is gehuisvest, gemiddeld bijna 1 kilometer verderop. Dit verschil in afstand is in zeer sterk stedelijk gebied 1,5 kilometer en in niet-stedelijk gebied 615 meter.
- De contributieopbrengst per baan wordt bepaald door het aantal leden per baan en de hoogte van de contributie. Dit is in het district Zeeland het laagst met 4.300 euro, en in district IJmond het hoogst met 13.700 euro. Dit zijn opmerkelijke verschillen. Nader onderzoek kan helpen om te bepalen welke minimum contributieopbrengst vereist is om een tennisaccommodatie op langere termijn in stand te kunnen houden.

Bijzondere accommodaties

- Naast de reguliere 'doesportaccommodaties' die in de overige hoofdstukken centraal staan, kent Nederland ook een scala aan bijzondere accommodaties, zoals 'kijksportaccommodaties', regionale accommodaties en tijdelijke accommodaties.
- Kijksportaccommodaties zijn bijvoorbeeld de 37 voetbalstadions waar betaald voetbal wordt gespeeld en zogeheten A1-accommodaties met voorzieningen voor internationale topwedstrijden, zoals het IJssstadion Thialf in Heerenveen en het Pieter van den Hoogenband zwembad in Eindhoven.
- Mooi voorbeeld van regionale accommodaties zijn de accommodaties voor kaatsen. Daarvan liggen er tientallen in Friesland, terwijl er buiten Friesland maar acht te vinden zijn.
- Tijdelijke accommodaties zijn er in soorten en maten. De openbare ruimte kan tijdelijk worden ingericht voor marathons, zeilwedstrijden en de Elfstedentocht. Maar een bestaande voorziening kan ook tijdelijk worden omgetoverd tot sportaccommodatie, of tijdelijk een andere dan reguliere bestemming krijgen. Mooi voorbeeld hiervan was de 'Coolste baan': de transformatie van de atletiekbaan in het Olympisch Stadion tot ijsbaan in februari 2014.

Beleid, beheer en financiering

- Sportaccommodaties worden gebouwd, onderhouden en beheerd door verenigingen, ondernemers en gemeenten. De rijksoverheid speelt geen directe rol in het sportaccommodatiebeleid.
- De rijksoverheid speelt indirect wel een rol in het sportaccommodatiebeleid via allerlei vormen van wet- en regelgeving. Zo zijn voor de financiering van accommodaties de actuele discussies over de werking van de Wet Markt en Overheid en het Sportbesluit van groot belang. Veranderingen hierin kunnen leiden tot wijzigingen in bestaande geldstromen in de orde van enige honderden miljoenen.
- In het gemeentelijk sportbeleid zijn de accommodaties het belangrijkste onderdeel. De meeste gemeenten hanteren hiervoor meerjareninvesterings- en meerjarenonderhoudsplannen. Belangrijke thema's zijn kostenbesparingen, privatisering en duurzaamheid.

- De tariefstelling is bij sportaccommodaties meestal historisch gegroeid. Bij een op de tien gemeenten is het tariefstelsel onlangs gewijzigd en bij vier op de tien gemeenten is het tariefstelsel onderwerp van discussie.

Duurzaamheid

- Voor sportaccommodaties neemt het thema duurzaamheid toe in belang. De belangrijkste aandachtspunten zijn het (beperken van het) gebruik van stroomeenheden (energie, water), duurzaam bouwen en het milieuvriendelijk beheren van buitensportaccommodaties.
- De grootste milieubelasting door sport lijkt te worden veroorzaakt door het energiegebruik. Het Energieakkoord betekent ook voor de sportwereld dat serieus gewerkt moet gaan worden aan het terugbrengen van het energiegebruik.
- Voor sportverenigingen bestaat er sinds januari 2016 een subsidie voor het nemen van energiebesparende maatregelen. Hiervoor is (vooralsnog) 6 miljoen op jaarbasis beschikbaar. In 2016 was de regeling binnen een paar weken uitgeput.
- Voor de buitensporten is een green deal afgesproken, waarmee de beheerders en exploitanten van buitensportaccommodaties tot 2020 de tijd krijgen methodieken te ontwikkelen voor milieuvriendelijk en chemievrij onderhoud van sportparken en golfbanen.

Toegankelijkheid

- In 2016 heeft Nederland het VN-verdrag voor rechten van mensen met een beperking geratificeerd, dat ertoe moet leiden dat gebouwen, wegen en vervoer – dus ook sportvoorzieningen – even toegankelijk moeten zijn voor mensen mét, als voor mensen zonder beperking.
- Recent zijn richtlijnen beschikbaar gekomen die bouwers, beheerders en exploitanten van binnen- en buitensportaccommodaties en de openbare ruimte kunnen hanteren om hun voorzieningen toegankelijk in te richten en te houden.
- Er bestaat nog geen landelijke registratie van de toegankelijkheid van sportaccommodaties, maar er worden op dit terrein al wel de nodige initiatieven genomen, met gebruikmaking van schouwlijsten, apps en vraag- aanbodscans.

Toekomst

- Voor toekomstprognoses zijn drie zaken van belang: omvang en samenstelling van de bevolking; de sportdeelname van te onderscheiden bevolkingsgroepen en het accommodatiegebruik van de onderscheiden groepen sporters.
- Naar verwachting zal de Nederlandse bevolking nog iets groeien, met name ten gevolge van immigratie. De bevolking (die er nu al is) wordt ouder. Het gecombineerd effect op landelijk niveau is dat het aantal sporters, bij gelijkblijvende sportdeelname van de onderscheiden leeftijdsgroepen, niet zoveel zal veranderen.
- Bij alle leeftijdsgroepen is de afgelopen jaren een lichte stijging in de sportdeelname waar te nemen. Door de vergrijzing is dat niet zichtbaar in het landelijk deelnamecijfer, maar dit is wel iets om rekening mee te houden bij toekomstprognoses.
- In het accommodatiegebruik zijn duidelijke verschuivingen waar te nemen. Het gebruik van zwembaden neemt bij alle leeftijdsgroepen af. Het gebruik van de openbare ruimte stijgt bij de leeftijdsgroepen boven de 25 jaar.
- Wanneer we de trendmatige ontwikkelingen in sportdeelname en accommodatiegebruik doortrekken naar de toekomst, zijn er bij veel VSG-regio's in 2030 grote verschuivingen te zien ten opzichte van 2014. In de stedelijke gebieden in het westen van het land kan de vraag naar specifieke accommodaties met 10-20 procent toenemen, terwijl die in perifere landelijke gebieden met dezelfde percentages kan afnemen.

Kernindicator Sportaccommodaties

- Om de landelijke ontwikkelingen in de sport te kunnen volgen, zijn kernindicatoren ontwikkeld. De kernindicator Sportaccommodaties is een van de twee ruimtelijke kernindicatoren en drukt de dichtheid van sportaccommodaties per 10.000 inwoners uit, waarbij rekening wordt gehouden met verschillen in capaciteit en diversiteit van sportaccommodaties.
- De score voor heel Nederland op de kernindicator Sportaccommodaties is 21,6. De spreiding tussen de VSG-regio's is 14,6 voor de regio Amsterdam tot 28,5 voor Friesland. De grootste verschillen op gemeenteniveau zijn 13,2 voor Amsterdam en 126,9 voor Vlieland.

- De verschillen in score op de kernindicator Sportaccommodaties lijken op die in aantallen voorzieningen. De capaciteit van een aantal typen accommodaties is in stedelijke gebieden zoals verwacht groter dan in landelijke gebieden. Maar dit effect op de kernindicator valt weg tegen de grote diversiteit van zaalsportaccommodaties, die verhoudingsgewijs veel in de landelijke gebieden te vinden zijn.

Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving

- De kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving geeft de mate weer waarin de woonomgeving mogelijkheden biedt voor allerlei vormen van sporten en bewegen.
- De kernindicator bestaat uit zes deelelementen: publieke sportaccommodaties, sport- en speelplekken, sport- en speelruimtes, routes, buitengebied en nabijheid van voorzieningen. De deelelementen kunnen weer bestaan uit meerdere categorieën, zoals bos, heide en zand/strand bij buitengebied. De uitkomsten per deelelement worden in vijf klassen ingedeeld, waarna de score op de kernindicator het gemiddelde is van de scores op de zes deelelementen.
- De score op de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving voor heel Nederland zit met 2,56 erg dicht aan tegen het midden van de gehanteerde vijfpuntschaal. De verschillende deelelementen blijken elkaar uit te middelen.
- De kernindicator discrimineert op het niveau van de VSG-regio's met een heel punt tussen de regio's Zuid-Holland-Zuid met 2,16 en Drenthe met 3,19, en met bijna 2,7 punten tussen de gemeenten Hendrik-Ido-Ambacht (1,35) en Coevorden (4,04). De spreiding in scores tussen VSG-regio's en gemeenten op de deelelementen is vaak 2 of 3 punten.

1

Inleiding

- » Hugo van der Poel
- » Remco Hoekman
- » Karin Wezenberg-Hoenderkamp

Meer dan 80 procent van de overheidsmiddelen besteed aan sport gaat naar de bouw, het onderhoud, het beheer en de exploitatie van sportaccommodaties. Deze inzet komt vrijwel volledig van gemeenten. In geld uitgedrukt zijn de sportaccommodaties hiermee verreweg het belangrijkste instrument dat wordt ingezet om de sportdeelname te verhogen. In dit brancherapport *Sportaccommodaties in Nederland* brengen we een groot aantal gegevens over sportaccommodaties bijeen, diepen we diverse typen accommodaties verder uit en gaan we in op actuele beleidsmatige onderwerpen in het sportaccommodatiebeleid.

In deze inleiding gaan we eerst in op de achtergronden van deze publicatie en beschrijven we vervolgens de SportAanbod (DSA), de belangrijkste bron van de gepresenteerde gegevens in dit brancherapport. We sluiten af met een leeswijzer.

1.1 Achtergronden

Deze rapportage verschijnt als vijfde deel in de reeks brancherapporten sport, waarin eerder delen verschenen over zwemmen (Van der Werff en Breedveld (red.), 2013), sportevenementen (Hover et al. (red.), 2014), tennis (Van der Poel en Bakker (red.), 2015) en atletiek (Breedveld en Hover (red.), 2016). De brancherapporten zijn verwant aan de *Rapportages Sport*, die het SCP zo om de drie jaar uitbrengt. Deze *Rapportages Sport* bieden telkenmale een actueel overzicht van de landelijke statistieken en daarmee inzicht in de trends in het landelijke sportlandschap. De brancherapporten beogen een omvattend en actueel beeld te presenteren van een bepaalde tak of een bepaald aspect van de sport, waarbij de nadruk eveneens ligt op het presenteren van de huidige stand van het beleid, beschikbare gegevens en statistieken.

Het Mulier Instituut krijgt ondersteuning van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) voor het verzamelen en bijhouden van gegevens van het sportaanbod in Nederland en – mede op basis daarvan – monitoren van ontwikkelingen in het sportaanbod. In functie hiervan geeft het Mulier Instituut met dit vijfde brancherapport inzicht in de actuele stand van zaken met betrekking tot sportaccommodaties. Vooral in de verdiepende hoofdstukken kan daarbij al het een en ander worden gezegd over ontwikkelingen in de tijd, bij

andere onderdelen biedt deze rapportage een nulmeting en zullen ontwikkelingen pas vanaf nu (beleids- en cijfermatig) kunnen worden gevolgd.

Deze publicatie kent een voorloper in *Sportaccommodaties in beeld* (Hoekman et al. (red.), 2013). In die publicatie is uitgebreid ingegaan op de achtergronden ervan, in het bijzonder de database en Stichting Sportatlas. In de Stichting Sportatlas werkten Sportservice Zuid-Holland, Arko Sports Media, InnoSportNL en het Mulier Instituut samen om de database Sportatlas te vullen met data over sportaccommodaties. De inzet van de Stichting Sportatlas was de kosten van de dataverzameling te kunnen bestrijden met inkomsten uit het ontsluiten van de data. De verkoop van *Sportaccommodaties in beeld* was een van de middelen waarmee opbrengsten moesten worden gegenereerd om de werkzaamheden van de Stichting te kunnen betalen. De database Sportatlas telde begin 2012 12.834 accommodaties (a.w., 17). Op basis van die data is *Sportaccommodaties in beeld* uitgebracht, met in totaal elf hoofdstukken. De hoofdstukken 3, 4, 6, 7 en 12 van dit brancherapport kennen een corresponderend hoofdstuk in *Sportaccommodaties in beeld*.

Na enkele jaren proberen bleek het niet mogelijk om de Stichting Sportatlas in de zwarte cijfers te krijgen en is de Stichting ontbonden. De database Sportatlas is daarbij ondergebracht bij het Mulier Instituut en onderdeel geworden van de DSA. Deze database omvatte eind 2015 ruim 22.000 sportaccommodaties, waarvan we er ruim 20.000 meenemen voor de analyses in dit brancherapport. Dat we *Sportaccommodaties in beeld* niet beschouwen als nulmeting heeft er dus vooral mee te maken dat we voor de analyses gebruikmaken van een bestand met zo'n 7.500 meer sportaccommodaties. Belangrijke kanttekening hierbij is dat het grootste verschil ligt bij de gymzalen, sportzalen en sporthallen. In *Sportaccommodaties in beeld* hadden we zicht op 1.134 sporthallen, veertien sportzalen en zestien gymzalen. In deze publicatie tellen we 1.841 sporthallen, 689 sportzalen en 4.100 gymzalen. Dat betekent dat het verschil van 7.500 accommodaties voor bijna 5.500 kan worden verklaard door toevoeging van ontbrekende zaalsportaccommodaties. Omdat deze data geheel nieuw zijn en ook beleidsmatig relevant, in verband met de discussies over het bewegingsonderwijs en de wens het aantal uren uit te breiden van twee naar drie per week, wijden we in dit brancherapport een verdiepend hoofdstuk aan dit type accommodatie. De verdiepende hoofdstukken over tennis- en voetbalaccommodaties, die zowel in dit brancherapport zijn opgenomen als in *Sportaccommodaties in beeld*, kunnen het meest aanspraak maken op het karakter van een 1-meting, omdat de onderliggende gegevens over aantallen accommodaties in beide publicaties niet veel verschillen. We leggen in dit brancherapport echter wel nieuwe inhoudelijke accenten en gaan nu vooral in op de afstand die tennissers en voetballers afleggen naar de betreffende accommodaties.

In de hoofdstukken 3 en 4 maken we de vergelijking met *Sportaccommodaties in beeld* expliciet niet, omdat de verschillen die waarneembaar zijn meer te maken hebben met een verbeterde registratie dan met trends in het landschap van sportaccommodaties. Zo noteerden we in *Sportaccommodaties in beeld* voor de gemiddelde afstand tot een sporthal in Nederland 2.226 meter. In deze publicatie berekenen we die afstand op 1.590 meter. Dit is het

gevolg van het feit dat we in 2015 zicht hadden op zo'n zevenhonderd sporthallen meer dan in 2012. Ook algemene indicatoren (zoals afstand tot de dichtstbijzijnde sportaccommodatie of het aantal sportaccommodaties binnen een straal van 3 kilometer van de eigen woning) worden hierdoor beïnvloed en zijn dus niet vergelijkbaar.

Een belangrijke wijziging ten opzichte van *Sportaccommodaties in Beeld* is dat het niveau waarop veel gegevens worden gepresenteerd, niet meer het niveau van de COROP-gebieden is, maar dat van de VSG-regio's. De COROP-indeling is een CBS-indeling van Nederland in veertig gebieden, die vaak voor de presentatie van statistische gegevens wordt gebruikt. De indeling in 27 VSG-regio's is een meer beleidsmatige indeling, die door de Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) wordt gehanteerd en die aansluit op allerlei vormen van regionaal beleid. Dat deze indeling nu wordt gebruikt volgt uit de samenwerkingsovereenkomst die VSG en Mulier Instituut zijn aangegaan. Hierin ligt onder meer besloten dat beide partijen ernaar streven zo veel als mogelijk beleidsmatig relevante gegevens op het niveau van gemeenten en VSG-regio's te ontsluiten, zodat deze gegevens een rol kunnen spelen in de monitoring van het lokale sportbeleid. Beide partijen hebben ook samengewerkt bij het uitzetten van een vragenlijst bij alle gemeentelijke sportafdelingen, waarvan een deel van de uitkomsten is terug te vinden in hoofdstuk 9 van dit brancherapport. Ten slotte zijn de beleidsmatige hoofdstukken in het derde deel van dit brancherapport in het bijzonder relevant voor de beleidsontwikkeling op lokaal niveau.

De behoefte aan kengetallen over sportaccommodaties, het verminderen van de versnippering in accommodatiegegevens en het kunnen volgen van ontwikkelingen in het sportaanbod in Nederland, is de aanleiding geweest voor VWS om de opbouw en het beheer van het DSA te ondersteunen. Leidraad voor de ontwikkeling van kengetallen is het rapport *Versterking data-infrastructuur sport* van het SCP (2012). Onder de titel *Kaart van Nederland* is aangegeven welke kengetallen worden gezocht op het gebied van ruimte en accommodaties. Veel van die kengetallen zijn terug te vinden in deze publicatie. Dat betreft vooral de kengetallen die afgeleid kunnen worden van de registratie in het DSA, waarbij moet worden gedacht aan van buiten waarneembare kenmerken als naam, adres, x,y-coördinaten en type sportaccommodatie. Voor andere kenmerken geldt dat die meer kwalitatief van aard zijn, vaak ook veranderlijker en hoe dan ook vragen om het gebruik van vragen- of schouwlijsten om die kenmerken te registreren. Denk hierbij aan zaken als toegankelijkheid voor rolstoelers, gebruikers van de accommodatie en beheers- en exploitatievormen. Om deze gegevens voor meer dan 20.000 accommodaties te verzamelen, zijn nog vele inspanningen over vele jaren nodig en geldt voor deze publicatie dat we hierover nog maar weinig kunnen rapporteren, hoewel bijvoorbeeld in de hoofdstukken 5, 9 en 10 hiertoe wel aanzetten te vinden zijn.

Om het overzichtelijk te houden, wenst VWS in elk geval te kunnen beschikken over een twintigtal kernindicatoren, waaronder de kernindicator Sportvoorzieningen en de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving. Op deze kernindicatoren wordt ingegaan in de hoofdstukken 13 en 14.

Tot slot is dit brancherapport deels het product van onderzoek dat wordt verricht in het kader van het NWO-programma 'Sportvoorzieningen en sportdeelname', waarvan de projectleiding berust bij het Mulier Instituut. Hoewel NWO-onderzoek in eerste aanleg gericht is op wetenschapsontwikkeling en moet uitmonden in wetenschappelijke publicaties, geldt voor het NWO-programma 'Sport' dat daarnaast grote nadruk wordt gelegd op valorisatie en het toegankelijk maken van de ontwikkelde kennis voor werkers in de sportsector. Het onderzoeksprogramma 'Sportvoorzieningen en sportdeelname' kent daartoe een consortium, waarin NOC*NSF, KNLTB, KNVB, VSG, NISB/KCS en een aantal gemeenten deelnemen. In bijeenkomsten van het consortium worden de voortgang en uitkomsten van het onderzoek besproken, alsook hoe deze uitkomsten toegankelijk en bruikbaar te maken voor de respectievelijke achterbannen en/of eigen beleidsontwikkeling. Conceptversies van de hoofdstukken van dit brancherapport zijn in consortiumverband besproken. Dit brancherapport geeft daarmee invulling aan het streven om een groot deel van de ontwikkelde kennis te bundelen in een Nederlandstalig 'handboek', dat bruikbaar kan zijn in de beleidsontwikkeling op het gebied van sportaccommodaties.

1.2 Databestand SportAanbod (DSA)

Het Database SportAanbod (DSA) is een landelijk databestand met gegevens over duizenden sportaccommodaties, zoals binnensportaccommodaties, sportvelden, zwembaden, fitnesscentra, maneges en schaatsbanen. In december 2015 bevatte het DSA van ruim 22.000 sportaccommodaties de adresgegevens en duiding van het type sportaccommodatie (welke sporten kunnen er beoefend worden). Daarnaast is van een aantal accommodaties aanvullende gegevens bekend over bijvoorbeeld het aantal velden of banen, de afmetingen en de soort ondergrond. Er is ook een bestand met gegevens van 28.000 sportaanbieders (naam, tak van sport, aanbodsform (vereniging, stichting, bedrijf, et cetera). Hoewel de koppeling nog niet compleet is, is al wel van een groot deel van de accommodaties bekend welke aanbieders daar actief zijn. Omgekeerd is ook van een groot deel van de aanbieders bekend van welke accommodatie(s) ze gebruikmaken. In dit brancherapport gebruiken we alleen de gegevens over de sportaccommodaties.

Van de ruim 22.000 sportaccommodaties in het DSA (december 2015) gebruiken we er in dit brancherapport 20.355. De tweeduizend accommodaties die we buiten beschouwing laten, vallen in een van de volgende categorieën:

1. de accommodaties vallen niet onder de definitie 'sportaccommodatie' die we in dit brancherapport gebruiken (zie bijlage 'Glossarium'), zoals openbare speelplekken, voetbalstadions, openzwemwaterlocaties en besloten zwemaccommodaties;
2. de registratie van dit type sportaccommodatie is nog te beperkt om van volledige nationale dekking te kunnen spreken (bijvoorbeeld vechtsportaccommodaties, denksportcentra en danscentra).

In dit brancherapport gebruiken we vanaf nu alleen nog de geselecteerde 20.355 sportaccommodaties.¹

1.2.1 Accommodatiegegevens

Van alle accommodaties is de volgende informatie beschikbaar:

- naam accommodatie;
- adres;
- x,y-coördinaten;
- gemeente;
- provincie;
- type (welke sporten kunnen er beoefend worden);
- indoor- en/of outdoorlocatie;
- bron.

Afhankelijk van het type accommodatie bevat het DSA aanvullende gegevens, zoals het aantal holes van de golfbaan of het aantal voetbalvelden op een complex. Ook faciliteiten die toebehoren aan de accommodatie zijn (deels) opgenomen in het DSA. Deze faciliteiten kunnen algemeen zijn en gelden voor alle accommodaties, zoals rolstoeltoegankelijkheid of de aanwezigheid van kleedkamers. Vermelde faciliteiten kunnen ook specifiek voor één of meerdere accommodaties zijn. Een voorbeeld hiervan is de aanwezigheid van kunstgrasvelden bij voetbal en de aanwezigheid van een buitenbad bij zwembaden.

De aanvullende gegevens zoals het aantal velden of de beschikbare faciliteiten zijn (nog) niet voor alle accommodaties beschikbaar. Deze gegevens zijn daarom ook niet meegenomen in de algemene analyses voor deze rapportage. De verdiepende hoofdstukken laten de meerwaarde zien van de beschikbaarheid van dergelijke aanvullende gegevens.

Het DSA is een registratie waarin op elk moment wijzigingen kunnen worden doorgevoerd. Die wijzigingen kunnen aanvullende, nieuwe informatie betreffen, bijvoorbeeld over de verlichting bij sportvelden of toevoeging van een nieuw type accommodatie (skateparken, padelbanen). Wijzigingen kunnen ook betrekking hebben op toevoeging van nieuwe accommodaties (ofwel omdat ze nieuw gebouwd zijn, ofwel omdat ze voor het eerst in het DSA worden geregistreerd), of plaatsvinden vanwege sluiting of functieverandering van de accommodatie. Voor de analyses ten behoeve van dit brancherapport is dit dynamische bestand 'bevroren' in december 2015, waarna de analyses zijn uitgevoerd op een bestand van toentertijd 20.355 in het DSA geregistreerde sportaccommodaties. In tabel 1.1 is een overzicht van deze accommodaties weergegeven.

Tabel 1.1 Accommodaties naar sporttype in het DSA.

Sport	Aantal accommodaties
Atletiek	185 (184 outdoor, 1 in- en outdoor)
Beachvolleybal (outdoor)	112
Bowlen/kegelen	303
Cricket	47
Fietscross	66
Fitness	2.572
Golf	264
Handbal (outdoor)	199
Handboogschieten	233 (232 outdoor, 1 indoor)
Hockey	333
Honkbal	142
Jeu de boules	286 (192 outdoor, 2 indoor, 92 in- en outdoor)
Karten	44
Klimsport	59 (32 indoor, 8 outdoor, 1 in- en outdoor, 18 onbekend)
Korfbal (outdoor)	582
Motorsport	146
Overige ruimte	1.194
Paardensport	820
Roeien	99
Rugby	76
Schaatsen	25 (19 indoor, 5 outdoor, 1 in- en outdoor)
Skiën	87 (80 indoor, 5 outdoor, 2 in- en outdoor)
Softbal	144
Squash	398
Tennis	2.067 (1.755 outdoor, 243 in- en outdoor, 69 indoor)
Voetbal	2.315
Wielersport	74 (70 outdoor, 2 indoor, 2 in- en outdoor)
Zwemmen	853 (466 indoor, 255 outdoor, 132 in- en outdoor)
Gymzalen	4.100
Sporthallen	1.841
Sportzalen	689
Totaal	20.355

Bron: Database SportAanbod (DSA), 2015.

In paragraaf 1.2.3 gaan we in op de dataverzameling. Eerst wordt in de volgende paragraaf een verantwoording per sporttak gegeven.

1.2.2 Verantwoording per sporttak

In deze paragraaf volgt een korte toelichting per sporttak, zoals die zichtbaar zijn in tabel 1.1. We staan daarbij stil bij de grootste verschillen met de momentopname van het DSA, die ten grondslag lag aan de analyses in *Sportaccommodaties in beeld*.

Atletiek

Het DSA bevat 185 atletiekbanen, waarvan 1 indoorbaan. Van 133 atletiekaccommodaties (72%) is het aantal lanen opgenomen.

Beachvolleybal

Het DSA bevat 112 beachvolleybalaccommodaties. Van 72 accommodaties (64%) is het aantal velden bekend.

Bowlen/kegelen

Het DSA bevat 303 locaties voor bowling en/of kegelen, ruim veertig meer dan in 2012, vooral door verbeterde registratie. Van 165 locaties is het aantal banen bekend (54%).

Cricket

Het DSA bevat 43 cricketaccommodaties. Er zijn geen aanvullende gegevens bekend.

Fietscross

Het DSA bevat 66 fietscrossaccommodaties. Er zijn geen aanvullende gegevens bekend. Deze sporttak was niet apart opgenomen in het bestand van 2012.

Fitness

Het DSA bevat 2.572 fitnessaccommodaties. Dit is ongeveer vijfhonderd minder dan de momentopname in 2012. In de oorspronkelijke deelbestanden met fitnessaccommodaties werd met een erg ruime definitie van fitness gewerkt, en waren bijvoorbeeld ook sport- en duikscholen, accommodaties voor taekwondo en andere vechtsporten meegenomen. Deze typen accommodaties tellen niet langer mee als fitnessaccommodatie en zijn voor het overgrote deel buiten de analyses (n=20.355) gehouden, omdat de registratie van deze sporttakken van onvoldoende kwaliteit is.

Golfbanen

Het DSA bevat 264 golfbanen. Van alle golfbanen is het aantal holes bekend.

Handbal

Het DSA bevat 199 handbalaccommodaties. Dit zijn accommodaties specifiek ingericht voor het beoefenen van handbal. Er is bij handbal landelijk een verschuiving zichtbaar, waarbij de sport minder buiten wordt beoefend en zich meer concentreert in de sporthallen. Dit verklaart waarschijnlijk de terugloop met 25 handbalaccommodaties ten opzichte van 2012. Van slechts 32 handbalaccommodaties (16%) is het aantal velden bekend.

Handboogschieten

Het DSA bevat 233 handboogschietaccommodaties, waarvan 1 indoorlocatie. Er zijn geen aanvullende gegevens bekend. Deze sporttak was niet apart opgenomen in het overzicht van 2012.

Hockey

Het DSA bevat 333 hockeyaccommodaties. Van alle accommodaties is het aantal en type ((semi-)waterveld, kunstgras) velden bekend. In 2012 telden we 305 hockeyaccommodaties. Hockey groeit. Een deel van de 28 nieuwe accommodaties is ook echt nieuw.

Honkbal

Het DSA bevat 142 honkbalaccommodaties. Van 130 accommodaties (92%) is het aantal velden bekend. Deze accommodaties zijn nu separaat opgenomen van softbalaccommodaties, hoewel het fysiek vaak om één en dezelfde locatie zal gaan (maar wel om verschillende velden). In 2012 telden we 170 honk/softbalaccommodaties.

Jeu de boules

Het DSA bevat 286 jeu-de-boulesaccommodaties, ruim vijftig meer dan in 2012, vooral door verbeterde registratie. Van 125 accommodaties (44%) is het aantal banen bekend.

Karten

Het DSA bevat 44 kartaccommodaties, waarvan bij slechts drie (7%) de lengte van de baan bekend is. Deze categorie was niet apart opgenomen in het overzicht van 2012.

Klimsport

Het DSA bevat 59 klimsportaccommodaties, waarvan bij 41 (69%) bekend is of deze in- of outdoor is. Van 49 (83%) is de hoogte van de muur bekend.

Korfbal

Het DSA bevat 582 (outdoor) korfbalaccommodaties. Van 435 accommodaties (75%) is het aantal velden bekend. In 2012 waren er slechts 343 korfbalaccommodaties bekend, waarbij werd opgemerkt dat dit vermoedelijk niet alle accommodaties zouden zijn.

Motorsport

Het DSA bevat 146 motorsportaccommodaties. Van 59 circuits is de lengte bekend, van 45 ook de ondergrond (o.a. zand, harde ondergrond). Hier is de registratie verbeterd, in 2012 stonden 68 accommodaties geregistreerd.

Overige accommodaties

Hier noteren we bijna 1.200 accommodaties, tegen 20 in 2012. Hierin zitten accommodaties waar bij de betreffende bond aangesloten bridge-, biljart- en tafeltennisverenigingen actief zijn en waarvan de accommodatie nog niet onder een andere categorie valt.

Paardensport

Het DSA bevat 820 paardensportaccommodaties, waarvan van 349 onbekend is of deze in- of outdoor is. Er zijn geen aanvullende gegevens bekend. Door betere registratie zijn er, ten opzichte van 2012, bijna vierhonderd accommodaties toegevoegd.

Roeien

Het DSA bevat 99 roeiaccommodaties. Er zijn geen aanvullende gegevens bekend.

Rugby

Het DSA bevat 76 rugbyaccommodaties. Van alle accommodaties is het aantal velden bekend.

Schaatsen

Het DSA bevat 25 schaatsaccommodaties, waarvan 19 indoor, 5 outdoor, en 1 in- en outdoor. In hoofdstuk 8 wordt op deze accommodaties ingegaan. Vergeleken met 2012 zijn 25 natuurijsbanen uit dit deelbestand gehaald.

Skiën

Het DSA bevat 87 skiaccommodaties, waarvan de meeste indoorbanen zijn. 46 accommodaties hebben één of meerdere rollerbanen, veertien locaties borstelbanen, zes sneeuwbanen en twee tapijtbanen. Van de overige accommodaties is het type baan niet bekend.

Softbal

Het DSA bevat 144 softbalaccommodaties. Van alle accommodaties is het aantal velden bekend. Zie toelichting bij honkbal.

Squash

Het DSA bevat 398 squashaccommodaties. Er zijn geen aanvullende gegevens over de accommodaties bekend. De squashcentra die bij de Squash Bond Nederland (SBN) zijn aangesloten, zijn opgenomen in het DSA, maar ook squashmogelijkheden bij bijvoorbeeld verblijfsrecreatie zijn aanwezig in de database. Door een verbeterde registratie hebben we zicht op ruim vijftig meer accommodaties in vergelijking met 2012.

Tennis

Het DSA bevat 2.067 tennisaccommodaties, waarvan op 1.998 locaties outdoorbanen aanwezig zijn. Volgens de KNLTB zijn er 1.671 accommodaties. Dit zijn alleen accommodaties waar verenigingen lid van de KNLTB actief zijn (zie hoofdstuk 7). Naast deze accommodaties hebben we ook zicht op commerciële tenniscomplexen en tennishallen. Vergeleken met 2012 hebben we zicht op 450 meer tennisaccommodaties.

Voetbal

Het DSA bevat 2.315 voetbalaccommodaties, bijna tweehonderd minder dan in 2012. Deze afname is deels veroorzaakt door een verbeterde registratie, waarbij voetbalvelden van verschillende verenigingen op hetzelfde sportpark bij elkaar zijn gevoegd (zie bijlage 'Glossarium'). Van alle accommodaties is het aantal velden bekend. Hierbij is ook het aantal natuur- en kunstgrasvelden bekend. Het aantal accommodaties bekend bij de KNVB komt niet overeen met het aantal accommodaties in het DSA (zie hoofdstuk 6).

Wielersport

Het DSA bevat zeventig wieleraaccommodaties (mountainbiken, (baan)wielrennen, veldrijden), waarvan van 56 (80%) de lengte van de baan bekend is. Er is nu een aparte categorie fietscross, dat mede verklaart waarom het aantal wieleraaccommodaties ten opzichte van 2012 met 24 is gedaald.

Zwemmen

Het DSA bevat 853 zwembaden die openbaar of semiopenbaar toegankelijk zijn. Met openbare zwembaden worden die zwemvoorzieningen bedoeld waar het publiek tegen betaling kan zwemmen, al dan niet in combinatie met andere activiteiten. De semiopenbare zwembaden zijn allerlei sport- of recreatieve accommodaties waar zwemmen een onderdeel vormt van het groter geheel (bijvoorbeeld vakantieparken, fitnesscentra). Bij een deel van deze bedrijven zijn de zwembaden minimaal een deel van het jaar en/of van de openingsuren ook toegankelijk voor personen die geen lid of gast zijn. Van 536 zwembaden (63%) is de oppervlakte van het zwemwater van alle bassins bekend.

Gymzalen, sporthallen en sportzalen

Het DSA bevat 4.100 gymzalen, 1.841 sporthallen en 689 sportzalen. Dit deelbestand maakt het grote verschil met 2012, toen hadden we zicht op 1.134 sporthallen, veertien sportzalen en zestien gymzalen. In totaal een verschil van afgerond 5.500 zaalsportaccommodaties. Van vrijwel alle sporthallen en sportzalen is minimaal één sport bekend die daar beoefend wordt. Van ruim 20 procent van de gymzalen, sporthallen en sporthallen is de afmeting (lengte, breedte, hoogte) bekend.

In 2012 vermeldden we ook aantallen voor denksport (80), schieten (17) en vechtsport (25). De denksportcentra zijn nu ondergebracht bij 'overige accommodaties'. Beide andere sport-

takken hebben we nu buiten de analyses (n=20.355) gelaten omdat de registratie voor die takken van sport nog niet goed genoeg is. De gegevens die we hebben staan nog steeds wel in het DSA (n=ruim 22.000), waarbij het streven is de komende tijd ook de registratie voor deze sporttakken op orde te krijgen.

Roeien op het Amsterdam-Rijnkanaal. Wanneer neem je iets mee als 'sportaccommodatie'?

1.2.3 Dataverzameling

De gegevens in het DSA zijn de afgelopen jaren via diverse methoden verzameld. Voor het vullen en actueel houden van de database wordt gebruikgemaakt van gegevens die worden aangeleverd en of gecontroleerd door (provinciale) sportraden, gemeenten en sportbonden. Daarnaast verzamelt en controleert het Mulier Instituut gegevens op internet, via de Basisregistraties Adressen en Gebouwen (BAG), luchtfoto's (openbaar beschikbaar, peiljaar 2014), Top10NL (topografische kaart van het kadaster) en door nabellen bij gemeenten en schoolbesturen (dit laatste in verband met het zoeken van accommodaties ten behoeve van het bewegingsonderwijs). Vakbladen als *Sportaccom* en *Sport & Gemeenten* attenderen regelmatig op de opening van nieuwe accommodaties.

Ondanks alle moeite die jarenlang is gaan zitten in het verzamelen, verrijken en actueel houden van de gegevens in het DSA, is het bestand met 20.355 accommodaties waarmee we werken voor dit brancherapport zowel een momentopname, alsook niet geheel vrij van fouten en onvolkomenheden. Waar we schrijven dat er 'in Nederland' x accommodaties van een bepaald type zijn', zou strikt genomen telkenmale moeten staan 'volgens het DSA december 2015' of 'in het DSA december 2015 stonden x accommodaties geregistreerd'. Aan de andere kant zijn er op de meeste accommodaties nu zoveel controles uitgevoerd, dat we er zeker van zijn dat het bestand voor wat betreft de reguliere sportaccommodaties vrijwel volledig is en voor de basisgegevens grotendeels foutenvrij. Dat geldt zeker voor de voorzieningen waar we dieper op ingaan, te weten de accommodaties voor hockey, golf, korfbal, zwemmen, zalsporten, fitness, tennis en voetbal. Daarmee durven we het aan om dit brancherapport als een nulmeting te beschouwen voor wat betreft de stand van zaken met betrekking tot sportaccommodaties in Nederland.

Bijlage 1 geeft een omschrijving van de gebruikte definities in dit brancherapport.

1.3 Leeswijzer

Dit brancherapport is niet echt een spannend leesboek, maar meer een naslagwerk, met hoofdstukken die los van elkaar kunnen worden gelezen. De meeste informatie zit in de kaarten, tabellen en figuren. In lijn met de eerdere brancherapporten hebben we voor enige verlichting gezorgd door fotomateriaal op te nemen en portretten van accommodaties of accommodatiegerelateerde zaken tussen de hoofdstukken.

Na hoofdstuk 2, dat in vogelvlucht de geschiedenis van het Nederlandse landschap van sportaccommodaties laat zien, bevatten de hoofdstukken 3 en 4 uitkomsten van ruimtelijke analyses op het DSA. In hoofdstuk 3 staat de spreiding van de sportaccommodaties over Nederland centraal, waarbij relaties worden gelegd met aantallen inwoners, stedelijkheid en sociale status van wijken. Er vinden uitsplitsingen plaats naar tennis, voetbal, korfbal, hockey, golf, fitness, zwemmen en zalsporten. In hoofdstuk 4 staat de afstand tot de dichtstbijzijnde sportaccommodatie centraal, wederom met uitsplitsingen naar net genoemde sporten. Met behulp van de afstandsberoeeningen wordt tevens inzicht gegeven in de verzorgingsgebieden van de accommodaties voor deze sporten.

Het tweede deel kent vier verdiepende hoofdstukken. Hoofdstuk 5 behandelt gymzalen, sportzalen en sporthallen. De nadruk ligt op het gebruik door het bewegingsonderwijs, tegen de achtergrond van de beleidsmatige discussie over de wenselijkheid het aantal uren bewegingsonderwijs uit te breiden. In hoofdstuk 6 gaan we in op voetbalaccommodaties. Naast een

actualisering van de aantallen accommodaties en velden ligt de nadruk hier op afstanden tot de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie, de voetbalaccommodatie waar de vereniging waarvan men lid is haar thuisbasis heeft en de verschillen daartussen. De lidmaatschapsgegevens die hiervoor nodig waren zijn verkregen van de KNVB. Een deel van de gegevens wordt gepresenteerd op het niveau van de zes districten die de KNVB onderscheidt. In hoofdstuk 7 is aandacht voor tennis. Ook hier presenteren we geactualiseerde gegevens over accommodaties en banen en gaan we dieper in op de thema's afstand en opbrengsten per baan. In dit hoofdstuk worden de meeste gegevens gepresenteerd op het niveau van de vijftien districten die de KNLTB hanteert. Hoofdstuk 8 is gewijd aan bijzondere accommodaties. De inspiratie voor dit hoofdstuk komt van de 'olympische kaart', die is ontwikkeld in het kader van het 'olympisch vuur' dat aan het begin van dit decennium in Nederland woedde. Die kaart presenteerde de reeds aanwezige en enkele geplande topsportaccommodaties in Nederland, die mogelijk wel zouden kunnen dienen als locatie voor de Olympische Spelen in Nederland in 2028. Die kaart hebben we voor zover mogelijk geactualiseerd. Verder maken we in hoofdstuk 8 ook andere bijzondere accommodaties zichtbaar, zoals regionale en nationale trainingscentra; bovenlokale voorzieningen zoals ijsbanen en wielervedbanen; tijdelijke voorzieningen; en alleen in bepaalde regio's voorkomende voorzieningen, zoals kaatsbanen.

Het derde deel van dit brancherapport bevat zes beleidsgeoriënteerde hoofdstukken. In hoofdstuk 9 presenteren we de uitkomsten van een peiling onder gemeentelijke ambtenaren over beleid en ontwikkelingen met betrekking tot sportaccommodaties. Verder geven we een beeld van actuele cijfers en beleidsdiscussies op het vlak van de financiering van sportaccommodaties. Hoofdstuk 10 behandelt het onderwerp duurzaamheid in relatie tot sportaccommodaties, in het bijzonder de ontwikkeling van het beleid ter zake. In hoofdstuk 11 doen we iets soortgelijks, maar dan met betrekking tot het thema toegankelijkheid van sportaccommodaties. In hoofdstuk 12 werpen we een blik in de toekomst, waarbij we onder meer aandacht hebben voor een kwantitatieve prognose voor de te verwachten vraag naar diverse typen sportaccommodaties in de komende jaren. In hoofdstuk 13 introduceren we de kernindicator Sportvoorzieningen. We geven uitleg hoe die tot stand is gekomen en maken de kernindicator, behalve op landelijk niveau, ook zichtbaar op het niveau van de VSG-regio's en naar achtergronden als stedelijkheid en gemeentegrootte. In hoofdstuk 14 doen we hetzelfde voor de kernindicator Bewegingsvriendelijke Omgeving.

We sluiten dit rapport af met een korte slotbeschouwing.

Noot

1. Met uitzondering van hoofdstuk 8 (bijzondere accommodaties). Hier is onder meer informatie over voetbalstadions en kaatsbanen opgenomen. De kaatsbanen zijn in het voorjaar van 2016 geïnventariseerd en daarom niet aanwezig in het DSA-bestand van december 2015.

2

Van open veld tot multifunctioneel stadion: de geschiedenis van sportaccommodaties

Spel, zo leert ons de Leidse historicus Huizinga in zijn befaamde *Homo Ludens* (1997, p.23-29), is een vrije handeling, buiten het gewone leven staand, met een geheel 'eigen en volstreekte orde' en met spelregels, waarmee het onder meer in tijd en ruimte is begrensd. Het kan mensen geheel in beslag nemen, doordat er een element van spanning in zit. Ten slotte is het spel vaak omringd met geheimen, magische handelingen en rituelen, waarmee nogmaals de anders dan gewone wereld van het spel wordt geaccentueerd. Sport is een vorm van spel, of heeft zich althans als spelvorm ontwikkeld, als vorm van vrijetijdbesteding, met eigen regels en wedstrijden, die zorgen voor het element van spanning. Starschoten, fluitsignalen en vlaggen zorgen voor afbakening van de wedstrijd in de tijd. De spelregels geven ook aan in welke ruimte het spel moet worden gespeeld. *Accommodare* is het Latijnse woord voor aanpassen. Een sportaccommodatie is een ruimte die voor sport is aangepast. Tegenwoordig beschikken we over veel verschillende sportaccommodaties, dat wil zeggen, ruimtes die zijn aangepast voor één specifieke sport, of zelfs voor een specifieke beoefeningsvorm van een specifieke sport, zoals bij specifieke topsportaccommodaties.

We kennen voorbeelden van permanente sportaccommodaties uit de oudheid, zoals de voorzieningen voor de Olympische Spelen in Olympia en het Circus Maximus voor paardenrennen in het oude Rome. Ook buiten Europa zijn hiervan voorbeelden te vinden. Denk bijvoorbeeld aan het grote plein in Isfahan, dat oorspronkelijk is aangelegd als poloveld. Vaker ging het om een tijdelijke aanpassing van de ruimte, voor de duur van een toernooi, kermis of wedstrijd. In dit hoofdstuk gaan we een paar eeuwen terug en zien we hoe sindsdien in het Nederlandse landschap diverse soorten aangepaste ruimtes tot ontwikkeling zijn gekomen, die vandaag ons landschap van sportaccommodaties opmaken.

2.1 Het open veld

Het meest eenvoudige en toegankelijke sportterrein lijkt de openbare ruimte of Gods vrije natuur: de roeier kan zich op elke rivier uitleven, een bevroren plas is snel getransformeerd tot schaatsbaan en veel hardlopers voelen zich het best in bos en duin. Maar ook in deze instant-sportterreinen is menselijk ingrijpen onmisbaar om sportbeoefening te accommoderen. Van de jachtopzieners die zorgden voor het vermaak van middeleeuwse feodale heren, tot baan-

vegers die ijswegen begaanbaar maken: de buitenruimte wordt al eeuwen ontworpen naar de behoeften van de sportende mens.

In de premoderne tijd waren terreinen die we nu als natuur aanmerken – maar die toen als woeste gronden werden gezien – het sportieve domein van de elite. Ze dienden voor de jacht, tot in de vroege twintigste eeuw een essentieel element in de levensstijl van Europese elites. Sporten die ooit ontstonden ter ondersteuning van de jacht, kwamen in gesublimeerde vorm op zichzelf te staan, denk aan het parcours in een concours hippique of het kleiduivenschieten, waarvoor tot na 1900 nog levende duiven werden losgelaten. De zeilsport, een ander sportief domein van de adel en rijke burgerij, ontstond in de Nederlandse gouden eeuw. Net als jachtpartijen leenden ook zeildagen zich voor het vertoon van de verworven welstand, hoewel jagers en zeilers ook blijk gaven van hun natuurbeleving. Het spelevaren kon niet zonder voorzieningen en reeds in 1622 opende Amsterdam zijn eerste jachthaven.

Niet alleen de elite, ook lagere sociale klassen hebben voor sportbeoefening vanaf de middeleeuwen de publieke ruimte benut. Dat kon gaan om ‘gemeene gronden’ – in het Engels *common lands*: stukken land in een collectieve bezitsvorm – waar bijvoorbeeld de jaarlijkse kermis met sportwedstrijden werd opgeluisterd. Voor de Engelse sportgeschiedenis zijn deze *common lands* van groot belang geweest: ze boden ruimte aan sporten als cricket en golf. Bij aanvang van de industriële revolutie was sport in Engeland sterker met het dagelijks leven verweven dan in andere Europese landen (Holt, 1989, p.264-265). In de twintigste eeuw werden deze *commons* veelvuldig gebruikt voor de aanleg van permanente sportfaciliteiten: speelvelden, maar ook stadions.

In de moderne tijd is het gebruik van *the great outdoors* als sportruimte sterk uitgebreid. Landschap en natuur zijn in de wielersport cruciale elementen. Hoewel wedstrijden aanvankelijk op afgesloten banen werden verreden, draaide de sport in de twintigste eeuw in toenemende mate om het gevecht van renners tegen obstakels en hindernissen in het terrein. Op steile bergen, onbegaanbare kasseiwegen en winderige dijken veroverden renners de heldenstatus.

Inmiddels is deze heroïek niet meer iets dat uitsluitend aan bovennatuurlijke krachtmenen toebehoort. Grote groepen recreatieve wielrenners voelen zich er zozeer door aangesproken dat Tourcols als l’Alpe d’Huez en de Mont Ventoux periodiek tot wielerpiste getransformeerd worden. Het beste voorbeeld daarvan is Alpe d’HuZes, met jaarlijks enkele duizenden deelnemers. Ook minder selectieve hellingen als de Keutenberg of de Muur van Geraardsbergen lokken dagelijks grote drommen fietsers, vaak in een virtuele strijd verwickeld via Strava, Garmin of EndoMondo.

De hedendaagse sporter zoekt meer dan ooit naar natuurbeleving tijdens het sporten. Rond 1900 bestond ook een ongekende trek naar buiten, maar dat betrof vooral wandelaars, kampeerders en natuurverkenneren. Natuurbeheerders als Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten zien zich steeds meer gedwongen tot een passieve accommodatie van sporters. Dat wil zeggen een aanpassing van de ruimte niet zozeer om de sportbeoefening te bevorderen, maar

om de (negatieve) gevolgen van de sportbeoefening (op de natuur of omgeving) te beperken. De natuurbeheerders moeten de natuurwaarden van hun gebieden beschermen tegen mountainbikers, ruiters en kanovaarders en de verschillende groepen gebruikers uiteenhouden. Om schade aan de natuur en verstoring van rustzoekende wandelaars door rondrazende mountainbikers te vermijden, worden veelal gesloten parcoursen aangelegd. Daarbuiten worden zij geweerd op straffe van een boete. Ook het paardenpad en in- en uitstappunten voor kanovaarders zijn voorbeelden van deze passieve accommodatie van sport in het open veld.

2.2 De zaal

Weinig sportruimtes zijn zo minutieus en doelmatig vormgegeven als de gymzaal, maar toch vinden ook gymnastiek en turnen hun oorsprong in de buitenlucht. In de verlichtingspedagogiek, waaruit het turnen voortkomt, zocht men niet alleen naar effectieve middelen voor de vorming van het lichaam, ook moest het de jeugd vertrouwd maken met de natuur en de elementen. De grondlegger van de sport, 'aartsvader' GutsMuths, stelde aan het einde van de achttiende eeuw de eerste toestellen op onder een gesloten bladerdek van eiken en beuken. Zijn volgeling, Turnvater Jahn, gaf zijn eerste lessen in 1812 op de Hasenheide bij Berlijn en de hoogtijdagen van de sport, de zogenaamde Turnfeste, worden ook in de open lucht gehouden. De Nederlandse pionier Rijkens had rond 1840 in het Groningse Onnen zijn toestellen op het schoolplein geplaatst. In de wintermaanden moesten de oefeningen evenwel door kunnen gaan en zo werd gymnastiek vrij snel een binnenactiviteit.

Al aan het begin van de negentiende eeuw volgde de Maatschappij tot Nut van het Algemeen de Duitse pedagogen in hun aandacht voor lichamelijke vorming. De organisatie streefde naar de ontwikkeling en hervorming van de natie door bevordering van onderwijs en andere bronnen van kennis, zoals bibliotheken en cursussen. Het lichaam werd niet vergeten en 't Nut was zeer actief op het gebied van hygiëne en lichamelijke opvoeding. Aanvankelijk trachtte men door het uitschrijven van prijsvragen en de publicatie van instructieboekjes de systematische lichaamsoefening te propageren. De campagne had in de eerste helft van de negentiende eeuw nog nauwelijks effect. Slechts een handvol onderwijzers betrok gymnastiek en spel in het curriculum en het landsbestuur bleek doof voor de pedagogische argumenten van 't Nut. Om deze stilstand te doorbreken, besloot de organisatie in 1849 om de bouw van Nutsgymnastiekscholen zelf te bekostigen. In de tien jaar daarna verschenen er lokalen in dertig Nutsafdelingen, van Appingedam tot Goes en van Twisk tot Lochem.

Hiermee werd de zorg voor het fysiek van de Nederlandse jeugd tot een collectieve zaak gemaakt. In de Nutsgymnastiekscholen moest iedereen terecht kunnen. Voor de armste bevolkingsgroepen waren de gymlessen dus kosteloos. Het was vaak zoeken naar een effectieve en aansprekende methodiek, maar de meeste gymscholen werden goed bezocht. De infrastructuur

tuur van gymnastieklokalen deed ook tientallen turnverenigingen ontstaan in stad en platteland. De overheid kon de urgentie van ‘gymnastiek als volkszaak’ niet meer miskennen en erkende het in 1857 als schoolvak. De Maatschappij tot Nut van het Algemeen trok zich gaandeweg terug uit dit maatschappelijk terrein, maar voor het realiseren van badhuizen en zweminrichtingen bleef ‘t Nut een cruciale rol spelen, zeker in kleinere plaatsen (Mijnhardt en Wichers, 1984).

Gymzalen vielen onder de verantwoordelijkheid van het onderwijs na de wettelijke verplichting van lichamelijke opvoeding in 1863 voor de (Hogere) Burgerscholen en in 1890 voor het lager onderwijs. Tot na de Eerste Wereldoorlog kreeg de gymnastiek van veel schooldirecties slechts marginale aandacht en lang niet alle scholen beschikten over een gymzaal. Soms was de kwaliteit van het gebruikte gymlokaal deplorabel. In Wageningen werden de schooljongens beziggehouden in een tochtig zaaltje van 10x7 meter met een vloer van ruwe planken, naast een stinkende stadsgracht. Het gebrek aan belangstelling manifesteerde zich ook in het marchanderen met roosteruren, het ruimhartig verlenen van vrijstellingen en een gebrekkige methodiek. Tot in de jaren dertig verzetten de meeste gymnasia zich nog tegen gymnastiek als schoolvak. Steeds meer zorgden gemeentelijke autoriteiten voor de bouw van (school-) gymzalen, die tijdens het interbellum snel in kwantiteit en kwaliteit toenamen. Turnverenigingen maakten gebruik van deze zalen, hoewel zij liever de beschikking hadden gehad over de grotere turnhallen zoals die in Duitsland gebruikt werden.

Was het gymlokaal in Nederland sterk verbonden met het onderwijs, in de Verenigde Staten waren de lokalen een belangrijk instrument van de Young Men’s Christian Association (YMCA). De van oorsprong Britse YMCA stelde zich ten doel de jeugd – en dan vooral jeugdige migranten van overzee en het platteland – in de explosief groeiende industriële steden een deugdzame besteding van hun vrije tijd te bieden en te behoeden voor een goddeloze levenswandel. Behalve op deze christelijke ethiek beriep ‘the Y’ zich op het ideaal van een harmonische vorming van lichaam, geest en ziel, dat ook in de Duitse turnideologie belangrijk was. Lange tijd speelde gymnastiek een hoofdrol in de YMCA-programma’s, maar in 1890 ontwikkelden instructeurs basketbal; een spel dat de opwinding van honkbal en de strijd van football bood, maar wel in een zaaltje (of speeltuin) gespeeld kon worden. Later werd ook volleybal binnen de YMCA ontwikkeld (Gorn en Goldstein, 1993). In Duitsland was handbal rond 1920 ontwikkeld als spelvorm voor kleine ruimtes, binnen gymnastieklessen. Geen van deze sporten genoot voor de Tweede Wereldoorlog grote populariteit in Nederland, waar het eigen korfbal wel de stadspleintjes had veroverd. Pas ver na de Tweede Wereldoorlog werd korfbal een zalsport.

In de crisisjaren was de bouw van gymzalen gestagneerd en tijdens de Tweede Wereldoorlog waren accommodaties verwoest of onbruikbaar geworden. In de bezettingsjaren werd wel een poging gedaan tot ingrijpende staatsbemoeienis via de ministeriële afdeling LO en Sport. Deze afdeling beoogde grootschalige bouw van gymzalen en zwembaden en aanleg

van sportterreinen, maar de ambities werden door de rekenmeesters van Financiën van tafel geveegd. Na de oorlog gelastte het rijk een tijdelijke bouwstop (“arbeiderswoningen eerst!”) en liep de huisvestingsnood van scholen en verenigingen hoog op. Veel gymnasten oefenden in cafézalen en schuren, wat reeds voor de oorlog als onacceptabel werd ervaren. Een instructie uit 1940 bepaalde de volgende minimumeisen voor een schoolgymnastiekzaal: een oefenzaal (minimaal 12x18, maar liefst 18x36), twee kleedkamers, twee doucheruimtes (met zes douches), droogkamers voor gebruikte badhanddoeken, bergruimte, toilet, ‘rijwielbergplaats’, kamertje voor de leraar (voorzien van een ‘rustbank met verstelbaar hoofdstuk’), centrale verwarming, stromend water en elektrisch licht.

Bij het al bestaande tekort aan gymnastiekzalen kwam de groeiende populariteit van basketbal, volleybal, badminton en vooral handbal, waarvoor de bouw van sporthallen noodzakelijk was. In de veertig jaar na 1950 groeide het ledental van indoorsportbonden van 46.000 tot 460.000 en het aantal sporthallen nam navenant toe van een tiental rond 1960 tot 768 in 1988, mede door een rijkssubsidieprogramma (CBS, 1990). De tekorten aan gymruimtes werden in dezelfde sportieve bouwspurt in de jaren zestig en zeventig ingelopen. Tussen het begin van de jaren zestig en het midden van de jaren tachtig verdubbelde het aantal gymzalen tot bijna zeventuizend (zie hoofdstuk 5). Deze uitbreidingen kwamen volledig voor rekening van de overheid, maar vanaf de jaren tachtig hebben gemeenten steeds vaker getracht de exploitatie van sportzalen en sporthallen over te dragen aan verenigingen of commerciële partijen. Zo baat Sportfondsen Nederland B.V. al enige tijd meer sportzalen en -hallen uit dan de zwembaden waarvoor het ooit werd opgericht. Bij deze particuliere exploitatie blijft de gemeente vaak wel een rol spelen als subsidieverstrekker. Volledig commerciële exploitatie van indoorsportfaciliteiten bestaat wel in de fitnessbranche, bij klimhallen en tennishallen en bij pubgames als snooker, pool en darts.

2.3 Velden en banen

Sport had al in de premoderne tijd een veel sterkere positie in de Engelse samenleving dan in de rest van Europa, zoals we al zagen aan de beschikbaarheid van speelvelden op de *common lands*. In de negentiende eeuw kregen vooral cricket en voetbal een nog grotere betekenis in Engeland: sport werd veelvuldig aangewezen als verklaring voor de economische, militaire en koloniale suprematie. De sportieve vorming van de Britse jeugd aan kostscholen als Marlborough, Rugby en Harrow zou zelfstandigheid, verantwoordelijkheidsbesef, hardheid en volharding bijbrengen en daarmee een elite kweken – van *muscular christians* – waarmee een imperium kon worden opgebouwd. De prominente positie van sport in het schoolcurriculum kwam onder meer tot uiting in de besteding van grote sommen geld aan talloze onberispelijke speelvelden, zwembaden en banen voor *fives* (een soort handbal) en *rackets*.

De eerste generatie Nederlandse sportlui was bekend met deze Britse sportcultuur doordat sommigen (deels) aan Engelse scholen waren opgeleid. Ze moeten zich pijnlijk bewust geweest zijn van de abominabele kwaliteit van hun geïmproviseerde cricket- en voetbalvelden. Zij speelden vooral op publieksterreinen als het Malieveld in Den Haag, de lege terreinen achter het Amsterdamse Rijksmuseum en de paardenrenbaan van het Galgenveld in Nijmegen. De knapen verfristen zich voor en na de wedstrijd in een café of koffiehuis. De Haarlemse voetballers van HFC werden tijdens de trainingen gelaafd met water dat mevrouw Van Eeden (de moeder van Frederik) liet aandragen vanuit haar villa aan de Koekamp. Sommige aristocratische sportliefhebbers realiseerden voor 1900 cricketvelden op hun landgoed, zoals jhr. Boreel van Hogelanden (Waterland bij Velsen) en baron Van Brienen van de Grootte Lindt (Clingendaal, Den Haag).

Hoewel de eerste generatie sportlui meestal niet meer in sport zagen dan een enerverend amusement, was het voor sommige jonge beoefenaars en oudere sympathisanten een potentiële bron van volkskracht. Om sport te populariseren onder het volk waren allereerst goede faciliteiten vereist. In Amsterdam ontstond op initiatief van enkele notabelen in 1883 de Algemene Olympia Vereniging (AOV), een organisatie die naar voorbeeld van 't Nut streefde naar goede en laagdrempelige sportfaciliteiten. In samenwerking met de Amsterdamsche Sport Club (ASC) – die een wedstrijd baan voor wielrennen, schaatsen, paardensport én atletiek beheerde – lukte het de AOV om op het huidige Museumplein velden in te richten voor cricket, tennis, voetbal, croquet en gymnastiek. De Amsterdamse sportlui genoten zelfs de ongekende luxe van een eigen paviljoen – dat in 1883 was gebruikt voor de Koloniale Tentoonstelling op hetzelfde terrein – met kleedkamers en een bergplaats. Dat de AOV sterk gericht was op de popularisering van sport, blijkt uit de bescheiden donatie die het vroeg van zijn leden: voor 1 gulden kreeg men een heel jaar toegang tot het sportcomplex. Degenen die ook dat niet konden missen, verkregen na een overeenkomst met de Vereniging tot bevordering der lichamelijke ontwikkeling bij de arbeidende klasse gratis toegang. De dichter Herman Gorter, rond 1890 secretaris van de AOV, heeft in zijn socialistenbestaan zelden effectiever bijgedragen aan de emancipatie van de arbeidersklasse. Een vergelijkbaar initiatief werd in het voorjaar van 1896 genomen aan de Haagse Laan van NOI, door de NV 'Sportterrein Den Haag', met onder meer F.W.C.H. baron Van Tuyll van Serooskerken in het bestuur (Rewijk, 2015).

Als geen ander wist Van Tuyll dat het particulier initiatief tekort zou schieten in de grootschalige aanleg van voorzieningen die nodig waren voor de massale sportbeoefening waarvan hij droomde. De aandacht van de nationale overheid voor sport kwam rond 1900 op gang bij het Ministerie van Oorlog, waar zorgen bestonden over de fitheid van rekruten en dienstplichtigen. Tijdens de mobilisatie in de Eerste Wereldoorlog leek sport voor de rijksoverheid even een zaak van nationaal belang. In de kazernes werd voetbal, atletiek en gymnastiek ingezet om verveling te verdrijven. Het sportief kapitaal dat in de oorlogsjaren was gegenereerd moest ook in vreedstijd profijt opleveren door flinke investeringen in sportfaciliteiten. De democrati-

sering van sportbeoefening moest onomkeerbaar worden. In het najaar van 1917 werd door bemoeienis van de liberale minister-president Cort van der Linden het Algemeen College van Advies voor de Lichamelijke Opvoeding (ACALO) ingesteld dat de regering hierover moest adviseren. De voorzitter van het College was F.W.C.H. baron Van Tuyll van Serooskerken, tevens oprichter en voorzitter van het Nederlands Olympisch Comité. In de samenstelling van het ACALO waren twee bloedgroepen aanwezig: sportbestuurders en ambtenaren/politici. Leidersfiguren uit de sportwereld als J. Heynen (NGV), P.W. Scharroo (NAU), J. Warner (NVB) en G. Scheurleer (NLTB) pleitten vaak al jaren voor staatssubsidies voor sportzaken en roken hun kans: zij stonden voor daadkracht. Vertegenwoordigers van de rijksoverheid waren voorzichtiger en zagen het College vooral als een studieplatform voor het ontwerp van een samenhangend plan voor de ontwikkeling van sport in Nederland.

Direct bij aanvang van de beraadslagingen werd deze tegenstelling zichtbaar. Van Tuyll stelde voor om 100.000 gulden te reserveren voor aanleg en onderhoud van speelvelden. Het katholieke parlementslid Ruijs de Beerenbrouck vreesde een 'onsystematische werkwijze' en prestigeverlies bij een eventuele afwijzing. Een jaar later – Ruijs de Beerenbrouck was Cort van der Linden inmiddels opgevolgd als premier – wilde Van Tuyll een verdubbeling van het inmiddels toegekende budget en in maart 1920 vroeg NVB-voorzitter Warner zelfs om een subsidiebudget van een half miljoen. De liberalen hadden echter veel politieke macht ingeleverd en de confessionele partijen hadden voor progressieve sportplannen weinig belangstelling. Het kroonjuweel van Van Tuyll – een centraal instituut waarin een hedendaagse ALO én een proto-versie van bewegingswetenschappen samen moesten gaan – werd in de Tweede Kamer weggestemd. In maart 1922 werd het ACALO opgedoekt. De subsidiepot was uitgeput.

Dat van staatswege geen grote investeringen in sportvoorzieningen meer te verwachten waren, werd kristalhelder toen de Tweede Kamer in mei 1925 een garantstelling voor de Olympische Spelen van 1928 afwees (Arnoldussen, 1994). Overheidsbemoeienis kwam voortaan vooral van het gemeentebestuur in de grotere steden, waar met woningbouwprojecten de abominabele huisvesting in oude stadswijken werd verholpen. Vooral steden met socialistische wethouders, zoals Amsterdam en Groningen, liepen voorop met de ontwikkeling van gemeentelijke sportparken. Een heel vroeg voorbeeld daarvan was het uitbreidingsplan voor Den Haag – waarin het Zuiderpark was opgenomen – van H.P. Berlage uit 1908. Berlage was in zijn jonge jaren actief betrokken bij de Amsterdamsche Sport Club, die al in de jaren 1880 sportvoorzieningen op het Museumplein realiseerde. Uiteindelijk werd het Zuiderpark, met sportvelden en zwembad, pas vanaf 1920 aangelegd en daarmee past het in de ontwikkeling van andere grote steden als Amsterdam en Rotterdam. In de crisisjaren leed het uitbreidingsprogramma van sportvelden enerzijds aan de bezuinigingspolitiek, maar anderzijds werden sportterreinen gerealiseerd als werkverschaffingsproject. Een bekend voorbeeld is het Amsterdamse Bos, waar in de jaren dertig behalve de bekende roeibaan ook hockeyvelden kwamen, later aangevuld met voetbalvelden en tennisbanen.

De gemeentelijke sportparken werden na de oorlog in veel kleinere gemeenten een vast onderdeel van het plaatselijke wederopbouwplan. Naar de richtlijnen die het NOC voorschreef waren dit vaak multifunctionele accommodaties, waar naast voetbalvelden ook een atletiekbaan en korfbal- en handbalvelden bij hoorden. Zoals ook in de bouw van gymzalen en sporthallen namen gemeenten in de uitbreiding van het aantal speelvelden het voortouw. Sterker dan bij overdekte accommodaties streven gemeenten vanaf de jaren tachtig naar het overdragen van beheer en exploitatie van velden aan verenigingen. Dit proces is door de gemeentelijke bezuinigingsoperaties van de laatste jaren versneld. Verenigingen worden meer en meer gedwongen om de kosten van onderhoud op te vangen en gaan tegenwoordig allianties aan met bijvoorbeeld scholen of bedrijven in de kinderopvang.

2.4 Het zwembad

In zijn uiterst invloedrijke pedagogische verhandeling *Émile ou de l'éducation* wees Jean-Jacques Rousseau op de noodzaak van zwemonderricht voor lijfsbehoud en het harden van kinderen. De zwemkunst was sinds de onttakeling van de Romeinse badhuizen in West-Europa niet verdwenen, maar kreeg met de vernieuwende pedagogische idealen uit de verlichting wel meer belang (Van der Werff en Breedveld (red.), 2013, p.20 e.v.). In 1762, het jaar dat *Émile* verscheen, opende in de Seine de eerste drijvende badinrichting haar deuren. Deze *Badeschiffe* kregen overal in Europa navolging, vooral in Duitsland en Oostenrijk waar zwemmen na de verliezen tegen het leger van Napoleon een vast onderdeel in de militaire opleiding werd. Waar de drijvende baden van Parijs als particuliere ondernemingen ontstonden, namen de Oostenrijkse en Pruisische overheid het initiatief tot de bouw van *Militärschwimmschule*. Juist in deze context ontstond volgens kunsthistoricus Thomas van Leeuwen het rechthoekige banenbad als standaardvorm. “Het zwemmen werd hervormd naar de eisen van het exercitieterrein: marcheren in rechte lijnen en keren met een scherpe hoek.” (Van Leeuwen, 1998). De duikplank komt voort uit dezelfde context, als de meest zomerse van alle turntoestellen: de springplank aan de waterkant. Het schoonspringen werd in de negentiende eeuw aan de oevers van Duitse en Zweedse bosmeren ontwikkeld door turners die zonneschijn en verfrissing zochten. Turnvater Jahn zag het zwemmen als essentieel element in de lichamelijke vorming. Hij ridiculiseerde tegenstanders, die zouden menen dat zwemvaardigheid slechts een wrede verlenging van het verdrinkingsproces opleverde.

In Nederland werd zwemles net als in Duitstalige gebieden geïntroduceerd als onderdeel van militaire vorming. De Deen C.W. Ploenius leerde cadetten van de Koninklijke Militaire Academie (KMA) zwemmen in de Bredase vestinggracht. Ploenius was een volgeling van de Pruisische generaal Von Pfuel, die al in 1810 een bad opende in Praag en in 1817 in de Spree de Berliner Militär-Schwimmanstalt had opgericht. In de halve eeuw daarna leerden

70.000 militairen én burgers daar zwemmen. Ploenius stichtte in 1845 ook het eerste drijvende zwembad van Amsterdam in het IJ bij de Westerdoksdijk, eveneens bedoeld voor militairen, maar tevens toegankelijk voor burgers. Het bestond uit maar liefst vier afgescheiden dokken. Instructeurs gaven les vanuit een roeiboot waaraan de zwemmers met een tuigje bevestigd zaten. In de jaren erna verschenen soortgelijke baden in de Amstel net buiten de stad (1856) en aan de noordkant van het IJ, ter hoogte van het Centraal Station (1881). Het eerste bad was slechts zes jaar open, maar het tweede van de ondernemer in sanitaire voorzieningen Theo van Heemstede Obelt is – inclusief verplaatsing – tot 1926 open gebleven.

Van deze baden maakten ook verenigingen als de Amsterdamsche Zwemclub uit 1870 en de Hollandsche Dames Zwemclub (1886) gebruik. Er waren gescheiden baden voor mannen en vrouwen. Dit soort zwemvoorzieningen – een functionele afbakening van openzwemwater – bleef tot ver na de Tweede Wereldoorlog de norm in veel Nederlandse steden en vooral dorpen. De faciliteiten waren daar vaak oneindig veel primitiever. De zweminrichting van het West-Friese Lambertschaag bestond uit een kleedhok op de Zuiderzeedijk en een ladder om het water in te komen. Het was neergezet door een notaris uit het naburige Benningbroek en voor de bevolking opengesteld, behalve als hij zelf een bad nam. Dan was de dijk rondom het hokje verboden terrein.

Grotere steden in Nederland beleefden eind negentiende eeuw een snelle industrialisatie, waardoor de waterkwaliteit achteruitging. De zweminrichtingen die in de negentiende eeuw ontstonden, werden daardoor onbruikbaar en de noodzaak van voortdurende reiniging van het zwembadwater leidde tot nieuwe (bouw)technieken in het zwembadontwerp. In 1883 verrees de 's-Gravenhaagsche zwem- en badinrichting Mauritskade, het eerste overdekte bad in Nederland, in 1896 gevolgd door het Amsterdamse Heiligewegbad. Waar de drijvende zweminrichtingen nog met winst oogmerk gedreven werden, was dat bij de overdekte baden zeer moeilijk door de hoge kosten. De waterzuivering en -circulatie maar ook de verwarming en klimaatcontrole kostten veel geld. Pas toen gemeentepolitici de hygiëne, zwemvaardigheid en lichamelijke fitheid van alle burgers als een overheidstaak gingen beschouwen, kwam er meer gezuiverd zwemwater (overdekt en in de open lucht). De NV Overdekte Zwem- en Badinrichting – Ozebi – was in 1917 zwaar afhankelijk van gemeentelijke garantstellingen en subsidies bij de totstandkoming van het eerste overdekte bad in de domstad.

Zwemlustige Amsterdammers lieten zich door de socialist Monne de Miranda verleiden met de verkiezingsleuze: “Wil je bajen, wil je zwemmen, moet je De Miranda stemmen.” Het Amstelparkbad, dat in 1926 werd gepland en in 1932 gereedkwam, was duur en modern, maar werd nog altijd gevuld met onverwarmd water uit de Vecht. Niet alleen stond De Miranda pal in politieke discussies over de kosten en uitvoering van het project, ook bevocht hij de eerste uren gemengd zwemmen in Amsterdam, op de zondag nog wel. Na de oorlog – waarin de joodse wethouder werd gearresteerd en omkwam in kamp Amersfoort – werd het bad naar

hem vernoemd. Ondanks zijn inspanningen op het gebied van hygiëne bleef de beschikbare hoeveelheid zwemwater ook onder De Miranda ver achter bij de steeds groeiende behoefte van recreanten en zwemverenigingen. Dat gold ook voor andere steden.

In 1923 nam de Amsterdamse club het Y zelf het heft in handen, zodat de club niet meer gehinderd werd door belangenconflicten met onkundige zwembaddirecties (Van der Werff en Breedveld (red.), 2013, p.27 e.v.). Het plan van Han Bierenbroodspot was om clubleden en sympathisanten via een spaarfonds, de zogenaamde sportfondsen, de kosten voor een overdekt bad bijeen te laten brengen. De aanwas van kapitaal verliep langzaam. Pas nadat de gemeente zich garant stelde voor een lening en een terrein mét voormalige gasfabriek in Amsterdam-Oost beschikbaar stelde, kon in 1929 het Sportfondsenbad Amsterdam-Oost geopend worden. Niet alleen de wijze van financiering leidde tot navolging, wellicht was de succesvolle exploitatie die erop volgde daarvoor nog belangrijker. Binnen enkele jaren opende de NV Sportfondsen baden in Arnhem, Zwolle, Breda en Maastricht. Nog voor de oorlog werden in totaal zeventien baden gerealiseerd. Thans exploiteert Sportfondsen Nederland B.V. ongeveer 75 zwembaden. Het totaalaantal openbare zwembaden was volgens het CBS in 1988 753 en 690 in 2009 (Van der Werff en Breedveld (red.), 2013, p.133).

Een bak met zwemwater is nog geen sportaccommodatie. Steeds meer ontwerpers vergaten in de vormgeving van het bassin de hoeken van het exercitieterrein en lieten er hun eigen fantasie op los. Opnieuw was het De Mirandabad historisch: het werd eind jaren zeventig als eerste zwembad in Nederland omgebouwd tot tropisch zwemparadijs, met glazen koepeldak en palmbomen uit Spanje. In 1984 ging in het Wassenaarse attractiepark Duinrell een waterpark open naar Amerikaans voorbeeld: het Tikibad. In 1988 volgde in Rotterdam het inmiddels legendarische (en alweer gesloten) subtropisch zwemparadijs Tropicana. De uitbating van deze tropische baden bleek niet altijd lucratief, maar beïnvloedde desondanks de discussie over gemeentelijke bemoeienis met de baden. Het aandeel van baden dat door gemeenten wordt geëxploiteerd daalde van bijna twee derde in 1988 tot een derde in 2009 (a.w., p.184). Voor particuliere zwembaden geeft de gemeente vaak wel een stevige exploitatiesubsidie om de toegang laagdrempelig te houden. Om exploitatie van badwater meer rendabel te maken – en daarmee gemeenschapskosten te drukken – werd de optie om bassins in fantasievormen op te leuken met wildwaterbanen, suisbuizen en fonteinen aantrekkelijk. Vermakelijk voor gezinnen met kinderen maar voor waterpoloërs of wedstrijdzwemmers maakten ze zwembaden onbruikbaar. Steeds vaker wordt daarom gezocht naar mengvormen waarbij aanvullende faciliteiten als bubbelbaden en snelle glijbanen een bassin met standaardafmetingen (25 of 50 meter lengte) voor meer groepen aantrekkelijk moet maken.

2.5 Het stadion

Eeuwenlang moeten de aanzienlijke jongelui uit Noord-Europa ze met ontzag hebben aanschouwd tijdens hun *Grand Tour*: de kolossale bouwwerken in Rome en andere Zuid-Europese steden, die in de vereerde oudheid volstroonden voor gruwelijke spektakels met gladiatoren, wagenrennen en dieren slachtingen. Deze grootse sporttheaters waren in onbruik geraakt en in hun thuisland kwamen mensenmassa's het meest voor bij de voltrekking van een doodvonnis. De antieke sportcultuur die bij de stadions en arena's¹ van het Romeinse Rijk hoorde, was hen vreemd. Toen sport in de negentiende eeuw steeds grotere aantallen toeschouwers trok, leidde dat ook niet tot nieuwe versies van het Colosseum. Aanvankelijk werden houten tribunes opgetrokken die het publiek tijdelijk zicht boden op de wedstrijd. Professionele honkballers in de Amerikaanse Major League timmerden soms zelf mee aan de stellages. Baanbrekend was in 1895 het honkbalstadion van de Philadelphia Phillies, de Baker Bowl, dat voornamelijk was opgetrokken uit staal en beton en als eerste moderne stadion een tweede ring kende.

Het stadion van Messene, een van de resterende sportvoorzieningen uit de Griekse oudheid.

Halverwege de negentiende eeuw werd in Londen het speelveld van de Surrey County Cricket Club omgebouwd tot het eerste Engelse sportstadion van betekenis: The Oval. In 1889 was The Oval het eerste verlichte stadion (door lichtmasten die op gas brandden). Het was de plek waar het Engelse cricket na een nederlaag tegen Australische kolonisten in 1882 werd

doodverklaard, het begin van de traditionele ontmoetingen om de Ashes-trofee. Ook werden hier vanaf 1872 de eerste finales om de FA-Cup gespeeld. De Engelse professionele voetbalclubs bouwden pas rond 1900 permanente stadions. Daarvoor speelden clubs als Blackburn Rovers en Sheffield Wednesday wel voor tienduizenden toeschouwers maar zij namen plaats op goedkope geïmproviseerde tribunes. In 1902 stortte een gloednieuwe tribune in tijdens een wedstrijd tussen Schotland en Engeland op Ibrox Park (Glasgow). De ijzeren stellage verzakte na zware regenval in de weke en verzadigde grond en er vielen 25 doden en enkele honderden gewonden. Als reactie werd dit soort bouwwerken in Groot-Brittannië verboden en vervangen door tribunes op een aarden wal of van beton.

Grote publieke belangstelling en ruime financiële middelen waren voorwaarden voor de bouw van een sportstadion. De enige sport die zich meteen richtte op toeschouwers was het wielrennen. De reden hiervoor was vrij eenvoudig: wedstrijden werden verreden op kapitaalintensieve wielbanen die alleen rendeerden door kaartverkoop. De eerste baan opende in Nijmegen in 1885 maar door de slechte constructie van het baanoppervlak konden daar maar enkele wedstrijden verreden worden. Succesvoller was de baan die verrees aan de Badhuisweg te Scheveningen, bij het Kurhaus. De initiatiefnemers legden negenduizend gulden in en wilden met de baan opwindend vertier bieden aan de badgasten in de zomermaanden. Duizenden toeschouwers konden plaatsnemen op de tribunes en eventuele baten zouden aan de Scheveningse armen ten goede komen. In juni 1889 vervoerde de trammaatschappij ruim zesduizend toeschouwers naar de Scheveningse wielbaan. Ook de internationale schaatskampioenschappen van de Amsterdamsche Sport Club brachten de massa rond 1890 op de been. Bemiddelde liefhebbers konden de baan goed overzien vanaf de tribunes op het Museumplein, maar de meeste toeschouwers verdrongen elkaar aan een touw langs de wedstrijd-baan. Ook de paardenrenbaan van Duindigt bezat een tribune voor belangstellende gokkers.

Voetbal trok pas na 1900, bij de eerste interlands van het Nederlands elftal, een publiek van duizenden. Voor de eerste clubs was spelen voor publiek ook een problematisch verschijnsel. Volgens de heersende amateurideologie speelde men voor het eigen plezier en was publieksvoetbal iets voor de Britse profcompetitie, waarin sport zijn moreel vormende waarde verloren had. Na 1900 streefde de voetbalbond naar popularisering van het spel en werd daarom de belangstelling van het grote publiek gezocht. De eerste thuisinterland tegen België (14 mei 1905, 4-0) trok 30.000 toeschouwers naar het Rotterdamse Schuttersveld op geïmproviseerde tribunes. Dit vaste speelterrein van Sparta was drie jaar later de locatie voor olympische selectiewedstrijden, die 42.000 belangstellenden trokken. In 1911 stortte bij een interland op het terrein van de Amsterdamse club RAP zo'n noodtribune in, waarbij tientallen belangstellenden gewond raakten.

Er bleek dus behoefte te zijn aan een vast stadion met voldoende capaciteit en op 14 juni 1913 werd begonnen met de bouw van het eerste stenen sportstadion in Nederland, geïnitieerd en gefinancierd door een groep zeer vermogende en vooraanstaande burgers. 'Het Sta-

dion' werd in het ontwerp van Harry Elte voorzien van vier hoektorens en bood plaats aan 30.000 toeschouwers. Rond het voetbalveld bevond zich een atletiekbaan en een zandbaan voor paardenraces. In de zomermaanden werd een wielersbaan geconstrueerd omdat alleen voor wielrennen en voetbal de tribunes volstroonden. Na de bouw van het Olympisch Stadion voor de Spelen van 1928 was 'Het Stadion' overbodig en in 1929 werd het afgebroken. In 1916 bouwde Sparta als eerste Nederlandse club een eigen stadion in Spangen met een capaciteit van 11.000 toeschouwers, eveneens voorzien van torens. Pas in de crisisjaren nam het aantal voetbalstadions in Nederland echt toe. In 1936 verrees in Rotterdam-Zuid Stadion Feijenoord. De Rotterdamse voetbaltempels werden met privaat geld gefinancierd. Er verrezen ook voetbaltempels door werkverschaffingsprojecten: in Nijmegen het Goffertstadion (1939, met wielersbaan) en in Utrecht Galgenwaard (1936).

In 1920 was in Hilversum een kleine tribune gebouwd onder architectuur van Willem Dudok, op het Gemeentelijk Sportpark dat voetbalvelden, een atletiekbaan, tennisbanen en een paardenrenbaan omvatte. Na de oorlog ontstonden veel stadions in middelgrote steden – Den Bosch, Enschede, Kerkrade en Maastricht – door de aanleg van gemeentelijke sportparken. De multifunctionele sportterreinen faciliteerden diverse sporten, rond het voetbalveld lag vaak een atletiekbaan. De supporters van BVV, SC Enschede, Rapid JC en MVV zaten dus ver van het veld verwijderd. Na deze reeks wederopbouwstadions luwde de bouwlust van Nederlandse voetbalclubs. Tot in de jaren negentig bleef het vooral bij uitbreidingen en aanpassingen van bestaande stadions, maar vanaf dat decennium was de bouwlust in de Nederlandse voetbalwereld ontembaar.

Door de opkomst van voetbalvandalisme vanaf de jaren zeventig en rampzalige incidenten als het Heizeldrama (1985) en de Hillsborough-ramp (1989) werden regels ingevoerd die stadions veiliger moesten maken. Omdat de aanpassing van stadions vaak zeer ingrijpend en kostbaar was, werd de bouw van een nieuw stadion steeds vaker aantrekkelijk. De stijgende opbrengst van tv-rechten verschaftte de clubs in de jaren negentig financiële slagkracht, maar maakte het ook noodzakelijk om op het hoogste niveau mee te doen. Hoe meer succes in de Eredivisie of in Europa, hoe hoger de tv-inkomsten. In veel gemeenten vonden clubs de lokale overheid bereid om financiële steun te leveren aan de verhoogde ambities en de 'noodzakelijke' verbouwing, modernisering of uitbreiding van het stadion. Onderzoekers van *De Groene Amsterdammer* berekenden dat de overheid tussen 1995 en 2010 ruim 1 miljard euro in het voetbal stak, door leningen, garanties, giften en het dekken van exploitatietekorten (De Boer et al., 2011). Zo slokte het bescheiden Almere City FC maar liefst 23 miljoen op aan gemeentesteun voor haar accommodatie en kon het ambitieuzer NAC Breda via transacties rondom het stadion bijna 40 miljoen euro aan gemeenschapsgeld besteden.

Lange tijd was voetbal de enige Nederlandse sport in stadions die een groot publiek trok. Tot in de jaren zestig was baanwielrennen de andere sport waarmee een stadion frequent gevuld werd, maar de pistiers raakten hun populariteit in Nederland daarna kwijt aan het

wegwielrennen. Tegelijk met de neergang van de wielersport op de baan, beleefde het langebaanschaatsen een enorme bloeitijd. Nadat kampioenschappen op de banen van Amsterdam, Deventer en Heerenveen waren gehouden in de open lucht, geloofden enkele Friese ondernemers in de levensvatbaarheid van een overdekt ijsstadion; het eerste ter wereld. Thialf is uitgegroeid tot de tempel van de internationale schaatssport, maar heeft ook vanaf het begin gezocht naar een winstgevend exploitatiemodel. Voor sporten waar geen groot vast competitiepubliek voor bestaat – zoals hockey (Wagener Stadion, 1939), zwemmen (Pieter van den Hoogenband Zwemstadion, 2008) en atletiek (Fanny Blankers-Koen Stadion, in 1948 gebouwd als multifunctioneel stadion voor VV Tubantia) volstaat eigenlijk één permanent stadion.

2.6 Tot slot

Hoewel permanente sportaccommodaties al in de oudheid werden gebouwd, is het huidige Nederlandse bestand van meer dan 20.000 reguliere sportaccommodaties van vrij recente datum. Zoals in dit hoofdstuk is duidelijk geworden, is een heel groot deel van de accommodaties gebouwd in en voor de democratiseringsgolf in de sport, tussen midden jaren zestig en midden jaren tachtig. De gemeenten hebben hierin een cruciale rol gespeeld. Met de crisis van de jaren tachtig en de meer recente kredietcrisis zijn gemeenten genoodzaakt zeer kritisch te kijken naar het bestand aan sportaccommodaties waarvoor ze verantwoordelijk zijn. Bijvoorbeeld wanneer grootschalige renovatie of nieuwbouw aan de orde komt of wanneer de bezettingsgraad door demografische ontwikkelingen in het verzorgingsgebied onder een kritisch niveau daalt.

Een geschiedenis kijkt terug. In dit geval naar het ontstaan van het huidige landschap van sportaccommodaties, dat wordt gedomineerd door openbare zwembaden, sporthallen en sportparken. Hierin werd echter ook duidelijk dat het landschap van sportaccommodaties continu verandert, vernieuwt en uitbreidt. De vernieuwing in de laatste twee decennia lijkt vooral te komen van commerciële zijde (fitnesscentra, klimhallen) of zich te richten op sportief gebruik van de openbare ruimte (hardlopen, fietsen). Naarmate de sport diverser wordt, geldt dat ook voor de daarvoor benodigde aanpassingen van de ruimte.

Noot

1. De stadion was een Griekse afstandsmaat (zo'n 185 meter). Met tribunes daarlangs om het rennen op die afstand te zien ontstond *het* stadion. In het Latijn (en Engels): stadium. Arena is Latijn voor zand – het zand waarop in het Colosseum en de stadions de wedstrijden en spelen plaatsvonden.

Olympisch Stadion

Introductie

Vanaf de Na-Druk-Geluk-Brug in Amsterdam is het een prachtig aanzicht. De oranje vlaggetjes op het dak van het Olympisch Stadion wapperen in de wind en toeristen lopen rond om foto's te maken. Voor het publiek is het mogelijk op afspraak het Olympisch Stadion te bezichtigen.

De accommodatie

Het Olympisch Stadion is een rijksmonument en heeft een levendige historie. In 1928 is dit stadion geopend als centrum van de Olympische Spelen. In de Marathonpoort hangt de 'Wall of Fame': alle Nederlandse winnaars van olympisch goud worden daar geëerd. Naast de vele gouden medailles die er zijn verdiend in de olympische sport, won architect Jan Wils op de Kunstolympiade van 1928 een gouden olympische medaille voor zijn bouwwerk.

Hans Lubberding, de directeur van Stichting Exploitatie Olympisch Stadion Amsterdam (SESAM), legt uit dat het stadion na afloop van de Olympische Spelen niet leegstond. "Vele (sport)activiteiten hebben in het stadion plaatsgevonden. Het Nederlands elftal heeft hier maar liefst 77 thuiswedstrijden gespeeld. Naast voetbal werden er ook andere sporten beoefend zoals wielrennen, atletiek en speedway. Het stadion was en is een nationaal verzamelpunt waar feesten worden gevierd en herdenkingen plaatsvinden."

Het Olympisch Stadion werd in de jaren negentig bijna gesloopt, vertelt Lubberding. "Het monument is gered door een nationale actie. Er werd geld ingezameld en het Olympisch Stadion kreeg een plek op de Rijksmonumentenlijst. "Trots vertelt Lubberding dat het Olympisch Stadion een aantal primeurs op zijn lijst heeft staan. "In dit Olympisch

Stadion werd het olympisch vuur uitgevonden, dat destijds werd aangestoken met een lucifer door een medewerker van het gasbedrijf. Verder verkocht Coca-Cola hier zijn eerste flesjes, een primeur in Europa, en werd voor het eerst het openingsdefilé van de Olympische Spelen gehouden." Ook werd het parkeerbord P in 1928 in Amsterdam uitgevonden; bezoekers kwamen voor het eerst met de auto naar de wedstrijden.

De organisatie

Lubberding legt uit dat het Olympisch Stadion sinds de renovatie in 2000 twee eigenaren kent: Bouwinvest en Stichting Olympisch Stadion Amsterdam, verenigt in een Vereniging van Eigenaren (VVE). "Bouwinvest, het vastgoedfonds voor het pensioenfonds voor de bouw, exploiteert de circa dertig bedrijfsunits en de parkeergarage die zich onder het gebouw bevindt. SESAM is verantwoordelijk voor het dagelijks beheer, de programmering en de exploitatie van het sport- en evenementendeel." Bouwinvest en Stichting Olympisch Stadion Amsterdam hebben in de afgelopen vijftien jaar met hun investeringen en activiteiten het rijksmonument aan het publiek en de stad teruggegeven.

Tegenwoordig wordt het Olympisch Stadion gebruikt voor top- en breedtesport- en muziek- en bedrijfsevenementen. De evenementen zijn heel divers en voor alle leeftijden: van Kingsday Festival tot aan de Landelijke Rollatorloop. Andere succesvolle publieksevents waren in de afgelopen jaren: Copa Amsterdam, de Coolste Baan van Nederland, Flying Dutch en de legendarische concerten van André Hazes en Leonard Cohen. Grote evenementen dragen in belangrijke mate bij aan de inkomsten die nodig zijn om het monument in stand te kunnen houden. "De inkomsten uit evenementen nemen de laatste jaren toe. Dat is erg belangrijk omdat het behoud van het monumentale stadion vanaf 2000 tot nog toe met private middelen, zonder structurele steun van de overheid, is gerealiseerd."

Toekomstplannen

In 2016 is een aantal grote publieksevenementen gepland: de nieuwe formats Flying Dutch, Nederlands Ruigste en internationaal voetbaltoernooi NextGen Series zorgen voor nieuw publiek in het stadion. Het belangrijkste evenement van 2016 is het Europese kampioenschap atletiek; sinds de Olympische Spelen van 1928 het grootste evenement dat in het stadion plaats heeft gevonden. De kers op de taart voor het stadion én voor Amsterdam, dat al vele jaren aan de bloei van atletiek in de hoofdstad heeft gewerkt.

Olympisch Stadion

- » Olympisch Stadion 2, Amsterdam
- » Gebouwd in 1928
- » 1,2 miljoen bezoeken per jaar (events en zakelijk)
- » 22.500 zitplaatsen
- » 850 parkeerplaatsen
- » Dertig bedrijven en circa 13.500 m² bedrijfsruimte
- » Organisatie van zowel sport-, muziek-, bedrijfs- als media-evenementen
- » www.olympischstadion.nl

3

Spreiding sportaccommodaties

» Karin Wezenberg-Hoenderkamp

» Björn Schadenberg

In dit hoofdstuk gaan we in op de aantallen en spreiding van de sportaccommodaties in Nederland. In de eerste paragraaf beschrijven we de spreiding van accommodaties naar VSG-regio, met uitsplitsing voor de grote sporten voetbal, fitness, zwemmen, hockey, golf, zaalsporten, korfbal en tennis.¹ In de tweede paragraaf presenteren we de aantallen en spreiding op basis van de stedelijkheidsgraad van gemeenten, met wederom uitsplitsingen voor de voornoemde sporten. Daarna volgen soortgelijke paragrafen over gemeentegrootte, krimp- en anticipeergebieden en sociale status.

Bij de interpretatie van de cijfers in dit hoofdstuk is van belang te beseffen dat het hier om aantallen accommodaties gaat, en niet over de grootte of capaciteit van accommodaties. Weinig accommodaties betekent dus niet weinig sportruimte, omdat het dan wel om grote accommodaties kan gaan. En omgekeerd. De verschillen in capaciteit (en diversiteit) komen in latere hoofdstukken aan de orde.

3.1 Spreiding sportaccommodaties naar VSG-regio

Uit het Databestand SportAanbod (DSA) zijn in december 2015 20.355 sportaccommodaties geselecteerd voor de analyses in dit brancherapport (zie hoofdstuk 1). Deze sportaccommodaties zijn, wanneer deze verdeeld worden over de 27 VSG-regio's die Nederland kent, niet recht evenredig verdeeld over Nederland. In bijlage 2 is een kaart met de ligging van de VSG-regio's en een tabel met het aantal inwoners per VSG-regio opgenomen. Regionaal zijn er grote verschillen waar te nemen (tabel 3.1). Gemiddeld genomen zijn er in Nederland 30,4 accommodaties per 25.000 inwoners. Het aantal accommodaties varieert van 20,3 per 25.000 inwoners (Amsterdam) tot meer dan veertig per 25.000 inwoners (Limburg-Noord, Fryslân, Zeeland en Groningen).

De gebieden met een hoge bevolkingsdichtheid hebben relatief weinig accommodaties en de plattelandsgebieden relatief veel accommodaties per 25.000 inwoners. In de dichtbevolkte gebieden zijn de accommodaties over het algemeen groter (denk bijvoorbeeld aan het aantal voetbalvelden op een sportpark) en in dunbevolkte gebieden kleiner. Dit wordt duidelijk in hoofdstukken 6 en 7 waarin is gekeken naar het aantal velden per voetbalaccommodatie en het aantal banen per tennispark. De verschillen in capaciteit van de accommodaties komen ook in hoofdstuk 13 nog uitgebreid terug.

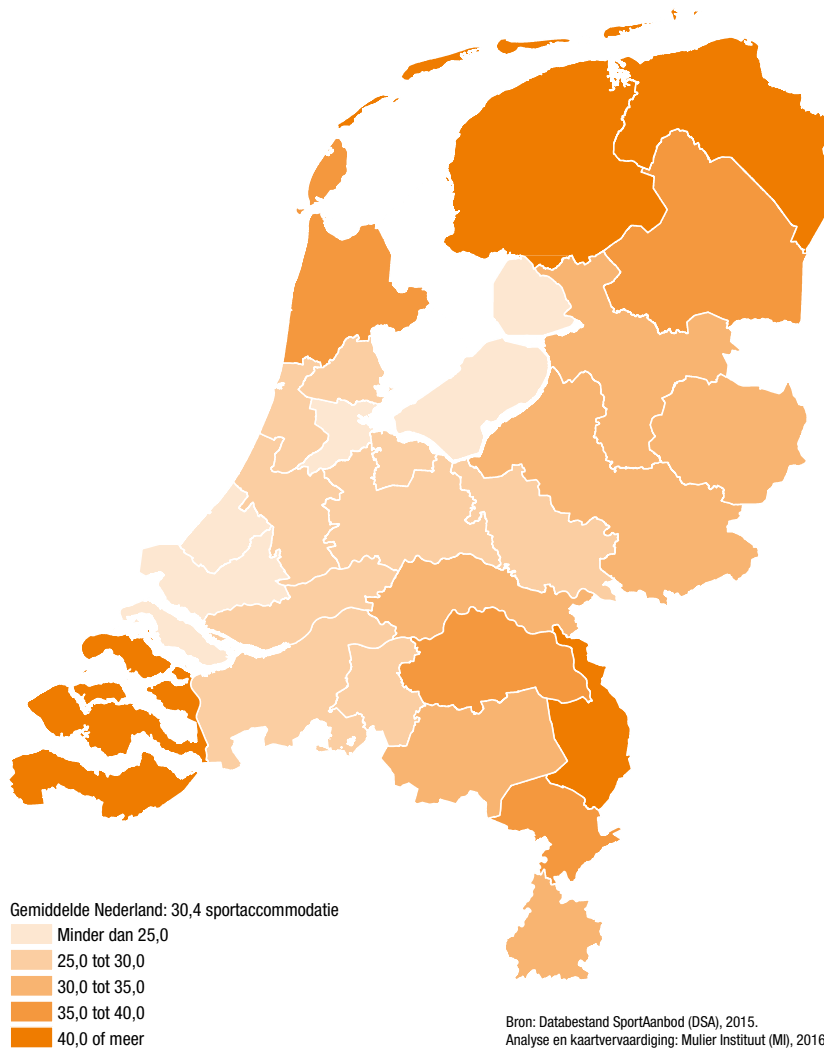
Tabel 3.1 Aantal sportaccommodaties en accommodatiedichtheid per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=20.355).

VSG-regio	Aantal	Per 25.000 inwoners
Amsterdam	808	20,3
Rotterdam-Rijnmond	1.182	23,3
Haaglanden	994	23,7
Flevoland	385	24,1
Zuid-Holland-Zuid	494	25,6
Utrecht	1.342	27,0
Gelderland-Midden	725	27,2
Zaanstreek en Waterland	357	27,4
Hart van Brabant	482	27,6
Kennemerland	600	28,4
Hollands-Midden	891	29,0
West-Brabant	809	29,4
Gooi en Vechtstreek	302	29,8
Gelderland-Zuid	657	30,5
Twente	785	31,5
Zuid-Limburg	812	33,7
IJsselland	688	33,8
Zuidoost-Brabant	1.014	34,0
Gelderland-Noord en -Oost	1.101	34,4
Midden-Limburg	332	35,5
Hollands Noorden	917	35,7
Noordoost-Brabant	862	36,1
Drenthe	754	39,0
Groningen	926	40,2
Zeeland	621	41,2
Fryslân	1.055	41,2
Limburg-Noord	460	41,3
Nederland	20.355	30,4

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

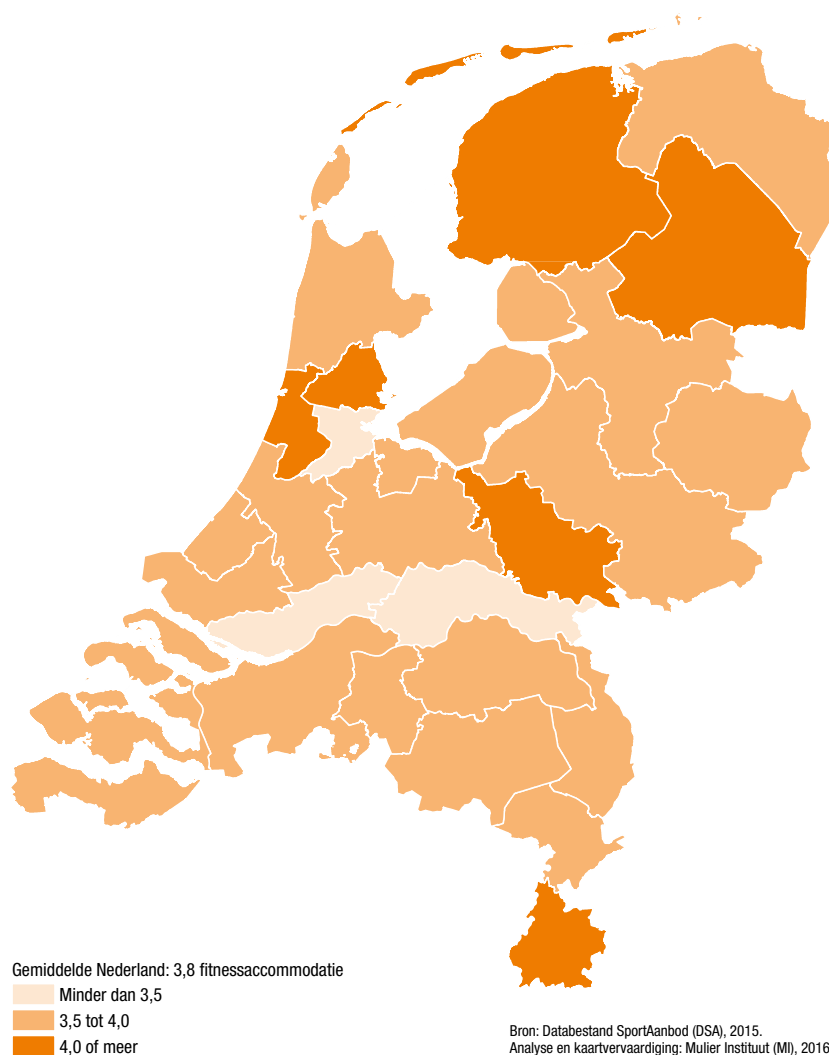
In kaart 3.1 is de accommodatiedichtheid voor alle sportaccommodaties gepresenteerd. In kaarten 3.2-3.9 is naar de accommodatiedichtheid voor acht verschillende typen sportaccommodaties gekeken.

Kaart 3.1 Aantal accommodaties per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=20.355).

In de noordelijke provincies, de Kop van Noord-Holland, Zeeland en in Zuidoost-Nederland zien we een hoge accommodatiedichtheid. Midden-Nederland kent vergeleken met deze gebieden relatief een lage accommodatiedichtheid (kaart 3.1).

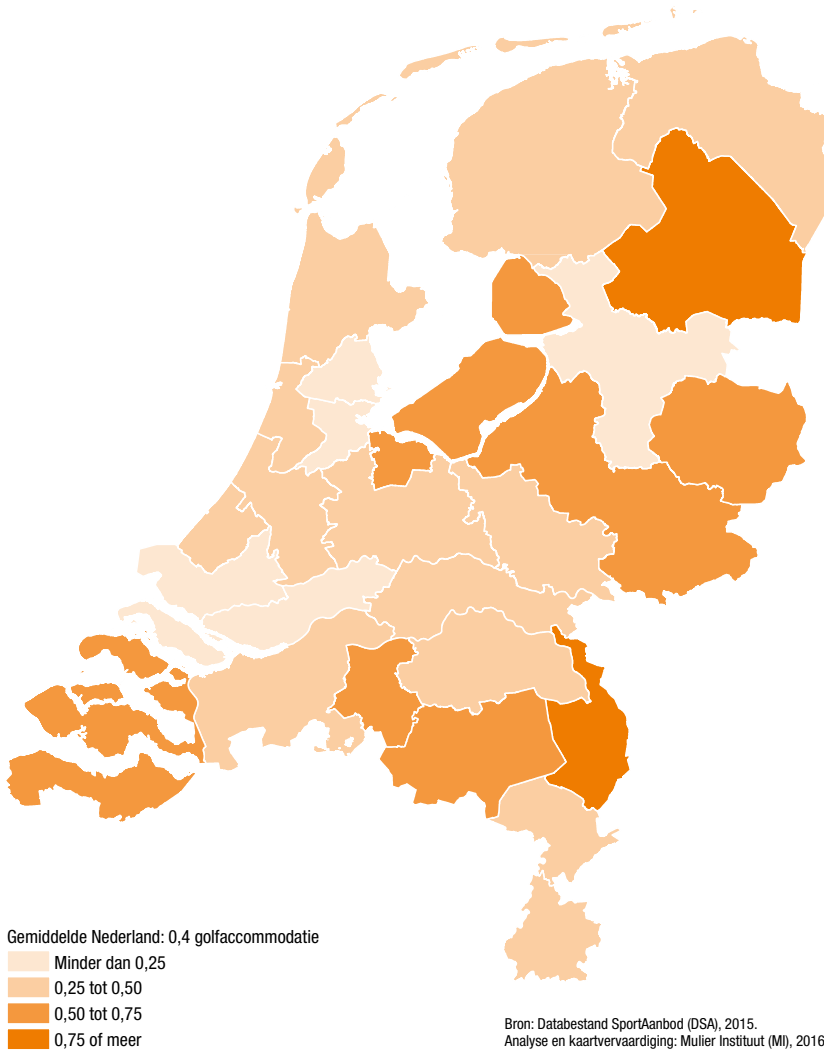
Kaart 3.2 Aantal fitnessaccommodaties per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=2.572).

In Nederland bestaan 2.572 fitnessaccommodaties. Gemiddeld zijn er 3,8 fitnessaccommodaties per 25.000 inwoners. In het regionale patroon zit geen duidelijke lijn, hetgeen zeker ook te maken heeft met de relatief kleine verschillen tussen de regio's onderling. Bijna alle regio's hebben tussen de drie en vier fitnessaccommodaties per 25.000 inwoners. In de zuidelijke regio's (met uitzondering van Zuid-Limburg) is het relatieve aantal fitnessaccommodaties over het algemeen wat lager dan in de noordelijke regio's (kaart 3.2).

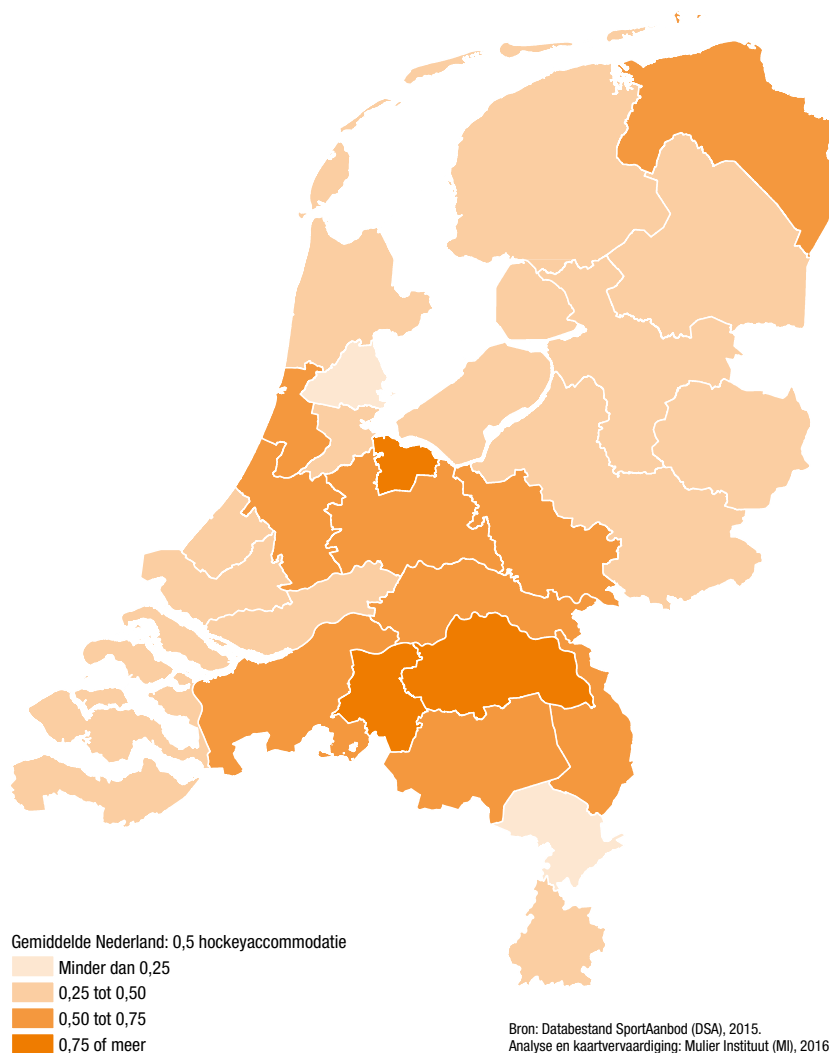

Kaart 3.3 Aantal golfaccommodaties per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=264).

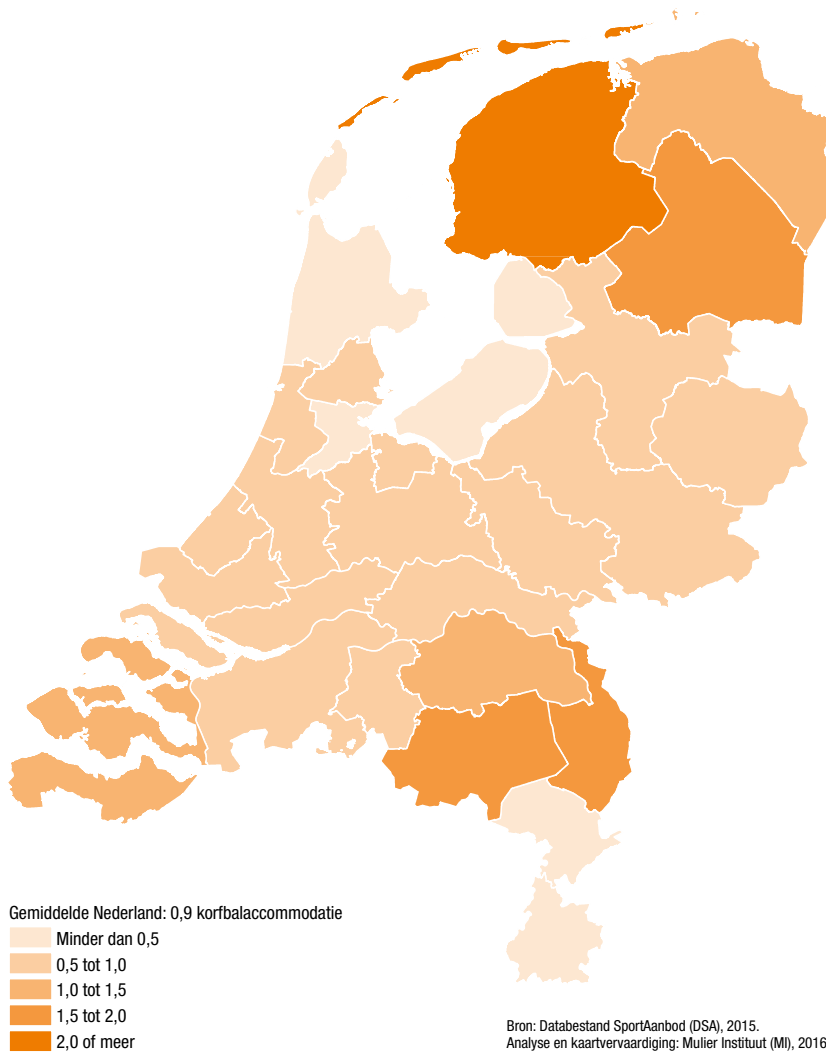
Nederland kent 264 golfaccommodaties. Dit komt neer op gemiddeld 0,4 golfaccommodaties per 25.000 inwoners. In Drenthe en Limburg-Noord liggen relatief de meeste golfaccommodaties, terwijl er in de meer dichtbevolkte gebieden relatief weinig golfaccommodaties liggen (kaart 3.3).

Kaart 3.4 Aantal hockeyaccommodaties per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=333).

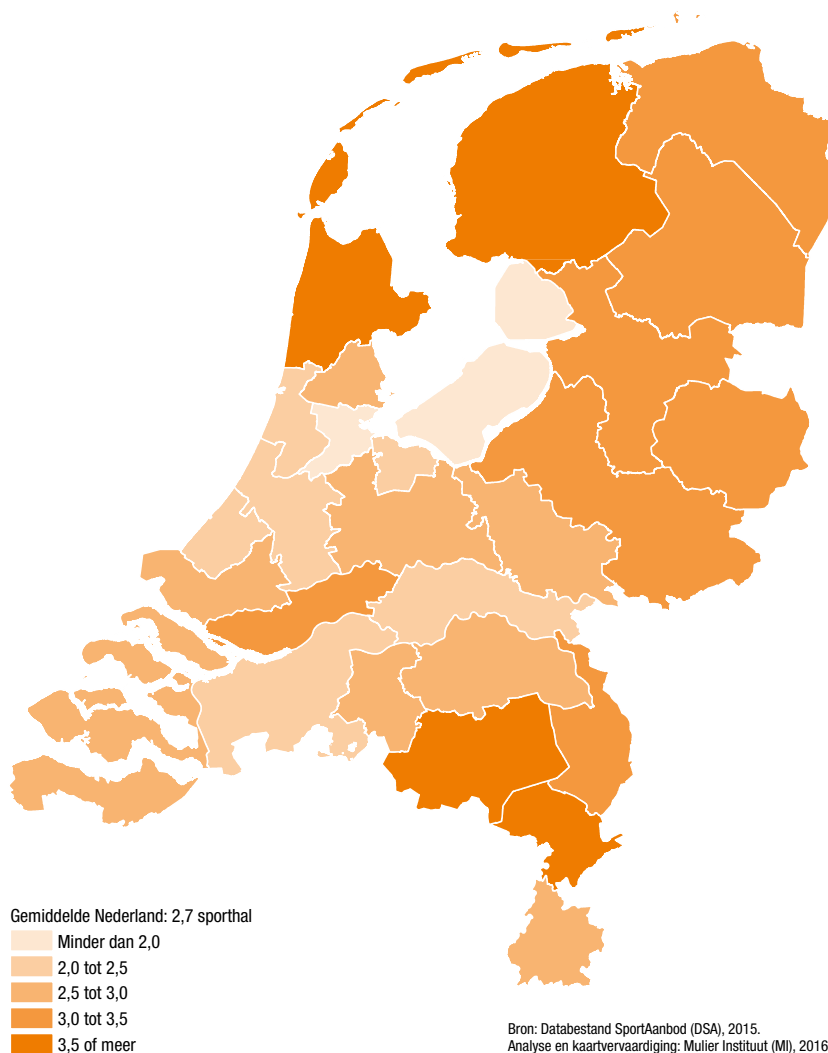

In Nederland liggen 333 hockeyaccommodaties, wat neerkomt op gemiddeld 0,5 hockeyaccommodaties per 25.000 inwoners. In een aantal regio's, zoals Gooi en Vechtstreek en Brabant, is hockey duidelijk sterk vertegenwoordigd (kaart 3.4).

Kaart 3.5 Aantal korfbalaccommodaties per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=582).

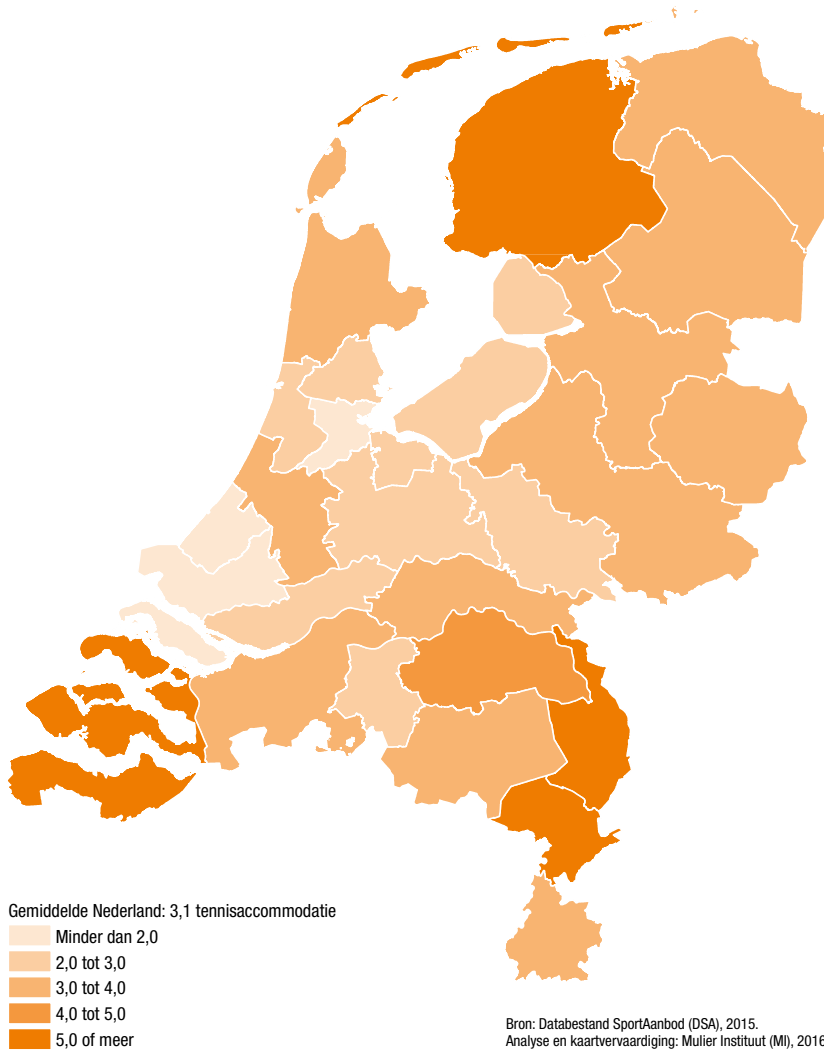
In Nederland bestaan 582 outdoor korfbalaccommodaties. Gemiddeld zijn er 0,9 korfbalaccommodaties per 25.000 inwoners. De regio Fryslân kent relatief de meeste korfbalaccommodaties. Er is geen duidelijk regionaal patroon waar te nemen (kaart 3.5).

Kaart 3.6 Aantal sporthallen per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=1.841).

Nederland kent 1.841 sporthallen. Per 25.000 inwoners zijn er gemiddeld 2,7 sporthallen. De kaart laat zien dat in de noordelijkste provincies het aantal sporthallen relatief hoog is. De regio's Amsterdam, Haaglanden en Flevoland hebben relatief de minste sporthallen in verhouding tot het aantal inwoners (kaart 3.6). In hoofdstuk 5 wordt nader ingegaan op zaalsportaccommodaties.

De *Planologische Kengetallen* geven aan dat voor het draagvlak van een sporthal 15.000-20.000 inwoners wordt aangehouden, maar dat in plattelandsdorpen sporthallen kunnen 'floreren' bij een draagvlak van vierduizend inwoners. Uit bijlage 3 blijkt dat alleen de regio Amsterdam een draagvlak voor sporthallen kent dat boven de 15.000 inwoners komt (18.340). Het gemiddelde voor Nederland is één sporthal per 9.180 inwoners, met als kleinste draagvlak een sporthal voor 5.884 inwoners in Midden-Limburg (nog geen derde van het Amsterdamse draagvlakcijfer).

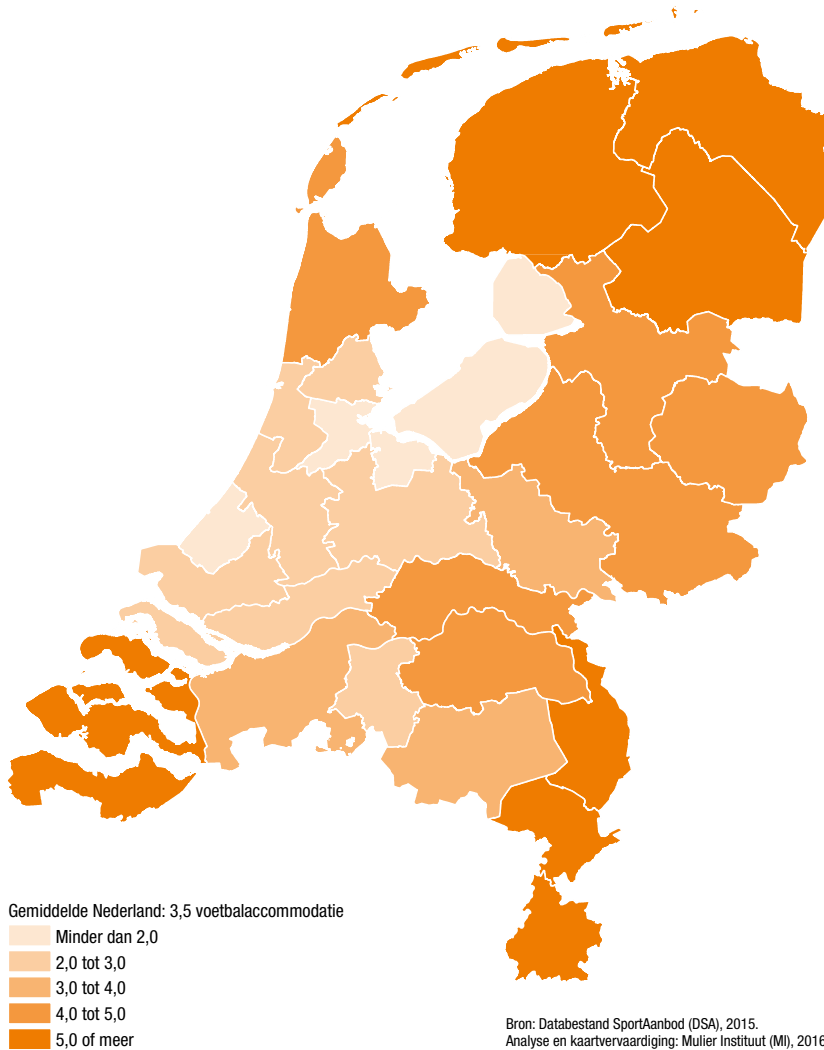
Kaart 3.7 Aantal tennisaccommodaties per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=2.067).

In Nederland liggen ruim tweeduizend tennisaccommodaties. Gemiddeld betekent dit dat er ruim drie tennisaccommodaties per 25.000 inwoners zijn. De kaart laat zien dat in het westen en midden van het land relatief weinig tennisaccommodaties zijn (kaart 3.7).

Hoofdstuk 7 gaat dieper in op tennisaccommodaties, waarbij ook aandacht is voor de verschillen in aantal banen. In hoofdstuk 7 werken we met 1.671 tennisaccommodaties. Dit zijn buitenaccommodaties waarop de KNLTB-verenigingen spelen. Er zijn daarnaast dus nog minimaal vierhonderd andere tennisaccommodaties. Het gaat deels om (commerciële) tennisparken waar òf geen verenigingen spelen òf verenigingen spelen die niet zijn aangesloten bij de KNLTB. Naast de ongeveer 1.750 buitenaccommodaties zijn er verder nog zo'n driehonderd accommodaties, zoals tennishallen, blaashallen en racketcentra, met in totaal ongeveer 1.300 banen, waar tennis binnen kan worden gespeeld (Van der Poel en Bakker (red.), 2015, p.170).

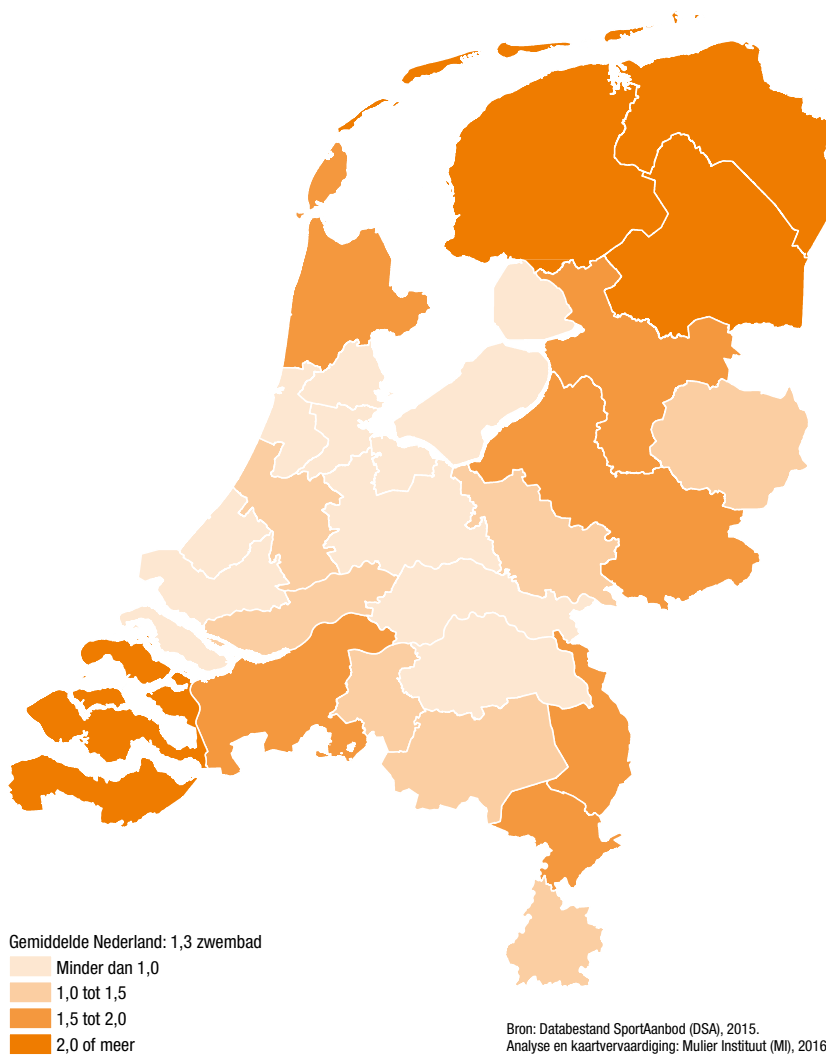
Kaart 3.8 Aantal voetbalaccommodaties per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=2.315).

Er bestaan 2.315 voetbalaccommodaties in Nederland. Per 25.000 inwoners zijn er gemiddeld 3,5 voetbalaccommodaties. Regionaal zijn er grote verschillen. Het aantal varieert van minder dan 1,5 (Amsterdam) tot meer dan zes (Zeeland en Fryslân) per 25.000 inwoners. Duidelijk is te zien dat de Randstad en Flevoland laag scoren en de noordelijke provincies, Zeeland en Limburg juist hoog (kaart 3.8). In hoofdstuk 6 wordt dieper ingegaan op de voetbalaccommodaties, met aandacht voor aantallen en soort velden.

Kaart 3.9 Aantal zwembaden per 25.000 inwoners per VSG-regio (n=853).

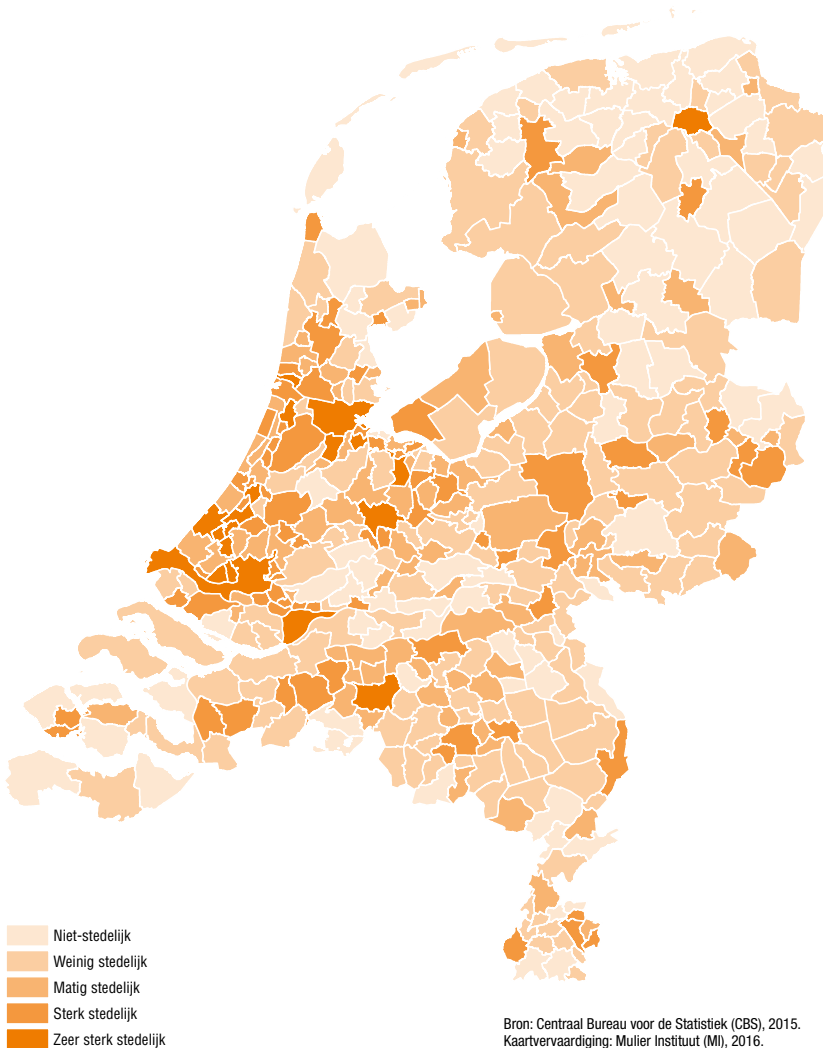

Nederland kent 853 openbare zwembaden, omgerekend gemiddeld 1,3 zwembaden per 25.000 inwoners. De kaart laat zien dat in de noordelijkste provincies het aantal zwembaden relatief hoog is. Ook in Zeeuws-Vlaanderen, Midden-Limburg en de Achterhoek zijn veel zwembaden in relatie tot het aantal inwoners. Meer informatie over zwembaden is te vinden in het brancherapport *Zwemmen in Nederland* (Van der Werff en Breedveld (red.), 2013).

3.2 Accommodaties uitgesplitst naar gemeentelijke stedelijkheid

In deze paragraaf analyseren we de ligging van de ruim 20.000 sportaccommodaties in relatie tot de stedelijkheid van de gemeenten waarin de sportaccommodaties gelegen zijn. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) berekent jaarlijks de stedelijkheid op buurt-, wijk- en gemeenteniveau. De stedelijkheid van een gebied is een maatstaf voor de concentratie van menselijke activiteiten. Hierbij zijn vijf categorieën te onderscheiden variërend van zeer sterk stedelijk tot niet-stedelijk (kaart 3.10).

Kaart 3.10 Stedelijkheid per gemeente in 2015.

In tabel 3.2 staat het percentage inwoners dat in een gemeente met bepaalde stedelijkheidsgraad woont, alsmede het percentage sportaccommodaties in deze gemeenten. Relatief gezien wonen de meeste Nederlanders in een sterk stedelijke gemeente en de minste mensen in een niet-stedelijke gemeente. De minder stedelijke gemeenten beschikken relatief over meer sportaccommodaties dan de meer stedelijke gemeenten (tabel 3.2).

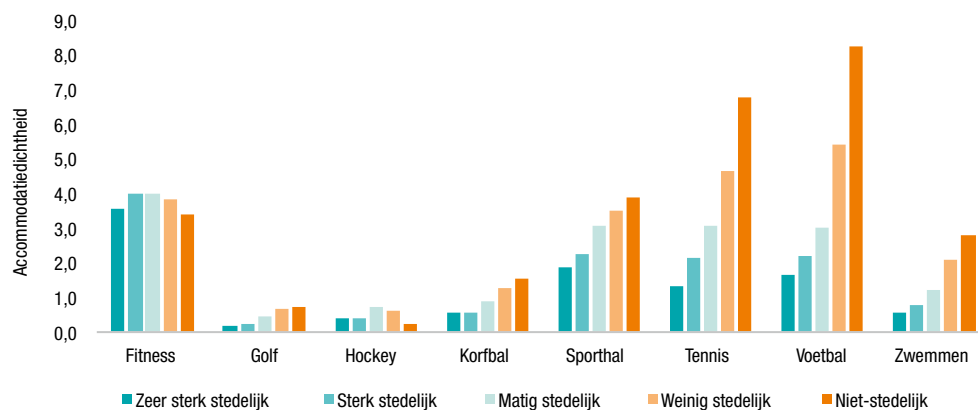
Tabel 3.2 Verdeling inwoners en accommodaties naar gemeentelijke stedelijkheidsgraad (in procenten).

Stedelijkheid	Inwoners	Accommodaties
Zeer sterk stedelijk	22	16
Sterk stedelijk	31	27
Matig stedelijk	17	18
Weinig stedelijk	21	26
Niet-stedelijk	9	13

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

Wanneer we naar de acht specifieke typen sportaccommodaties op gemeenteniveau kijken, blijkt dat de accommodatiedichtheid relatief groot is in de minder stedelijke gemeenten (figuur 3.1). Dit is eenzelfde patroon als wat we al zagen bij de VSG-regio's. Met name bij de typische buitensporten tennis en voetbal zien we een grotere accommodatiedichtheid in minder stedelijke gemeenten, terwijl we bij binnensportaccommodaties (fitness en in mindere mate sporthallen) een gelijkmatiger patroon zien.

Figuur 3.1 Accommodatiedichtheid naar gemeentelijke stedelijkheidsgraad.

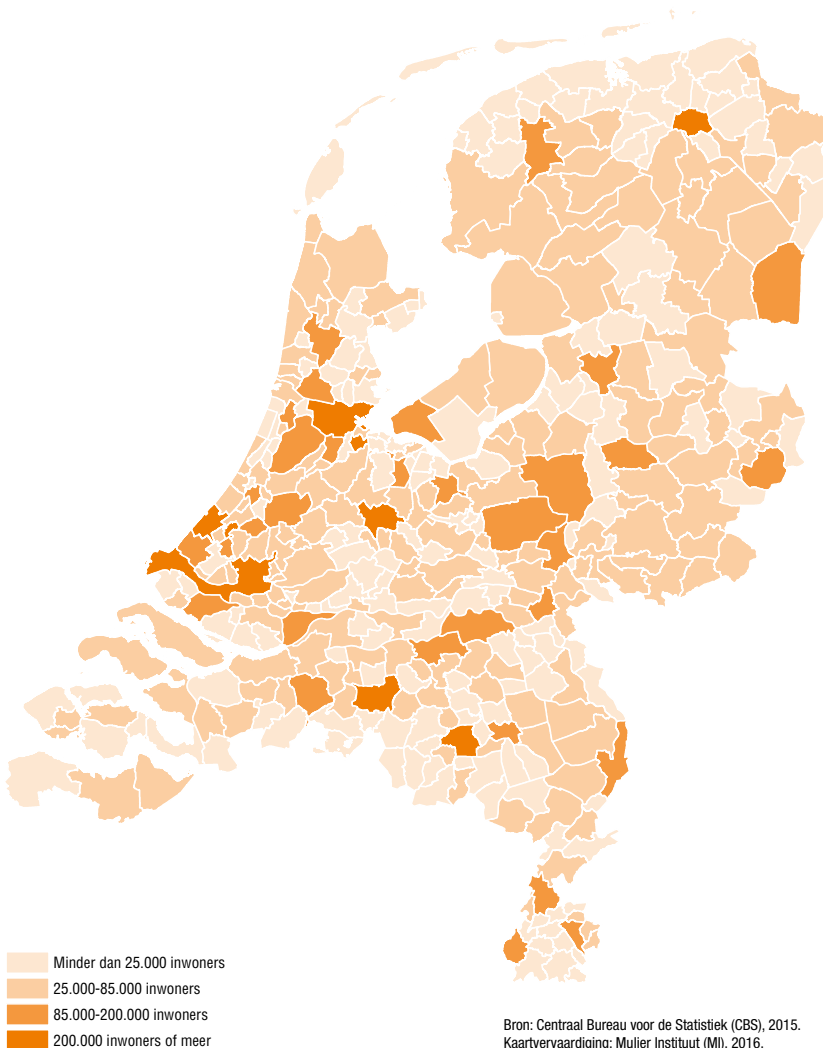

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

3.3 Accommodaties uitgesplitst naar gemeentegrootte

In deze paragraaf analyseren we de ligging van de ruim 20.000 sportaccommodaties in relatie tot het aantal inwoners van de gemeenten. De gemeenten zijn hier ingedeeld op basis van het aantal inwoners (kaart 3.11).

Kaart 3.11 Gemeenten in Nederland naar gemeentegrootte (aantal inwoners) in 2015.

In tabel 3.3 staat het percentage inwoners dat in een gemeente met een bepaald aantal inwoners woont, alsmede het percentage sportaccommodaties in deze gemeenten. Relatief gezien wonen de meeste Nederlanders in een gemeente met 25.000 tot 85.000 inwoners. De kleinere gemeenten hebben relatief gezien een groter aantal sportaccommodaties dan de grotere gemeenten (tabel 3.3).

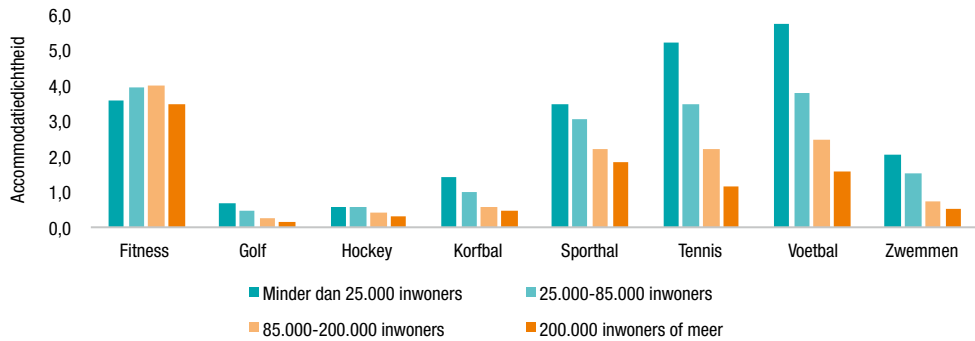
Tabel 3.3 Verdeling inwoners en accommodaties naar gemeentegrootte (in procenten).

Gemeentegrootte	Inwoners	Accommodaties
Minder dan 25.000 inwoners	17	21
25.000-85.000 inwoners	43	46
85.000-200.000 inwoners	23	21
200.000 inwoners of meer	17	12

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

Wanneer we naar de acht specifieke typen sportaccommodaties op gemeenteniveau kijken (figuur 3.2), blijkt dat de accommodatiedichtheid relatief hoog is in de gemeenten met minder inwoners. Dit is eenzelfde patroon als wat we al zagen bij de VSG-regio's en bij de stedelijkheid van gemeenten. Met name bij de grote buitensporten tennis en voetbal zien we een grotere accommodatiedichtheid in gemeenten met minder inwoners, terwijl we bij fitness een gelijkmatiger patroon zien. Ook hier geldt dat het gaat om aantallen accommodaties en dat de omvang ervan niet is meegenomen. Juist bij buitensportaccommodaties kunnen hier grote verschillen optreden tussen accommodaties in stedelijke en minder stedelijke gebieden.

Figuur 3.2 Accommodatiedichtheid naar gemeentegrootte.

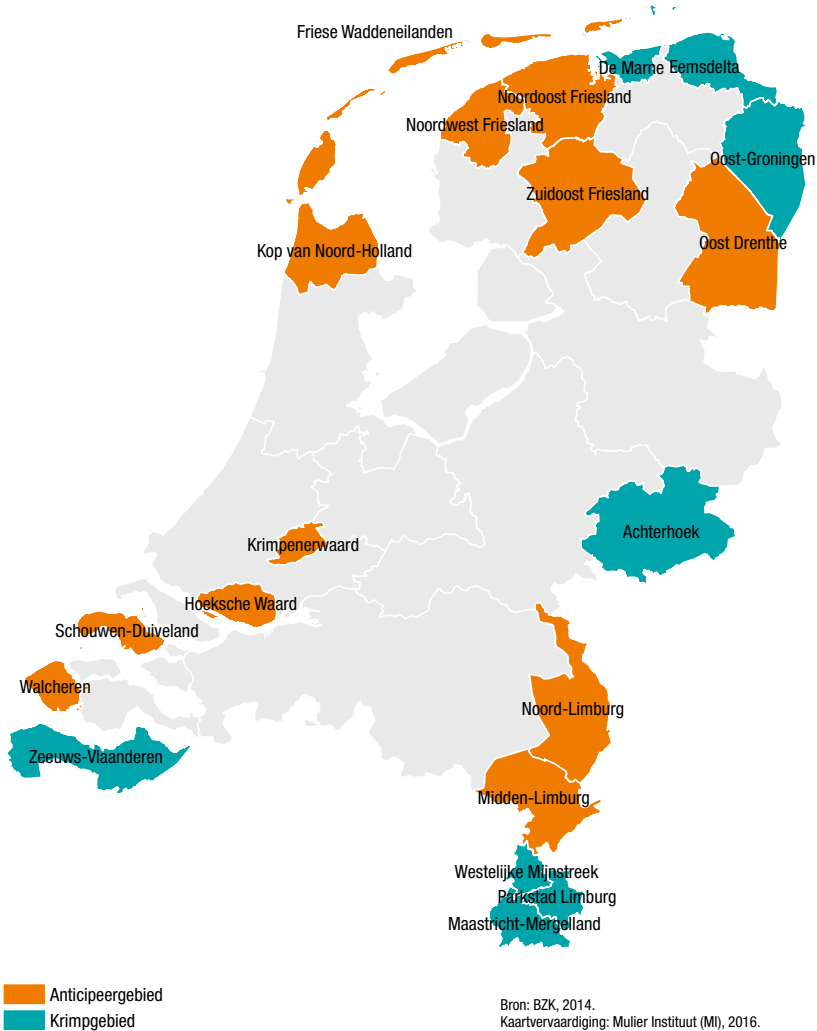

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

3.4 Accommodaties in krimp- en anticipeergebieden

Nederland kent twintig krimp- en anticipeergebieden. Dit zijn gebieden die kampen met bevolkingsdaling of die daar in de toekomst mee te maken krijgen. De krimpgebieden zijn de gebieden waar de bevolkingskrimp het sterkst is. In deze gebieden daalt de bevolking tot 2040 met 16 procent. Daarnaast zijn er gebieden, de anticipeergebieden, waar de bevolking nu nog niet daalt, maar in de toekomst wel. De verwachting is dat hier het aantal inwoners tot 2040 met 4 procent daalt. De krimp- en anticipeergebieden zijn voornamelijk te vinden in de noordelijke provincies en in Limburg (kaart 3.12).

Kaart 3.12 Krimp- en anticipeergebieden.

Tabel 3.4 geeft voor de krimp- en anticipeergebieden een overzicht van het aantal accommodaties en de hoeveelheid sportaccommodaties per 25.000 inwoners. Opvallend is dat alle twintig gebieden over relatief meer sportaccommodaties beschikken dan het landelijk gemiddelde. De Marne (krimpggebied) en de Friese Waddeneilanden (anticipeergebied) zijn beide met een accommodatiedichtheid van meer dan negentig significante uitschieters. Dit zijn beide zeer dunbevolkte en geïsoleerde gebieden van zeer beperkte omvang. Maar ook verste-

delijkte regio's (met name in Limburg) hebben een accommodatiedichtheid die ruim boven het landelijk gemiddelde ligt. Verder is te zien dat het gemiddelde in de anticipeerregio's slechts weinig afwijkt van dat in de krimpregio's.

Tabel 3.4 Aantal accommodaties en accommodatiedichtheid per 25.000 inwoners per krimp- en anticipeergebied.

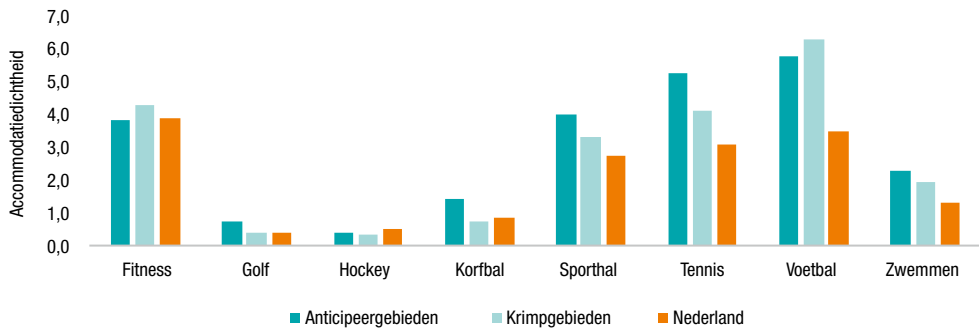
Regio	Aantal accommodaties	Per 25.000 inwoners
Achterhoek	500	42,0
De Marne	40	98,5
Eemsdelta	119	47,0
Maastricht Mergelland	296	35,7
Noordoost-Friesland	211	42,4
Oost-Groningen	256	43,0
Parkstad Limburg	306	31,0
Westelijke Mijnstreek	210	35,5
Zeeuws-Vlaanderen	182	43,1
Totaal krimpregio's	2.120	39,2
Friese Waddeneilanden	39	93,3
Hoeksche Waard	106	31,3
Kop van Noord-Holland	288	44,0
Krimpenerwaard	75	34,6
Midden-Limburg	332	35,3
Noord-Limburg	460	41,0
Noordwest Friesland	118	36,2
Oost-Drenthe	33	42,8
Schouwen-Duiveland	78	57,7
Walcheren	172	37,7
Zuidoost-Friesland	342	45,8
Totaal anticipeerregio's	2.342	40,7
Nederland	20.355	30,4

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; BZK, 2015.

Kijken we naar de acht geselecteerde type sportaccommodaties, dan zien we dat zowel de krimp- als de anticipeergebieden een hogere accommodatiedichtheid kennen dan het landelijk gemiddelde, waarbij de anticipeergebieden in de meeste gevallen net wat hoger zitten dan

de krimpgebieden. Bij hockey en fitness vinden we weinig verschil met het landelijk gemiddelde. Bij golf en korfbal ligt de gemiddelde dichtheid voor de anticipeergebieden wel boven het landelijk gemiddelde; bij de krimpgebieden is er nauwelijks een afwijking te zien (figuur 3.3).

Figuur 3.3 Accommodatiedichtheid in krimp- en anticipeergebieden.

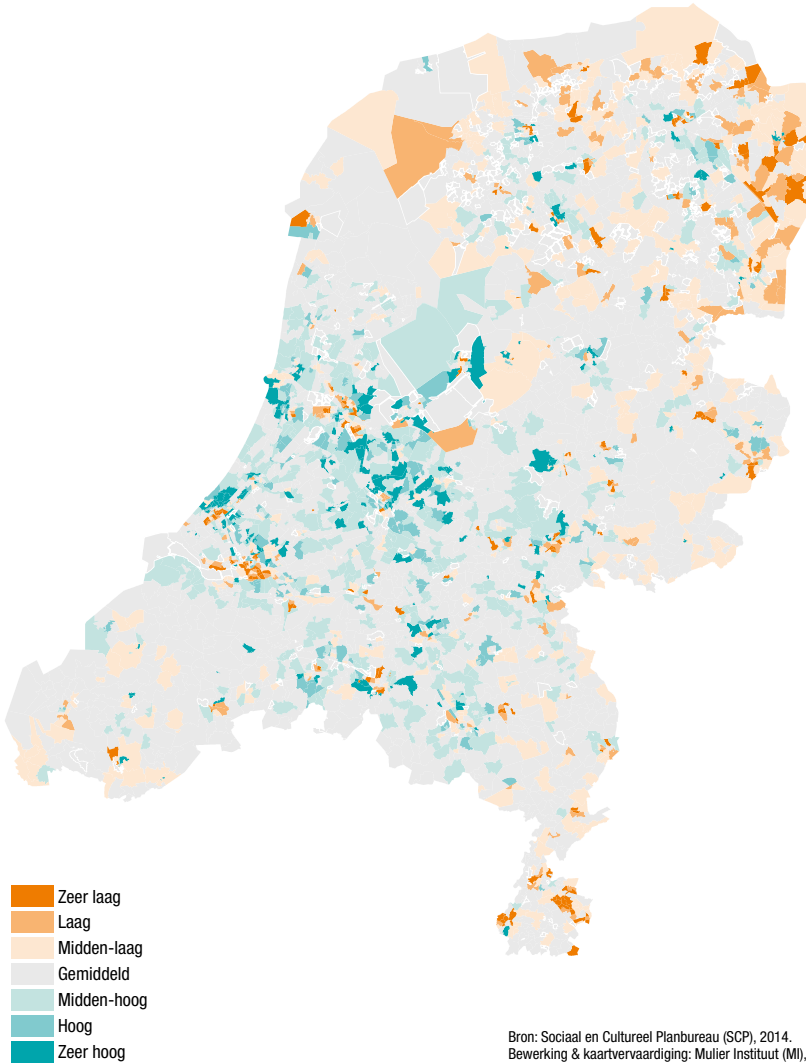

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; BZK, 2015.

3.5 Accommodaties naar sociale status

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) berekent statusscores die aangeven wat de sociale status van een buurt is, in vergelijking met andere buurten in Nederland. De statusscore is gebaseerd op diverse kenmerken van de mensen die er wonen: hun opleiding, inkomen en positie op de arbeidsmarkt. Op grond van de statusscore zijn rangnummers toegekend aan alle buurten in Nederland. De rangnummers zijn voor deze rapportage aan de hand van percentielen ingedeeld in zeven categorieën, variërend van zeer laag tot zeer hoog. We zien dat in de randgebieden van Nederland relatief veel buurten te vinden zijn met een lagere sociale status en in de Randstad en in het midden van Nederland veel buurten zijn met een hogere sociale status (kaart 3.13).

Kaart 3.13 Buurten in Nederland naar sociale status.

Tabel 3.5 geeft het percentage inwoners dat in een buurt met een bepaalde status woont en het percentage sportaccommodaties weer. Ruim 45 procent van de Nederlanders woont in een buurt met een gemiddelde sociale status. In deze gebieden ligt ruim 47 procent van de sportaccommodaties. Ook in het sociale statusgebied midden-laag is het aantal sportaccommodaties iets hoger dan op basis van een evenredige verdeling naar inwoners mocht worden verwacht. In alle overige statusgebieden ligt het aantal accommodaties juist iets lager.

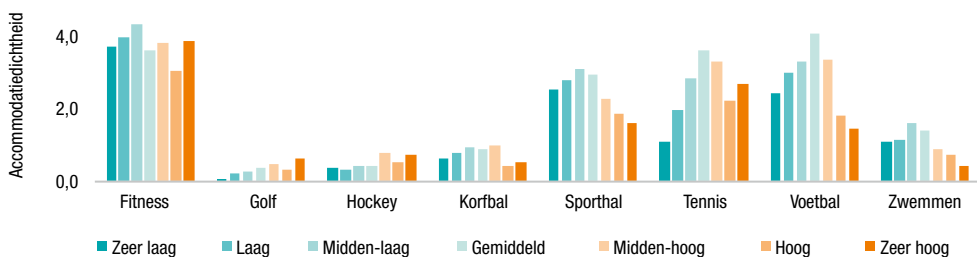
Tabel 3.5 Verdeling inwoners en accommodaties naar sociale status op buurtniveau (in procenten).

Sociale status	Inwoners	Accommodaties
Zeer laag	6,6	5,6
Laag	6,9	6,7
Midden-laag	17,6	18,7
Gemiddeld	45,2	47,9
Midden-hoog	13,3	12,9
Hoog	5,8	4,5
Zeer hoog	4,6	3,8

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), 2014.

Kijkend naar de acht specifieke type sportaccommodaties is er geen duidelijk patroon te onderscheiden in de verdeling van de sportaccommodaties op basis van de sociale status van de buurten waarin de accommodaties gelegen zijn. Buurten met een zeer lage sociale status én buurten met een (zeer) hoge sociale status hebben naar verhouding voor de meeste sporten minder accommodaties dan buurten met een gemiddelde sociale status (figuur 3.4).

Figuur 3.4 Accommodatiedichtheid naar sociale status op buurtniveau.

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), 2014.

3.6 Tot slot

Nederland kent een hoge dichtheid aan sportaccommodaties. Er is één sportaccommodatie per 835 inwoners, uitgaande van het uit het Databestand SportAanbod geselecteerde bestand van 20.355 sportaccommodaties. De dichtheid is in werkelijkheid iets hoger, omdat er een paar duizend accommodaties meer zijn die niet in dit bestand zijn meegenomen (zie hoofdstuk 1). Verder moet worden bedacht dat het hier om een zwembad kan gaan, sporthal of tennispark, waar vaak meerdere sporten kunnen worden beoefend en/of meerdere velden of banen beschikbaar zijn.

Gemeenten hebben in het verleden de sportaccommodaties 'naar de mensen toe' gebracht. Er is een duidelijk patroon waarneembaar waarin het aantal accommodaties per 25.000 inwoners toeneemt naarmate de bevolkingsdichtheid afneemt. In krimp- en anticipeerregio's ligt het aantal accommodaties per 25.000 inwoners rond de veertig, tegen dertig als landelijk gemiddelde.

Wat verder opvalt is dat bijna de helft van de bevolking in gebieden woont met een gemiddelde sociale status en dat we in deze gebieden ook bijna de helft van de sportaccommodaties vinden. In het bijzonder de 'volkssporten' (voetbal, zaalsporten, tennis) kennen relatief veel accommodaties in deze gebieden. Voor de acht uitgelichte grote sporten geldt in het algemeen dat de laagstatusgebieden relatief meer sportvoorzieningen kennen dan de hogestatusgebieden. Hierbij is een relatie te zien met bevolkingsdichtheid; gebieden met een lage (of zelfs krimpende) bevolkingsdichtheid zijn over het algemeen ook gebieden met een lagere sociale status.

In volgende hoofdstukken zullen we onder meer aandacht besteden aan verschillen in capaciteit van de accommodaties. Die zijn met name aan de orde bij voetbal en tennis. Denk aan een tennispark met twee banen of een park met twintig banen. Of een voetbalaccommodatie met drie kunstgrasvelden en een paar natuurgrasvelden, vergeleken met een accommodatie met één natuurgrasveld. Capaciteitsverschillen kunnen er ook zijn bij fitness, zwemmen, golf, hockey en korfbal, maar het verschil is daar meestal minder groot (vaak niet meer dan factor 3) dan bij tennis en voetbal (hier kan het verschil oplopen tot factor 10).

Bij sporthallen zit relatief weinig tot geen variatie in grootte/capaciteit. Hier moeten we rekening houden met verschillen in bezettingsgraad. De planningsnorm voor sporthallen is een hal per 15.000-20.000 inwoners. Wij vinden over het land gemiddeld één hal per 9.180 inwoners. Dat is ruim onder de landelijke planningsnorm. In de *Planologische Kengetallen* wordt hierbij aangegeven dat in plattelandsdorpen sporthallen floreren met een draagvlak van vierduizend inwoners. In het *Handboek Sportaccommodaties* worden geen draagvlakcijfers genoemd, maar wordt als richtlijn gegeven pas een sporthal te bouwen als er zicht is op minimaal 1.600 gebruiksuren. Mogelijk is het zo dat in plattelandsdorpen deze 1.600 gebruiksuren

eerder worden bereikt dan in (zeer) sterk stedelijke gebieden, door een andere bevolkingssamenstelling, met andere sportvoorkeuren. In dat geval is het wellicht zaak de planningsnorm te verfijnen voor dichtheid en/of samenstelling van de bevolking.

Het kan ook zo zijn dat er sprake is van landelijke variatie in bezettingsgraden en dat gemiddeld genomen het platteland (veel) lagere bezettingsgraden kent dan het stedelijk gebied. Tot slot is het denkbaar dat er verschillen in compensatiemogelijkheden bestaan tussen de landelijke en stedelijke gebieden. Zo staan er in stedelijk gebied meer middelbare scholen met gym- en sportzalen, die mogelijk een deel van de behoefte aan zaalsportaccommodatie in die gebieden accommoderen.² Deze vragen gelden overigens ook voor gymzalen en sportzalen. Met de data uit het DSA kunnen hiervoor soortgelijke exercities worden uitgevoerd als het gaat om draagvlakcijfers uitgedrukt in voorzieningen per aantal inwoners. Over bezettingsgraden is niets te vinden in het DSA, daarvoor zal aanvullend onderzoek moeten worden uitgevoerd.

Noten

1. Voor recente gegevens over atletiekbanen verwijzen we naar het brancherapport *Atletiek in Nederland* (Breedveld en Hover (red.), 2016).
2. Zie hoofdstuk 5, in het bijzonder tabel 5.1 en figuur 5.2, voor de beschikbaarheid en het gebruik van 'zaalsporteenheden' per VSG-regio.

Golfbaan golfclub De Compagnie

Introductie

In de Groningse natuur van Veendam is de golfbaan van golfclub De Compagnie gelegen. Deze groene golfbaan met 27 holes is aangelegd in samenwerking met de gemeente.

De gemeente Veendam had de wens om een golfbaan binnen haar gemeentegrenzen te hebben. De gemeente zag de aanwezigheid van een golfbaan als versterking van het vestigingsklimaat. Bovendien paste de golfbaan in het toen geldende Provinciaal Ontwikkelingsplan, met voor dit gebied de bestemming 'bebossing voor recreatieve doeleinden'. Door een gedeelte van het gebied in erfpacht te geven van een golfbaanexploitant, sloeg de gemeente meerdere vliegen in één klap: versterking van de aantrekkelijkheid van de gemeente, invulling van een deel van het Provinciaal Ontwikkelingsplan en vrijwaring van onderhoudskosten van dit betreffende terrein. Bij de start had de vereniging circa vijftig leden.

De accommodatie

Gretha Kruize, clubmanager, vertelt trots over de golfbaan die is aangelegd in 1988. "Kenmerkend voor de baan zijn de vele waterpartijen die op strategische plaatsen zijn aangelegd. De baan is vrijwel altijd bespeelbaar. De locatie is fraai groen door de uitstekende technische voorzieningen zoals een drainagesysteem en een beregeningsinstallatie die zijn aangelegd over de gehele baan."

De gemeente is eigenaar van het gebied en verpacht het aan stichting De Compagnie. "De stichting is exploitant van het gehele complex (baan, oefenfaciliteiten en infrastructuur) en eigenaar van het clubhuis, het golfrestaurant en

de overige opstellen. De stichting draagt zorg voor het onderhoud en faciliteert met vaste medewerkers de club. De drivingrange (oefenterrein) en het golfrestaurant worden verhuurd aan een horecaondernemer. De vereniging huurt de baan op kostprijsbasis.”

De organisatie

Aangezien de golfbaan in een krimpgebied ligt, richt de vereniging zich volgens Kruijze op verschillende doelgroepen. “Doelgroepen worden bediend met heren-, dames- en seniorendagen, alsmede met jeugdweken. Momenteel is een studie gaande hoe de verschillende doelgroepen nog beter kunnen worden bediend. Enerzijds door doelgroepgerichte activiteiten aan te bieden, anderzijds door diverse lidmaatschapsvormen te introduceren. Een voorbeeld van een doelgroepgerichte activiteit is het vorig jaar geïntroduceerde programma ‘GolfActief’: een programma dat vooral gericht is op het op peil houden van de fysieke conditie van oudere spelers. In samenwerking met een golf fysiotherapeut wordt de individuele golftechniek van de deelnemers aangepast aan hun fysieke mogelijkheden.”

Verder is de vereniging bezig om het lidmaatschap aantrekkelijker te maken. “In 2015 is onder de naam ‘Vier-sterren Golf’ een samenwerking aangegaan met drie andere noordelijke golfclubs. Die samenwerking behelst dat de leden van de aangesloten banen, zonder betaling van de green fee, op elkaars banen kunnen spelen en dat ze er kunnen deelnemen aan reguliere wedstrijden. Door deze meerwaarde aan het lidmaatschap te geven, hoopt de club verloop onder de leden tegen te gaan en aantrekkelijker te worden voor golfers zonder fysieke club.”

Toekomstplannen

Om de toekomst financieel gezond tegemoet te kunnen treden, zeker met het oog op het toenemend aantal ‘vrije golfers’ en de aanleg van nieuwe banen in de regio, is volgens Kruijze een gestructureerde aanpak noodzakelijk. “Daarbij is het uitgangspunt een evenwichtige verhouding tussen het behoud van het clubgevoel/verenigingskarakter en kostenbeheersing. Omdat het voedingsgebied van De Compagnie toch deels een krimpgebied is, richt de aandacht zich vooral op de niet-golfer in dit gebied. Ook op zakelijk gebied worden voor bedrijven vernieuwde aantrekkelijke les- en sponsorpakketten ingericht.”

Medio vorig jaar heeft de golfbaan van het Ministerie van Economische Zaken de status ‘landgoed’ verkregen. “Dit heeft voor de onroerendezaakbelasting en andere belastingen een positief effect. We kijken nu hoe we dit ‘commercieel’ zo effectief mogelijk kunnen inzetten.”

Golfbaan Golfclub De Compagnie

- » Golfaan 1, Veendam
- » Opgericht in 1988
- » Negentig hectare
- » 27 holes
- » www.golfclubveendam.nl

4

Afstand tot sportaccommodaties

» Karin Wezenberg-Hoenderkamp

» Björn Schadenberg

In dit hoofdstuk gaan we in op de afstand die Nederlanders afleggen naar sportaccommodaties. Een korte introductie op deze thematiek is opgenomen in *Sportaccommodaties in beeld* (Hoekman et al. (red.), 2013, p.73-74). De ruimtelijke analyses zijn separaat verricht voor fitness, golf, hockey, korfbal, tennis, voetbal, zaalsport (beoefend in een sporthal) en zwemmen. In bijlage 4 is een technische verantwoording opgenomen voor de uitgevoerde ruimtelijke afstandsanalyses.

4.1 Afstand inwoners tot sportaccommodaties

4.1.1 Nederland

De gemiddelde afstand tot het dichtstbijzijnde fitnesscentrum, sporthal, tennisbaan, voetbalveld en zwembad is kleiner dan 3 kilometer. De dichtstbijzijnde golfbaan, hockeyveld en (outdoor) korfbalveld liggen gemiddeld verder weg, waarbij de gemiddelde afstand tot een golfbaan veruit het grootste is (zie tabel 4.1).

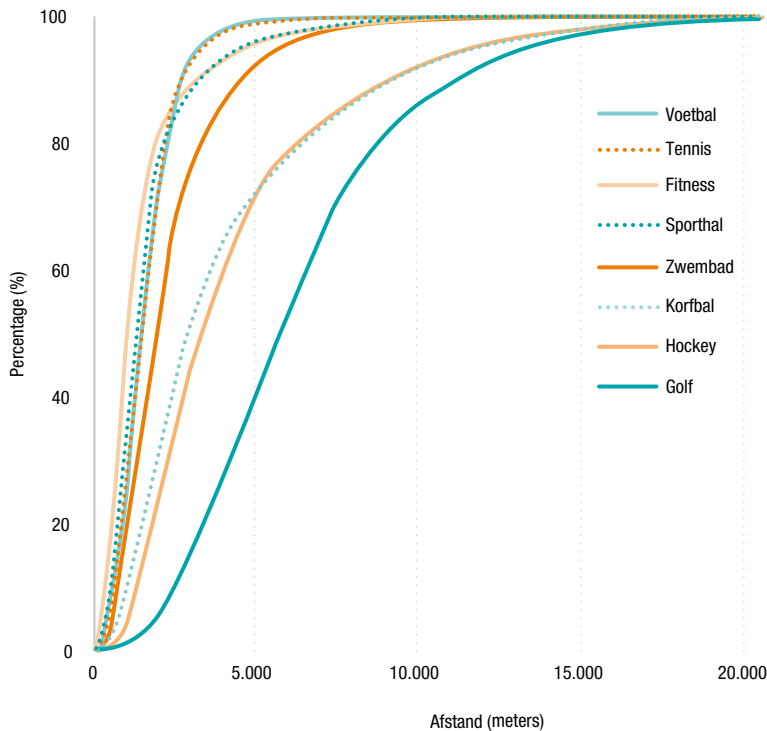
Tabel 4.1 Gemiddelde afstand (in kilometers) tot dichtstbijzijnde sportaccommodatie per type sportaccommodatie.

Accommodatietype	Afstand
Fitness	1,5
Tennis	1,6
Voetbal	1,6
Sporthal	1,6
Zwembad	2,3
Korfbal	4,1
Hockey	4,4
Golf	6,3

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

In figuur 4.1 geeft een lijngrafiek weer hoeveel procent van de Nederlanders binnen een bepaalde afstand van een type sportaccommodatie woont. Hierin zien we dat de afstandsverdeling naar een voetbalaccommodatie, tennisaccommodatie, sporthal, fitnesscentrum en zwembad hetzelfde patroon volgt. Het percentage inwoners dat binnen een bepaalde afstand woont van deze sportaccommodaties loopt snel op. Het percentage inwoners dat binnen een bepaalde afstand woont van een golfaccommodatie loopt daarmee vergeleken relatief langzaam op.

Figuur 4.1 Cumulatieve afstandsverdeling sportaccommodaties.

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

In *Sportaccommodaties in beeld* (Hoekman et al. (red.), 2013, p.73-74) wordt een limiet van 3 kilometer genoemd. Dit is de maximale afstand die niet-sporters bereid zijn om te reizen voor sportdoeleinden. Wanneer we naar deze limiet kijken, zien we dat het overgrote deel van de Nederlanders binnen deze afstand van een voetbalveld (93,6%), een tennisbaan (93,4%), een sporthal (89,6%) en/of een fitnesscentrum (88,8%) woont, terwijl slechts een klein deel van de Nederlanders (15,7%) minder dan 3 kilometer hoeft te reizen naar de dichtstbijzijnde golfbaan (tabel 4.2).

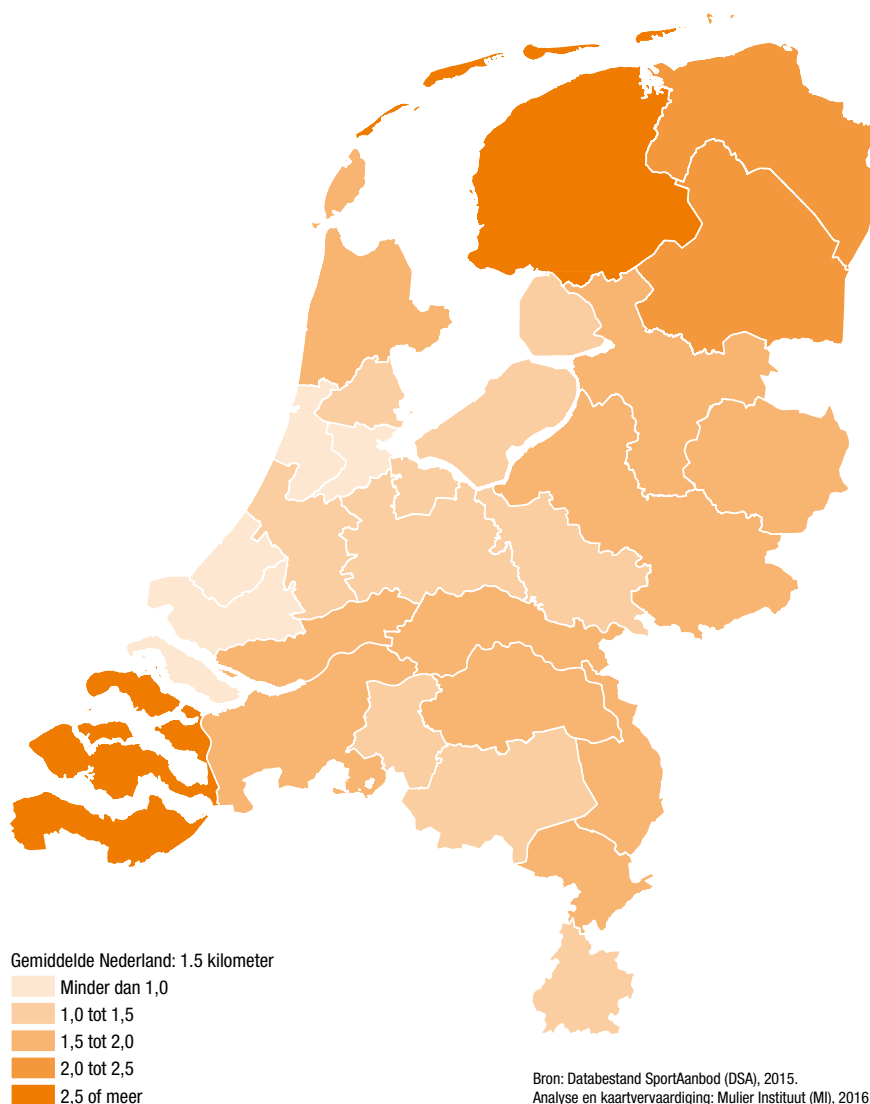
Tabel 4.2 Percentage Nederlanders dat binnen 3 kilometer woont per type sportaccommodatie.

Accommodatietype	%
Voetbal	93,6
Tennis	93,4
Sporthal	89,6
Fitness	88,8
Zwemmen	76,5
Korfbal	52,5
Hockey	46,0
Golf	15,7

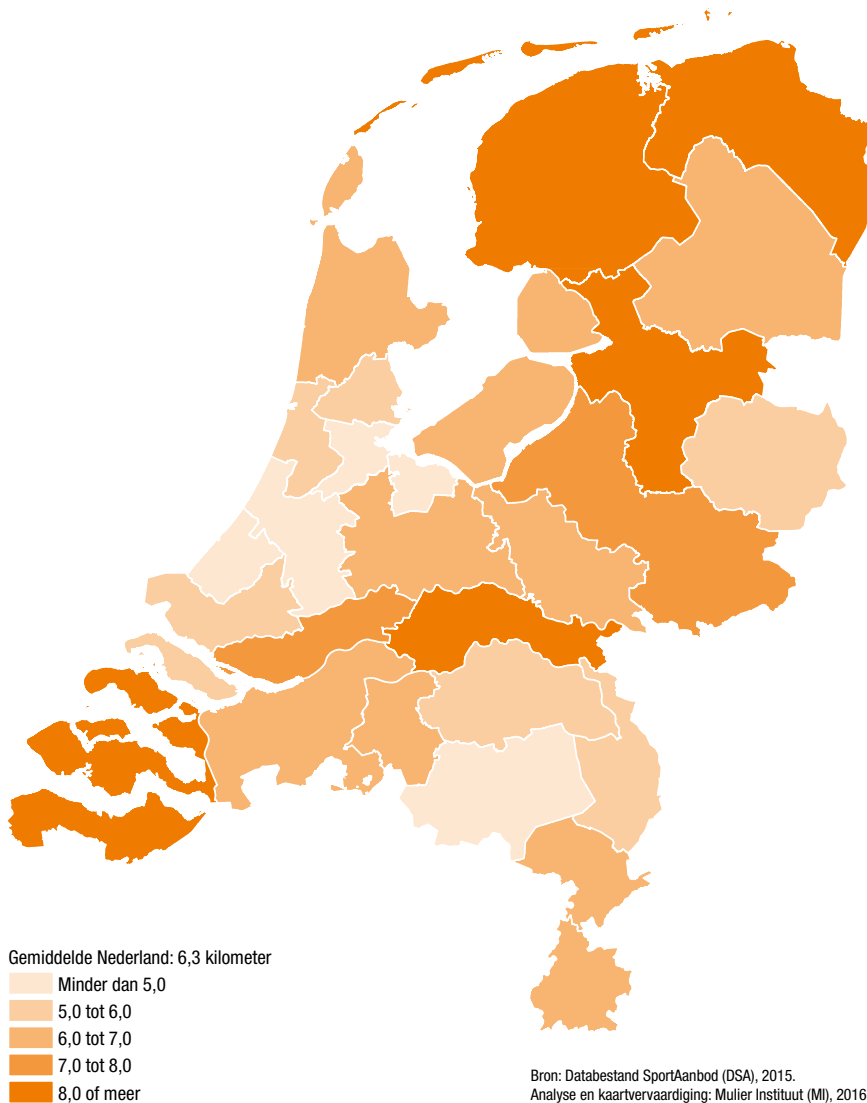
Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

4.1.2 VSG-regio

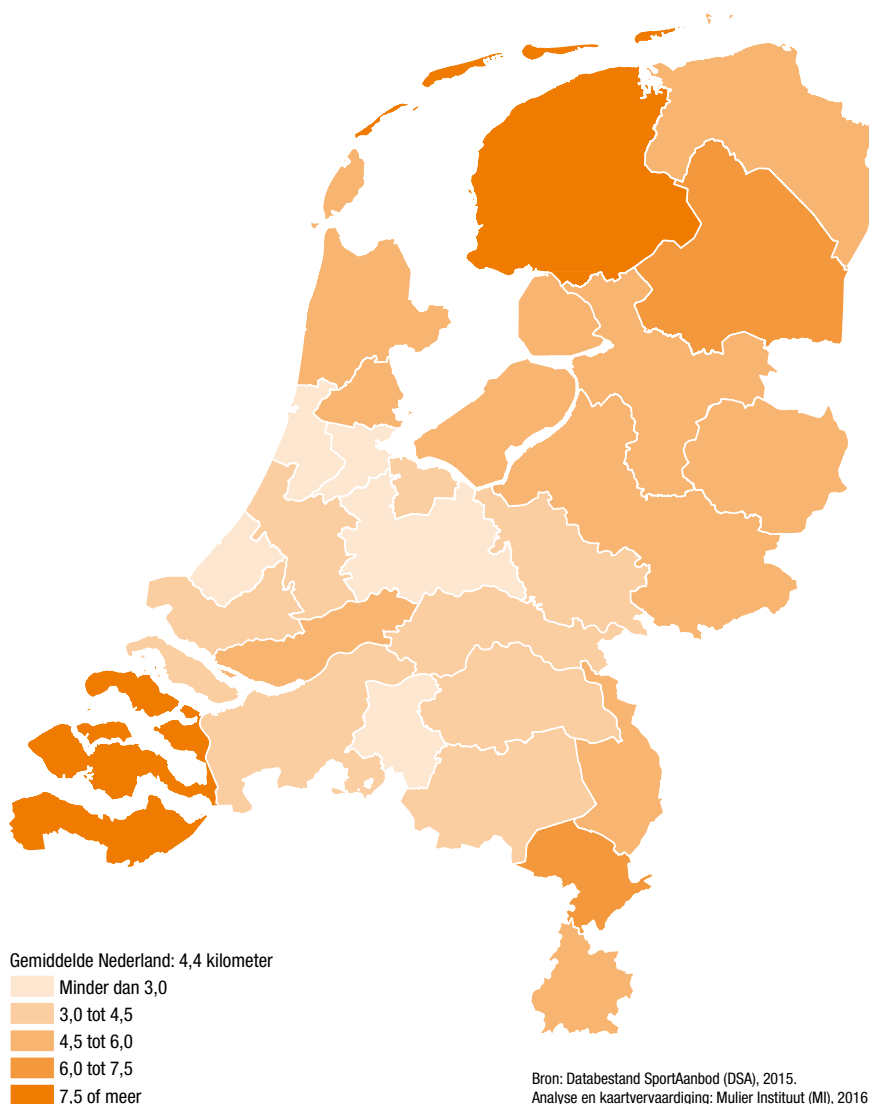
Er zijn grote regionale verschillen tussen de gemiddelde afstanden naar de verschillende typen sportaccommodaties per VSG-regio. De inwoners van Haaglanden, Hollands-Midden en Kennemerland wonen gemiddeld genomen dicht bij alle genoemde typen sportaccommodaties dan het landelijk gemiddelde. De inwoners van Drenthe, Flevoland, Fryslân, Gelderland-Noord en -Oost en IJsselland daarentegen wonen gemiddeld verder weg van alle typen sportaccommodaties dan het landelijk gemiddelde. De verschillen in afstand naar de dichtstbijzijnde tennisaccommodatie zijn het kleinst (minimum: 1.319 meter in Hollands-Midden, maximum: 2.003 meter in Drenthe), terwijl de verschillen in afstand naar de dichtstbijzijnde hockeyaccommodatie het grootst zijn (minimum: 2.446 meter in Kennemerland, maximum: 10.024 meter in Fryslân). In bijlage 5 is een tabel opgenomen met alle gemiddelde afstanden per type sportaccommodatie per VSG-regio. In kaarten 4.1-4.8 zijn de gemiddelde afstanden per type sportaccommodatie per VSG-regio visueel weergegeven.

Kaart 4.1 Gemiddelde afstand tot dichtstbijzijnde fitnessaccommodatie per VSG-regio.

Kaart 4.2 Gemiddelde afstand tot dichtstbijzijnde golfaccommodatie per VSG-regio.

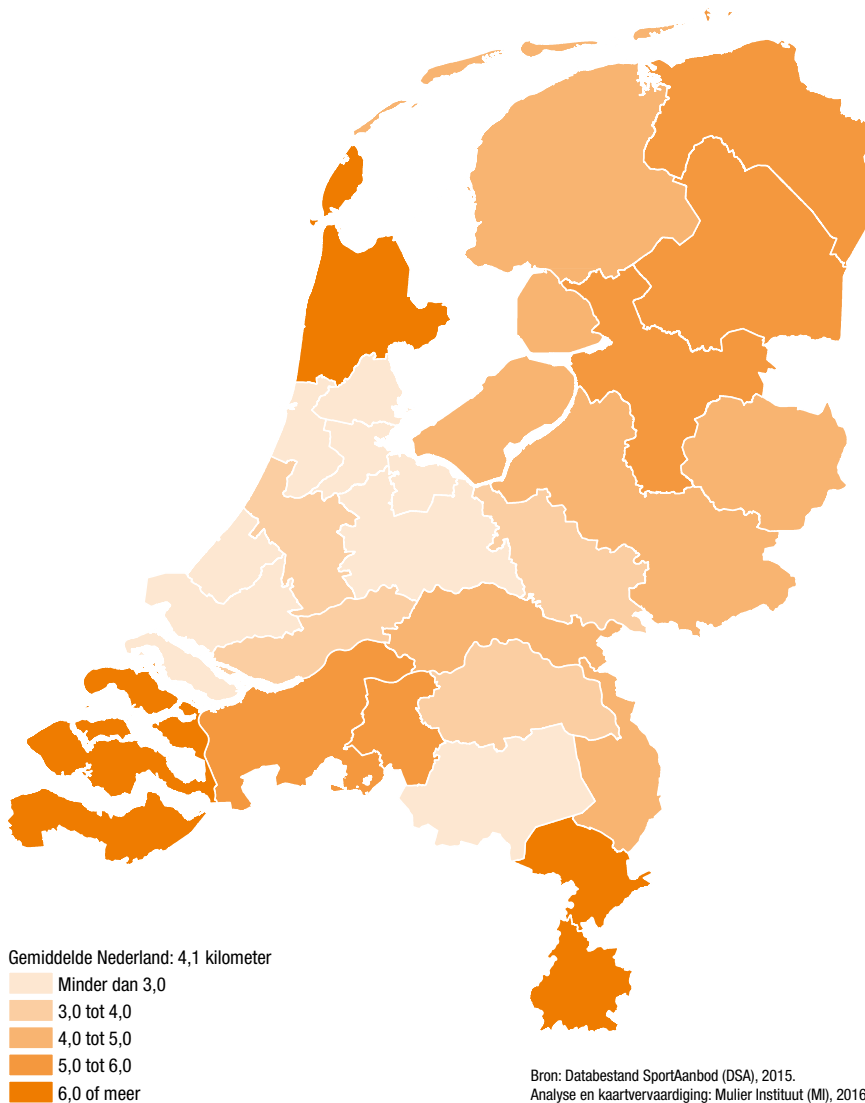

Kaart 4.3 Gemiddelde afstand tot dichtstbijzijnde hockeyaccommodatie per VSG-regio.

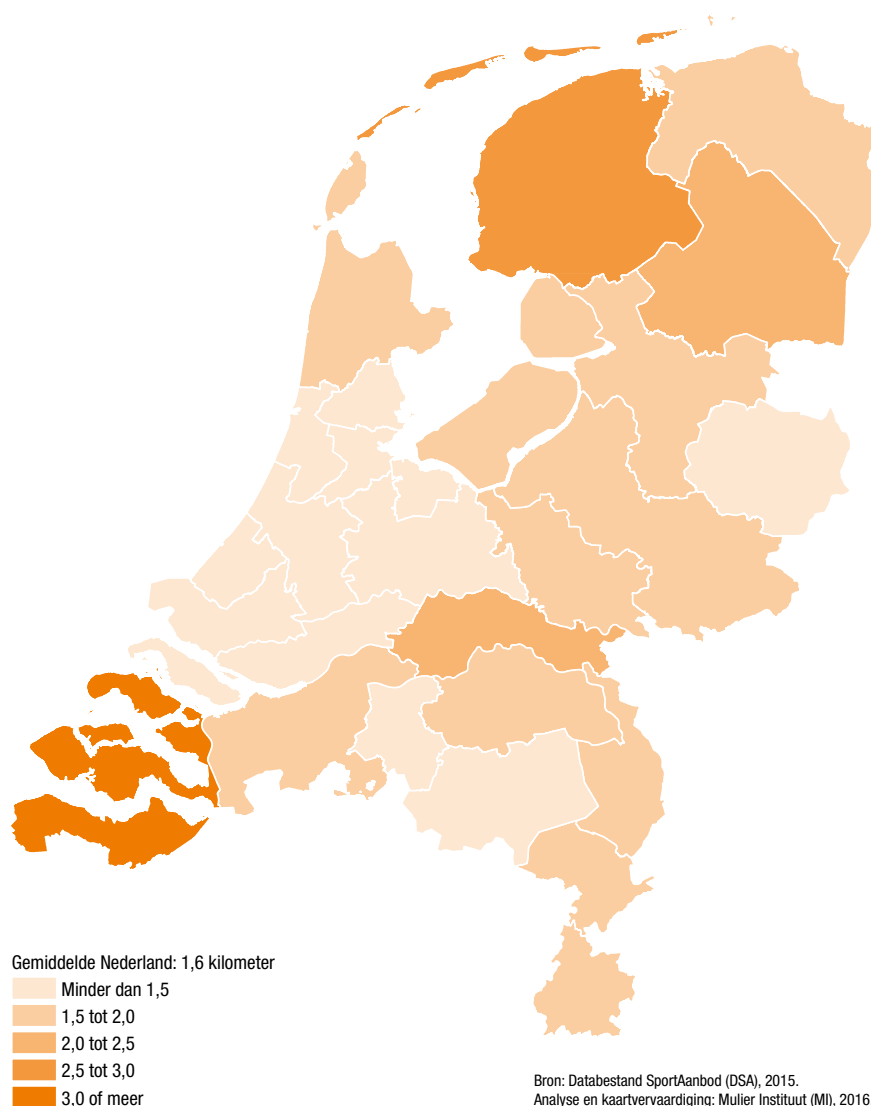

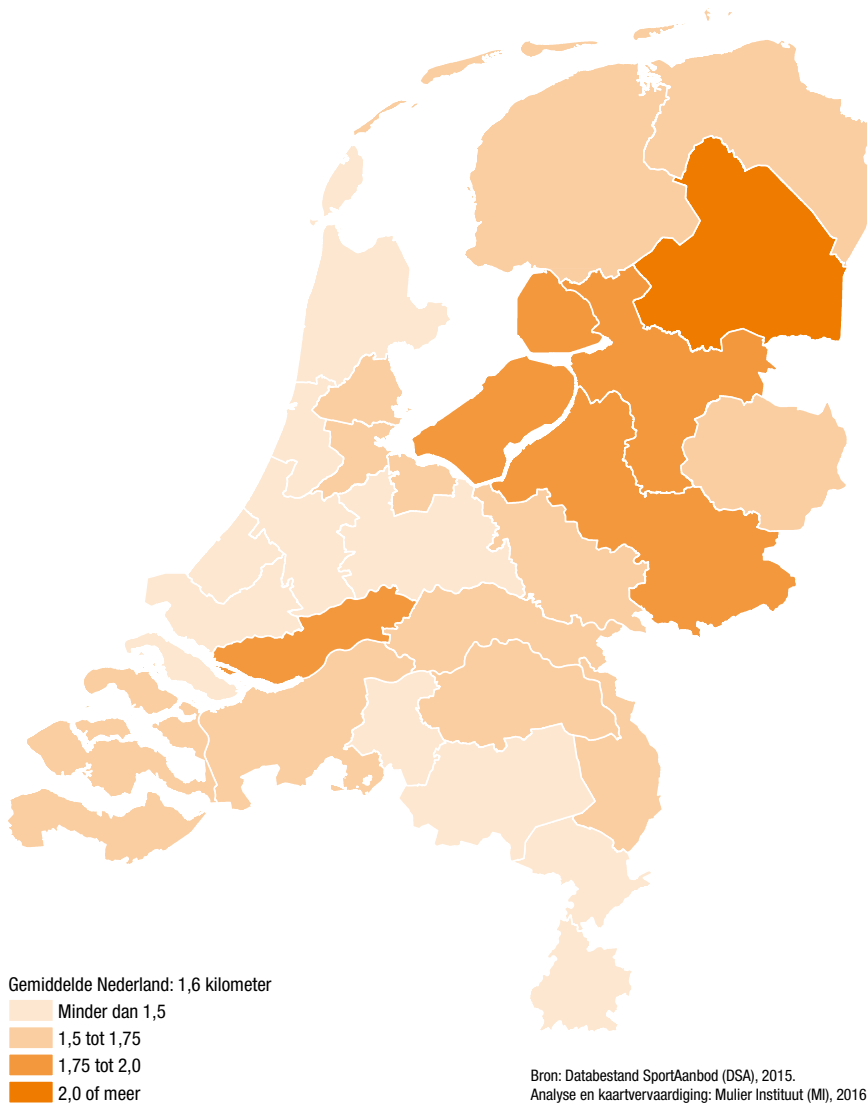
Kaart 4.4 Gemiddelde afstand tot dichtstbijzijnde korfbalaccommodatie per VSG-regio.

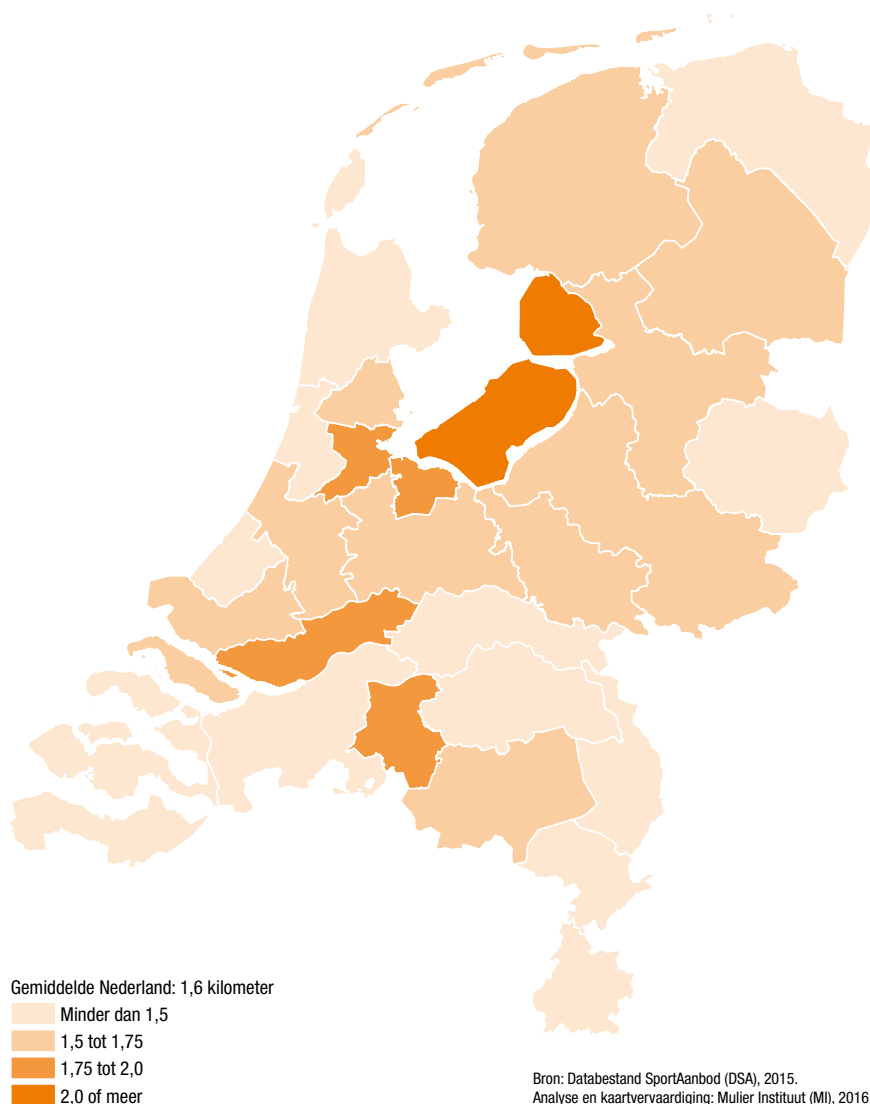
Kaart 4.5 Gemiddelde afstand tot dichtstbijzijnde sporthal per VSG-regio.

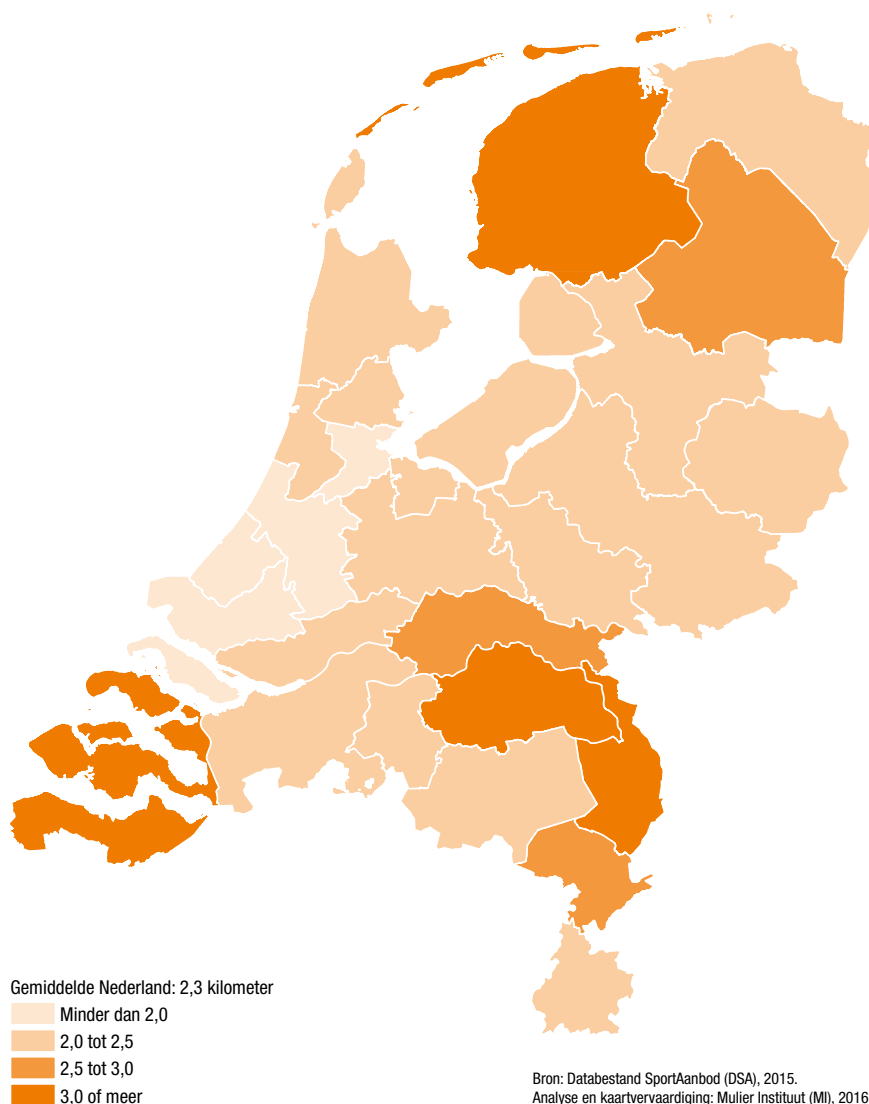
Kaart 4.6 Gemiddelde afstand tot dichtstbijzijnde tennisaccommodatie per VSG-regio.

Kaart 4.7 Gemiddelde afstand tot dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie per VSG-regio.

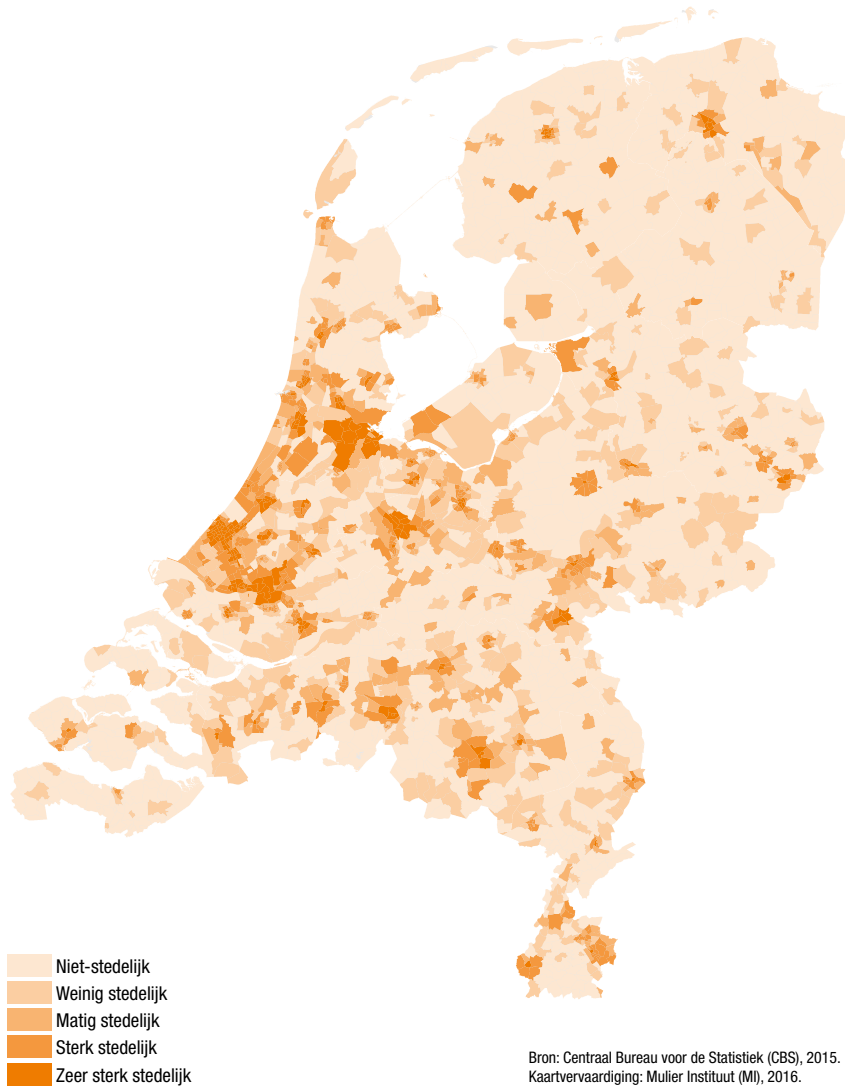
Kaart 4.8 Gemiddelde afstand tot dichtstbijzijnde zwembad per VSG-regio.

4.1.3 Stedelijkheid

In deze paragraaf analyseren we de afstand van Nederlanders tot de sportaccommodaties in relatie tot de stedelijkheid van de gemeente en de stedelijkheid van de wijk waar men woonachtig is. Belangrijk gegeven hierbij is dat de dichtstbijzijnde sportaccommodatie in een andere gemeente of wijk kan liggen dan waar men woonachtig is. Kaart 3.10 laat de ligging van gemeenten in Nederland zien op basis van de stedelijkheid. In kaart 4.9 is de ligging van wijken in Nederland op basis van stedelijkheid weergegeven.

Kaart 4.9 Stedelijkheid per wijk.

Uit de analyse blijkt dat over het algemeen genomen naarmate men in een gemeente woont die meer stedelijk is, de gemiddelde afstand van de inwoners naar de sportaccommodaties afneemt (tabel 4.3). De afstand naar een voetbalaccommodatie vormt hierop een uitzondering. De gemiddelde afstand naar de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie verschilt weinig tussen de gemeenteklassen. Ook bij tennis zijn de verschillen klein. We zien daarentegen een grote sprong in afstand naar de dichtstbijzijnde hockeyaccommodatie tussen de weinig stedelijke gemeenten en de niet-stedelijke gemeenten. Inwoners van niet-stedelijke gemeenten wonen gemiddeld meer dan 10 kilometer af van de dichtstbijzijnde hockeyaccommodatie. In kilometers is het verschil in afstanden naar de dichtstbijzijnde golf-, hockey- en korfbalaccommodaties tussen de stedelijkheidsklassen relatief groot, vergeleken met de afstandsverschillen bij de andere sporten.

Tabel 4.3 Afstandsanalyse naar gemeentelijke stedelijkheid (afstanden in kilometers).

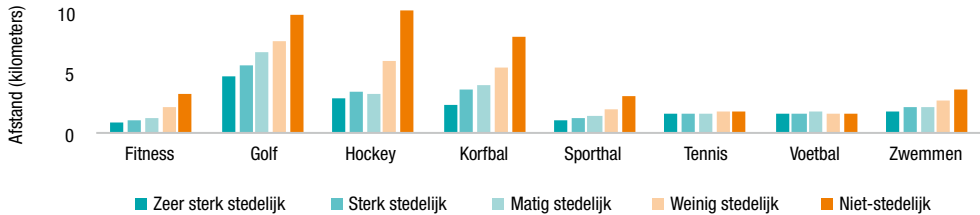
Stedelijkheid	Fitness	Golf	Hockey	Korfbal	Sportthal	Tennis	Voetbal	Zwemmen
Zeer sterk stedelijk	0,8	4,6	2,8	2,3	1,1	1,5	1,5	1,7
Sterk stedelijk	1,1	5,5	3,4	3,5	1,3	1,5	1,6	2,2
Matig stedelijk	1,3	6,6	3,3	4,0	1,4	1,6	1,7	2,2
Weinig stedelijk	2,1	7,5	6,0	5,4	2,0	1,7	1,5	2,7
Niet-stedelijk	3,3	9,7	10,1	7,9	3,0	1,8	1,6	3,5

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

Wanneer we deze cijfers naast de resultaten uit hoofdstuk 3 leggen, vallen een paar dingen op. Door de hogere dichtheid aan tennis- en voetbalaccommodaties in de minder stedelijke gemeenten, hoeven de inwoners van deze gemeenten niet significant meer te reizen dan inwoners van meer stedelijke gemeenten. Voor de overige sportaccommodaties geldt dat, ondanks een (iets) hogere dichtheid van deze accommodaties, de afstand voor de inwoners van minder stedelijke gemeenten hoger is dan voor de inwoners van meer stedelijke gemeenten (figuur 4.2).

Figuur 4.2 Afstandsanalyse naar gemeentelijke stedelijkheid.

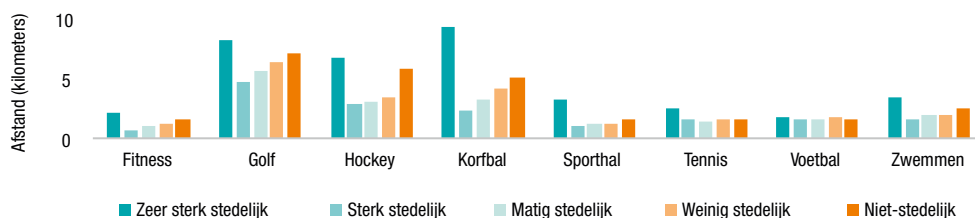
Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

Kijken we in plaats van naar de stedelijkheid van de gemeente waar men woont, naar de stedelijkheid van de wijk waarin men woont, dan zien we andere patronen. Mensen die in een zeer stedelijke wijk wonen, moeten gemiddeld het verst naar een sportaccommodatie reizen. Ten opzichte van de inwoners van sterk stedelijke wijken moeten deze inwoners, op voetbalaccommodaties na, veelal kilometers verder reizen om bij hetzelfde type sportaccommodatie te komen. In het verloop tussen de sterk stedelijke wijken en de minder sterk stedelijke wijken zien we dezelfde patronen als bij de gemeentelijke stedelijkheid. De afstand naar het dichtstbijzijnde fitnesscentrum, golfbaan, hockeyveld, korfbalveld, sporthal en zwembad loopt op naarmate de stedelijkheid afneemt. De afstand naar de dichtstbijzijnde tennisbaan en voetbalveld blijft constant (tabel 4.4; figuur 4.3).

Tabel 4.4 Afstandsanalyse naar wijkstedelijkheid (afstanden in kilometers).

Stedelijkheid	Fitness	Golf	Hockey	Korfbal	Sporthal	Tennis	Voetbal	Zwemmen
Zeer sterk stedelijk	2,1	8,1	6,7	9,3	3,3	2,5	1,8	3,4
Sterk stedelijk	0,7	4,7	2,8	2,3	1,1	1,5	1,6	1,6
Matig stedelijk	1,0	5,6	3,1	3,3	1,2	1,4	1,5	1,9
Weinig stedelijk	1,2	6,3	3,4	4,2	1,3	1,5	1,7	2,0
Niet-stedelijk	1,5	7,1	5,8	5,0	1,6	1,5	1,5	2,4

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

Figuur 4.3 Afstandsanalyse naar wijkstedelijkheid.

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

4.1.4 Gemeentegrootte

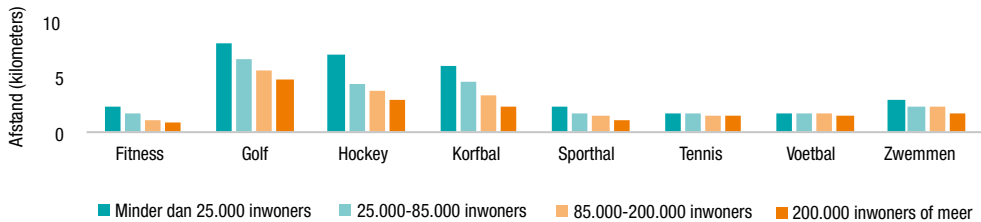
In deze paragraaf analyseren we de afstand van Nederlanders tot de sportaccommodaties in relatie tot de grootte van de gemeente waar men woonachtig is. De gemeentegrootte wordt uitgedrukt in het aantal inwoners. Kaart 3.11 geeft de spreiding weer van gemeenten in Nederland op basis van de gemeentegrootte. Naarmate een gemeente meer inwoners heeft, neemt de gemiddelde afstand van de inwoners naar de sportaccommodaties af (tabel 4.5; figuur 4.4). De afstanden naar tennis- en voetbalaccommodaties vormen hierop een uitzondering. De gemiddelde afstand naar deze sportaccommodaties schommelt tussen de gemeenteklassen. In kilometers zijn de verschillen in afstanden naar de dichtstbijzijnde golf-, hockey-, en korfbalaccommodaties tussen de grootteklassen het grootst.

Tabel 4.5 Afstandsanalyse naar gemeentegrootte (afstanden in kilometers).

Gemeentegrootte	Fitness	Golf	Hockey	Korfbal	Sporthal	Tennis	Voetbal	Zwemmen
Minder dan 25.000 inwoners	2,3	8,0	6,9	5,9	2,2	1,7	1,6	2,8
25.000-85.000 inwoners	1,6	6,6	4,4	4,5	1,6	1,6	1,6	2,3
85.000-200.000 inwoners	1,1	5,6	3,7	3,4	1,4	1,5	1,6	2,3
200.000 inwoners of meer	0,8	4,7	2,9	2,3	1,1	1,5	1,5	1,7

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

Figuur 4.4 Afstandsanalyse naar gemeentegrootte.

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

4.1.5 Sociale status

De buurten in Nederland, ingedeeld op basis van sociale status, zijn zichtbaar in kaart 3.13. Wanneer we kijken naar de relatie tussen de sociale status van buurten en de afstand naar de sportaccommodaties, vallen twee dingen op. Ten eerste zijn de verschillen in afstanden naar een fitnesscentrum, sporthal, tennispark, voetbalaccommodatie en zwembad tussen de verschillende statusklassen klein. Mensen woonachtig in een buurt met een lagere sociale status wonen gemiddeld genomen ongeveer even ver weg van deze sportaccommodaties als mensen woonachtig in een wijk met een hogere sociale status.

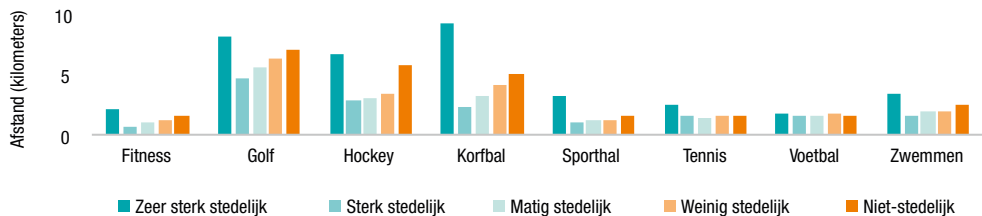
Tabel 4.6 Afstandsanalyse naar sociale status op buurtniveau (afstanden in kilometers).

Sociale status	Fitness	Golf	Hockey	Korfbal	Sporthal	Tennis	Voetbal	Zwemmen
Zeer laag	0,9	5,9	3,5	3,6	1,1	1,5	1,3	1,6
Laag	1,1	5,9	4,2	3,9	1,3	1,5	1,4	1,9
Midden-laag	1,4	6,5	4,8	4,3	1,4	1,5	1,5	2,0
Gemiddeld	1,7	6,7	4,9	4,5	1,8	1,6	1,6	2,5
Midden-hoog	1,4	5,7	3,6	3,3	1,6	1,6	1,7	2,5
Hoog	1,2	5,4	3,1	3,3	1,4	1,6	1,8	2,2
Zeer hoog	1,2	4,8	3,0	3,1	1,6	1,5	1,8	2,3

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), 2014.

Ten tweede vallen de sporten golf, hockey en korfbal op. Behalve dat de gemiddelde afstanden tot accommodaties voor deze sporten aanzienlijk groter zijn dan tot de accommodaties voor de andere sporten, is het afstandsverval tussen de klassen opmerkelijk. Inwoners van buurten met een lagere gemiddelde sociale status wonen gemiddeld verder weg van deze sportaccommodaties vergeleken met inwoners van buurten met een (zeer) hoge sociale status (tabel 4.6; figuur 4.5). Desondanks wonen inwoners van gemiddelde wijken naar sociale status het verst weg van golf-, hockey- en korfbalaccommodaties.

Figuur 4.5 Afstandsanalyse naar sociale status op buurtniveau.

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), 2014.

4.1.6 Krimp- en anticipeergebieden

De krimp- en anticipeergebieden zijn afgebeeld in kaart 3.12. Tabel 4.7 geeft voor de inwoners van de krimp- en anticipeergebieden de gemiddelde afstand weer per type sportaccommodatie. Ondanks de in hoofdstuk 3 geconstateerde hoge accommodatiedichtheid in de krimpgebieden, is de gemiddelde afstand van de inwoners van alle krimpgebieden naar de verschillende typen dichtstbijzijnde sportaccommodaties groter dan de gemiddelde afstand die alle Nederlanders hebben af te leggen. Voor de meeste anticipeergebieden geldt hetzelfde. Alleen de verschillen in afstand naar de dichtstbijzijnde tennis- en voetbalaccommodaties zijn niet groot.

Tabel 4.7 Gemiddelde afstand (in kilometers) tot dichtstbijzijnde type sportaccommodatie per krimp- en anticipatiegebied.

Sociale status	Fitness	Golf	Hockey	Korfbal	Sporthal	Tennis	Voetbal	Zwemmen
Friese Waddeneilanden	11,2	37,5	43,8	45,2	23,2	2,4	6,2	2,9
Hoeksche Waard	2,8	5,9	8,0	3,9	1,5	1,5	1,7	3,1
Kop van Noord-Holland	2,2	6,7	8,4	11,2	1,5	1,5	1,3	2,4
Krimpenerwaard	2,4	9,1	5,8	5,4	1,7	1,2	1,2	2,2
Midden-Limburg	1,9	7,0	7,2	6,8	1,8	1,4	1,4	2,9
Noord-Limburg	1,9	5,9	4,8	4,2	1,8	1,5	1,5	3,1
Noordwest Friesland	2,8	15,1	10,4	8,0	2,8	1,6	1,6	2,9
Oost-Drenthe	2,7	6,6	7,9	7,8	2,2	2,3	1,6	2,8
Schouwen-Duiveland	5,0	8,7	7,9	7,8	3,6	1,6	1,5	3,6
Walcheren	1,9	5,1	3,6	2,3	2,0	1,5	1,6	3,2
Zuidoost-Friesland	2,4	7,0	8,1	2,6	2,3	1,9	1,6	2,7
Totaal anticipatiegebieden	2,4	7,3	7,2	6,2	2,1	1,6	1,5	2,9
Achterhoek	1,8	8,0	6,9	5,7	1,7	1,9	1,6	2,3
De Marne	4,5	25,1	11,6	4,8	4,7	2,5	1,7	4,4
Eemsdelta	3,6	9,8	8,4	7,9	2,5	1,8	1,3	3,6
Maastricht-Mergelland	1,2	3,7	4,8	6,8	1,9	1,3	1,2	2,0
Noordoost Friesland	3,2	15,8	17,4	2,7	2,6	1,8	1,4	3,6
Oost-Groningen	2,6	8,6	6,1	8,1	2,0	2,0	1,5	2,4
Parkstad Limburg	1,2	6,1	4,3	7,6	1,5	1,4	1,1	2,0
Westelijke Mijnstreek	1,2	10,1	5,0	6,2	1,5	1,3	1,1	2,2
Zeeuws-Vlaanderen	3,5	8,9	11,0	8,2	4,3	1,6	1,6	2,8
Totaal krimpgebieden	2,0	8,3	7,2	6,6	2,0	1,7	1,3	2,4
Nederland	1,5	6,3	4,4	4,1	1,6	1,6	1,6	2,3

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; BZK, 2014.

4.2 Verzorgingsgebieden van sportaccommodaties

Om een sportaccommodatie in stand te houden, is een bepaald verzorgingsgebied nodig waarbinnen voldoende sporters te vinden zijn om de kosten van de accommodatie te dekken. Van belang hierbij is de geografische ligging van de accommodatie. Kijken we naar het aantal inwoners dat binnen een straal van 1 tot 3 kilometer van de sportaccommodatie woont, dan zien we dat fitnesscentra en sporthallen¹ gemiddeld de meeste inwoners nabij hebben wonen. Golfaccommodaties daarentegen hebben gemiddeld relatief weinig inwoners dichtbij wonen. Regionaal zijn er grote verschillen waar te nemen. Accommodaties in dichtbevolkte gebieden hebben logischerwijs meer inwoners nabij wonen dan accommodaties in dunbevolkte gebieden (tabellen 4.8 en 4.9). Bij de gegevens in tabellen 4.8 en 4.9 komt het voor dat inwoners bij meerdere accommodaties van hetzelfde type worden ingedeeld, aangezien inwoners veelal binnen 1 tot 3 kilometer uit meerdere sportaccommodaties van hetzelfde type kunnen kiezen.

Tabel 4.8 Gemiddeld aantal inwoners (x 1.000) per VSG-regio binnen 1 kilometer per type sportaccommodatie.

VSG-regio	Fitness	Golf	Hockey	Korfbal	Sporthal	Tennis	Voetbal	Zwemmen
Amsterdam	16,3	1,4	3,7	9,1	10,6	5,6	4,7	12,1
Drenthe	2,7	0,5	3,0	2,0	3,4	1,7	1,4	1,5
Flevoland	5,3	0,2	1,9	1,9	5,3	3,1	2,6	4,7
Fryslân	4,2	0,4	2,9	1,6	3,1	1,7	1,5	2,3
Gelderland-Midden	5,7	0,6	1,9	3,2	4,9	2,5	2,3	4,0
Gelderland-Noord en -Oost	4,3	0,1	2,7	2,9	4,1	1,8	1,6	2,6
Gelderland-Zuid	5,7	0,5	3,1	2,4	4,4	2,4	2,1	4,0
Gooi en Vechtstreek	7,9	0,1	2,1	5,3	6,4	2,6	2,4	5,6
Groningen	5,6	0,5	1,8	2,8	3,2	1,7	1,7	3,1
Haaglanden	11,2	1,1	3,6	7,5	8,9	5,9	6,9	9,5
Hart van Brabant	7,1	0,9	3,1	2,9	5,1	3,4	2,6	3,3
Hollands-Midden	6,9	1,5	4,1	6,2	5,8	3,9	3,4	4,7
Hollands-Noorden	4,5	0,4	3,0	5,0	3,9	2,4	2,3	2,4
IJsselland	4,7	0,3	2,1	3,4	4,1	2,3	2,3	2,4
Kennemerland	8,4	0,6	4,3	7,4	7,2	3,9	4,7	7,3
Limburg-Noord	4,6	1,0	1,7	1,5	4,9	1,6	1,5	2,5
Midden-Limburg	3,7	0,2	2,8	3,6	3,4	1,8	1,6	1,8
Noordoost-Brabant	4,8	1,0	1,7	1,6	4,3	1,9	2,0	4,6
Rotterdam-Rijnmond	9,3	1,2	3,7	5,1	6,9	5,1	3,4	7,8
Twente	5,1	0,7	3,1	3,4	4,4	2,6	2,6	2,5
Utrecht	7,0	0,6	2,6	3,9	6,2	3,3	3,6	4,7
West-Brabant	4,8	0,1	2,3	2,2	5,8	2,7	2,5	2,8
Zaanstreek en Waterland	6,7	1,1	1,9	3,5	6,6	3,6	2,2	6,7
Zeeland	3,3	0,2	2,8	2,9	3,7	1,6	1,7	1,6
Zuid-Holland-Zuid	5,3	0,1	1,6	4,8	6,6	2,5	2,2	3,6
Zuid-Limburg	5,5	1,0	3,0	1,9	4,2	3,0	2,5	3,9
Zuidoost-Brabant	5,7	0,3	1,8	2,1	4,6	2,2	2,1	3,9
Nederland	6,7	0,6	2,8	3,4	5,3	2,7	2,5	3,9

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Tabel 4.9 Gemiddeld aantal inwoners (x 1.000) per VSG-regio binnen 3 kilometer per type sportaccommodatie.

VSG-regio	Fitness	Golf	Hockey	Korfbal	Sporthal	Tennis	Voetbal	Zwemmen
Amsterdam	135,9	37,8	56,0	92,0	86,4	67,2	61,1	101,4
Drenthe	15,3	3,7	18,3	8,0	14,4	7,8	7,0	6,7
Flevoland	34,0	3,5	28,0	25,1	29,9	19,0	18,2	23,8
Fryslân	21,4	5,2	24,4	7,1	13,3	6,6	7,3	10,1
Gelderland-Midden	29,2	13,7	19,8	22,9	24,5	17,5	18,0	20,4
Gelderland-Noord en -Oost	22,9	3,8	21,5	19,6	18,9	12,6	10,5	14,3
Gelderland-Zuid	29,0	5,1	29,6	15,4	21,4	16,4	14,8	22,7
Gooi en Vechtstreek	42,9	15,6	21,2	32,2	35,0	27,0	21,9	34,4
Groningen	38,1	9,6	19,8	21,5	18,7	10,2	11,2	17,6
Haaglanden	91,7	28,8	48,4	72,0	64,9	60,5	72,8	73,6
Hart van Brabant	40,8	8,3	29,1	22,7	28,9	23,7	25,1	21,2
Hollands-Midden	40,1	23,6	31,7	44,3	38,9	26,2	24,3	27,1
Hollands-Noorden	26,5	8,4	23,0	22,2	17,6	13,8	12,1	15,0
IJssel land	26,8	3,2	23,7	16,9	21,2	13,5	14,1	12,1
Kennemerland	50,1	10,2	29,5	54,2	47,8	35,4	41,4	44,0
Limburg-Noord	20,9	5,3	22,3	7,5	18,1	9,9	8,8	12,2
Midden-Limburg	16,6	2,6	26,4	33,6	14,1	10,0	9,4	9,0
Noordoost-Brabant	27,2	12,6	14,5	9,3	20,3	12,5	12,0	24,8
Rotterdam-Rijnmond	65,7	31,2	43,9	46,2	47,5	45,0	42,7	50,0
Twente	29,7	10,1	27,8	25,8	18,9	19,9	20,0	17,8
Utrecht	47,1	9,2	28,5	29,7	30,8	26,1	31,5	31,0
West-Brabant	30,4	4,0	24,8	12,7	35,4	16,0	13,3	16,3
Zaanstreek en Waterland	39,0	13,9	14,5	29,9	33,5	26,5	19,9	34,9
Zeeland	16,1	3,7	21,7	14,3	13,6	6,5	6,5	7,8
Zuid-Holland-Zuid	30,1	7,0	22,8	22,2	33,4	20,8	18,3	19,2
Zuid-Limburg	33,2	11,0	23,1	12,7	28,5	20,9	19,1	24,6
Zuidoost-Brabant	35,6	10,4	24,0	11,7	25,9	17,7	16,3	24,3
Nederland	43,9	11,3	28,5	24,4	30,1	20,2	19,4	23,7

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

4.3 Afstand en diversiteit van sportaccommodaties

In deze paragraaf kijken we naar de diversiteit van het aanbod van sportaccommodaties beschikbaar voor inwoners binnen 3 kilometer. Hier is alleen gerekend met de acht onderscheiden grote sporten. Binnen een straal van 3 kilometer zijn vaak verschillende typen sportaccommodaties aanwezig waar inwoners kunnen sporten.

4.3.1 VSG-regio

Bijna alle inwoners, in Zuid-Limburg zelfs alle inwoners, hebben minimaal een sportaccommodatie binnen 3 kilometer van hun huis (tabel 4.10). In de meeste regio's heeft een groot deel van de inwoners keuze uit drie of vier verschillende genoemde typen sportaccommodaties binnen 3 kilometer. In de meer dichtbevolkte regio's hebben de inwoners veelal keuze uit vijf of zes verschillende typen sportaccommodaties. Omdat we ons in de analyses beperken tot de acht genoemde grote sporten, zal de keuze in werkelijkheid, wanneer alle sportaccommodaties in beschouwing worden genomen, nog groter zijn.

Tabel 4.10 Minimaal aantal verschillende typen accommodaties (fitness, voetbal, tennis, zaalsport, golf, hockey, korfbal, zwemmen) per VSG-regio binnen straal van 3 kilometer (in percentages).

VSG-regio	Minimaal aantal verschillende typen sportaccommodaties binnen 3 kilometer							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Amsterdam	99,9	99,8	99,2	97,9	94,3	75,2	41,8	11,3
Drenthe	96,7	92,1	87,3	77,1	59,3	37,2	19,7	1,6
Flevoland	97,2	95,7	89,0	78,9	67,9	44,7	19,3	4,1
Fryslân	96,3	91,8	80,9	71,3	62,8	45,3	20,2	2,2
Gelderland-Midden	99,1	97,5	94,9	89,6	82,6	62,8	25,7	4,8
Gelderland-Noord en -Oost	97,4	93,4	89,3	84,2	76,5	45,3	20,8	1,3
Gelderland-Zuid	98,7	95,5	88,4	75,6	65,8	51,2	31,8	0,7
Gooi en Vechtstreek	99,0	98,7	96,2	95,4	88,9	71,7	48,0	18,8
Groningen	97,1	93,9	88,2	81,7	73,0	59,9	32,1	0,0
Haaglanden	99,9	99,9	99,1	98,1	94,2	84,6	56,6	14,1
Hart van Brabant	99,5	99,0	97,7	92,7	89,7	74,5	16,0	0,0
Hollands-Midden	99,1	97,5	96,0	91,6	80,7	69,9	55,9	17,5
Hollands-Noorden	99,0	96,9	94,3	87,4	72,8	49,2	16,0	0,0
IJsselland	95,8	91,7	88,8	82,8	71,9	48,8	25,2	0,0
Kennemerland	99,9	99,7	98,9	96,4	92,1	80,1	59,0	3,7
Limburg-Noord	99,1	97,7	93,5	82,8	67,1	45,3	23,6	0,0
Midden-Limburg	98,8	97,5	89,8	82,3	59,5	28,5	9,9	0,0
Noordoost-Brabant	99,5	98,0	92,5	86,7	66,0	48,2	26,2	9,8
Rotterdam-Rijnmond	99,9	99,2	98,4	96,7	91,6	76,0	41,5	10,5
Twente	98,6	96,7	94,1	89,7	79,9	60,6	28,7	8,2
Utrecht	99,0	98,0	96,6	94,9	92,5	71,7	37,7	4,5
West-Brabant	98,8	97,3	92,3	85,9	75,3	49,9	13,2	0,3
Zaanstreek en Waterland	98,8	98,1	96,1	91,6	85,2	62,4	14,6	5,0
Zeeland	96,7	92,3	75,5	67,7	56,6	42,0	26,5	0,8
Zuid-Holland	98,3	96,8	92,8	86,9	77,0	55,0	25,6	0,0
Zuid-Limburg	100,0	99,1	95,2	91,2	81,0	39,5	7,6	0,8
Zuidoost-Brabant	99,6	99,3	97,6	93,9	84,6	70,2	44,2	4,5
Nederland	98,7	97,1	93,6	88,7	80,1	60,7	31,8	5,4

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

4.3.2 Stedelijkheid

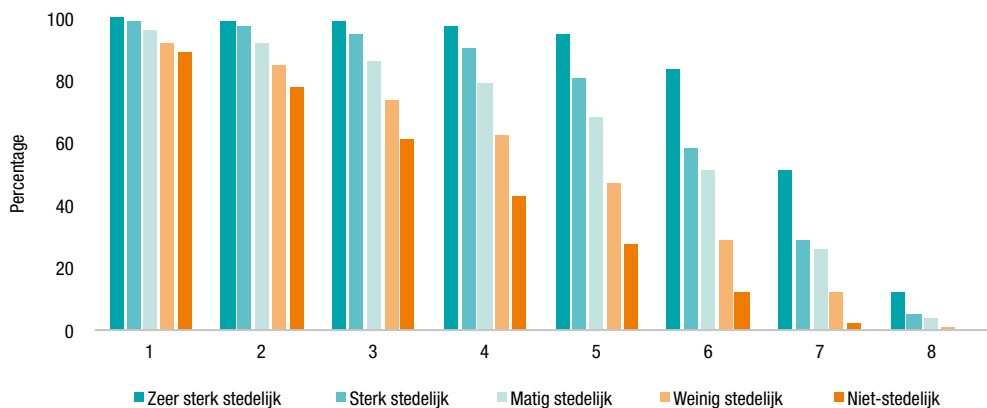
Naarmate een gemeente meer stedelijk is, hebben inwoners meer verschillende typen sportaccommodaties binnen 3 kilometer van hun huis (tabel 4.11; figuur 4.6).

Tabel 4.11 Minimaal aantal verschillende typen sportaccommodaties (fitness, voetbal, tennis, zaalsport, golf, hockey, korfbal, zwemmen) binnen een straal van 3 kilometer, naar gemeentelijke stedelijkheidsgraad (in percentages).

Stedelijkheid	Minimaal aantal verschillende type sportaccommodaties binnen 3 kilometer							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Zeer sterk stedelijk	99,6	99,1	98,3	97,4	94,8	82,7	50,9	11,9
Sterk stedelijk	98,4	96,8	94,1	89,7	79,9	58,6	29,2	5,0
Matig stedelijk	95,8	92,2	86,2	78,7	68,2	51,0	25,8	3,2
Weinig stedelijk	91,9	84,3	73,5	61,6	47,5	29,4	12,6	1,4
Niet-stedelijk	88,8	77,6	60,3	42,9	26,9	11,7	1,9	0,0
Nederland	94,2	88,5	80,1	70,6	58,8	41,2	20,1	3,2

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

Figuur 4.6 Minimaal aantal verschillende typen sportaccommodaties (fitness, voetbal, tennis, zaalsport, golf, hockey, korfbal, zwemmen) binnen een straal van 3 kilometer, naar gemeentelijke stedelijkheidsgraad (in percentages).

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

4.3.3 Gemeentegrootte

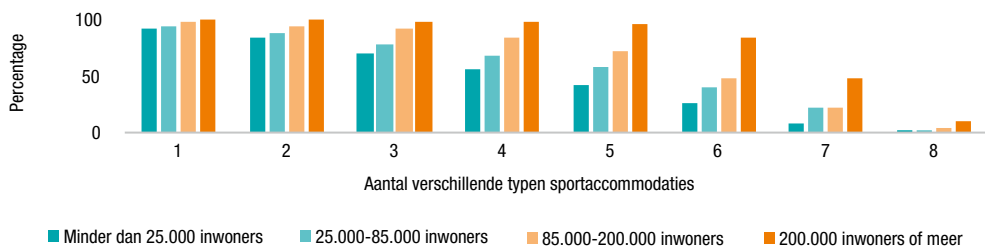
Naarmate een gemeente meer inwoners heeft, hebben deze inwoners meer van de acht geselecteerde typen sportaccommodaties binnen 3 kilometer van hun huis (tabel 4.12; figuur 4.7).

Tabel 4.12 Minimaal aantal verschillende typen sportaccommodaties (fitness, voetbal, tennis, zaalsport, golf, hockey, korfbal, zwemmen) binnen een straal van 3 kilometer, naar gemeentegrootte (in percentages).

Gemeentegrootte	Minimaal aantal verschillende type sportaccommodaties binnen 3 kilometer							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Minder dan 25.000 inwoners	91,6	83,9	70,8	56,8	42,6	26,3	8,8	1,3
25.000-85.000 inwoners	93,6	87,3	78,6	69,0	57,5	40,3	21,6	2,9
85.000-200.000 inwoners	97,5	94,7	91,2	84,9	72,0	49,0	21,3	4,5
200.000 inwoners of meer	99,7	99,2	98,7	97,8	95,5	83,3	47,3	9,3
Nederland	94,2	88,5	80,1	70,6	58,8	41,2	20,1	3,2

Bron Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

Figuur 4.7 Minimaal aantal verschillende typen sportaccommodaties (fitness, voetbal, tennis, zaalsport, golf, hockey, korfbal, zwemmen) binnen een straal van 3 kilometer, naar gemeentegrootte (in percentages).

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015.

4.3.4 Sociale status

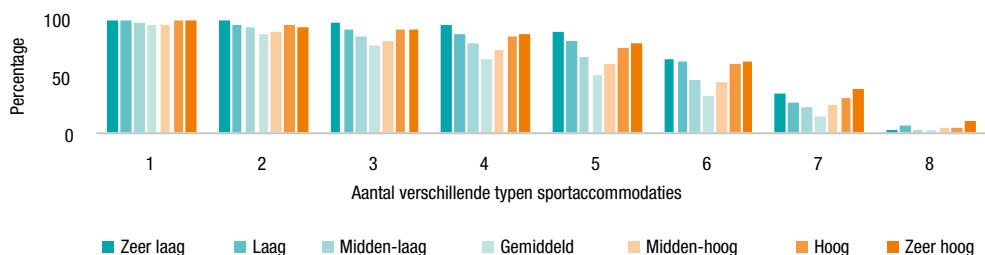
Wijken met een gemiddelde sociale status hebben de minste keuze binnen een straal van 3 kilometer qua verschillende typen sportaccommodaties (tabel 4.13; figuur 4.8).

Tabel 4.13 Minimaal aantal verschillende typen sportaccommodaties (fitness, voetbal, tennis, zaalsport, golf, hockey, korfbal, zwemmen) binnen een straal van 3 kilometer, naar sociale status op buurniveau (in percentages).

Sociale status	Minimaal aantal verschillende type sportaccommodaties binnen 3 kilometer							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Zeer laag	98,9	97,9	96,7	94,6	88,8	64,9	33,5	1,0
Laag	97,3	94,8	90,6	86,2	79,5	61,3	26,8	6,8
Midden-laag	95,5	91,2	84,5	77,5	67,2	46,0	22,6	3,1
Gemiddeld	93,4	86,8	76,5	64,3	50,3	33,2	14,8	2,1
Midden-hoog	94,6	88,5	80,3	72,0	60,5	44,5	25,1	4,7
Hoog	97,3	95,0	89,6	83,6	75,0	60,6	30,3	4,4
Zeer hoog	97,2	93,0	89,2	85,3	77,6	62,3	38,9	11,0
Nederland	94,2	88,5	80,1	70,6	58,8	41,2	20,1	3,2

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), 2014.

Figuur 4.8 Minimaal aantal verschillende typen sportaccommodaties (fitness, voetbal, tennis, zaalsport, golf, hockey, korfbal, zwemmen) binnen een straal van 3 kilometer, naar sociale status op buurniveau (in percentages).

Bronnen: Databestand SportAanbod (DSA), 2015; Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), 2014.

4.4 Tot slot

De cijfers in dit hoofdstuk laten zien dat afstand tot de sportaccommodatie in Nederland voor weinig mensen een belemmering zal zijn om aan sport deel te nemen. Eigenlijk heeft iedereen mogelijkheden tot sporten in de eigen buurt, en anders wel in de buurt ernaast. Afgerond kunnen negen van de tien Nederlanders binnen een straal van 3 kilometer voetballen, tennissen, fitnessen en/of een zandsport beoefenen. Driekwart van de Nederlanders kan binnen diezelfde straal een zwembad vinden.

In werkelijkheid is de situatie nog gunstiger dan we hier hebben laten zien, omdat we ons op acht grote sporten hebben gericht. Zouden alle sportaccommodaties in de analyses zijn meegenomen, dan kan iedereen nog meer sportaccommodaties vinden binnen een straal van 1 en 3 kilometer en zal de afstand tot de dichtstbijzijnde sportaccommodatie nog kleiner zijn dan de afstand die we hier hebben gevonden.

Bij de acht onderscheiden grote sporten kunnen we ruwweg een driedeling maken. Tennis en voetbal zijn duidelijk de best gespreide en voor iedereen uitstekend bereikbare 'volksporten'. Welke insteek we ook nemen – gemeentegrootte, stedelijkheidsgraad of sociale status – de afstanden en de verschillen in afstand tussen de onderscheiden klassen of categorieën blijven klein. De grootste verschillen vinden we bij golf, hockey en korfbal. Die voorzieningen clusteren nabij de hogere statuswijken in verstedelijkt gebied, met als gevolg dat de afstanden tot accommodaties voor deze sporten in het landelijk gebied relatief groot zijn. De afstanden naar voorzieningen voor zwemmen en zandsporten zitten tussen deze twee uitersten in.

In hoofdstuk 3 zagen we dat het aantal voorzieningen in krimp- en anticipeergebieden per 25.000 inwoners duidelijk boven het gemiddelde voor Nederland lag. Desondanks zijn de afstanden tot de verschillende voorzieningen hoger dan het landelijke gemiddelde. De bereikbaarheid van sportvoorzieningen in deze gebieden verdient derhalve meer aandacht dan de bereikbaarheid in de rest van Nederland. De cijfers in dit hoofdstuk kunnen een gemeente een indruk geven wat in de eigen of vergelijkbare regio's de gemiddelde afstand is die naar een bepaald type voorziening wordt afgelegd. Dat kan dienen als handvat om te bepalen of, bij sluiting van een bepaalde accommodatie, de afstand tot de dichtstbijzijnde vergelijkbare accommodatie onevenredig groot wordt, dan wel rond het gemiddelde blijft liggen, en voor hoeveel bewoners die veranderingen een rol zullen spelen. De uitkomsten van dergelijke afstandsanalyses kunnen daarmee een rol spelen in de afweging wel of niet tot sluiting en/of herschikking van voorzieningen over te gaan.

Noot

1. Voor draagvlakcijfers van sporthallen per VSG-regio, zie ook bijlage 3.

Sportevents Terschelling

Introductie

De waddeneilanden; een vakantiebestemming van veel mensen. Even lekker uitwaaien op Texel of Terschelling onder het genot van de plaatselijke speciaalbieren. Sportieve en actieve vakantiegangers kunnen op Terschelling hun energie kwijt tijdens verschillende outdooractiviteiten bij Sportevents Terschelling.

Nairn Smith, een buitenmens en oprichter van Sportevents Terschelling, zag bij het opzetten van zijn outdooractiviteiten een gat in de markt. "Ik ben gestart met activiteiten voor de campinggast en de particuliere markt. Dit waren activiteiten als boogschieten, mountainbiken, powerkiten en gps-tochten. Tegelijkertijd groeide ook de evenementenbusiness en kwamen steeds meer bedrijven naar het eiland. Al vrij snel ben ik gestart met een nieuwe activiteit: het blokarten." Blokarten is een vorm van zeilen, maar dan op het strand (daarom ook wel 'strandzeilen' genoemd). Een blokart is een karretje op drie wielen met zitruimte dicht bij de grond. In het midden bevindt zich de mast waar het zeil aan zit.

Na het blokarten zette Smith in op paintball voor jongeren tussen de 16 en 21 jaar. "Ook dit liep als een trein. In de loop der jaren groeiden de activiteiten. Op het water zijn we begonnen met wadkanoën, brandingkajakken en searaften. In 2015 is een highropécours gerealiseerd in de prachtige bossen van het eiland. Dit is een obstakelbaan met touwen die zich hoog boven de grond bevindt. Ook zijn we trotse eigenaren geworden van het eerste klimbos op de wadden." Verder kun je bij Sportevents Terschelling onder andere lasergamen, een gps-tocht doen of op stepsafari gaan. Het werkgebied van Smith is verspreid over het gehele eiland.

Het bedrijf

Voor zowel het klimbos als het paintballveld is een pachtovereenkomst getekend met Staatsbosbeheer. De locaties van de andere activiteiten heeft Smith geregeld via vergunningen van de gemeente. Zo heeft hij bijvoorbeeld vergunningen voor activiteiten op bepaalde delen op het strand.

Sportevents Terschelling richt zich niet specifiek op de particuliere markt van het eiland. "Dat laten we voornamelijk over aan de verenigingen. We proberen in alle vormen sport te stimuleren. Naast het aanbieden van (groeps)activiteiten zijn we ook bezig met de organisatie van de Berenloop: een hele en halve marathon op het eiland in samenwerking met SV Friesland. Ook zijn we dit jaar gestart met een nieuw event: een mountainbiketocht door de prachtige natuur van het eiland (crosscountry) en een tocht over het strand (beachrace). Hier doen ook vele eilanders aan mee. Daar zit nog wel wat groeimogelijkheid in."

Toekomstplannen

Smith legt uit dat het bedrijf altijd in ontwikkeling is en innovatie opzoekt. "In het klimbos is recent een lowropebaan gebouwd voor de jongste gasten en voor de klanten die de start op een hoge baan nog niet aandurven. Tevens werken we toe naar een nieuw mountainbike-event voor in 2017."

Sportevents Terschelling

- » Burgemeester Reedekestraat 29, Terschelling-West
- » Sinds 2000
- » Grootste aanbod activiteiten van waddeneilanden
- » www.sporteventsterschelling.nl

5

Gymzalen, sportzalen en sporthallen

- » Jo Lucassen
- » Arjen Davids
- » Björn Schadenberg
- » Vera Scholten
- » Karin Wezenberg-Hoenderkamp

Dit hoofdstuk over gymzalen, sportzalen en sporthallen bestaat uit een aantal delen. Na de afbakening geven we een beeld van de ontwikkeling van de gymzalen, sportzalen en sporthallen, zowel in aantal als qua spreiding over Nederland. Vervolgens gaan we in op het gebruik van deze zaalsportaccommodaties door het (bewegings)onderwijs. Welke overdekte accommodaties worden door scholen gebruikt en hoe tevreden zijn zij hierover? We besteden in het bijzonder aandacht aan de fysieke bereikbaarheid van de accommodaties, de afstand tussen scholen en beschikbare accommodaties en de voor het aan- en afreizen benodigde reistijd. Ten slotte blikken we kort vooruit. Wat kunnen we verwachten in de toekomst en welke conclusies kunnen er nu getrokken worden?

5.1 Afbakening en definities

Zaalsportaccommodaties (zsa) zijn overdekte sportruimten die worden benut voor de beoefening van meerdere zaalsporten en het geven van bewegingsonderwijs of lichamelijke opvoeding. Het bijzondere van deze accommodaties is enerzijds het dubbelgebruik voor (bewegings-) onderwijs en sport en anderzijds dat meerdere sporten in deze ruimtes van dezelfde sportvloer gebruikmaken door middel van verschillende belijningen. Dat onderscheidt dit soort accommodaties van andere overdekte sportaccommodaties, zoals zwembaden, ijshallen, bowlingbanen, tennishallen en dergelijke, die alleen gebruikt kunnen worden voor één tak van sport.

Er zijn zaalsportaccommodaties in allerlei afmetingen. Vaak zijn ze onderdeel van multifunctionele complexen waarin verschillende overdekte sportruimtes zijn geclusterd en/of andere functies (zoals onderwijs en kinderopvang) zijn ondergebracht. Het gros van deze accommodaties is met gemeentelijke of andere overheidsmiddelen gebouwd, waarbij de afmetingen zijn afgestemd op normen die hiervoor door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en NOC*NSF zijn opgesteld.

Vanwege de grote variëteit aan zaalsportaccommodaties is het gebruikelijk ze in een aantal categorieën in te delen, afhankelijk van het vloeroppervlak van de sportruimte. In dit hoofdstuk wordt er gebruikgemaakt van de term 'zaalsportaccommodaties' (zsa). Hieronder vallen gymzalen, sportzalen en sporthallen.

Sporthallen hebben minimaal drie vakken en hebben in de regel als afmeting 44 of 48 bij 28 meter. In sporthallen wordt ruimte geboden om zowel trainings- als competitievormen af te werken voor de volgende sporten: badminton, basketbal, boksen, judo/karate, korfbal, tafeltennis, tennis, volleybal, zaalhandbal, zaalhockey en zaalvoetbal, alsmede trainingsvormen voor klimsport en sporten zonder belijning (zoals gymnastiek en turnen). Sportzalen hebben twee vakken. Sportzalen hebben als afmeting 22 bij 28 meter en bieden voor wat betreft de sporten badminton, basketbal, boksen, judo/karate, klimsport, korfbal, tafeltennis en volleybal dezelfde trainings- en competitie mogelijkheden als sporthallen. Voor tennis, zaalhandbal, zaalhockey en zaalvoetbal is het echter niet mogelijk om in een sportzaal competitievormen te beoefenen. Gymzalen zijn zaalsportaccommodaties die (primair) ten behoeve van het onderwijs zijn gebouwd, met daarvoor door de rijksoverheid of gemeentelijke overheden beschikbaar gestelde middelen en een vloerafmeting van maximaal 14x22 meter. We gebruiken de term 'zaalsporteenheden' om aan te geven hoeveel 'gymzalen' of afscheidbare 'vakken' er in een zaalsportaccommodatie te vinden zijn. Een gymzaal is één zaalsporteenheid, een sportzaal telt voor twee zaalsporteenheden en een sporthal telt voor drie zaalsporteenheden.¹

De afmetingen van zaalsportaccommodaties zijn in de loop der tijd toegenomen. Spreekt de nota 'Cals' (1960, p.34) nog van sporthallen wanneer het vloeroppervlak meer dan 800 m² (20x40 meter) bedraagt, in de CBS-statistieken van de jaren zeventig wordt uitgegaan van 22x44 meter en anno 2015 van 28 bij 44 of 48 meter. Ook de afmetingen van gymnastieklokalen worden in de afgelopen decennia verruimd van 12 bij 18 naar 14 bij 22 meter (Van der Poel, 2001; KVLO, 2005). Het medegebruik door sportverenigingen die andere (wedstrijd-) eisen stellen aan de ruimte speelt hierin mee, evenals het feit dat de lichamelijke opvoeding zich gaandeweg meer op sport oriënteert (Crum, 1978). Deze historische ontwikkeling heeft als gevolg dat oudere zaalsportaccommodaties kleinere afmetingen kunnen hebben dan nu wordt voorgeschreven en gangbaar is.

5.1.1 Normafstand bereikbaarheid gymnastiekzalen

Voor gymnastiekzalen is van belang dat deze onderwijsvoorzieningen op goed bereikbare afstand van de school liggen. In de Regelingen Onderwijshuisvesting 2016 (Satter, 2016) is hierover een passage opgenomen in de modelverordening 'Voorzieningen Huisvesting Onderwijs'. De uiteindelijke regelgevende verantwoordelijkheid wordt daarin gelegd bij gemeenten, die dit in een lokale verordening kunnen vastleggen. De meeste gemeenten volgen in hun lokale verordening de voorbeeldafstanden vermeld in de modelverordening van de VNG.² Als voorbeeld geven we een passage weer uit de *Verordening voorzieningen huisvesting onderwijs* van de gemeente Den Haag 2015 (zie kader 5.1).

Kader 5.1 Verordening voorzieningen huisvesting onderwijs gemeente Den Haag

DEEL B Voorzieningen voor lichamelijke oefening

1. School voor basisonderwijs

1.1 Nieuwbouw

De noodzaak van nieuwbouw blijkt uit:

- a1. het feit dat de minister de desbetreffende school voor het eerst voor bekostiging in aanmerking brengt of
- a2. het feit dat de desbetreffende school niet over een voorziening voor lichamelijke oefening beschikt en
- b. het afwezig zijn van mogelijkheden om binnen 1 kilometer hemelsbreed bij noodzakelijk gebruik van ten minste vijftien klokuren gebruik te maken van een of meer gymnastiekruimten dan wel van binnen een redelijke termijn beschikbaar komende gymnastiekruimten en
- c. het feit dat de prognose, die voldoet aan de vereisten uit bijlage II, aantoont dat gedurende ten minste vijftien jaren de groepen leerlingen waarvoor het door de gemeente vastgestelde aantal klokuren noodzakelijk is aanwezig (zullen) zijn.

3. School voor voortgezet onderwijs

3.1 Nieuwbouw

De noodzaak van nieuwbouw blijkt uit:

- a1. het feit dat de minister de desbetreffende school voor het eerst voor bekostiging in aanmerking brengt of
- a2. het feit dat de desbetreffende school niet over een voorziening voor lichamelijke oefening beschikt en
- b. het afwezig zijn van mogelijkheden om binnen 2.000 meter via de kortste route over de openbare weg gebruik te maken van een of meer gymnastiekruimten dan wel van binnen redelijke termijn beschikbaar komende gymnastiekruimten en
- c. het feit dat de prognose, die voldoet aan de vereisten uit bijlage II, aantoont dat gedurende ten minste vijftien jaren de leerlingen waarvoor het gymnastiekonderwijs noodzakelijk is, aanwezig (zullen) zijn.

Bron: http://decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/xhtmloutput/Historie/s-Gravenhage/355006/355006_1.html.

In paragraaf 5.4 wordt de feitelijke afstand tussen de scholen en de dichtstbijzijnde voorziening vergeleken met deze normafstanden.

5.2 Zaalsportaccommodaties voor sport en onderwijs

In deze paragraaf schetsen we een kort beeld hoe zaalsportaccommodaties in de afgelopen eeuw in Nederland eruitzagen. Voortdurend zijn bij deze accommodaties sport en onderwijs als de twee belangrijkste gebruikersgroepen in beeld, waarvan de wensen ten aanzien van oppervlakte, hoogte, inrichting, et cetera soms verschilden. Daarna gaan wij in op de beschikbare

gegevens en hoe deze zaalsportaccommodaties er nu in Nederland bijliggen. De aantallen per VSG-regio, gemeente- en wijkstedelijkheid, gemeentegrootte en sociale status worden onder andere weergegeven.

5.2.1 Ontwikkeling van de zaalsportaccommodaties in Nederland

De eerste zaalsportaccommodaties ontstonden in de negentiende eeuw, wanneer de gymnastiek en later de moderne sportbeoefening vaste voet aan de grond krijgt in Nederland (Van der Poel, 2001; zie ook hoofdstuk 2). Sindsdien is een steeds groter deel van de Nederlanders aan sport gaan deelnemen en dat is gepaard gegaan met een gestage groei van het aantal zaalsportaccommodaties in Nederland.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) verzamelt sinds de Tweede Wereldoorlog gegevens van de in Nederland beschikbare sportaccommodaties. In 1960 schetst onderwijsminister Cals in de *Nota betreffende lichamelijke vorming en sport* een beeld van de ontwikkeling op basis van de door het CBS verzamelde gegevens. Daaruit blijkt dat er per 1 september 1959 in Nederland 3.293 gymnastieklokalen waren en 47 sporthallen, waarvan er tien als zodanig zijn gebouwd en ingericht (kader 5.2; zie ook hoofdstuk 2).

Kader 5.2 Nota betreffende lichamelijke vorming en sport

De aanwezigheid van 3.293 gymnastieklokalen, 47 sporthallen (waarvan tien specifiek), 47 overdekte en 444 niet-overdekte zweminrichtingen, 430 andere overdekte sportaccommodaties, 3.491 sportparken, bevattende 7.621 velden en/of banen, wijst uit dat hier te lande over een niet onaanzienlijk aantal accommodaties ten behoeve van de sportbeoefening kan worden beschikt.

Het feit dat in de naoorlogse jaren het aantal gymnastieklokalen met circa duizend is vermeerderd, dat het aantal overdekte en niet-overdekte zweminrichtingen met respectievelijk 7 en 82 is toegenomen en dat 4.196 der thans aanwezige 7.621 sportvelden of banen tot stand zijn gekomen, toont duidelijk aan dat er sinds 1945 een zeer aanzienlijke uitbreiding van het aantal der bij sportorganisaties in gebruik zijnde accommodaties heeft plaatsgehad.

Bron: Cals, 1960.

Cals stelt in zijn nota vast dat er een flink tekort is aan goede gymzalen en kondigt aan flink in de bouw te gaan investeren. Waar het initiatief voor de bouw van gymzalen vooral lag bij het Ministerie van onderwijs, soms gesteund door de beleidsafdelingen onderwijs van gemeenten, lag, en ligt dat voor de bouw van sportzalen en -hallen vooral bij de beleidsafdelingen sport van gemeenten.³ De stichtingskosten voor gymzalen werden tot 1997 gedragen door het Ministerie van onderwijs. Sindsdien is de verantwoordelijkheid voor onderwijshuisvesting, inclusief gymzalen, gedecentraliseerd naar de gemeenten. Twee lokale beleidssectoren spelen nu dus een rol in het beleid voor zaalsportaccommodaties.

Kenmerkend voor zaalsportaccommodaties is dat bijna altijd sprake is van gemengd gebruik door scholen, sportverenigingen en andere sportgroepen, ieder met hun eigen eisen en verlangens. Al voor de oorlog maakten, zoals in hoofdstuk 2 geschetst, verenigingen voor verschillende binnensporten gebruik van de voor het onderwijs gebouwde gymnastieksalen. Ook Cals wijst er in zijn nota op dat er veelvuldig sprake is van gemengd gebruik van de gymzalen, maar ook dat een op de vijf zalen alleen door het onderwijs wordt gebruikt (Cals, 1960, p.29). Omgekeerd maakt het onderwijs in 1960 ook gebruik van andere sportaccommodaties dan gymzalen. In 1994, dertig jaar later, blijkt dit bij ruim 40 procent van de sporthallen en 47 procent van de sportzalen het geval (CBS, 1999).

Schermen in een gymzaal.

Bij de bouw en inrichting van de gymzalen wordt primair rekening gehouden met de eisen die daar door het bewegingsonderwijs aan worden gesteld, zowel wat betreft beschikbare ruimte als voorhanden zijnde materiaal. Zo moet de zaal voor het onderwijs zijn uitgerust met een aantal aan het plafond bevestigde ringstellen. Vanwege de zwaairuimte voor ringoefeningen is de standaard zaalhoogte bepaald op 5,5 meter. Voor turnsport zijn deze ringen ongeschikt en voor zaalsporten als volleybal en badminton zijn ze hinderlijk. Daarnaast is de zaal voor die sporten te laag. De standaardafmetingen voor het onderwijs worden overigens ook voor het tegenwoordig sterk op sport georiënteerde bewegingsonderwijs onvoldoende geacht (Zandstra en Van Rijn, 2012; Nijha, 2016). Omgekeerd zijn sporthallen niet altijd even goed toegerust voor onderwijsgebruik. Zo zijn speelvakken soms alleen te scheiden door flexibele vouwwanden die zó weinig geluidsdicht zijn, dat het lastig is om in twee naastliggende vakken les te geven.

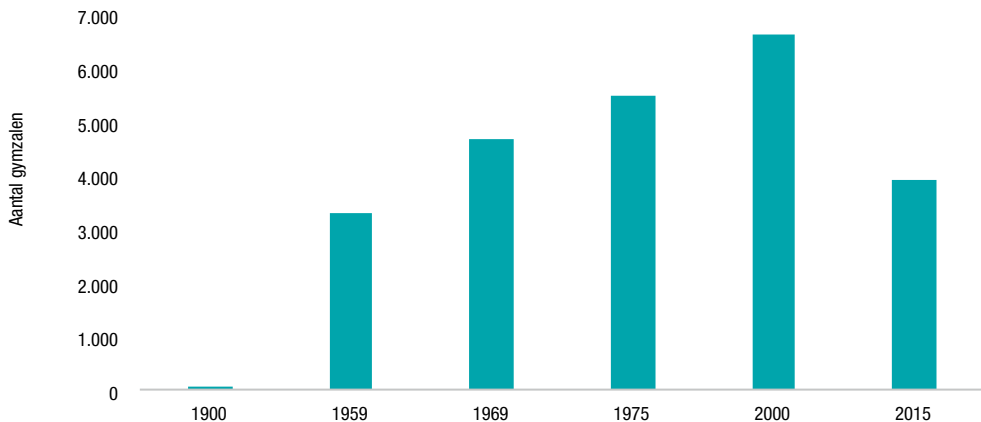
Naast scholen en sportverenigingen zijn er ook andere groepen sportbeoefenaren die aanspraak maken op zaalsportruimtes en herhaaldelijk aangeven dat zij bij de verdeling van de ruimtes onvoldoende aan hun trekken komen (Sportraad Amsterdam, 2015).

In 2001 constateert Van der Poel dat de gymzalen eigenlijk verkeren in een onbestemde positie tussen 'onderwijs' en 'sport' en geen probleemeigenaar kennen. Na 2000 lijkt hierin enige verandering opgetreden. Mede door de andere financiële verantwoordelijkheid van gemeenten, wordt bij de planning en exploitatie van gymzalen en andere zaalsportaccommodaties nadrukkelijker gekeken naar efficiënt gezamenlijk gebruik door sport en onderwijs. Bij de bouw van nieuwe (brede) scholen zien we regelmatig dat een geclusterde voorziening tot stand wordt gebracht met één of meer zaalsportaccommodaties.

5.2.2 Aantal gymzalen, sportzalen en sporthallen

De hoeveelheid gymzalen in Nederland is in de afgelopen eeuw geleidelijk gegroeid, maar neemt de laatste decennia weer af (figuur 5.1).

Figuur 5.1 Ontwikkeling aantal gymzalen in Nederland 1900-2015.

Bronnen: CBS Jaarboek, 1980; 1990; CBS-statistiek zwembaden en sportaccommodaties, 1998; Cals, 1960; Van der Poel, 2001; Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Tussen 1994 en 2000 daalde het aantal basisscholen met ruim 14 procent en na 2000 (t.o.v. 2000) nog eens met bijna 11 procent. We mogen aannemen dat het aantal gymzalen in die periode daardoor terugliep. Een tweede verklaring voor de daling kan erin gelegen zijn dat (nieuwe, brede) scholen vaker geclusterd zijn met andere voorzieningen en dat scholen vaker (mede)gebruik maken van sportzalen en sporthallen. Die optie kan zich ook voordoen als gymzalen buiten gebruik worden gesteld omdat ze zijn verouderd.

In 2015 staan in het DSA in totaal 1.841 sporthallen, 689 sportzalen en 4.100 gymzalen geregistreerd.⁴ Zoals eerder opgemerkt zijn de zaalsportaccommodaties vertaald naar zaalsport-eenheden, waarbij de gedachte is dat in een sporthal meer sporten beoefend kunnen worden en meer groepen tegelijkertijd bewegingsonderwijs kunnen krijgen dan in een sportzaal of gymzaal. Nederland beschikt over zestien zaalsporteenheden per 25.000 inwoners. Groningen kent relatief de meeste zaalsporteenheden in de regio, terwijl de regio Amsterdam het met beduidend minder eenheden moet doen (zie tabel 5.1).

Tabel 5.1 Aantal zsa en zaalsporteenheden per VSG-regio.

VSG-regio	Accommodaties			Zaalsporteenheden	
	Gymzaal	Sportzaal	Sporthal	Absoluut	Per 25.000 inwoners
Groningen	227	23	80	513	22
Gelderland-Noord en -Oost	209	56	109	648	20
IJsselland	172	23	64	410	20
Fryslân	169	38	90	515	20
Midden Limburg	42	11	40	184	20
Drenthe	110	32	66	372	19
Hollands Noorden	160	22	93	483	19
Noordoost-Brabant	135	51	69	444	19
Limburg-Noord	85	8	34	203	18
Zeeland	123	15	40	273	18
Zuidoost-Brabant	175	25	105	540	18
Twente	139	40	77	450	18
Zuid-Limburg	182	31	63	433	18
Zaanstreek en Waterland	78	10	39	215	16
Gooi en Vechtstreek	85	5	24	167	16
Gelderland-Zuid	112	36	52	340	16
Zuid-Holland-Zuid	97	16	58	303	16
Utrecht	297	43	127	764	15
Rotterdam-Rijnmond	307	22	133	750	15
Haaglanden	236	45	93	605	14
Hollands-Midden	171	20	76	439	14
Flevoland	91	22	30	225	14
Gelderland-Midden	102	27	70	366	14
Kennemerland	142	7	44	288	14
Hart van Brabant	68	15	46	236	13
West-Brabant	126	19	64	356	13
Amsterdam	260	27	55	479	12
Nederland	4.100	689	1.841	11.001	16

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Kijken we naar de gemeentegrootte en naar het aantal zaalsporteenheden, dan zien we dat kleinere gemeenten over relatief meer zaalsporteenheden beschikken voor hun inwoners dan grotere gemeenten (zie tabel 5.2).

Tabel 5.2 Aantal zsa en zaalsporteenheden naar gemeentegrootte.

Gemeentegrootte	Accommodaties			Zaalsporteenheden	
	Gymzaal	Sportzaal	Sporthal	Absoluut	Per 25.000 inwoners
Minder dan 25.000 inwoners	619	132	388	2.047	18
25.000-85.000 inwoners	1.605	311	888	4.891	17
85.000-200.000 inwoners	1.125	188	351	2.554	16
200.000 of meer inwoners	751	58	214	1.509	13
Nederland	4.100	689	1.841	11.001	16

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Nederland kan verdeeld worden in gebieden met een bepaalde sociale status, lopend van zeer laag tot zeer hoog. Kijken we naar de spreiding van de zaalsportaccommodaties over de gebieden met een verschillende sociale status, dan zien we dat in absolute aantallen de meeste zaalsportaccommodaties te vinden zijn in gebieden met een gemiddelde sociale status. Relatief gezien zijn de zaalsportaccommodaties meer te vinden in de gebieden met een lagere sociale status (zie tabel 5.3).

Tabel 5.3 Aantal zsa en zaalsporteenheden naar sociale status.

Sociale status	Accommodaties			Zaalsporteenheden	
	Gymzaal	Sportzaal	Sporthal	Absoluut	Per 25.000 inwoners
Zeer laag	319	39	113	736	17
Laag	348	39	130	816	18
Midden-laag	831	124	369	2.186	19
Gemiddeld	1.719	334	888	5.051	17
Midden-hoog	463	88	202	1.245	14
Hoog	217	31	73	498	13
Zeer hoog	184	28	49	387	13

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Kijken we naar de gemeente- en wijkstedelijkheid en het aantal zaalsporteenheden, dan zien we dat naarmate VSG-regio's minder stedelijk zijn zij over relatief meer zaalsporteenheden beschikken voor hun inwoners (zie tabellen 5.4 en 5.5).

Tabel 5.4 Aantal zsa en zaalsporteenheden naar gemeentestedelijkheid.

Gemeentestedelijkheid	Accommodaties			Zaalsporteenheden	
	Gymzaal	Sportzaal	Sporthal	Absoluut	Per 25.000 inwoners
Niet-stedelijk	366	117	231	1.293	22
Weinig stedelijk	737	195	499	2.624	18
Matig stedelijk	661	114	360	1.969	17
Sterk stedelijk	1.333	192	473	3.136	15
Zeer sterk stedelijk	1.003	71	278	1.979	13
Nederland	4.100	689	1.841	11.001	16

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Tabel 5.5 Aantal zsa en zaalsporteenheden naar wijkstedelijkheid.

Wijkstedelijkheid	Accommodaties			Zaalsporteenheden	
	Gymzaal	Sportzaal	Sporthal	Absoluut	Per 25.000 inwoners
Niet-stedelijk	666	209	349	2.131	20
Weinig stedelijk	522	152	437	2.137	19
Matig stedelijk	615	98	371	1.924	16
Sterk stedelijk	1.342	150	447	2.983	15
Zeer sterk stedelijk	955	80	237	1.826	12
Nederland	4.100	689	1.841	11.001	16

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

5.3 Gebruik van en tevredenheid over zaalsportaccommodaties in het bewegingsonderwijs

In deze paragraaf worden de zaalsportaccommodaties besproken in relatie tot het bewegingsonderwijs. Het gebruik van zsa voor het bewegingsonderwijs komt aan bod, gevolgd door de mate van tevredenheid met de voorzieningen en de knelpunten die vanuit het bewegingsonderwijs worden ervaren met betrekking tot zsa. De genoemde punten worden eerst besproken voor het primair onderwijs (po) en daarna voor het voortgezet onderwijs (vo).

5.3.1 Primair onderwijs

Gebruik van zaalsportaccommodaties door het primair onderwijs

Basisscholen maken vooral gebruik van speelzalen en gymzalen. Dit blijkt uit de nulmeting bewegingsonderwijs in het primair onderwijs uit 2013 waarbij schooldirecteuren zijn ondervraagd (Reijgersberg et al., 2013). Volgens deze nulmeting zijn gymzalen bij één op de zes basisscholen in eigendom of beheer van de school (zie tabel 5.6). Deze aspecten zijn ook bevraagd bij een ledenpeiling van de KVLO in 2015 (voor zowel het primair onderwijs als het voortgezet onderwijs). De resultaten van die peiling geven een vergelijkbaar beeld en worden, omdat ze niet gewogen zijn, verder niet behandeld in dit hoofdstuk.

Tabel 5.6 Gebruik zsa voor de lessen lichamelijke opvoeding in het primair onderwijs volgens schooldirecteuren (in procenten, n=1.083).

	Structureel gebruik	Incidenteel gebruik	Geen gebruik	Eigendom/in beheer van de school
Speelzaal	80	5	15	Niet bevraagd
Gymzaal	82	0	18	17
Sporthal	34	10	56	Niet bevraagd

Bron: Reijgersberg et al., 2013.

Een scholenonderzoek in 2010 gaf een vergelijkbaar beeld van het gebruik van zaalsportaccommodaties als de nulmeting primair onderwijs uit 2013. Basisscholen maken voor bewegen sportactiviteiten onder schooltijd vooral gebruik van gymzalen. Van de ondervraagde scholen maakt 83 procent onder schooltijd gebruik van een gymzaal en 43 procent (ook) van een sporthal (Lucassen et al., 2011).

Het scholenonderzoek geeft een beeld van de eigendomssituatie van de gebruikte accommodaties. Gymzalen worden bij zeven op de tien scholen ter beschikking gesteld via de gemeente en een kwart van de scholen gebruikt een eigen accommodatie (zie tabel 5.7). Een sporthal wordt voor scholen bijna altijd via de gemeente ter beschikking gesteld (90%) of gehuurd van een commerciële aanbieder (5%).

Tabel 5.7 Gebruik door basisscholen van een eigen zsa en/of huur van gemeente, een sportvereniging of een commerciële sportaanbieder (in procenten, n=600).

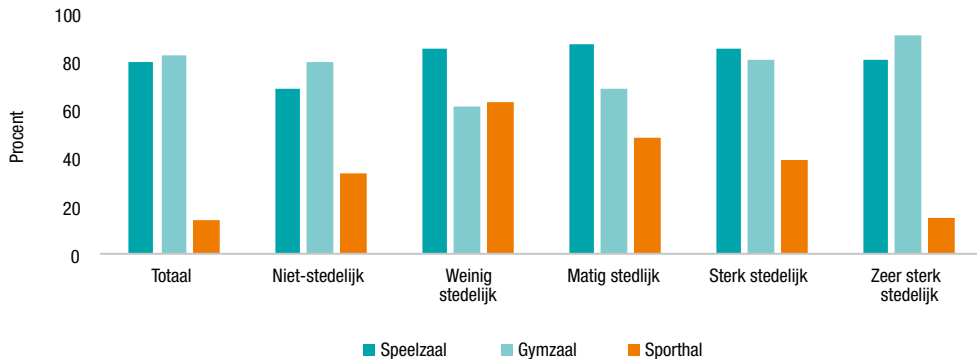
	Gebruik voor gymlessen	Waarvan eigen accommodatie ⁵	Gehuurd van gemeente	Gehuurd van sportvereniging	Gehuurd van commerciële sportaanbieder
Gymzaal	83	25	72	1	2
Sporthal	43	2	90	3	5

Bron: Lucassen et al., 2011.

Uit eerder onderzoek van onderzoeksbureau Sardes (Jepma en Van der Vegt, 2006) bleek dat een kwart van de basisscholen een eigen gymzaal had. Wanneer deze cijfers naast die van het scholenonderzoek uit 2010 worden gelegd, lijkt hier niet veel verandering in te zijn gekomen.

Het gebruik van zaalsportaccommodaties door basisscholen bij de nulmeting primair onderwijs is verder uitgesplitst naar stedelijkheid (zie figuur 5.2). In zeer stedelijke gebieden ligt het gebruik van gymzalen hoger en het gebruik van sporthallen lager vergeleken met minder stedelijke gebieden. Aangezien sporthallen meer ruimte innemen dan gymzalen, heeft dit mogelijk te maken met de beperkte ruimte in stedelijke gebieden.

Figuur 5.2 Structureel gebruikte zsa door basisscholen voor bewegingsonderwijs naar stedelijkheid (in procenten, n=1.083).

Bron: Reijgersberg et al., 2013.

Tevredenheid met voorzieningen in het primair onderwijs

Basisscholen zijn over het algemeen tevreden over de kwaliteit van de accommodaties waarvan zij gebruikmaken voor het bewegingsonderwijs. Van de basisscholen beoordeelt 85 procent de accommodatie als voldoende/goed (Reijgersberg et al., 2013). Wat opvalt bij het scholenonderzoek uit 2010 is dat de gymzaal, die in de meeste gevallen het vaakst gebruikt wordt, door basisscholen het laagst wordt beoordeeld. Gymzalen worden beoordeeld met een 3,7 (1= helemaal niet tevreden t/m 5= helemaal tevreden) tegenover een 4,2 voor sporthallen (Lucassen et al., 2011).

Knelpunten zaalsportaccommodatie in het primair onderwijs

Uit resultaten van het scholenonderzoek uit 2010 blijkt dat bijna de helft van de basisscholen knelpunten ervaart met betrekking tot accommodaties voor beweeg- en sportactiviteiten (zie tabel 5.8). De vaakst genoemde knelpunten zijn een te grote afstand tussen school en de beschikbare accommodatie en te weinig beschikbare accommodatie. Ook klaagt een op de zeven scholen over de slechte kwaliteit van de accommodatie en de ouderwetse inrichting (Lucassen et al., 2011). Deze knelpunten zijn door de jaren heen weinig veranderd. De knelpunten betreffende accommodaties die in 2006 het meest door basisscholen werden genoemd, waren namelijk de reistijd, verouderd materiaal en ruimtegebrek (Jepma en Van der Vegt, 2006).

Tabel 5.8 Ervaren knelpunten ten aanzien van zsa voor beweeg- en sportactiviteiten in het basisonderwijs binnen en buiten schooltijd (in procenten).

	Binnen (n=564)	Buiten (n=524)
Geschikte accommodaties liggen ver weg van school (bijv. aan de randen van de stad)	21	19
Te weinig accommodaties beschikbaar	18	18
Onvoldoende of slechte kwaliteit van beschikbare accommodaties	15	6
Beschikbare accommodaties zijn te ouderwets ingericht	13	4
Slechte bereikbaarheid van geschikte accommodaties (bijv. door onveilige verkeerssituaties)	10	11
Huur van accommodaties is te duur	8	15
Matige beschikbaarheid van bestaande accommodaties door ongecoördineerde en/of inefficiënte programmering	5	5
Informatie over beschikbaarheid van accommodaties is moeilijk te achterhalen	2	5
Geen knelpunten	52	59

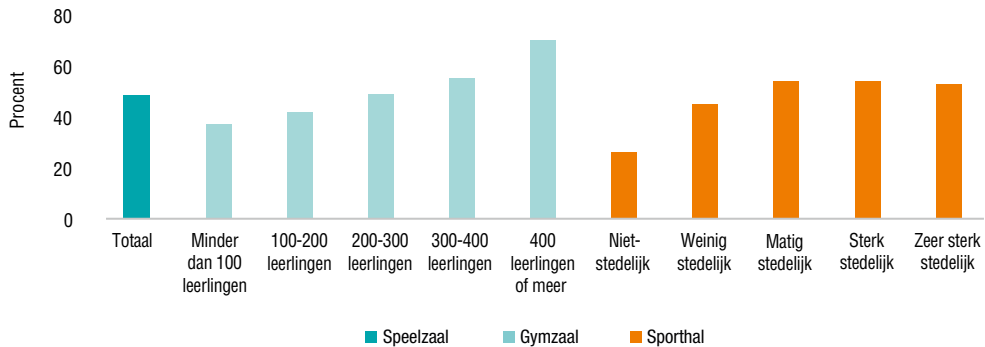
Bron: Lucassen et al., 2011.

Bij 17 procent van de basisscholen (n=602) vallen wel eens beweeg- en sportlessen onder schooltijd uit vanwege het ontbreken van een geschikte accommodatie (Lucassen et al., 2011). Volgens dezelfde bron zou twee derde van de basisscholen meer beweeg- en sportactiviteiten buiten schooltijd aanbieden als er meer (geschikte) accommodaties ter beschikking zouden staan.

Van de basisscholen wordt bijna de helft (49%) belemmerd bij het aanbieden van een extra les bewegingsonderwijs door een gebrek aan beschikbare accommodaties en 2 procent door een te lange reistijd (Reijgersberg et al., 2013). Vooral de scholen in stedelijke gebieden geven aan een gebrek te hebben aan beschikbare accommodaties (zie figuur 5.3).

Figuur 5.3 Onvoldoende zsa ter beschikking als belemmering of beperking bij een extra les bewegingsonderwijs (% ja in procenten, n=1.083).

Bron: Reijgersberg et al., 2013.

5.3.2 Voortgezet onderwijs

Gebruik van zaalsportaccommodaties door het voortgezet onderwijs

In het voortgezet onderwijs wordt, net als bij het primair onderwijs, voor beweeg- en sportactiviteiten onder schooltijd vooral gebruikgemaakt van gymzalen. Dit blijkt uit de resultaten van de nulmeting van het bewegingsonderwijs in het voortgezet onderwijs uit 2014 waarbij 343 schoolleiders zijn ondervraagd. De meeste middelbare scholen maken gebruik van gymzalen en ongeveer de helft gebruikt ook sporthallen (zie tabel 5.9). Gymzalen zijn vaak eigendom van de school, in tegenstelling tot de sporthallen (Reijgersberg et al., 2014).

Tabel 5.9 Gebruik zsa voor de lessen lichamelijke opvoeding volgens schoolleiders voortgezet onderwijs (in procenten, meerdere antwoorden mogelijk, n=343).

	Structureel gebruik	Incidenteel gebruik	Geen gebruik	Eigendom/in beheer van de school
Gymzaal	89	1	10	84
Sporthal	51	24	24	15

Bron: Reijgersberg et al., 2014.

Uit het scholenonderzoek van 2010 blijkt dat het merendeel van de scholen gymzalen in eigen beheer heeft. Een vijfde van de scholen huurt de gymzaal van de gemeente (zie tabel 5.10). Sporthallen worden net als bij het basisonderwijs voornamelijk via de gemeente ter beschikking gesteld (Lucassen et al., 2011).

Tabel 5.10 Gebruik door scholen uit het voortgezet onderwijs van een eigen zsa en/ of huur van gemeente, een sportvereniging of een commerciële sportaanbieder (in procenten, n=268).

	Eigen accommodatie ⁵	Gehuurd van gemeente	Gehuurd van sportvereniging	Gehuurd van commerciële sportaanbieder
Gymzaal	80	19	0	0
Sporthal	11	74	3	12

Bron: Lucassen et al., 2011.

Uit eerder onderzoek van onderzoeksbureau Sardes (Jepma en Van der Vegt, 2006) bleek dat 87 procent van de middelbare scholen een eigen gymzaal had. Wanneer deze cijfers naast die van het scholenonderzoek uit 2010 worden gelegd, lijkt hier weinig verandering in te zijn gekomen.

Tevredenheid met voorzieningen in het voortgezet onderwijs

Middelbare scholen zijn over het algemeen tevreden over de kwaliteit van de accommodaties (inclusief materiaal en budget voor aanschaf spelmateriaal) waarvan zij voor het bewegingsonderwijs gebruikmaken. Vier op de vijf schoolleiders en twee op de drie sectieleiders beoordeelden de accommodatie als voldoende en goed (Reijgersberg et al., 2014).

Wat betreft de tevredenheidsscore over de kwaliteit van de gebruikte accommodaties, zijn scholen uit het voortgezet onderwijs iets tevredener in vergelijking met die uit het basisonderwijs (n=286). Gymzalen worden met een 4,0 (1= helemaal niet tevreden t/m 5= helemaal tevreden) beoordeeld en sporthallen met een 4,2 (Lucassen et al., 2011).

Knelpunten zaalsportaccommodatie in het voortgezet onderwijs

In het voortgezet onderwijs lijken scholen meer knelpunten te ervaren met betrekking tot accommodaties dan scholen in het basisonderwijs. Twee op de drie middelbare scholen ervaart één of meer knelpunten (zie tabel 5.11). De meeste scholen geven aan dat er te weinig accommodaties voor beweeg- en sportactiviteiten (waaronder de les lichamelijke opvoeding) zijn, dat de afstand tussen de middelbare scholen en beschikbare accommodaties te groot is en dat accommodaties te veel geld kosten (Lucassen et al., 2011).

Knelpunten wat betreft accommodaties die in 2006 het meest door middelbare scholen werden genoemd, waren de reistijd, de beschikbaarheid van voldoende sportaccommodaties en het onderhoud van de sportfaciliteiten (Jepma en Van der Vegt, 2006). Het onderhoud van de accommodaties wordt in 2010 minder genoemd.

Tabel 5.11 Knelpunten ten aanzien van zsa voor beweeg- en sportactiviteiten in het voortgezet onderwijs in 2010 (in procenten).

	Binnen (n=251)	Buiten (n=231)
Te weinig accommodaties beschikbaar	37	26
Geschikte accommodaties liggen ver weg van school (bijv. aan de randen van de stad)	27	19
Huur van accommodaties is te duur	25	45
Beschikbare accommodaties zijn te ouderwets ingericht	15	3
Onvoldoende of slechte kwaliteit van beschikbare accommodaties	14	4
Slechte bereikbaarheid van geschikte accommodaties (bijv. door onveilige verkeerssituaties)	11	8
Matige beschikbaarheid van bestaande accommodaties door ongecoördineerde en/of inefficiënte programmering	11	5
Informatie over beschikbaarheid van accommodaties is moeilijk te achterhalen	3	3
Geen knelpunten	34	39

Bron: Lucassen et al., 2011.

Het aanbieden van een extra les bewegingsonderwijs wordt volgens de helft van de scholen in het voortgezet onderwijs belemmerd door een gebrek aan beschikbare accommodaties. Sectie-leiders noemen deze belemmering vaker dan schoolleiders. Bij schoolleiders is doorgevraagd om wat voor een type accommodaties het dan gaat. Eén op de zes schoolleiders geeft aan dat het om zaalsportaccommodaties gaat (gymzalen en sporthallen) (Reijgersberg et al., 2014).

5.4 Bereikbaarheid van sportaccommodaties voor het bewegingsonderwijs

In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de vraag welk aandeel van de primair en voortgezet onderwijs scholen een zaalsportaccommodatie bij school heeft en wat de gemiddelde afstand is van een school naar een zaalsportaccommodatie.

Hierbij wordt opnieuw een uitsplitsing gemaakt tussen primair en voortgezet onderwijs. Er wordt gekeken naar de gemiddelde afstand van een school tot de dichtstbijzijnde zaalsport-

voorziening naar VSG-regio, gemeentestedelijkheid, wijkstedelijkheid, gemeentegrootte en sociale status. Als laatste wordt het vervoer en de reisduur van scholen naar zaalsportaccommodaties besproken.

5.4.1 Primair onderwijs

De gemiddelde afstand van scholen in het primair onderwijs tot de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie, ongeacht of de school gebruikmaakt van deze accommodatie, is 613 meter. Wanneer scholen met een zaalsportaccommodatie in de directe nabijheid (binnen 150 meter) niet worden meegenomen, neemt de gemiddelde afstand van scholen in het primair onderwijs naar de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie met 175 meter toe tot 788 meter (zie tabel 5.12).

De scholen in de VSG-regio's Fryslân, IJsselland, Drenthe en Midden-Limburg die geen eigen zsa nabij de school hebben, zijn gemiddeld met meer dan 1 kilometer het verst verwijderd van de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie. De reisafstand bij veel scholen in deze regio's is dus groter dan de normafstand die over het algemeen wordt gehanteerd (zie ook kaart 15.1). De scholen in de VSG-Regio Amsterdam liggen met 221 meter het dichtst bij een zaalsportaccommodatie. Dit is 417 meter voor een kleine helft van de scholen. Het resterende deel heeft een zaalsportaccommodatie binnen 150 meter.

Van de scholen in de VSG-regio Amsterdam heeft 53 procent een zaalsportaccommodatie binnen 150 meter van de school. Het landelijke percentage voor Nederland ligt op 24 procent (zie tabel 5.12). In de nulmeting bewegingsonderwijs in het primair onderwijs (Reijgersberg et al., 2013) gaf een aanzienlijk hoger percentage van de scholen, namelijk 43 procent, aan een accommodatie voor de lessen van lichamelijke opvoeding op het terrein van de school te hebben en 21 procent een sporthal. Daarnaast gaf 34 procent aan een gymzaal in de directe omgeving van de school te hebben en 35 procent een sporthal.

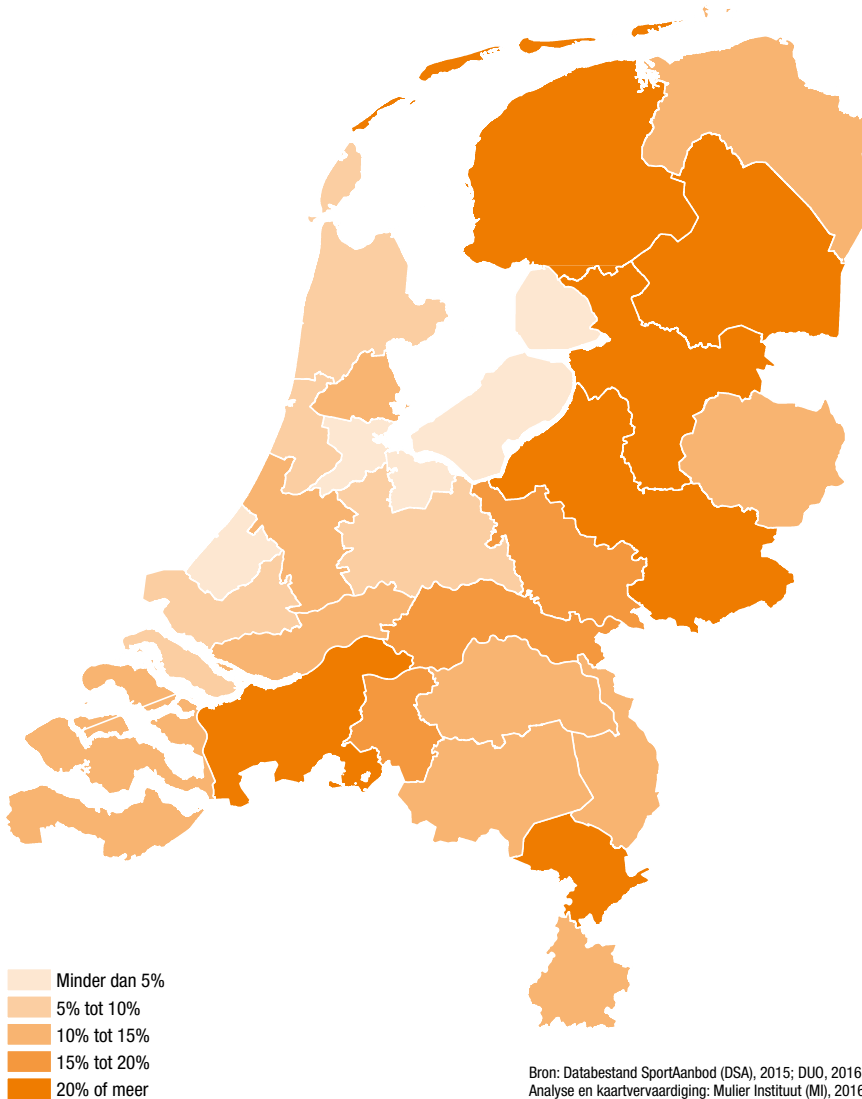
Bij dit verschil kan worden aangetekend dat de afbakening van 150 meter mogelijk niet ruim genoeg is. Zoals eerder aangegeven is ook denkbaar dat niet alle inpanidige zaalsportaccommodaties in het Databastand SportAanbod zijn opgenomen. Tot slot kan het zijn dat de nulmeting een vertekend beeld geeft doordat in verhouding voornamelijk scholen met een eigen zaalsportaccommodatie deze vraag ingevuld hebben.

Tabel 5.12 Gemiddelde afstand scholen voor primair onderwijs tot zsa naar VSG-regio (excl. scholen met zaal < 150 meter) en percentage scholen met zsa in nabijheid (binnen 150 meter) en percentage scholen waarvan dichtstbijzijnde zaal meer dan 1 kilometer is verwijderd.

VSG-regio	Afstand	Percentage scholen met zsa nabij school (< 150 meter)	Percentage scholen dichtstbijzijnde zsa > 1 kilometer
Fryslân	1.320	15	28
IJsselland	1.193	20	22
Drenthe	1.161	19	24
Midden-Limburg	1.073	21	32
West-Brabant	944	17	21
Gelderland-Noord en -Oost	928	18	21
Zeeland	878	23	13
Gelderland-Midden	814	17	18
Gelderland-Zuid	809	19	17
Twente	787	17	14
Limburg-Noord	780	21	11
Hart van Brabant	753	23	17
Noord-Oost-Brabant	716	30	13
Groningen	714	24	10
Zuid-Holland-Zuid	712	19	13
Hollands-Midden	694	25	12
Utrecht	663	27	9
Hollands-Noorden	641	23	9
Zuidoost-Brabant	641	23	13
Zuid-Limburg	640	35	10
Zaanstreek en Waterland	625	30	11
Gooi en Vechtstreek	556	23	4
Kennemerland	541	36	6
Rotterdam-Rijnmond	518	25	5
Haaglanden	512	36	4
Flevoland	483	20	4
Amsterdam	417	53	2
Nederland	788	24	14

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Kaart 5.1 Percentage basisscholen zonder zsa binnen 1 kilometer van de schoollocatie.

Naarmate de stedelijkheid van de gemeente en wijk waarin scholen zich bevinden afneemt, neemt de gemiddelde afstand tot een zaalsportaccommodatie toe en neemt het percentage scholen met een zaalsportaccommodatie binnen 150 meter af (zie tabel 5.13). Scholen in zeer sterk stedelijke wijken zijn over het algemeen groter en beschikken daarmee eerder over een 'eigen' zsa. Scholen in niet-stedelijke wijken reizen gemiddeld ongeveer drie keer zo ver naar de dichtstbijzijnde zsa als scholen in zeer sterk stedelijke wijken.

Tabel 5.13 Gemiddelde afstand primair onderwijs tot zsa naar gemeente- en wijkstedelijkheid (excl. < 150 meter) en percentage scholen met zsa binnen 150 meter.

Stedelijkheid	Gemeentestedelijkheid		Wijkstedelijkheid	
	Afstand	Percentage	Afstand	Percentage
Zeer sterk stedelijk	457	40	459	37
Sterk stedelijk	587	27	527	29
Matig stedelijk	756	22	581	21
Weinig stedelijk	979	16	700	18
Niet-stedelijk	1.127	19	1.429	18
Nederland	788	24	788	24

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

De afstand van scholen in het primair onderwijs gevestigd in gemeenten met 200.000 of meer inwoners naar de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie is gemiddeld het kortst, namelijk 477 meter. Naarmate een gemeente minder inwoners heeft, wordt de afstand van de scholen in het primair onderwijs naar de dichtstbijzijnde sportaccommodatie groter (zie tabel 5.14). Dit wordt weerspiegeld in het percentage scholen in het primair onderwijs met een zaalsportvoorziening binnen 150 meter. Naarmate een gemeente minder inwoners heeft, wordt het percentage scholen met een zaalsportvoorziening binnen 150 meter kleiner.

Tabel 5.14 Gemiddelde afstand primair onderwijs tot zsa naar gemeentegrootte (excl. < 150 meter) en percentage scholen met zsa binnen 150 meter.

Gemeentegrootte	Afstand	Percentage zsa bij school	Percentage scholen dichtstbijzijnde zsa > 1 kilometer
Minder dan 25.000 inwoners	973	17	21
25.000-85.000 inwoners	837	21	15
85.000-200.000 inwoners	615	31	8
200.000 of meer inwoners	477	38	4
Nederland	788	24	14

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Wanneer de scholen in het primair onderwijs verdeeld worden op basis van de sociale status van het gebied waarin de school gelegen is, zien we dat de gemiddelde afstand van scholen in gebieden met een zeer lage sociale status tot de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie het kleinst is (zie tabel 5.15). Opvallend is dat de gemiddelde afstand bij scholen in een midden-laag- en gemiddeld sociale status-gebied hoger zijn ten opzichte van de overige sociale statussen. Er blijkt overigens een duidelijke samenhang tussen de stedelijkheid van de vestigingslocatie van scholen en de sociale status van de wijk. Driekwart van de scholen in wijken met een (zeer) lage sociale status is gevestigd in (zeer) sterk stedelijke gebieden, scholen in wijken met een gemiddelde of midden-hoge sociale status bevinden zich juist relatief weinig in (sterk) stedelijke gebieden.

Tabel 5.15 Gemiddelde afstand primair onderwijs tot zsa naar sociale status (excl. < 150 meter) en percentage scholen met zsa binnen 150 meter.

Sociale status	Afstand	Percentage zsa bij school	Percentage scholen dichtstbijzijnde zsa > 1 kilometer
Zeer laag	499	31	4
Laag	532	25	6
Midden-laag	673	24	9
Gemiddeld	857	22	16
Midden-hoog	875	24	17
Hoog	789	33	13
Zeer hoog	778	33	16

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Leerlingen van scholen uit het primair onderwijs bezoeken voornamelijk lopend gymzalen, sportzalen en sporthallen die elders liggen. Enkele scholen bezoeken sportaccommodaties op de fiets of met de bus (zie tabel 5.16) (KVLO, 2015).

Tabel 5.16 Wijze van vervoer van basisscholen naar zsa die elders ligt (in procenten, n=232).

	N.v.t.	Lopend	Fiets	Bus
Gymzaal elders 1	59	22	3	1
Gymzaal elders 2	86	8	1	1
Sportzaal elders	82	7	3	1
Sporthal elders	85	8	2	0

Bron: Ledenpeiling KVLO, 2015.

Bijna de helft van de basisscholen (46%) beoordeelt de reistijd naar de accommodatie voor het bewegingsonderwijs als goed, 30 procent als voldoende en 23 procent als onvoldoende/slecht. Wanneer er alleen gekeken wordt naar de beoordeling van de reistijd naar sportaccommodaties die niet bij de school liggen, is er een kleine fluctuatie zichtbaar. Dan beschouwt 39 procent de reistijd als goed, 34 procent als voldoende en 27 procent als onvoldoende/slecht (Reijgersberg et al., 2013). Daarnaast beoordelen basisscholen in zeer stedelijke gebieden de reistijd vaker als goed dan basisscholen in minder stedelijke gebieden.

5.4.2 Voortgezet onderwijs

De gemiddelde afstand van scholen in het voortgezet onderwijs naar de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie, ongeacht of de school gebruikmaakt van deze accommodatie, is 282 meter. De scholen in Flevoland zijn gemiddeld meer dan een halve kilometer verwijderd van de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie. De scholen in IJsselland hebben gemiddeld het dichtst bij hun locatie een zaalsportaccommodatie. Van slechts acht scholen in het voortgezet onderwijs is de afstand naar de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie groter dan de normafstand van 2 kilometer (niet in tabel).

Scholen in het voortgezet onderwijs zonder een zaalsportaccommodatie in hun directe nabijheid (binnen 150 meter) moeten gemiddeld 594 meter afleggen tot de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie (zie tabel 5.17). In totaal heeft 54 procent van de scholen een zaalsportaccommodatie binnen 150 meter van de school. Met 67 procent is dit percentage in de VSG-regio Zuid-Limburg het hoogst en met 40 procent in Fryslân het laagst.

Tabel 5.17 Gemiddelde afstand voortgezet onderwijs tot zsa naar VSG-regio (excl. < 150 meter) en percentage scholen met zsa binnen 150 meter.

VSG-regio	Afstand	Percentage zsa bij school
Midden-Limburg	979	59
Flevoland	930	38
Zuidoost-Brabant	870	57
West-Brabant	754	41
Gelderland-Noord en -Oost	682	54
Gelderland-Zuid	670	40
Hart van Brabant	658	44
Zuid-Limburg	612	67
Limburg-Noord	604	58
Kennemerland	599	61
Drenthe	576	50
Gelderland-Midden	573	56
Utrecht	572	64
Fryslân	557	40
Rotterdam-Rijnmond	557	46
Amsterdam	546	66
Groningen	538	54
Twente	537	52
Zeeland	527	52
Hollands Noorden	524	52
Noordoost-Brabant	517	65
IJsselland	514	66
Haaglanden	494	59
Zuid-Holland-Zuid	490	48
Zaanstreek en Waterland	485	62
Hollands-Midden	458	53
Gooi en Vechtstreek	441	59
Nederland	594	54

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

In tegenstelling tot het primair onderwijs zijn er bij het voortgezet onderwijs geen grote verschillen zichtbaar in de gemiddelde afstand van een school tot een zsa naar gemeentestedelijkheid, wijkstedelijkheid, gemeentegrootte en sociale status.

Wanneer er gekeken wordt naar de gemeentestedelijkheid valt op dat er geen duidelijk patroon is. Scholen die in zeer sterk stedelijke gemeenten en matig stedelijke gemeenten liggen, hoeven de kortste afstand te overbruggen, respectievelijk 454 en 429 meter. Scholen in weinig stedelijke gemeenten moeten met gemiddeld 642 meter de langste afstand overbruggen. Bij de wijkstedelijkheid is er wel een patroon zichtbaar. Scholen in zeer sterk stedelijke wijken en in sterk stedelijke wijken leggen gemiddeld 487 en 475 meter af naar de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie, terwijl scholen in niet-stedelijke wijken de grootste afstand moeten afleggen, namelijk 817 meter. Scholen in matig stedelijke en weinig stedelijke wijken zitten hier met respectievelijk 515 en 577 meter tussenin.

De gemeentegrootte laat zien dat scholen in kleinere gemeenten een langere reisafstand hebben tot een zsa. Waar scholen in de grote gemeenten met 200.000 of meer inwoners gemiddeld 465 meter moeten afleggen, neemt deze gemiddelde afstand toe tot 591 meter in gemeenten met minder dan 25.000 inwoners. Opvallend bij de afstand naar sociale status is dat scholen die zich in een zeer laag sociaal statusgebied bevinden, de kortste reisafstand hebben, namelijk 431 meter.

Scholieren uit het voorgezet onderwijs gaan voornamelijk met de fiets of lopend naar de sportaccommodatie. Een enkele school maakt hiervoor gebruik van een bus (zie tabel 5.18) (KVLO, 2015).

Tabel 5.18 Wijze van vervoer van scholen in het voorgezet onderwijs naar sportaccommodatie die elders ligt (in procenten, n=446).

	N.v.t.	Lopend	Fiets	Bus
Gymzaal elders 1	68	6	13	1
Gymzaal elders 2	79	3	9	0
Sportzaal elders	63	9	14	0
Sporthall elders	55	11	15	1

Bron: Ledenpeiling KVLO, 2015.

5.5 Tot slot

Zaalsportaccommodaties in Nederland zoals gymzalen, sportzalen en sporthallen, zijn veelal vanuit twee oogpunten gebouwd: enerzijds het bieden van ruimte aan het bewegingsonderwijs (gymzalen), anderzijds het bieden van zaalruimte aan verschillende binnensporten (sportzalen en -hallen). Het initiatief tot de bouw kwam lange tijd vanuit verschillende beleidssectoren die ieder eigen gebruikswensen hadden. De afstemming tussen de beide beleidssectoren onderwijs en sport is tot voor kort beperkt geweest. Dat is opmerkelijk omdat al voor de Tweede Wereldoorlog sprake was van gemengd gebruik van zaalruimten door scholen en sportverenigingen. Pas in de laatste decennia is sprake van een meer integraal beleid voor de zaalsportaccommodaties. Het feit dat gemeenten sinds 1997 verantwoordelijk zijn voor bouw en exploitatie van zowel schoolgebouwen als van publieke sportvoorzieningen, heeft hier zeker aan bijgedragen, maar ook dat het bewegingsonderwijs sterker sportgeoriënteerd is geworden en de samenwerking tussen sport en onderwijs na de laatste eeuwwisseling is toegenomen.

Er is in Nederland een groot aantal overdekte accommodaties voor gymnastiek en zaalsporten beschikbaar. Wanneer we dit uitdrukken in het aantal zaalsporteenheden (speelvakken), zijn er gemiddeld zestien eenheden per 25.000 inwoners beschikbaar ofwel een speelveld voor iedere 1.500 inwoners. Daarbij zijn wel flinke verschillen in spreiding te zien. In de VSG-regio Groningen zijn er per 25.000 inwoners bijna tweemaal zoveel eenheden als in de regio Amsterdam. Opmerkelijk is dat in wijken met een relatief lage sociale status de dichtheid van zaalsportaccommodaties het hoogst is. Als het voorzieningenaanbod een stimulerende werking heeft op sportdeelname, kan dat als gunstig worden gezien. De sportdeelname is in deze wijken immers vaak relatief laag.

In dit hoofdstuk is het gebruik van zaalruimten door het bewegingsonderwijs uitgebreid aan de orde geweest, waarbij steeds onderscheid is gemaakt tussen het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs. Voor het primair onderwijs zijn gymzalen van groot belang. Ten minste driekwart van deze zalen is in eigendom van de gemeenten. Basisscholen zijn dus in grote mate voor deze voorziening afhankelijk van het door de gemeente gevoerde beleid ten aanzien van bouw, onderhoud en inrichting. Bijna de helft van de basisscholen ervaart één of meer knelpunten rond de kwaliteit van deze gymzalen. Naast een tekort aan zaalruimte worden de bereikbaarheid en onderhoud/inrichting hierbij vooral genoemd.

Bij driekwart van de basisscholen ligt de dichtstbijzijnde sportzaal niet op het terrein van de school of in de directe nabijheid (op minder dan 150 meter). De gemiddelde afstand die leerlingen moeten afleggen is ruim 750 meter en in vier VSG-regio's is die zelfs meer dan een kilometer, hetgeen algemeen als het maximale wordt beschouwd. De indruk bestaat dat bij de bouw van brede scholen en door het clusteren van sport- en onderwijsvoorzieningen op dit punt sprake is van een positieve ontwikkeling, maar dat kan op dit moment niet met cijfers worden gestaafd.

Het voortgezet onderwijs, waar gymzalen vaker in eigen beheer zijn, maakt in vergelijking met het primair onderwijs meer gebruik van gehuurde zaalsportaccommodaties. Daarbij is het budget voor de huur van deze accommodaties van belang. Ongeveer een derde van de scholen voor voortgezet onderwijs ervaart knelpunten ten aanzien van de zaalruimtes, waarbij een tekort aan ruimte, de bereikbaarheid en het budget het vaakst worden genoemd. Ook voor het voortgezet onderwijs is de bereikbaarheid van de accommodaties een punt van aandacht. Al heeft meer dan de helft van de scholen een accommodatie op het eigen terrein en is de gemiddelde reisafstand naar de dichtstbijzijnde zaal met ruim 600 meter duidelijk minder dan bij de basisscholen. Maar enkele scholen moeten werken met een zaalsportaccommodatie die meer dan twee kilometer (de algemeen gehanteerde normafstand) van de school is verwijderd.

Wat hiervoor werd opgemerkt voor de dichtheid van het zaalenaanbod in relatie tot de sociale status van de wijken, geldt in zekere zin ook voor de afstand van zaalsportaccommodaties tot scholen: naarmate de sociale status van de wijk waarin de school is gevestigd lager is, ligt de dichtstbijzijnde sportzaal gemiddeld dichterbij. Het probleem van de bereikbaarheid is voor deze scholen dus iets minder groot.

Relevant voor de toekomstige behoefte aan zaalsportaccommodaties zijn initiatieven om de hoeveelheid uren in het basisonderwijs uit te breiden, waarvoor het kabinet-Rutte II zich heeft uitgesproken en de SP-fractie in 2016 een initiatiefwetsvoorstel indiende. De gebruiksdruk op de beschikbare accommodaties zal hierdoor verder toenemen. Veel scholen geven immers aan dat de beschikbaarheid van de accommodatie een belemmering zal vormen om meer uren te gaan geven. De gemeente Utrecht, die 47 gymzalen in eigendom heeft, geeft in haar meerjarenraming aan dat de investeringsbehoefte die ontstaat als gekozen wordt voor uitbreiding van het aantal gymuren (van 2 naar 3 uren) circa 1,7 miljoen euro structureel per jaar is (Gemeente Utrecht, 2015).

De intensievere samenwerking tussen sport en onderwijs, de ontwikkeling van dagscholen en (integrale) kindcentra en de toenemende vraag naar geclusterde voorzieningen zijn factoren die een multifunctioneel en meervoudig gebruik van zaalsportaccommodaties de komende jaren naar verwachting zullen stimuleren. Om aan die verwachting tegemoet te komen, zal nog gericht moeten worden gekeken naar de mogelijkheden van clustering en integratie van sportruimtes voor het onderwijs en voor sportbeoefening, bij voorkeur op een locatie in de directe nabijheid van de scholen.

Noten

1. Het is bekend dat een beperkt aantal sporthallen meer vakken kent dan drie, maar de registratie daarvan is onnauwkeurig. Daarom zijn voor de berekeningen hierna alle sporthallen meegeteld als drie zaalsporteenheden.
2. In deze modelverordening worden normen omschreven ontleend aan de tot 1997 door OCW/inspectie wettelijk gehanteerde regels:
  - voor primair onderwijs maximaal 1 kilometer hemelsbreed;
  - voor voortgezet onderwijs maximaal 2 kilometer hemelsbreed.
3. De enige keer dat de rijksoverheid de bouw van reguliere (breedte)sportaccommodaties heeft gefaciliteerd, was in de tweede helft van de jaren zestig, toen met subsidie van het rijk enige honderden sporthallen zijn gebouwd.
4. Er is zeer veel moeite gedaan om zicht te krijgen op alle zaalsportaccommodaties in Nederland, maar het is niet uitgesloten dat er toch nog enkele zaalsportaccommodaties niet in beeld zijn via het DSA. Dit geldt dan met name voor in pandige zsa, die door de school alleen worden gebruikt voor bewegingsonderwijs en niet verhuurd aan derden. Omgekeerd is het ook mogelijk dat sommige zsa nog wel als gebouw (geregistreerd) staan, maar niet meer in gebruik zijn als zsa.
5. De vraagstelling was welke accommodaties scholen in eigen beheer hebben. Mogelijk is in deze vraag 'eigen beheer' door scholen ook geïnterpreteerd als 'vrij tot de beschikking hebben'.

Nieuw Welgelegen

Introductie

Tussen de voetbal-, hockey-, honkbal- en softbalvelden in de wijk Utrecht Zuidwest staat een groot groengeel gebouw. Dit multifunctionele gebouw met een vloeroppervlak van 20.000 m² is bijzonder omdat sport, cultuur, onderwijs en welzijn er samenkomen. Jong en oud bezoeken de accommodatie voor verschillende doeleinden: om naar school te gaan, te sporten, een congres te bezoeken of een kerkdienst bij te wonen. Bij Nieuw Welgelegen kan dit allemaal in één accommodatie.

Joke Brouwer, werkzaam bij de Gemeente Utrecht, vertelt dat de accommodatie in 2009 in gebruik is genomen. "Naast twee raadsleden hebben ook burgers (waaronder Kees Hiele, kloppend hart achter het Utrechtse honkbal) zich ingezet voor deze accommodatie. Vanaf 2002 zijn de mogelijkheden onderzocht voor een accommodatie waarin zowel georganiseerde als ongeorganiseerde sport en sociaal-culturele activiteiten plaats kunnen vinden. Uiteindelijk is in 2007 de oude sporthal gesloopt. Daarna is begonnen met de bouw van de multifunctionele accommodatie."

De accommodatie

Brouwer legt uit dat de accommodatie uit diverse ruimtes met verschillende functies bestaat. "Er zijn theorie- en praktijkruimtes voor diverse onderwijsrichtingen, kantoor- en praktijkruimtes voor fitness en fysiotherapie, twee grote sporthallen voor top- en breedtesport en diverse multifunctionele ruimtes." Onderwijs en sport zijn de hoofdfuncties van de accommodatie, maar er is ook aandacht voor cultuur. "Een dansschool en kerkgenootschap maken bijvoorbeeld gebruik van het gebouw. Daarnaast is één hal geschikt voor culturele activiteiten zoals lezingen, debatten, beurzen en markten."

De organisatie

De multifunctionele accommodatie is eigendom van en wordt geëxploiteerd door de gemeente. Op initiatief van de Gemeente Utrecht is daarnaast een stichting geformeerd: Stichting Nieuw Welgelegen, om de samenwerking te bevorderen. Koen Breedveld, penningmeester van de stichting: "De stichting heeft de ambitie om de aanwezige faciliteiten van betekenis te laten zijn voor zowel organisaties als bewoners uit de wijk. In reguliere activiteiten kunnen mensen samenwerken en elkaar versterken." Samen met de partners ontwikkelt en organiseert de stichting activiteiten zoals debatten en sportevenementen. Tevens zet de stichting zich in voor de verdere ontwikkeling van (professionele) netwerken in de wijk.

Wat betreft de voordelen geeft Brouwer aan dat dankzij de multifunctionele accommodatie de faciliteiten laagdrempeliger worden. "Door de combinatie van voorzieningen is het voor burgers gemakkelijk om in contact te komen met sport. Mensen komen in aanraking met andere voorzieningen dan waar ze voor gekomen zijn. Wanneer een moeder haar kind naar school brengt, komt ze bijvoorbeeld langs de dansschool of het fitnesscentrum." Breedveld legt uit dat het multifunctionele karakter nog meer voordelen heeft. "Door de bundeling van voorzieningen heeft de accommodatie meer uitstraling en waarde dan wanneer de voorzieningen waren verspreid over meerdere locaties. Een ander voordeel is dat de accommodatie heel efficiënt gebruikt wordt. Sport vindt voornamelijk plaats in de avonden en in het weekend. Op de andere tijdstippen wordt de sporthal gebruikt voor bijvoorbeeld bewegingsonderwijs."

Naast de voordelen zijn er bij een multifunctionele accommodatie ook aandachtspunten. Volgens Breedveld is het soms lastig om de samenwerking vorm te geven. "Samenwerken gaat niet vanzelf. Mensen bij elkaar zetten, is niet voldoende. Je moet echt iets samen willen en daar ook de voordelen van inzien. Via de stichting wordt daar handen en voeten aan gegeven." Ook bestuurlijk zijn er uitdagingen. "Hoe stimuleer je ondernemerschap binnen gemeentelijke kaders? Regels en procedures zijn goed en nodig, maar staan soms ook de slagkracht in de weg."

Toekomstplannen

Wat betreft de toekomstplannen licht Brouwer toe dat er meer wordt gefocust om op een natuurlijke manier de samenwerking gestalte te laten krijgen. "De gemeente zal niet meer van bovenaf de samenwerking vormgeven, maar wil die samenwerking wel blijven stimuleren. De verantwoordelijkheid wordt neergelegd bij de partijen zelf."

Nieuw Welgelegen

- » Grebbeberglaan 3-13, Utrecht
- » Multifunctionele accommodatie
- » Sinds 2009
- » Sport, cultuur, onderwijs en welzijn
- » Twee sporthallen van 3.200 m²
- » Veertien verenigingen en sporten
- » Zesduizend leden
- » Bezettingsgraad van 80 procent (sporthal) en 86 procent (multifunctionele hal)
- » www.nieuw-welgelegen.nl

6

Voetbalaccommodaties

» Remco Hoekman

De volkswijsheid wil dat voetbal van oudsher ‘volkssport’ nummer één is.¹ Hier is wel wat op af te dingen. In aantal beoefenaars is voetbal ingehaald door ongeorganiseerde sporten als hardlopen, fietsen en wandelen. Het deelnamepercentage neemt toe met het inkomen (zie tabel 6.2). Voetbal is echter wel met afstand de grootste verenigingssport. De sport trekt meer leden uit de lagere sociaaleconomische klassen dan andere grote sporten als hockey, tennis en golf. Het aantal georganiseerde voetballers groeit nog steeds, nu vooral onder volwassenen en vrouwen, waarmee voetbal nog meer een sport van iedereen wordt. Om al deze voetballers ruimte te bieden voor het beoefenen van de voetbalsport, kent Nederland een hecht netwerk van voetbalaccommodaties (zie hoofdstukken 3 en 4). In dit hoofdstuk diepen we een aantal aspecten hiervan verder uit.

Dit hoofdstuk biedt deels een actualisatie van de cijfers uit hoofdstuk 9, ‘Ruimte voor voetbal’, uit *Sportaccommodaties in beeld* (Hoekman et al. (red.), 2013). In tegenstelling tot dat hoofdstuk worden de cijfers over de spreiding van accommodaties en velden nu niet per COROP-gebied, maar per VSG-regio gepresenteerd. De data voor dit hoofdstuk komen uit het Databestand SportAanbod (DSA). Er is een nieuwe paragraaf over reisafstanden, waarbij we dankbaar gebruik hebben gemaakt van data van de KNVB. In deze paragraaf worden de data gepresenteerd op het niveau van de zes KNVB-districten. We beginnen dit hoofdstuk met enkele gegevens over de omvang en samenstelling van de groep voetballers en de voetbalverenigingen in relatie tot accommodatiegebruik.

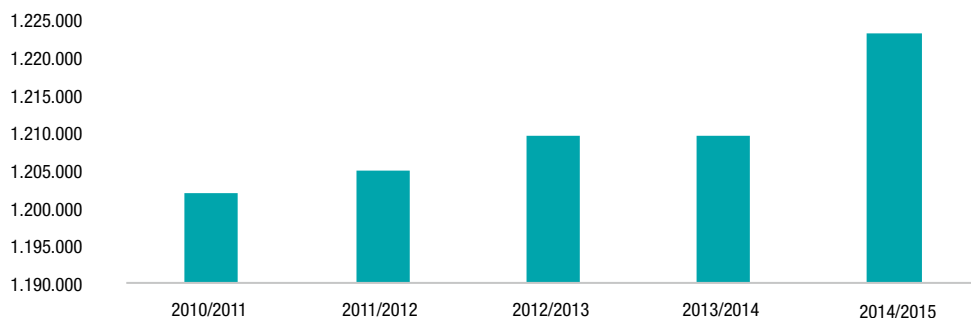
6.1 Voetballers en accommodatiegebruik

Het aantal voetballende leden van de KNVB² is in de afgelopen periode toegenomen tot een ledenaantal van 1.223.168 in 2014/2015 (figuur 6.1). Hiermee is 7 procent van de gehele bevolking lid van een voetbalvereniging die is aangesloten bij de KNVB (tabel 6.1). Mede door de opkomst van het meisjes- en vrouwenvoetbal en de aangepaste spelvormen voor oudere leeftijdsgroepen (bijvoorbeeld 35+-voetbal), weet de KNVB indrukwekkende ledencijfers te noteren.

In het seizoen 2014/2015 kende de KNVB 146.090 vrouwelijke leden, een stijging van 18 procent ten opzichte van seizoen 2010/2011. Het grootste deel van de leden is nog wel altijd man (1.077.078 leden). De toename van het vrouwen- en meisjesvoetbal begint bij de jeugd. Van de vrouwen/meisjes is 63 procent jeugdlid en 37 procent seniorlid, terwijl bij de

mannen een gelijke verdeling is van jeugdleden en seniorleden (beiden 50%). Dit biedt groei-potentie als de huidige vrouwelijke jeugdleden doorstromen naar de senioren.

Figuur 6.1 Ledental KNVB per seizoen, periode 2010-2015.

Bron: KNVB, 2015.

Tabel 6.1 Marktaandeel voetballers in Nederland, 2014/2015.

	Bevolkingsaantal (2014)	Ledenaantal (KNVB)	Ledental (in %)
Alle leeftijden	16.829.289	1.223.168	7
Junior (4-17 jaar)	2.730.829	632.335	23
Senior (18-49 jaar)	7.038.683	590.833	8

Bronnen: KNVB, 2015; Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2014, bewerking: Mulier Instituut (MI).

Het grote aantal jeugdleden wordt ook zichtbaar in het landelijk onderzoek Ongevallen en Bewegen in Nederland (OBiN) (tabel 6.2). Meer dan een kwart van de jeugd voetbalt minimaal twaalf keer per jaar. Ook hier constateren we dat ondanks de opkomst van het vrouwenvoetbal, voetbal nog altijd vele malen populairder is onder jongens en mannen dan onder meisjes en vrouwen (resp. 12% en 2% in 2014). In absolute aantallen, op basis van ledencijfers van de KNVB, is wel een stijging zichtbaar in het aantal meisjes en vrouwen dat lid is van de KNVB. Dit heeft alleen nog niet geleid tot een zichtbaar groter aandeel in de bevolking. Verder constateren we dat in huishoudens met een modaal of bovenmodaal bruto huishoudinkomen verhoudingsgewijs meer wordt gevoetbald dan in huishoudens met een inkomen beneden modaal. Dit beeld is overigens niet uniek voor voetbal. Bij sportdeelname in het algemeen, en in het bijzonder bij sporten in verenigingsverband, geldt dat lage inkomensgroepen minder deelnemen dan hogere inkomensgroepen (Collard en Pulles, 2014).

FOTO: JURRIAN REWINKEL

De KNVB kent een sterke groei van het meisjesvoetbal.

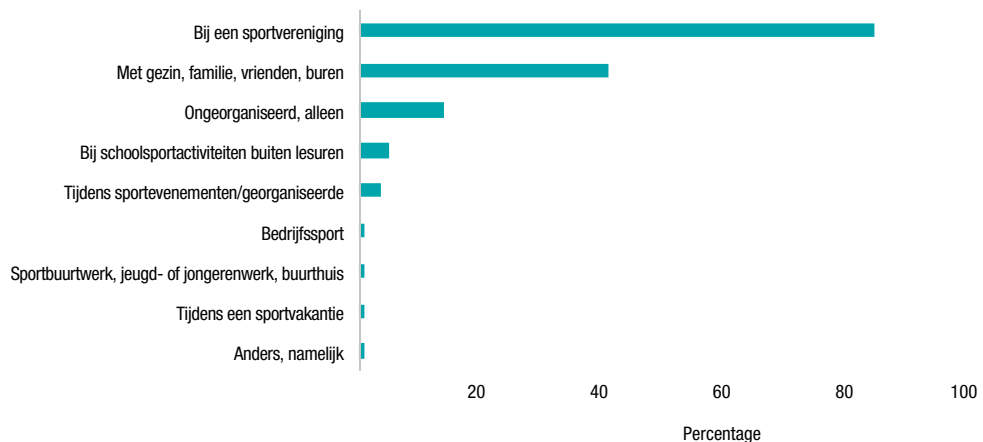
Tabel 6.2 Deelname aan voetbal (minimaal 12 keer per jaar) naar geslacht, leeftijd en huishoudinkomen, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

	2011	2012	2013	2014
Totaal	7	7	7	8
Geslacht				
Man	12	13	12	13
Vrouw	2	2	2	2
Leeftijd				
Jeugd	24	28	27	29
Volwassenen	5	5	6	6
Ouderen	1	1	1	1
Huishoudinkomen				
Beneden modaal	4	4	4	4
Modaal	8	8	8	8
Boven modaal	8	9	9	10

Bron: OBiN 2012-2014.

De beoefening van voetbal vindt vooral plaats in verenigingsverband. 85 procent van de voetballers beoefent deze sport ook bij een voetbalvereniging. Daarnaast vindt een deel van de voetbalbeoefening samen met het gezin, familie, vrienden en burens plaats (41%).

Figuur 6.2 Context van voetbalbeoefening, voetballers (minimaal 12 keer per jaar).

Bron: OBiN 2012-2014.

In Nederland is per 7.300 inwoners een voetbalaccommodatie en per 2.300 inwoners een voetbalveld beschikbaar. Voor KNVB-leden zijn deze aantallen, eveneens afgerond, een accommodatie per 530 leden en een veld per 170 leden (tabel 6.3).

Tabel 6.3 Aantal inwoners en KNVB-leden per accommodatie en per veld in Nederland (in aantallen).

	Inwoners (2015)	KNVB-leden (2014/2015)
Totaal	16.900.726	1.223.168
Per accommodatie	7.301	528
Per veld	2.329	169

Bronnen: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015; Databestand SportAanbod (DSA), 2015; KNVB, 2015.

De locatie waar wordt gevoetbald is overwegend de voetbalaccommodatie. Daarnaast maken voetballers gebruik van speelveldjes (21%) en in mindere mate ook van schoolpleinen (15%) en de eigen tuin (15%). Vaak wordt gebruikgemaakt van deze voorzieningen in aanvulling op het gebruik van de voetbalaccommodatie. Niet verrassend zijn het vooral de 6-11-jarigen die spelen op schoolpleinen (30%), in de (eigen) tuin (30%) en op de openbare weg (20%), op afstand gevolgd door de 12-17-jarigen. Het gebruik van speelveldjes en Cruyff Courts is groter bij de 12-17-jarigen dan bij de 6-11-jarigen. Een park is relatief populair om te voetballen bij de 18-24-jarigen (11%), maar wordt ook gebruikt door de 6-11-jarigen (12%) (tabel 6.4).

Tabel 6.4 Accommodatiegebruik van voetballers (6-79 jaar), naar leeftijdsgroepen in procenten.

	Totaal	6-11 jaar	12-17 jaar	18-24 jaar	25-34 jaar	35-49 jaar	50-plusser
Sportpark/sportveld	85	92	85	83	84	73	84
Ander soort speelveldje	21	25	30	18	14	11	7
Op een schoolplein	15	30	20	7	5	3	-
Eigen tuin	15	30	15	9	4	6	4
Openbare weg	10	20	15	-	2	4	2
Park	9	12	6	11	8	7	1
Cruyff Court/Krajicek Playground/Zoneparc	6	5	8	6	11	1	-
Strand/duinen	6	7	8	4	3	6	1
Andere buitenruimte	4	5	5	3	1	4	8

Bron: OBiN 2012-2014.

6.2 Voetbalverenigingen en voetbalaccommodaties

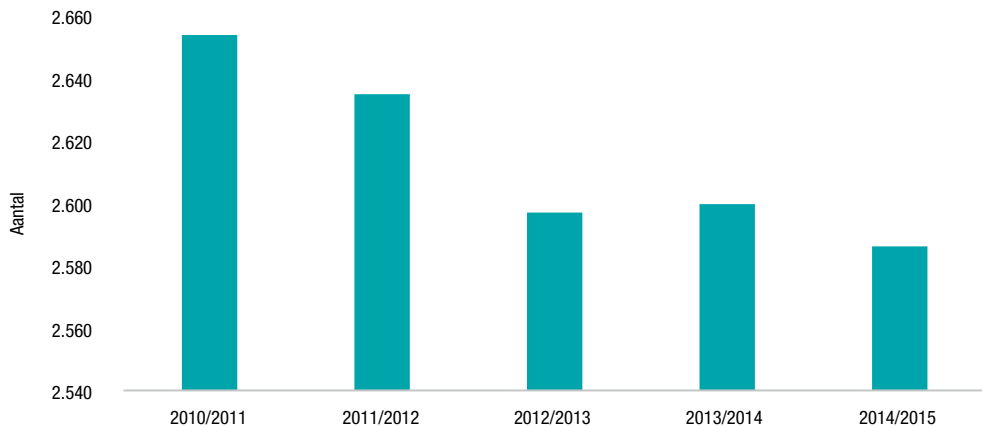
Nederland is 2.315 voetbalaccommodaties rijk.³ Gemeenten zijn in de meeste gevallen eigenaar van de grond en de voetbalvelden. De clubhuizen zijn meestal eigendom van de vereniging. Bij eventuele veldverlichting en kleedkamers is het beeld wisselend. Op accommodaties waar meerdere voetbalverenigingen spelen, zijn er soms stichtingen waaronder beheertaken vallen, de verdeling van uren op de verlichte kunstgrasvelden en facturering van bijbehorende kosten. Recente studies laten zien dat met name in plattelandsgemeenten in grotere mate sprake is van het privatiseren van voetbalaccommodaties of voornemens daartoe (Bakker en Hoekman, 2013a; Hoekman en Van der Bol, 2014; zie ook hoofdstuk 9). Waar het gaat om de aanleg van kunstgrasvelden en vervanging van de topplaat, is het in negen van de tien gevallen de gemeente die voor de financiering heeft verzorgd (Bakker en Hoekman, 2013a).

Verwacht wordt dat gemeenten in de toekomst voor de aanleg van kunstgras of vervanging van de toplagen meer (financiële) verantwoordelijkheid bij de vereniging willen neerleggen.

6.2.1 Aantal voetbalaccommodaties en -verenigingen

Het aantal voetballers neemt toe (zie paragraaf 6.1), maar het aantal voetbalaccommodaties neemt af. In 2010 werden door de KNVB 2.379 voetbalaccommodaties geteld en het DSA telde in 2012 2.504 voetbalaccommodaties (Hoekman et al. (red.), 2013, p.23), waar dit er in 2015 nog 2.315 zijn. De afname van het aantal voetbalaccommodaties hangt samen met de daling in het aantal voetbalverenigingen in Nederland. We richten ons hierbij enkel op de veldvoetbalverenigingen en laten de zaalvoetbalverenigingen buiten beschouwing. Zaalvoetbal maakt gebruik van sporthallen en niet van de in dit hoofdstuk centraal staande voetbalaccommodaties. Nederland telde in het seizoen 2014/2015 2.586 veldvoetbalverenigingen (inclusief de veldvoetbalverenigingen met een zaalvoetbalafdeling). Door de jaren heen loopt het aantal voetbalverenigingen in Nederland langzaam terug. Gecombineerd met het toenemend ledenaantal bij de KNVB betekent dit dat de gemiddelde grootte van voetbalverenigingen is toegenomen tot 473 (voetballende) leden in 2014/2015.

Figuur 6.3 Ontwikkeling aantal veldvoetbalverenigingen 2010/2011-2014/2015.

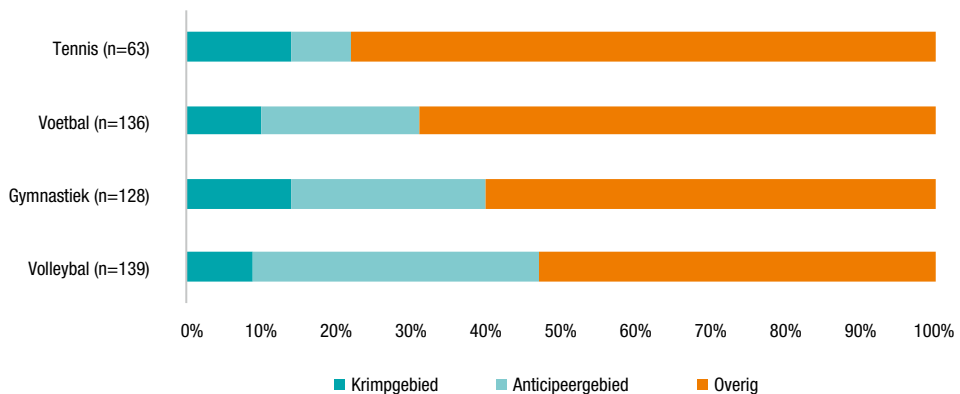
Bronnen: Jaarverslagen KNVB.

Toelichting: in het seizoen 2013/2014 is de registratiewijze in het jaarverslag van de KNVB aangepast en werden ook combinaties van veld- en zaalvoetbalverenigingen geregistreerd en meegeteld als veldvoetbalvereniging. Dit verklaart mogelijk de stijging in aantal veldvoetbalverenigingen in seizoen 2013/2014. In de periode 2010-2014 zijn volgens de gegevens van de KNVB 136 verenigingen opgeheven (zie ook figuur 6.4).

Demografische ontwikkelingen spelen een belangrijke rol bij de sluiting van voetbalaccommodaties en het verdwijnen van veldvoetbalverenigingen. Zo kunnen verenigingen in een vergrijzend verzorgingsgebied moeite krijgen leden nog langer aan zich te binden en jeugdelftallen te vullen. Dit kan leiden tot samenwerking met andere verenigingen en mogelijk zelfs tot fusie of opheffing. Tegelijkertijd stellen gemeenten vaker kritisch de vraag of het noodzakelijk is om alle bestaande sportaccommodaties, waaronder de voetbalaccommodaties, in stand te houden. Strakkere financiële kaders dwingen om te verkennen of het mogelijk is om sportparken te sluiten of in elk geval enkele velden af te stoten. Deze ontwikkelingen zijn niet alleen voorbehouden aan krimpregio's, maar tekenen zich af in heel Nederland (Hoekman et al., 2015; zie figuur 6.4). De mate waarin voetbalverenigingen verdwijnen in krimpregio's komt overeen met de mate waarin verenigingen in die regio's aanwezig zijn. Bij volleybal en gymnastiek is relatief vaak sprake van opheffing van een vereniging in krimpregio's. Voor tennis daarentegen zijn het vooral de overige regio's waar sprake is van opheffing van verenigingen (figuur 6.4).

Figuur 6.4 Opgeheven verenigingen Nevobo, KNGU, KNVB en KNLTB naar regio (in procenten).

Bronnen: Ledenstatistiek Nevobo, KNGU, KNVB en KNLTB (2010-2014).

Gelet op de beleidsactualiteit is te verwachten dat de daling in voetbalaccommodaties en -verenigingen doorzet (zie ook hoofdstuk 9). Gemeenten nemen ook in de komende jaren vanuit een nieuwe financiële realiteit besluiten over de configuratie van voetbalaccommodaties, waarbij ze clustering en schaalvergroting als kansrijke oplossingen zien voor het reduceren van de accommodatiekosten (Hoekman en Van der Bol, 2014). Maar ook voor verenigingen geldt dat met een grotere vereniging meer bereikt kan worden, beter kan worden voldaan aan de toegenomen verantwoordelijkheden aangaande beheer, onderhoud en maatschap-

pelijke activiteiten en de vereniging zo nog centraler in de maatschappij kan komen te staan (Hoekman et al., 2015).

Dat deze ontwikkeling niet per definitie een negatieve is, werd vastgesteld in een onderzoek naar sportverenigingen en leefbaarheid in krimpregio's (Hoekman et al., 2015). Hiervoor werd in hoofdstuk 4 duidelijk dat de gemiddelde afstand die burgers moeten overbruggen naar de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie beperkt is: 1.575 meter. Daarbij maakt het ook weinig uit of men in een dichtbevolkt gebied woont of op het platteland. Het ziet er dus naar uit dat de fusies van voetbalverenigingen en clustering van voetbalaccommodaties tot nu toe de bereikbaarheid van de voetbalaccommodaties niet hebben aangetast. Ook een eventuele verdere afname van het aantal voetbalverenigingen of -accommodaties lijkt niet direct tot grote problemen te gaan leiden, al is waakzaamheid geboden. De overgebleven voetbalaccommodaties moeten wel voldoende ruimte bieden voor het groeiend aantal voetballers en voetbalsters, en voor de competitie is het goed dat er voldoende tegenstanders in de regio zijn, zodat reisafstanden bij uitwedstrijden beperkt kunnen blijven.

6.2.2 Grasvelden en kunstgrasvelden

In de fotoreportage 'Hollandse Velden' van Hans van der Meer en Jan Mulder (1998) zijn ooit doodnormale voetbalvelden vereeuwigd. Het geeft nu een nostalgisch beeld waarin vooral natuurgrasvelden door de lens zijn bekeken. Een belangrijke verandering die zich op de voetbalaccommodaties heeft voorgedaan, is de opkomst van kunstgrasvelden. De eerste kunstgrasvelden werden aangelegd rond 2000. Er waren vijfhonderd kunstgrasvelden in 2007 (Hoekman en Van den Heuvel, 2007) en bijna 1.200 kunstgrasvelden in 2010 (Hoekman et al. (red.), 2013). In 2015 zijn in het DSA 1.401 kunstgrasvelden geregistreerd (tabel 6.5). Hiermee is nu een op de vijf voetbalvelden een kunstgrasveld.

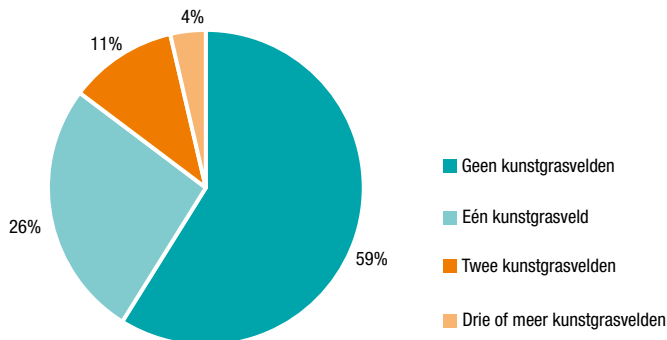
Tabel 6.5 Aanwezigheid voetbalvelden in Nederland, naar doeleinde en type (in aantal en in procenten).⁴

	Landelijk	Percentage
Aantal velden	7.256	100
Type velden		
Natuurgras	5.855	81
Kunstgras	1.401	19

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Op 41 procent van de voetbalaccommodaties is een kunstgrasveld aanwezig. Er zijn overwegend één of twee kunstgrasvelden aanwezig op een voetbalaccommodatie. Op ruim tachtig voetbalaccommodaties zijn drie of meer kunstgrasvelden aanwezig.

Figuur 6.5 Aanwezigheid van kunstgrasvelden op voetbalaccommodaties, in aantallen en procenten van de voetbalaccommodaties.

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Aan de toename van het aantal kunstgrasvelden liggen verschillende ontwikkelingen ten grondslag. Allereerst zijn clubs blij met minder afgelastingen vanwege onbespeelbaarheid van de velden door overvloedige regenval. Voetballers zijn kritischer geworden en wensen graag jaarrond over een goed bespeelbaar veld te beschikken. Trainingsvelden die na een aantal trainingsweken zijn verworden tot zandvlakten passen niet in dit plaatje, en kunstgrasvelden vanwege de hogere belastbaarheid en stabiele speeleigenschappen juist wel. Voetballers wensen ook meer te trainen, hetgeen gevolgen heeft voor de benodigde trainingscapaciteit. Het is tegenwoordig algemeen geaccepteerd dat alle teams twee keer in de week (kunnen) trainen, waar dit in het verleden vooral was voorbehouden aan eerste teams. Dit heeft geresulteerd in het aanpassen van de planningsrichtlijnen voor voetbal in het *Handboek Sportaccommodaties*, waarbij tegenwoordig wordt uitgegaan van twee trainingen van 80 minuten per team voor het bepalen van de benodigde trainingscapaciteit. Door gebruik te maken van kunstgras kan de trainingscapaciteit worden verhoogd en worden voldaan aan deze nieuwe richtlijnen. De aanleg van kunstgrasvelden is verder in een stroomversnelling gebracht door de ledenontwikkeling van de KNVB, in het bijzonder in de verstedelijkte gebieden. Daar botst de toename van het aantal leden met de ontoereikende mogelijkheden om op of aangrenzend aan de huidige voetbalaccommodaties extra velden te realiseren. Kunstgras bood en biedt hier uitkomst om de speelmogelijkheden te vergroten zonder dat sprake is van een groter ruimtebeslag. De relatie tussen percentage kunstgrasvelden en stedelijkheid van de gemeente is goed zichtbaar in tabel 6.6.

Tabel 6.6 Ruimtegebruik voetbalvelden naar stedelijkheid.

Stedelijkheid	Aantal accommodaties	Accommodaties per 10.000 inwoners	Aantal velden			Aantal velden per accommodatie	Percentage kunstgrasvelden
			Natuurgras	Kunstgras	Totaal		
Zeer sterk stedelijk	241	0,65	583	278	861	3,6	32,3
Sterk stedelijk	460	0,88	1.247	437	1.684	3,7	26,0
Matig stedelijk	352	1,20	1.001	292	1.293	3,7	22,6
Weinig stedelijk	772	2,17	1.955	301	2.256	2,9	13,3
Niet-stedelijk	490	3,29	1.069	93	1.162	2,4	8,0
Nederland 2015	2.315	1,37	5.855	1.401	7.256	3,1	19,3
Nederland 2010	2.379	1,44			7.537*	3,2	

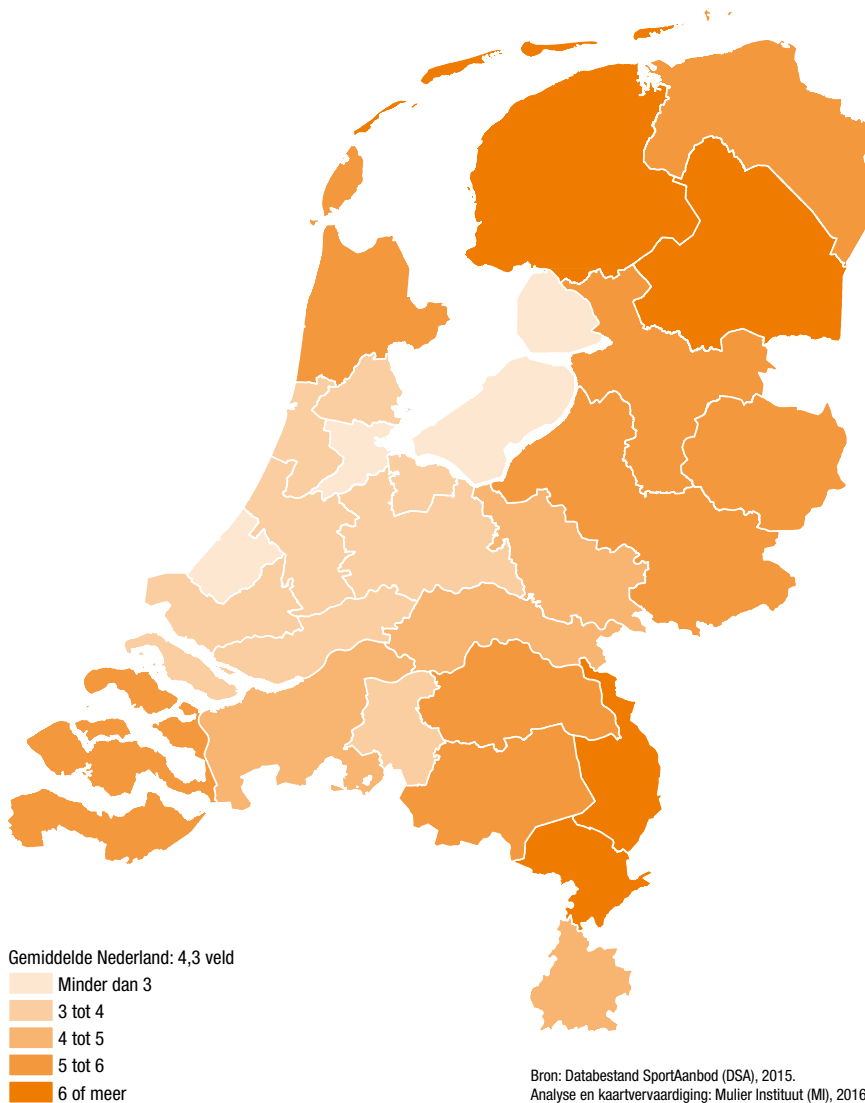
* Het betreft hier wedstrijdvelden en combivelden. Niet van alle velden is bekend of het natuurgras of kunstgras is waardoor op dit punt geen vergelijking met 2014 mogelijk is.

Bronnen: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015; Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

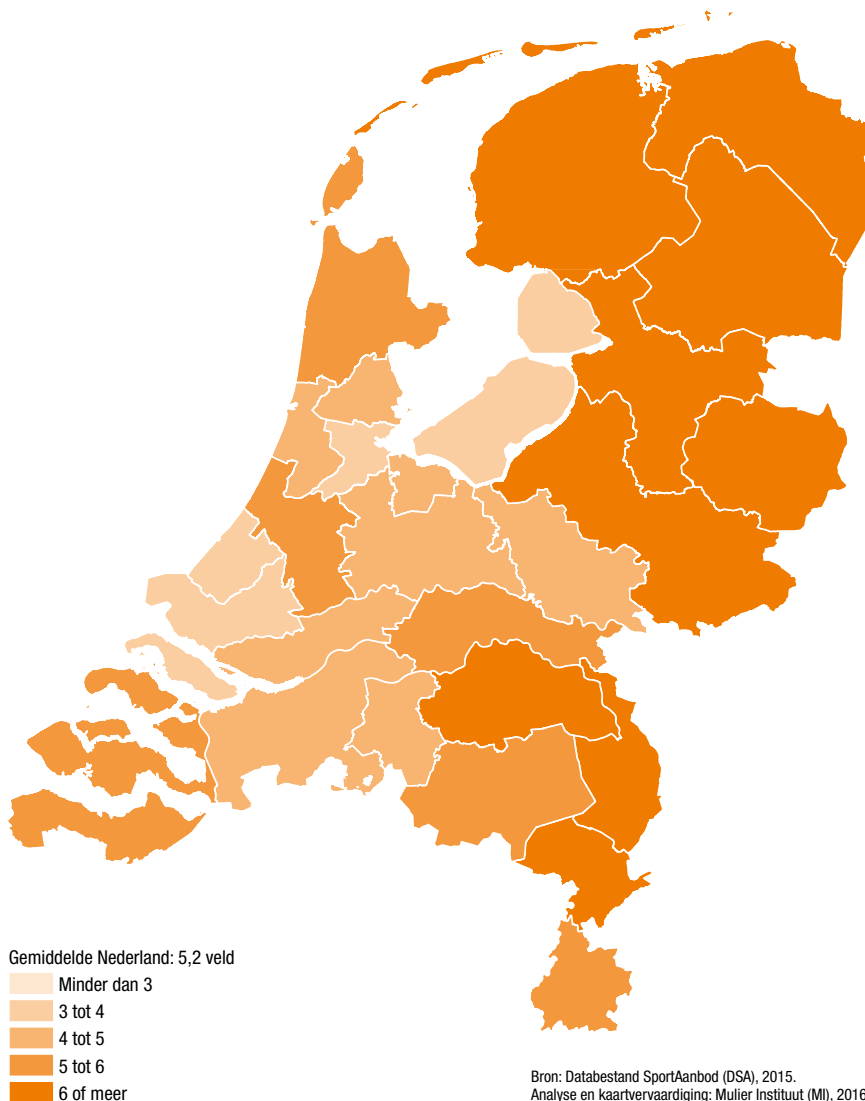
6.3 Geografische verschillen

Deze paragraaf biedt een overzicht van de spreiding van voetbalaccommodaties in Nederland en de regionale verschillen die zich voordoen in de aanwezigheid van voetbalaccommodaties en voetbalvelden.

Kaart 6.1 Aantal voetbalvelden per 10.000 inwoners in 2015 per VSG-regio (n=7.256).

Kaart 6.2 Aantal voetbalvelden per 10.000 inwoners in 2015 per VSG-regio met weging van kunstgrasvelden als twee velden (n=8.657).

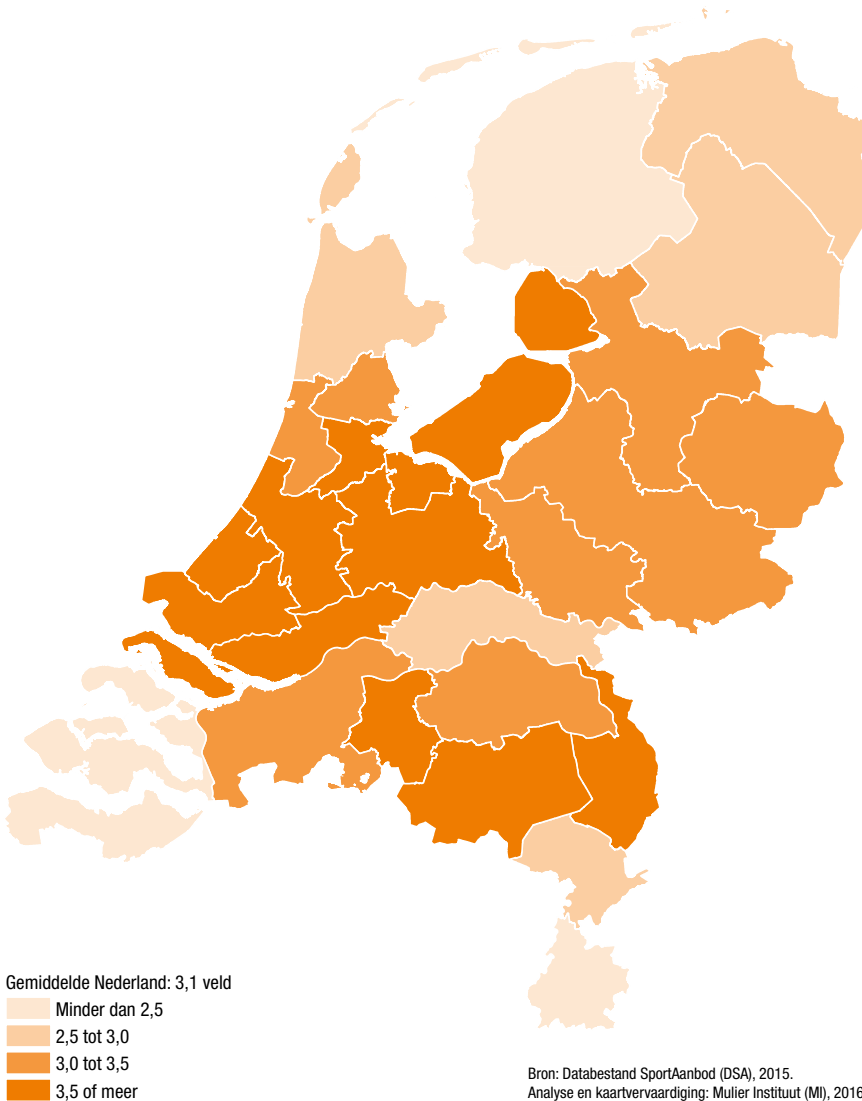

In aansluiting op de verschillen die we aantreffen naar stedelijkheid in de aanwezigheid van accommodaties, zien we dat in de randstedelijke gebieden minder voetbalvelden aanwezig zijn per 10.000 inwoners dan in plattelandsgebieden in Noord- en Zuidoost-Nederland. In Amsterdam, Haaglanden en Flevoland zijn minder dan drie velden per 10.000 inwoners aanwezig. In Friesland, Drenthe, Limburg-Noord en Midden-Limburg zijn daarentegen meer dan zes velden per 10.000 inwoners aanwezig. Ook in krimp- en anticipeergebieden als Zeeland, de Achterhoek, Twente en Groningen zijn relatief veel voetbalvelden aanwezig per 10.000 inwoners (kaart 6.1).

In kaart 6.2 is het aantal voetbalvelden per 10.000 inwoners weergegeven, waarbij de kunstgrasvelden een weging van twee hebben meegekregen (de natuurgrasvelden een weging van 1). We zien dat de categorie 'minder dan drie velden' is verdwenen en dat de verschillen tussen de regio's iets minder groot zijn geworden. Het lagere aantal velden in het randstedelijke gebied en het midden van Nederland wordt dus deels gecompenseerd door de aanwezigheid van kunstgrasvelden. In deze gebieden is meer dan een kwart van de velden een kunstgrasveld, terwijl dit aandeel in Drenthe, Zeeland, Limburg-Noord en Midden-Limburg onder de 10 procent ligt. Niettemin stijgen niet alleen Amsterdam, Flevoland en Haaglanden een categorie (van minder dan drie velden naar drie tot vier velden), maar bijvoorbeeld ook de minder stedelijke VSG-regio's IJsselland, Groningen, Twente, Gelderland-Noord en -Oost en Noordoost-Brabant (van vijf tot zes velden naar meer dan zes velden). Terwijl bijvoorbeeld de stedelijke regio Rotterdam-Rijnmond in dezelfde categorie (drie tot vier velden) blijft zitten. Het overheersende beeld blijft daarmee dat er in stedelijk gebied minder voetbalvoorzieningen per 10.000 inwoners zijn dan in landelijk gebied, ook als we in aantallen wegen voor het aandeel kunstgrasvelden.

Kunstgrasvelden kunnen intensiever worden benut en bieden hiermee ruimte aan meer voetballers dan het geval is bij natuurgrasvelden. Het blijft echter de vraag of dit voldoende is om te voldoen aan de vraag van voetballers. Lokale ruimteonderzoeken in de stedelijke gebieden laten zien dat er in de grote steden behoefte is aan uitbreiding van het aantal voetbalvelden (o.a. Bakker en Hoekman, 2013b). Ruimtelijke beperkingen maken dit, naast financiële beperkingen, veelal onmogelijk. Rondom voetbalaccommodaties is het volgebouwd en heeft de aangrenzende ruimte een andere functie waardoor het sportpark niet groter kan worden. De voetbalaccommodaties hebben vaak ruimtelijk al het maximaal aantal velden en zijn gemiddeld genomen groter dan in andere gebieden (zie kaart 6.3).

Kaart 6.3 Gemiddeld aantal velden per voetbalaccommodatie in 2015, per VSG-regio (n=7.256).

In Nederland zijn er per voetbalaccommodatie gemiddeld genomen 3,1 velden aanwezig. In Zuid-Limburg, Zeeland en Fryslân zijn de minste velden per voetbalaccommodatie (minder dan 2,5 voetbalvelden per accommodatie). Dit zijn overigens ook de regio's waar relatief veel accommodaties per 10.000 inwoners aanwezig zijn. Hiermee lijkt het dat gekozen wordt voor diverse kleinschalige voorzieningen nabij de burger, in plaats van clustering en schaalvergroting met minder maar overwegend grotere voetbalaccommodaties die centraal gelegen zijn.

6.4 Reisafstanden van voetballers

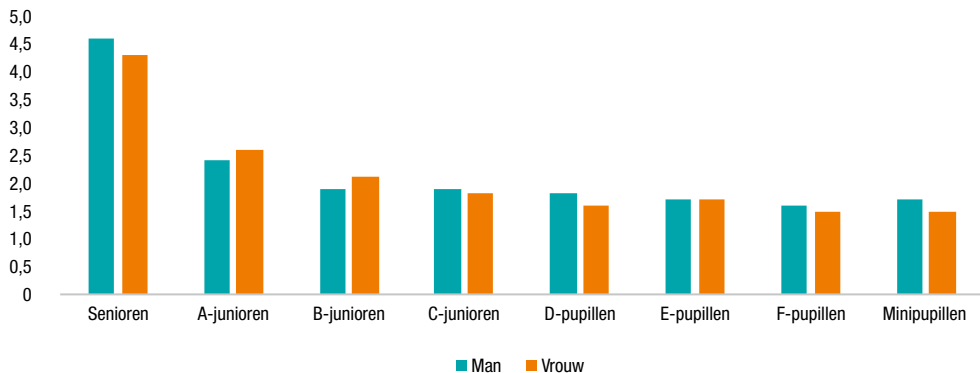
In de vorige paragraaf werd duidelijk dat we in stedelijk gebied relatief grote voetbalaccommodaties vinden en in het plattelandsgebied meer kleinschalige voetbalaccommodaties aanwezig zijn. Hiermee wordt verwacht dat de bereikbaarheid van voetbalaccommodaties over het geheel genomen goed is. In hoofdstuk 4 bleek dat de gemiddelde afstand die men dient te overbruggen naar de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie beperkt is. In deze paragraaf gaan we in op de reisafstanden van voetballers naar hun 'eigen' vereniging, dat wil zeggen, de vereniging waar ze lid van zijn. We bezien hierbij hoe dit zich verhoudt tot de geconstateerde afstanden voor de bevolking tot de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie.

Diverse onderzoeken op lokaal niveau laten zien dat de leden van voetbalverenigingen niet altijd lid zijn van de dichtstbijzijnde vereniging (Diepenveen en Starrenburg, 2010; Hermie, 2013; Romijn et al., 2014; Van der Steenhoven, 2000). Op basis van landelijke data van de KNVB bieden we in deze paragraaf inzicht in de afstanden die de leden van de KNVB overbruggen naar de vereniging waar ze lid van zijn en hoe dit verschilt naar leeftijd, speelniveau van de vereniging en regio. We gebruiken bij deze analyses data van de KNVB. Deze data bieden inzicht in de hemelsbrede afstand, en niet de afstand over de weg, waar in hoofdstuk 4 mee is gewerkt. De hemelsbrede afstand is soms gelijk, maar meestal korter dan de werkelijke afstand over de weg. De data van de KNVB betreffen de gemiddelde afstand per leeftijdsgroep per vereniging. De data bieden geen inzicht in het aantal leden per leeftijdsgroep per vereniging. Daardoor is het niet mogelijk om een gewogen gemiddelde te presenteren voor alle verenigingen of alle leden. In de uitkomsten tellen alle verenigingen en alle leeftijdsgroepen binnen deze vereniging, groot of klein, even zwaar mee bij de bepaling van het gepresenteerde gemiddelde.

De KNVB-leden wonen hemelsbreed gemiddeld genomen 2.400 meter van hun vereniging. Hoofdstuk 4 laat zien dat de gemiddelde afstand over de weg voor de inwoners van Nederland naar de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie 1.575 meter is. Omdat de afstand over de weg meestal langer is dan de afstand hemelsbreed, kunnen we veilig aannemen dat de afstand die de voetballers overbruggen naar de voetbalaccommodatie waar hun eigen vereniging speelt, gemiddeld minstens een kilometer groter is dan wat op basis van de aanwezigheid van voetbalaccommodaties nodig lijkt te zijn. Een deel van de voetballers is dus niet actief bij de dichtstbijzijnde voetbalvereniging.

De gemiddelde afstand die wordt overbrugd verschilt afhankelijk van de leeftijdscategorie (figuur 6.6). De gemiddelde afstand neemt toe naarmate de voetballers ouder worden. De senioren overbruggen gemiddeld genomen de grootste afstand naar de eigen voetbalaccommodatie. Een verklaring hiervoor is vermoedelijk gelegen in de grotere mobiliteit van deze groep in vergelijking met de jeugd. Daarnaast speelt waarschijnlijk de binding mee die ze hebben met de vereniging waar ze ooit zijn begonnen met voetballen. Daardoor blijven ze na het verhuizen (of het uit huis gaan) lid bij die voetbalvereniging, ook al is de afstand toegenomen en zijn andere voetbalverenigen (inmiddels) dichterbijgelegen.

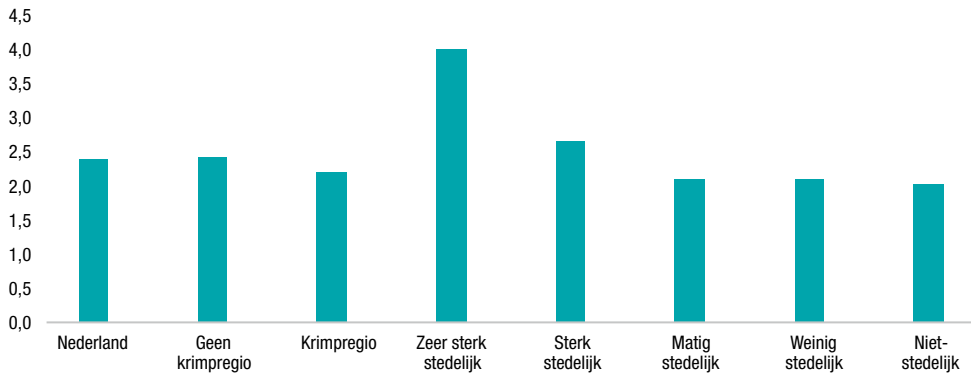
Figuur 6.6 Afstand tot vereniging voor spelende KNVB-leden, naar leeftijdsgroep en geslacht (in kilometers).

Bron: KNVB, 2016.

Opvallend genoeg is de afstand die de leden overbruggen in de zeer sterk stedelijke gebieden het grootst, waar verwacht werd dat juist in plattlandsgebieden, en in het bijzonder in krimpregio's, de afstand die leden overbruggen het grootst zou zijn (figuur 6.7). In zeer sterk stedelijk gebied is gemiddeld genomen de afstand van de woonplek van de voetballer tot de voetbalvereniging waar hij of zij lid is 4 kilometer. Dit is ruim boven het landelijk gemiddelde van 2,4 kilometer en twee keer zo ver als de afstand die voetballers in niet-stedelijk gebied gemiddeld genomen wonen van de vereniging waar ze lid van zijn (2 kilometer). Dit wijst erop dat niet alleen afstand tot een accommodatie een rol speelt, maar dat andere factoren zeker zo belangrijk zijn bij het lidmaatschap van een voetbalvereniging. Uit onderzoek van Hermie (2013) blijkt dat in de gemeente Utrecht het niveau van de vereniging, grootte van de vereniging en bepaalde sociale binding met een vereniging meespelen bij het lidmaatschap van een specifieke voetbalvereniging. Hermie (2013) stelt daarnaast vast dat, in lijn met onze uitkomsten, dit in grotere mate geldt voor senioren dan voor jeugdleden. Op het platteland is de variëteit in verenigingen minder groot. Het zijn overwegend vergelijkbare dorpsverenigingen, en waarom dan niet kiezen voor de vereniging in het eigen dorp?

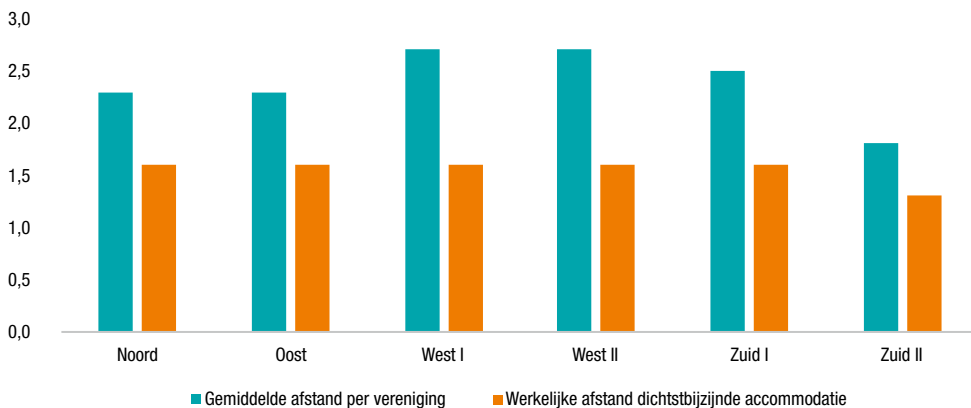
Figuur 6.7 Afstand tot vereniging voor spelende KNVB-leden, naar krimpregio en stedelijkheid (in kilometers).

Bron: KNVB, 2016.

Figuur 6.7 laat ook zien dat voetballers in krimpgebieden minder ver weg wonen van hun vereniging dan voetballers in de rest van Nederland. We constateerden al eerder dat de deelname aan voetbal in deze gebieden vergelijkbaar is met de rest van Nederland. Hiermee lijken zich tot nu toe weinig problemen voor te doen met de bereikbaarheid van voetbalaccommodaties in krimpgebieden.

Figuur 6.8 Afstand tot vereniging voor spelende KNVB-leden, naar district (in kilometers).

Bron: KNVB, 2016.

De KNVB heeft Nederland opgedeeld in zes districten: Noord, Oost, West I, West II, Zuid I en Zuid II. De afstand die de voetballers in deze districten overbruggen naar de voetbalaccommodatie verschilt beperkt (figuur 6.8). Alleen voor district Zuid II valt op dat de afstand afwijkt van de andere districten. Waar andere districten variërend een afstand noteren tussen de 2,3 en 2,7 kilometer, is de gemiddelde afstand in district Zuid II minder dan 2 kilometer (1,8 km). Dit is mede te verklaren door het grote aantal sportaccommodaties per 10.000 inwoners in Zuid II, waardoor ook de afstand tot de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie voor de inwoners kleiner is dan in andere districten. In Zuid II is de gemiddelde afstand tot de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie 1,3 kilometer, waar dit in andere districten 1,6 kilometer is.

Tot slot verwachten we dat de afstand tot de vereniging groter is naarmate het speelniveau van het eerste elftal hoger is. Dit blijkt op te gaan voor de verenigingen waar het eerste elftal actief is in de topklasse. Opvallend genoeg geldt dit ook voor de verenigingen waarvan het eerste elftal actief is in de laagste klassen (zevende en achtste klasse) (figuur 6.9). Waarschijnlijk hebben we hier vooral te maken met seniorenteams die hun wedstrijden spelen en hooguit één keer per week trainen. Oftewel 'vriendenteams', waar de sociale binding aan het team belangrijker is dan de locatie van de vereniging.

Figuur 6.9 Afstand tot vereniging voor spelende KNVB-leden, naar speelniveau eerste elftal (in kilometers).

Bron: KNVB, 2016.

6.5 Kengetallen per KNVB-district

Tabel 6.7 laat zien dat er per KNVB-district grote verschillen bestaan in het aantal aanwezige voetbalaccommodaties per 10.000 inwoners. In district West II zijn er relatief gezien de minste voetbalaccommodaties (0,86 voetbalaccommodaties per 10.000 inwoners), terwijl in district Noord relatief gezien de meeste voetbalaccommodaties aanwezig zijn (2,4 voetbalaccommo-

daties per 10.000 inwoners). Ook in district Zuid II zijn relatief veel accommodaties (2,0 voetbalaccommodaties per 10.000 inwoners). Daarentegen is in district Noord en in mindere mate in district Zuid II het aantal velden per accommodatie kleiner dan in district West II (resp. 2,6 en 3,0 velden per accommodatie in Noord en Zuid II en 3,6 velden per accommodatie in West II). Mede als gevolg van de vele kleinschalige voetbalaccommodaties die in district Zuid II aanwezig zijn, is de afstand die voetballers overbruggen naar de sportaccommodatie in dit district kleiner dan in andere districten (1,8 km).

Verder constateren we dat in districten Noord, Zuid I en Zuid II een beperkt aandeel kunstgrasvelden aanwezig is in vergelijking met de andere districten (respectievelijk 10%, 11% en 13%). Districten West I en West II kennen het hoogste aandeel kunstgras (beiden 29%). Tevens geldt voor deze districten dat zij het hoogste aantal velden per accommodatie en de meeste KNVB-leden per veld hebben. Dit wijst erop dat grotere accommodaties en een grotere mate van aanwezigheid van kunstgras bijdragen aan een hogere bezetting van de velden. Deze hogere bezetting is ook nodig, omdat er minder velden per 10.000 inwoners zijn dan in de andere districten, waardoor de druk op de velden groter zal zijn.

Voor district Oost geldt dat dit district op elk onderdeel gemiddelde scores noteert, vergelijkbaar met district Zuid I. Alleen ligt bij Zuid I het percentage kunstgrasvelden onder het landelijk gemiddelde (resp. 13% en 19%).

Tabel 6.7 Kengetallen voetbalaccommodaties naar district.

District	Aantal accommodaties	Aantal accommodaties per 10.000 inwoners	Aantal velden per accommodatie	Percentage kunstgras	Aantal KNVB-leden per veld	Afstand leden tot accommodatie (in km)
Noord	436	2,4	2,6	10%	139	2,3
Oost	490	1,6	3,2	21%	169	2,3
West I	391	0,9	3,5	29%	191	2,7
West II	270	0,9	3,6	29%	193	2,7
Zuid I	383	1,4	3,2	13%	170	2,5
Zuid II	345	2,1	3,0	11%	147	1,8
Nederland	2.315	1,4	3,1	19%	169	2,4

Bronnen: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015; Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

6.6 Tot slot

Voetballers spelen hoofdzakelijk in verenigingsverband en daarnaast met familie en vrienden. Voetbalaccommodaties vormen de belangrijkste plek voor de sportbeoefening, maar speelveldjes en schoolpleinen hebben zeker hun betekenis voor voetbaldeelname. Het landschap van voetbalaccommodaties is duidelijk aan het veranderen, met een sterke toename van het aantal kunstgrasvelden en een afname van het aantal voetbalverenigingen en voetbalaccommodaties. Het aantal voetballers en KNVB-leden blijft gestaag toenemen, hetgeen deels het gevolg is van de bevolkingsgroei die Nederland in de afgelopen jaren heeft gekend. Verder springt de groei van het vrouwenvoetbal in het oog. In de afgelopen vijf jaar nam het aantal vrouwelijke leden van de KNVB toe met 18 procent. Vooral nog is dit vooral zichtbaar bij de jeugd, maar als deze groep doorstroomt naar de senioren, raken vrouwen in alle leeftijdsgroepen goed vertegenwoordigd. Kijken we naar het aantal vrouwelijke jeugdleden in vergelijking met andere sporten in verenigingsverband, dan is voetbal nu de derde sport in populariteit voor meisjes, na gymnastiek en hockey. Nemen we de seniorleden mee, dan is voetbal op basis van het aantal vrouwelijke leden de vijfde verenigingssport voor vrouwen, na tennis, gymnastiek, paardensport en hockey.

De dichtheid van voetbalaccommodaties in Nederland is met gemiddeld zes per gemeente hoog. We zien, ondanks dat het aantal leden is toegenomen in de afgelopen jaren, wel een dalende trend in het aantal verenigingen en het aantal voetbalaccommodaties. Het aantal voetbalvelden schommelt volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) de afgelopen vijftien jaar rond de zeventuizend velden. Deze ontwikkelingen worden weerspiegeld in het aantal KNVB-leden per veld. Dat is toegenomen van 156 leden per veld in 2010/2011 (Hoekman et al. (red.), 2013, p.137) tot 169 leden per veld in 2014/2015. In de stedelijke regio's is de druk op de voetbalaccommodaties nog groter, getuige het hoge aantal leden per veld in de meer stedelijke districten West I en West II (resp. 191 en 193 leden per veld). Een intensievere bespeeling en hogere ledenaantallen worden mogelijk gemaakt door het aanleggen van kunstgrasvelden. De nieuwe capaciteitsgrens wordt niet langer bepaald door wat het (onderhoud aan het) gras toelaat, maar door het maximale aantal wedstrijden dat op één competitiedag kan worden gespeeld. Het vergt meer creatieve oplossingen in de organisatorische sfeer om het gebruik van de voetbalvelden te optimaliseren. Een voorbeeld hiervan is het opzetten van een competitie voor F- en E-pupillen op de zondagochtend, zoals in de gemeente Utrecht is gedaan, om zo een betere verdeling van speelmomenten over het weekend te bewerkstelligen (Bakker en Hoekman, 2013b).

Dat de druk op voetbalvelden in minder stedelijke gebieden lager is dan in de sterk stedelijke gebieden, blijkt ook uit het aantal velden dat in diverse VSG-regio's per 10.000 inwoners aanwezig is. In de VSG-regio's Fryslân, Drenthe, Noord-Limburg en Midden-Limburg zijn meer dan zes velden per 10.000 inwoners aanwezig, terwijl in de stedelijke VSG-regio's Haaglanden en Amsterdam minder dan drie velden per 10.000 inwoners aanwezig zijn. De verschillen tussen landelijk gebied en stedelijk gebied worden iets minder groot wanneer we wegen voor kunstgrasvelden, maar blijven goed zichtbaar. Het grote aantal velden per 10.000 inwoners in

minder stedelijke gebieden is te verklaren vanuit de grote hoeveelheid kleinschalige voetbalaccommodaties die in deze gebieden aanwezig zijn, waarbij elk dorp veelal een eigen vereniging heeft. Daarnaast is vanuit de verzuiling in sommige streken sprake van de aanwezigheid van zowel een zaterdagvereniging als een zondagvereniging. Gelet op de bezuinigingsopgave die veel gemeenten hebben, mag worden verwacht dat gemeenten in de toekomst kritisch(er) zullen kijken naar de bezettingsgraad van de velden en zullen nadenken over herschikking van accommodaties voor voetbal (Hoekman en Van der Bol, 2014). Gemeenten moeten daarbij financieel-economische argumenten afwegen tegen sociaal-maatschappelijke, zoals de waarde van een voetbalvereniging voor de lokale gemeenschap en de leefbaarheid van het dorp. Bij deze afweging zal de bereikbaarheid niet vaak een probleem zijn. In minder stedelijke gebieden is de reisafstand van voetballers naar de voetbalaccommodatie namelijk korter dan in de meer stedelijke gebieden. Ook in krimpgebieden blijken de voetballers minder ver te reizen dan in andere gebieden.

Een deel van de KNVB-leden is geen lid bij de dichtstbijzijnde vereniging, maar bij een verderop liggende voetbalvereniging. Waar de afstand naar de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie over de weg ongeveer 1,6 kilometer is, bleek de afstand die leden overbruggen naar de vereniging waar ze lid zijn gemiddeld genomen 2,4 kilometer hemelsbreed te zijn. Vanwege de huidige nabijheid van voetbalaccommodaties en de geconstateerde bereidheid van voetballers om gemiddeld genomen verder te reizen dan nu nodig is, lijken er mogelijkheden te zijn om voetbalaccommodaties te sluiten en de activiteiten te clusteren op andere voetbalaccommodaties. Dit speelt vooral in gebieden waar het aantal leden per veld nu al laag is en op grond van demografische ontwikkelingen mag worden verwacht dat het bestaand verzorgingsgebied vergrijsd en krimpt. Door herschikking van voetbalaccommodaties en eventuele fusies van verenigingen kunnen krachten worden gebundeld en kan levensvatbaarder voetbalaanbod ontstaan.

In stedelijke gebieden is het een ander verhaal. Daar is sprake van druk op de ruimte om de groeiende bevolking te huisvesten. Hier is de grond duur, waardoor gestreefd wordt naar efficiënt ruimtegebruik met name voor niet-winstgevende bestemmingen, zoals sport. Door de aangekondigde bezuinigingen bij gemeenten en het streven om de configuratie van sportaccommodaties te optimaliseren, is te verwachten dat ook in stedelijk gebied gezien zal worden hoe nog efficiënter met de ruimte om kan worden gegaan. In diverse steden blijken creatieve oplossingen en flexibiliteit in de planning noodzakelijk om de huidige groep voetballers te bedienen. Meer voetballers huisvesten lijkt in deze gebieden te vragen om een uitbreiding van de beschikbare ruimte, hetgeen in de stedelijke context in de huidige tijd moeilijk te realiseren is. De afgelopen jaren is hier door de aanleg van kunstgrasvelden al het nodige ondernomen om meer voetballers op dezelfde ruimte te kunnen huisvesten. De vraag is of hier nog meer winst mee te behalen valt of dat de mogelijkheden in steden zijn uitgeput.

De toename van het aantal kunstgrasvelden beperkte zich overigens niet alleen tot stedelijke regio's. Ook in andere gebieden zijn kunstgrasvelden aangelegd. Het waren vooral de gemeenten die investeerden in deze kunstgrasvelden. Een nieuw kunstgrasveld geeft een kwaliteitsimpuls aan een voetbalaccommodatie en stelt verenigingen in staat om invulling

te geven aan de ruimere trainingsrichtlijn (2 x 80 minuten trainen voor alle teams) en meer leden te bedienen op de accommodatie. De toename van kunstgras is een goede ontwikkeling geweest om in te spelen op de voorliggende problemen. Voor de toekomst brengt het ook onzekerheden mee. De kunstgrasvelden kennen een technische levensduur, waarbij de topplagen op tijd dienen te worden vervangen om de kwaliteit – en hiermee een veilige sportbeoefening – te kunnen waarborgen. Waar gemeenten de aanleg veelal voor hun rekening hebben genomen, kijken ze bij de vervanging van de top laag ook naar voetbalverenigingen om dit financieel mede mogelijk te maken (Bakker en Hoekman, 2013a). Het is de vraag in hoeverre voetbalverenigingen deze financiële opgave overzien en hieraan tegemoet kunnen komen. Het blijft hiermee ongewis of de grote hoeveelheid kunstgrasvelden duurzaam in stand kan worden gehouden. Mogelijk zullen kunstgrasvelden weer uit gebruik worden genomen omdat ze niet meer aan de eisen voldoen en er onvoldoende middelen bij de voetbalvereniging zijn om over te gaan tot vervanging van de top laag. Het is interessant om te blijven monitoren hoe de aanwezigheid en kwaliteit van kunstgrasvelden zich de komende jaren gaat ontwikkelen. Het laatste grootschalige onderzoek naar de ervaringen van spelers, voetbalverenigingen en gemeenten dateert uit 2007 (Hoekman en Van den Heuvel, 2007).

Een punt dat in dit hoofdstuk beperkt aan bod is geweest, en dat verder onderzoek vereist, is de verschuivingen in het beheer en onderhoud van voetbalaccommodaties. Eerder onderzoek (Hoekman en Van der Bol, 2014) laat zien dat gemeenten vaker kiezen voor het uitbesteden van het beheer en onderhoud van voetbalaccommodaties aan de voetbalvereniging. Dit sluit aan bij de grotere verantwoordelijkheid die verenigingen wordt toegedicht bij de vervanging van de topplagen van kunstgrasvelden. De vraag is hoe dit in de praktijk uitpakt. Kunnen verenigingen dit aan? En wat betekent dit voor de kwaliteit van de voetbalaccommodaties en de tevredenheid van de voetballers?

De verschillen die we constateren tussen de districten zijn grotendeels te verklaren uit de mate van stedelijkheid van deze districten. De meest stedelijke districten, West I en West II, hebben een beperkt aantal voetbalaccommodaties per 10.000 inwoners, maar wel overwegend grotere voetbalaccommodaties met een groter aandeel kunstgrasvelden. De afstanden die leden overbruggen naar de vereniging zijn hier groter dan in andere districten en een eigen keuze, omdat de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie op een vergelijkbare afstand ligt als in andere districten. In West I en West II zijn verder per veld meer leden actief dan in andere districten. District Noord, het minst stedelijke district, wordt juist gekenmerkt door een veelvoud van kleinschalige voetbalaccommodaties met een beperkte aanwezigheid van kunstgrasvelden en relatief weinig leden per veld. Verder valt op dat district Zuid II relatief veel voetbalaccommodaties en voetbalvelden kent, hetgeen resulteert in een zeer beperkte afstand tot de dichtstbijzijnde voetbalaccommodatie en relatief weinig leden per veld.

De verwachting voor de toekomst is dat de trend van minder accommodaties en verenigingen doorzet, evenals de ledengroei van de KNVB. De mogelijkheden om met minder voetbalaccommodaties toe te kunnen, zijn in plattelandsgebieden het grootst gelet op het lage aantal leden per veld in deze gebieden en de huidige nabijheid van de voetbalaccommodaties. In de stedelijke gebieden zal het ruimtegebrek zich de komende jaren het meest laten

voelen, gelet op het hoge aantal leden dat nu al actief is per veld en de uitbreidingen die hier in de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden, met onder andere de aanleg van vele kunstgrasvelden. Kunstgrasvelden zijn niet meer weg te denken uit het voetballandschap en zullen ook in de komende jaren bij menige gemeente op de agenda staan. Is het niet vanwege de aanleg van nieuwe kunstgrasvelden, dan is het wel vanwege de vervanging van de toplagen van bestaande kunstgrasvelden. Hierbij wordt meer dan in het verleden een beroep gedaan op de voetbalvereniging om financieel bij te dragen, zoals ook meer taken in onderhoud en beheer van de voetbalaccommodaties naar de voetbalvereniging worden toegeschoven. Het valt te bezien of verenigingen hiertoe in staat zijn en wat eventuele consequenties hiervan zijn voor de kwaliteit van de voetbalaccommodaties.

Noten

1. Wij danken Patrick Balemans van de KNVB voor het beschikbaar stellen van KNVB-data en het kritisch commentaar op een eerdere versie van dit hoofdstuk.
2. Naast voetballende leden, kent de KNVB ook 'officials', zoals scheidsrechters, die lid zijn van de KNVB. In dit hoofdstuk hebben we alleen de voetballende leden meegeteld en de officials buiten beschouwing gelaten.
3. Een voetbalaccommodatie wordt geregistreerd op basis van adreslocatie. Als een sportpark verschillende locatiepunten kent doordat de ingangen voor verenigingen op verschillende adressen zijn gelegen, worden de voetbalaccommodaties op dit sportpark afzonderlijk opgenomen in de database. Zijn de adreslocaties van de verenigingen gelijk, dan worden deze als één voetbalaccommodatie opgenomen in de database. Overigens is op het merendeel van de voetbalaccommodaties slechts één voetbalvereniging actief en zijn op maximaal 10 procent van de accommodaties twee of meer verenigingen actief. Daarom is te verwachten dat als het aantal voetbalverenigingen terugloopt, ook het aantal voetbalaccommodaties zal teruglopen. Zie hoofdstuk 1 en bijlage 1 voor uitleg over opbouw van de database en de gebruikte afbakeningen.
4. De KNVB geeft aan dat er meer voetbalvelden in Nederland zijn, maar was niet bereid deze data te delen ten behoeve van dit hoofdstuk. We werken in dit hoofdstuk met de openbaar beschikbare informatie uit het DSA. Het getal van ruim zeventuizend voetbalvelden komt overigens overeen met het aantal voetbalvelden waar het CBS zicht op heeft (Tiessen-Raaphorst (red.), 2014). Volgens het CBS is dit aantal sinds 2000 min of meer stabiel. Dit zou betekenen dat de ruimte voor voetbal in Nederland ongeveer gelijk is gebleven, maar de capaciteit is vergroot door de ombouw van ongeveer 1.400 velden van natuur- naar kunstgras. Verder moet worden meegenomen dat een (onbekend) aantal natuurgrasvelden met kunstvezels versterkte grasvelden zijn, zogenaamde 'wetra' (wedstrijd-trainings-) velden, die ook intensiever bespeelbaar zijn dan gewone natuurgrasvelden.

Desso Sports Systems

Introductie

In een grote fabriekshal op het industrieterrein in Oss wordt hard gewerkt. Grenzend aan de grote fabriekshal is het kantoor van Desso Sports Systems gevestigd. Dit internationale bedrijf houdt zich bezig met de productie van kunstgrasvelden in meer dan tachtig landen en draagt daarmee bij aan innovatieve en veilige ondergronden voor de sport.

Het bedrijf

Desso Sports Systems verkoopt twee producten: kunstgras en versterkt natuurgras. Versterkt natuurgras is een combinatie van kunstgras en natuurgras, waarbij het natuurgrasveld is versterkt met vele kunstvezels die 20 cm diep geïnjecteerd zijn. Peter van Reijen, technisch manager van Desso Sports Systems, legt uit dat door het gebruik van kunstgras sportvelden efficiënter gebruikt kunnen worden. "Dankzij de ontwikkelingen kunnen grasvelden met dit versterkt natuurgras drie keer en velden met kunstgras vijf keer zoveel gespeeld worden in vergelijking tot natuurgras." Een kunstgrasveld gaat tussen de tien en vijftien jaar mee.

Van Reijen vertelt dat de meeste vierkante meters kunstgrasveld bij voetbal- en hockeyverenigingen liggen. "In eerste instantie was het bedrijf gericht op hockeyvelden, maar later verschoof die focus ook naar voetbalvelden. Aangezien voetbalverenigingen om steeds meer ruimte vroegen, vond het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport dat voetbalvelden efficiënter gebruikt moesten worden. Dit was een prikkel voor voetbal om meer gebruik te maken van kunstgrasvelden. Voor hockey waren er toen al zo'n vijfhonderd kunstgrasvelden, terwijl er voor voetbal nog maar een stuk of veertig kunstgrasvelden waren."

Volgens Van Reijen spelen in Nederland hockeyers vaker op kunstgras dan voetballers. "Dat komt omdat bij de introductie van kunstgras in het hockey sprake was van een top-downstructuur. De top in de hockeywereld begon mede onder invloed van de internationale bond FIH op kunstgras te spelen. Nu spelen alle hockeyers op kunstgras." Bij voetbal is de kunstgrastrend begonnen in de breedtesport en zoekt het nu zijn weg naar boven. Het merendeel van de topclubs speelt nog steeds op natuurgras.

Desso Sports Systems werkt volgens het cradle to cradle-principe. "Dat betekent dat de producten hergebruikt kunnen worden, er zo veel mogelijk gebruik wordt gemaakt van hernieuwbare energie en dat er wordt geprobeerd om extra eigenschappen in producten aan te brengen." Er wordt gewerkt via een fullcyclesysteem waarbij duurzaamheid een belangrijk punt is.

Op de vraag of de ontwikkelingen van de kunstgrasmarkt invloed hebben gehad op de sport, antwoordt Van Reijen dat hij denkt dat dat zeker zo is. "Door het kunstgras is de balsnelheid hoger en is de bal beter controleerbaar. Dit beïnvloedt het spel en heeft er mede aan bijgedragen dat de spelregels zijn aangepast, zeker in het hockey."

Toekomstplannen

Van Reijen legt uit dat de focus van Desso Sports Systems vooral ligt op hockey en voetbal. Ook wordt er nagedacht over innovatieve toepassingen van het kunstgras(vezels). "We zijn bezig om de mogelijkheden te verkennen om kunstgrasvezels ook in te zetten om de dijken in Nederland te versterken. Dankzij kunstgrasvezels hoeven de dijken minder hoog te worden, maar zijn ze toch sterk genoeg. We zijn van plan om het cradle to cradle-principe nog meer toe te passen bij onze productie. Ook zijn we bezig om onder kunstgrasvelden een bewateringssysteem aan te leggen van buizen, die tevens van onderen het veld koelen. Het opgewarmde water kan dan weer voor andere doeleinden worden gebruikt."

Desso Sports Systems

- » Galliërsweg 35a, Oss
- » Opgericht in 1980
- » In meer dan tachtig landen actief
- » Hybride gras in meer dan 560 stadions
- » Wereldwijd meer dan 60 miljoen m² kunstgras
- » www.dessosports.com

7

Tennisaccommodaties

- » Hugo van der Poel
- » Björn Schadenberg
- » Arjen Davids

Tennis is een grote sport in Nederland. Naar aantal georganiseerde leden is het, na voetbal, de tweede sport in grootte.¹ Dat is terug te zien in het aantal tennisaccommodaties. Met gemiddeld meer dan vijf tennisaccommodaties en meer dan vier KNLTB-verenigingen per gemeente, is voor iedereen tennis fysiek makkelijk bereikbaar en biedt het mogelijkheden voor sport en bewegen in de buurt.

In het brancherapport *Tennis in Nederland* (Van der Poel en Bakker (red.), 2015) is de tenniswereld over de volle breedte in kaart is gebracht, met onder meer aandacht voor de geschiedenis van tennis, ledenontwikkeling, competitie, toptennis en tennis in de media. Hoofdstuk 8 van dat rapport was gewijd aan accommodaties. Eerder was in *Sportaccommodaties in beeld* (Hoekman et al. (red.), 2013) hoofdstuk 10 gewijd aan tennis. Dit hoofdstuk is in eerste instantie een actualisatie van de informatie die in die voornoemde hoofdstukken te vinden is, waarmee we zicht houden op de ontwikkelingen op het gebied van tennisaccommodaties. In dit hoofdstuk zit daarnaast een nieuwe element: in paragraaf 7.3 gaan we in op de afstanden tot de tennisaccommodaties.

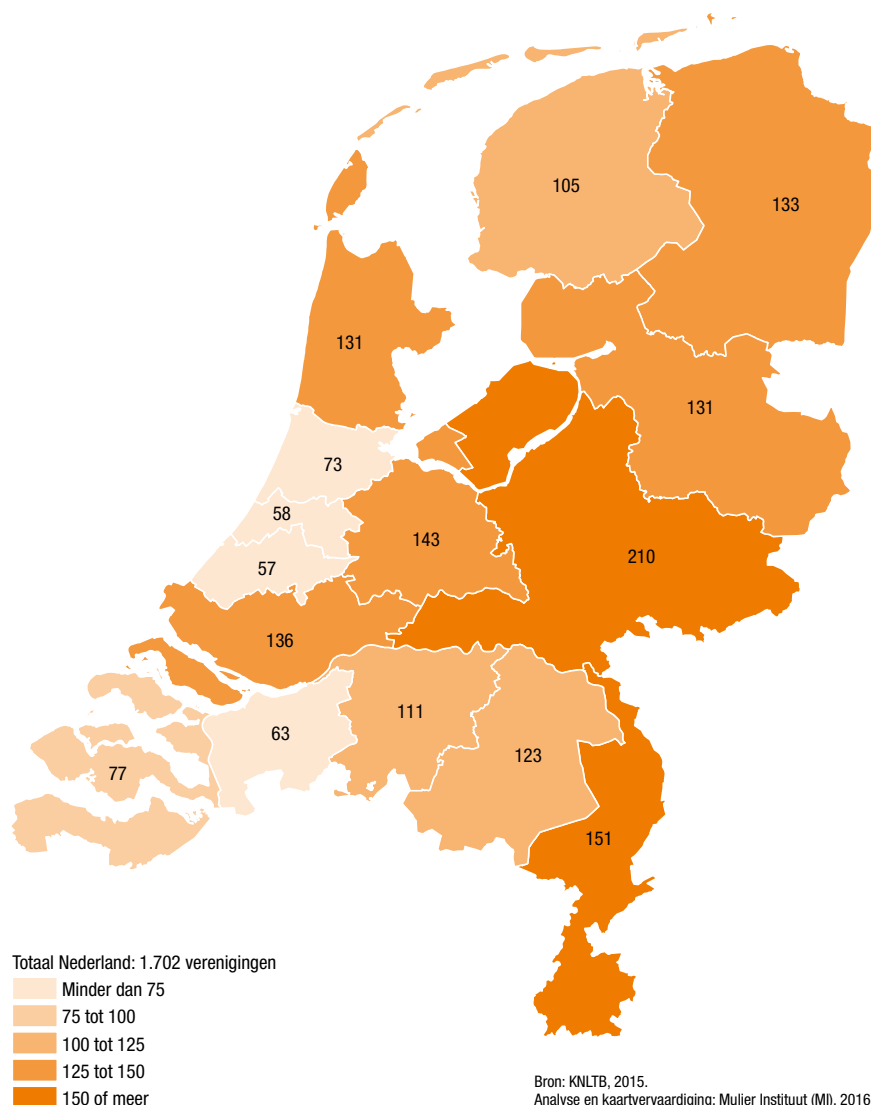
Veel van de gegevens die in dit hoofdstuk worden gepresenteerd, komen van de KNLTB. De informatie in dit hoofdstuk zal waarschijnlijk met de meeste belangstelling worden gelezen door betrokkenen in de tenniswereld. Daarom hanteren we in dit hoofdstuk de indeling in de vijftien districten van de KNLTB. Deze indeling is geënt op de indeling van Nederland in provincies. De provincie Noord-Brabant is opgedeeld in drie KNLTB-districten (West, Midden en Oost). Gelderland en Flevoland (met uitzondering van Almere dat bij district Utrecht hoort) vormen één KNLTB-district, evenals Groningen en Drenthe. De provincies Noord- en Zuid-Holland zijn opgedeeld in de districten Noord-Holland-Noord, IJmond, Leiden, Den Haag en Rotterdam. In de hoofdstukken 3 en 4 is informatie te vinden over tennisaccommodaties uitgesplitst naar VSG-regio's. Tabel 7.3 geeft hier nog wat aanvullende informatie op.

7.1 Aantallen verenigingen, accommodaties en tennisbanen

In Nederland waren in 2015 1.702 tennisverenigingen aangesloten bij de KNLTB, tegen 1.765 verenigingen tien jaar geleden (Van der Poel en Bakker (red.), 2015, p.134). Opmerkelijk genoeg concentreert de daling van het aantal tennisverenigingen zich niet in de krimp- en anticripeerregio's, maar lijkt eerder het tegendeel het geval (zie figuur 6.4). De ruim 1.700 ver-

enigingen zijn actief op 1.671 tennisaccommodaties.² Er zijn enkele tennisverenigingen die hun accommodatie met elkaar delen. Kaart 7.1 presenteert de verdeling van de tennisverenigingen over de vijftien KNLTB-districten. In aantallen verenigingen gemeten is Gelderland het grootste district en zijn Den Haag en Rotterdam de kleinste districten.

Kaart 7.1 Aantal tennisverenigingen per KNLTB-district in 2015.

In 2015 zijn er in Nederland 10.458 tennisbanen in de buitenlucht. Tabel 7.1 laat per tennisdistrict de verdeling van het aantal buitenbanen, het aantal verenigingen en het gemiddeld aantal buitenbanen per vereniging zien. In de vergelijking tussen 2011 en 2015 valt vooral de stabiliteit op. Het landelijk gemiddelde van 6,1 banen per vereniging is onveranderd gebleven. De grootste wijzigingen hebben zich voorgedaan in West-Brabant en Den Haag (in beide districten een daling van 0,4 in aantal banen per vereniging) en Leiden (een stijging van 0,6 in aantal banen per vereniging).

Tabel 7.1 Aantal tennisverenigingen en buitenbanen per tennisdistrict en het gemiddeld aantal buitenbanen per vereniging in 2011 en 2015.

District	Aantal verenigingen		Aantal buitenbanen		Gemiddeld aantal banen per vereniging	
	2011	2015	2011	2015	2011	2015
Centraal-Brabant	108	111	753	774	7,0	7,0
Den Haag	58	57	562	531	9,7	9,3
Friesland)	108	105	433	425	4,0	4,0
Gelderland	208	210	1.250	1.263	6,0	6,0
Groningen/Drenthe	135	133	645	638	4,8	4,8
IJmond	75	73	611	606	8,1	8,3
Leiden	57	58	434	473	7,6	8,2
Limburg	150	151	820	789	5,5	5,2
Noord-Holland-Noord	131	131	736	778	5,6	5,9
Oost-Brabant	122	123	836	843	6,9	6,9
Overijssel	131	131	738	718	5,6	5,5
Rotterdam	137	136	895	896	6,5	6,6
Utrecht	145	143	1.030	1.038	7,1	7,3
West-Brabant	61	63	409	396	6,7	6,3
Zeeland	75	77	293	290	3,9	3,8
Nederland	1.701	1.703	10.445	10.458	6,1	6,1

Bron: KNLTB, 2016.

Het tennisdistrict Gelderland heeft niet alleen de meeste verenigingen (210), maar ook de meeste buitenbanen (1.263), gevolgd door Utrecht met 1.038 buitenbanen. District Den Haag heeft de meeste buitenbanen per tennisvereniging (9.3). Zeeland en Friesland hebben het minste aantal buitenbanen per vereniging, respectievelijk 3,8 en 4,0.

Onder baandruk verstaan we het gemiddeld aantal leden per baan. Voor het gemak en de vergelijkbaarheid tussen de districten tellen we in tabel 7.2 alle leden even zwaar mee om de baandruk te berekenen. Om te bepalen of een bepaalde baandruk hoog of laag is, zal men in de praktijk een uitsplitsing willen maken naar type leden, zoals competitiespelers versus niet-competitiespelers, junioren versus senioren, percentage dagleden, et cetera. Hoge percentages dagleden en junioren zorgen voor een betere spreiding van het baangebruik over dag en avond, terwijl een hoog percentage competitiespelers kan zorgen voor pieken in het baangebruik in het weekeinde.

Tabel 7.2 Aantal leden en buitenbanen in 2015 en gemiddeld aantal leden per buitenbaan naar tennisdistrict in 2015 en 2011.

District	Aantal senior-leden	Aantal junior-leden	Totaal aantal leden	Aantal buitenbanen	Gemiddeld aantal senior-leden per buitenbaan	Gemiddeld aantal junior-leden per buitenbaan	Gemiddeld aantal leden per buitenbaan	Gemiddeld aantal leden in 2011 per buitenbaan ³
Centraal-Brabant	40.119	8.007	48.126	774	52	10	62	70
Den Haag	23.492	6.356	29.848	531	44	12	56	56
Friesland	14.262	2.928	17.190	425	34	7	40	47
Gelderland	55.735	12.921	68.656	1.263	44	10	54	63
Groningen/Drenthe	21.998	4.740	26.738	638	37	7	42	47
IJmond	37.804	10.632	48.436	606	62	18	80	78
Leiden	24.454	6.095	30.549	473	52	13	65	75
Limburg	26.191	6.636	32.827	789	33	8	42	46
Noord-Holland-Noord	39.348	10.073	49.421	778	51	13	64	77
Oost-Brabant	39.678	8.303	47.981	843	47	10	57	66
Overijssel	29.088	6.740	35.828	718	41	9	50	55
Rotterdam	37.089	9.847	46.936	896	41	11	52	60
Utrecht	59.485	18.884	78.369	1.038	57	18	76	83
West-Brabant	20.504	4.780	25.284	396	52	12	64	71
Zeeland	9.964	2.510	12.474	290	34	9	43	53
Nederland	479.458	119.554	599.012	10.458	46	11	57	64

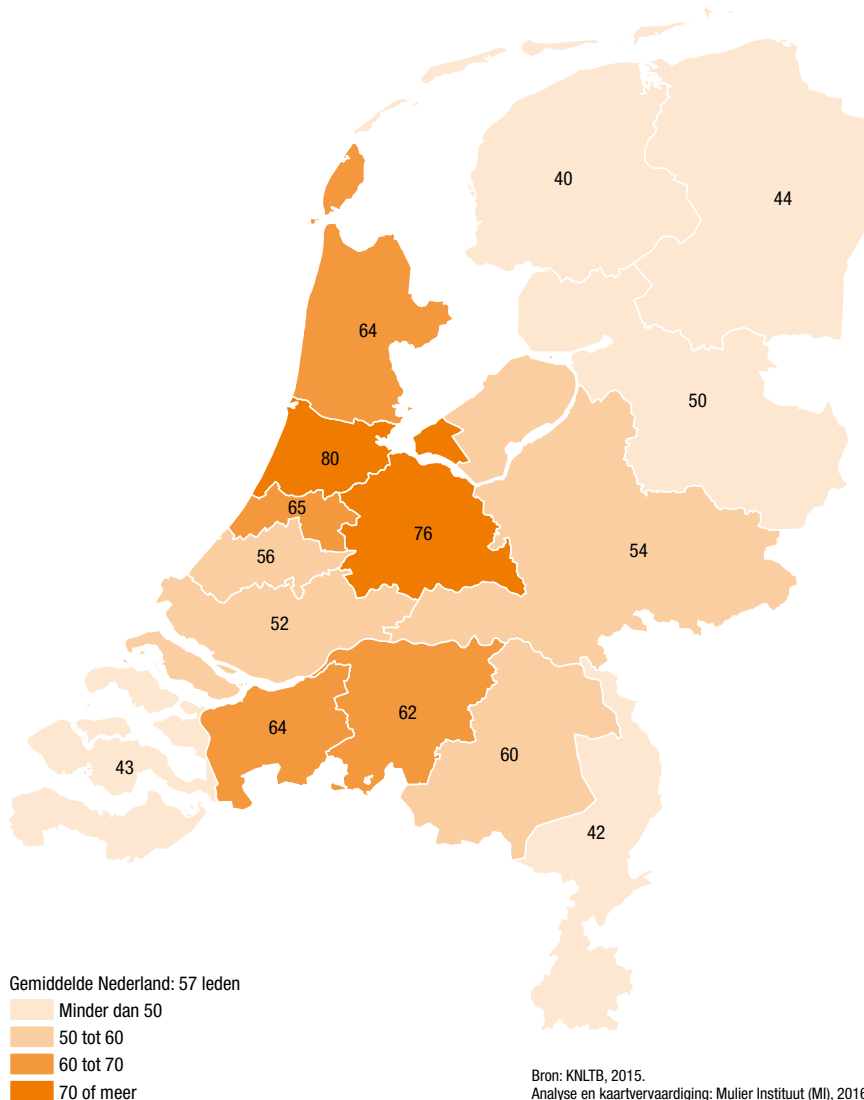
Bron: KNLTB, 2016.

IJmond is het district met de meeste seniorleden (62) en totaalaantal leden per buitenbaan (80). Hier is de baandruk het hoogst. Het is het enige district waar de baandruk ten opzichte van 2011 is gestegen. Ook in de districten Utrecht (76), Leiden (65), Noord-Holland-Noord (64) en West-Brabant (64) zijn er relatief veel leden per buitenbaan. In Friesland (40), Limburg (42), Groningen/Drenthe (42) en Zeeland (43) zijn er gemiddeld gezien de minste leden per buitenbaan. De baandruk is tussen 2011 en 2015 gemiddeld met zeven leden per baan gedaald, waarbij de sterkste daling zich heeft voorgedaan in Noord-Holland-Noord, met dertien leden per baan.

De cijfers uit de een-na-laatste kolom van tabel 7.2 zijn grafisch weergegeven in kaart 7.2. De krimp- en anticipeerregio's (zie paragraaf 3.4) liggen voor het overgrote deel in de districten Friesland, Groningen/Drenthe, Zeeland en Limburg. De lage baandruk in deze districten is het spiegelbeeld van het relatief hoge aantal accommodaties per 25.000 inwoners, zoals zichtbaar gemaakt in kaart 3.7.

Kaart 7.2 Aantal leden per buitenbaan per tennisdistrict in 2015.

7.1.1 Uitsplitsingen naar VSG-regio's

In tabel 7.3 is het aantal verenigingen, leden en banen per VSG-regio weergegeven. Het aantal inwoner per VSG-regio is te vinden in bijlage 2. Uit tabel 7.3 is op te maken dat de VSG-regio Utrecht de meeste verenigingen (110), leden (bijna 57.000) en banen heeft (757).

Tabel 7.3 Totaal aantal verenigingen, leden en buitenbanen per VSG-regio in 2015, in absolute aantallen.⁴

VSG-regio	Aantal verenigingen	Aantal leden	Aantal banen
Amsterdam	42	28.334	360
Drenthe	60	12.122	295
Flevoland	24	6.291	160
Fryslân	104	16.670	428
Gelderland-Midden	52	21.168	390
Gelderland-Noord en -Oost	85	24.176	497
Gelderland-Zuid	69	19.876	347
Gooi en Vechtstreek	24	16.162	209
Groningen	72	13.861	351
Haaglanden	56	28.474	592
Hart van Brabant	38	17.705	292
Hollands-Midden	77	35.960	589
Hollands-Noorden	86	29.703	521
IJsselland	51	12.902	282
Kennemerland	43	24.825	373
Limburg-Noord	44	8.777	210
Midden-Limburg	43	8.522	207
Noordoost-Brabant	85	35.261	586
Rotterdam-Rijnmond	70	24.536	544
Twente	72	20.627	418
Utrecht	110	56.953	757
West-Brabant	77	28.191	479
Zaanstreek en Waterland	31	12.875	188
Zeeland	77	11.980	290
Zuid-Holland-Zuid	44	13.081	254
Zuid-Limburg	63	14.014	372
Zuidoost-Brabant	88	33.865	627
Nederland	1.687	576.911	10.618

Bron: KNLTB, 2016, bewerking: Mulier Instituut (MI).

7.2 Ontwikkeling in baansorten

Nederland kent een grote variëteit aan baansorten. In 2016 is de KNLTB tot een nieuwe indeling gekomen, waarbij, rekening houdend met verschillen in top laag en onderbouw, acht verschillende baansorten worden onderscheiden (zie kader 7.1).

Kader 7.1 Hoofdtypen baansorten

Baantype	Erkende en gecertificeerde baansorten (maart 2016)
A. Ongebonden mineraal	Gravel, Canada Tenn, Gravel onder afschot: onder andere GravelPlus, GravelPlus Premium, Prestige Gravel, Gravel Advantage
B. Ongebonden mineraal op kunststof	Claytech, TennisForce
C. Gebonden mineraal	Eurotop, Nootenboom All Weather Beton, Poritop
D. Kunststof	Easiclay (LW), Kushion Kourt (Open/LW), Recaflex, Tennisfloor Pro
E. Zandkunstgras	o.a. ARCADIS UltraGrass, Desso Forte of Crown Tennis, GM Floor Tennis, Edel Elite, Huisman Probounce Centercourt, Advantage TennisCourt
F. Zandkunstgras (op gebonden onderbouw)	o.a. ARCADIS UltraGrass, Desso Forte of Crown Tennis, GM Floor Tennis, Edel Elite, Advantage TennisCourt
G. Roodzand kunstgras	o.a. SmashCourt, Tennispro Vision, Advantage Red Court, AA TennisRood, GM Floor Smash, Desso Grand Slam Clay
H. Roodzand kunstgras (op gebonden onderbouw)	TennisPro Vision, Advantage Red Court, SmashCourt

Bron: KNLTB, 2016.

De belangrijkste ontwikkeling als het gaat om baansorten is de daling van het aantal gravelbanen en de stijging van het aantal kunstgrasbanen. De eerste zandkunstgrasbanen zijn aangelegd in de jaren tachtig, waarna vanaf 2005 ook roodzand kunstgrasbanen zijn aangelegd, die in elk geval uiterlijk veel lijken op gravelbanen. Vanaf 2004 houdt de KNLTB de ontwikkeling in baansorten bij. Toen waren er ongeveer 6.300 gravelbanen. Dat aantal is in 2011 gezakt naar 4.500 gravelbanen en in 2015 naar 4.100 gravelbanen. Dit komt neer op een afname in marktaandeel van gravelbanen van 60 procent in 2004, naar 43 procent in 2011 en 39 procent in 2015.

Tegenover de afname van het aantal gravelbanen in Nederland staat de groei van roodzand kunstgrasbanen. In 2011 lagen er rond 1.500 van deze banen in Nederland (marktaandeel van 14 procent). Deze groei heeft zich voortgezet, waardoor het totale aantal roodzand kunstgrasbanen in 2015 bijna 2.200 was. Daarnaast zijn er in de periode 2004 tot en met 2011 zo'n zeshonderd zandkunstgrasbanen bijgekomen – toentertijd een stijging in marktaandeel van 6 procent. Deze groei is na 2011/2013 gestagneerd, aangezien er in 2015 ten opzichte van 2013 enkele zandkunstgrasbanen minder zijn.

Sinds enige jaren spant de KNLTB zich in om gravel te herpositioneren en de terugloop in aantal gravelbanen te keren (Van der Poel en Bakker (red.), 2015, p.193). De bond heeft hier verschillende argumenten voor. Gravel is de internationale standaard en belangrijk voor tennis als wedstrijdsport. Het leren tennissen en opleiden van spelers komt het beste tot zijn recht op gravel. Ook is uit onderzoek gebleken dat de meeste spelers de speltechnische kwaliteiten van gravel het hoogst waarderen. Met goed onderhoud zijn gravelbanen ruim veertig weken per jaar bespeelbaar. Het hele jaar de banen openhouden behoort tot de mogelijkheden. Gravelbanen kennen relatief lage exploitatielasten, zeker wanneer vrijwilligers bijdragen aan het dagelijks onderhoud van de banen. Het beleid van de KNLTB lijkt succes te hebben. De daling van het aantal gravelbanen is gestopt (zie figuur 7.1) en bij vervanging of nieuwbouw wordt weer vaker voor gravel of een gravelachtige variant zoals Claytech gekozen.

In tabel 7.4 is per tennisdistrict het aantal buitenbanen weergegeven, onderverdeeld in vijf baansoorten. De typen A en B uit kader 7.1 zijn hier bijeengenomen als 'mineraal ongebonden', de typen E en F als 'zandkunstgras' en de typen G en H als 'roodzand kunstgras'.

Tabel 7.4 Totaalaantal buitenbanen per tennisdistrict, opgesplitst per baansoort in absolute aantallen en percentages in 2015.

District	Totaal banen	Mineraal ongebonden		Mineraal-gebonden		Kunststof		Zand-kunstgras		Roodzand kunstgras	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Centraal-Brabant	774	103	13	4	1	0	0	575	74	92	12
Den Haag	531	270	51	16	3	4	1	67	13	170	32
Friesland	425	236	56	5	1	11	3	111	26	62	15
Gelderland	1.263	354	28	31	2	17	1	647	51	214	17
Groningen/Drenthe	638	438	69	6	1	8	1	83	13	102	16
IJmond	606	400	66	20	3	3	0	96	16	86	14
Leiden	473	279	59	11	2	17	4	73	15	93	20
Limburg	789	438	56	11	1	2	0	158	20	177	22
Noord-Holland Noord	778	328	42	10	1	3	0	321	41	115	15
Oost-Brabant	843	122	14	2	0	2	0	547	65	170	20
Overijssel	718	292	41	18	3	0	0	301	42	107	15
Rotterdam	896	388	43	46	5	13	1	142	16	302	34
Utrecht	1.038	534	51	10	1	31	3	182	18	281	27
West-Brabant	396	151	38		0	0	0	94	24	151	38
Zeeland	290	170	59	3	1	5	2	43	15	69	24
Nederland	10.458	4.503	43	193	2	116	1	3.440	33	2.191	21

Bron: KNLTB, 2016.

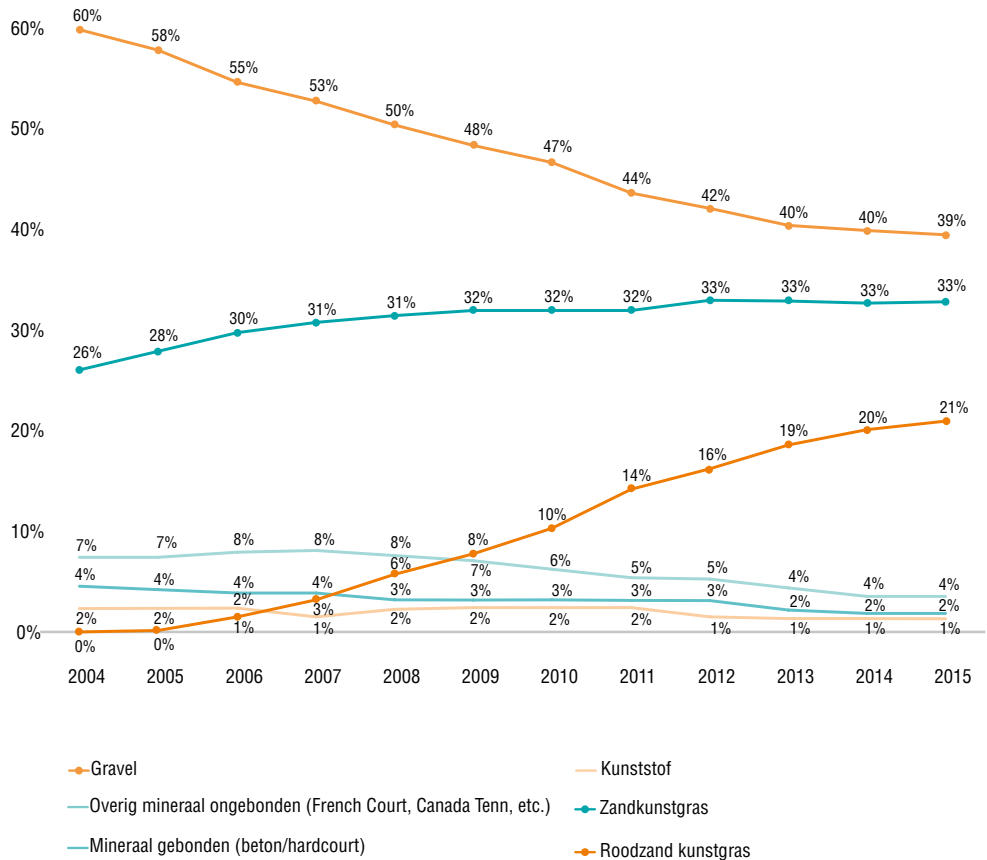
Het tennisdistrict Groningen/Drenthe beschikt procentueel gezien over het grootste aandeel mineraal ongebonden tennisbanen (69%), gevolgd door IJmond (66%). De minste mineraal ongebonden banen liggen, zowel absoluut als procentueel gezien, in Centraal-Brabant (103/13%). In Den Haag is slechts 13 procent van alle buitenbanen van zandkunstgras. Roodzand kunstgras is met name populair in West-Brabant, waar 38 procent van alle banen over deze ondergrond beschikt.

De teruggang in het aantal gravelbanen is tot stilstand gekomen.

Figuur 7.1 toont de ontwikkeling in marktaandeelen van de verschillende baansoorten vanaf 2004, het jaar dat de KNLTB is begonnen dit bij te houden. Zoals gezegd lijkt het erop dat in de laatste jaren de verhoudingen in marktaandeelen stabiliseren en de daling van gravelachtige baansoorten tot stilstand is gebracht.

Figuur 7.1 Ontwikkeling in marktaandeel van tennisbanen in Nederland in 2004-2015.

Bron: KNLTB, 2016.

7.3 Afstand tot de tennisaccommodatie

7.3.1 Afstand tot tennisaccommodatie waar getennist wordt

In hoofdstuk 4 is gekeken naar de afstand van alle Nederlanders tot alle (dichtstbijzijnde, in totaal 2.067) tennisaccommodaties. In deze paragraaf is de focus op de leden van de KNLTB, en de afstand die zij afleggen tot de 'KNLTB-'accommodaties. We werken in deze paragraaf dus met het bestand van de 1.671 tennisaccommodaties waarop één of meer KNLTB-verenigingen zijn gehuisvest, en niet met het bestand van 2.067 tennisaccommodaties uit het DSA.

Tennisleden die aangesloten zijn bij de KNLTB, wonen gemiddeld 2.460 meter van de accommodatie van de vereniging waar zij lid van zijn. De leden woonachtig in district Leiden wonen met 2.179 meter gemiddeld het dichtst bij, terwijl de leden woonachtig in IJmond met 2.905 meter gemiddeld het verst reizen.

Tabel 7.5 Gemiddelde afstand tot tennisaccommodatie waar men speelt, per district in meters.

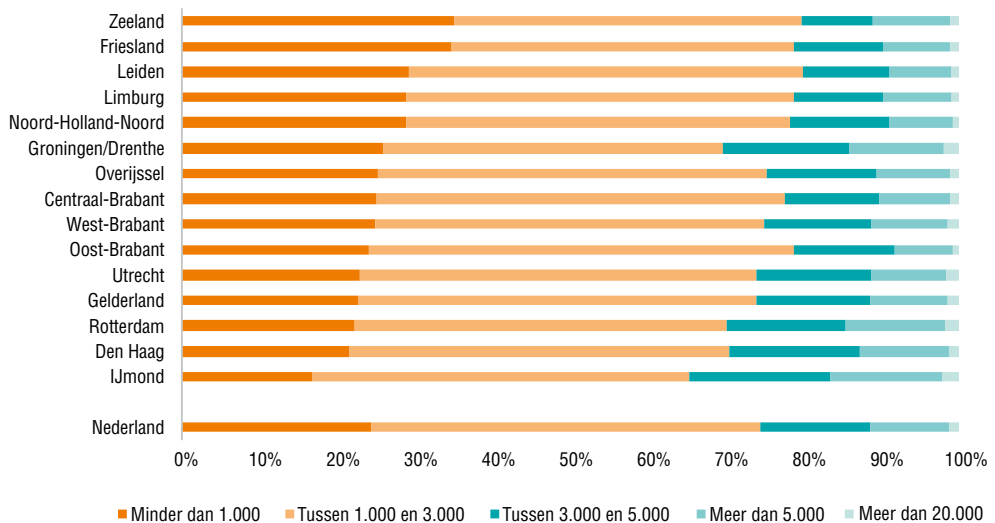
District	Afstand
Leiden	2.179
Friesland	2.198
Zeeland	2.222
Limburg	2.230
Noord-Holland-Noord	2.236
Oost-Brabant	2.265
Centraal-Brabant	2.350
West-Brabant	2.419
Overijssel	2.444
Utrecht	2.470
Gelderland	2.487
Den Haag	2.641
Groningen/Drenthe	2.667
Rotterdam	2.733
IJmond	2.905
Nederland	2.460

Bron: KNLTB, 2016, analyse en bewerking: Mulier Instituut (MI).

Een kwart van de tennissleden in Nederland woont binnen 1 kilometer van de accommodatie waar zij thiusspelen en driekwart woont binnen 3 kilometer daarvan. In Zeeland (35%) en Friesland (35%) wonen de meeste leden binnen 1 kilometer van de accommodatie, terwijl in IJmond relatief weinig leden (17%) binnen 1 kilometer van de accommodatie wonen (zie figuur 7.2).

Figuur 7.2 Afstandsverdeling tennissleden naar accommodatie waar men speelt per district in meters.

Bron: KNLTB, 2016, analyse en bewerking: Mulier Instituut (MI).

Leden die woonachtig zijn in zeer sterk stedelijke gemeenten wonen gemiddeld het verst weg van de accommodatie waar zij thiusspelen, terwijl leden woonachtig in niet-stedelijke gemeenten het minst ver reizen. In hoofdstuk 6 werd duidelijk dat voor voetballers hetzelfde geldt. Gemiddeld genomen geldt dat naarmate een gemeente stedelijker is, de leden verder reizen naar de accommodatie waar zij actief zijn (zie tabel 7.6).

Tabel 7.6 Gemiddelde afstand leden tot tennisaccommodatie waar zij spelen, naar stedelijkheid in meters.

Stedelijkheid	Afstand
Zeer sterk stedelijk	3.000
Sterk stedelijk	2.648
Matig stedelijk	2.369
Weinig stedelijk	2.133
Niet-stedelijk	2.115

Bron: KNLTB, 2016, analyse en bewerking: Mulier Instituut (MI).

7.3.2 Afstand tot dichtstbijzijnde tennisaccommodatie

De tennisleden aangesloten bij de KNLTB wonen gemiddeld 1.480 meter van de dichtstbijzijnde tennisaccommodatie waar een KNLTB-vereniging speelt, ongeacht of zij hier lid van zijn of niet. De leden woonachtig in district Leiden wonen met 1.300 meter gemiddeld het dichtste bij een KNLTB-accommodatie, terwijl de leden woonachtig in Groningen/Drenthe met 1.703 meter gemiddeld het verste weg wonen (zie tabel 7.7).

Tabel 7.7 Gemiddelde afstand leden tot dichtstbijzijnde KNLTB-tennisaccommodatie, per district in meters.

District	Afstand
Leiden	1.300
Limburg	1.329
Noord-Holland-Noord	1.349
Centraal-Brabant	1.412
Zeeland	1.429
Utrecht	1.435
Den Haag	1.437
West-Brabant	1.469
Oost-Brabant	1.470
Rotterdam	1.504
Overijssel	1.529
Friesland	1.537
IJmond	1.564
Gelderland	1.638
Groningen/Drenthe	1.703
Nederland	1.480

Bron: KNLTB, 2016, analyse en bewerking: Mulier Instituut (MI).

De afstanden die tennisleden afleggen naar de dichtstbijzijnde KNLTB-tennisaccommodatie uitgesplitst naar de stedelijkheid van de gemeente waarin zij woonachtig zijn, laten geen grote verschillen zien. Tennisleden woonachtig in zeer sterk stedelijke gemeenten wonen gemiddeld ongeveer even ver weg van een tennisvereniging als tennisleden woonachtig in niet-stedelijke gemeenten (zie tabel 7.8).

Tabel 7.8 Gemiddelde afstand leden tot dichtstbijzijnde KNLTB-tennisaccommodatie, naar stedelijkheid in meters.

Stedelijkheid	Afstand
Zeer sterk stedelijk	1.478
Sterk stedelijk	1.469
Matig stedelijk	1.491
Weinig stedelijk	1.475
Niet-stedelijk	1.500

Bron: KNLTB, 2016, analyse en bewerking: Mulier Instituut (MI).

7.3.3 Verschil in afstand

De KNLTB-leden in Nederland reizen gemiddeld bijna 1 kilometer verder naar de tennisaccommodatie waar zij thuis spelen, dan naar de KNLTB-tennisaccommodatie die het meest dichtbij is. In Friesland is het verschil gemiddeld het kleinst (661 meter) en in IJmond (1.341 meter) het grootst (zie tabel 7.9).

Tabel 7.9 Verschil in afstand tussen thuisaccommodatie en dichtstbijzijnde KNLTB-tennisaccommodatie, per district in meters.

District	Afstand
Friesland	661
Zeeland	793
Oost-Brabant	795
Gelderland	849
Leiden	879
Noord-Holland Noord	887
Limburg	901
Overijssel	915
Centraal-Brabant	938
West-Brabant	950
Groningen/Drenthe	964
Utrecht	1.035
Den Haag	1.204
Rotterdam	1.229
IJmond	1.341
Nederland	980

Bron: KNLTB, 2016, analyse en bewerking: Mulier Instituut (MI).

In stedelijkere gebieden is het verschil in afstand naar de dichtstbijzijnde KNLTB-tennisaccommodatie en de accommodatie waar men thuis speelt groter dan in minder stedelijke gebieden (zie tabel 7.10).

Tabel 7.10 Verschil in afstand tussen thuisaccommodatie en dichtstbijzijnde KNLTB-tennisaccommodatie, naar stedelijkheid, in meters.

Stedelijkheid	Afstand
Zeer sterk stedelijk	1.522
Sterk stedelijk	1.179
Matig stedelijk	878
Weinig stedelijk	658
Niet-stedelijk	615

Bron: KNLTB, 2016, analyse en bewerking: Mulier Instituut (MI).

Concluderend kunnen we stellen dat (verenigings)tennis ‘in de buurt’ voor bijna iedereen mogelijk is, met een gemiddelde afstand tot de dichtstbijzijnde KNLTB-tennisaccommodatie van minder dan 1,5 kilometer, en een hoogste gemiddelde in het district Groningen/Drenthe van afgerond 1.700 meter. In dit opzicht is de situatie in de krimp- en anticepeerregio's niet afwijkend van de rest van het land.

Opmerkelijk is dat de gemiddelde afstand tot de vereniging waarvan men lid is het grootst is in de meest verstedelijkte gebieden, en het minst in de perifere krimpgebieden. Dit wijst erop dat men in het landelijk gebied lid is en blijft van de club in het eigen dorp, waarbij die club onderdeel is van de lokale gemeenschap(scultuur). De binding aan de vereniging waar men is begonnen met tennis speelt waarschijnlijk ook in de stad, met als effect dat wanneer men verhuist naar een ander deel van de stad of een randgemeente, men lid blijft bij de oorspronkelijke club en een iets grotere reisafstand voor lief neemt. Daarnaast zal het zo zijn dat in stedelijk gebied er op relatief korte afstand meer variatie in type vereniging is te vinden. Bijvoorbeeld meer competitieve versus meer recreatieve verenigingen en verenigingen met een sterke jeugdafdeling versus verenigingen die meer te bieden hebben voor volwassenen en/of ouderen. Men rijdt dan de dichtstbijzijnde vereniging voorbij om bij de volgende op hoog competitieniveau te kunnen spelen of omdat daar een goed aangeschreven tennisschool lessen aanbiedt. In hoofdstuk 6 werd duidelijk dat bij voetbal hetzelfde patroon valt waar te nemen. Tot slot is het mogelijk dat men wel bij de dichtstbijzijnde vereniging zou willen spelen, maar dat dit niet gaat vanwege een wachtlijst of ledenstop. Verenigingen met wachtlijsten zijn het meest te vinden in de (zeer) stedelijke gebieden in het westen van het land (Van Kalmthout et al., 2015).

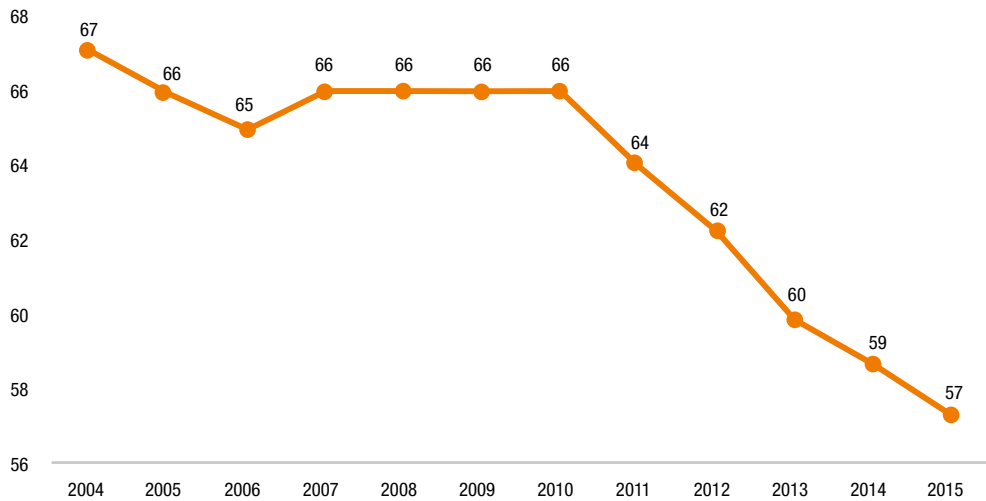
7.4 Ontwikkelingen in baanbezetting, contributie en baanopbrengst

7.4.1 Baandruk

De afgelopen tien jaar is het aantal leden van de KNLTB gedaald van grofweg 700.000 naar 600.000 leden. Daarentegen is het aantal buitenbanen in Nederland ongeveer gelijk gebleven. Dit houdt in dat er veranderingen hebben plaatsgevonden in het aantal leden per baan (baanbezetting of baandruk). Het is voor een tennisvereniging belangrijk een dusdanig aantal leden per baan te hebben, dat ze genoeg contributieopbrengsten binnenkrijgt om aan de andere kant van de begroting de kosten te kunnen betalen. Daarentegen dient de baandruk ook weer niet te hoog te zijn, omdat er dan onvoldoende ruimte is voor de competitie of lessen en leden lang moeten wachten om vrij te kunnen spelen.

In figuur 7.3 is de landelijke ontwikkeling van het aantal leden per baan in de periode 2004 tot en met 2015 weergegeven. De berekening die hierbij is gehanteerd, is het totaal aantal leden van de KNLTB gedeeld door het totaal aantal buitenbanen van de verenigingen die bij de KNLTB zijn aangesloten.

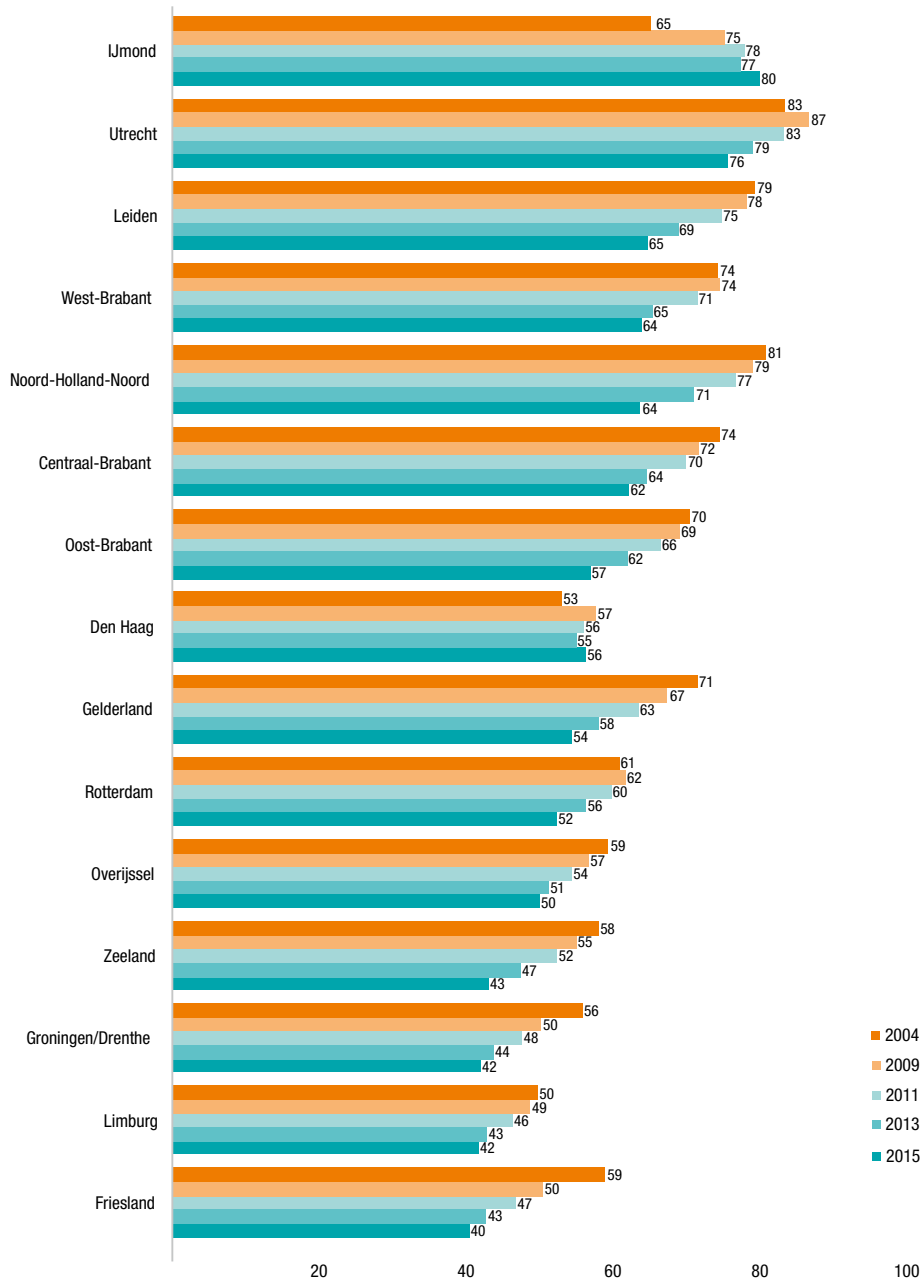
In de figuur is goed te zien dat in de periode 2004-2010 het aantal leden per baan in Nederland redelijk stabiel bleef op ongeveer 66 leden per baan. Vanaf 2011 (64 leden per baan) heeft zich een daling voorgedaan tot 57 leden per baan in 2015.

Figuur 7.3 Ontwikkeling aantal leden per baan in Nederland in de periode 2004-2015.

Bron: KNLTB, 2016, bewerking: Mulier Instituut (MI).

Wanneer we kijken naar de onderverdeling in districten zien we dat vrijwel alle KNLTB-districten in de periode 2004-2015 een daling van het aantal leden per baan hebben doorgemaakt. Uitzondering is IJmond, tevens het district waar de baandruk nu het hoogst is. In Den Haag lijkt de baandruk min of meer stabiel, maar op een aanmerkelijk lager niveau dan in IJmond (figuur 7.4).

Figuur 7.4 Ontwikkeling aantal leden per baan in de KNLTB-districten in 2004, 2009, 2011, 2013 en 2015.

Bron: KNLTB, 2016, bewerking: Mulier Instituut (MI).

7.4.2 Contributiehoogte

Tabel 7.11 geeft de gemiddelde contributiehoogte naar stedelijkheidsgraad weer. Het wordt duidelijk dat de contributie toeneemt met de stedelijkheid van de gemeente. Gemiddeld genomen betalen volwassen leden 139 euro aan contributie. De stijging ten opzichte van 2011 was 9 procent, iets meer dan de inflatie van 7 procent over die periode.

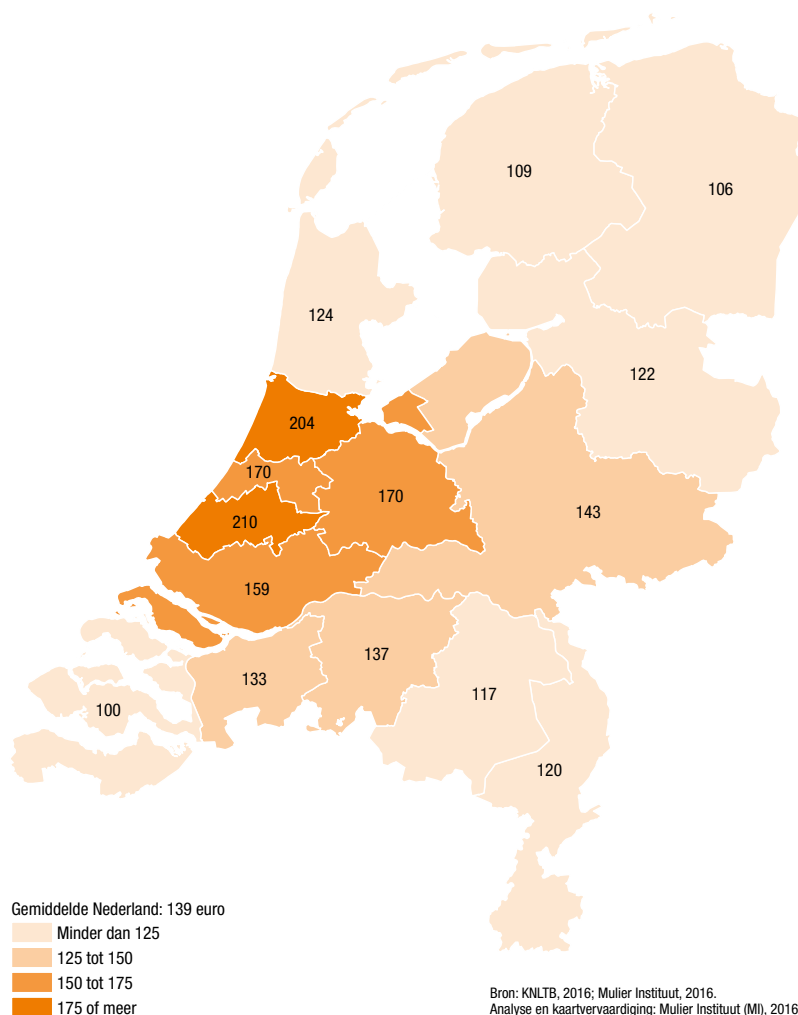
Tabel 7.11 Gemiddelde contributiehoogte (in euro's) voor volwassen leden naar stedelijkheidsgraad van de gemeente in 2011/2012 en 2015/2016.

Stedelijkheidsgraad	Totaal 2011 (in euro's)	Totaal 2015 (in euro's)	Index (2011=100)
Zeer sterk stedelijk	189	193	102
Sterk stedelijk	143	151	106
Matig stedelijk	137	151	110
Weinig stedelijk	120	123	103
Niet-stedelijk	102	109	107
Nederland	128	139	109

Bron: Mulier Instituut, 2016.

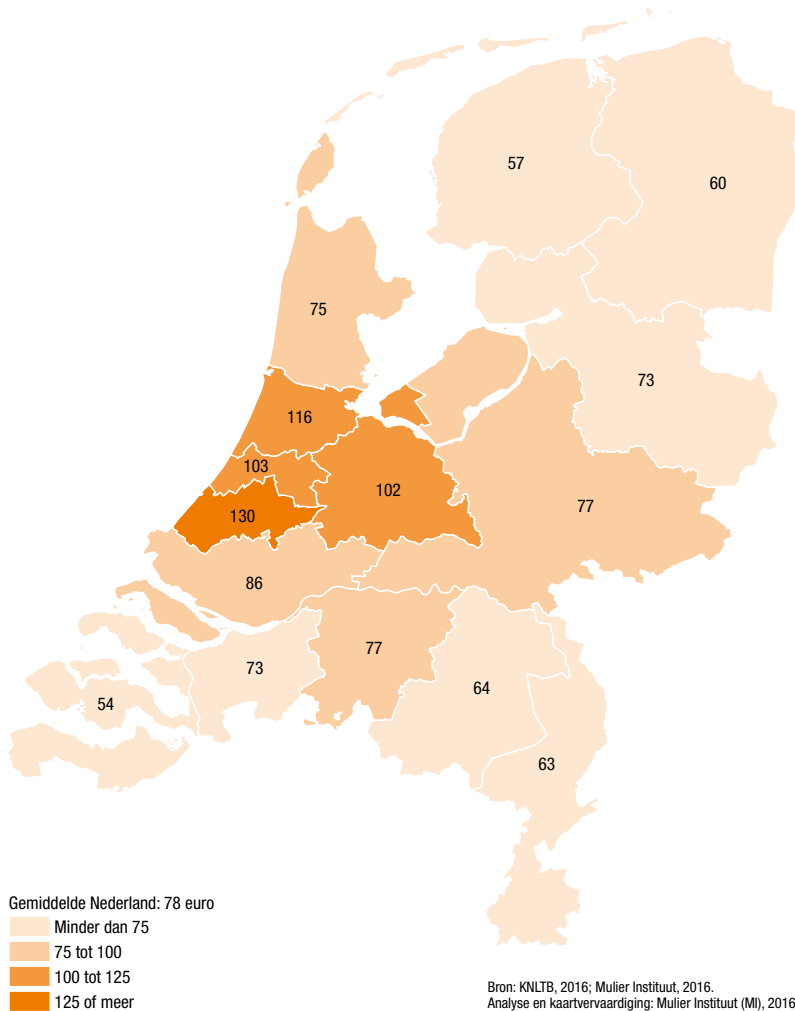
Op kaart 7.3 is goed te zien dat er in de verschillen in contributiehoogte een regionale component zit verwerkt. De districten Zeeland (100 euro als contributie voor volwassenen), Groningen/Drenthe (106 euro), Friesland (109 euro), Oost-Brabant (117 euro) en Limburg (120 euro) zijn lichtgekleurd, wat aangeeft dat daar de contributiehoogte relatief laag is. Het omgekeerde geldt voor de districten Den Haag (210 euro) en IJmond (204 euro), waar de contributie het hoogst is.

Kaart 7.3 Jaarlijkse contributiehoogte (in euro's) voor volwassenen per KNLTB-district, in 2015/2016.

Wanneer we kijken naar de jaarlijkse contributie voor jeugdleden, zien we grote verschillen in het land. In Zeeland, Friesland en Groningen/Drenthe tennissen kinderen bij een vereniging voor 60 euro of minder (kaart 7.4). Terwijl verenigingen in de Randstad meer dan 100 euro vragen, met als uitschieter Den Haag (130 euro). De gemiddelde contributiehoogte voor junioren was in 2011/2012 72 euro. De stijging in de periode 2011/2012-2015/2016 is daarmee bij junioren vergelijkbaar met die voor senioren.

Kaart 7.4 Jaarlijkse contributiehoogte (in euro's) voor jeugdleden per KNLTB-district, in 2015/2016.

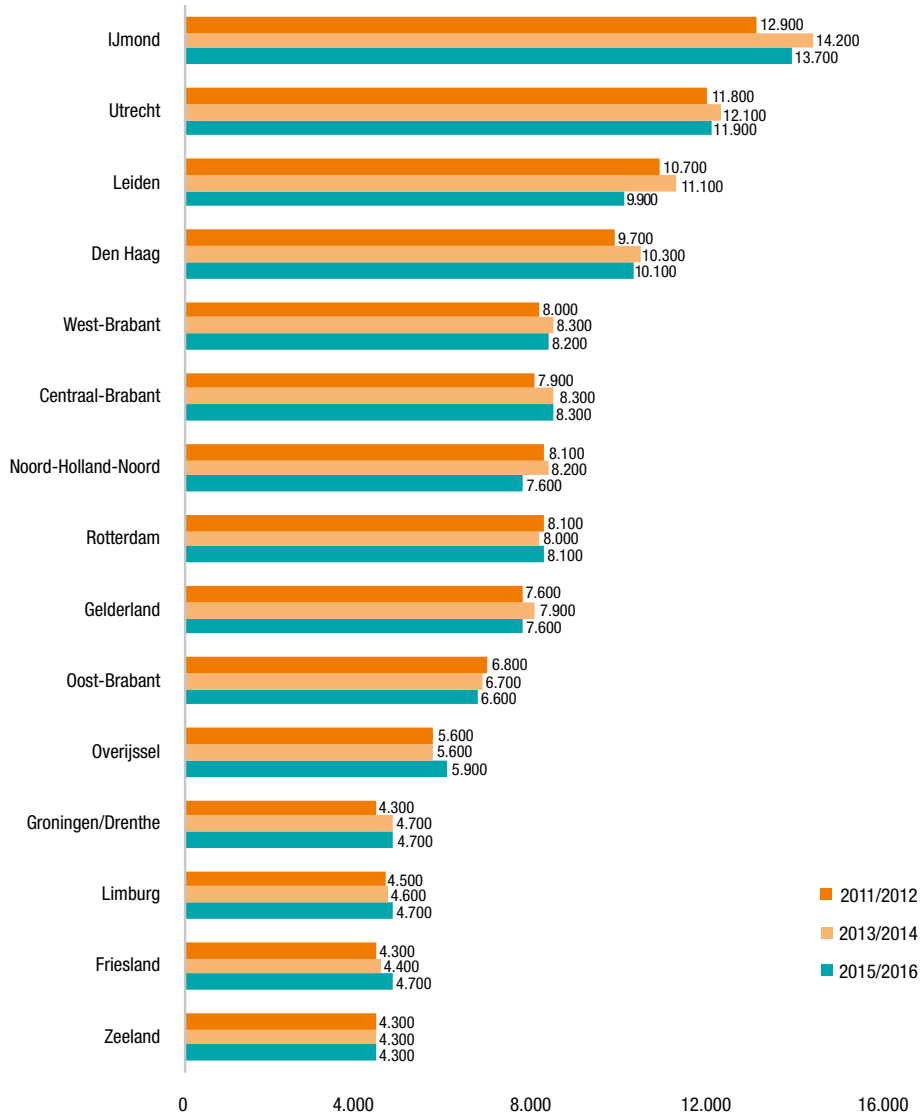

7.4.3 Baanopbrengsten

De baanopbrengst wordt berekend door het aantal leden per baan te vermenigvuldigen met de contributiehoogte. Hierbij houden we rekening met het onderscheid tussen junioren en senioren. De ontwikkeling in contributieopbrengst per baan in 2011/2012, 2013/2014 en 2015/2016 in Nederland en in de KNLTB-districten is weergegeven in figuur 7.5.

Wat opvalt zijn de grote verschillen. De tennisverenigingen in het district IJmond hebben gemiddeld gezien de hoogste contributieopbrengst per baan met 13.700 euro. Dit komt door zowel een hoog aantal leden per baan als een hoog contributietarief. De baanopbrengst in IJmond is daarmee ongeveer drie keer zo hoog als die bij verenigingen in de vier districten met de minste leden per baan en de laagste jaarlijkse contributiegelden: Groningen/Drenthe (4.700 euro), Limburg (4.700 euro), Friesland (4.700 euro) en Zeeland (4.300 euro). Wat verder opvalt is dat de baanopbrengsten in de districten met de hoogste baanopbrengsten lijken te dalen, terwijl de baanopbrengsten in de districten waar die het laagste zijn min of meer stabiel zijn. We zien hier het gecombineerde effect van de ontwikkelingen in ledenaantallen per baan en de contributiehoogte, waarbij het erop lijkt dat bijvoorbeeld in de overwegend landelijke districten als Zeeland, Limburg en Friesland verenigingen hun inkomsten proberen veilig te stellen door de dalende opbrengsten door een teruglopend ledenaantal met hogere contributies te compenseren.

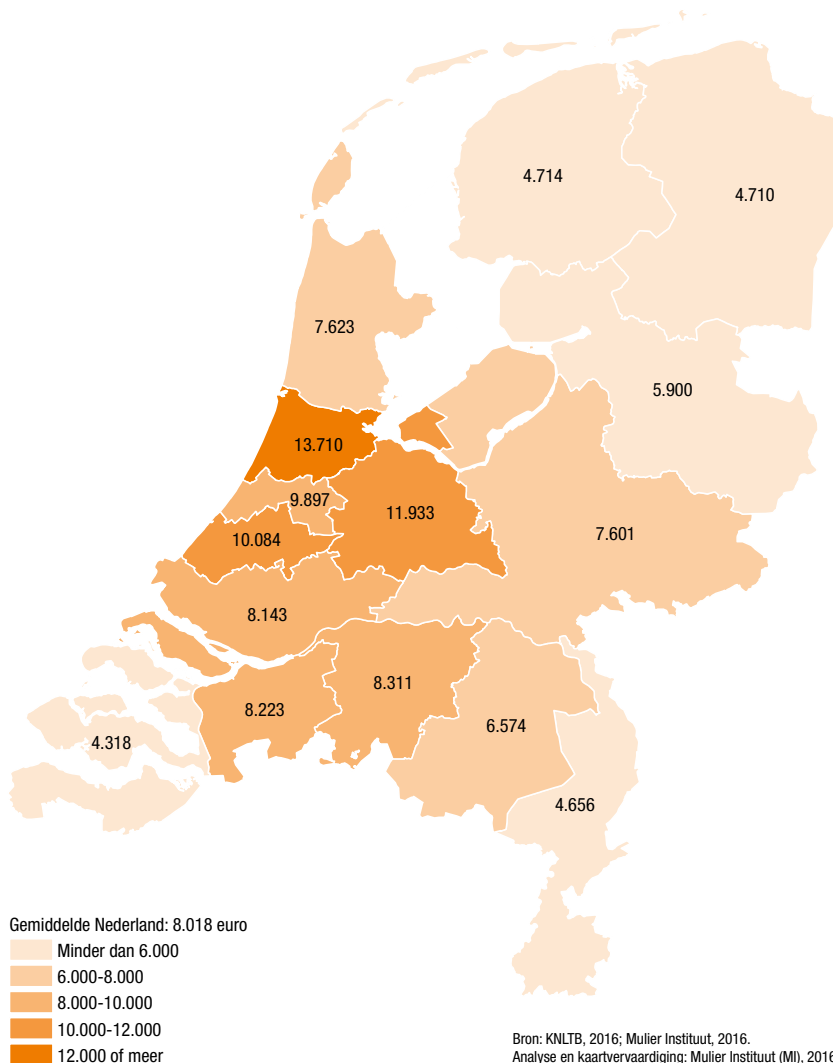
Figuur 7.5 Contributieopbrengst per tennisbaan, per KNLTB-district, afgerond op honderden euro's.

Bronnen: KNLTB, 2016; Mulier Instituut, 2016.

Wanneer we contributieopbrengsten per baan in kaartvorm presenteren, is goed te zien dat de districten met de hoogste contributieopbrengst per baan te vinden zijn in het westen en midden van het land (kaart 7.5). Daaromheen zit aan de noord- en oostkant een schil van districten met een middelhoge contributieopbrengst per baan. De districten Friesland, Groningen/Drenthe, Overijssel, Limburg en Zeeland hebben de laagste contributieopbrengsten per baan.

Kaart 7.5 Contributieopbrengsten per baan naar KNLTB-district (2015/2016).

7.5 Tot slot

De daling van het ledental van de KNLTB zet vooralsnog door. Bij een min of meer gelijkblijvend aantal tennisbanen betekent dit een afnemende baandruk (van 63 leden per baan in 2001 naar 57 in 2015). Weliswaar is de contributiehoogte in diezelfde periode met 9 procent gestegen, maar dit blijkt onvoldoende (te zijn geweest) om de baanopbrengsten op peil te houden. Met uitzondering van de districten IJmond (kleine stijging) en Den Haag (stabilisatie) dalen de baanopbrengsten. Daar de kantine-inkomsten meestal ook dalen als het aantal leden daalt, kan het niet anders dan dat de dalende ledenaantallen de exploitatie van tennisverenigingen onder (toenemende) druk zet. Dit werd ook al geconcludeerd in *Sportaccommodaties in beeld* (Hoekman et al. (red.), 2013, p.170-171) en het brancherapport *Tennis in Nederland* (Van der Poel en Bakker (red.), 2015, p.192-194).

In beide publicaties werd aangegeven dat tennisverenigingen een aantal opties hebben om hun teruglopende inkomsten uit contributies op te vangen. Als vooral weinig tot niet-spielende leden zich afmelden, zal het effect in de kantineopbrengsten beperkt zijn. Die kunnen wellicht zelfs worden verhoogd door de prijs van de consumpties op te trekken en door meer activiteiten in de kantine te organiseren. Mogelijk ook slaagt de vereniging erin meer subsidie- of sponsorgeld aan te trekken en/of kosten te besparen door een grotere inzet van vrijwilligers. Verenigingen kunnen onderhoud uitstellen, minder of niet reserveren voor onderhoud en/of vervanging van hun clubhuis en/of hun banen, en interen op hun reserves.

Met dit soort maatregelen kunnen verenigingen teruglopende inkomsten uit contributie een tijdlang opvangen. De problemen worden pas acuut als zich grote uitgaven aandienen, omdat er groot onderhoud moet worden gepleegd, het clubhuis moet worden vervangen of de banen een nieuwe toplaag nodig hebben.

Bij een dalend ledenaantal verwacht men dat het aantal banen gaat afnemen. Tot nu toe is dat niet gebeurd. Wat zijn hier mogelijke verklaringen voor?

Het kan zijn dat het aantal banen dat in gebruik is afneemt, maar dat dit fysiek niet (goed) waarneembaar is, omdat bestaande banen weliswaar onverhuurd of ongebruikt zijn, maar (nog) niet zijn ontmanteld en herbestemd.

Verder is het mogelijk dat vooral weinig actieve leden zich hebben afgemeld als lid. In dat geval zal men op de baan weinig verschil in drukte ervaren. De penningmeester zal desondanks een verschil in baanopbrengst zien omdat er per baan minder betalende leden zijn. Die teruglopende inkomsten kunnen, behalve door het afstoten van banen, ook worden gecompenseerd door een hogere contributie, hogere barinkomsten en/of bezuinigingen op uitgaven.

Tot slot kan het zijn dat de resterende leden de banen intensiever gebruiken dan voorheen. Zo is het bij steeds meer verenigingen door seizoensverlenging mogelijk langer door te spelen en ook in de zomer, herfst en zelfs in de winter competitie te spelen, intern, lokaal, of georganiseerd door de KNLTB. Dit kan zich vertalen in extra contributie-inkomsten (bijv. door aparte winterlidmaatschappen), extra kantine-inkomsten en/of meer inkomsten uit lessen.

Een nieuwe ontwikkeling die we waarnemen, is dat de daling van het aantal en aandeel gravelachtige banen stopt. De KNLTB lijkt daarmee succesvol in haar beleid gravel te herpositioneren. Om te weten of hier sprake is van een duurzame trendbreuk, is het goed om te weten waarom welke verenigingen bij renovatie of nieuwbouw kiezen voor een gravelachtige top laag. Een tweede onderzoeksvraag die zich nadrukkelijk aandient is hoe tennisverenigingen de teruglopende baanopbrengsten opvangen in hun begroting, waarbij deze vraag dan het meest urgent lijkt in de krimp- en anticiperregio's, waar de baanopbrengsten amper of niet meer dekkend zijn voor de exploitatielasten van de banen, met inbegrip van de kapitaallasten.

Noten

1. Wij danken Ank Boullart en Leon van Leeuwen van de KNLTB voor hun bijdragen en hun kritisch commentaar op een eerdere versie van dit hoofdstuk.
2. In hoofdstukken 1 en 3 is duidelijk geworden dat er nog zo'n vierhonderd andere tennisaccommodaties zijn. Het bestand met 1.671 tennisaccommodaties is het bestand met accommodaties waarvan bij de KNLTB bekend is dat die gebruikt worden door de tennisverenigingen aangesloten bij de KNLTB. Al deze accommodaties hebben buitenbanen, in totaal 10.458 in 2015.
3. Peildatum: 30 september 2011.
4. De verschillen (totaal) ten opzichte van de eerdere genoemde cijfers zijn te verklaren doordat twee verschillende bestanden (lees: momentopnamen) zijn gebruikt, die niet helemaal aansluiten.

Tennisbouw Nederland B.V.

Introductie

Rode tennisbanen met een goede waterafvoer zijn typerend voor de tennissport. Tennisbouw Nederland is een bedrijf dat zich hierop heeft gefocust. De naam impliceert dat het bedrijf zich alleen richt op de tennissport, maar er zijn meer mogelijkheden. Behalve tennisbanen kunnen zij ook kunstgrasvelden aanleggen. Daarnaast houdt het bedrijf zich bezig met de inrichting van sportvelden voor bijvoorbeeld voetbal, hockey en korfbal. Hierbij is te denken aan belijning, verlichting, beregening, hekwerken en oefenkooien. Het bedrijf is inmiddels veertig jaar oud en sinds vijftien jaar een familiebedrijf.

Het bedrijf

Harry Pluim, directeur van Tennisbouw Nederland, legt uit dat de firma verschillende soorten tennisbanen aanlegt. "De meest voorkomende baansoort is gravel. We zien een duidelijke ontwikkeling dat verenigingen het hele jaar door buiten willen kunnen spelen. Verenigingen zoeken dus naar banen die het hele jaar bespeelbaar zijn, de speeieigenschappen van gravel hebben, maar minder onderhoud vergen." Daarom wordt volgens Pluim al jaren gezocht naar de ideale vervanger voor gravel. "Belangrijk is dat verenigingen kiezen voor een baansoort die is vermeld op de sportvloerenlijst. Dit betekent dat deze baansoort is erkend en goedgekeurd voor het spelen van competities en toernooien onder auspiciën van de KNLTB. Bij renovaties, ombouw of nieuwe aanleg van banen, dienen tennisbanen te worden gekeurd."

Volgens Pluijm benadert de nieuwste all weather-baansoort Matchclay de speeieigenschappen van gravel het best. Deze baansoort is het gehele jaar te bespelen. Tennisbouw Nederland levert hoofdzakelijk tennisbanen aan tennisverenigingen, maar legt ook banen aan bij particulieren en op campings.

Sportlandgoed De Haamen, dat ook in dit brancherapport aan bod komt, maakt gebruik van verwarmde banen. De tennisbanen zijn dan ook bij vorst bespeelbaar. Tennisbouw Nederland doet niet mee aan deze ontwikkeling. "Wij zien geen meerwaarde in verwarmde banen. In de koudere periodes is wateroverlast zeker een net zo groot probleem. Daarom focust ons bedrijf op de snelle afvoer van regenwater."

Toekomstplannen

Pluim hoopt het familiebedrijf verder uit te breiden. "Op dit moment staan wij op de derde plaats van de grootste tennisbaanbouwers in Nederland. Ons doel is om de grootste tennisbanenfirma van Nederland te worden."

Tennisbouw Nederland B.V.

- » Diepertseweg 40, Elsendorp
- » Opgericht in 1975
- » Aanleg van tennisbanen en inrichting sportvelden
- » www.tennisbouw.com

8

Bijzondere accommodaties

- » Sven Bakker
- » Arjen Davids
- » Björn Schadenberg
- » Hugo van der Poel

Voetbalvelden, tennisbanen en gymzalen zijn in duizendtallen fijnmazig verspreid overal in Nederland te vinden. Er zijn daarnaast accommodaties die alleen regionaal gespreid voorkomen, of waarvan er slechts een enkele te vinden is. Die zijn bijzonder doordat ze relatief schaars zijn. Deze schaarste hangt in belangrijke mate (hoewel niet uitsluitend) samen met het niveau van de wedstrijden die er gespeeld kunnen worden. Zo weerspiegelt zich de sportpiramide, met in de top de internationale topsport, ook in de daarvoor gebruikte accommodaties. Schaarste kan ook voortkomen uit het feit dat de sport weinig wordt gespeeld en/of dat de voorzieningen verhoudingsgewijs duur zijn. Natuurijsbanen (weilandjes die bij het begin van de winter onder water worden gezet in de hoop op vorst) bijvoorbeeld, zijn relatief goedkoop vergeleken met kunstijsbanen, die eigenlijk allemaal direct of indirect zijn of worden gesubsidieerd (Bakker et al., 2013). Binnen de kunstijsbanen is Thialf dan de absolute top, omdat de 400-meterbaan is aangewezen als 'A1-locatie'. Dat wil zeggen als de accommodatie in Nederland waar voor het langebaanschaatsen de internationale topwedstrijden kunnen plaatsvinden. Maar de Jaap Edenbaan in Amsterdam en de Laco Glanerbrook ijsbaan in Sittard-Geleen zijn eveneens vrij bijzonder, omdat dit de enige twee resterende onoverdekte 400-meterkunstijsbanen zijn, terwijl de ijshal in Zoetermeer bijzonder is omdat dit de enige ijshal is met een vaste inrichting voor curling.¹

Het Olympisch Stadion in Amsterdam werd in 2014 twee maanden lang omgetoverd tot 'Coolste Baan van Nederland'. Dat was heel bijzonder. Ten eerste omdat het Olympisch Stadion van zichzelf bijzonder is, als enige Olympische Stadion in Nederland, en ten tweede vanwege de tijdelijke functieverandering (van atletiekbaan naar ijsbaan). Behalve 'schaarste' is een tweede criterium om een accommodatie bijzonder te noemen het element van tijdelijke functieverandering, waarbij we dan meestal zien dat ten behoeve van een specifiek evenement of wedstrijd een sportvoorziening, maar ook andere voorzieningen of de openbare ruimte, worden omgetoverd in een (tijdelijke) topsportaccommodatie. Voorbeelden: de aanleg van een gravelbaan in Maaspoort Den Bosch ten behoeve van de Fed Cupwedstrijden tegen Japan (2014) en Australië (2015) en de Friese waterwegen en meren waarop zich de Elfstedentocht en Sneekweek afspelen.

Er zijn meer redenen te bedenken waarom een accommodatie als bijzonder kan worden gezien, bijvoorbeeld omdat de accommodatie zich richt op een specifieke doelgroep (denk aan het Ronald McDonald Centre in Amsterdam-Noord, gericht op kinderen met een handicap of chronische aandoening) of een bijzondere exploitatie- of financieringsvorm kent (bijvoorbeeld een Publiek-Private Samenwerking (PPS-constructie) en financiering via crowd-

funding). Dit soort kenmerken zijn echter over het algemeen niet direct af te lezen aan de accommodatie zelf, maar vergen additionele gegevens, die niet standaard in het Databestand SportAanbod zijn opgenomen.² In dit hoofdstuk beperken we ons daarom tot de eerdergenoemde typen van bijzondere accommodaties, waarbij de meeste aandacht wordt besteed aan het eerste type. We gaan daarbij in op een aantal regionale voorzieningen, daarna op topsportvoorzieningen en vervolgens nationale en regionale trainingscentra en FieldLabs. FieldLabs zijn locaties waar sporters en hun trainers, bedrijven en overheden samenwerken in een sportspecifieke praktijksituatie, gericht op innovatie en productontwikkeling ten gunste van prestatieverbetering en/of nieuwe bronnen van ondernemerschap. Tot slot besteden we aandacht aan enkele voorbeelden van bijzondere accommodaties, waarbij dat bijzondere volgt uit hun tijdelijkheid.

8.1 Regionale accommodaties

8.1.1 Voetbalstadions

Er zijn in Nederland 37 voetbalstadions waar in het seizoen 2015/2016 betaald voetbal werd gespeeld, in de Eredivisie of in de Jupiler League. Het voetbalstadion met de grootste capaciteit is de Amsterdam ArenA, dat toegang biedt aan 53.500 toeschouwers (tabel 8.1). De Amsterdam ArenA is de thuishaven van Ajax. Ook De Kuip, waar Feyenoord zijn thuiswedstrijden speelt, heeft een capaciteit van meer dan 50.000 toeschouwers (51.100). In Eindhoven is het FieldLab Voetbal gevestigd.

Het merendeel van de 37 voetbalstadions, twintig in totaal, beschikt over natuurgras. In de overige zeventien voetbalstadions wordt op kunstgras gespeeld. Bij de aanvoerders van de teams in de Eredivisie zijn de kunstgrasvelden niet erg populair. De zes slechtst scorende velden van het seizoen 2015/2016 zijn de zes kunstgrasvelden, met Excelsior met een 1.94 (uit 5) als hekkensluiter. De Kuip scoort het best, met 4.88 (VVCS, 2016).

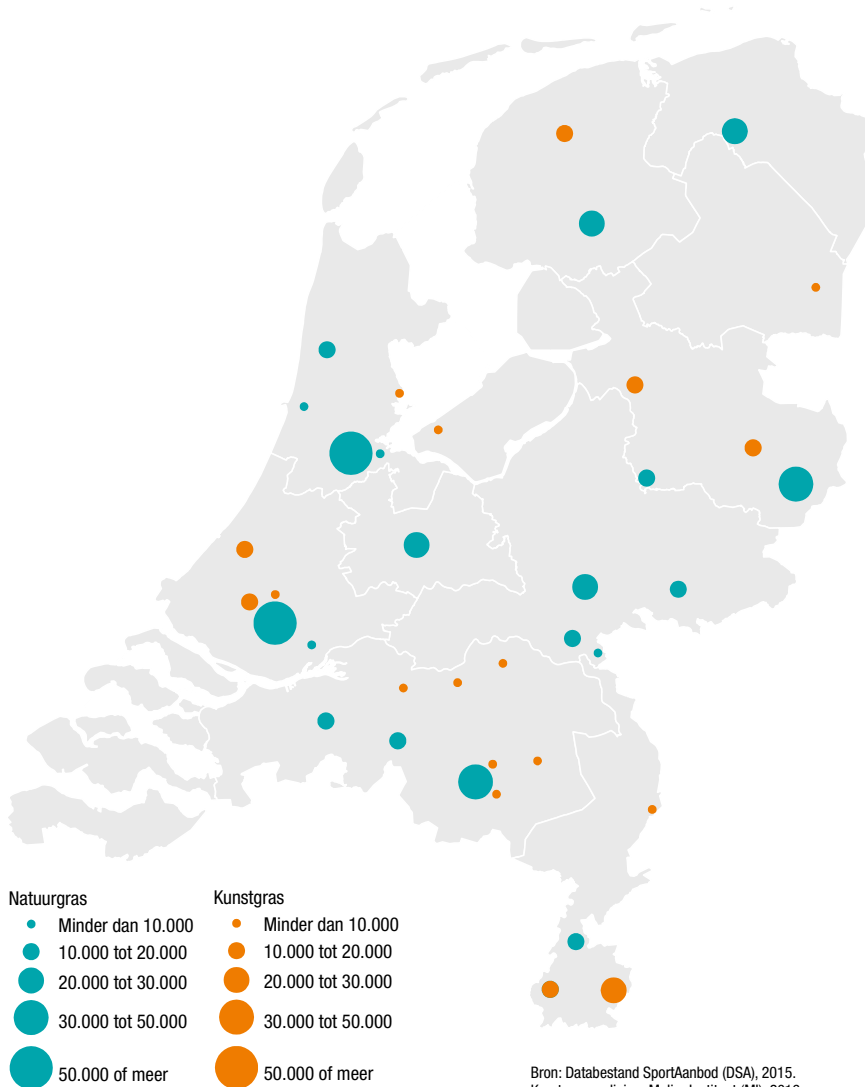
Tabel 8.1 Overzicht voetbalstadions in Nederland waar betaald voetbal werd gespeeld in seizoen 2015/2016.

Naam voetbalstadion	Gemeente	Capaciteit ³	Soort gras ⁴	Vereniging
Amsterdam ArenA	Amsterdam	53.500	Natuurgras	Ajax
De Kuip	Rotterdam	51.100	Natuurgras	Feyenoord
Philips Stadion	Eindhoven	35.000	Natuurgras	PSV
De Grolsch Veste	Enschede	32.000	Natuurgras	FC Twente
Abe Lenstra Stadion	Heerenveen	26.100	Natuurgras	sc Heerenveen

Naam voetbalstadion	Gemeente	Capaciteit ³	Soort gras ⁴	Vereniging
GelreDome	Arnhem	25.000	Natuurgras	Vitesse
Stadion Galgenwaard	Utrecht	23.800	Natuurgras	FC Utrecht
Euroborg	Groningen	22.600	Natuurgras	FC Groningen
Parkstad Limburg Stadion	Kerkrade	20.000	Kunstgras	Roda JC
Rat Verlegh Stadion	Breda	19.000	Natuurgras	NAC
AFAS Stadion	Alkmaar	17.000	Natuurgras	AZ
Kyocera Stadion	Den Haag	15.000	Kunstgras	ADO Den Haag
Koning Willem II-stadion	Tilburg	14.500	Natuurgras	Willem II
Polman Stadion	Almelo	13.500	Kunstgras	Heracles Almelo
De Vijverberg	Doetinchem	12.600	Natuurgras	De Graafschap
IJsseldeltastadion ⁵	Zwolle	12.500	Kunstgras	PEC Zwolle
Goffertstadion	Nijmegen	12.500	Natuurgras	N.E.C.
Spartastadion Het Kasteel	Rotterdam	11.000	Kunstgras	Sparta Rotterdam
Fortuna Sittard Stadion	Sittard	10.300	Natuurgras	Fortuna Sittard
Cambuurstadion	Leeuwarden	10.000	Kunstgras	SC Cambuur
De Adelaarshorst	Deventer	10.000	Natuurgras	Go Ahead Eagles
Geusselt	Maastricht	10.000	Kunstgras	MVV Maastricht
Stadion Meerdijk	Emmen	8.600	Kunstgras	FC Emmen
Stadion De Vliert	Den Bosch	8.500	Kunstgras	FC Den Bosch
Seacon Stadion - De Koel	Venlo	8.000	Kunstgras	VVV-Venlo
Mandemakers Stadion	Waalwijk	7.500	Kunstgras	RKC Waalwijk
Kras Stadion	Volendam	7.000	Kunstgras	FC Volendam
De Toekomst	Amsterdam	5.000	Natuurgras	Jong Ajax
Frans Heesen Stadion	Oss	4.700	Kunstgras	FC Oss
Jan Louwersstadion	Eindhoven	4.600	Kunstgras	FC Eindhoven
De Heikant	Groesbeek	4.500	Natuurgras	Achilles '29
Lavans Stadion	Helmond	4.200	Kunstgras	Helmond Sport
Riwal Hoogwerkers Stadion	Dordrecht	4.100	Kunstgras	FC Dordrecht
Stadion Woudestein	Rotterdam	3.500	Kunstgras	Excelsior
Rabobank IJmond Stadion ⁶	Velsen-Zuid	3.100	Kunstgras	Telstar
Yanmar Stadion	Almere	3.000	Kunstgras	Almere City FC
De Herdgang	Eindhoven	2.500	Kunstgras	Jong PSV

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Kaart 8.1 Overzicht voetbalstadions in Nederland waar betaald voetbal werd gespeeld in 2015/2016, met uitsplitsing kunstgras/natuurgras en toeschouwerscapaciteit.

8.1.2 Schaatsaccommodaties

Nederland heeft in totaal zeventien kunstijsaccommodaties met een 400-meterbaan en zes overige kunstijsaccommodaties (tabel 8.2; kaart 8.2). Er zijn acht overdekte, zeven semi-overdekte en twee onoverdekte 400-meterbanen.

De bekendste 400-meterbaan is Thialf in Heerenveen, die in 1966 werd opgeleverd. Hier bevinden zich behalve een overdekte 400-meterbaan ook een 333-meterbaan, twee ijshockeybanen van 60x30 meter, een vrije ijsvloer (allemaal overdekt) en het InnoSportLab Schaatsen. Thialf is sinds jaar en dag de locatie waar internationale topwedstrijden worden gehouden, maar begon wel steeds meer achterop te raken bij de buitenlandse concurrentie.

Terwijl Heerenveen veel tijd nam om te beslissen óf een geheel nieuw schaatscomplex te realiseren, óf grondig te renoveren, kwamen nieuwe initiatieven op voor een topsportlocatie voor het schaatsen in Almere en Zoetermeer. De KNSB stelde daarop een commissie in die moest kijken naar de plannen van Heerenveen, Almere en Zoetermeer, die oordeelde dat de plannen van het consortium dat een schaatscentrum wilde bouwen langs de A6 in Almere het meest veelbelovend waren. De initiatiefnemers slaagden er echter niet in de financiering rond te krijgen, zodat er nog steeds niet wordt gebouwd in Almere. In Heerenveen is inmiddels met steun van de provincie Friesland de volledige renovatie van Thialf gestart, die in 2017 moet worden afgerond, waarna Thialf zich weer moet kunnen meten met de toonaangevende buitenlandse schaatsstadions. De initiatiefnemers van TranSportium in Zoetermeer, met daarin onder meer twee 400-meterijsbanen, hebben hun plannen verder uitgewerkt en zijn op zoek naar de benodigde financiële middelen (240 miljoen). In 2016 moet blijken of de financiering rondkomt (Swier, 2016).

In tabel 8.2 wordt een onderscheid gemaakt tussen schaatsaccommodaties, sportaccommodaties en multifunctionele accommodaties. Schaatsaccommodaties zijn accommodaties waar alleen wordt geschaatst (marathon- en langebaanschaatsen op de 400-meterbaan en sportdisciplines als shorttrack, kunstschaatsen, ijsdansen en slee- en ijshockey op de 30x60-banen). In sportaccommodaties worden behalve de diverse schaatsdisciplines ook andere sporten beoefend, zoals zwemmen, fitness en/of zaalsporten. Multifunctionele (of 'polyvalente' accommodaties (zie Scheerder en Vos (red.), 2015, p.475)) zijn accommodaties waar ook niet-sportieve activiteiten plaatsvinden. Denk bijvoorbeeld aan concerten, indoorkarten, lasergamen, vergaderingen, beurzen, bedrijfsruimte, et cetera.

Tabel 8.2 Overzicht schaatsaccommodaties met 400-meterbaan in Nederland.

Plaats	Naam accommodatie	Stichtingsjaar	Exploitatie	Type accommodatie
Alkmaar	De Meent	1972	Sportbedrijf Alkmaar	Schaatsaccommodatie met: 1 semi-overdekte 400-meterbaan 1 overdekte/verwarmde ijshockeybaan 60x30 meter
Amsterdam	Jaap Edenbaan	1961	Stichting Jaap Edenbaan	Sportaccommodatie met: 1 onoverdekte 400-meterbaan 1 overdekte/verwarmde ijshockeybaan 60x30 meter 1 onoverdekte krabbelbaan 61,5x17,5 meter
Assen	De Bonte Weaver ⁷	1971	De Bonte Weaver B.V.	Multifunctionele accommodatie met: 1 semi-overdekte 400-meterbaan
Breda	Kunstijsbaan Breda	2001	Optisport B.V.	Schaatsaccommodatie met: 1 overdekte 400-meterbaan 1 overdekte ijshockeybaan 60x30 meter
Den Haag	De Uithof	1973	Sportainment Center De Uithof B.V.	Multifunctionele accommodatie met: 1 semi-overdekte 400-meterbaan 1 overdekte/verwarmde ijshockeybaan 60x30 meter 1 onoverdekte ijshockeybaan 60x30 meter 1 ijsvloer 20x12 meter
Deventer	De Scheg	1962	Sportbedrijf Deventer N.V.	Sportaccommodatie met: 1 semi-overdekte 400-meterbaan 1 onoverdekte ijshockeybaan 60x30 meter
Dronten	Leisure World Ice Center	1998	Leisure World B.V.	Schaatsaccommodatie met: 1 overdekte 400-meterbaan 1 overdekte ijsvloer 80x45 meter
Eindhoven	IJssportcentrum Eindhoven	1969	Gemeente Eindhoven	Schaatsaccommodatie met: 1 semi-overdekte 400-meterbaan 1 overdekte/verwarmde ijshockeybaan 60x30 meter 1 overdekte ijshockeybaan 60x30 meter
Enschede	Ijsbaan Twente	2008	Ijsbaan Twente B.V.	Schaatsaccommodatie met: 1 overdekte 400-meterbaan 1 overdekte ijshockeybaan 60x30 meter

Plaats	Naam accommodatie	Stichtingsjaar	Exploitatie	Type accommodatie
Groningen	Sportcentrum Kardinge	1969	Stichting Sportcentrum Kardinge	Sportaccommodatie met: 1 overdekte 400-meterbaan 1 overdekte/verwarmde ijshockeybaan 60x30 meter
Haarlem	Kunstijsbaan Kennemerland	1967	Stichting Kunstijsbaan Kennemerland	Schaatsaccommodatie met: 1 semi-overdekte 400-meterbaan 1 onoverdekte krabbelbaan 600m2
Heerenveen	Thialf	1966	Thialf B.V.	Schaatsaccommodatie met: 1 overdekte/verwarmde 400-meterbaan 1 overdekte/verwarmde 333-meterbaan 2 overdekte/verwarmde ijshockeybanen 60x30 meter 1 overdekte/verwarmde ijsvloer
Hoorn	De Westfries	2006	Optisport B.V.	Schaatsaccommodatie met: 1 overdekte 400-meterbaan 1 overdekte ijshockeybaan 60x30 meter
Leeuwarden	Elfstedenhal	2015	Stichting IJshal Leeuwarden	Schaatsaccommodatie met: 1 overdekte 400-meterbaan 2 overdekte ijshockeybanen 60x30 meter
Sittard-Geleen	Laco Glanerbrook	1989	Laco B.V.	Sportaccommodatie met: 1 onoverdekte 400-meterbaan 1 overdekte ijshockeybaan 60x30 meter
Tilburg	Ireen Wüst IJsbaan	2009	Gemeente Tilburg	Schaatsaccommodatie met: 1 overdekte 400-meterbaan 1 overdekte/verwarmde ijshockeybaan 60x30 meter
Utrecht	Vechtsebanen	1970	Nedstede Groep B.V.	Multifunctionele accommodatie met: 1 semi-overdekte 400-meterbaan 1 overdekte/verwarmde ijshockeybaan

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Kaart 8.2 Overzicht schaatsaccommodaties in Nederland.

8.1.3 Zwembaden

In Nederland zijn 853 (semi)openbare zwembaden. Voor het topsportzwemmen zijn zwembaden met een 50-meterbad een vereiste als trainings- en wedstrijdfaciliteit. Het totaal aantal zwembaden met een 50-meterbaan in Nederland is 47, waarvan er 28 overdekt en negentien onoverdekt zijn (tabel 8.3). De toplocatie is het nationale zwemcentrum De Tongelreep, dat na het Europees kampioenschap zwemmen in 2008 werd omgedoopt tot het Pieter van de Hoogenband Zwemstadion. Dit zwemstadion is met een maximale capaciteit van drieduizend toeschouwers het grootste zwemstadion van Nederland. In het stadion is een wedstrijd-bad met olympische afmetingen (acht banen met een lengte van 50 meter) en een trainingsbad (vier banen met een lengte van 50 meter) aanwezig. Er is ook een springbad aanwezig, geschikt voor schoon- en synchroonspringen. Dit bad is 25 meter lang en vijf meter diep.

In het Pieter van de Hoogenband Zwemstadion is tevens het FieldLab Zwemmen gevestigd. Hier kunnen topsporters met geavanceerde en innovatieve trainingsfaciliteiten hun prestaties en trainingsmethoden perfectioneren. Zo is het trainingsbad uitgerust met het 'Vision-trainingssysteem'. Met dit systeem kunnen aan de hand van twaalf camera's uitgebreide videoanalyses op verrichte trainingen uitgevoerd worden.

Springbaden met een platform op tien meter hoogte zijn ook bijzonder in Nederland. Die zijn alleen te vinden in Eindhoven, Amsterdam en Amersfoort.

Tabel 8.3 Overzicht zwembaden met 50-meterbad.

Provincie	Overdekt	Onoverdekt	Inclusief springbad
Groningen	1	0	0
Limburg	2	1	0
Brabant	3	2	1
Utrecht	2	1	1
Friesland	1	2	0
Noord-Holland	7	4	1
Zuid-Holland	6	2	0
Overijssel	3	0	0
Gelderland	2	4	0
Zeeland	1	3	0
Nederland	28	19	3

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

8.1.4 Roei- en wielervedbanen

Op drie roeivedbanen in Nederland wordt topsport beoefend: de Bosbaan in Amstelveen, de Watersportbaan in Tilburg en de Willem-Alexanderbaan in Zuidplasp (kaart 8.3).

De Bosbaan is van die drie verreweg de oudste: deze roeivedbaan werd in 1934 gesticht (de opening was in 1937). De Bosbaan is dus van na de Olympische Spelen van 1928 te Amsterdam, toen de roeivedstrijden werden gehouden op de ringvaart van de Haarlemmermeer, tussen Sloten en het gemaal bij Lijnden.⁸ De Bosbaan werd aangelegd in het kader van het Bosplan – nu het Amsterdamse Bos – dat in de jaren dertig is aangelegd als werkgelegenheidsproject. In de tussentijd zijn er meerdere keren verbredingen uitgevoerd aan de roeivedbaan om aan de internationale regelgeving te voldoen. De Bosbaan is inmiddels een 8-baansbaan met een lengte van 2.200 meter. In 2014 werden hier de wereldkampioenschappen roeien georganiseerd. Dit was voor de tweede keer in de geschiedenis van de Bosbaan. De eerste keer was in 1977. Bij de Bosbaan, in de gemeente Amstelveen, is het kantoor van de roeivedbond (KNRB) gehuisvest. De roeivedbond streeft naar vestiging van een FieldLab Roeien bij de Bosbaan.

De Willem-Alexanderbaan in Zuidplasp is gelegen tussen Rotterdam, Zoetermeer en Gouda. Deze 8-baansbaan van 2.200 meter lang bestaat sinds 2013. In 2016 vonden hier wereldkampioenschappen roeien plaats. Naast roeivedstrijden worden hier ook regelmatig zwemwedstrijden in open water georganiseerd.

De Watersportbaan in Tilburg voldoet niet aan de eisen die de internationale roeivedfederatie FISA stelt om internationale evenementen te organiseren. De Watersportbaan bestaat sinds 1984 en is weliswaar 2.000 meter lang, maar is met een breedte van 80 meter een 4-baansbaan en de FISA stelt acht banen als eis voor een internationaal evenement.

Er zijn in Nederland drie overdekte wielervedaccommodaties, in Amsterdam (Velodrome), Alkmaar (Sportpaleis Alkmaar) en Apeldoorn (Omnisport) (kaart 8.3). In Eindhoven is het Cycling Performance Centre gevestigd, een FieldLab voor het wielrennen. In de plannen voor TranSportium in Zoetermeer is een overdekte wielervedbaan van 250 meter opgenomen, naast een 1.600 meter wielerved- en skeelervedbaan buiten (Swier, 2016).

Kaart 8.3 Overzicht roei- en wielervedbanen in Nederland.

8.1.5 Overige regionale voorzieningen

In het Databestand SportAanbod zijn 185 atletiekaccommodaties opgenomen. Daarmee zijn atletiekaccommodaties nauwelijks meer bijzonder, in bijna de helft van de gemeenten (182) is nu een atletiekbaan te vinden.⁹ Voor topsport worden het Fanny Blankers-Koen Stadion in Hengelo en het Olympisch Stadion in Amsterdam gebruikt, beide voorzien van een certificaat van de IAAF (International Association of Athletics Federations). Het Olympisch Stadion is de plek waar in 2016 het EK atletiek werd gehouden. Omnisport Apeldoorn herbergt met een rondbaan van 200 meter de enige volwaardige indooratletiekaccommodatie in Nederland. Op Papendal is een indooratletiektrainingsfaciliteit. In nog acht andere gemeenten (Amsterdam, Dordrecht, Gilze en Rijen, Naaldwijk, Sittard, Utrecht, Vught en Zoetermeer) zijn atletiekspecifieke indoorbanen te vinden geschikt voor sprints. Het FieldLab Atletiek is gevestigd te Vught.

Turnhallen zijn sporthallen met een permanente inrichting ten behoeve van turnen. Helaas is hiervan nog geen goede registratie in het DSA. Een van de meest bekende en bijzondere turnaccommodaties is de Flik-Flak Hal in Den Bosch, waar het InnoSportLab Gymnastische sporten en het NTC van de KNGU zijn gevestigd. Met bijna 10.000 vierkante meter vloeroppervlakte, vier verdiepingen, aparte topsportturnhallen voor dames en heren, een recreatieve turnhal en een topsportspringhal (trampoline), naast voorzieningen als dansstudio's en een dojo, is de Flik-Flak Hal een van de grootste gymnastische voorzieningen ter wereld.

Bijzonder zijn ook accommodaties gekoppeld aan 'regionale' sporten, dat wil zeggen, sporten waarvan de beoefening regionaal sterk verschilt (zoals bijvoorbeeld korfbal en handbal) of waarvan de beoefening sterk regionaal is geconcentreerd. Het bekendste voorbeeld daarvan is kaatsen. Kaart 8.4 laat de spreiding zien van de kaatsaccommodaties in Nederland. De topwedstrijd in deze sport is de PC, die sinds 1856 wordt georganiseerd door de Permanente Commissie (vandaar: PC) van de Franeker Kaatsvereniging. De PC vindt plaats op het Sternse Slotland in Franeker, oftewel Sjûkelân.

Kaart 8.4 Overzicht kaatsaccommodaties in Nederland.

● Kaatsaccommodaties

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.
Kaartvervaardiging: Mulier Instituut (MI), 2016.

8.2 A1-wedstrijdaccommodaties

Toen kaart 8.5 in 2010/2011 voor het eerst werd gemaakt, was dat tegen de achtergrond van het Olympisch Plan 2028, waarmee de Nederlandse sport op 'olympisch niveau' zou worden gebracht en waarbij de hoop was dat als kers op de taart de Olympische Spelen na honderd jaar weer naar Amsterdam zouden komen. Toen het kabinet-Rutte II de steun voor dit plan introk, viel her en der ook de druk of urgentie weg om accommodaties op olympisch niveau te brengen. Niettemin zijn er toch diverse nieuwe ontwikkelingen te melden. Zo is er een nieuw honkbalstadion gekomen in Hoofddorp, waar honkbalvereniging Pioniers zijn thuisbasis heeft. Het stadion heeft 635 vaste zitplaatsen, dat voor evenementen als het EK honkbal (9-18 september 2016) kan worden uitgebreid naar een capaciteit van liefst 30.000 toeschouwers. In de Eendragtspolder bij Zevenhuizen is de Willem-Alexander Baan opgeleverd – een roeibaan met 8 banen van 2.200 meter lang. Thialf in Heerenveen wordt grondig gerenoveerd en moet na 2017 weer meekunnen als toplocatie voor het langebaanschaatsen.

Het overzicht van A1-wedstrijdaccommodaties zoals in kaart 8.5 is weergegeven, is de stand per mei 2016. De inspiratie voor deze kaart is ontleend aan Boersma en Keijsers (2011, p.9), die een kaart presenteerden met A1-wedstrijdlocaties, waarbij vier typen wedstrijdlocaties kunnen worden onderscheiden:

- permanente A1-sportaccommodaties, zoals Omnisport Apeldoorn, het TT-circuit bij Assen en Thialf in Heerenveen;
- permanente A1-sportaccommodaties, waarin voor de duur van een evenement een andere dan de gangbare sport plaatsvindt, zoals de aanwijzing van GelreDome in Arnhem, waar normaal Vitesse voetbalt, als A1-locatie tennis;
- A1-multifunctionele accommodaties, vaak evenementen- en congrescentra, waar topwedstrijden kunnen plaatsvinden, zoals Ahoy Rotterdam en de Brabanthallen in Den Bosch; en
- openbare ruimte, die tijdelijk kan worden getransformeerd tot accommodatie voor een topwedstrijd, zoals een olympische marathon. Voorbeelden hiervan op de kaart van Boersma en Keijsers (a.w.) waren de openbare ruimte in Amsterdam en Rotterdam voor de marathon, Hoorn voor openwaterzwemmen en de Amstel voor roeien.

Kaart 8.5 is een kaart met A1-accommodaties (categorieën a en c). Bij nabellen bleek dat bij de meeste bonden geen beleid is om een bepaalde A1-locatie in de openbare ruimte (categorie d) aan te houden. Dat is ook wel begrijpelijk. Zo is tijdens het EK atletiek in 2016 in Amsterdam daar ook de marathon gelopen. Zou het EK in Rotterdam zijn geweest, dan was ongetwijfeld het marathonparcours van Rotterdam gebruikt. Ook categorie b bestaat niet als permanente categorie. Per evenement kan aan de orde komen om een accommodatie – meestal betreft het dan een voetbalstadion – tijdelijk te gebruiken voor iets anders dan de reguliere sport. Denk het gebruik van het ADO-stadion in 2015 voor het WK hockey.

Kaart 8.5 A1-sport- en multifunctionele accommodaties van alle sportbonden, per mei 2016.

Bron: Databestand Sportaanbod (DSA), 2016.
Kaartvervaardiging: Mulier Instituut (MI), 2016.

Cursief: multifunctionele sportaccommodatie

Regio	Sportaccommodatie	Regio	Sportaccommodatie
9 Amsterdam e.o.	Amsterdam ArenA (Voetbal) Bosbaan (Roeien) Frans Ottenstadion (Squash) Olympisch Stadion (Atletiek, Voetbal) <i>RAI</i> <i>Sporthallen Zuid</i> <i>Topsportcentrum Almere</i> Wagener Stadion (Hockey) Ziggo Dome	1 Kop van Noord Holland	ISC Medemblik (Zeilen)
	2 Arnhem e.o.	<i>GelreDome</i> Vennebulten Varsseveld (Motorcross)	4 Noord Nederland
8 Rotterdam e.o.			<i>AHOY</i> De Kuip (Voetbal) Hazelaarweg Stadion (Hockey) Kralingen CHIO (Paardensport) Neptunus-stadion (Honkbal) <i>Topsportcentrum Rotterdam</i> Willem-Alexanderbaan (Roeien)
4 Den Bosch e.o.	Autotron (Tennis) <i>Brabanthallen</i> Complex Oosterplas (Hockey) <i>Maaspoort Sports & Events</i>	1 Spijk	The Dutch Spijk (Golf)
3 Den Haag e.o.	Haagsche Golfclub (Golf) The Hague Beach Stadium (Beachvolleybal) NTC Den Haag (Zeilen) <i>Vijf Meihal</i>	6 Twente	CSI Twente (Paardensport) De Grolsch Veste (Voetbal) FBK-stadion (Atletiek) Herikerberg Markelo (Motorcross) Hippisch centrum (Paardensport) Military Boekelo (Military)
6 Eindhoven e.o.	Eurocircuit (Motorcross) HC Oranje-Rood (Hockey) MAC Lierop (Motorcross) Philips Stadion (Voetbal) PVDH Zwemstadion (Watersport) Tops International Arena (Paardensport)	4 Utrecht e.o.	Hilversumsche Golfclub (Golf) <i>Jaarbeurshallen</i> Kampong (Hockey) KNZB bad Zeist (Waterpolo)
		2 Veluwe	KNHS-centrum Ermelo (Paardensport) <i>Omnisport</i> (Indoor Atletiek, Baanwielrennen, Volleybal)
Haarlem e.o.	Circuit Zandvoort (Autosport) Honkbalstadion Pioniers (Honkbal) Kennemer Golfclub (Golf) Pim Mulierstadion (Honk- en softbal)	2 Zuid-Limburg	<i>Maastricht MECC</i> Snowworld Landgraaf (Snowboard)

Bron: Databestand Sportaanbod (DSA), 2016.

8.3 Trainings- en scholingsfaciliteiten

8.3.1 Centra voor Topsport en Onderwijs (CTO's)

In Nederland zijn vier Centra voor Topsport en Onderwijs, ook wel CTO's genoemd. Met steun van het Ministerie van VWS en NOC*NSF brengen de sportbonden op deze vier locaties hun topsportprogramma's bijeen. Op deze vier CTO's beschikt men over de beste topsportfaciliteiten, waar trainingsfaciliteiten, huisvesting, onderwijs en (para)medische en andere specialistische begeleiding bij elkaar zijn gebracht.

De vier CTO's in Nederland bevinden zich in Heerenveen, Amsterdam, Arnhem en Eindhoven (kaart 8.6).

De locatie van het Centrum voor Topsport en Onderwijs in Heerenveen zit naast het Abe Lenstra Stadion bij Sportstad Heerenveen. Bij het CTO in Heerenveen zijn topsportprogramma's van de KNGU (turnen en gymnastiek), KNSB (langebaanschaatsen, shorttrack en inline skaten), KNZB (zwemmen) en JBN (judo) ondergebracht.

Het Centrum voor Topsport en Onderwijs in Amsterdam heeft zich gehuisvest bij het Olympisch Stadion in Amsterdam. Bij het CTO in Amsterdam zijn topsportprogramma's van de NBB (basketbal), KNBSB (honk- en softbal), KNRB (roeien), NRB (rugby), KNVB (voetbal) en KNZB (zwemmen) ondergebracht.

Het CTO in Arnhem is gelegen op sportcentrum Papendal. Aangesloten bonden zijn de Atletiekunie, KNVB (voetbal), KNHS (hippische sport), KNSA (schieten), KNWU (wegwielrennen, aangepast wielrennen, baanwielrennen, BMX en mountainbike), NHV (handbal), NBB (basketbal), NTTB (tafeltennis), Nevobo (volleybal), NBB (boksen) en de Handboogbond.

Het CTO in Eindhoven is bij het Nationaal Zwemcentrum De Tongelreep. Hier zijn de volgende sportbonden aangesloten: KNZB (zwemmen), KNGU (turnen en gymnastiek), JBN (judo), KNVB (voetbal), KNBSB (honk- en softbal) en KNHS (hippische sport).

8.3.2 Nationale Topsport Centra (NTC's)

Naast de vier CTO's, zijn er in Nederland ook vier Nationale Topsport Centra (NTC's). Dit zijn centra waar het bedrijven van topsport van één bepaalde sport centraal staat, gecombineerd met studeren en wonen. Om een locatie om te dopen tot NTC, moet aan strenge eisen worden voldaan op het gebied van organisatie, accommodaties, onderwijs, wonen en medische en maatschappelijke faciliteiten.

Het nationale topsportcentrum in Den Haag is gelokaliseerd op het strand van Scheveningen en heeft als hoofdsport beachvolleybal. Het nationale topsportcentrum voor zeilen zit ook in Den Haag op de jachtclub van Scheveningen. Dit NTC noemt zich het Internationaal Topzeilcentrum Den Haag. In Utrecht bevindt zich het zwembad Krommerijn en dit is de locatie van het nationale topsportcentrum voor waterpolo. Het vierde nationale sportcentrum is in Sittard-Geleen met als hoofdsport triatlon. Omdat triatlon bestaat uit drie sporten (zwemmen, wegwielrennen en hardlopen), is deze lastig toe te wijzen aan één bepaalde locatie. Naast de vier nationale zijn er ook enkele Regionale Trainingscentra, zoals bijvoorbeeld voor zwemmen in Drachten.

8.3.3 Topsport Talentscholen (TT's)

Topsport Talentscholen zijn (middelbare) scholen waar sporttalenten de mogelijkheid krijgen een diploma op het voor hen hoogst haalbare niveau te halen, náást alle trainingsarbeid die verricht moet worden. In 2016 zijn er in Nederland 32 Topsport Talentscholen. Om als talent in aanmerking te komen, dien je als zodanig te worden aangemerkt door NOC*NSF. Op haar beurt krijgt NOC*NSF informatie over deze talenten van de sportbonden. De faciliteiten die je als talent krijgt op deze 32 locaties in Nederland, heten LOOT-faciliteiten (Reijgersberg en Elling, 2013). Zoals in kaart 8.6 is te zien, beschikt elke provincie in Nederland over minimaal één Topsport Talentschool.

Kaart 8.6 Centra voor Topsport en Onderwijs (CTO's), Nationale Topsport Centra (NTC's) en Topsport Talentscholen (TT's).

8.4 FieldLabs

Op verschillende plaatsen in Nederland werken onderzoekers, sporters, trainers, bedrijven en overheden nauw samen in een sport specifieke praktijksituatie; een veldlaboratorium. Voor de sport is zo'n veldlaboratorium vooral van belang met het oog op prestatieverbetering, terwijl bedrijven hier worden uitgedaagd te komen met verbeterde materialen en voeding en gelegenheid hebben om hun innovaties in de praktijk uit te testen. Voor onderzoekers en studenten van hogescholen en universiteiten bieden de veldlaboratoria eveneens mogelijkheden tot praktijkrelevant onderzoek. Voor lokale overheden bieden de veldlaboratoria de mogelijkheid zich te profileren als vestigingsplaats voor innovatieve bedrijven. Kaart 8.7 biedt een overzicht van de diverse FieldLabs in Nederland.

Kaart 8.7 Overzicht InnoSportLabs en FieldLabs in Nederland.

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2016.
Kaartvervaardiging: Muller Instituut (MI), 2016.

8.5 Topsportaccommodaties en sportevenementen in 2015

Om een idee te krijgen van topsportevenementen die bij de diverse topsportaccommodaties worden georganiseerd, wordt in deze paragraaf gekeken naar de sportkalender in 2015. In tabel 8.4 zijn de topsportevenementen van de sportkalender in 2015 gerangschikt per topsportaccommodatie. Het uitgangspunt van van dit overzicht is te laten zien welke topsportevenementen in 2015 in de topsportaccommodaties werden georganiseerd. Sportevenementen in 2015 die niet aan topsportaccommodatie kunnen worden toegewezen (zoals de start/finish van de Tour de France in Utrecht en diverse hardloopmarathons), zijn niet in het overzicht opgenomen.

In de Amsterdam ArenA werden in 2015 drie EK-kwalificatiewedstrijden gespeeld, evenals de wedstrijd om de Johan Cruijff Schaal. De Nederlandse kampioenschappen atletiek werden gehouden in het Olympisch Stadion. In Thialf in Heerenveen werden de wereldkampioenschappen afstanden bij het schaatsen gehouden. Een ander groot evenement in 2015 waren de wereldkampioenschappen beachvolleybal op vier locaties: Den Haag (Hofvijver), Amsterdam (de Dam), Apeldoorn (Marktplein) en Rotterdam (Katendrecht, voor de SS Rotterdam).

Tabel 8.4 Overzicht topsportaccommodaties met topsportevenement in 2015.

Plaats	Topsportaccommodatie	Topsportevenement
Almelo	Polman Stadion	7 februari: Vrouwenvoetbal: Nederland-Thailand
Almere	Topsportcentrum	30 januari-1 februari: Badminton, open NK 3 mei: Handbal, EK-kwalificatie mannen Nederland-Turkije 13-14 juni: Volleybal, World League, Nederland-Finland 6-11 oktober: Badminton, Dutch Open
Amsterdam	ArenA	28 maart: Voetbal, EK-kwalificatie Nederland-Turkije 31 maart: Voetbal, vriendschappelijk Nederland-Spanje 5 juni: Voetbal, vriendschappelijk Nederland-VS 2 augustus: Voetbal, Johan Cruijff Schaal 3 september: Voetbal, EK-kwalificatie Nederland-IJsland 13 oktober: Voetbal, EK-kwalificatie Nederland-Tsjechië
Amsterdam	Bosbaan	27-28 juni: Roeien, Koninklijke Holland Beker
Amsterdam	Frans Otten Stadion	5-8 februari: Squash, NK
Amsterdam	Olympisch Stadion	30 juli-2 augustus: Atletiek, NK outdoor
Amsterdam	Nationaal Rugby Centrum	22-24 mei: Rugby, World Rugby Women's Seven series
Amsterdam	Jaap Edenbaan	3-4 januari: Schaatsen, NK shorttrack 28 februari: Schaatsen, Marathon Cup finale
Amsterdam	RAI	29 januari-1 februari: Paardensport, Jumping Amsterdam
Amsterdam	Sporthallen Zuid	17 januari: Roeien, NK indoor
Amsterdam	The International Golf Club	23-25 mei: Golf, Ladies Open

Plaats	Topsportaccommodatie	Topsportevenement
Apeldoorn	Omnisport	7-8 februari: Tennis, Fed Cup Nederland-Slowakije 14-15 februari: Atletiek, NK indoor meerkamp 21-22 februari: Atletiek, NK indoor 26-29 november: Tennis, AFAS Tennis Classics
Apeldoorn, Rotterdam, Eindhoven en Antwerpen	Omnisport (Apeldoorn), Topsportcentrum Rotterdam, Ahoy (Rotterdam), Indoor-Sportcentrum Eindhoven (Eindhoven) en Lotto Arena (Antwerpen)	26 september-4 oktober: Volleybal, EK dames
Arnhem	Papendal	9-10 mei: Fietssport, wereldbeker BMX Supercross World Cup
Assen	TT-circuit	19 april: Motorsport, Superbike, TT Assen 27 juni: Motorsport GP, TT Assen
Assen	De Bonte Wever	30 januari-1 februari: Darts, Dutch Open 6-8 maart: Motorsport, WK IJsspeedway Assen
Bloemendaal	HC Bloemendaal	6 april: Hockey, finale EHL
Den Bosch	Sportiom	24-25 januari: Kunstrijden, open NK
Den Bosch/Rosmalen	Autotron	8-14 juni: Tennis, Topshelf Open
Den Bosch/Rosmalen	Honk- en softbalclub Gryphons	20-25 juli: Softbal, Europees kampioenschap
Den Bosch	Brabanthallen	12-15 maart: Paardensport, Indoor Brabant
Den Bosch	Maaspoort	6-7 juni: Volleybal, World League mannen, Nederland-België
Den Haag/Scheveningen	Tennisvereniging Mets	20-26 juli: Tennis, Challengertoernooi
Den Haag, Amsterdam, Apeldoorn en Rotterdam	Hofvijver (Den Haag), de Dam (Amsterdam), Marktplein (Apeldoorn) en Stoomschip (Rotterdam)	26 juni-5 juli: Volleybal, WK beachvolleybal
Doetinchem	Stadion De Vijverberg	17 september: Vrouwenvoetbal: Nederland-Wit-Rusland
Dordrecht	Sportboulevard Dordrecht	23-25 januari: Schaatsen, EK shorttrack mannen en vrouwen
Emmeloord	Van der Valk Hotel	10-18 april: Dammen, NK
Emmen	Hotel ten Cate	8-26 november: Dammen, WK
Ermelo	KNHS Centrum	17-19 juli: Paardensport, NK dressuur
Eindhoven	Concours Hippique	14-17 mei: Paardensport, CSI Eindhoven
Eindhoven	IJssportcentrum	11 januari: IJshockey, bekerfinale 13-19 april: IJshockey, WK divisie B
Eindhoven	Indoor-Sportcentrum	22 maart: Korfbal, finale vrouwen
Eindhoven	Nationaal Zwemcentrum de Tongelreep	5-8 februari: Schoonspringen, Diving Cup 2-5 april: Zwemmen, Swim Cup + NK langebaan 6-7 juni: Zwemmen, NK schoonspringen
Groningen	Sportcentrum Kardinge	17-18 januari: Schaatsen, NK sprint

Plaats	Topsportaccommodatie	Topsportevenement
Groningen	MartiniPlaza	19-20 juni: Volleybal, World League, Nederland-Portugal
Heerenveen	Thialf	7-8 februari: Schaatsen, World Cup 12-15 februari: Schaatsen, WK afstanden 11-13 december: Schaatsen, wereldbeker
Hengelo	FBK-stadion	24 mei: Atletiek, FBK Games
Hoofddorp	Sportcomplex Koning Willem-Alexander	24-25 januari: Zwemmen, NK synchroon
Maastricht	MECC	30 oktober-1 november: Paardensport, Jumping Indoor Maastricht
Mierlo	Sint Sebastiaanweg	23-26 april: Paardensport, Concours Hippique
Rotterdam	Ahoy	2-7 januari: Baanwielrennen, Zesdaagse 9-15 februari: Tennis, ABN AMRO World Tennis Tournament 11 april: Zaalkorfbal, finale korfballeague 20-21 juni: Turnen, NK alle disciplines
Rotterdam	Neptunus Familiestadion	18-26 juli: Honkbal, World Port Tournament Baseball
Rotterdam	CHIO	17-21 juni: Paardensport, CHIO Rotterdam
Rotterdam	De Kuip	3 mei: Voetbal, finale KNVB-beker
Rotterdam	Het Kasteel	20 mei: Vrouwenvoetbal: Nederland-Estland (vriendschappelijk)
Rotterdam	Topsportcentrum Rotterdam	18-19 april: Schermen, NK 3-4 oktober: Judo, NK 15-20 december: Tennis, NK
Scheveningen	The Hague Beach Stadium	28-30 augustus: Beachvolleybal, NK
Sittard	Fitland Topsportcentrum	10 juni: Handbal, EK-kwalificatie mannen Nederland-Kroatië
Valkenswaard	Eurocircuit	25-26 april: Motorcross, GP Valkenswaard 21 juni: Zijspancross, ONK 8 november: Autosport, Dakar Preproloog
Valkenswaard	Stal Tops	14-16 augustus: Paardensport, Horse Festival
Volendam	Kras Stadion	29 november: Vrouwenvoetbal: Nederland-Japan
Wijk aan Zee	Tata Steel Chess	9-25 januari: Schaken, Tata Steel Chess Tournament
Zandvoort	Kennermer Golf & Country Club	10-13 september: Golf, KLM Open
Zwolle	Sportcentrum Landstede	28 februari-1 maart: Tafeltennis, NK

Bronnen: *Eindhovens Dagblad*, 2016; NOC*NSF, 2016.

8.6 Bijzondere tijdelijke sportvoorzieningen

Naast permanente accommodaties (fitnesscentrum, atletiekbaan) kunnen we semipermanente en tijdelijke accommodaties onderscheiden (Scheerder en Vos (red.), 2015, p.475). Semipermanente accommodaties zijn over het algemeen seizoensgebonden accommodaties, zoals daar zijn blaashallen die alleen in de winter worden gebruikt, natuurijsbanen en zweminrichtingen in open water. Tijdelijke voorzieningen zijn eenmalig van karakter, of kennen hooguit een jaarlijkse cyclus, zoals bij marathons en andere loopevenementen.

Een mooi voorbeeld van een bijzondere tijdelijke voorziening is de transformatie van het Olympisch Stadion tot schaatsbaan, van 1 februari tot en met 2 maart 2014. Er kon volop geschaatst worden op een onoverdekte 400-meterbaan, omringd met allerlei vormen van entertainment. Naast breedtesport was er ook topsport: het Nederlands kampioenschap allround en sprint van 28 februari tot en met 2 maart 2014, georganiseerd op de 'Coolste Baan van Nederland'. De 'Coolste Baan van Nederland' komt in 2018 weer terug in het Olympisch Stadion. Dan zal hier niet alleen het NK, maar ook het WK langebaanschaatsen plaatsvinden.

FOTO: ANP PHOTO

De 'Coolste Baan van Nederland', de tijdelijke transformatie van het Olympisch Stadion in een schaatsbaan.

Interessant is dat de oudste nog bestaande permanente kunstijsbaan van Nederland, de Jaap Edenbaan, gelegen in Amsterdam Watergraafsmeer, ooit op dezelfde wijze is aangelegd (Couwenhoven, 2011).¹⁰ De atletiekbaan aldaar werd al sinds 1955 in de winter gebruikt als zogenaamde sproei-ijsbaan, zoals nu nog gebeurt in het oosten des lands in de jaarlijkse wedstrijd wie als eerste schaatswedstrijden op natuurijs kan organiseren. In 1961 werd 55 kilometer aan buizen gelegd, waar doorheen een koudemiddel werd gevoerd dat de opgespoten atletiekbaan omtoverde in een 400-meter ijsbaan. In de zomer van 1962 werden die pijpleidingen verwijderd, zodat de atletiekvereniging weer de baan op kon, waarna de pijpleidingen in de winter van 1962/1963 weer terugkwamen. Omdat dit alles toch wel bewerkelijk bleek, is de tijdelijke ijsvoorziening daarna een permanente geworden, die echter alleen in de winterperiode wordt gebruikt. De stichting die de Jaap Edenbaan exploiteert, is nu naarstig op zoek naar tijdelijke vormen van gebruik van het terrein in de zomerperiode.

Het ombouwen van het Olympisch Stadion tot ijsbaan was alleen mogelijk dankzij sponsoring en medewerking van de reguliere gebruikers van het stadion. Phanos, de atletiekvereniging die tot 2016 een huurcontract heeft voor gebruik van het Olympisch Stadion, wijkt bij evenementen als de Coolste Baan uit naar het naastgelegen complex van de voetbalvereniging ASV Arsenal, die een inloopatletiekbaan om een van de velden heeft liggen. De vraag is wat er na 2016 moet gebeuren. Als het in het Olympisch Stadion steeds drukker wordt met evenementen, wordt regulier gebruik door Phanos problematisch. Een van de opties is dat Phanos permanent het Arsenal-complex in gebruik neemt, dat dan ingericht moet worden als volwaardige atletiekaccommodatie. Maar waar moet voetbalvereniging ASV Arsenal (duizend leden, waaronder zeshonderd jeugdleden) in dat geval naartoe?

Dit voorbeeld is illustratief voor twee zaken die vaak opduiken bij de accommodatie van evenementen in sportvoorzieningen die een regulier gebruik kennen voor trainingen en competities: de hoge kosten voor de tijdelijke functieverandering en de inbreuk op de sportkalender van de reguliere gebruikers. De keerzijde is natuurlijk dat een permanente voorziening bouwen alleen voor topwedstrijden in een bepaalde tak van sport vaak nog veel duurder is. Denk aan de 'witte olifanten' die reesteren na de Olympische Spelen. De uitzondering zijn de voetbalstadions, zij het dat we ook hier zien dat gezocht wordt naar allerlei vormen van medegebruik, met name van de ruimtes onder de tribunes. GeldreDome en de ArenA kunnen met hun mogelijkheid tot overkapping daarnaast inzetten op medegebruik van de stadions voor grote concerten en andere evenementen.

Ook het Olympisch Stadion heeft trekjes van een witte olifant. Met de komst van de ArenA is het Olympisch Stadion niet langer in gebruik voor grote wedstrijden van Ajax en voetbalinterlands. Toen in de jaren negentig sloop van het stadion dreigde, zijn sportliefhebbers in het geweer gekomen en is uiteindelijk een renovatie van het stadion uitgevoerd, waarbij de tweede ring is verwijderd en de oude luister van het stadion is hersteld. Verder is er een grote parkeergarage onder het stadion gebouwd en is onder de tribunes kantoor-, horeca- en bedrijfsruimte gerealiseerd. De ligging tegen de Zuidas in Amsterdam, vlak bij de A10, en de

uitstraling van het stadion maken het nu mogelijk geld te verdienen met de ruimte onder en naast de eigenlijke sportvoorziening, waarmee tot 2016 het sportgedeelte van het stadion mede wordt gesubsidieerd. Het wegvallen van die kruissubsidie zorgt voor een grote uitdaging bij de instandhouding van het stadion. Een optie is de doorontwikkeling tot 'evenementencentrum', hetgeen, zoals gezegd, mogelijk ten koste zal gaan van het vaste gebruik van het stadion door atletiekvereniging Phanos.

Zou het Olympisch Stadion zich verder ontwikkelen tot 'evenementencentrum', dan beweegt het richting evenementen- en congreshallen zoals Ahoy in Rotterdam, de RAI in Amsterdam, de Jaarbeurshallen in Utrecht en de Brabanthallen in Den Bosch. Allemaal (overdekte!) locaties waar, naast allerlei andere evenementen, ook sportevenementen worden georganiseerd, zoals bijvoorbeeld Jumping Amsterdam in de RAI en het ABN AMRO World Tennis Tournament in Ahoy. Dit voorland lijkt te impliceren dat het Olympisch Stadion naast sportevenementen andersoortige evenementen, concerten, beurzen en dergelijke zou moeten gaan accommoderen, teneinde een sluitende exploitatie te kunnen realiseren. De continuïteit voor dit type accommodaties is gelegen in een volle kalender van evenementen, beurzen en congressen. De alternatieve optie is regulier gebruik door sportverenigingen, waarbij dan af en toe de kalender van die verenigingen doorkruist wordt vanwege de (top)sportevenementen. Dit zien we, behalve in het voorbeeld van het Olympisch Stadion, in accommodaties als het Indoor-Sportcentrum Eindhoven in Eindhoven, de Maaspoort in Den Bosch en het Topsportcentrum in Rotterdam.

8.6.1 Gebruik openbare ruimte voor topsportevenementen

Topsportevenementen hoeven niet noodzakelijkerwijs in een accommodatie plaats te vinden. Het komt regelmatig voor dat topsportevenementen in de openbare ruimte worden georganiseerd. In dat geval dienen bijvoorbeeld straten, wegen en stranden als ruimte voor het topsportevenement.

In hoofdstuk 12 van dit brancherapport komt aan de orde in welke mate de breedtesport gebruikmaakt van de openbare ruimte en hoe dit zich naar verwachting in de toekomst gaat ontwikkelen. Immers, steeds meer Nederlanders zijn de afgelopen jaren gaan hardlopen en de beoefening van hardlopen vindt met name plaats in de openbare ruimte. Ook het hardlopen op topsportniveau maakt gebruik van de openbare ruimte, bijvoorbeeld in de vorm van marathons. Bekende Nederlandse jaarlijks terugkerende marathons zijn de marathon van Amsterdam, Rotterdam en Eindhoven. De marathon van Enschede is de oudste en het vaakst georganiseerd (Breedveld en Hover (red.), 2016, p.108). Het parcours van de marathons maakt gebruik van bestaande wegen, die ter gelegenheid van de marathon zijn afgezet. Een interessante marathon is ook de Kustmarathon Zeeland, waarbij het parcours grotendeels over het strand gaat. Andere voorbeelden van (top)sportevenementen die gebruikmaken van de openbare ruimte zijn triatlons, wiel-, skeeler-, zwem-, zeil-, schaats- en roeiwedstrijden.

FOTO: FLICKR.COM/ERIK JACOBS

De Kustmarathon Zeeland (in 2015 georganiseerd op 3 oktober) leidt de deelnemers over de Zeeuwse stranden. De X-Treme Marathon Zeeland MTB toertocht is een van de onderdelen.

Van 26 juni tot en met 5 juli 2015 organiseerde Nederland de wereldkampioenschappen beachvolleybal. Dit topsportevenement vond plaats op vier wel heel unieke (tijdelijke) locaties. Zo was er speciaal voor dit WK in Den Haag op de Hofvijver een drijvend stadion gebouwd. Verder werden er wedstrijden afgewerkt op de Dam in Amsterdam, op het Marktpllein in Apeldoorn en naast de SS Rotterdam. De inspiratie voor deze aanpak kwam van de Olympische Spelen in Londen (2012). Toen vonden de beachvolleybalwedstrijden plaats op de Horse Guard Parade, een historische plek in Londen.

Andere voorbeelden van een tijdelijke topsportlocatie in de openbare ruimte zijn het tennisstadion in het Westerpark in Amsterdam, waar van 14 tot en met 16 september 2012 het Daviscupduel van Nederland tegen Zwitserland werd gespeeld, en de Tourstart In Utrecht, in de zomer van 2016. Steden zijn geïnteresseerd in dit soort evenementen omdat ze kunnen bijdragen aan citymarketing en leiden tot extra bestedingen in de stad (zie Hover et al. (red.), 2014).

Het WK beachvolleybal werd van 26 juni tot en met 5 juli in Nederland georganiseerd, met in Den Haag een drijvend stadion op de Hofvijver.

Een bijzonder Nederlands sportevenement dat in de openbare ruimte wordt georganiseerd, is de Elfstedentocht. Geen enkel ander sportevenement kan het land zo in beroering brengen als deze schaatswedstrijd in Friesland. Er komt ogenschijnlijk geen accommodatie aan te pas; het enige wat men nodig heeft is een strenge winter zodat sloten, kanalen en meren een dikke laag ijs hebben. Feitelijk vergt het veel voorbereiding om deze wateren te prepareren als wedstrijdparcours, variërend van het aanmaken van ijs onder bruggen tot het aanleggen van kluungelegenheden en stempelplaatsen. Daarnaast moet er ook van alles worden ingeregeld rond het parcours, met name om de toeloop van toeschouwers op een goede manier op te vangen. De Elfstedentocht is een mooi voorbeeld van hoe de alledaagse openbare ruimte kan worden getransformeerd in een speel- of sportruimte (Huizinga, 1997; zie hoofdstuk 1). Met hekken, vlaggen, linten en verkeersregelaars wordt duidelijk tijdelijk een ruimte afgezonderd waarin een activiteit wordt ontplooid volgens geheel eigen regels, met deelnemers in specifieke kledij, spanning, rituelen en de ontknoping bij de finish.

De Elfstedentocht, voor het laatst georganiseerd in 1997. Voor deze tocht wordt de openbare ruimte tijdelijk ingericht als speelruimte.

8.7 Tot slot

Schaarste maakt sommige accommodaties bijzonder. Schaarste kan voortkomen uit het niveau van de wedstrijden en sportbeoefening. Er zijn per definitie relatief weinig wedstrijden in de top van de sportpiramide, terwijl voor die wedstrijden de meeste belangstelling is. Dit vergt bijzondere ‘kijksportaccommodaties’, gericht op het passief consumeren van sport, die door Scheerder en Vos (2015, p.475) worden afgezet tegen ‘doesportaccommodaties’, waarin het zelf actief deelnemen aan sport centraal staat. ‘Topkijksportaccommodaties’ moeten voldoen aan de hoogste sporttechnische eisen voor de betreffende tak van sport en voorzieningen hebben voor toeschouwers en pers. Afgeleid hiervan zijn verder nog voorzieningen nodig voor trainingen van de topsporters en laboratoria en FieldLabs.

Schaarste kan ook voortkomen uit de relatief hoge kosten van een voorziening, die maken dat er hoge eisen worden gesteld aan het verzorgingsgebied. Dat wil zeggen dat binnen een halfuur tot een uur reistijd van de voorziening voldoende mensen moeten wonen om voor het benodigde draagvlak te zorgen. Voor de kunstijsbanen in Nederland bijvoorbeeld is het zelfs met meer dan 200.000 bezoeken per jaar niet mogelijk een exploitatie rond te krijgen zonder subsidie. Iets soortgelijks geldt voor overdekte wielervedstrijden en 50-meterbaden. Dit type voorzieningen combineert meestal een functie voor de breedtesport met die van toeleiding naar de top (talentontwikkeling, regionale en nationale wedstrijden).

Het bijzondere van accommodaties kan verder ook voortkomen uit tijdelijkheid en uit regionale differentiatie. Het voorbeeld van kaatsen maakt duidelijk dat een bepaalde tak van sport met de bijbehorende accommodatie regionaal niet eens zo bijzonder hoeft te zijn, maar dat nationaal gezien wel is als in grote delen van het land een dergelijke voorziening ontbreekt.

Bijzondere accommodaties kunnen 'iconisch' worden. Daarmee bedoelen we dat de accommodatie enigszins het karakter krijgt van een 'heilige plaats'; een plaats die betekenisvol is voor een grote groep mensen, meestal door een combinatie van één of meer van de volgende factoren: veelvuldig bezoek (zoals wekelijks stadionbezoek), gedenkwaardige gebeurtenissen (finales, interlands, de Elfstedentocht), een bijzondere ligging (zoals het stadion van AZ dat vanuit het zuiden de toegang tot Alkmaar markeert) en vormkenmerken (zoals 'Het Kasteel' van Sparta in Rotterdam). Iconisch zo opgevat, impliceert patina. Net als koper in de loop van de tijd door roestvorming een groene kleur krijgt ('edelroest'), zo krijgen accommodaties een iconisch karakter doordat zich in de loop van de tijd steeds meer betekenissen en herinneringen aan die accommodatie gaan hechten en die accommodatie een glans krijgt van historische evenementen en heroïsche daden en wedstrijden uit het verleden. Dat betekent ook dat het voor nieuwbouw niet mee zal vallen om gelijk iconisch te zijn, hoe opmerkelijk het gebouw er ook uitziet en hoe bijzonder de ligging ook is. Zo zal een eventuele nieuwe Kuip in Rotterdam echt even tijd nodig hebben (en bijzondere wedstrijden) om te kunnen wedijveren met de iconische waarde van de huidige Kuip, terwijl Heerenveen, met de complete renovatie van Thialf, kan blijven profiteren van de sinds 1966 opgebouwde iconische waarde van dit Friese ijsmekka.

Noten

1. De Nederlandse Curling Bond had in 2014 160 leden.
2. De bijzondere accommodaties die we in dit hoofdstuk bespreken, zijn wel opgenomen in het DSA, maar niet allemaal meegenomen in het bestand van 20.355 accommodaties waarop de analyses voor de andere hoofdstukken zijn gedaan (zie hoofdstuk 1).
3. Door veiligheidsoverwegingen kan er tijdens kaartverkoop afgeweken worden van de maximumcapaciteit.
4. Er is geen onderscheid gemaakt tussen natuurgrasvelden en natuurgrasvelden welke versterkt zijn met kunstgras(vezels) (zogenaamde hybride grasvelden).
5. Sinds 1 juli 2016 heet het stadion het MAC³PARK stadion.
6. Op 5 februari 2016 werd bekend dat Rabobank IJmond voor vijf jaar de naamgever van het stadion is: het Rabobank IJmond Stadion.
7. Deze voorziening gaat sluiten in 2016. Er vinden verkenningen plaats naar de mogelijkheid om een nieuwe kunstijsbaan op te richten in Drenthe. De meeste kans daarop lijkt aanwezig in Assen en Hogeveen (Van Dijk, 2015).
8. De ringvaart is zo smal dat er maar twee boten naast elkaar konden varen, hetgeen werd geaccepteerd (Arnoldussen, 1994).
9. Volgens de Atletiekunie zijn er in Nederland 193 atletiekaccommodaties, waarvan 173 banen met een lengte van 400-meter en vijftien banen met een andere lengte (250, 298, 300 of 376 meter). De lengte van vijf accommodaties is niet bekend. Zie paragraaf 4.6 van het brancherapport *Atletiek in Nederland* (Breedveld en Hover (red.), 2016) en Janssen Lok, 2016.
10. De Jaap Edenbaan werd op 22 december 1961 officieel geopend door de tienjarige Jaap Eden, kleinzoon van de legendarische Jaap Eden, die in 1893 de eerste wereldkampioen schaatsen werd. De Jaap Edenbaan was de derde permanente 400-meterkunstijsbaan ter wereld.

Kaatsbaan Franeker

Introductie

In een van de Friese elf steden, Franeker, is een belangrijke accommodatie voor de kaatssport gelegen. Dat deze accommodatie in Friesland ligt, verbaast niemand. Friesland is het epicentrum van de kaatssport in Nederland.

Het kaatsen heeft in Nederland een lange historie. Vanaf de middeleeuwen wordt de kaatssport in Nederland beoefend. Kaatsen was zelfs lange tijd de meest beoefende sport. Door maatschappelijke veranderingen kwam daar in de achttiende en negentiende eeuw verandering in. Mede door een vroege vorm van commercialisering nam ook in Franeker de belangstelling voor het 'balverkaatsen' sterk af. Daarom richtten in 1853 vijf Franekerse inwoners een commissie op om de kaatssport in stand te houden en te bevorderen. Door deze commissie groeide het kaatsen weer. De partij (lees: de kaatswedstrijd georganiseerd door de commissie) had zo'n grote uitstraling, dat die een belangrijke impuls bleek voor de kaatssport in het algemeen. De commissie werd permanent en kreeg in de volksmond de naam Permanente Commissie.

Joop van der Veen, lid van de Koninklijke Permanente Commissie, vertelt dat de Permanente Commissie al meer dan anderhalve eeuw een jaarlijkse kaatsdag organiseert. "Het evenement vond voor het eerst plaats in 1854. Sindsdien kwam het slechts vier keer voor dat de wedstrijd niet door kon gaan. In 1859 ging het kaatsen niet door vanwege slecht weer en een pokkenepidemie, in 1866 door een cholera-epidemie en in 1943 en 1944 door de Duitse bezetting."

De accommodatie

Van der Veen legt uit dat in de eerste jaren de deelnemers streden op een terrein even buiten de Oosterpoort van Franeker. "Op het oude kaatsveld werd zeker al sinds 1650 gekeatst. De plaats is al jarenlang bebouwd, maar heet nog steeds het Oud Kaatsveld. In 1856 verplaatste de Permanente Commissie de wedstrijd naar de huidige locatie (ook wel bekend als It Sjukelân)."

Volgens Van der Veen lijkt de huidige kaatsbaan in Franeker de meeste dagen van het jaar een gewoon grasveld. "Het grasveld ligt midden in de stad Franeker. Voor de jaarlijkse kaatsdag wordt dat gewone grasveld omgebouwd tot de grootste kaatsarena ter wereld. Tribunes worden gebouwd, lijnen gelegd en het veld wordt geprepareerd." Aan het kaatsveld grenzen twee markante torens. "De jaarlijkse kaatswedstrijd heeft bijgedragen aan de bouw van deze torens in 2003. Dankzij deze torens heeft het fenomeen de Permanente Commissie een vast en fysiek te aanschouwen symbool gekregen. Verder heeft de Permanente Commissie geen zeggenschap over het terrein. De locatie wordt maar voor één dag gehuurd van de gemeente."

De titel 'Koning van de PC' is volgens Van der Veen de hoogst haalbare titel in de kaatssport. "De koningsprijs wordt toegekend aan de beste kaatser van het winnende team. De koning krijgt de zilveren koningsbal omgehangen, die hij tot de volgende PC in zijn bezit mag houden." Trots legt Van der Veen uit dat deze bal erg bijzonder is. "De bal werd in 1883 aan de Permanente Commissie geschonken door de toenmalige commissaris van de Koning. De (symbolische) waarde is inmiddels zo groot, dat de Permanente Commissie in 1997 een natuurgetrouwe replica van de bal heeft laten vervaardigen. Op de bal staat het familiewapen van de familie Van Harinxma, een gedicht van Jacobus van Loon en een afbeelding van het Franeker kaatsen uit het verre verleden."

Toekomstplannen

De Permanente Commissie wil de allerbelangrijkste kaatspartij van het jaar continueren volgens de normen en waarden die hun voorgangers aan hen hebben overgedragen. "Deze traditie met gebruiken uit vervlogen tijden geeft bezoekers herkenning en erkenning. De spelers van ons toernooi verdienen de hoogste eer. Voor de belangrijkste kaatspartij hebben wij als bestuur de eer en plicht om de organisatie over te dragen aan onze opvolgers en deze zo te waarborgen voor de toekomst."

Kaatsbaan Franeker

- » Vijverstraat 1, Franeker
- » Sinds 1856
- » Locatie van grootste kaatspartij ter wereld
- » Honderd vrijwilligers
- » 10.000 bezoekers bij het jaarlijkse evenement
- » www.pc-franeker.nl

9

Beleid, beheer en financiering

» Remco Hoekman

» Hugo van der Poel

In eerder onderzoek is becijferd dat ongeveer 85 procent van de gemeentelijke uitgaven aan sport gerelateerd is aan sportaccommodaties (Hoekman en Van den Dool, 2015). Daarnaast vormen sportaccommodaties ook voor sportverenigingen een belangrijke uitgavenpost. Denk aan het huren van een sportaccommodatie of het bekostigen van toplagen, clubhuizen en kleedaccommodaties. In dit hoofdstuk richten we ons op het gemeentelijk beleid ten aanzien van sportaccommodaties, in het bijzonder op de financiering en het beheer van die accommodaties, met oog voor de doorwerking van dit beleid voor de huurders of gebruikers van de gemeentelijke sportaccommodaties.

Om een goed beeld te geven van de context waarin gemeenten zorgdragen voor de sportinfrastructuur van Nederland, gaan we allereerst dieper in op de achtergrond van de overheidsbemoeienis op het terrein van sport en meer bijzonder de bemoeienis bij het bouwen, beheren en onderhouden van sportaccommodaties. Vervolgens beschrijven we twee recente ontwikkelingen waar gemeenten mee te maken hebben, te weten de Wet Markt en Overheid en het Sportbesluit en hoe gemeenten hiermee omgaan. In paragraaf 9.2 gaan we in op de financiering van (gemeentelijke) sportaccommodaties en in paragraaf 9.3 op de uitvoering van het (gemeentelijke) sportaccommodatiebeleid. In paragraaf 9.4 staat de tariefstelling centraal en in paragraaf 9.5 komt de capaciteitsproblematiek aan de orde, waarna nog een korte slotbeschouwing volgt.

Voor dit hoofdstuk maken we gebruik van data van de Monitor Lokaal Sportbeleid (2016) van Mulier Instituut en VSG.¹ De Monitor Lokaal Sportbeleid is een bevraging van gemeentebesturen over diverse aspecten van sport- en accommodatiebeleid die in samenwerking tussen Mulier Instituut en VSG is ontwikkeld en één- of tweejaarlijks wordt afgenomen.

9.1 Overheidssteun voor sportaccommodaties

9.1.1 Legitimatie van overheidssteun voor de sport

De moderne sport is in de negentiende en vroeg twintigste eeuw tot ontwikkeling gekomen als een vorm van vrijetijdbesteding. Sportaanbod is dan ook in eerste aanleg vooral een kwestie van particulier initiatief geweest. Met wisselend succes hebben telkens opnieuw ondernemers geprobeerd of zij iets konden verdienen aan of in die moderne sport, door het verkopen van sportmaterialen, het organiseren van wedstrijden en/of het exploiteren van sportvoorzienin-

gen. In een aantal takken van sport is dat laatste redelijk succesvol gebleken. We kennen commercieel aanbod van golfbanen, racketcentra, jachthavens en maneges. In andere takken van sport is dat veel minder of niet gelukt, met als bekendste voorbeeld voetbal. Het overgrote deel van de voetbalverenigingen huurt de velden van de gemeente en betaalt daarvoor in de regel een huurtarief dat hooguit 10-20 procent van de integrale kostprijs dekt.

Uit de literatuur zijn ruwweg twee typen redenen bekend voor een actieve rol van de overheid op het terrein van de sport in het algemeen, en in het bijzonder waar het gaat om de bouw, het beheer en het onderhoud van sportaccommodaties. Ten eerste politiek of ideologisch gemotiveerde redenen, zoals sociale rechtvaardigheid, nationale (regionale, lokale) identiteit en trots. En ten tweede vormen van marktfalen. Inhoudelijk gaat het overigens grotendeels om dezelfde redenen, het verschil zit vooral in het vertoog waaraan de legitimatie of onderbouwing wordt ontleend. Bij het eerste type redenen is dat een meer politiek-juridisch vertoog, bij het tweede een (disciplinair) economisch vertoog.

Het vertrekpunt bij het eerste type redenen is dat we leven in een democratische rechtsstaat, waarbij de meerderheid van de meningen vertegenwoordigd in het parlement of gemeenteraad besluiten kan nemen over hetgeen in meerderheid wordt gevonden. In dit perspectief is 'de markt' geen natuurlijk, vanzelfsprekend en/of zelfregulerend gegeven, maar een uitwisselingsmechanisme dat het historisch product is van een groot aantal regels, wetten en verordeningen. De belangrijkste taak van de overheid is dus niet om de markt te verstoren (zie hierna), maar om de markt te ordenen en spelregels te ontwikkelen en te bewaken, zodat de markt als vrije markt kan blijven functioneren. In dit politiek-juridisch perspectief kan, als de meerderheid van de leden van de Tweede Kamer het met elkaar daarover eens is, deze meerderheid besluiten dat sport (financiële) ondersteuning verdient door de overheid. Zo heeft in het verleden in de Tweede Kamer het Sportbesluit (zie hierna) kunnen rekenen op steun van de meerderheid, waarmee een btw-voordeel bij de realisatie en het onderhoud van sportaccommodaties is gerealiseerd. En gemeenteraden kunnen besluiten sport te beschouwen als een Dienst van Algemeen Economisch Belang (DAEB; zie hierna), waarmee overheidssteun voor sportaccommodaties blijft toegestaan. Meer in het algemeen kan worden besloten dat iedereen (een sociaal) recht heeft om sport te kunnen beoefenen, ongeacht leeftijd, fysieke gesteldheid, opleiding of inkomen. Dat is in het verleden meermalen gebeurd, onder andere door ondertekening van het handvest 'Sport voor Allen' van de Raad van Europa en het Verdrag van Lissabon. Daarnaast is in onze Grondwet in artikel 22, een lid 3 opgenomen, waarin de overheid de taak krijgt voorwaarden te creëren voor 'maatschappelijke en culturele ontplooiing en voor vrijetijdbesteding'.

Over het algemeen wordt in Europa, Nederland en in de meeste gemeenten in Nederland door politieke meerderheden onderschreven dat er een recht is op sportbeoefening en dat de overheid (daarom) een taak heeft om sport toegankelijk te maken en te houden voor doelgroepen die anders door een gebrek aan middelen, opleiding of vaardigheden zouden afzien van sportbeoefening. Dit recht is vastgelegd in verdragen (en subsidieregelingen). Een kanttekening hierbij is wel dat Nederland, in tegenstelling tot andere landen in Europa, geen spe-

cifieke sportwet kent, die dit recht materieel onderbouwt en specificceert (Hoekman en Breedveld, 2013). Met als gevolg dat sport de speelbal blijft van algemene wet- en regelgeving (zie hierna voor diverse voorbeelden in de financiële sfeer), met onbedoelde (meestal negatieve) effecten op de sport, die soms wel en soms niet met uitzonderingen, aanpassingen, aanvullingen of compensatiemaatregelen moeten worden gedempt.

In disciplinair economisch perspectief is de normale of uitgangssituatie niet die van een democratische rechtsstaat, maar de markt. De overheid verstoort die markt. Dat kan, maar dan dient er wel sprake te zijn van een vorm van 'marktfalen'. Veal (2002, p.56 e.v.) onderscheidt acht vormen van marktfalen, te weten 'collectieve goederen', 'verdienstelijke goederen', 'externe effecten', 'gemengde goederen', 'duurzaamheid', 'kweekvijvers', 'omvang van het project' en 'monopolie(vorming)'. De eerste drie worden het meest genoemd, maar roepen ook de meeste verwarring op en zullen we daarom iets uitgebreider behandelen.

Een collectief goed is een goed waarvan mensen die er niet voor betaald hebben niet kunnen worden uitgesloten van de waarde, de effecten of genot ervan. Een andere omschrijving is dat het een goed betreft waarvan het genot door de een geen afbreuk doet aan het genot door de ander. 'De markt' faalt hier, omdat er geen markt ontstaat. Want waarom zou je betalen voor veiligheid, voor de zorg dat mensen hun contracten en afspraken nakomen en voor bescherming tegen wateroverlast of handhaving van de rechtsorde, als je daar ook als free rider van kunt profiteren als je niet betaalt? De meest gehanteerde 'oplossing' voor deze vorm van marktfalen is het invoeren van een verplichte bijdrage, in een of andere vorm van belasting, door een overheid, die de middelen heeft om die verplichte bijdrage af te dwingen.

Een verdienstelijk goed is een goed waarvoor wel een markt ontstaat, maar waarvan de meerderheid in de volksvertegenwoordiging vindt dat die markt in omvang te klein is, omdat het product of dienst wordt ondergewaardeerd dan wel niet toegankelijk is voor bepaalde groepen. Dit zijn dus goederen of diensten die positief worden beoordeeld en worden gezien als gunstig en wenselijk voor het individu, maar waarvan het individu te weinig afneemt. Bijvoorbeeld omdat er veel tijd, ervaring en zelfs scholing nodig is om het product of de dienst te leren waarderen, en men zonder dat het product niet op waarde kan schatten. Hetgeen dan weer blijkt uit het feit dat diegenen die die tijd, ervaring en/of scholing wel erin gestopt hebben, achteraf aangeven dat dit de moeite waard is gebleken en instemmen met het feit dat ze hiertoe gestimuleerd of zelfs – in het geval van de leerplicht – hiertoe gedwongen zijn. Hoewel onderwijs en gezondheid vaak collectieve goederen worden genoemd, is dat niet juist. Niet-betalers zijn wel degelijk van het genot ervan uit te sluiten. Het gaat hier om verdienstelijke goederen, net als cultuur en sport.

Bij externe effecten kan een onderscheid worden gemaakt tussen positieve en negatieve effecten. Het gaat erom dat de transactie tussen twee partijen effecten heeft op derden of op de samenleving als geheel. Een goed voorbeeld van negatieve effecten zijn de schadelijke effecten op het milieu van motorcrosses, autoraces en sportevenementen. Maar de TT Assen draagt ook positief bij aan de economie en naamsbekendheid van Assen. Een overheid kan besluiten om negatieve effecten tegen te gaan door verboden of beperkingen door te voeren

of een belasting of accijns te heffen, en omgekeerd het optreden van positieve externe effecten bevorderen door subsidie of belastingteruggave te bieden.

Verwarring over eerdergenoemde vormen van marktfalen kan makkelijk ontstaan omdat in de praktijk goederen en diensten eigenschappen kunnen hebben van meerdere van de analytisch te onderscheiden vormen van marktfalen. Bijna alle verdienstelijke goederen worden bijvoorbeeld ook positieve externe effecten toegedicht, en bepaalde aspecten van preventieve gezondheidszorg (hygiëne, riolering, inenting) waarmee besmetting wordt tegengegaan, hebben het karakter van een publiek goed. Een soortgelijk iets speelt bij 'gemengde goederen'. Een voorbeeld daarvan is de horeca in sport- en cultuurvoorzieningen. Hiervoor is een markt en/of kan vaak een marktpartij gevonden worden om dit deel van de accommodatie te exploiteren. De overheid kan echter ook afwegen dat met de opbrengsten uit de horeca de overheidsbijdrage aan de sportvoorziening laag kan worden gehouden, en daarom ervoor opteren de horeca in eigen beheer te houden.

Een andere bron van verwarring is het idee dat vanuit marktfalen automatisch overheidsinterventie volgt of moet volgen. Maar in een democratische rechtsstaat moet een overheid niet automatisch iets omdat de markt faalt. Niemand betwist dat veiligheid en rechtsspraak collectieve goederen zijn, maar er is toch politieke besluitvorming nodig hoe en in welke mate veiligheid en rechtsspraak vorm te geven. Ook topsport heeft kenmerken van een collectief goed, maar de overheid beschikt over altijd schaarse belastingmiddelen en zal derhalve het belang van het ene collectieve goed tegen het ander moeten afwegen, alsook tegen het belang van de diverse verdienstelijke goederen en positieve effecten.

In de volgende paragraaf gaan we in op twee vormen van marktordening die actueel zijn: de Wet Markt en Overheid en de aanpassing van het Sportbesluit.

9.1.2 Recente ontwikkelingen in de financiering van sportaccommodaties

Wet Markt en Overheid

De Wet Markt en Overheid is een nieuw onderdeel van de Mededingingswet en bindt de overheid aan regels waaraan zij zich heeft te houden als ze zich begeeft in het economisch verkeer en producten en/of diensten aanbiedt op de markt, zoals het verhuren van sportaccommodaties aan verenigingen of het exploiteren van een ijsbaan of zwembad. De overheid 1) dient in elk geval de integrale kostprijs in rekening te brengen, 2) mag overheidsbedrijven niet bevoordelen ten opzichte van concurrerende bedrijven, 3) mag gegevens die ze gebruikt voor haar activiteiten in het economisch verkeer niet voor zichzelf houden, maar dient die ook ter beschikking te stellen aan andere bedrijven en 4) dient belangenverstremgeling te voorkomen. Zo mag een ambtenaar die bepaalde vergunningen verleent in diezelfde sector geen particulier belang hebben.

Na twee jaar gewenning is de Wet Markt en Overheid met ingang van 1 juli 2014 volledig effectief geworden. De Autoriteit Consument & Markt (ACM) houdt toezicht op de naleving van de regels. Partijen kunnen de ACM verzoeken na te gaan of een bepaalde gemeente zich aan eerdergenoemde regels houdt. De ACM is alleen ontvankelijk als de bezwaar makende

partij in hetzelfde verzorgingsgebied en marktsegment werkzaam is als de aanbieder waartegen bezwaar wordt gemaakt. Anders gezegd, men dient als directe concurrent benadeeld te worden doordat de overheidssteun leidt tot lagere tarieven bij de (gemeentelijke) sportaccommodatie, bijvoorbeeld bij de huur die tennisverenigingen voor tennisbanen moeten betalen of de huur die zaalsportverenigingen moeten betalen voor gebruik van de sporthal.

Op de werking van de Wet Markt en Overheid gelden uitzonderingen, zoals het onderwijs en de publieke omroep. Daarnaast kunnen overheden, zoals gemeenteraden en provinciale staten, verklaren dat een bepaald type aanbod, zoals sportaanbod, van algemeen belang is. Bijna alle gemeenten hebben sportaccommodaties inderdaad tot een Dienst van Algemeen Economisch Belang (DAEB) verklaard.² In de beleving van de Tweede Kamerleden Ziengs (VVD) en Verhoeven (D66) doen gemeenten te gemakkelijk beroep op het algemeen belang (onder meer bij sportaccommodaties). Zij hebben in oktober 2015 een initiatiefnota ingediend om de wet vergaand aan te scherpen.³ Zowel voor de aanwijzing als DAEB, als voor 'inbesteding' (het weer door de overheid uitvoeren van bijvoorbeeld schoonmaak- of onderhoudstaken, nadat die eerder waren 'uitbesteed') bepleiten de Kamerleden een 'nee, tenzij-aanpak'. Overheden moeten dan 'noodzaak en proportionaliteit' van de inbesteding of DAEB-aanwijzing aantonen met een 'marktconsultatie', waarin wordt onderzocht of de markt niet via een aanbesteding, subsidie of ander instrument tot een vergelijkbare dienst of vergelijkbaar product kan komen en of de 'marktverstoring' in verhouding blijft met de baten van het aanbieden van het product of de dienst door de overheid.

NOC*NSF en VSG hebben in reactie op de initiatiefnota een brief gestuurd naar verantwoordelijk minister Kamp met een pleidooi om de mogelijkheid om sportaccommodaties als DAEB aan te wijzen te behouden.⁴ Zij wijzen erop dat enerzijds de regels van de Europese Unie inzake mededinging en staatssteun, die 'achter' de Wet Markt en Overheid zitten, volop mogelijkheden bieden voor lokale overheden om aard en omvang van een DAEB te bepalen. Anderzijds gaven ze aan dat EU-overheden tot lokaal niveau het (algemeen of publiek) belang van sport onderschrijven en geen enkele overheid eigenlijk uit is op serieuze bezuinigingen op dit terrein. Dat betekent dat wanneer gemeenten gedwongen gaan worden sportaccommodaties te gaan verhuren tegen minimaal de integrale kostprijs, en daarmee de huurtarieven lokaal met een factor vijf of zes omhoog kunnen gaan, deze tariefstijgingen vervolgens gecompenseerd (moeten) gaan worden met subsidies voor sportverenigingen. Dit wordt aangemerkt als een 'vestzak-broekzak-methodiek', met veel administratieve lasten en nul baten. Gemeenten kiezen zelf daarom in ruime meerderheid voor het laten vaststellen van een DAEB-verklaring door de Raad en slechts 1 procent van de gemeenten is overgegaan tot het daadwerkelijk doorberekenen van de integrale kostprijs aan de gebruikers (zie tabel 9.1).

Tabel 9.1 Omgang met Wet Markt en Overheid in gemeentelijk sportbeleid.

Hoe heeft de gemeente voor de sport ingespeeld op de Wet Markt en Overheid?	%
Algemeen belang-verklaring vast laten stellen door de gemeenteraad	67
Geen actie ondernomen	10
Integrale kostprijs doorberekenen	1
Weet niet, niet van toepassing	20
Anders, namelijk	2

Bron: Mulier Instituut (MI)/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

Sportbesluit (btw)

Sportaanbieders zijn voor de Belastingdienst bedrijven die deelnemen aan het economisch verkeer door producten en/of diensten te leveren. Daarmee wordt waarde toegevoegd, en die toegevoegde waarde wordt belast met btw. Er gelden echter een paar uitzonderingen.

Om te beginnen is de kernactiviteit van verenigingen – het organiseren van sportactiviteiten voor de leden – vrijgesteld van btw, hetgeen er praktisch gezien op neerkomt dat de contributie van een sportvereniging niet btw-belast is. De consequentie daarvan is dat er ook geen btw kan worden teruggevraagd over de inkoop ten behoeve van de kernactiviteit van de vereniging. Als bijvoorbeeld een vereniging in eigen beheer een sportaccommodatie realiseert, dan kan zij de btw die ze betaalt over de bouw van het sportspecifieke deel van de accommodatie niet terugvorderen.

Ten tweede gelden er vrijstellingen voor sportverenigingen voor de overige activiteiten die ze ontplooiën, en die door de Belastingdienst per definitie als ‘fondswervend’ worden gezien. ‘Fondswervende leveringen’ zijn vrijgesteld van btw tot een bedrag van 68.067 euro (in 2016). Hierbij moet vooral worden gedacht aan de omzet in de verenigingskantine. ‘Fondswervende diensten’ (denk aan sponsoring) zijn vrijgesteld tot een bedrag van 50.000 euro (in 2016). Overschrijdt een vereniging een of beide van deze maximumbedragen, dan dient de vereniging btw te heffen over alle inkomsten, en wel 6 procent over voedingswaren, non-alcoholische dranken en toegang tot sportwedstrijden en 21 procent over alcoholische dranken en alle overige leveringen of diensten. Als alternatief kan een vereniging ervoor kiezen één tarief van 11,5 procent te hanteren over de belaste omzet in de kantine. De btw op de inkoop ten behoeve van deze ‘fondswervende leveringen en diensten’ kan een vereniging nu wel terugvragen. Dat geldt bijvoorbeeld voor het kantinedeel van de sportaccommodatie, zowel eenmalig voor de bouwkosten als permanent voor de onderhoud- en schoonmaakkosten, en dergelijke. Bouwt een vereniging in eigen beheer een clubhuis bestaande uit een kantinedeel en kleedkamers, dan geldt de ‘pro rata-regeling’. Er vindt dan een splitsing plaats van de bouwkosten die moeten worden toegerekend aan de kleedkamers (ten behoeve van btw-vrijgestelde sportactiviteiten) waarover geen btw kan worden teruggevraagd en de bouwkosten voor het kantinedeel, waarover wel btw kan worden teruggevraagd. Over de grondslag van

de verdeling (op basis van vierkante of kubieke meters, omzet of anderszins) is het zaak om met de Belastingdienst tot afspraken te komen vóór de oplevering van het gebouw, zodat bij oplevering de juiste btw-opgave kan worden gedaan.

In 2002 is in de btw-wetgeving een verandering doorgevoerd (het zogenaamde (btw) Sportbesluit), waarmee 'het geven van gelegenheid tot sportbeoefening' door niet-winstbeogende instellingen met het lage 6 procenttarief belast kan worden. Let wel, het gaat hier om dienstverlening, en dat gaat verder dan 'passieve verhuur', waarbij een vereniging een accommodatie huurt, meestal van de gemeente. Betaalt een vereniging huur voor een voetbalveld of tennisbaan, en zorgt de vereniging verder voor de materialen, activiteiten en aanvullende diensten als schoonmaak en begeleiding, dan is die huur niet btw-belast en kan de verhuurder geen btw terugvragen op de bouw, renovatie en onderhoud van de accommodatie. Helder is verder dat een commercieel bedrijf dat gelegenheid geeft tot sportbeoefening, zoals een fitness- of racketcentrum, over de abonnementen 6 procent btw moet betalen, maar daarmee wel de 21 procent btw op de inkoop kan terugvragen.

Voor 'sportstichtingen' kan een 6 procenttarief gelden. Dat kan als de stichting de diensten organiseert die onontbeerlijk zijn voor de sportbeoefening en de particulier daarmee in de gelegenheid wordt gesteld zijn of haar sport te beoefenen, zonder daar verder zelf nog iets aanvullends (vrijwillig) voor te doen. Er is dan ook niet sprake van een huurcontract, maar een gebruiksovereenkomst. De Belastingdienst is niet gediend van 'fiscale constructies' (lees: exploitatie- of beheerstichtingen met een bestuur dat geheel of grotendeels overlapt met dat van de vereniging die de accommodatie huurt) die louter zijn ingericht om een btw-teruggave te bewerkstelligen. De Belastingdienst gaat dus alleen akkoord met toepassing van het 6 procenttarief bij ingebruikgeving van sportaccommodatie door 'onafhankelijke' stichtingen, die bij voorkeur ook meerdere gebruikers kennen, zoals bijvoorbeeld bij multifunctionele (sport-) centra of combinaties van sportaccommodaties met kinderopvang en fysiotherapie. Ook gemeenten zijn er in Nederland toe overgegaan sportvoorzieningen in gebruik te geven in plaats van te verhuren en hebben zo een btw-voordeel gerealiseerd van 15 procent (21%-6%) op hun investeringen in sportaccommodaties.

De toepassing van het Sportbesluit, het precies afbakenen wat 'gelegenheden geven tot sportbeoefening' is, wanneer sprake is van een 'niet-winstbeogende exploitant' en wanneer 'misbruik van recht' door de oprichting van een beheerstichting, et cetera, ontwikkelt zich in de loop van de tijd, in de praktijk en door rechtszaken, zowel in Nederland (voor wat betreft de interpretatie en toepassing van het Sportbesluit), als bij het Hof van Justitie van de Europese Unie. Bij dit Hof ging het om de interpretatie en toepassing van de Europese btw-sportvrijstelling. Door enkele recente uitspraken van het Hof van Justitie hierover⁵ is het Nederlandse Sportbesluit op losse schroeven komen staan. In een brief aan de Tweede Kamer van november 2015 geeft de staatsecretaris van Financiën een juridische en financiële analyse van de verruiming van de btw-sportvrijstelling, waarin hij aangeeft dat het Nederlandse Sportbesluit (6% op sportdiensten) de door de EU bedoelde algehele vrijstelling van btw voor sportdiensten (dus: 0% btw) teveel beperkt en aangepast dient te worden. In het financiële deel geeft hij aan dat de 'structurele jaarlijkse opbrengst' voor de Belastingdienst geschat

wordt op 210 miljoen euro, ervan uitgaande dat gemeenten en stichtingen hun investeringen in sportaccommodaties op peil willen houden en deze 210 miljoen euro ergens in hun begrotingen kunnen regelen.⁶ Buiten dat dreigt ook dat de btw-teruggave uit het verleden moet worden herzien. De staatsecretaris sluit zijn brief af met de mededeling dat hij de verruiming van de btw-vrijstelling 'op termijn onvermijdelijk' acht en dat hij geen mogelijkheid ziet om de budgettaire gevolgen in te passen in de vigerende budgettaire kaders.

De Europese btw-sportvrijstelling is bedoeld om sport betaalbaar te houden en bevestigt het karakter van sport als verdienstelijk goed. Niemand in de politiek, van gemeente tot EU, is uit op hogere btw-afdrachten door de sport. En toch is dit wat (waarschijnlijk onbedoeld) lijkt te gaan gebeuren. De invoering van het nultarief leidt ertoe dat de btw op de inkoop niet meer kan worden teruggevraagd, waardoor per saldo aanbieders van sportdiensten te maken krijgen met fors hogere afdrachten aan btw. Dit heeft mogelijk een terugloop in aanbod van sportvoorzieningen en/of een duurder sportaanbod als gevolg, teneinde de hogere btw-afdracht te kunnen betalen. Uit een ondervraging van de Nederlandse gemeenten blijkt dat het overgrote deel van de gemeenten gebruikmaakt van het Nederlandse Sportbesluit (7% geeft aan hier in zijn geheel geen gebruik van te maken) om juist zo sport betaalbaar en toegankelijk te houden (MI/VSG (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016). Hiermee lijkt de Europese btw-vrijstelling een sterk negatief effect te hebben op de Nederlandse sport, ondanks alle goede bedoelingen die hieraan ten grondslag lagen. Drie vragen die hier resteren: Waarom is btw terugvragen eigenlijk niet mogelijk bij hantering van het nultarief? Speelt dit ook in andere landen, of is het Sportbesluit een typisch Nederlands fenomeen? En wat let de Nederlandse overheid om een fonds in te richten waarin ze jaarlijks een bepaald bedrag stort (zeg zo'n 210 miljoen euro), waarmee de bouw van sportaccommodaties wordt gesubsidieerd?

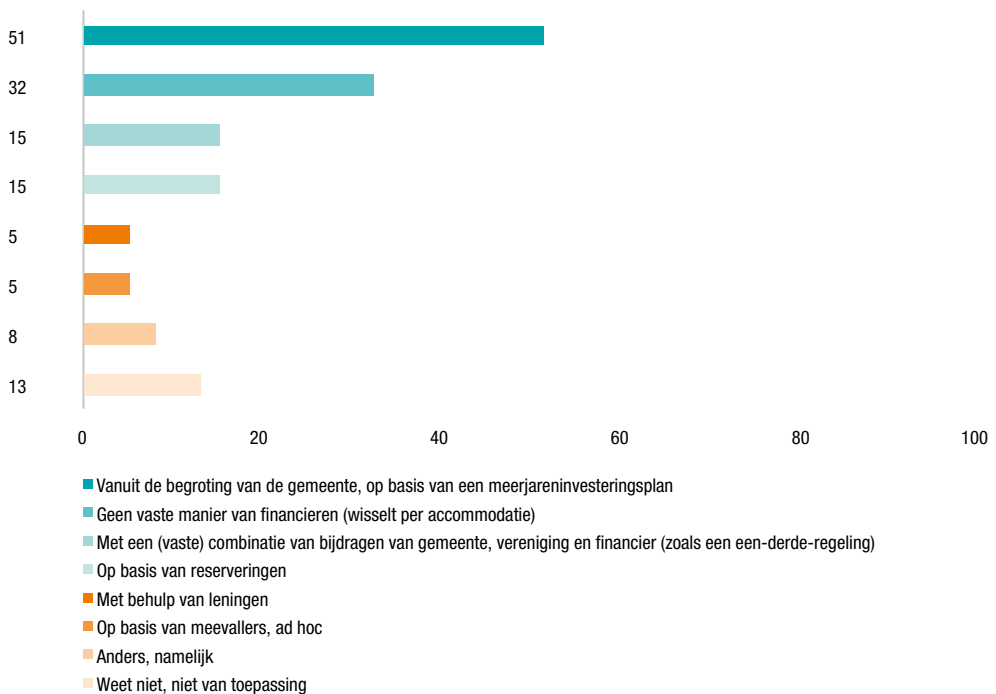
9.2 Financiering sportaccommodaties

In deze paragraaf zetten we uiteen hoe de financiering van sportaccommodaties in zijn werk gaat om zo ook beter te kunnen duiden wat de gevolgen zijn van de eerdergenoemde ontwikkelingen. We richten ons daarbij op het gemeentelijk niveau. De financiering van sportaccommodaties is namelijk overwegend een lokale aangelegenheid. Alleen topsportfaciliteiten met een internationale uitstraling kunnen rekenen op overheidssteun op provinciaal of nationaal niveau. Denk hierbij aan topsportaccommodaties als het Pieter van den Hoogenband Zwemstadion in Eindhoven of het IJstadion Thialf in Heerenveen. Andere accommodaties als sporthallen, sportzalen, gymzalen en sportvelden worden overwegend gebouwd en onderhouden door gemeenten.

De financiële middelen die nodig zijn voor het bouwen van een sportaccommodatie, komen op diverse wijzen beschikbaar. Een derde van de gemeenten geeft aan dat de wijze van financiering wisselt per type accommodatie (32%). Wel blijkt dat vaak sprake is van financie-

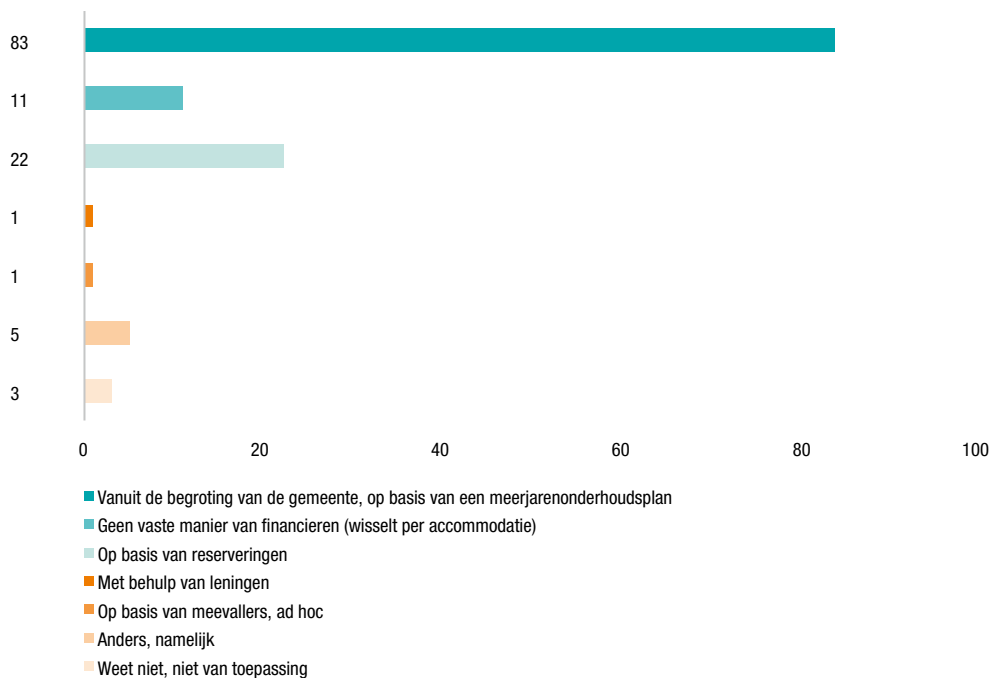
ring vanuit de gemeentebegroting op basis van een meerjareninvesteringsplan (51%). Andere relatief veelgenoemde opties zijn het financieren op basis van reserveringen (15%) en met een (vaste) combinatie van bijdragen van gemeente, vereniging en financier (zoals een een-derde-regeling) (15%) (figuur 9.1). Deze laatste categorie bevestigt het beeld dat is ontstaan op basis van de collegeprogramma's 2014-2018, waaruit viel op te maken dat gemeenten bij het realiseren van sportaccommodaties of sportvelden vaker een aanspraak zullen doen op de gebruikers om een deel van de lasten op zich te nemen (Hoekman en Van der Bol, 2014). Hierbij valt te denken aan verplichte eigen bijdragen van verenigingen bij aanleg van kunstgrasvelden of bij de vervanging van bestaande kunstgrasvelden (Bakker en Hoekman, 2013a).

Figuur 9.1 Wijze van financieren nieuwbouw van gemeentelijke sportaccommodaties (in procenten).

Bron: Mulier Instituut (MI)/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

Figuur 9.2 Wijze van financieren groot onderhoud van gemeentelijke sportaccommodaties (in procenten).

Bron: Mulier Instituut (MI)/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

De financiering van het groot onderhoud aan sportaccommodaties is overwegend vanuit de gemeentebegroting geregeld. In dit geval op basis van een meerjarenonderhoudsplan (83%). Een andere financieringswijze is op basis van reserveringen (22%). Een aantal gemeenten geeft aan dat er geen vaste wijze van financieren is, maar dat dit wisselt per type accommodatie (11%) (figuur 9.2). Dit laatste sluit aan bij de eerder geconstateerde verschillen in overheidssteun tussen sporttakken, zoals de beperkte ondersteuning voor van oudsher elitesporten als tennis of golf en de ruimhartige ondersteuning voor een volkssport als voetbal.

Tabel 9.2 Aanwezigheid meerjarenonderhoudsplannen.

Heeft de gemeente meerjarenonderhoudsplannen voor de gemeentelijke sportaccommodaties?	%
Ja, voor alle gemeentelijke sportaccommodaties	69
Ja, voor de meerderheid van de gemeentelijke sportaccommodaties	15
Ja, voor een minderheid van de gemeentelijke sportaccommodaties	5
Nee, er zijn geen meerjarenonderhoudsplannen voor gemeentelijke sportaccommodaties	5
Nee, maar er wordt wel gewerkt aan meerjarenonderhoudsplannen voor gemeentelijke sportaccommodaties	3
Weet niet, niet van toepassing	3

Bron: Mulier Instituut (MI)/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

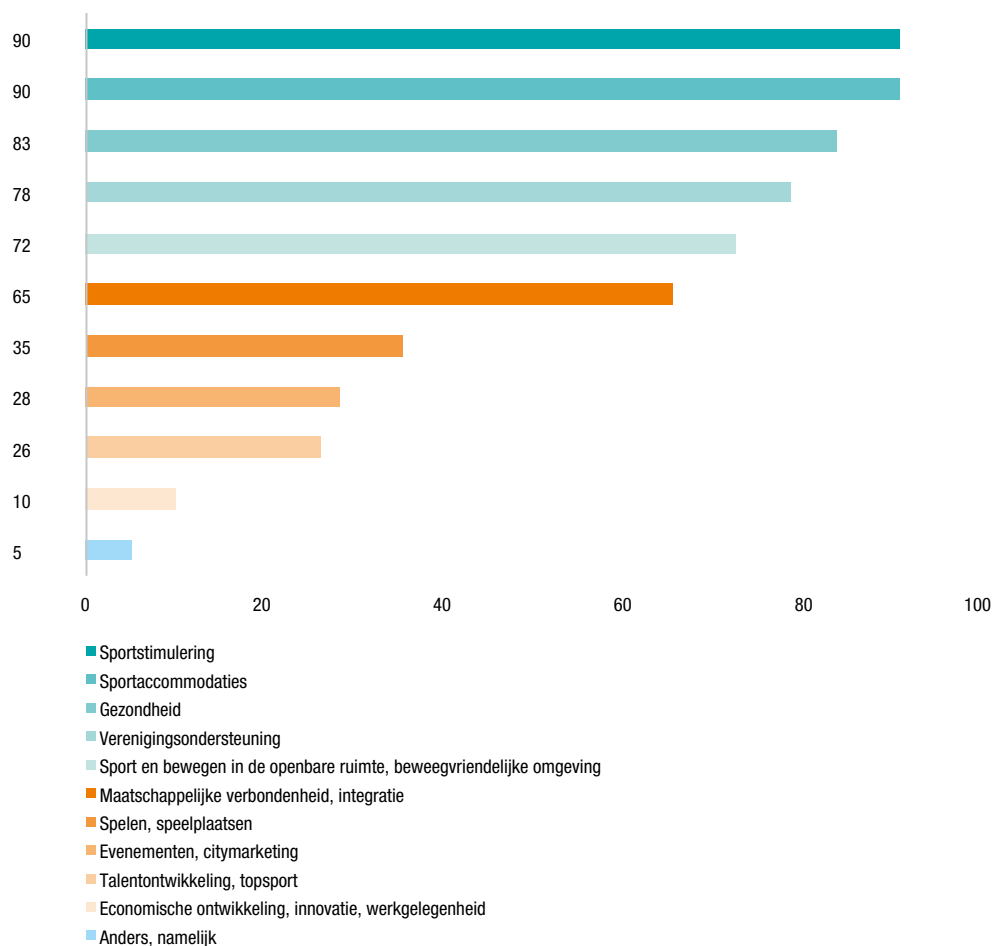
Het beeld wat ontstaat uit de bevraging is dat gemeenten overwegend planmatig te werk gaan en een langetermijnperspectief hanteren. Dit wordt onderstreept door de aanwezigheid van meerjarenonderhoudsplannen voor de gemeentelijke sportaccommodaties (zie tabel 9.2). Verder is het voor de sport geruststellend om te constateren dat daarnaast ruimte is voor incidentele inspanningen van de gemeenten als de situatie daarom vraagt. Wanneer door gemeenten wordt afgeweken van de sportbegroting, betreft het overwegend hogere uitgaven aan sport dan begroot. De oorzaak hiervoor is veelal gelegen in onvoorziene uitgaven voor groot onderhoud of onvoorziene uitbreiding van sportaccommodaties. Dit sluit aan op een eerdere analyse van de jaarverslagen waarin eveneens werd vastgesteld dat incidentele investeringen in sportaccommodaties ervoor zorgden dat de overheidsuitgaven aan sport hoger waren dan oorspronkelijk was begroot (Hoekman en Van den Dool, 2015).

9.3 Uitvoering accommodatiebeleid

Binnen het sportbeleid neemt het accommodatiebeleid een prominente plek in, mede als gevolg van de financiën die hiermee zijn gemoeid. Naast accommodatiebeleid is sportstimulering een belangrijk onderdeel van het gemeentelijk sportbeleid. Dit is nog altijd in lijn met hoe lang geleden de overheidsbemoeyenis voor sport ontstond. De overheidsbemoeyenis met sport begon met het door de overheid voorzien in sportaccommodaties en het scheppen van de noodzakelijke voorwaarden om een sport te kunnen beoefenen. Wel zien we dat het sportbeleid inmiddels veel breder is geworden dan dit alleen. Naast accommodatiebeleid en sportstimulering is gezondheid een prominent thema, evenals de maatschappelijke verbondenheid (zie figuur 9.3). Bij grote gemeenten zijn ook citymarketing en evenementen bijna

vaste onderdelen van het sportbeleid (niet in figuur). Dat neemt niet weg dat sportaccommodaties en het uitvoering geven aan het accommodatiebeleid het belangrijkste en meest centrale onderdeel is van de gemeentelijke inspanning op het terrein van sport.

Figuur 9.3 Onderdelen van het gemeentelijk sportbeleid (in procenten).

Bron: Mulier Instituut (MI)/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

Het accommodatiebeleid van gemeenten kent een aantal speerpunten die ook duidelijk naar voren kwamen in de coalitieprogramma's 2014-2018 (Hoekman en Van der Bol, 2014). Dit zijn vraagstukken rondom (1) beheer en onderhoud, (2) tarieven en (3) capaciteit. Hierbij valt te denken aan het overdragen van beheer en onderhoud en vormen van verzelfstandiging, kostprijsdekken de tarieven en clustering en schaalvergroting van sportaccommodaties of multifunctionaliteit (figuur 9.4). Deze vraagstukken sluiten goed aan bij de voornaamste doelen die worden nagestreefd met het accommodatiebeleid, te weten, betaalbare, bereikbare en toegankelijke sportaccommodaties die goed afgestemd zijn op de vraag van de bevolking en optimaal worden benut.

Een ander vraagstuk dat nadrukkelijk onderdeel is geworden van het accommodatiebeleid, is verduurzaming. Bijna de helft van de gemeenten noemt verduurzaming als belangrijk onderdeel in het huidige accommodatiebeleid. Meer informatie over het thema verduurzaming is te vinden in hoofdstuk 10 van dit brancherapport. In het navolgende richten we ons op aspecten van beheer en onderhoud, tariefstelling en capaciteit.

Beheer en onderhoud

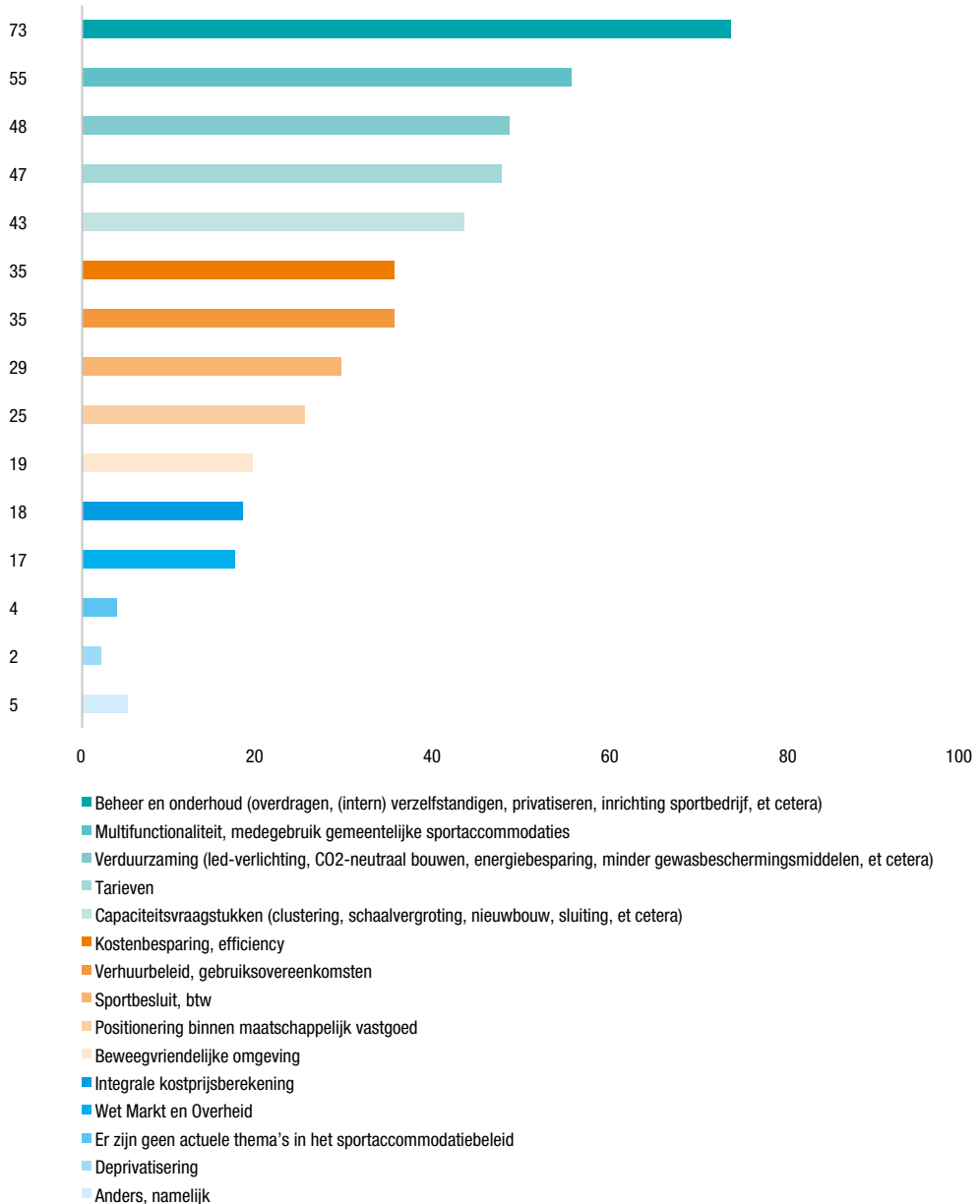
De vele gemeentelijke sportaccommodaties vragen om beheer en onderhoud. Dit kan op diverse wijzen vorm worden gegeven, maar de meest voorkomende manier is nog altijd in een gemeentelijke dienst of afdeling Sport (en Recreatie) of in een gemeentelijke dienst of afdeling voor maatschappelijk vastgoed (tabel 9.3). Toch zien we dat zich veranderingen hebben voorgedaan in de wijze waarop gemeenten omgaan met het beheer en onderhoud van sportaccommodaties. Het verstrekken van een exploitatiesubsidie aan een private partij is al lang geen uitzondering meer en externe verzelfstandiging van het sportbedrijf komt, zeker bij grotere gemeenten (niet in tabel), steeds vaker voor.

Tabel 9.3 Vormgeving uitvoering gemeentelijk sportaccommodatiebeleid (in procenten).

Hoe is de uitvoering van het accommodatiebeleid op dit moment vormgegeven?	%
In een gemeentelijke dienst/afdeling Sport (en Recreatie)	50
In een gemeentelijke dienst/afdeling voor maatschappelijk vastgoed	35
Door een private partij die van de gemeente een exploitatiesubsidie ontvangt	24
Extern verzelfstandigd sportbedrijf	9
Intern verzelfstandigd sportbedrijf	4
Intern verzelfstandigd bedrijf voor maatschappelijk vastgoed	-
Extern verzelfstandigd bedrijf voor maatschappelijk vastgoed	3
Weet niet, niet van toepassing	3
Anders	13

Bron: Mulier Instituut (MI)/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

Figuur 9.4 Thema's in het gemeentelijk sportaccommodatiebeleid (in procenten).

Bron: Mulier Instituut (MI)/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

Het is niet nieuw dat er sprake is van verzelfstandiging en privatisering en dat gemeenten taken en verantwoordelijkheden ten aanzien van sportaccommodaties overdragen aan andere partijen (zie Van den Heuvel en Sterkenburg, 2008). Wel is duidelijk dat in het huidige politieke en financiële landschap het overdragen van verantwoordelijkheden en taken hoog op de agenda staat. Verzelfstandiging en privatisering sluit namelijk aan bij een bestuurlijke visie, waarin van de politiek wordt verwacht dat die vooral stuurt, en de uitvoering onderhevig wordt gemaakt aan marktwerking – met alle bijbehorende verwachte (maar in de praktijk niet altijd gerealiseerde) economische prikkels. Daarnaast vormt verzelfstandiging (of privatisering) niet zelden de uitkomst van een roep om te bezuinigen – al is vaak onduidelijk of de beoogde besparingen kunnen worden gerealiseerd. De recessiepeilingen bij gemeenten (Hoekman et al., 2014) en de coalitieprogramma's (Hoekman en Van der Bol, 2014) laten zien dat gemeenten in verzelfstandiging en privatisering van accommodaties inderdaad een mogelijkheid tot bezuinigen zien. Ook uit de recente ondervraging bij gemeenten blijkt dat de achtergrond van het uitbesteden van taken in het beheer en onderhoud van sportaccommodaties gelegen is in mogelijke kostenbesparing en een streven tot een meer efficiënte bedrijfsvoering. Daarnaast wordt door een derde van de gemeenten aangegeven dat dit niet (meer) wordt gezien als taak van de gemeente, aansluitend op de bestuurlijke visie van 'sturen' in plaats van 'uitvoeren' (tabel 9.4).

Tabel 9.4 Reden voor privatisering of verzelfstandiging.

Indien in het sportaccommodatiebeleid sprake is van verzelfstandiging of privatisering, om welke reden(en) is dat dan?	%
Kostenbesparing	41
Wordt niet (meer) gezien als taak van de gemeente	33
Verbetering effectiviteit	29
Omdat bedrijven en/of verenigingen aangeven taken van de gemeente te willen overnemen	18
Onbekend/bestaat al lange tijd zo	4
Invloed van de Wet Markt en Overheid	2
Weet niet, niet van toepassing	31
Anders	6

Bron: Mulier Instituut (MI)/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

Een interessante ontwikkeling is dat andere organisaties zelf mogelijkheden zien een deel van de activiteiten over te nemen. Dit kan ingegeven zijn door commerciële mogelijkheden die ze zien in het geval van bedrijven of waar het gaat om verenigingen omdat ze het zelf efficiënter kunnen organiseren, bijvoorbeeld door het gebruik van vrijwilligers. Zo worden tennisaccommodaties in de meeste gevallen beheerd en geëxploiteerd door een tennisvereni-

ging omdat de tarieven van de gemeente dermate hoog zijn dat het voor verenigingen kan lonen om het zelf te doen, in plaats van te huren van de gemeente.

9.4 Tariefstelling

De huidige verschillen in gemeentelijke ondersteuning tussen sporttakken zijn te verklaren vanuit de historische ontwikkeling van de diverse sporttakken en de rol die de 'markt' hierin heeft gespeeld. Gemeenten onderkennen dit en geven in ruime meerderheid aan dat het tariefstelsel in de gemeente historisch is gegroeid (tabel 9.5). Wel is zichtbaar dat gemeenten mede als gevolg van de Wet Markt en Overheid kostprijsberekeningen uitvoeren om zicht te hebben op de werkelijke kosten van de accommodaties en hiermee helder te hebben wat de indirecte subsidie is die naar verenigingen toe gaat per type accommodatie (zie bijvoorbeeld Romijn et al., 2013).

Dat de indirecte subsidie substantieel kan verschillen tussen typen accommodaties, is bekend en het gevolg van het eerdergenoemde historisch gegroeide tariefstelsel. Bijstelling hiervan naar een meer evenredige verdeling staat bij diverse gemeenten hoog op de agenda, maar de invoering hiervan vereist een gedegen voorbereiding en een aanpassingsperiode voor de verenigingen om de financiële consequenties hiervan te kunnen verteren. Bij 39 procent van de gemeenten was tariefstelling in het afgelopen jaar onderwerp van discussie, terwijl nog eens 9 procent van de gemeenten recent het tariefstelsel heeft gewijzigd (niet in tabel).

Tabel 9.5 Grondslag van de gemeentelijke tarieven voor sportaccommodaties.

Wat is de grondslag van het huidige tariefstelsel bij de verhuur/exploitatie van gemeentelijke sportaccommodaties?	%
Historisch gegroeid	72
Kostprijsberekeningen	28
Gemeente betaalt een gelijk aandeel van de kosten per sporttak	4
Gemeente betaalt een vast aandeel van de kosten per sporter	2
Vereniging betaalt een vaste vergoeding per sportend lid	1
Weet niet, niet van toepassing	5
Anders, namelijk	9

Bron: Mulier Instituut (MI)/Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) (Monitor Lokaal Sportbeleid), 2016.

De verwachting is dat ook de komende jaren het tariefstelsel nog centraal zal blijven staan. Met de druk op de sportuitgaven en de bestuurlijke ambities om meer taken bij de burger neer te leggen en de gebruiker te laten betalen, is het aannemelijk dat de sporter en hiermee de sportverenigingen een hogere bijdrage van de werkelijke kosten op zich moeten gaan nemen dan nu het geval is. Als de mogelijkheden rondom het instellen van een DAEB afnemen en gemeenten toe moeten naar kostprijsdekkende huren, zal bezien moeten worden welk deel daarvan middels gerichte subsidies nog zal terugvloeien naar verenigingen.

9.5 Capaciteitsplanning

Het derde en laatste centrale vraagstuk in het accommodatiebeleid is het capaciteitsvraagstuk. Hierbij zijn gemeenten vooral geïnteresseerd in de vraag wat de meest optimale configuratie van sportaccommodaties is voor de bevolking. Bij aanpassingen van de capaciteit van gemeentelijke sportaccommodaties gaan gemeenten vooral vraaggericht te werk. Uitbreidingen vinden normaliter plaats wanneer de behoefte toeneemt en er een noodzaak is tot het uitbreiden van de bestaande capaciteit. Om te bepalen of er behoefte is aan uitbreiding van de capaciteit, wordt veelal in beeld gebracht wat de huidige en toekomstige behoefte is. Een sportaccommodatie of sportveld kent immers een afschrijvingsperiode van grofweg tien tot veertig jaar, afhankelijk van het type accommodatie. Benodigde aanpassingen in de behoefte aan sportaccommodaties worden vervolgens door gemeenten opgenomen in een voorzieningennota zodat de bijbehorende financiering hiervoor kan worden meegenomen in de meerjarenbegroting en in de gemeentelijke meerjareninvesteringsplannen (zie ook figuur 9.1 en 9.2).

Om te bepalen of er behoefte is aan extra capaciteit, kan een gemeente gebruikmaken van diverse instrumenten, afhankelijk van het type accommodatie en de ambities van een gemeente. Voor binnensportaccommodaties is er bij de bepaling van de behoefte een duidelijke link naar het onderwijs (zie hoofdstuk 5). De lessen bewegingsonderwijs vinden veelal plaats in gemeentelijke sporthallen, sportzalen en gymzalen. Deze accommodaties worden daarnaast, in de avonden, verhuurd aan sportverenigingen. Omdat gemeenten een wettelijke taak hebben om te voorzien in accommodaties voor bewegingsonderwijs, is de behoefte van het onderwijs voor veel gemeenten een natuurlijk uitgangspunt om te bepalen of de aangeboden binnensportruimte voldoet aan de gestelde normen. Door de toename van het gebruik van binnensportaccommodaties, onder andere doordat bij verschillende sporttakken een deel van de activiteiten (in het winterseizoen) worden verschoven van buiten naar binnen (zoals bij handbal, korfbal, hockey en voetbal), is een richtlijn ontwikkeld door de VNG die aangeeft wat de benodigde behoefte is om over te gaan tot uitbreiding van de binnensportcapaciteit. Deze richtlijn, die is opgenomen in het *Handboek Sportaccommodaties*, geeft aan dat voor de bouw van een sporthal of sportzaal een behoefte van 1.600 uur (40 uur x 40 weken) per jaar moet bestaan. Dit aantal is inclusief onderwijsgebruik. Daarnaast bestaat een richtlijn vanuit NOC*NSF die uitgaat van 1.400 uren sportgebruik (40 uur x 35 weken). Dit aantal

is exclusief onderwijsgebruik. Tot slot is er een meer algemene norm die is opgenomen in de *Planologische Kengetallen*, die de behoefte afleidt van het aantal inwoners in een gemeente. Voor sporthallen wordt een draagvlak genoemd van één sporthal per 15.000 tot 20.000 inwoners. Voor sportzalen geldt een draagvlak van 1 sportzaal per 10.000-12.000 inwoners en voor gymzalen een draagvlak van één gymzaal per drieduizend inwoners.

Voor buitensportaccommodaties zijn richtlijnen, die zijn overeengekomen tussen de VNG, NOC*NSF en individuele sportbonden, vastgelegd in het *Handboek Sportaccommodaties*. Hierin staat aangegeven wat per sporttak, per leeftijdsgroep en in sommige gevallen per speelniveau de richtlijnen zijn om te berekenen wat voor sportruimte er beschikbaar dient te zijn. Op basis van de ledengegevens en teamaantallen van de buitensportverenigingen kan dan berekend worden in hoeverre de huidige capaciteit van accommodaties toereikend is voor de behoefte. In veel gemeenten worden op basis van deze richtlijnen ruimteonderzoeken gedaan om te bepalen wat de huidige en toekomstige behoefte aan sportvelden is (zie www.mulierinstituut.nl/producten/ruimte-instrument/ voor enkele voorbeelden) en om vervolgens daarop de meerjareninvesteringsplannen af te stemmen.

Met behulp van het DSA is het mogelijk de aanwezigheid van accommodaties in de eigen gemeente te vergelijken met nationale kengetallen en met vergelijkbare gemeenten. Hierbij kan specifiek gekeken worden naar wat verzorgingsgebieden zijn van sportaccommodaties om zo een meer afgewogen besluit te kunnen nemen over aanpassingen in de configuratie van sportaccommodaties. Gemeenten worstelen namelijk vaak met de vraag wat nu een zo optimaal mogelijke configuratie van sportaccommodaties is waarbij een hoge bezetting wordt gerealiseerd. Dit betekent dat wordt bezien of met minder sportaccommodaties kan worden volstaan om zo de bestaande exploitatietekorten, bijvoorbeeld als gevolg van een beperkte bezetting, terug te dringen. De gedachte te volstaan met minder accommodaties, lijkt legitiem op basis van de gegevens uit het DSA. Vergelijken we bijvoorbeeld voor de binnensportaccommodaties de aanwezigheid op basis van het DSA met de draagvlakcijfers genoemd in de *Planologische Kengetallen*, dan wordt duidelijk dat er relatief veel accommodaties per inwoner beschikbaar zijn. Het kan natuurlijk ook zo zijn dat de draagvlakcijfers niet (meer) kloppen. Om hier meer duidelijkheid over te krijgen, is onderzoek naar bezettingsgraden in relatie tot verzorgingsgebieden nodig, bij voorkeur uitgesplitst naar verschillen in bevolkingsdichtheid.

Bij het optimaliseren van de configuratie van sportaccommodaties kijken gemeenten naar de mogelijkheden van schaalvergroting en clustering om zo de versnippering van sportvelden terug te brengen en de kosten te beheersen. Het is namelijk bekend dat meerdere kleine buitensportaccommodaties een minder efficiënt gebruik kennen dan één groot sportpark (zie onder andere hoofdstuk 6 in dit brancherapport) en meer kosten met zich meebrengen. Daarnaast wordt overwogen om zwembaden en binnensportaccommodaties te sluiten. Dit kan bijvoorbeeld zijn als gevolg van een daling van het leerlingenaantal en hiermee een afnemende onderwijsbehoefte voor binnensportaccommodaties. Of in geval van zwembaden door gemeentelijke herindelingen, waardoor meerdere zwembaden op de gemeentebegroting komen te staan en de exploitatietekorten hiervan te zwaar drukken op het sportbudget.

Verder springt het aandachtspunt van het vergroten van de multifunctionaliteit in het oog. Gemeenten zien een mogelijkheid in multifunctionaliteit om zo de bezetting van sportaccommodaties te vergroten. Hier wordt sterk ingezet op medegebruik door andere sectoren. Daarbij speelt mee dat de uitvoering van het accommodatiebeleid tegenwoordig ook vaak is ondergebracht in de afdeling maatschappelijk vastgoed (zie tabel 9.3). Dit biedt meer mogelijkheden om sportaccommodaties in te zetten voor bredere maatschappelijke doeleinden.

9.6 Tot slot

Sportaccommodaties vormen het belangrijkste onderdeel in het gemeentelijk sportbeleid. Gemeenten hanteren daarbij een meerjarenperspectief met meerjarenplannen voor onderhoud en nieuwbouw. Naast deze meerjarenplannen blijkt er ruimte te zijn voor incidentele investeringen zoals voor onvoorzien groot onderhoud of nieuwbouw. Dit biedt een van de verklaringen voor het feit dat de sportuitgaven van gemeenten al jaren constant zijn, waar andere sectoren duidelijk te maken hebben gekregen met bezuinigingen. Neemt niet weg dat ook in het gemeentelijk sportbeleid, en in het accommodatiebeleid in het bijzonder, de huidige financiële en politieke realiteit doorklinkt met een streven om te komen tot effectief en doelmatig beleid en een efficiënte inzet van middelen. Niet alleen om de doelen binnen de sportsector te realiseren, maar ook bij het realiseren van bredere maatschappelijk doelen. De nadruk in het sportaccommodatiebeleid op het vergroten van de multifunctionaliteit en voor aspecten van duurzaamheid van sportaccommodaties, bevestigen dit beeld dat sportbeleid om meer gaat dan het laten sporten van de inwoners.

Daarnaast is de verschuiving van de rol die gemeenten wensen in te nemen duidelijk zichtbaar. De uitvoering van het accommodatiebeleid is niet meer per definitie een taak die is belegd bij de afdeling Sport. Steeds vaker wordt gekozen voor andere constructies en varianten van verzelfstandiging en privatisering, waarbij de gemeente vooral stuurt en regisseert en zich minder bezighoudt met de uitvoering zelf. Met deze aandachtspunten trachten gemeenten meer rendement te halen uit het sportbudget. Want meer uitgaven voor sport zijn in de huidige financiële tijden niet realistisch om te veronderstellen.

Dat aanvullende financiering van gemeenten ten behoeve van sport niet in de lijn der verwachting ligt, gelet op de onder druk staande financiële positie van gemeenten, kan een probleem vormen voor de nabije toekomst. Hoewel gemeenten te werk gaan op basis van reserveringen en meerjarige onderhoud- en investeringsplannen, heeft de afschaffing van het Nederlandse Sportbesluit mogelijk gevolgen voor de uitvoering van deze plannen. Door het verdwijnen van de financiële voordelen van het Sportbesluit komen de gemeenten 210 miljoen tekort om het beoogde niveau van nieuwbouw en onderhoud te realiseren. De staatssecretaris geeft weliswaar in een brief aan de Tweede Kamer aan te verwachten dat gemeenten dit geld wel ergens in hun begroting weten te vinden,⁷ maar heel realistisch lijkt dit niet

gelet op de bezuinigingsopgaven waar gemeenten zich voor gesteld zien (Kanne et al., 2015; Hoekman et al., 2014). Het afschaffen van het Sportbesluit zonder compenserende maatregelen zal waarschijnlijk negatieve gevolgen hebben voor de betaalbaarheid en kwaliteit van sportaccommodaties.

Het is aannemelijk dat met de druk op de sportuitgaven en de bestuurlijke ambities om meer taken bij de burger neer te leggen en de gebruiker te laten betalen, de sporter en hiermee de sportverenigingen een hogere bijdrage van de werkelijke kosten op zich moeten gaan nemen dan nu het geval is. De discussies die nu al gaande zijn over de aanpassing van tariefstelsels, blijven de komende jaren spelen in gemeenteland. Zeker ook in het licht van de ontwikkelingen rondom de Wet Markt en Overheid. Als de mogelijkheden rondom het instellen van een DAEB afnemen en gemeenten toe moeten naar kostprijsdekkende huren, zal dit grote gevolgen hebben voor de sportsector. Het is te bezien hoeveel van de indirecte subsidie die nu via de lage gebruikstarieven naar sportverenigingen gaat, in een nieuw systeem nog zullen terugvloeien naar sportvereniging in de vorm van gerichte directe subsidies. Gemeenten proberen met het anders inrichten van beheer en onderhoud (uitbesteden, verzelfstandigen) en door de configuratie van sportaccommodaties te optimaliseren (multifunctionele accommodaties, clustering en schaalvergroting) de effectiviteit en doelmatigheid van het sportaccommodatiebeleid te vergroten. Desalniettemin verwachten gemeenten dat sport simpelweg duurder gaat worden voor de sporter omdat, zeker op termijn, een groter deel van de rekening van de sportaccommodaties bij de gebruikers zal moeten worden neergelegd (Hoekman, 2013).

Noten

1. De vragenlijst is uitgezet onder alle Nederlandse gemeenten. 240 gemeenten hebben de vragenlijst ingevuld (61%).
2. Zie het dossier Wet Markt en Overheid op het Visie- en beleidsplein van de website van de Vereniging Sport en Gemeenten (www.sportengemeenten.nl).
3. TK, vergaderjaar 2015-2016, 34 316, nr. 2.
4. Brief NOC*NSF en VSG betreffende 'Evaluatie en aanpassing Wet Markt en Overheid en de gevolgen voor sport'. Arnhem, 18 december 2015. Download van www.sportengemeenten.nl, dossier Wet Markt en Overheid.
5. In het bijzonder het zogenaamde Bridport-arrest, waarin het Hof vaststelde dat de dienstverlening aan een golfer die niet lid was van de golfvereniging toch vrijgesteld was van btw. Zie TK, Aanslag Handelingen, vergaderjaar 2013-2014, nr. 2748 en TK, vergaderjaar 2015-2016, 34302, nr. 103.
6. TK, vergaderjaar 2015-2016, 34302, nr. 103. Let wel, het gaat niet alleen om btw over bouwkosten van nieuwe accommodaties, maar ook over onderhouds- en schoonmaakkosten.
7. TK, vergaderjaar 2015-2016, 34302, nr. 103.

SnowWorld Zoetermeer

Introductie

Op het terras van SnowWorld Zoetermeer is het een gek aanzicht: een groep vrienden die met mutsen, handschoenen, ski- en snowboardschoenen en dikke jassen aan buiten een biertje en een wijntje drinken. Après-skiën in Nederland, het kan bij SnowWorld Zoetermeer.

De accommodatie

Bij binnenkomst is het contrast met buiten helemaal groot. Men waant zich direct in een 2.500 meter hooggelegen houten chalet en restaurant, compleet met typisch Oostenrijkse hoekbanken en rood-wit gekleurde gordijntjes. Achter de ramen bevindt zich een 200 meter lange skipiste. Het ontbreken van vergezichten reikend tot in Italië doet je beseffen dat je nog altijd in Zoetermeer bent – en niet in Tirol.

Het bedrijf

Wim Moerman, financieel directeur van SnowWorld Zoetermeer, kijkt trots om zich heen wanneer hij wordt geconfronteerd met de omgeving waar hij zijn kantoor heeft en dagelijks rondloopt. “Het wordt alleen nog maar mooier, want na negen jaar onderhandelen met de gemeente Zoetermeer en de provincie Zuid-Holland mag de skipiste worden verlengd van 200 tot 300 meter”, vertelt Moerman. “Het grote obstakel was dat de palen die als onderbouw moeten dienen voor de verlengde piste precies in het Groene Hart worden geslagen.”

De verbouwing geeft aan dat het goed gaat met SnowWorld Zoetermeer. “We zijn in 1996 begonnen met de skihal in Zoetermeer en in 2000 kwam daar de skihal in Landgraaf bij. We draaien al sinds de oprichting zwarte cijfers,” waarmee Moerman benadrukt dat er een markt is voor indoorskiën in Nederland. Een groeiende markt misschien wel. “We zitten nu rond de 500.000 kaartverkopen en 1,2 miljoen bezoeken per jaar. De groei zit met name in mensen die beginnen met skiën en die het in een skihal eerst willen leren voordat ze de Alpen in trekken. Daarnaast komen er ook mensen die ter voorbereiding op de wintersport eerst een paar runs in de skihal willen maken.” Naast deze beginnende en voorbereidende wintersporters zijn de gebruikers van de skihal onder te verdelen in de zakelijke bezoekers (een vergadering gevolgd door skiën en een afsluitend diner), basisschool- en middelbareschoolleerlingen (als schoolreisje of als sportief uitstapje) en de prestatieve skiër en snowboarder. “We organiseren evenementen als het Nederlands kampioenschap en er komen hier regelmatig ski- en snowboardteams uit binnen- en buitenland trainen.”

Toekomstplannen

Er zijn in Nederland naast SnowWorld Zoetermeer en SnowWorld Landgraaf nog vijf skihalren met kunstsneeuw: Skidôme Rucphen, Skidôme Terneuzen, De Uithof Den Haag, SnowPlanet Spaarnwoude en Montana Snowcenter. Daarnaast zijn er diverse indooraccommodaties waar je op een borstelbaan kunt skiën en boarden. “Ik schat niet in dat er ruimte is voor een achtste skihal in Nederland”, zegt Moerman. “We hebben geprobeerd de skihal in Spaarnwoude over te nemen om ons marktaandeel te vergroten, maar dat is tot nu toe op niets uitgelopen.”

Bij het verlaten van de overdekte sneeuwwereld is het buiten nog altijd warm en zonnig. De après-skiërs hebben hun winterjas uitgedaan en zitten in hun T-shirt, maar nog wel met skischoenen aan. Het is een onwerkelijk beeld, waarbij de mensen op het terras de verbinding vormen tussen de realiteit buiten en de onwerkelijkheid binnen in de skihal.

SnowWorld Zoetermeer

- » Buytenparklaan 30, Zoetermeer
- » Jaar van oprichting: 1996
- » 1,2 miljoen bezoeken per jaar
- » Drie pistes en tien liften
- » Steilste piste van Nederland (met een daling van 20%)
- » Aanbod van ski- en snowboardlessen
- » Organisatie van evenementen (zoals het Nederlands kampioenschap)
- » www.snowworld.com/nl/Skibaan/Skibaan

10

Duurzaamheid

» Hugo van der Poel

De helft van de gemeenten noemt duurzaamheid bij de belangrijkste thema's in het lokale sportbeleid (figuur 9.4). Begrijpelijk, net als alle andere maatschappelijke sectoren wordt de sportsector uitgedaagd en door wet- en regelgeving gedwongen na te denken over maatregelen om zuinig en verantwoord om te gaan met schaarse hulpbronnen, zoals energie en water, afvalstromen te beperken en duurzaam te bouwen.

In dit hoofdstuk blikken we kort terug op eerste aanzetten om het thema 'milieu' binnen de sportsector op de agenda te krijgen. De meeste milieubelasting veroorzaakt de sportsector met haar energieverbruik. Hieraan besteden we dan ook relatief veel aandacht in de tweede paragraaf, die wordt gevolgd door wat kleinere paragrafen over water, afval en diverse duurzaamheidsaspecten van de (sportspecifieke) omgeving, waarna dit hoofdstuk wordt afgerond met een slotbeschouwing.

10.1 Inleiding

Het thema 'milieu' heeft voor het eerst serieus aandacht gekregen in het (rijks)sportbeleid met het verschijnen van de nota Goud voor groen (VWS, 1999).¹ In het verlengde hiervan was er rond 2000 een paar jaar geld te vinden op de sportbegroting van het rijk voor projecten op het gebied van milieu, ruimtelijke ordening en recreatie en innovatieve sportaccommodaties. Een belangrijk wapenfeit in die tijd was het afsluiten van het *Convenant op het gebied van energie en milieu voor zwembaden, sporthallen en kunstijsbanen* (Novem, 2000). Vrijwel alle betrokken partijen en koepelorganisaties (de ministeries van EZ, VWS en VROM, NOC*NSF, LC (de voorloper van de VSG), de VKN (de Vereniging Kunstijsbanen Nederland) en de Recron (Vereniging van Recreatieondernemers Nederland) hebben op 8 juni 2000 hun handtekening gezet onder dit convenant. Met hun handtekening gaven ze aan zich te zullen inzetten voor het besparen op energie-, water- en chemicaliëngebruik, afvalstromen te beperken en duurzaam energiegebruik en duurzaam bouwen te bevorderen. De doelstellingen waren ambitieus en SMART gedefinieerd. Zo zou er een energiebesparing worden gerealiseerd van 25 procent in 2010 ten opzichte van 1998, bij minimaal 80 procent van de sportaccommodaties en zou in dezelfde tijdsperiode het gebruik van water en chemicaliën met 20 procent zijn teruggedrongen (Novem, 2000; LC, 2000).

In december 2004 is er een tussenevaluatie geweest van dit 'sportconvenant', waarin wordt gesteld dat de uitvoering van het convenant zich in een 'precaire situatie' bevindt (B&A, 2004, p.4). Het convenant heeft weliswaar goede voorbeelden van energiebesparing opgeleverd, maar er blijken in 2004 slechts zeshonderd van de in totaal 2.200 accommodaties² deel te nemen. Dat wil zeggen, als deelnemer geregistreerd te zijn, want slechts een klein deel (6% van de doelgroep) doet actief mee op een wijze die was voorzien in het convenant. De hoofdvraag in de tussenevaluatie is dan ook: Hoe moet het verder met het sportconvenant? De conclusie is ongekend helder: stoppen (a.w., p.5-6). Tot die conclusie komt men omdat aan geen van de voorwaarden wordt voldaan die van het convenant (alsnog) een succes zou kunnen maken: er is geen draagvlak bij de partijen die hebben getekend, er zijn geen financiële middelen beschikbaar, er wordt niet gemonitord en er is daarmee geen vergelijkingsmateriaal beschikbaar.³ Verder: 'beloond' of 'gestraft' worden accommodaties toch wel door de kostenbesparingen die ze kunnen realiseren door bijvoorbeeld minder energie te gebruiken en de steeds strengere wet- en regelgeving op milieugebied.

Het eerste sportconvenant waarbij overwegend publieke partijen en koepelorganisaties betrokken waren, heeft dus weinig opgeleverd en is voortijdig ontbonden. Interessant is dat in de *Quick scan Sport & Milieu* van het bureau Research voor Beleid, die voorafging aan de nota *Goud voor groen*, de achteraf profetische conclusie is te vinden dat 'het beleidsveld sport en milieu noch binnen de provinciale en lokale overheid noch binnen het overgrote deel van de sportsector erg [lijkt] te leven. Sportbonden stellen zich [...] veelal volgend op, terwijl overheden hun prioriteiten elders hebben liggen' (Maas et al., 1998, p.23). Dat het thema niet erg leefde, werd onderbouwd met de constatering dat de milieubelasting door de sport geen al te groot probleem werd bevonden en dat daar waar actie nodig was, reeds initiatieven werden ondernomen. Toch werd aanbevolen om aandacht te besteden aan het thema sport en milieu. Enerzijds omdat er 'bestaande, kansrijke mogelijkheden [zijn] om de milieubelasting door sport verder terug te dringen', en anderzijds omdat betrokken partijen, met name op het lokale niveau, zich 'vaak nog weinig bewust zijn van het probleem en de verbetermogelijkheden' (a.w., p.26).

10.1.1 De materialiteit van sportpraktijken

Vijftien jaar na deze wat moeizame start is het thema milieu terug, nu vooral onder de noemer duurzaamheid. Duurzame ontwikkeling is ontwikkeling die aansluit op de behoeften van het heden zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen, aldus de nog steeds gehanteerde omschrijving van het begrip duurzaamheid door de VN-commissie Brundtland uit 1987. Bij duurzame ontwikkeling is sprake van een evenwicht tussen maatschappelijke, ecologische en economische belangen, vaak aangeduid als rekening houden met People, Planet & Profit (de Triple P-benadering). In dit hoofdstuk ligt de nadruk op (het beperken van schadelijke) effecten van sport op natuur en milieu (planet).

Duurzaamheid is gekoppeld aan de materialiteit van sportpraktijken. Zelfs denksport gaat gepaard met bepaald materiaalgebruik en vindt plaats in een denksportcentrum, of in elk geval een gebouw, waaraan bepaalde eisen worden gesteld qua verlichting, verwarming, et cetera. Bij de materialiteit van sportpraktijken kunnen we een ruwe indeling maken in vier typen materialiteit:

1. het menselijk lichaam (soms in combinatie met dierlijke lichamen, zoals honden en paarden);
2. relatief makkelijk verplaatsbare sportmaterialen (ballen, schoenen, kleding, sticks, speren, boten, et cetera);
3. stroomeenheden, zoals energie (wind, benzine, elektriciteit, et cetera), water en afval;
4. vaste en tijdelijke sportspecifieke en natuurlijke (zee, meer, strand, et cetera) omgevingen, geschikt voor sportief medegebruik.

Naast de materialiteit van sportpraktijken zelf – de materiële component van de beoefening van sport – is vanuit duurzaamheidsperspectief ook de materiële component van direct aan de sportbeoefening gekoppelde praktijken relevant, waarbij de belangrijkste zijn het aan de sportbeoefening gerelateerde vervoer en parkeren, opslag (botenhuizen, kleedkamers, koudemiddelen bij ijsbanen, et cetera), onderhoud en de sporthoreca (kantines, clubhuizen). Als het over sportaccommodaties gaat, worden vaak deze ondersteunende voorzieningen meegenomen. Maar in de praktijk nemen kantines en clubhuizen in de wet- en regelgeving, exploitatie, onderhoud, eigendom, et cetera vaak een andere positie in dan de sportspecifieke voorzieningen. Daarmee moet rekening worden gehouden als er (duurzaamheids)beleid ten aanzien van ‘de sportaccommodaties’ wordt ontwikkeld.

Wie kan het snelst en het verst op zonne-energie? Ook van duurzaamheid is sport te maken.

De sporter kijkt normaal gesproken naar de verschillende vormen van materialiteit vanuit het prestatieperspectief: Hoe kunnen de diverse materialen het beste worden gebruikt of ingezet voor de te leveren sportprestatie? Het kan wel 'de sport' zijn om zo veel mogelijk voortstuwingskracht te halen uit een zuchtje wind of liter benzine, maar ook dat is gezien vanuit het prestatieperspectief en heeft niets te maken met duurzaamheid.

Vanuit het prestatieperspectief is eigenlijk alleen de duurzame inzet van het eigen lichaam (en de eventuele dieren) van belang. Het thema 'duurzaamheid' komt dan ook de sport binnen via de zorg (bouw, onderhoud, exploitatie en beheer) voor de materialen die nodig zijn voor, of ondersteunend zijn aan de sportbeoefening. Dat kan op grofweg twee manieren. Aspecten van duurzaamheid komen mee met de materialen zelf, bijvoorbeeld in de vorm van eigenschappen, financieringsvoorwaarden of gebruiksaanwijzingen. Of de beheerders of exploitanten van de sportvoorzieningen gaan belang hechten aan het duurzame karakter van de voorziening en op zoek naar (vormen van inzet van) materialen met een meer duurzaam karakter. Dit toenemend belang van het duurzame karakter van de sportmaterialen is het gevolg van druk vanuit de leden van de sportvereniging, wettelijke bepalingen en voorschriften, kostenvoordelen of een combinatie van deze en mogelijk nog andere beïnvloedende factoren.

Uiteindelijk ontstaat een (meer) duurzame sportvoorziening door de combinatie van:

1. sturing op duurzaamheid, ofwel omdat betrokkenen intrinsiek gemotiveerd zijn voor een duurzame omgang met materialen, ofwel omdat men daartoe wordt verleid (met subsidies) of gedwongen (door wet- en regelgeving);
2. de beschikbaarheid of aanwezigheid van (duurzame) materialen en/of gebruikswijzen;
3. een min of meer vanzelfsprekende of geroutineerde duurzame omgang met die materialen en gebruikswijzen, ondersteund door daarvoor geëigende protocollen, registraties, kennis en competenties.

10.1.2 Circulaire economie

In dit brancherapport gewijd aan sportaccommodaties, gaat de aandacht vooral uit naar de twee vormen van accommodatiegerelateerde materialiteit: de stroomeenheden (energie, water en afval) en de (sportspecifieke) omgeving. De vraag is telkenmale wat de aanknopingspunten zijn voor een meer duurzaam gebruik van de materialen en wat daarvoor al aan beleid is ontwikkeld en aan maatregelen genomen. Leidend daarbij is het streven naar een circulaire of kringlooeconomie. In zo'n circulaire economie wordt als eerste gestreefd milieubelasting en gebruik van eindige grondstoffen zo veel als mogelijk te beperken door ten minste verspilling tegen te gaan. Een voorbeeld is het delen van goederen en gebouwen, in plaats van bezitten (en relatief weinig gebruiken). Vervolgens wordt voor de energie, het water, de grondstoffen en omgevingen die noodzakelijk zijn, in dit geval om te sporten, gezocht naar hernieuwbare bronnen en/of zodanig gebruik van (natuurlijke) kringlopen of circulatiesystemen, dat de kringloop of circulatie niet in gevaar komt. Voorbeelden zijn wind- en

zonne-energie, hergebruik van afval en een zodanig sportief medegebruik van stranden, meren en bossen, dat er geen blijvende negatieve effecten op die natuurlijke omgevingen zijn waar te nemen. Sportverenigingen kunnen hier ook actief bijdragen aan door bijvoorbeeld bij het clubhuis verzamelpunten in te richten voor papier, plastic en/of kleding. Tot slot dient gebruik van eindige voorraden van (fossiele) energie, water en grondstoffen dat (vooralsnog) onvermijdbaar is, zo efficiënt mogelijk te gebeuren en optimaal afgestemd te worden op de vraag.

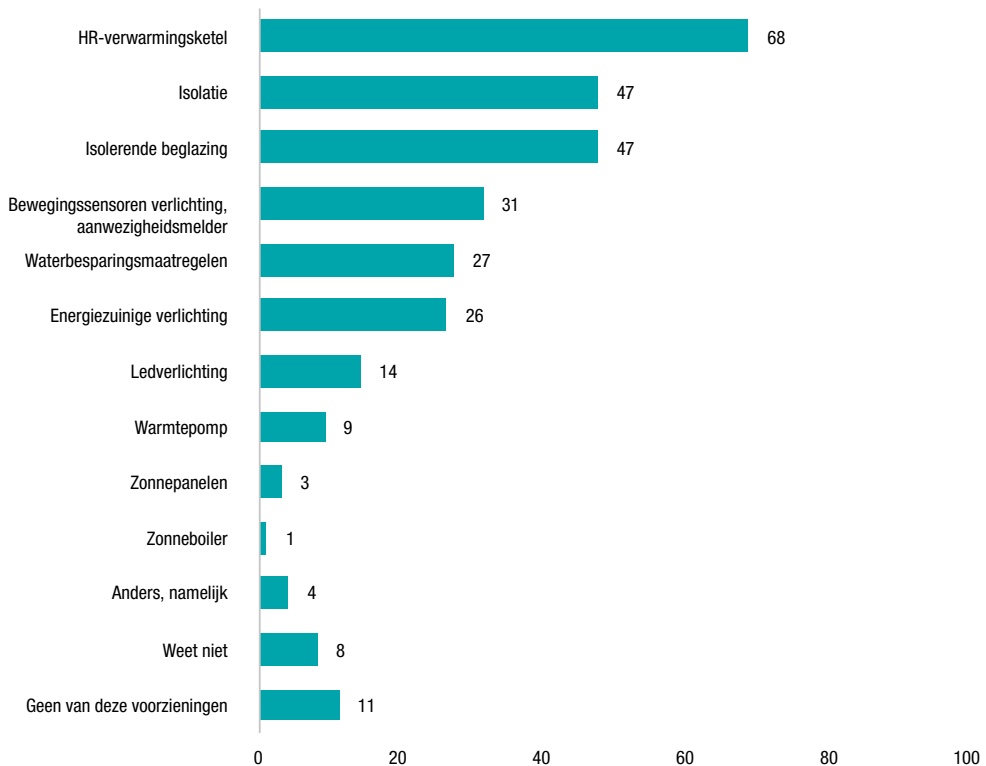
10.2 Energie

De milieubarometer (zie paragraaf 10.2.6) geeft aan dat de voornaamste milieubelasting door sportspecifieke voorzieningen voortkomt uit het energiegebruik. De meeste milieuwinst kan dus gepakt worden door energiebesparende maatregelen te nemen en te opteren voor hernieuwbare energiebronnen. We besteden daarom de meeste aandacht aan energie, met de kanttekening dat voor specifieke takken van sport de verhoudingen wel kunnen verschillen. Bij kunstijsbanen wordt meer (niet-hernieuwbare) energie verbruikt dan bij denksportcentra of zeilen op een meer.

10.2.1 Energiegebruik en energieproductie

Energiegebruik in de (ondersteuning van de) sport betreft hoofdzakelijk verlichting, koeling/verwarming/warm water, ICT en (keuken)apparatuur. Verder valt nog te denken aan het gebruik van (fossiele) brandstoffen en elektriciteit in de sport zelf (auto- en motorraces, verzamelen van golfballen op een drivingrange), in het beheer van sportvoorzieningen (gemechaniseerde vormen van maaien en bemesten) en bij verplaatsingen ten behoeve van de sport (van en naar uitwedstrijden, materiaalvervoer bij roeien). Het streven naar een kringloop-economie (hier ook wel de trias energetica genoemd) impliceert allereerst energieverpilling tegen te gaan, door de vraag naar energie zo veel als mogelijk te beperken, zonder afbreuk te doen aan het beoogde doel. Bijvoorbeeld het doven van lampen in ruimtes of op velden waar niemand aanwezig is, het dichten van kieren en het plaatsen van drangers op deuren en het beperken van het stand-by-staan van computerapparatuur. Vervolgens is het dan zaak om, voor zover energiegebruik nodig is, zo veel mogelijk hernieuwbare energiebronnen (wind, zon, getijdenstroming) te gebruiken. In 2015 gebruikte bijna een op de vijf verenigingen met een eigen accommodatie groene stroom en had 3 procent van deze verenigingen zonnepanelen (figuur 10.1). Als derde en laatste stap is het dan zaak fossiele brandstoffen zo efficiënt en weinig milieubelastend als mogelijk in te zetten.

Figuur 10.1 Energiebesparende maatregelen bij sportverenigingen met een eigen accommodatie en/of kantine (in procenten).

Bron: Van der Poel en Van Kalmthout, 2015.

Behalve zuiniger omgaan met energie kan de sport ook bijdragen aan het opwekken en/of opslaan van (hernieuwbare) energie. Door de daken van kantines, kleedkamers en overdekte sportvoorzieningen te beleggen met zonnepanelen, kunnen sportaccommodaties (deels) in hun eigen energiebehoefte voorzien en in sommige gevallen zelfs uitgroeien tot energieleverancier voor huishoudens in de omgeving of voor elektrische auto's op de parkeerplaats van de sportvoorziening. Ook gebruik van aardwarmte, restwarmte (bijvoorbeeld bij kunstijsbanen), vergisting van organisch (rest)materiaal en windenergie zijn interessante opties, zowel vanuit financieel oogpunt als vanuit de wens de maatschappelijk toegevoegde waarde van sport te vergroten (RvO, 2015).

10.2.2 Verlichting

Bij verlichting geldt in de sportwereld als belangrijkste onderscheid de verlichting die nodig is bij de sportbeoefening zelf en de overige verlichting in onder meer het clubhuis en de kleedkamers, langs paden, toegangswegen en op de parkeerplaats.

Volgens een rapport van Novem dat midden jaren negentig verscheen, kon het energiegebruik voor verlichting in sportgebouwen minstens een kwart lager, zo zouden praktijkvoorbeelden uitwijzen. Vooral in oudere sportgebouwen konden met een meer doelmatig gebruik en inzet van nieuwe technieken tientallen procenten worden bespaard op de kosten voor verlichting (Novem, z.j., p.4). De besparingen zouden gerealiseerd kunnen worden door een mix van maatregelen, in het bijzonder door minder branduren en lager geïnstalleerd vermogen. Minder branduren kunnen worden gerealiseerd door maximaal gebruik te maken van daglichttoetreding en dynamisch gebruik van licht (alleen verlichting aan als er daadwerkelijk wordt gesport of mensen aanwezig zijn). Ongeveer een derde van de sportverenigingen met een eigen accommodatie maakt in 2015 gebruik van bewegingssensoren (figuur 10.1). Een lager geïnstalleerd vermogen is mogelijk met de nieuwste lampen en optimale plaatsing van de armaturen. Verder kan nog gekeken worden naar de mogelijkheid om licht te dimmen.

Een nieuw type verlichting dat veel van deze besparingsmogelijkheden in zich heeft, is ledverlichting (Duurzaam Verenigen, z.j.a, p.1). Rond 2010 zijn de eerste sportvelden aangelicht met ledverlichting. In 2015 zijn er een paar honderd voetbal-, atletiek-, tennis- en hockeyaccommodaties waar de sporters in ledlicht spelen. Daarnaast wordt ledverlichting in en om de kantine gebruikt. In totaal meldt een op de zeven verenigingen met een eigen accommodatie het gebruik van ledverlichting en een op de vier verenigingen meer algemeen het gebruik van energiezuinige verlichting (figuur 10.1).

Ledverlichting heeft diverse voordelen. Het zorgt voor minder lichthinder door minder verstrooiing en de lampen gaan tot tien keer langer mee dan conventionele lampen. Ze gebruiken minder energie bij statisch gebruik en aanmerkelijk minder energie bij dynamisch gebruik. Met dat laatste wordt bedoeld dat de lampen dimbaar zijn en zonder problemen aan- en uitgezet kunnen worden. Dat is vooral relevant bij de vele kunstgrasvelden die het laatste decennium op de sportparken zijn aangelegd en waarop bijna jaarrond in de avonduren wordt getraind. In plaats van de hele avond de lampen vol te laten branden, is het met ledverlichting mogelijk – desgewenst met bewegingssensoren en/of een mobiele telefoon – de verlichting aan te passen op het trainingsschema en de training geheel of gedeeltelijk af te werken met gedimd licht, slechts een half veld aan te lichten, et cetera. Ledverlichting kan ook goed worden aangestuurd door bewegingssensoren bij aanrijroutes, in de fietsenstalling, in de kleedkamers en in toiletgroepen.

Terugverdientijden voor ledverlichting die anno 2015 worden genoemd, variëren tussen de vijf en vijftien jaar en worden in belangrijke mate bepaald door de gebruiksintensiteit en het al dan niet dynamisch gebruik van de verlichting. Naar verwachting zullen de kosten van ledverlichting dalen als de marktomvang toeneemt. Het verspreidingstempo zal verder worden bepaald door de afschrijvingen op de bestaande verlichting. Over het algemeen zal de conventionele verlichting pas vervangen worden door ledverlichting als de conventionele verlichting is afgeschreven.

10.2.3 Koeling, verwarming en isolatie

Met een energiescan kan een sportaccommodatie worden doorgelicht op energieverbruik. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar de eerste stap van de trias energetica, het tegengaan van energielekken. De scan biedt een handreiking voor maatregelen om energieverstopping tegen te gaan, van eenvoudig en goedkoop (drangers op deuren, kierdichting, sensoren, waterbesparende douchekoppen) tot vergaande maatregelen in de sfeer van dak-, vloer- en/of spouwmuurisolatie, natuurlijke ventilatie en aanschaf van een hoogrendementsketel. Vervanging van oude koel- en vrieskasten door A+++-apparatuur wordt vaak over het hoofd gezien, maar kan doorgaans voor een aanzienlijke daling van het energiegebruik zorgen. Isolatie en isolerende beglazing is bij de helft van de verenigingen met een eigen accommodatie aanwezig, de hoogrendementsketel al bij zeven van de tien verenigingen (figuur 10.1).

Gebouwen hebben vanaf 1975 standaard geïsoleerde muren en vanaf 1983 standaard vloerisolatie. Veel van dit soort maatregelen zijn nu opgenomen in het Bouwbesluit, dat voor het laatst in 2015 is aangepast (www.bouwbesluitinfo.nl). Enige twijfel of dit bij sportgebouwen, en in het bijzonder door vrijwilligers gebouwde clubhuizen, altijd is gebeurd, lijkt terecht. Hoe dan ook, met relatief beperkte investeringen in isolatie kunnen aanzienlijke besparingen op de energiekosten worden gerealiseerd. Voor de isolatie van daken is het 'groene dak' een interessante optie. Een dak met sedums, mossen, vetplanten en/of kruiden kan zowel voor koeling zorgen in de zomer als warmte vasthouden in de winter en dempt pieken in de waterafvoer (Duurzaam Verenigen, z.j.b, p.2).

Bij grote accommodaties als zwembaden en kunstijsbanen kan het interessant zijn te bezien of de warmte die in de afvoerlucht of het afvoerwater zit, of vrijkomt bij ijs maken, kan worden hergebruikt voor voorverwarming van water of lucht, of kan worden opgeslagen in de aarde.

10.2.4 Van teruggave ecotaks naar subsidie voor energiebesparende maatregelen

Vanaf 2000 tot eind 2015 konden sportverenigingen de energiebelasting op hun energierekening (ecotaks) terugvragen. Belasting op energiegebruik is (bedoeld als) een stimulans om verspilling van energie tegen te gaan. Waarom dan een uitzondering voor sportverenigingen, die eerder oogt als een stimulans op grootverbruik? De reden daarvoor is er in gelegen dat midden jaren negentig het kabinet besloot het belastingstelsel te 'vergroenen', door belasting op energie in te voeren en tegelijkertijd de belasting op arbeid en kapitaal te verlagen. Omdat verenigingen, anders dan bedrijven en particulieren, geen vennootschaps- respectievelijk inkomstenbelasting betalen, werd voor verenigingen een teruggaveregeling ontworpen. In de loop der tijd is de energiebelasting steeds verder opgeschroefd, maar is het bedrag beschikbaar voor compensatie niet meegegroeid. De teruggave is in de loop der tijd dan ook gezakt naar 50 procent van de betaalde energiebelasting in 2015 (Janssens, 2015).

Tegen de achtergrond van stijgende energieprijzen en de wens het energieverbruik bij sportverenigingen te beperken, hebben Bruins Slot en Dijkstra, beide Tweede Kamerlid voor respectievelijk CDA en D66, in het najaar van 2012 aan de minister van Sport gevraagd om het ook voor sportverenigingen mogelijk te maken beroep te doen op een subsidierege-

ling voor energiebesparende maatregelen. Dit omdat (wederom) de sportverenigingen van bestaande subsidieregelingen voor bedrijven en particulieren waren (en zijn) uitgesloten. De minister heeft daarop onderzoek laten doen en is vervolgens gekomen met een nieuwe subsidieregeling voor energiebesparende maatregelen bij sportverenigingen, ingaande per 1 januari 2016 (Janssens, 2015).

Met de teruggave van ecotaks aan sportverenigingen was jaarlijks 9,3 miljoen euro gemoeid. Verenigingen kregen gemiddeld 1.400 euro per jaar terug (VWS, 2015, p.5), zijnde 50 procent van de betaalde energiebelasting en gemiddeld 1 procent van de begroting van de sportvereniging. In totaal maakten ongeveer zesduizend verenigingen gebruik van de regeling teruggave ecotaks, oftewel een kwart van alle verenigingen. De nieuwe subsidieregeling kent vaste percentages voor investeringen in zonneboilers, isolatie, ledverlichting, en dergelijke, waarvoor het totaalbedrag van 9,3 miljoen van de oude ecotaksregeling beschikbaar is. De nieuwe regeling krijgt een looptijd van vijf jaar (VWS, 2015, p.6). Met de investeringen in energiebesparende maatregelen kunnen de verenigingen hun energiekosten drukken, zodat de afschrijving op de isolatie of de zonnepanelen kan worden gedekt en na een zekere 'terugverdiertijd' een financieel voordeel wordt ervaren door geringere uitgaven aan energie. Om eventuele liquiditeitsproblemen te ondervangen, is VWS met de Stichting Waarborgfonds Sport (SWS) tot afspraken gekomen, zodat verenigingen met borgstelling van SWS toegang hebben tot leningen met lage rentelasten. Van de ruim 9 miljoen euro die op jaarbasis beschikbaar is, wordt daartoe 3 miljoen euro per jaar in een fonds gestort, waarmee de borgstelling door SWS mogelijk wordt en de rente op bankleningen voor energiebesparende maatregelen laag gehouden kan worden (www.rvo.nl/energiebesparingsportaccommodaties; Van der Poel en Van Kalmthout, 2015).

Na aftrek van het geld voor het borgstellingsfonds resteert 6 miljoen euro per jaar voor subsidie. Met de looptijd van de regeling van vijf jaar betekent dat een maximale impuls van 30 miljoen. Sportverenigingen krijgen 30 procent van hun investeringslasten terug. Anders dan bij de teruggaveregeling voor de ecotaks, die alleen toegankelijk was voor sportverenigingen, kunnen nu ook exploitatiestichtingen⁴ van sportvoorzieningen een beroep doen op de subsidieregeling. Voor hen geldt dat ze 15 procent van de investeringslasten kunnen terugkrijgen. Daarnaast zullen deze stichtingen in de regel per saldo 15 procent btw op hun inkoopkosten kunnen terugkrijgen als uitvloeisel van het Sportbesluit (zie paragraaf 9.1).

Met de subsidieregeling wordt meer dan 100 miljoen aan investeringen uitgelokt en ontstaat in de sportwereld een serieuze afzetmarkt voor ledverlichting, zonnepanelen, slimme thermostaten en isolatiemateriaal. Dit betekent een impuls voor leveranciers, installateurs, aannemers en adviseurs. De schaalvergroting leidt naar verwachting tot schaalvoordelen, die zich zullen vertalen in lagere prijzen voor zonnepanelen en ledlampen, bij verbeterende prestaties, met als gecombineerd effect kortere terugverdiertijden. Daarmee wordt het voor verenigingen en stichtingen nog eerder (financieel) aantrekkelijk om te investeren in energiebesparende maatregelen.

De nieuwe subsidieregeling lijkt inhoudelijk goed aan te sluiten op het verzoek van de Kamerleden Bruins Slot en Dijkstra. Niettemin betitelde Bruins Slot de nieuwe regeling als een 'spreekwoordelijke sigaar uit eigen doos', omdat met de nieuwe subsidieregeling de bestaande

compensatieregeling voor de ecotaks verdwijnt. De sportsector is in dat opzicht terug bij af (Janssens, 2015). Daar komt bij dat bij een gemiddelde subsidie van 10.000 euro per vereniging of exploitatiestichting in enig jaar maximaal zeshonderd aanvragers van de nieuwe regeling kunnen profiteren,⁵ daar waar in 2015 nog zesduizend verenigingen voor hun ecotaks werden gecompenseerd. In totaal zijn er 14.000 verenigingen met een eigen accommodatie en/of kantine en met de potentie om verspilling van energie tegen te gaan.

10.2.5 Het energieakkoord en de gevolgen voor de sportsector

In 2013 is het *Energieakkoord voor duurzame groei* (SER, 2013) gesloten tussen de regering en veertig maatschappelijke organisaties. Dit is de Nederlandse uitwerking van Europese afspraken om in 2020 te kunnen beschikken over 14 procent hernieuwbare energie. Er is wat dit betreft nog werk te verrichten, want Nederland zat in 2013 op 4,5 procent hernieuwbare energie. Daarnaast is er een Energie Efficiëntie Richtlijn die Nederland verplicht het energieverbruik in 2020 met 100 petajoule omlaag gebracht te hebben, hetgeen overeenkomt met het energieverbruik van 1,5 miljoen huishoudens.

De ambities vastgelegd in het *Energieakkoord voor duurzame groei* vergen op korte termijn een grote omslag in denken en doen in alle hoeken en gaten van de samenleving. De sportsector wordt in het kader van het energieakkoord gezien als een vorm van bedrijvigheid en krijgt als zodanig te maken met bepaalde verplichtingen. Zo is de Wet Milieubeheer aangepast en vallen zwembaden en sportaccommodaties nu onder het zogeheten Activiteitenbesluit als hun verbruik hoger is dan 50.000 kWh of 25.000 m³ aardgasequivalenten. Dat houdt in dat de 'drijvers van deze inrichtingen' verplicht zijn energiebesparende maatregelen door te voeren die een terugverdientijd hebben van minder dan vijf jaar. Deze maatregelen worden opgenomen in de Erkende Maatregelenlijst (bijlage 10 van de Activiteitenregeling). De lijsten die gelden voor zwembaden, sporthallen, sportzalen, sauna's, sportvelden en combinaties daarvan, zijn 10 december 2015 vastgesteld door de Adviesgroep Erkende Maatregelen, waarin bedrijven, de rijksoverheid, de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RvO) en brancheorganisaties zitting hebben. Naar verwachting worden die lijsten in de tweede helft van 2016 gepubliceerd en effectief. Voor zwembaden is er overigens al wat langer een 'breed gedragen lijst besparingsmaatregelen' (RvO, 2016, p.18), met daarop maatregelen als kierdichting, aanwezigheidsdetectie voor verlichting en glijbaanpompen, warmteterugwinning ventilatielucht, et cetera. De lijsten worden regelmatig geactualiseerd om te blijven aansluiten op de (prijs)technische ontwikkelingen. Er zijn ook Maatregelenlijsten voor acties met een terugverdientijd tussen de vijf en vijftien jaar. Voor deze maatregelen geldt geen verplichting ze te treffen. Ze bieden een handreiking naar de meer ambitieuze 'drijvers van inrichtingen' op het terrein van sport en recreatie en komen in aanmerking voor bedoelde subsidie.

In elk geval tot de tijd dat de verplichte maatregelen worden ingevoerd, kunnen verenigingen en stichtingen met subsidieregelingen zoals net besproken, tot het nemen van de gewenste maatregelen worden verleid. De vraag is of subsidie te zijner tijd nog beschikbaar gesteld mag worden voor zaken die verplicht zijn.

10.2.6 Milieubarometer

De Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) promoot het gebruik van de Milieubarometer van de Stichting Stimular (Groot, 2016). Op de website www.milieubarometer zijn sinds begin 2016 uitkomsten te zien voor gymzalen en zwembaden. Het idee is dat wanneer voor voldoende gymzalen, zwembaden en in de toekomst ook andere sportaccommodaties milieugegevens worden aangeleverd, duidelijk wordt wat de gemiddelde milieubelasting van de diverse sportaccommodaties is. Dit geeft de individuele gemeente of exploitant de mogelijkheid de milieuprestaties van de eigen voorziening(en) te vergelijken met dat gemiddelde en zo gericht op zoek te gaan naar mogelijkheden de eigen milieuprestaties te verbeteren. Van gymzalen is op basis van de ingevoerde gegevens begin 2016 bekend dat de milieubelasting vooral terug te voeren is op elektriciteit en brandstof/warmte, dus energiegebruik. Voor elektriciteit wordt als kengetal gegeven 22 kWh/m² (spreiding 13-32) en voor verwarming wordt een gemiddelde van 2,6 m³ gas/m³ gebouwinhoud (spreiding 1,8-3,3) genoteerd.

RvO (2016, p.3) meldt dat er in Nederland zevenhonderd openbare zwembaden zijn, die in totaal 1,6 miljoen MWh aan gas en elektriciteit gebruiken. Dat komt neer op bijna 2.300 MWh per zwembad. Uit de Milieubarometer komt dat dit energiegebruik zo'n 85 procent van de milieubelasting van zwembaden vormt, waarmee duidelijk is dat inzetten op energiebesparing de meeste potentie heeft om de milieubelasting van zwembaden te verminderen. Als nu met de Milieubarometer van jaar tot jaar het energiegebruik van zwembaden wordt gevolgd, kunnen we niet alleen per zwembad zien wat het effect is wat genomen milieumaatregelen, maar – vermenigvuldigd met het totaal aantal zwembaden, liefst uitgesplitst naar type – ook in de zwembadsector als geheel. In paragraaf 10.2.8 gaan we hier verder op in.

10.2.7 Energy Service Company

Een relatief nieuwe ontwikkeling is het vastleggen van (een gegarandeerde) energiebesparing in een energieprestatiecontract (EPC). Dit houdt in dat een bedrijf de eigenaar of exploitant van een sportaccommodatie geheel ontzorgt op het gebied van energie(besparing) en zich daarbij garant stelt voor een minimaal te bereiken energiebesparing in een vastgestelde termijn van bijvoorbeeld vijftien of twintig jaar. Het bedrijf (de Energy Service Company of ESCo) ontwikkelt hiertoe een meerjarenplan, waarin zaken als onderhoud, beheer van de energie-installaties en coaching op energiegebruik zijn opgenomen. Relevante subsidies en fiscale zaken worden geregeld en er wordt vastgelegd hoe gebouw en installaties worden opgeleverd bij het aflopen van het EPC. De ESCo wordt betaald uit de kosten voor het onderhoud en de besparing op de energiekosten.

Het EPC garandeert de exploitant van de accommodatie een zekere energiebesparing. Wordt die besparing niet gehaald, dan is het risico voor de ESCo. Wordt de beoogde besparing overtroffen, dan is meestal afgesproken het profijt te delen tussen exploitant en ESCo. De voordelen voor de exploitant zijn evident: na afloop van het contract heeft de exploitant een relatief energiezuinige accommodatie en daarmee minder energiekosten. Wordt de besparing overtroffen, dan zijn er zelfs voordien al lagere kosten. Om de beoogde besparing te realiseren

en liefst zelfs te overtreffen, is de ESCo scherp op nieuwe mogelijkheden energie te besparen, en zal die implementeren zodra die voordeel opleveren. Dit is de corebusiness van de ESCo. De kennis en kunde op dit terrein zal bij de ESCo aanmerkelijk groter zijn dan bij de exploitant. De ESCo neemt met de zorg voor de energiebesparing ook de zorg voor de installaties en het gebouw over⁶ om de gewenste besparing te kunnen bereiken. Dat leidt niet tot minder onderhoudslasten (uit de middelen daarvoor wordt de ESCo betaald), maar wel tot minder overhead. In plaats van dat het management zich (met weinig verstand van zaken) bezighoudt met zonnepanelen, aanwezigheidsdetectiesystemen en warmteterugwininstallaties, relevante subsidies en gerelateerde fiscale regelingen, kan het zich bezighouden met de eigen corebusiness, zoals de zorg voor aantrekkelijk en veilig zwemaanbod.

Voorbeelden van ESCo's in de sportwereld zijn het EPC dat de gemeente Rotterdam afsloot voor negen zwembaden in Rotterdam, waarmee 34 procent reductie op de energiekosten en 15 procent vermindering van de onderhoudslasten wordt gerealiseerd en het EPC voor de Hanzehal in Zutphen, dat leidt tot 30 procent energiebesparing (RvO, 2015).

10.2.8 Totaal energiegebruik en energielasten

Er zijn verschillende pogingen gedaan het totale energiegebruik in de sport in kaart te brengen. Los daarvan bestaan er enkele bronnen die behulpzaam zouden kunnen zijn om tot dergelijke schattingen te komen. Vooralsnog zijn de uitkomsten nogal wisselend. Meestal ontbreekt een bronvermelding of beschrijving van de herkomst van de data, zodat niet na te gaan is hoe de schattingen tot stand zijn gekomen en hoe betrouwbaar ze zijn.

Volgens Nuon is de gemiddelde sportclub in Nederland jaarlijks 15.000 euro kwijt aan energielasten (Nuon, 2015, p.3).⁷ Met ongeveer 24.000 sportverenigingen in Nederland⁸ zou dit neerkomen op 360 miljoen euro per jaar. Nuon schat het totale aardgasverbruik van Nederlandse sportverenigingen op 200 miljoen kubieke meter. Met een prijs van 55 cent per kubieke meter komt dit uit op 110 miljoen euro.⁹ Uitgaande van 110 miljoen euro voor gas zouden sportverenigingen $360 - 110 = 250$ miljoen euro uitgeven aan elektriciteit, hetgeen bij een elektriciteitsprijs van 12 cent/kWh neerkomt op 2,1GWh.¹⁰ Dat zou overeenkomen met het verbruik van 670.000 huishoudens.

RvO haalt in de brochure *Verduurzamen van sportaccommodaties* ook cijfers van Nuon aan, zonder verdere bronvermelding. Nu gaat het om 12.000 sportaccommodaties die jaarlijks 228 miljoen m³ aardgas verbruiken ($\times 55$ cent per m³ = 125 miljoen euro) en 1 miljard kWh (= 1Gwh $\times 12$ cent per kWh = 120 miljoen euro). 'Het gemiddelde energieverbruik van een sportvereniging bedraagt circa 19.000 m³ aardgas en 80.000 kWh. De energierekening ligt jaarlijks tussen 10.000 en 20.000 euro en vormt 15-20 procent van de begroting' (RvO 2015, p.3).

Het CBS komt in de *Rapportage Sport 2014* tot een totaal aan lasten voor sportclubs van 1.229 miljoen euro, waarvan 22 procent, oftewel 270 miljoen euro, aan huisvestingskosten. Onder huisvestingskosten vallen behalve energie ook de kosten van water en de huur van gebouwen en terreinen (Tiessen-Raaphorst (red.), 2015, p.160). Het CBS komt voor particuliere sportaccommodaties op 240 miljoen aan huisvestingskosten (21% van een totaal van

1.142 miljoen aan lasten; idem, p.156). De bruto-uitgaven van overheden aan sportaccommodaties bedragen volgens het CBS 1.267 miljoen (idem, p.154). Hier zitten ook energielasten in, en dan met name van de gemeentelijke binnensportaccommodaties. Bij de buitensportaccommodaties worden de huisvestingskosten van kantines, inclusief de energielasten, meestal betaald door de vereniging. De regelingen voor de verlichting rond sportvelden wisselen per gemeente en per tak van sport. De gemiddelde uitgaven aan energie op de gemeentelijke sportbegrotingen per inwoner waren 2,6 euro in 2014 (Hoekman en Van den Dool, 2015, p.17). Getotaliseerd voor de Nederlandse bevolking komt dat neer op 44 miljoen euro aan gemeentelijke uitgaven aan energielasten in sportvoorzieningen.

Als we er nu van uitgaan dat een derde van de huisvestingskosten bij sportverenigingen (= 90 miljoen euro) en particuliere sportaanbieders (= 80 miljoen euro) naar energiekosten gaat, dan zou op basis van deze CBS-gegevens de gehele sportsector $44+90+80 = 214$ miljoen euro uitgeven aan energielasten.

Cailin Partners en W/E Adviseurs in samenwerking met Duurzaam Verenigen hebben in opdracht van de provincie Gelderland het energiebesparingspotentieel van sportaccommodaties (en schoolgebouwen) in de provincie in kaart gebracht (Bonthuis et al., 2015). Er is specifiek gekeken naar voetbal, tennis, atletiek en hockey en er zijn ook gegevens meegenomen over zwembaden en sporthallen. Daarnaast heeft er een uitdieping plaatsgevonden voor de regio Achterhoek. Om vergelijkingen te kunnen maken, is het verbruik uitgedrukt in aantal kWh en m³ gas per vierkante meter, waarbij is uitgegaan van de oppervlakte van 'de gehele accommodatie' (a.w., p.11). Er wordt niet aangegeven wat tot 'de gehele accommodatie' wordt gerekend en wat niet. Maar afgaand op de vierkante meters die worden opgenomen in de tabellen, lijkt het alleen om de clubgebouwen te gaan. Zo beslaan de bijvoorbeeld negen atletiekaccommodaties tezamen 3.623 m², oftewel 402 m² per vereniging, de afmetingen dus van een clubhuis van 8 bij 50 meter. Op soortgelijke wijze komt men bij 147 tennisverenigingen uit op clubhuizen met een gemiddelde oppervlakte van 365 m², bij 26 voetbalverenigingen op clubhuizen van 652 m² en de ene hockeyvereniging op een clubhuis van 575 m² (a.w, p.12-14). Voordat we in de volgende paragraaf met deze cijfers (kunnen) gaan rekenen, dienen er een paar kanttekeningen te worden gemaakt.

Ten eerste is het voor het gasverbruik inderdaad zo dat het meeste, zo niet het gehele gebruik, kan worden toegerekend aan het clubhuis, voor verwarming en warm water. Maar het verbruik aan elektriciteit wordt sterk beïnvloed door het al dan niet aanwezig zijn van veldverlichting en eventueel zelfs veldverwarming en mogelijk onderhoud. Er zijn twee opties: ofwel deze verbruikscijfers van de veldverlichting en dergelijke zitten in de gepresenteerde verbruikscijfers, maar die vertonen dan een grote spreiding naar vereniging, afhankelijk van de hoeveelheid veld- of baanverlichting die staat opgesteld. Voordat met gemiddelden van een beperkt aantal voorzieningen totalen uitgerekend kunnen worden, zal dan eerst duidelijk moeten zijn dat de geselecteerde voorzieningen representatief zijn. Ofwel dit verbruik voor veldverlichting en dergelijke zit niet in de gepresenteerde verbruikscijfers. In dat geval is sprake van een forse onderschatting van het totale energieverbruik door deze vier takken van sport.

Ten tweede is met name bij elektriciteit de vraag of de cijfers het totale verbruik weergeven of het gesaldeerde verbruik. Met andere woorden: Is wel/niet rekening gehouden met het feit dat bij sommige verenigingen sprake kan zijn van enige vorm van eigen elektriciteitsproductie (bijvoorbeeld door windenergie of zonnepanelen), waardoor de consumptie van energie geleverd door derden is gedrukt?

Ten derde is de aandacht gericht op (het energieverbruik) door verenigingen. Maar enerzijds hebben verenigingen soms het clubhuis ondergebracht bij een pachter, die dan bijvoorbeeld ook opdraait voor de energiekosten van de kantine. Anderzijds komt het voor dat ze huren van een beheersstichting of commerciële exploitant, waarmee evenmin de energiekosten zichtbaar worden in de begroting van de vereniging. Soms ook delen verenigingen een accommodatie, of hebben soms wel en soms geen accommodatie, zoals bijvoorbeeld bij atletiek. Kortom: Welke energielasten zijn nu precies wel en niet meegenomen, en is dat overal op dezelfde wijze gedaan?

10.2.9 Naar een indicator energiebesparing bij sportaccommodaties?

Als we ontwikkelingen op het gebied van duurzaamheid en milieu in de sportwereld zouden willen gaan volgen (SCP, 2012, p.64-65), is duidelijk dat we allereerst de ontwikkeling in energiegebruik dienen te volgen, aangezien dit de meest milieubelastende factor is.

We concluderen op basis van paragraaf 10.2.8 heel voorzichtig dat het totale energieverbruik door de sportsector in Nederland ergens tussen de 200 en 250 miljoen euro ligt, uitgaande van de Nuon-cijfers zoals gepresenteerd door RvO (245 miljoen euro) en de schatting op basis van CBS-cijfers (214 miljoen euro).

Om tot preciezere cijfers te komen en het energiegebruik echt te kunnen volgen, is opvolging van de 'Gelderse' aanpak (Bonthuis et al., 2015) gewenst. We hebben met het DSA redelijk goed zicht gekregen in aantallen en typen accommodaties. Het is nu zaak om per type accommodatie betrouwbare gemiddelde energiegebruikscijfers te verkrijgen, zodat we per type accommodatie het totale gebruik in kaart kunnen brengen en kunnen gaan volgen. Daarmee kan dan per accommodatietype inzichtelijk worden of er sprake is van energiebesparing en, zo ja, in welke mate. Als we dit voor alle accommodaties kunnen doen, hebben we vervolgens ook een indicator voor (de ontwikkeling van) het gebruik van energie door de Nederlandse sportaccommodaties.

De kanttekeningen gemaakt in de vorige paragraaf geven aan dat we erg voorzichtig moeten zijn met extrapoleren naar totalen vanuit de cijfers gepresenteerd in het onderzoek van Cailin Partners. Daarom alleen bij wijze van voorbeeld: het gemiddelde gasverbruik van de negen onderzochte atletiekverenigingen wordt berekend op 4.638 m³. Stel dat deze verenigingen representatief zouden zijn voor de ongeveer 190 Nederlandse atletiekverenigingen,¹¹ dan komt het totale gasverbruik door de Nederlandse atletiekverenigingen uit op afgerond 880.000 m³. Bij voetbal zou op soortgelijke wijze berekend het gaan om een verbruik in de orde van 41 miljoen m³ en bij tennis om bijna 6 miljoen m³. Rekenen we weer met een gasprijs van 55 cent per m³, dan zijn de totale uitgaven aan gas door atletiek 770.000 euro, bij

voetbal 22,5 miljoen euro en bij tennis 3,3 miljoen euro. Op vergelijkbare wijze zijn de uitgaven aan elektriciteit te berekenen.

Met behulp van de Milieubarometer kunnen soortgelijke berekeningen worden uitgevoerd. We zagen hiervoor dat er gemiddelden zijn berekend voor elektriciteitsgebruik per vierkante meter en gasgebruik per kubieke meter. Stel nu dat we van gymzalen zouden weten wat de gemiddelde oppervlakte en wat de gemiddelde gebouwinhoud is, dan kunnen we uitrekenen hoeveel gas en elektriciteit gemiddeld wordt verbruikt in een gymzaal. Aandachtspunten hierbij zijn onder meer of wordt gerekend met de oppervlakte van en het volume boven de sportvloer, of met de oppervlakte en inhoud van het totale gebouw. En of het om een vrijstaand gebouw gaat of een in pandig gymlokaal. Waarschijnlijk wordt de spreiding in milieuprestaties minder groot als er uitgesplitst kan worden op dit soort kenmerken van gymzalen. De volgende stap is dan om het gemiddelde gebruik te vermenigvuldigen met het totaal aantal gymzalen, zodat we een kengetal hebben van het totale gas- en elektriciteitsgebruik door gymzalen.¹² Wat voor gymzalen geldt, geldt natuurlijk ook voor andere typen accommodaties waar de Milieubarometer wordt toegepast.

Voor het milieubeleid is het vooral van belang te zien of de totale CO₂-uitstoot wordt gereduceerd. Beleidsmatig is de vertaling in euro's van groot belang, omdat een terugdringen van de energielasten praktisch gezien toch wel een erg belangrijke reden is om energiebesparende maatregelen door te voeren. Door om te rekenen naar euro's moet uiteindelijk ook blijken dat de sommen kloppen. Immers, het totaal berekend op basis van de uitgaven aan energie door CBS en RvO, moet overeenkomen met het totaal dat wordt berekend op basis van de gemiddelde lasten per type accommodatie, zoals die bijvoorbeeld uit de Milieubarometer naar boven komen.

10.3 Water

Water kan een (grote) rol spelen in sportspecifieke omgevingen (zoals bij zwembaden en ijsbanen, bij watervelden voor hockey en de berekening van gravelbanen bij tennis) en als natuurlijke omgeving voor sporten als zeilen, roeien en surfen. Daarnaast speelt water een rol bij de instandhouding van het menselijk lichaam (dorst lessen, douchen, toiletgang, koeling) en het schoonmaken en koelen van sportmaterialen en -voorzieningen. Water is dus een aspect of element van de andere vormen van materialiteit, maar tegelijkertijd een stroomoeneheid, vergelijkbaar met energie.

Overeenkomstig de trias energetica zou men kunnen spreken van een trias aquatica: tegengaan van verspilling, inzet van hernieuwbare waterbronnen en efficiënt en zo min mogelijk milieubelastend watergebruik. Waterbesparende maatregelen zijn onder meer het gebruik van waterbesparende douchekoppen en toiletten, het gebruik van doseringssystemen (zoals douches die na een paar minuten stoppen met het afgeven van water) en goed droog

reinigen voordat nat gereinigd wordt. Beperking van warmwatergebruik levert een dubbele besparing op aan energie en water. Met hernieuwbare waterbronnen wordt bedoeld zo veel mogelijk gebruikmaken van de natuurlijke circulatie van water (regen, neerslag, grondwater, beken/rivieren, zee, verdamping, regen), zonder die circulatie in gevaar te brengen en rooibouw te plegen op bestaande watervoorraden (grondwater, bronnen, meren, rivieren). Bij efficiënt watergebruik moet worden gedacht aan afstemming van de waterkwaliteit op het doel. Zo hoeven sportvelden niet beregend te worden met leidingwater, maar kan dat ook met regenwater.

Water stroomt in Nederland niet vanzelf maar wordt gekaderd door onder meer de Waterwet, de Wet Milieubeheer, provinciale grondwaterverordeningen en waterschapskeuren. Naar verwachting zullen veel van deze regelingen in 2018 een plek hebben in een overkoepelende Omgevingswet. De zorg gaat enerzijds uit naar de kwantiteit en anderzijds naar de kwaliteit. Sportvelden die beregend worden om droogteschade aan het gras tegen te gaan, kunnen bijvoorbeeld geconfronteerd worden met een tijdelijk verbod op het onttrekken van grondwater wanneer in een lange droge zomer de grondwaterstand onder een kritiek punt komt. Sowieso geldt overal een meldplicht voor onttrekkingen aan grond- en oppervlaktewater boven een bepaald volume per uur, en dienen er leges betaald te worden voor wateronttrekkingen. Het is niet ondenkbaar dat in de toekomst grenzen worden gesteld aan, of een verbod gelegd op het gebruik van leidingwater voor beregening op sportvelden.

Veel aandacht is er naast de kwantiteit van het water (tegaan van verspilling, het niet in gevaar brengen van het watercirculatiesysteem en het optimaliseren van de mix van gebruikte watersoorten/bronnen) voor de kwaliteit van het water. Ook hier geldt dat het verstandig is de vervuiling van water zo veel mogelijk te beperken, te zoeken naar voor het milieu zo min mogelijk belastende methoden om water te zuiveren en als laatste zo efficiënt mogelijk om te gaan met (de afvoer van) vervuild water. Binnen enkele jaren zal het uitspoelen van meststoffen en chemische bestrijdingsmiddelen die nu op sportvelden worden gebruikt grotendeels of geheel gestopt moeten zijn (zie verder paragraaf 10.5). Een nieuwe vraag betreft het uitspoelen van de rubber infill waarmee de meer recente kunstgrasvoetbalvelden zijn ingestrooid. Deze kleine korreltjes geraken op allerlei manieren van het veld en komen al dan niet via drainagesystemen in het oppervlaktewater terecht, om zo uiteindelijk bij te dragen aan de plastic soep in de oceanen.

Op 23 mei 2012 is de *Green Deal Verduurzaming Zwembaden* getekend door de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, de staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu, VSG, Optisport en de KNZB, die liep tot eind 2012. De inzet was dat er een aanpak zou komen gericht op betere samenwerking en kennisdeling tussen de betrokken partijen, bewustwording van duurzame mogelijkheden en alternatieven binnen de zwembadsector, lagere exploitatielasten en terugdringen van het gebruik van fossiele brandstoffen en grondstoffen. De regeling is niet verlengd, maar de betrokken partijen gaan door in de geest van de Green Deal, onder meer in de vorm van kennisuitwisseling in 'duurzaamheidskringen'.

10.4 Afval

Zoals in de inleiding opgemerkt, houdt het ideaal van een circulaire economie in dat er geen afval meer bestaat. Dat begint met het vermijden van de productie van afval, bijvoorbeeld door minder of geen verpakkingsmateriaal te gebruiken, scherp in te kopen zodat geen zaken overtollig zijn en weggegooid moeten worden, et cetera. Vervolgens zou alles wat resteert na gebruik (een kunstgrasveld dat is afgeschreven en wordt vervangen, een kapotte lamp, een slappe tennisbal, een sporthal die na veertig jaar 'op' is) idealiter gebruikt moeten kunnen worden als grondstof voor nieuwe producten. Tot slot, als er echt geen volwaardige toepassing van het afval meer te vinden is, zou verwijdering ervan liefst zodanig moeten gebeuren dat het milieu daardoor niet wordt belast en er wellicht nog enig voordeel te halen is, door bijvoorbeeld verbranding voor energie- op warmteopwekking, of door het te storten en zo land te maken.

In het Activiteitenbesluit zijn voorschriften opgenomen, gericht op het minimaliseren van de productie van afval, en ook vanuit andere wet- en regelgeving kunnen bepalingen komen, al naargelang de omvang en aard van het afval (al dan niet gevaarlijk, zoals asbest). Verenigingen en 'drijvers van sportvoorzieningen' kunnen door hun inkoopbeleid bijdragen aan de circulaire economie. Ze kunnen bijvoorbeeld producten inkopen van gerecyclede materialen en rekening houden met de mogelijkheid nieuwgekochte materialen en opstellen in de toekomst te kunnen recyclen. Daarnaast kan worden ingezet op afvalscheiding. Boven een bepaalde ondergrens (bijvoorbeeld meer dan vijfhonderd plastic bekertjes per week) is men daartoe zelfs verplicht, tenzij dit redelijkerwijs niet kan worden gevergd.

10.5 De (sportspecifieke) omgeving

10.5.1 Duurzaam beheer van sportvelden

Al in het rapport van Research voor Beleid (1998) is sprake van een mogelijk verbod op 'bestrijdingsmiddelen', maar pas in september 2013 laat staatssecretaris Mansveld weten het gebruik van 'gewasbeschermingsmiddelen' geheel te willen verbieden. De Branchevereniging Sport en Cultuurtechniek (BSNC) werd daardoor niet verrast, getuige onder andere een publicatie uit 2010 over alternatieve methoden voor milieuvriendelijk beheer van sportvelden. Toch komt 2017 wel erg snel en stelt de BSNC een Green Deal voor. Het duurde even, maar op 22 oktober 2015 kon de *Green Deal Sportvelden 2020* worden afgesloten tussen het Ministerie van Infrastructuur en Milieu, NOC*NSF, Cumela Nederland, VHG, VSG, de golfsector, VEWIN, natuur- en milieufederaties en BSNC, waarmee de branche tot 2020 de tijd krijgt methoden te ontwikkelen voor milieuvriendelijk en chemievrij onderhoud van sportvelden (De Mol et al., 2014).

Nederland kent een Wet gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Wgb) die de toelating van dit soort middelen regelt. De uitvoering van de Wgb en bijhorende besluiten en regelgeving berust bij het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Ctgb),

zie www.ctbg.nl). Middelen die worden ingezet om (de groei van) gewenste planten (zoals gras op een voetbalveld van natuurgras) tegen verdringing of aantasting door onkruid, insecten, mossen, slakken en schimmels te beschermen, zijn gewasbeschermingsmiddelen. Biociden doden schadelijke organismen, zoals bijvoorbeeld algen op kunstgrasvelden of tennisbanen.¹³ Met de nota *Gezonde groei, duurzame oogst* (IenM, 2013) geeft de Nederlandse overheid aan in navolging van de EU te willen gaan werken volgens de principes van Integrated Pest Management (IPM). Het leidende principe van IPM lijkt op dat van de eerder aangehaalde trias energetica, hetgeen er in dit geval op neerkomt dat het streven erop gericht moet zijn gewasbeschermingsmiddelen en biociden pas in te zetten als allerlei andere stappen eerst zijn gedaan, er geen alternatief meer is en niet-gebruik gepaard zou gaan met onevenredige schade, in dit geval aan sportvelden. IPM begint dus met de inzet van preventieve maatregelen (zoals bescherming van nuttige organismen, goede bemesting, gebruik van goed en ter plekke passend zaai- en plantgoed); monitoring van ziekten en plagen, zodat vroegtijdig en lokaal kan worden ingegrepen; gemotiveerde inzet van bestrijdingsmiddelen (ter voorkoming van resistentie, gebruik van zo veel mogelijk biologische, fysische of anderszins niet-chemische bestrijdingsmiddelen); uitvoering van bestrijding (bij voorkeur dan in kleine doses en lagere frequentie) en registratie van inzet van middelen en gebruikte methodes. Dit alles leggen terreinbeheerders vast in een gewasbeschermingsplan. De Green Deal geeft de diverse partijen in de branche (aannemers, terreinbeheerders, leveranciers) tot 2020 de tijd om op het gebied van preventie, monitoring en inzet van niet-chemische bestrijdingsmiddelen een zodanige ontwikkeling door te maken, dat de inzet van chemische middelen vanaf 2020 in het normale beheer van sportvelden niet meer nodig is.

Een manier om problemen met (het gebruik van chemische middelen op) natuurgrasvelden te voorkomen, is overgaan naar kunstgrasvelden. Helaas komt men dan nieuwe problemen tegen. Ten eerste vergt het onderhoud en schoonhouden van kunstgrasvelden, en meer algemeen alle min of meer kunstmatige sportvloeren, zoals roodzand kunstgrasbanen op tennisparken en kunststof atletiekbanen, ook de inzet van chemische middelen, zoals bijvoorbeeld bij de bestrijding van algen. Daarnaast hebben deze voorzieningen niet het eeuwige leven, en is de vraag na tien tot twintig jaar wat te doen met de afgeschreven kunstgrasmat.

10.5.2 Duurzaam bouwen

Bij duurzaam bouwen komen de hiervoor genoemde maatregelen bijeen. Men bouwt dan vanuit het idee zowel bij de bouw, maar vooral bij het gebruik van het gebouw, weinig tot geen energie en water te gebruiken en weinig tot geen afval te produceren. Voor zover dat toch gebeurt, betreft het dan bij voorkeur hernieuwbare bronnen van water en energie en 'afval' kan zo veel mogelijk verder als nieuwe grondstof. Bij duurzaam bouwen worden de energieprestatie, CO₂-uitstoot en afvalproductie in het ontwerp van het gebouw meegenomen, zodat bijvoorbeeld het vermogen van de installaties optimaal kan worden afgestemd op de isolatiewaarden van het gebouw: in een goed geïsoleerd gebouw hoeft immers minder verwarmd en minder gekoeld te worden.

De Stichting Klimaatvriendelijk Aanbesteden en Ondernemen (SKAO) stimuleert het gebruik van een CO₂-Prestatieladder. Dat is een hulpmiddel om de CO₂-uitstoot van een gebouw of bedrijf in kaart te brengen en zo te kunnen sturen op CO₂-reductie. Bijvoorbeeld door een betere prestatie te belonen met punten of een fictieve prijskorting in een aanbestedingsprocedure. Bijzonder aan de CO₂-Prestatieladder is dat het niet werkt met ge- en verboden, maar dat het bedrijven uitdaagt te komen met maatregelen die leiden tot CO₂-reductie, waarbij bedrijven dus zelf een afweging kunnen maken wat in welke situatie het meest effectief en doelmatig is.

10.6 Tot slot

In de *Quick scan Sport & Milieu* van Research voor Beleid (1998), nu bijna twintig jaar geleden gedaan, was de insteek 'milieu' en niet 'duurzaamheid'. Het zijn twee onderwerpen die in de tijd en in de praktijk in elkaar zijn gaan overlopen. Handzaam in dit rapport is enerzijds de clustering in negen milieuaspecten en anderzijds in tien sportclusters (a.w., p.2). De milieuaspecten zijn ontleend aan de 'Milieutoets', die toentertijd in ontwikkeling was en betreffen achtereenvolgens energiegebruik, mobiliteit, gebruik van grondstoffen, afvalstromen, emissies naar lucht, bodem respectievelijk water, het groene milieu en hinder. Bijna al deze aspecten zijn in dit hoofdstuk langsgesproken. Daarmee hebben we, in plaats van een 'milieutoets', in dit hoofdstuk een aanzet gegeven voor een 'duurzaamheidstoets' op accommodaties, die vorm kan krijgen door op elk aspect de vraag te stellen of en hoe verspilling kan worden tegengegaan en voor zover niet, of er duurzame (hernieuwbare, niet-schadelijke) alternatieven zijn. En als het onvermijdelijk is dat op de 'oude weg' wordt doorgedaan, hoe dat zo verstandig mogelijk kan en hoe kan worden gewerkt aan een duurzamer alternatief op termijn. Het milieuaspect 'hinder' oogt in eerste instantie misschien wat vreemd, maar ook hiervoor gelden deze vragen, vanuit het idee dat activiteiten die geen of minder hinder oproepen, minder weerstand oproepen en (mede daardoor) een betere toekomstkans hebben. Denk hierbij bijvoorbeeld aan gemotoriseerde sporten of autoverkeer dat wordt gegenereerd door sportevenementen.

Wat betreft de clustering van sporten in tien sportclusters (zie a.w., p.88), zou het goed zijn om de indeling en cijfers te actualiseren met de aantallen accommodaties die in dit onderhavige brancherapport worden gepresenteerd. Zo krijgen we een precies en actueel beeld van de omvang van het sportareaal en daarmee de aard en omvang van de problematiek. Zo hebben we sinds 1998 de introductie gehad van kunstgrasvelden in het voetbal, nieuwe typen tennisbanen en een grote groei in maneges en golfbanen. Wat is de specifieke milieubelasting van de niet-natuurlijke sportondergronden, zowel in het onderhoud (bijv. algenbestrijding) als renovatie of vervanging?

De *Quick scan Sport & Milieu* kwam met drie aanbevelingen. De eerste was inzetten op communicatie en informatievoorziening (scholing, deskundigheidsbevordering, verenigingsondersteuning). De tweede was aandacht voor de financieringsstructuur. Hierbij wordt al bijna letterlijk vooruitgewezen naar de 3 miljoen die in de nieuwe subsidieregeling Energiebesparing bij sportverenigingen is opgenomen voor SWS, die daarmee borg kan staan voor leningen die verenigingen moeten afsluiten om te kunnen investeren in energiebesparende maatregelen. De derde aanbeveling betrof 'kengetallenonderzoek', waarbij erop wordt gewezen dat getallen over aantallen accommodaties en eigendomssituatie ontbreken en dat daarmee 'de omvang van knelpunten en het aangrijpingspunt voor maatregelen' (a.w., p.26) niet helder is.

Min of meer ditzelfde punt kwam terug bij de *Tussenevaluatie sportconvenant* (B&A, 2004, p.6), waar werd geconstateerd dat het 'belangrijkste verleidingsinstrument, het hebben van vergelijkingsmateriaal verkregen uit monitoring, [...] te lang op zich [laat] wachten om nog enige kracht te bezitten'. Gecombineerd levert dit de aanbeveling op dat bij elk convenant of Green Deal die wordt afgesloten, het zaak is bij de start te beschikken over adequate cijfers over aantallen en soort accommodaties, eigendoms- en beheersituatie en relevante (milieu-) kenmerken, zoals energie-, chemicaliën- en waterverbruik, et cetera. Waarbij vervolgens een aantal indicatoren moet worden gevolgd om te zien of er sprake is van beleidseffecten en zo ja welke. Op deze wijze, eventueel aangevuld met best practices, uitkomsten van groeps gesprekken, enz., dient te worden voorzien in sturingsinformatie gedurende de looptijd van het convenant of de Green Deal, zodat in en door de uitvoering kan worden geleerd en mogelijk het beleid kan worden bijgesteld.

In de *Tussenevaluatie sportconvenant* (B&A, 2004) werd geconcludeerd dat niet aan de voorwaarden werd voldaan voor het succesvol voortzetten van het *Convenant op het gebied van energie en milieu voor zwembaden, sporthallen en kunstijsbanen* uit 2000. Het gebrek dat werd geconstateerd bij de vierde voorwaarde (toegevoegde waarde van het convenant) betekende dat de vorm van een convenant niet de meest geëigende aanpak was (is?) voor het onderliggende probleem. Het relatieve gemak waarmee de ondertekenaars dit convenant hebben laten vallen, onderstreept deze constatering. Het gebrek aan toegevoegde waarde zit erin dat accommodaties toch wel milieumaatregelen doorvoeren als ze daarin een kostenbesparing zien, of daartoe worden gedwongen door wet- en regelgeving. De *Green Deal Sportvelden* geeft aan hoe dit er uit kan zien. De rijksoverheid, in dit geval daartoe aangezet door de EU, geeft SMART geformuleerd aan wat de bedoeling is, en biedt de betrokken partijen enkele jaren de tijd om zich daarop voor te bereiden. Omdat het doel en het tijdvak nu duidelijk zijn, is investeren in kennis, vaardigheden, werkwijzen, machines, et cetera die nodig zijn om sportvelden te beheren en te onderhouden zonder gewasbeschermingsmiddelen, onvermijdelijk. Maar ook verantwoord, omdat duidelijk is dat er geen toekomst is voor de bestaande wijze van opereren.

Buiten dat het wenselijk is dat de overheid duidelijkheid verschaft over de doelstellingen waar het gaat om verduurzaming van het sportaccommodatiebeleid, kan ze het bereiken ervan bevorderen door steun te geven op het gebied van de financieringsstructuur en het kengetal-

lenonderzoek (de tweede en derde aanbeveling van Research voor Beleid (1998, p.26). Voor wat betreft de financieringsstructuur is recent een goede aanzet gegeven door SWS in staat te stellen borg te staan voor leningen aan verenigingen die willen investeren in energiebesparende maatregelen. Dit kost relatief weinig, omdat het hier om een garantstelling gaat, waarmee liquiditeitsproblemen worden opgelost bij verenigingen en bepaalde exploitatiestichtingen. Deze partijen hebben nu geld nodig voor hun investeringen, en gaan daar pas na enige jaren financieel voordeel van zien, als ze de lening hebben afgelost met het geld dat beschikbaar komt doordat hun energielasten structureel zijn gedaald. De garantstelling van de overheid werkt als een hefboom, omdat daarmee leningen van banken beschikbaar komen tegen een relatief lage rente, waarbij het risico op niet afbetalen is afgedekt door de garantstelling. Een variant hierop is het inrichten van een 'revolverend fonds', van waaruit leningen voor het treffen van duurzaamheidsmaatregelen worden verstrekt, die vervolgens via aflossing weer terugvloeien naar het fonds. Zo heeft de gemeente Den Bosch 250.000 euro gestort in zo'n fonds, waarop Bossche sportverenigingen een beroep kunnen doen (RvO, 2015, p.10). De toekomst moet uitwijzen of verenigingen en exploitatiestichtingen het onder deze voorwaarden aandurven en aankunnen om grote investeringen te doen in zaken als zonnepanelen en ledverlichting.¹⁴ Als dit soort regelingen succesvol zijn, zou het wenselijk zijn dat ze verruimd worden, zodat alle verenigingen die dat willen hier gebruik van kunnen maken. Om de doelstellingen op het vlak van duurzaamheid te halen, helpt het als er ook regelingen voor grootverbruikers als ijsbanen en zwembaden zijn, waarbij niet alleen energiebesparende maatregelen, maar ook andere milieumaatregelen worden uitgelokt en gestimuleerd. Denkbaar is dat hiertoe particuliere fondsen worden ingericht, waar particulieren vermogen in kunnen beleggen dat daarmee buiten de vermogensrendementheffing in de inkomstenbelasting valt.

Tot het 'kengetallenonderzoek' en de 'monitoring' is met dit brancherapport een aanzet gegeven. We hebben nu een redelijk precies beeld van aantallen accommodaties, de locatie en spreiding ervan en kenmerken als type speeloppervlak. Als bekend zou zijn welke en hoeveel gewasbeschermingsmiddelen per natuurgrasveld voor voetbal wordt gebruikt, of hoeveel middelen ter bestrijding van algen per type tennisbaan worden ingezet, et cetera, dan ontstaat een beeld van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en biociden in de Nederlandse sportsector en kan het effect van de Green Deal Sportvelden gemonitord worden. In paragraaf 10.2 is geschetst dat de mate van energiebesparing in de Nederlandse sportsector op overeenkomstige wijze gevolgd kan worden als we meer precieze gegevens zouden hebben over het energiegebruik per type accommodatie.

In lijn met de drie aanbevelingen van Research voor Beleid, lijkt het erop dat er ten minste aanzetten zijn waar te nemen op de punten verbetering financieringsstructuur en kengetallenonderzoek. Ook voor wat betreft de eerste aanbeveling – inzetten op communicatie en informatievoorziening – is er sinds 1998 veel veranderd. Uit een peiling van De Hond (aangehaald in RvO, 2015) blijkt dat de helft van de leden van sportverenigingen vindt dat de vereniging onnodig veel energie verbruikt. De nieuwe subsidiemaatregel is enthousiast door verenigingen opgepakt. Er is nu op internet ampele informatie over en ondersteuning voor maatregelen op het gebied van energiebesparing te vinden. En hoewel op al deze drie ter-

reinen nog grote verbeteringen nodig en gewenst zijn, lijkt hiermee een klimaat te ontstaan dat gunstig is voor het maken van slagen waar het gaat om het verduurzamen van sportaccommodaties.

Tot slot nog twee aandachtspunten bij dit alles. Het eerste punt is dat het bij de sportverenigingen voor een groot deel wel van vrijwilligers moet komen. Dat is deels een kans, omdat vrijwilligers mensen zijn die zich inzetten voor een groter geheel, of een groter belang dan de eigen consumptieve wensen. Dit type mensen zou zich aangesproken moeten voelen door het collectieve belang dat schuilgaat onder de verduurzaming van de sportaccommodaties. Neemt niet weg dat de deskundigheid er niet altijd zal zijn en vanuit het (verenigings)ondersteuningsbeleid adequate begeleiding gewenst zal zijn.

Een tweede aandachtspunt is dat bij gemeenten die zwaar inzetten op privatisering/verzelfstandiging van sportaccommodaties en/of uitbesteden van taken op het gebied van onderhoud en beheer, de expertise op het gebied van meer duurzame vormen van bouwen, beheren en exploiteren van sportaccommodaties dan geborgd zal moeten worden buiten de (voormalige) afdeling Sport & Recreatie.

Noten

1. Met dank aan Rick Brouwen (VSG), Ben Moonen (BSNC) en Jan Rullens (RWS/Infamil) voor hun bijdragen en hun kritisch commentaar op een eerdere versie van dit hoofdstuk.
2. Hoewel een aantal malen vrij losjes over 'sportaccommodaties' wordt gesproken, gaat het feitelijk om de optelsom van (openbare) zwembaden, sporthallen en kunstijsbanen en blijven de 20.000 overige sportaccommodaties die Nederland telt buiten beeld.
3. Zie ook het onderzoek Milieubesparing in zwembaden (CREM, 1996). Een van de belangrijkste aanbevelingen van dat rapport: goede registratie vormt de basis voor milieuzorg. In dit hoofdstuk zal duidelijk worden dat twintig jaar later op dit punt nog steeds veel winst te halen is.
4. Dat slechts 55 golfverenigingen de ecotaks terugvroegen (NGF, 2015, p.55), met een gemiddelde uitkering van 2.750 euro, terwijl er ongeveer vier keer zoveel verenigingen zijn met een *home course*, kan in elk geval ten dele worden verklaard door het feit dat veel verenigingen niet zelf het beheer hebben van de golfbaan, maar dat het beheer is ondergebracht bij een nv, bv of stichting. Dit speelt ook bij sporten als tennis, paardensport en watersport. Bij de veldsporten beheren de verenigingen vaak wel het clubhuis, maar niet de velden en de verlichting bij de velden.
5. Dit aantal was bij openstelling van de subsidieregeling binnen enkele weken bereikt (Nieuwsbrief SWS, maart 2016).
6. Er zijn overigens ook ESCo's met een beperktere taakomvang, bijvoorbeeld ESCo's alleen gericht op verlichting en/of installaties.

7. Nuon geeft geen bron voor deze schatting, maar het lijkt erop dat de genoemde 15.000 euro het gemiddelde bedrag is van de clubs die hebben deelgenomen aan de Nuon Club Competitie. Hieraan hebben honderd verenigingen deelgenomen door originele plannen in te sturen voor energiebesparing. Waarschijnlijk hebben hier vooral voetbal-, hockey- en tennisverenigingen aan deelgenomen. In elk geval verenigingen die te maken hebben met serieuze energielasten, die ze zelf kunnen beïnvloeden, hetgeen in veel mindere mate of niet het geval zal zijn bij bridge- of volleybalverenigingen. In totaal zijn er bij elkaar genomen zo'n vierduizend voetbal-, tennis- en hockeyverenigingen.
8. Er zijn ongeveer 24.000 sportverenigingen aangesloten bij de bonden die zijn aangesloten bij NOC*NSF. Daarnaast zijn er nog enige duizenden andere verenigingen en stichtingen die sport aanbieden. Zouden we deze aanbieders ook meenemen, dan zouden we tot een nog hogere schatting komen.
9. De gasprijs van 55 cent/m³ is ontleend aan Bonthuis et al. (2015, p.44). Nuon geeft geen bron voor de schatting van het gasverbruik, dat, met 1.500 m³ per huishouden, overeenkomt met het gasverbruik van 133.000 huishoudens.
10. Ook deze prijs is ontleend aan Bonthuis et al. (2015, p.44). Dit is wel een prijs die geldt voor relatieve grootgebruikers. Een gewoon huishouden is gauw het dubbele van deze prijs kwijt. Dat geldt ook voor kleinere sportverenigingen.
11. Zie de derde kanttekening hiervoor: gaat het echt om verenigingen, of worden er eigenlijk atletiekaccommodaties bedoeld? Daarvan waren er volgens de Atletiekunie 2015 193 in Nederland, waarvan er 183 zijn terug te vinden in het DSA. De Atletiekunie telt in totaal bijna driehonderd verenigingen, maar een deel daarvan is 'loopvereniging'. Vandaar dat we hier uitgaan van 190 atletiekverenigingen (Hover en Breedveld (red.), 2016).
12. Bij wijze van voorbeeld: stel dat we op grond van de gegevens uit hoofdstuk 5 uitgaan van een oppervlakte van 13 x 22 meter = 286 m². Dan is het gemiddelde gebruik van een gymzaal 286 x 22 kWh = 6.292 kWh per gymzaal. Vermenigvuldigd met 4.100 gymzalen komen we op een totaalverbruik van 25,8 miljoen kWh. Tegen een prijs van 12 cent/kWh (zie noot 10) is dat een totaalbedrag van afgerond 3 miljoen euro en 750 euro per gymzaal.
13. Ook ozon of chloor dat gebruikt wordt om zwembwater te desinfecteren geldt als biocide.
14. In de nieuwsbrief van maart 2016 laat SWS weten in de eerste twee maanden van 2016 al voor 1 miljoen euro aan borgstellingen te hebben verleend, vooral voor investeringen in ledverlichting en zonnepanelen, maar ook voor isolatiemaatregelen. De meeste aanvragen komen van voetbal- en tennisverenigingen.

Sports Centre de Bongerd

Introductie

Op de Campus in Wageningen wordt hard gewerkt, maar niet alleen door studenten. Bouwvakkers werken aan de bouw van nieuwe universiteitsgebouwen, maar ook vindt er uitbreiding plaats bij het universitair Sports Centre de Bongerd. Momenteel wordt gebouwd aan een nieuwe sporthal die, passend bij het imago van de Wageningen Universiteit, ook duurzaam is. Zo komen op het dak van de nieuwe sporthal 420 zonnepanelen en is overal in het gebouw ledverlichting.

De accommodatie

Vanaf 1955 bestaat de studentensport al in Wageningen. De studentensport begon in sportzalen verspreid door Wageningen die werden gehuurd door de studentensportverenigingen. Uiteindelijk is de studentensport gecentraliseerd in het Sports Centre de Bongerd dat in 1978 gebouwd is. Het centrum biedt ruimte aan 26 verschillende studentensportverenigingen.

Henri ten Klooster, Hoofd van het Sports Centre de Bongerd, legt uit dat het sportcentrum bestaat uit twee grote sporthallen, een grote kantine en meerdere kleinere sportzalen waaronder een fitnesscentrum en een bike-studio. "De nieuwe sporthal is gebouwd vanwege het ruimtetekort. Het aantal leden van studentensportverenigingen is de afgelopen jaren gestegen van negenhonderd naar 1.800. Wanneer bijvoorbeeld een volleybalvereniging vijftig nieuwe leden heeft, betekent dat vijf extra teams. Deze teams moeten allemaal trainen op verschillende tijdstippen. Dat vraagt veel meer capaciteit."

De organisatie

Ten Klooster legt uit dat het sportaanbod wordt bepaald door de klant. "Tweejaarlijks worden 10.000 studenten door middel van een enquête gevraagd naar hun ervaring en wensen. Hier wordt het sportaanbod op aangepast. Omdat er de afgelopen tijd meer vraag is naar de vechtsporten, zijn er bijvoorbeeld lessen gestart in kickboksen en binnenkort in MMA (mixed martial arts)."

Ten Klooster vertelt dat het sportcentrum is bedoeld voor studenten en medewerkers van Wageningen University & Research centre en daarom ook door Wageningen UR wordt gefinancierd. "Wageningen Universiteit is volledig eigenaar van het sportcentrum en ontvangt daarvoor geen subsidie. De exploitatie is alleen sluitend door een jaarlijkse bijdrage van de raad van bestuur in verband met de lage studententarieven." Wel wordt het beheer van het sportcentrum economisch geprikkeld, want de opbrengsten mag Ten Klooster weer investeren in het sportcentrum.

Sportstichting Wageningen Universiteit Thymos (SWU Thymos) bestaat uit studenten. SWU behartigt de belangen van de sportende student. Daarnaast organiseert SWU Thymos allerlei evenementen voor de sportende student, zoals de Sportnacht en de Battle of the Studies.

Toekomstplannen

Ten Klooster werkt met een langetermijnplanning. "Met het tienjarenplan van 2003 zijn diverse kunstgrasvelden gerealiseerd, een bike-studio gebouwd en is er een outdoor klimwand geplaatst. Het huidige tienjarenplan is onder andere gericht op de uitbreiding van beachvelden, de ontwikkeling van een bootcampveld en het realiseren van een interne klimmuur. Er zijn grootse plannen, maar helaas is geld een beperkende factor."

Sports Centre de Bongerd

- » Bornsesteeg 2, Wageningen
- » Gebouwd in 1978
- » 5.500 sportende studenten (55% van de Wageningse studenten)
- » Zeventig verschillende sporten
- » 26 studentensportverenigingen
- » www.wageningenur.nl/nl/Wageningen-Campus/sports-centre-de-bongerd/Over-SCB.htm

11

Toegankelijkheid

» Vera Scholten

» Caroline van Lindert

In dit hoofdstuk staat de toegankelijkheid van sportaccommodaties centraal.¹ We buigen ons over de vraag in hoeverre sportaccommodaties fysiek toegankelijk zijn, waarbij we kijken naar aspecten als bereikbaarheid, (fysieke) toegankelijkheid en bruikbaarheid van sportaccommodaties of -ruimten. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar de toegankelijkheid voor mensen met een beperking. Daarnaast gaan we in op aspecten van sociale toegankelijkheid, bijvoorbeeld hoe het is gesteld met de ontvangst in een accommodatie.

In dit hoofdstuk gaan we allereerst in op de definiëring van fysieke en sociale toegankelijkheid. Daarna is er aandacht voor de ervaringen van burgers met toegankelijkheid van sportaccommodaties en -aanbod en komt het beleid gericht op toegankelijkheid in het algemeen en de toegankelijkheid van sport in het bijzonder aan bod. In de vierde paragraaf gaan we in op richtlijnen voor toegankelijkheid en in de vijfde paragraaf op methoden voor het meten van toegankelijkheid. In dit hoofdstuk is een kader opgenomen waarin gemeentelijk beleid gericht op toegankelijkheid wordt toegelicht aan de hand van het voorbeeld van de gemeente Amsterdam.

II.1 Fysieke en sociale toegankelijkheid

In de context van sportaccommodaties wordt ‘toegankelijkheid’ voor het grootste deel bepaald door dezelfde factoren die ‘veiligheid’ bepalen. Fysieke factoren als goede en adequate verlichting en sociale factoren, zoals een vriendelijke ontvangst en begeleiding, zijn zowel van invloed op de toegankelijkheid als op de veiligheid, objectief en subjectief. Veiligheid is dus geen onderdeel van toegankelijkheid (of andersom). Eerder zijn beide (‘emergente’) begrippen net iets verschillende manieren van clustering van een vergelijkbaar pakket van samenstellende factoren. Het verschil tussen beide concepten zit in het relatieve gewicht van de bepalende factoren, waarbij grosso modo de direct accommodatiegebonden factoren belangrijker zijn bij toegankelijkheid, en de meer sociale factoren belangrijker bij veiligheid. Om deze reden richten wij ons hier op toegankelijkheid.

Toegankelijkheid kan worden omschreven als een eigenschap van de omgeving die het mogelijk maakt dat mensen (zo divers als ze zijn) ergens datgene kunnen doen wat ze volgens de bestemming zouden moeten kunnen doen, zodat iedereen zelfstandig en op een gelijk-

waardige manier gebruik kan maken van gebouwen, voorzieningen, producten, diensten en informatie (Nederlands Centrum voor Totale Toegankelijkheid, 2008; Wijk, 2012). Voor sportaccommodaties betekent dit dat zowel mensen met als mensen zonder beperking er zouden moeten kunnen sporten of wedstrijden moeten kunnen bezoeken. In de literatuur wordt ook wel gesproken van integrale toegankelijkheid. In de definitie hiervan wordt de nadruk gelegd op toegankelijkheid voor iedereen, dus ook voor rolstoelgebruikers (Rijksoverheid, 2013).

(Integrale) toegankelijkheid heeft een fysieke en een sociale component (Nederlands Centrum voor Totale Toegankelijkheid, 2008). Bij de fysieke toegankelijkheid staat voorop dat de gebruiksruidten bruikbaar zijn voor iedereen. Vanuit het perspectief van de gebruiker gaat het bij de fysieke toegankelijkheid van een (sport)accommodatie om de volgende vragen (Versterking CliëntenPositie, 2007):

- de bereikbaarheid: Hoe kan ik er komen? Bereikbaarheid met openbaar vervoer; parkeerplaatsen;
- de (fysieke) toegankelijkheid: Hoe kan ik er in? Automatische en brede deuren; drempels; liften;
- de bruikbaarheid: Kan ik hetgeen wat aangeboden wordt, ook gebruiken?
- de 'uitgangelijkheid': Hoe kan iemand (in geval van nood) snel en veilig de accommodatie verlaten?
- toegankelijke informatie: Is de informatie ter plaatse leesbaar en begrijpelijk?

Waar de fysieke toegankelijkheid concreet wordt uitgedrukt in richtlijnen zoals het Bouwbesluit 2012 (Rijksoverheid, 2013), is de sociale toegankelijkheid een stuk minder concreet. Het begrip 'sociale toegankelijkheid' is in de literatuur niet scherp gedefinieerd. Afhankelijk van de focus valt bij de sociale toegankelijkheid te denken aan de geschiktheid voor meerdere doelgroepen, wachtlijsten en de aantrekkelijkheid van een accommodatie. Sociale toegankelijkheid heeft ook betrekking op de wijze waarop de bezoeker of gebruiker wordt ontvangen of bejegend door medewerkers/beheerders en de manier waarop de bezoeker of gebruiker in de sportaccommodatie de mogelijkheid heeft om met andere bezoekers/gebruikers contact te hebben. De aanwezigheid van een helpende hand bij de balie om een bezoeker met een visuele beperking wegwijs te maken, kan het gevoel van gastvrijheid vergroten. Voor ontmoeting met anderen kan de inrichting van de horecaruimte helpen (Van Impelen, 2016).

Toegankelijkheid wordt bepaald door objectieve en subjectieve factoren. Beide typen factoren zijn beïnvloedbaar door organisatie en beleid, maar meestal zal wel geprobeerd worden de ervaring van toegankelijkheid te beïnvloeden door objectief waarneembare maatregelen als het creëren van parkeerplaatsen voor mensen met een beperking of het verbeteren van de verlichting. Wij richten ons nu eerst op de ervaringen met toegankelijkheid en gaan daarna in op het beleid ter zake. Eerst in algemene zin en vervolgens meer concreet op de aspecten van fysieke toegankelijkheid, die direct accommodatiegerelateerd zijn.

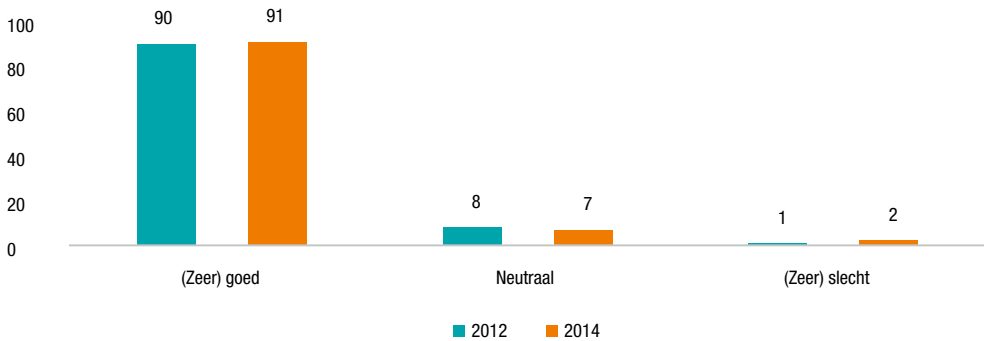
II.2 Ervaringen van burgers

Hoe tevreden zijn Nederlanders (met en zonder beperking) met verschillende aspecten van toegankelijkheid, wat is hierover bekend, hoe kan toegankelijkheid sportdeelname beïnvloeden en welke drempels worden ervaren bij het bezoeken en gebruiken van sportaccommodaties? In deze paragraaf worden de ervaringen van burgers met verschillende aspecten van toegankelijkheid besproken. Hiervoor benutten we diverse bronnen, zoals de Nationale Sportonderzoeken 2012 en 2016 van het Mulier Instituut, de SportersMonitor 2012 van het Mulier Instituut, de Vrijetijdsomnibus 2012 en 2014 van het Sociaal en Cultureel Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek en de *Rapportage Sport 2014*. In deze onderzoeken is naar verschillende aspecten van toegankelijkheid van sport(accommodaties) gevraagd, meestal als onderdeel van een grotere enquête. Tot slot wordt ook ingegaan op de resultaten van een kwalitatief onderzoek naar de betekenis die mensen met een beperking geven aan de toegankelijkheid van sportaccommodaties (Van Impelen, 2016).

11.2.1 Bereikbaarheid

Uit de Vrijtijdsomnibus (SCP/CBS (VTO), 2012 en 2014) blijkt dat Nederlanders in het algemeen erg tevreden zijn over de bereikbaarheid van sportaccommodaties. Negen op de tien vindt de bereikbaarheid van sportaccommodaties in de buurt (zeer) goed (zie figuur 11.1).

Figuur 11.1 Mening over bereikbaarheid van sportaccommodaties in de buurt (in procenten).

Bronnen: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)/Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (VTO), 2012 en 2014.

Nederlanders (met en zonder beperking) zijn het meest tevreden over de bereikbaarheid met de auto of fiets (zie tabel 11.1). De bereikbaarheid te voet scoort iets lager. Van de mensen die met de auto komen, is driekwart (zeer) tevreden met het aantal parkeerplaatsen. De bereikbaarheid met het openbaar vervoer scoort het laagst. Slechts de helft is hier tevreden over (SCP/CBS (VTO), 2012 en 2014). Maar weinig sporters maken hier gebruik van, wellicht deels ook om deze reden (Tiessen-Raaphorst (red.), 2015, p.265).

Tabel 11.1 Tevredenheid over de bereikbaarheid van sportaccommodaties (in procenten).

	(Zeer) tevreden	
	2012	2014
De bereikbaarheid te voet	77	76
De bereikbaarheid per fiets	90	91
De bereikbaarheid per auto	93	91
De bereikbaarheid met het openbaar vervoer	48	53
Het aantal parkeerplekken	77	78

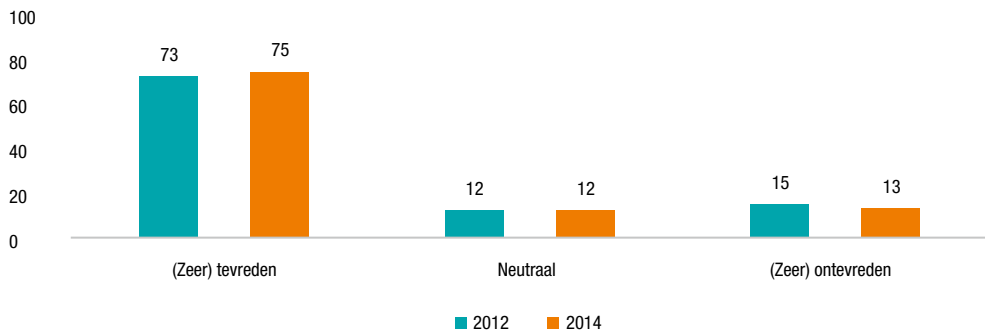
Bronnen: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)/Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (VTO), 2012 en 2014.

Tevredenheid over de bereikbaarheid verschilt naar leefbaarheid van de buurt (niet in tabel). Sporters uit buurten met een matige leefbaarheid zijn minder tevreden over de bereikbaarheid per auto en het aantal parkeerplekken en meer tevreden over het openbaar vervoer (Tiessen-Raaphorst (red.), 2015, p.265). Buurten met een matige leefbaarheid liggen vaker in sterk stedelijke gebieden (zie hoofdstuk 3). Vermoedelijk is er rondom de accommodaties in minder stedelijke gebieden meer ruimte en parkeermogelijkheid.

11.2.2 Toegankelijkheid voor mensen met een hulpmiddel

De toegankelijkheid van sportaccommodaties voor mensen in een rolstoel of met een rollator kan beter. In totaal is driekwart van de gebruikers hier tevreden over (zie figuur 11.2). Dit is beoordeeld door zowel mensen met als zonder beperking. Door de beperkte aantallen kunnen er geen uitspraken worden gedaan over mensen die zelf een beperking hebben.

Figuur 11.2 Tevredenheid over de toegankelijkheid van sportaccommodaties met een rolstoel of rollator (in procenten).

Bronnen: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)/Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (VTO), 2012 en 2014.

11.2.3 Aanwezigheid sportmogelijkheden

Over de aanwezigheid van sportaanbod in de directe woonomgeving zijn Nederlanders erg positief. Van de respondenten vindt 85 procent dat er voldoende sportaccommodaties aanwezig zijn en 83 procent dat er voldoende keus is uit verschillende sporten in de buurt (SCP/CBS (VTO), 2014). Dit is nauwelijks veranderd ten opzichte van 2012 (Tiessen-Raaphorst (red.), 2015, p.262). Zowel jongeren als ouderen zijn tevreden over de sport- en beweegmogelijkheden in de buurt. Uit het Nationaal Sportonderzoek 2016 van het Mulier Instituut blijkt dat de helft van de Nederlanders tevreden is over de mogelijkheden voor sport en bewegen in de

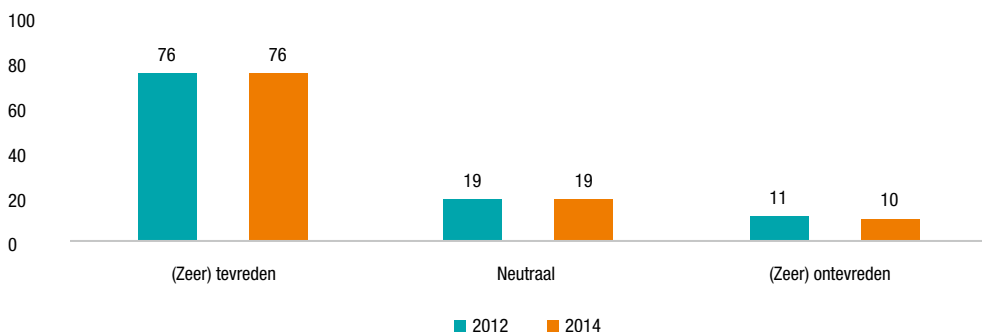
buurt. Slechts 8 procent is hier ontevreden over (Mulier Instituut (NSO), 2016). Wanneer de toegang tot recreatieve faciliteiten in de buurt verbetert, neemt de lichamelijke activiteit toe, zowel van kinderen (Davison en Lawson, 2006) als van ouderen (Deforche et al., 2010).

In vergelijking met andere Europese landen zijn Nederlanders erg tevreden over de mogelijkheden voor sport en beweging in de buurt (Directorate-General for Education and Culture, 2014; Tiessen-Raaphorst (red.), 2015, p.263). Van de ondervraagde Nederlanders vindt 95 procent dat de omgeving veel mogelijkheden biedt voor sport en bewegen. Inwoners uit Denemarken, Zweden, Duitsland en Frankrijk volgen Nederland hierin op de voet. Wat betreft het aanbod van sportclubs en andere lokale sportaanbieders is eenzelfde beeld zichtbaar.

11.2.4 Betaalbaarheid

Uit het Nationaal Sportonderzoek 2012 van het Mulier Instituut blijkt dat slechts 34 procent van de Nederlandse bevolking (zeer) tevreden is over de betaalbaarheid van sportaccommodaties, 38 procent stelt zich neutraal op en 21 procent is (zeer) ontevreden over de betaalbaarheid (Van Lindert et al., 2014). Van de ondervraagden vindt 82 procent het belangrijk dat de overheid aandacht besteedt aan de betaalbaarheid van sportaccommodaties. Over de hoogte van contributies en lesgelden zijn Nederlanders meer tevreden (zie figuur 11.3). Driekwart van de Nederlanders is (zeer) tevreden en één op de tien is (zeer) ontevreden. Tussen 2012 en 2014 is dit nauwelijks veranderd.

Figuur 11.3 Tevredenheid over de hoogte van de contributie, het lesgeld of de entreprijs (in procenten).

Bronnen: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)/Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (VTO), 2012 en 2014.

11.2.5 Verlichting en veiligheid

Het merendeel van de Nederlanders is tevreden over de verlichting rondom sportaccommodaties. In 2014 was 83 procent (zeer) tevreden en slechts 6 procent (zeer) ontevreden. Dit verschilt weinig van 2012 (SCP/CBS (VTO), 2012 en 2014; Tiessen-Raaphorst (red.), 2015, p.265). In het Nationaal Sportonderzoek 2016 geeft 10 procent aan dat de plaatsen om te sporten slecht verlicht zijn. 6 procent voelt zich onveilig op de plaatsen waar hij of zij zou willen sporten en 4 procent voelt zich onveilig op de route naar de sportaccommodatie (Mulier Instituut (NSO), 2016).

11.2.6 Ledenstops/wachtlijsten

Van de sportverenigingen in Nederland hanteert een tiende een ledenstop of wachtlijst, waarbij vaak het tekort aan accommodatie als reden hiervoor wordt genoemd (Van Kalmthout et al., 2015). In zeer stedelijke gebieden in het westen, waar de bevolking groeit en ruimte schaars is, komen dan ook relatief gezien de meeste wachtlijsten voor: bijna een kwart hanteert daar een wachtlijst en/of ledenstop. Het aantal sportverenigingen dat een ledenstop en/of wachtlijst hanteert, is de afgelopen jaren nauwelijks veranderd. Deze cijfers impliceren dat in zeer stedelijke gebieden de toegankelijkheid van een deel van het sportaanbod structureel suboptimaal is, in de zin dat het één of meer jaren kan duren voordat men tot de gewenste sportvereniging wordt toegelaten.

11.2.7 Ervaren belemmeringen

Volgens de *Rapportage Sport 2014* ervaart het merendeel van de Nederlanders (77%) geen belemmerende omstandigheden in hun omgeving voor sport of bewegen (Tiessen-Raaphorst (red.), 2015, p.264). Belemmeringen die worden genoemd, hebben vooral te maken met het sportaanbod in de buurt. Op de eerste plaats vindt 8 procent dat in de buurt geen leuke activiteiten worden georganiseerd. Op de tweede plaats geeft 7 procent aan zijn of haar sport niet in de eigen wijk te kunnen beoefenen. In het Nationaal Sportonderzoek 2016 van het Mulier Instituut zijn ook persoonlijke belemmeringen onderzocht. Daaruit blijkt dat vooral tijd (25%), lichamelijke problemen (23%) en geld (19%) als belemmeringen worden ervaren om (vaker) te sporten en bewegen. Niet-sporters geven aan vooral belemmerd te worden door een te hoge leeftijd, geen tijd of zin of een slechte gezondheid. Het sportaanbod in de buurt lijkt hier minder een rol te spelen (Elling en Kemper, 2011; Van den Dool et al., 2009) Geconcludeerd kan worden dat in beide gevallen (bij sporters en bij niet-sporters) andere factoren dan (gebrek aan) toegankelijkheid een aanmerkelijk grotere rol spelen bij het niet (veel) sporten.

11.2.8 Belemmeringen ervaren door mensen met een beperking

Mensen met een beperking ervaren vaker belemmeringen bij sport en bewegen dan mensen zonder beperkingen, zo blijkt uit onderzoek van Von Heijden et al. (2013). Toegankelijkheid speelt hierbij een rol. Van de ondervraagde sporters met een matige tot ernstige lichamelijke

beperking ervaart twee derde belemmeringen bij het sporten. Dit zijn belemmeringen die zowel te maken hebben met persoonlijke factoren als met omgevingsfactoren. Iets minder dan de helft (45%) voelt zich bij sportdeelname belemmerd door persoonlijke factoren, zoals lichamelijke beperkingen of niet mee kunnen komen met andere sporters. De kleine andere helft (41%) ervaart belemmeringen door omgevingsfactoren. Hierbij kan gedacht worden aan kosten voor deelname, het regelen van vervoer en een beperkt sportaanbod in de omgeving. Wat betreft het sportaanbod geven overigens relatief weinig sporters met een lichamelijke beperking aan dat er een gebrek aan aanbod is in de omgeving (7%) of dat accommodaties niet of onvoldoende zijn aangepast (4%). Dat accommodaties niet voldoende zijn aangepast voor mensen met een lichamelijke beperking, kan te maken hebben met het gebruik van hulpmiddelen (rolstoel, rol-lator). Van de mensen met een matige tot ernstige lichamelijke beperking gebruikt 45 procent een hulpmiddel. Bij mensen met een lichte handicap is dit 18 procent (Von Heijden et al., 2013).

Mensen met een lichamelijke beperking die niet sporten, geven aan dat dit voornamelijk te maken heeft met persoonlijke factoren (94%), zoals het geloof in eigen kunnen (Von Heijden et al., 2013). Een derde sport niet vanwege omgevingsfactoren. Volgens 7 procent zijn er te weinig sportmogelijkheden in de buurt en 3 procent geeft aan dat de accommodatie niet of onvoldoende toegankelijk is. Von Heijden et al. opperen dat het ervaren van drempels die de omgeving opwerpt, zoals toegankelijkheid, mogelijk pas een rol gaat spelen wanneer de persoon met een beperking zijn of haar persoonlijke drempels heeft overwonnen om het sporten te gaan oppakken. Specifiek onderzoek naar het relatieve belang van verschillende drempels bij de sportdeelname van gehandicapten is niet gedaan, waardoor onduidelijk is wanneer de toegankelijkheid van de sportaccommodatie als belangrijke of minder belangrijke drempel wordt ervaren.

Van de Nederlandse sporters met een verstandelijke handicap ervaart de helft geen belemmeringen om te gaan sporten. Belemmeringen die worden ervaren, zijn vaak van persoonlijke aard (33%). De persoonlijke belemmeringen zijn gerelateerd aan het geloof in eigen kunnen. Een kwart van de sporters met een verstandelijke handicap ervaart belemmeringen in de omgeving. Deze belemmeringen hebben vooral te maken met het sportaanbod en met organisatorische factoren. Dat een accommodatie niet is aangepast lijkt voor deze doelgroep minder van belang.

Van de niet-sporters met een verstandelijke handicap, geeft 90 procent aan niet te sporten vanwege persoonlijke factoren. Zij hebben geen behoefte aan sport, of hun gezondheid laat het niet toe. Knelpunten met betrekking tot omgevingsfactoren spelen bij 20 procent een rol. Volgens 8 procent zijn er te weinig sportmogelijkheden in de nabije omgeving en 4 procent vindt sport te duur.

Uit een recent kwalitatief onderzoek naar de betekenis van sport voor mensen met een fysieke beperking, blijkt dat het sporters met een fysieke beperking meer moeite kost om toegang te krijgen tot een sportaccommodatie dan sporters zonder beperking (Van Impelen, 2016). Het onderzoek van Van Impelen stoelt op theoretische concepten van Bourdieu. Volgens Bourdieu

bevindt een individu zich in een 'veld': een sociaal domein met eigen regels en manier van organiseren (Calhoun et al., 2012). Van Impelen beziet in zijn scriptie drie velden: de weg naar de sportaccommodatie, op de sportaccommodatie en thuis. Binnen deze velden kunnen mensen met een beperking verschillende posities innemen ten opzichte van anderen die zich ook in dat veld begeven: andere gehandicapten en niet-gehandicapten.

Sporters met een fysieke beperking kunnen in een sportaccommodatie niet overal gebruik van maken vanwege het ontbreken van aanpassingen voor hun beperking. De reguliere mens geldt als norm voor de inrichting, waardoor sporters met een fysieke beperking ervaren dat zij 'anders zijn'. Ze hebben te maken met praktische belemmeringen (zoals trappen, drempels of hellingen), voelen zich meer zichtbaar en hebben het gevoel dat ze opvallen. Dit heeft volgens Van Impelen gevolgen voor de sociale toegankelijkheid. Sommigen trekken zich terug/passen zich aan als ze geconfronteerd worden met ontoegankelijkheid, anderen gaan juist wel de confrontatie aan.

Schaamte weerhoudt mensen met een fysieke beperking ervan om te gaan sporten in verenigingsverband. Uit de resultaten blijkt dat sporters met een beperking niet altijd op geïntegreerd sporten (met reguliere sporters) zitten te wachten. Vooral recreatieve sporters gaan liever sporten in hun eigen aangepaste groep, aangezien dit een veilig, vertrouwd en gelijkwaardig gevoel geeft. Binnen het aangepast sporten worden zij minder geconfronteerd met hun beperking.

Vooraf personen met een visuele en auditieve handicap hebben volgens Van Impelen behoefte aan iemand die hen kan helpen en de weg kan wijzen bij aankomst. Dan voelen zij zich meer welkom. Sporters met een fysieke beperking die zich niet welkom voelen in een sportaccommodatie, sporten graag thuis omdat thuis wordt ervaren als een veilige en vertrouwde plek die is aangepast aan hun beperking. Van Impelen concludeert dat ieder individu met een handicap tegen andere beperkingen en belemmeringen aanloopt, waardoor het bijna onmogelijk is om een sportaccommodatie te bouwen die toegankelijk is voor ieder individu.

11.2.9 Conclusie

Over het algemeen zijn Nederlanders behoorlijk tevreden over verschillende aspecten van de toegankelijkheid van sportaccommodaties. Sportaccommodaties zijn goed bereikbaar met de auto, fiets of te voet. Bereikbaarheid van sportaccommodaties met het openbaar vervoer scoort aanzienlijk lager. Toegankelijkheid voor mensen met een rolstoel of rollator kan verbeterd worden.

Het sportaanbod in de omgeving lijkt voor de meeste Nederlanders geen knelpunt te zijn. De betaalbaarheid van sport is een aandachtspunt. Wachtlijsten en ledenstops zijn in de stedelijke gebieden hoger dan in de minder stedelijke gebieden.

Mensen met een beperking lijken vooral belemmeringen te ervaren die persoonlijk van aard zijn. Ze worden in mindere mate door omgevingsfactoren belemmerd. Mensen met een beperking noemen de toegankelijkheid van sportaccommodaties wel als een van de omgevingsfactoren, maar het is niet duidelijk wat relatief het belang van deze drempel is ten opzichte van andere drempels. Ook is niet duidelijk of deze drempel 'slechts' het sporten oncomfortabel maakt, dan wel een reden is om helemaal niet te sporten. Kwalitatief onder-

zoek geeft aan dat sporters met een beperking op heel verschillende wijze betekenis geven aan de fysieke en sociale toegankelijkheid van een sportaccommodatie. Dat maakt het lastig accommodaties te ontwikkelen die echt voor iedereen toegankelijk zijn.

II.3 Beleid gericht op toegankelijkheid

Nederland heeft een lange traditie van liefdadigheid en zorgen voor mensen die in een achterstandspositie verkeren. Voor mensen met een handicap werden lange tijd aparte instellingen en voorzieningen gecreëerd. Er werd met een ‘medisch-institutionele’ bril naar mensen met een handicap gekeken. Het gevolg was dat mensen met een handicap voor een belangrijk deel buiten de samenleving werden geplaatst. In de jaren negentig van de vorige eeuw kwam daar verandering in, mede onder druk van belangenorganisaties. Het belang van een goed toegankelijke samenleving en het voeren van inclusief beleid kwam tot uiting in nieuwe wet- en regelgeving (Von Heijden et al., 2013). Zo is onder andere de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte tot stand gekomen. Deze wet gaat uit van de plicht tot gelijk behandelen en het verbod op het maken van onderscheid. Via de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) kunnen mensen met een handicap hulpmiddelen vergoed krijgen. De Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) is voor mensen die langdurige zorg nodig hebben vanwege hun (ernstige) handicap. Het doel van de wetgeving is om te bewerkstelligen dat mensen met een beperking geen onnodige drempels ervaren en net als ieder ander aan de samenleving kunnen deelnemen. De laatste stap daartoe is bekrachtiging van het VN-verdrag inzake de rechten voor personen met een handicap. De ‘papierene’ werkelijkheid van deze wetten moet de norm worden in de dagelijkse praktijk. In deze paragraaf worden de belangrijkste beleidsmatige ontwikkelingen uitgelicht waar het gaat om de toegankelijkheid van sport(accommodaties). Er wordt achtereenvolgens ingegaan op het VN-verdrag inzake de rechten voor personen met een handicap, sportbeleid van de rijksoverheid en lokaal beleid.

II.3.1 VN-verdrag inzake de rechten voor personen met een handicap

In 2006 is een VN-verdrag opgesteld met als doel de mensenrechten en fundamentele vrijheden van mensen met een handicap te bevorderen, beschermen en waarborgen (Coalitie voor Inclusie, 2007). Gebouwen, wegen en vervoer moeten volgens het verdrag even toegankelijk zijn voor mensen mét als voor mensen zonder handicap. Mensen met een handicap moeten net als anderen deel kunnen nemen aan recreatie, vrijetijdsbesteding en sportactiviteiten.

Op 21 januari 2016 heeft ratificatie van het verdrag steun gekregen van de Tweede Kamer en op 12 april 2016 van de Eerste Kamer (VN-verdrag voor rechten van mensen met een beperking, 2016). De ‘Akte van bekrachtiging’ is vervolgens ondertekend door de koning en de minister van Buitenlandse Zaken en is daarna neergelegd bij de Verenigde Naties. Op 14 juli 2016 is het VN-verdrag bekrachtigd in Nederland.

Door de ratificatie van het VN-verdrag moeten overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties gaan werken aan een toegankelijker samenleving. De komende tijd moeten de rijksoverheid en gemeenten plannen van aanpak gaan opstellen. In die plannen worden doelen en deadlines omschreven. Het is nog niet duidelijk of Nederland het zogeheten 'facultatief protocol' ondertekent. In het facultatief protocol is het klachtenrecht geregeld. Mensen kunnen dan zelf een klacht indienen bij het VN-comité als alle Nederlandse rechtsmiddelen, zoals de rechter of beroepsinstanties, al zijn geprobeerd. De staatssecretaris zou in de zomer van 2016 meer duidelijkheid verschaffen over ondertekening van het facultatief protocol door de regering.

11.3.2 Landelijk gehandicaptensportbeleid

Volgens de minister van VWS is er een 'mismatch' tussen de vraag naar sport- en beweegaanbod voor mensen met een beperking en het aanbod ervan, onder meer door een tekort aan toegankelijk aanbod. De toegankelijkheid van sport(accommodaties) voor mensen met een beperking is daarom tot een belangrijk speerpunt gemaakt in het nieuwe programma voor het gehandicaptensportbeleid. Het programma 'Grenzeloos Actief' heeft als doel om (mogelijkheden tot) sport en bewegen beter aan te laten sluiten bij mensen met een beperking. Het programma wordt uitgevoerd door een consortium van NOC*NSF, MEE Nederland, VSG, Sportkracht 12, KCS en het RIVM. De doelstelling van het beleid is dat mensen met een beperking na 2018 passend en toegankelijk sport- en beweegaanbod in de buurt kunnen vinden. De minister wil dit onder andere realiseren door (meer) regionale samenwerking tussen overheid, scholen, sportverenigingen en zorginstellingen en door het sport- en beweegaanbod voor mensen met een beperking te verbeteren en toegankelijker te maken (VWS, 2015). Als beheerders van veel sportaccommodaties spelen gemeenten hierbij een cruciale rol.

11.3.3 Lokaal beleid gericht op toegankelijkheid

Gemeenten bevorderen een gezonde woon- en leefomgeving en stimuleren lokale partijen om daarin een rol te pakken. De verantwoordelijkheden van gemeenten op deze terreinen zijn groter geworden door de decentralisaties in het sociaal domein.² Goede toegankelijke voorzieningen in de wijk, waaronder sport- en beweegaanbod, die aansluiten bij de leefwereld van (kwetsbare) burgers zijn belangrijk. Doelgroepen waar gemeenten mee te maken hebben, zijn onder meer ouderen en mensen met een chronische aandoening en/of beperking. Gemeenten worden door de rijksoverheid ondersteund bij het stimuleren van 'sporten en bewegen in de buurt', door de mogelijkheid om buurtsportcoaches in te zetten (Brede Impuls Combinatiefuncties, 2014). Vanuit het programma 'Grenzeloos Actief' wordt gestimuleerd dat gemeenten deze professionals gericht voor mensen met een beperking inzetten. Zij moeten werk maken van het verbeteren van de mogelijkheden om te sporten voor deze doelgroep, door lokaal en regionaal samenwerkingsverbanden aan te gaan. Toegankelijkheid speelt daarbij een rol. Aanbod vindt immers plaats in een accommodatie (indoor of outdoor). Het stimuleren van sport voor gehandicapten en het verbeteren van toegankelijkheid zijn lokale beleidsthema's

die veel met elkaar te maken hebben, maar die dikwijls vanuit verschillende beleidsvelden worden aangepakt (sportbeleid versus vastgoed of ruimtelijke ordening). Uit onderzoek onder Nederlandse gemeenten (ambtenaren sport- en beweegbeleid) weten we dat voor beide thema's enige aandacht is (Van Lindert et al., 2016). Gehandicaptensport komt evenwel niet voor in de nota's ruimtelijke ordening, alleen in de nota's sport en bewegen. Mogelijk komt hier verandering in met de nieuwe Omgevingswet, die naar verwachting in 2018 van kracht wordt, en waarin gezondheid expliciet als afwegingscriterium is meegenomen.

Coalitieakkoorden

Na gemeenteraadverkiezingen proberen lokale partijen te komen tot afspraken, op grond waarvan het College van Burgemeester en Wethouders beleid kan ontwikkelen in de nieuwe collegeperiode, die normaal gesproken vier jaar duurt. Deze afspraken worden vastgelegd in zogenaamde coalitieakkoorden. Uit een scan van de coalitieakkoorden die zijn gesloten na de gemeenteraadverkiezingen van 2014 blijkt dat de term 'toegankelijk' bij 79 gemeenten voorkomt in relatie tot 'sport', 'gehandicapt' of 'openbare ruimte' (Van Lindert et al., 2016). De gemeente Etten-Leur besteedt in haar coalitieakkoord bijvoorbeeld op meerdere plaatsen aandacht aan de toegankelijkheid van sport en buitenruimte voor iedereen. In het akkoord van Zundert staat dat de toegankelijkheid van de openbare ruimte verbeterd dient te worden, maar hierbij wordt niet gespecificeerd of het ook om sportvoorzieningen gaat. Hellendoorn heeft in haar akkoord op laten nemen dat 'sportverenigingen ondersteund moeten worden om het sporten voor gehandicapt mogelijk te maken. De gemeente stimuleert de gehandicaptensport en helpt mee om accommodaties aan te passen als dat nodig is.' Daarnaast besteedt deze gemeente in andere delen van het akkoord aandacht aan het stimuleren van de sportdeelname en de toegankelijkheid van de sport voor iedereen. De gemeente Nissewaard wil een goed en breed sportaanbod faciliteren, ook voor mensen met een beperking. Meerdere gemeenten vinden dat sport toegankelijker dient te worden voor minderbedeelden. De gemeente Amstelveen vermeldt bijvoorbeeld in haar akkoord goede toegankelijkheid van sport en culturele voorzieningen te ondersteunen door middel van de Amstelveenpas, een kortingspas voor gezinnen met een laag inkomen of een uitkering. Hier doelt de term toegankelijk op de betaalbaarheid van sport. Gemeenten laten met deze coalitieakkoorden zien de intentie te hebben om met toegankelijkheid bezig te zijn.

Beleidsnota's

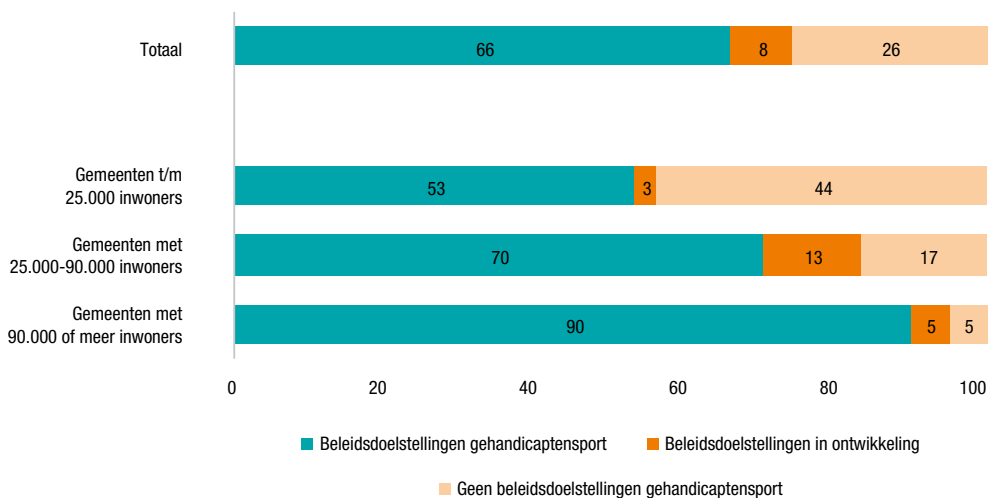
Bij een scan van 156 recente gemeentelijke beleidsnota's sport blijkt in 130 nota's de term toegankelijk voor te komen (in totaal ruim zeshonderd hits). Wanneer we kijken naar de vijftien grootste gemeenten, blijkt de term toegankelijk in elke beleidsnota voor te komen. In de meeste gevallen heeft de term betrekking op de fysieke toegankelijkheid. Een voorbeeld hiervan is de gemeente Den Haag: '[Onze ambitie is] een evenwichtig en goed gespreid aanbod van kwalitatief goede, goed bereikbare, toegankelijke, efficiënt gebruikte en bij voorkeur multifunctionele sportvoorzieningen.' Ook is in de beleidsnota's aandacht voor kwetsbare groepen zoals mensen met een beperking en ouderen. Hierover vermeldt de gemeente Rotter-

dam: 'Bijzondere doelgroepen worden extra gestimuleerd (mindervaliden, ouderen, talentvolle sporters, kinderen met ouders in achterstandsituaties) met maatwerkprogramma's gericht op zowel het bevorderen van sportdeelname, toegankelijk maken van voorzieningen, [...] zodat de sportdeelname onder hen niet achterblijft.'

In de beleidsnota's van de vijftien grootste gemeenten is ook veel aandacht voor betaalbaarheid. Zoals bij de gemeente Apeldoorn: 'Het is van belang dat sportaccommodaties voor iedereen toegankelijk zijn. In beginsel geldt dat de gebruiker betaalt, maar de gemeente wil niet dat sporten te duur wordt. Daarom streven we ernaar om met subsidies de sport betaalbaar te houden.' Andere aspecten van toegankelijkheid worden bijvoorbeeld genoemd door de gemeente Amersfoort: 'Wat blijft is de gemeentelijke verantwoordelijkheid voor de gemeentelijke sportaccommodaties (de 'hardware'). Wij willen dat deze op orde zijn en blijven: veilig, schoon en voor zo veel mogelijk verschillende sporters toegankelijk.' De gemeente Breda speelt in haar beleidsnota in op de toegankelijkheid van informatie. 'We maken informatie over het volledige sportaanbod in Breda digitaal toegankelijk en realiseren een platform gericht op samenwerking tussen inwoners, vrijwilligers en professionals.'

Uit een enquête onder alle Nederlandse gemeenten blijkt dat het merendeel beleidsdoelstellingen op het gebied van gehandicaptensport heeft vastgelegd (Van Lindert et al., 2016). Bij de grotere gemeenten is hier meer aandacht voor in vergelijking met de kleinere gemeenten (figuur 11.4).

Figuur 11.4 Beleidsdoelstellingen gehandicaptensport naar gemeentegrootte (in procenten, n=166).

II.4 Richtlijnen toegankelijkheid

Er zijn verschillende richtlijnen opgesteld voor ontwerpers, bouwers en beheerders waarmee toegankelijkheid van (sport)accommodaties kan worden verbeterd of gewaarborgd. Deze richtlijnen omschrijven de toegankelijkheidseisen en maken die concreet toepasbaar voor ontwerpers en bouwers. Er zijn documenten opgesteld met richtlijnen of eisen voor toegankelijke gebouwen in het algemeen, maar ook speciaal gericht op sportaccommodaties.

Een voorbeeld van een aangepaste sanitaire voorziening in een zwembad.

Sinds 1970 bestaat het onafhankelijk Internationaal Toegankelijkheidsymbool (ITS), dat aangeeft dat een gebouw bereikbaar, toegankelijk en bruikbaar is voor iedereen die het gebouw zelfstandig kan bereiken. Om het keurmerk te krijgen, moet een gebouw voldoen aan de ITS-criteria. Deze criteria zijn onder andere opgesteld voor deuren, trappen, meubels, toiletten, parkeerplaatsen, maar ook voor de bereikbaarheid met het openbaar vervoer. De Chronisch zieken en Gehandicapten Raad Nederland (tegenwoordig Ieder(in)) coördineert het keurmerk en het Projectbureau Toegankelijkheid voert de keuringen uit. (Versterking Cliëntenpositie, 2007).

In het *Handboek voor toegankelijkheid*, bestemd voor iedereen die betrokken is bij het beheer, het ontwerp en de inrichting van gebouwen en buitenruimten, zijn richtlijnen opgenomen voor toegankelijke stedelijke

inrichting en toegankelijke gebouwen (Wijk, 2012). In dit boek worden verschillende aspecten van toegankelijkheid behandeld zoals verlichting, hoogteverschillen, parkeerplaatsen, liften, zitplaatsen en doorgangen. In 2012 is een nieuw Bouwbesluit in werking getreden voor ontwerpers en bouwers, waarin eisen zijn opgenomen voor toegankelijkheid van gebouwen

voor mensen met een handicap (Rijksoverheid, 2013).³ Hierbij ligt de nadruk op de fysieke toegankelijkheid en zijn bijvoorbeeld afmetingen opgesteld voor doorgangen. Bij beide documenten wordt rekening gehouden met mensen in een rolstoel.

Het *Handboek Sportaccommodaties* dient als naslagwerk voor personen die met planning, ontwerp, bouw, beheer, exploitatie of onderhoud van sportaccommodaties te maken hebben. Het handboek bevat gegevens over normen, eisen, wensen, aanbevelingen en richtlijnen voor sportaccommodaties. Vooral bouwtechnische adviezen/richtlijnen zijn opgenomen in het handboek, maar er wordt ook aandacht besteed aan veiligheid en toegankelijkheid.

De toenmalige Stichting Onbeperkt Sportief⁴ heeft richtlijnen voor de fysieke toegankelijkheid van binnensportaccommodaties opgesteld (Van Aller en Wenting, 2014). Een jaar later zijn de richtlijnen voor fysieke toegankelijkheid van buitensportaccommodaties (Van Aller, 2015) ontwikkeld, in samenwerking met Branchevereniging Sport en Cultuurtechniek (BSNC). Bij de richtlijnen wordt ingegaan op de bereikbaarheid van sportaccommodaties, de toegankelijkheid van voorzieningen en de bruikbaarheid van sportruimten en nevenruimten vanuit het perspectief van gebruikers. Er worden basiseisen gesteld en aanbevelingen gedaan voor ontwerpers en bouwers, waarbij rekening is gehouden met het perspectief van verschillende groepen mensen met een beperking en met de eisen voor verschillende sportruimten. Zo worden er bijvoorbeeld aanbevelingen gedaan voor de plek van gehandicaptenparkeerplaatsen en voor de overbrugging van hoogteverschillen. Wanneer de richtlijnen worden gevolgd, is een accommodatie ook zeer geschikt voor bijvoorbeeld ouders met kindwagens en ouderen met een scootmobiel.

Prettige Plekken. Handboek Mens & Openbare Ruimte (zie ook www.prettigeplekken.nl) bundelt en ontsluit honderden richtlijnen voor het inrichten van de openbare ruimte, waarbij de auteurs het gebruik door de mens centraal stellen (Kuitert en Maas, 2016). Dat betekent dat er in dit handboek veel aandacht is voor de kwaliteiten die nodig zijn om de openbare ruimte aantrekkelijk te maken voor allerlei soorten activiteiten en voor allerlei doelgroepen. Daarmee is er veel aandacht voor mogelijkheden om in die openbare ruimte te spelen, te bewegen en te sporten, en voor aspecten als sociale veiligheid, bereikbaarheid en toegankelijkheid. De richtlijnen worden gepresenteerd op de ruimtelijke schaalniveaus dicht bij huis, de buurt, de stad, parken en pleinen. Het gaat in dit handboek niet om de in dit brancherapport en dit hoofdstuk centraal staande (permanente) sportaccommodaties, maar aandacht voor de toegankelijkheid van de openbare ruimte sluit wel aan op de tendens dat er steeds meer sport(achtig) gedrag is waar te nemen in de openbare ruimte, hetgeen zich onder meer vertaalt in de wens van het Ministerie van VWS te beschikken over een kernindicator beweegvriendelijke omgeving (zie hoofdstuk 14).

11.4.1 Conclusie

Er zijn verschillende documenten met richtlijnen voor toegankelijkheid van (sport)accommodaties en de inrichting van een veilige, toegankelijke en beweegvriendelijke omgeving. De verschillende handboeken kunnen behulpzaam zijn bij het opstellen van een plan van eisen bij de bouw van een accommodatie, maar ook bij het beheer, het onderhoud en de eventuele renovatie van accommodaties en beweegvriendelijke omgevingen.

11.5 Meten van toegankelijkheid

14 procent van de gemeenten voert activiteiten uit om de toegankelijkheid van sportaccommodaties inzichtelijk te maken (Van Lindert et al., 2016). Zouden gemeenten hier meer aandacht aan moeten besteden? De informatie die wordt verzameld, lijkt gefragmenteerd. Er zijn geen landelijke cijfers of gegevens bekend over de stand van zaken met betrekking tot de toegankelijkheid. Er is geen algemene registratie. We weten dus niet welke accommodaties of sportruimten het meest of minst toegankelijk zijn, voor welke aspecten dat het meest of minst geldt en welke doelgroepen de meeste problemen ervaren. Het is van belang om dat te weten, zodat gemeenten, ontwerpers en bouwers actie kunnen ondernemen om de situatie aan te pakken.

Gemeenten, maar ook andere partijen, kunnen de toegankelijkheid op meerdere manieren registreren. In deze paragraaf worden verschillende voorbeelden gegeven van manieren waarop de toegankelijkheid in kaart wordt gebracht.

11.5.1 Schouwlijsten

De toegankelijkheid kan worden gemeten door middel van schouwlijsten. Een schouwlijst is een formulier waarmee aan de hand van vragen de toegankelijkheid in kaart kan worden gebracht. Om dit formulier in te vullen, moet iemand fysiek langs de accommodatie gaan. De toegankelijkheid wordt beoordeeld vanuit het perspectief van de recensent en is daarbij onderhevig aan interpretatie. Daarom wordt aangeraden om te schouwen met een groep mensen met verschillende beperkingen. De schouwlijsten zijn opgesteld voor de Week van de Toegankelijkheid in 2015 en zijn gebaseerd op het *Handboek Toegankelijkheid* en de criteria van het Internationaal Toegankelijkheidssymbool. Dit is een initiatief van Ieder(in), Oogvereniging, Hoormij en het Revalidatiefonds. Elk jaar heeft de Week van de Toegankelijkheid een ander thema. De schouwlijsten zijn gratis te downloaden op de website van de Week van de Toegankelijkheid en kunnen voor mensen met een beperking een middel zijn om toegankelijkheid onder de aandacht te brengen. De schouwlijsten worden voornamelijk opgevraagd door lokale gehandicaptenplatforms en door werkgroepen toegankelijkheid. De uitkomsten van de schouwlijsten worden vooral lokaal gebruikt om met beheerders of eigenaren van accommodaties in gesprek te gaan over aanpassingen.

11.5.2 Apps

In de loop van de tijd zijn verschillende apps ontwikkeld waarmee de toegankelijkheid van accommodaties in kaart kan worden gebracht. Door middel van de apps kan deze informatie worden gedeeld. Twee verschillende apps op het gebied van toegankelijkheid worden toegelicht.

De app Ongehinderd (Ongehinderd, 2016) heeft als doel de vrijheid voor mensen met een lichamelijke beperking te vergroten. In de app kunnen gebruikers zien hoe vrijetijdslocaties zijn beoordeeld op toegankelijkheid en zelf beoordelingen toevoegen. Deze app is gericht op vrijetijdslocaties zoals restaurants en hotels, maar bevat ook beoordelingen van bijvoorbeeld een sporthal. De app heeft geen landelijke dekking. Op basis van projecten worden in gemeenten met de hulp van teams van vrijwilligers vrijetijdslocaties bezocht en beoordeeld. Mensen met een beperking kunnen zelf ook beoordelingen toevoegen.

De app Sportdrempelvrij (www.sportdrempelvrij.nl) heeft als doel inzicht te verkrijgen in de toegankelijkheid van sportaccommodaties door mensen met een beperking zelf sportaccommodaties te laten beoordelen en deze beoordeling te delen met anderen. Gebruikers zien beoordelingen van andere gebruikers en kunnen zelf beoordelingen toevoegen. Daarmee kunnen anderen hun voordeel doen en zich beter voorbereiden op een volgend bezoek aan een sportaccommodatie. De app streeft naar een landelijke dekking, die mogelijk is door koppeling aan het Databestand SportAanbod (zie hoofdstuk 1). De app is ontwikkeld in nauwe samenspraak met de doelgroep en partners, en gaat in op aspecten van toegankelijkheid zoals genoemd in de richtlijnen van de voormalige Stichting Onbeperkt Sportief en Branchevereniging Sport en Cultuurtechniek (Van Aller en Wenting, 2014; Van Aller, 2015). De app houdt rekening met de achtergrond van de gebruiker en het type sportruimte. Uit de eerste resultaten blijkt dat er te weinig of zelfs geen gehandicaptenparkeerplaatsen zijn of dat gehandicaptenparkeerplaatsen door de verkeerde doelgroep worden gebruikt. Daarnaast hebben mensen met een beperking last van drempels, die zich bij kleed- en doucheruimten, maar ook bij nooduitgangen, bevinden. Verder beperken smalle doorgangen en de afwezigheid van een lift de toegankelijkheid van sportaccommodaties. Gemiddeld is de toegankelijkheid van sportaccommodaties beoordeeld met een 7,4. In het najaar van 2016 wordt een evaluatierapport over deze app verwacht.

Beide apps (Ongehinderd en Sportdrempelvrij) proberen vooral door middel van het delen van informatie de toegankelijkheid tot vrijetijds- en sportaccommodaties voor mensen met een beperking te verbeteren. Daarnaast hebben de apps als doel meer inzicht te verkrijgen in de toegankelijkheid van Nederlandse sport- en vrijetijdslocaties, toegankelijkheid onder de aandacht te brengen en bewustwording over toegankelijkheid te vergroten.

II.5.3 Vraag- en aanbodscan

Gemeenten hebben behoefte aan inzicht in de omvang van de doelgroep 'gehandicapten' in hun gemeente. Ze willen graag weten hoeveel gehandicapten er zijn en waar gehandicapten zich bevinden. Daarnaast vragen gemeenten zich af hoe dit matcht met het huidige sportaanbod. Door de vraag naar en het aanbod van gehandicaptensport in kaart te brengen, ontstaat een beeld van een (mis)match. Verschillende gemeenten, waaronder de gemeenten Amsterdam (Van Aller et al., 2015) en Montfoort (Van Aller et al., 2014), hebben de vraag naar en het aanbod van gehandicaptensport in kaart laten brengen door middel van een 'sportmatch'. Met behulp van deze informatie kunnen gemeenten geadviseerd worden welke verbeteringen of interventies op het gebied van gehandicaptensport mogelijk zijn. Hoewel deze tool niet specifiek ingaat op accommodaties, is deze wel relevant, aangezien het sportactiviteiten voor mensen met een beperking op kaart zet waarbij uitgegaan wordt van de locatie van dat aanbod. Aanbod voor gehandicapten is uiteraard gebaat bij een toegankelijke locatie/accommodatie.

II.5.4 Conclusie

Er worden verschillende pogingen gedaan de toegankelijkheid van sportaccommodaties in kaart te brengen. Doordat deze informatie niet op één centraal punt wordt verzameld, ontbreekt een landelijk beeld. Daarnaast is de informatie onderhevig aan interpretatie. Het in kaart brengen van de toegankelijkheid is een proces van lange adem en ook erg arbeidsintensief. De hulp van verschillende partijen is nodig. Hierbij valt te denken aan gemeenten, gehandicapten, sportclubs en accommodatiebeheerders.

II.6 Tot slot

Toegankelijkheid (van sportaccommodaties) is een actueel onderwerp voor de landelijke en lokale overheid. De recentelijke goedkeuring van het VN-verdrag inzake de rechten voor personen met een handicap vergroot de aandacht voor toegankelijkheid en geeft richting voor beleid. Over het algemeen zijn Nederlanders behoorlijk tevreden over verschillende aspecten van de toegankelijkheid van sportaccommodaties. Betaalbaarheid van sport en toegankelijkheid voor mensen met een rolstoel of rollator blijven aandachtspunten. Het aantal gemeenten dat activiteiten uitvoert op het gebied van toegankelijkheid, is laag en (volgens gemeenten) voor verbetering vatbaar. In de grotere gemeenten lijkt meer aandacht te zijn voor toegankelijkheid van (gehandicapten)sport.

Er ontbreekt een landelijk overzicht van de mate waarin sportaccommodaties toegankelijk zijn. Lokaal komen wel initiatieven op om de situatie in kaart te brengen en het besef te doen doordringen dat er op dit gebied nog de nodige stappen te zetten zijn. Apps kunnen landelijk worden gebruikt om kennislacunes in te vullen, als de data centraal worden geregistreerd en ontsloten. Het inzichtelijk maken en verbeteren van de toegankelijkheid van sportaccommodaties voor gehandicapten is een proces van lange adem, waarbij de samenwerking van diverse betrokkenen in de samenleving nodig is.

Kader II.1 Praktijkvoorbeeld Amsterdam

Gemeenten gaan op verschillende manieren om met (het agenderen van) toegankelijkheid van sportaccommodaties. In dit kader zien we hoe de gemeente Amsterdam omgaat met toegankelijkheid van sport(accommodaties). Eerst worden het gemeentelijk beleid en gemeentelijke initiatieven besproken, waarna op stadsdeelniveau het voorbeeld van Amsterdam-Zuid wordt uitgediept.

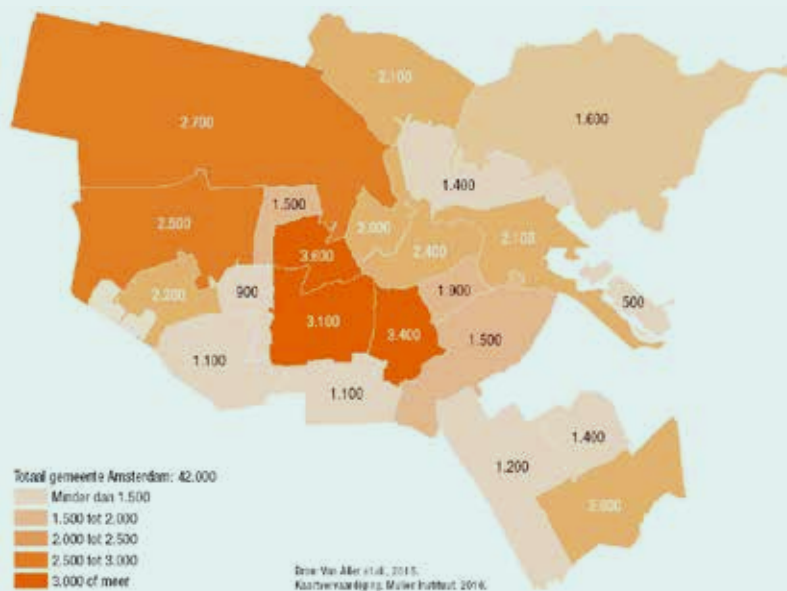
Gemeentelijk beleid

De gemeente Amsterdam geeft in haar beleidsdocumenten aandacht aan zowel de fysieke toegankelijkheid van sport(accommodaties) als aan de sociale toegankelijkheid (betaalbaarheid). In het coalitieakkoord *Amsterdam 2014-2018* spreekt de gemeente Amsterdam haar ambitie uit te investeren in sport (Paternotte et al., 2014). De coalitie beoogt daarbij te investeren in het aanbod van sport en sportvoorzieningen, een duidelijke focus te hebben voor de gehandicapten sport en de betaalbaarheid van sport te verbeteren. In het *Sportaccommodatieplan 2015-2022* (Penninx en Westerbos, 2015) is concreet gemaakt hoe de gemeente dit gaat doen. Er wordt meer prioriteit gegeven aan delen van de stad waar een tekort aan sportfaciliteiten is. Wachtlijsten worden weggewerkt door ruimte te creëren en bestaande ruimte beter te benutten. Voor bouw, onderhoud of uitbreiding van sportaccommodaties komt geld beschikbaar via de een-derde-regeling. Een derde van de kosten kan worden geleend, een derde wordt gesubsidieerd en een derde van de kosten brengt de vereniging zelf in. Het is een speerpunt van de gemeente om de sportinfrastructuur zó in te richten dat groepen die veelal op de eigen woonomgeving aangewezen zijn, dichtbij een goed sportaanbod kunnen vinden. Het gaat dan over ouderen (65+) maar ook over sporters met een beperking. De gemeente legt hierbij nadruk op goed bereikbare, sociaal veilige en toegankelijke accommodaties. Tot slot gaat de gemeente kinderen helpen die in armoede opgroeien, door het Jeugdsportfonds en Jongerencultuurfonds uit te breiden en structureel te financieren.

Gemeentelijke data

De gemeente Amsterdam heeft op verschillende manieren data verzameld over toegankelijkheid van sportaccommodaties. Tijdens een vraag- en aanbodanalyse in opdracht van de gemeente Amsterdam zijn het aanbod van en de vraag naar gehandicapten sport in kaart gebracht (Van Aller et al., 2015). In absolute zin is het aantal inwoners met een motorische beperking in het midden van Amsterdam en in het westen hoger dan in de andere gebieden, terwijl het aangepaste sportaanbod over de gemeente verspreid is (zie kaart 11.1).

Kaart 11.1 Gehandicaptensportaanbod en -vraag van mensen met een motorische beperking in de gemeente Amsterdam.

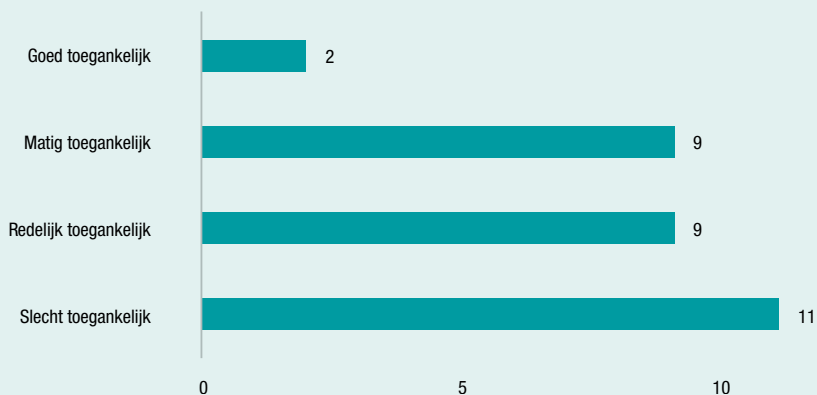
Via de website jekuntmeer.nl kunnen inwoners van Amsterdam zien waar aangepast sporten wordt aangeboden. Het aangepast sportaanbod is er niet alleen voor mensen met een auditieve, motorische, verstandelijke of visuele handicap, maar ook voor mensen met een chronische aandoening. De website geeft een overzicht van veertien locaties waar aangepast sporten wordt aangeboden.

Sinds 2009 wordt jaarlijks de Amsterdamse Pluim uitgereikt, een prijs voor Amsterdamse sportorganisaties die een passend aanbod hebben voor mensen met een beperking of chronische ziekte. Achter de organisatie van de Amsterdamse Pluim zit een groep van vrijwilligers met diverse handicaps. Zij bezoeken jaarlijks maximaal tien sportverenigingen, schrijven daarover een verslag en geven de vereniging een cijfer. De projectgroep beoordeelt de verslagen, waarna een aantal verenigingen wordt genomineerd voor de Amsterdamse Pluim. Amsterdammers stemmen dan op de genomineerde verenigingen. Tot 2015 viel de Amsterdamse Pluim onder Cliëntenbelang Amsterdam, een belangenorganisatie voor mensen met een beperking, chronisch zieken en kwetsbare ouderen.

De Sportbende, een initiatief dat is voortgekomen uit het project 'Samen Sporten' van NOC*NSF en de Nederlandse Stichting voor het Gehandicapte Kind, onderzoekt in verschillende regio's de toegankelijkheid van sportverenigingen voor mensen met een handicap (NOC*NSF, 2015). De Sportbende bestaat uit jongeren met en zonder beperking. Trainers of het bestuur worden geïnterviewd, accommodaties worden beoordeeld op toegankelijkheid en er wordt gekeken bij een training. Het doel van de Sportbende is sportclubs te inspireren en te enthousiasmeren om meer mensen met een handicap te laten sporten bij de reguliere sportverenigingen. Het advies van de Sportbende kan om worden gezet in een subsidieaanvraag voor opleiding van de trainers, het opzetten van nieuw sportaanbod of het aanpassen van de accommodatie. In 2015 zijn vier verenigingen bezocht.

Voorheen opereerden de Sportbende en de Amsterdamse Pluim onafhankelijk van elkaar. Sinds 2016 zijn beide groepen ondergebracht bij Reade en is de nieuwe werkwijze als volgt: de Sportbende bezoekt eerst een vereniging en een jaar later bezoekt de Amsterdamse Pluim deze vereniging. De vereniging heeft dan een jaar om verbeteringen aan te brengen op het gebied van fysieke en sociale toegankelijkheid. De resultaten van de Amsterdamse Pluim en de Sportbende zijn te vinden op de website van de gemeente Amsterdam.⁵ Uit de resultaten blijkt dat de meeste sportaccommodaties slecht, matig of redelijk toegankelijk zijn (zie figuur 11.5). Slechts twee van de 31 beoordeelde accommodaties zijn goed toegankelijk.

Figuur 11.5 Resultaten Amsterdamse Pluim en Sportbende.

Bron: Kaart Amsterdam, 2016.

Beleid stadsdeel Zuid

In de sportnota van stadsdeel Zuid 2013-2016 (Hofman, 2012) komen onderwerpen van het gemeentelijke sportaccommodatieplan 2015-2022 terug. Stadsdeel Zuid werkt aan toegankelijkheid door accommodaties aan te passen zodat deze weer aansluiten bij de demografische opbouw van de wijk en geschikt zijn voor mensen met een beperking. Wachtlijsten worden aangepakt door bijvoorbeeld grasvelden te vervangen door kunstgrasvelden. Verder draagt het stadsdeel bij aan de betaalbaarheid van sport door speciale tarieven te hanteren voor mensen met een laag inkomen.

Recentelijk zijn drie sportaccommodaties in stadsdeel Zuid gerenoveerd en toegankelijker gemaakt: Apollohal, Sporthallen Zuid en sportcentrum De Pijp. Deuren zijn automatisch gemaakt, toiletten zijn aangepast aan de hand van het Bouwbesluit, drempels zijn verwijderd, er zijn kleefmagneten geplaatst zodat deuren open blijven en een goederenlift is vervangen door een personenlift. De verbouwing van de sportaccommodaties is in samenwerking met Stichting Onbeperkt Zuid gedaan. Vanuit de stichting waren twee personen met een beperking betrokken bij de verbouwing: iemand in een rolstoel en iemand met een visuele beperking.

Noten

1. Wij danken Lilian van den Berg (Kenniscentrum Sport) en Henk van Aller (Foqus Coaching & Consultancy) voor hun bijdragen en kritisch commentaar op een eerdere versie van dit hoofdstuk.
2. In het kader van de decentralisaties zijn taken op het gebied van zorg voor langdurig zieken en ouderen, jeugdzorg en werk en inkomen verschoven van de rijksoverheid naar gemeenten (Rijksoverheid, 2016).
3. Per 1 juli 2015 zijn enige wijzigingen in het Bouwbesluit 2012 doorgevoerd. Zie www.bouwbesluitinfo.nl.
4. Tegenwoordig Kenniscentrum Sport.
5. <https://kaart.amsterdam.nl/#!/>

Sportlandgoed De Haamen

FOTO: PASCAL MOORS, HEERLEN

Introductie

Extra brede paden en grote automatische deuren kenmerken de sportfaciliteiten op het sportterrein. Wanneer je het café binnenstapt en tussen de rolstoelen door naar een tafeltje loopt, word je vriendelijk bediend door iemand met een beperking. Sportlandgoed De Haamen bestaat al meer dan veertig jaar en is de laatste vijf jaar aangepast aan mensen met een beperking.

Silvio van Gool, directeur/bestuurder van stichting De Haamen en exploitant van het sportlandgoed, legt uit dat de voorzieningen verouderd waren. “Er is toen voor gekozen om de toegankelijkheid en inrichting van de accommodatie af te stemmen op bijzondere doelgroepen zoals gehandicapten, chronisch zieken, ouderen en mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. En met succes, want de accommodatie wordt veel gebruikt.”

De accommodatie

Het sportlandgoed is groot en leent zich voor allerlei verschillende sporten en vormen van bewegen. Op het terrein bevinden zich een binnenzwembad, twee sporthallen en sportkantine, atletiekbaan, skeelerbaan, tennisbanen en kunstgrasvoetbalvelden. Allen aangepast en toegankelijk voor rolstoelgebruikers. “Het zwembad is volledig aangepast met hellingbaan zodat mensen met een ‘waterrolstoel’ het water in gereden kunnen worden. Verder zijn er goed toegankelijke was- en kleedruimtes en aparte verzorgingsunits aanwezig voor mensen met een beperking.”

Van Gool vertelt dat deze accommodatie een prima locatie is voor dagbesteding voor mensen met een beperking. “Overdag kunnen ze sporten of de natuur in. Daarnaast helpen ze mee in de bediening, bij het koken, schoonmaken, groenonderhoud en het kweken van groenten.” Van Gool licht toe dat dit voordelen heeft voor zowel mensen met een beperking als voor het sportlandgoed. “Door deze activiteiten worden mensen met een beperking zelfstandiger

en groeit hun zelfvertrouwen. Tevens hebben wij extra handen die meehelpen, hoewel die wel wat extra begeleiding behoeven. Deels zal dit voordelen opleveren wat betreft de personeelskosten." Ook doen de mensen met een beperking fanatiek mee aan de verschillende beweegvormen en sporten. Er zijn al verschillende G-teams opgericht bij de sportverenigingen.

Van Gool vindt het belangrijk dat de accommodatie een open uitstraling heeft. "Het sportlandgoed is niet afgesloten met hekken. Sporters mogen de velden en terreinen alleen gebruiken na reservering. De binnenaccommodatie is zeven dagen per week van 's morgens vroeg tot 's avonds laat open, zodat mensen hier bijna altijd terecht kunnen."

De organisatie

Wethouder Hub Schoenmakers (Sport) geeft aan dat de accommodatie eigendom is van de gemeente. "De accommodatie wordt verhuurd aan en geëxploiteerd door stichting De Haamen. Bij de exploitatie werkt de stichting samen met verschillende zorgaanbieders." Volgens Van Gool werkt de stichting aan een programma voor het sport- en beweegaanbod. "Er zijn verschillende sportzorgprogramma's voor mensen met gezondheidsproblemen (diabetes, hart- en vaatziekten) of een andere beperking. Voor deze groepen is de drempel naar regulier sporten vaak te groot. Onder deskundige begeleiding van onder andere een fysiotherapeut wordt een beweeg- en/of fitnessprogramma op maat samengesteld."

Op het sportlandgoed worden diverse evenementen georganiseerd voor verschillende doelgroepen. "Van sportdagen voor het (basis)onderwijs en bedrijven tot aan Nederlandse en Europese kampioenschappen van diverse aangepaste sporten. De onlangs gehouden beweegmarkt voor senioren telde meer dan vierhonderd inschrijvingen. Mensen van 55 jaar of ouder konden een valide beweegtest ondergaan en kennismaken met sportaanbieders en zorginstanties. Ze konden zich direct inschrijven en starten met een sport- en/of zorgprogramma."

Toekomstplannen

De stichting heeft plannen om het sportlandgoed verder uit te breiden. Momenteel wordt in opdracht van het Limburgs Landschap de Oude Pastorie gerenoveerd zodat hier culturele en arbeidsmatige dagbestedingsactiviteiten kunnen worden georganiseerd. Ook wordt een grote tuin gerealiseerd die mede onderhouden wordt door mensen met een beperking en afstand tot de arbeidsmarkt. Verder is de stichting volgens Van Gool bezig om bedrijven te betrekken bij het sportlandgoed. "Bedrijven willen steeds meer maatschappelijk verantwoord ondernemen, wat goed aansluit bij de visie van dit sportlandgoed. Het sportlandgoed leent zich voor bijvoorbeeld bedrijfsuitjes. Om dit mogelijk te maken, zijn aanpassingen noodzakelijk zoals de bouw van presentatie- en vergaderruimten."

Sportlandgoed De Haamen

- » De Haamen 1, Beek
- » Totale oppervlakte van 220.000 m²
- » Negen aangepaste sporten voor mensen met een beperking
- » 200.000 gebruikers per jaar
- » www.dehaamen.nl

12

Sportaccommodaties in de toekomst

» Karin Wezenberg-Hoenderkamp

» Remco Hoekman

Dit brancherapport begon met een historisch getint hoofdstuk 2 om vervolgens de huidige situatie met betrekking tot sportaccommodaties vanuit verschillende perspectieven zo uitgebreid mogelijk in beeld te brengen. Op basis van de vorige hoofdstukken is duidelijk waar we vandaan komen en waar we staan. De volgende stap is om met inachtneming van het verleden een toekomstperspectief te schetsen van sportaccommodaties in Nederland. We boden eerder een toekomstperspectief op sportaccommodaties in het boek *Sportaccommodaties in beeld* (Hoekman et al. (red.), 2013). Daarin hanteerden we een toekomstperspectief dat aansloot bij de olympische ambitie om de sportdeelname te verhogen tot 75 procent in 2016 en met 2028 als stip op de horizon. Die ambitie is inmiddels losgelaten, komt niet meer expliciet terug in nationale beleidsstukken en zal ook niet meer centraal staan in dit hoofdstuk.

We concentreren ons nu op de verwachte ontwikkeling in de vraag naar sportaccommodaties tot 2030. Hiervoor beschrijven we eerst de huidige sportdeelname en het gerelateerde accommodatiegebruik voor de sport. Hierbij laten we de empirische ontwikkeling tussen 2011 en 2014 zien en gaan we in op verschillen tussen leeftijdsgroepen en VSG-regio's. Vervolgens is er aandacht voor de toekomstverwachtingen, waarbij gebruik wordt gemaakt van prognoses voor bevolkingsaantallen en -samenstelling in 2030. Tevens bekijken we wat de verwachte vraag naar sportaccommodaties is wanneer de huidige trends in de sportdeelname en het gerelateerde accommodatiegebruik zich de komende jaren voortzetten. Als meer mensen gaan sporten, vraagt dit vermoedelijk om meer ruimte voor sportbeoefening. Al dient vermeld dat dit afhankelijk is van de sportkeuze en de wijze van beoefening. Voor lang niet alle sporten is een officiële sportaccommodatie nodig. Denk aan sporten als wielrennen en hardlopen die overwegend op de openbare weg worden beoefend en waarbij sporters nagenoeg geen gebruikmaken van officiële sportaccommodaties. Ontwikkelingen in sportdeelname en accommodatiegebruik bieden een goede basis om vooruit te kijken en te bezien hoe het landschap van sportaccommodaties in Nederland zich de komende jaren gaat ontwikkelen.

12.1 Sportdeelname en accommodatiegebruik

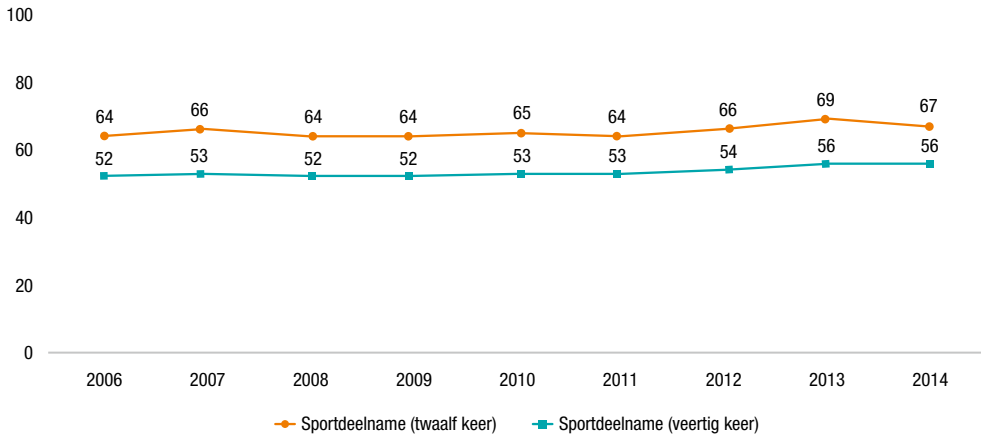
Om uitspraken te kunnen doen over het te verwachten accommodatiegebruik in de toekomst, hebben we allereerst inzicht nodig in het huidige accommodatiegebruik in relatie tot de ontwikkelingen in de sportdeelname. Zie bijvoorbeeld de groei van allerlei vormen van buiten-

fitness in de afgelopen jaren en de hieraan gekoppelde toename van het gebruik van parken en plantsoenen voor sportbeoefening. Om een goed beeld te vormen van de toekomstige behoefte aan sportaccommodaties, beschrijven we allereerst de ontwikkeling in de sportdeelname. Vervolgens focussen we specifiek op veranderingen of constanten in het accommodatiegebruik als basis voor de toekomstige behoefte.

12.1.1 Sportdeelname

Bij het beschrijven van de sportdeelname van de bevolking gaan we uit van de Richtlijn voor Sportdeelname Onderzoek (RSO-norm) die is gebaseerd op een sportdeelname van ten minste twaalf keer per jaar in de afgelopen twaalf maanden. In Nederland is de sportdeelname volgens de RSO-norm (maandelijkse sportdeelname) redelijk stabiel over de afgelopen jaren (figuur 12.1). Na lichte stijgingen in 2012 en 2013 is de sportdeelname in 2014 weer gedaald naar 67 procent. Hiermee is het aandeel van de bevolking dat maandelijks deelneemt aan sport in 2014 vergelijkbaar met het aandeel in 2012 en de jaren daarvoor. De wekelijkse sportdeelname laat sinds 2006 een lichte stijging zien tot 56 procent in 2014.

Figuur 12.1 Ontwikkeling sportdeelname in Nederland op basis van RSO-norm en wekelijks (minstens veertig keer per jaar), 2006-2014, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

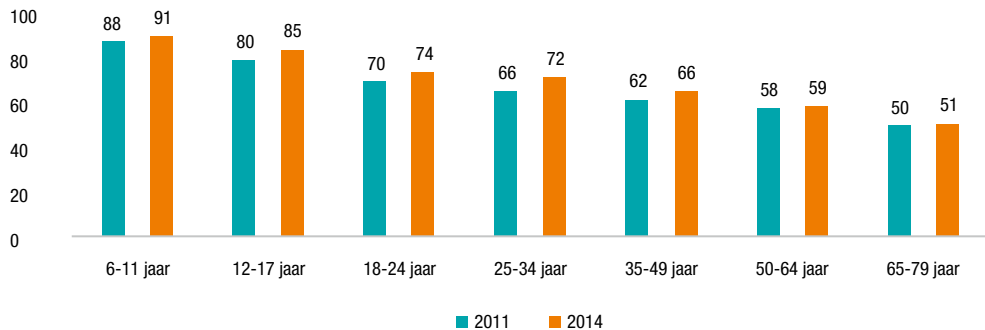

Bronnen: OBiN 2006-2014, (analyse en) bewerking: Mulier Instituut (MI).

De sportdeelname verschilt per leeftijdsgroep. Over het algemeen geldt dat de sportdeelname afneemt naarmate de leeftijd toeneemt (figuur 12.2). De sportdeelname is het hoogst bij de 6-11-jarigen, 91 procent van deze groep sport. Van de groep 65-79 jaar neemt de helft deel aan sport (51%), waarmee deze leeftijdsgroep de laagste sportdeelname kent. Een vergelijking

met de sportdeelname per leeftijdsgroep in 2011 leert dat alle leeftijdsgroepen een lichte stijging noteren in 2014 ten opzichte de meting van 2011.

Figuur 12.2 Sportdeelname in Nederland in 2011 en 2014 naar leeftijdsgroep, op basis van RSO-norm (in procenten).

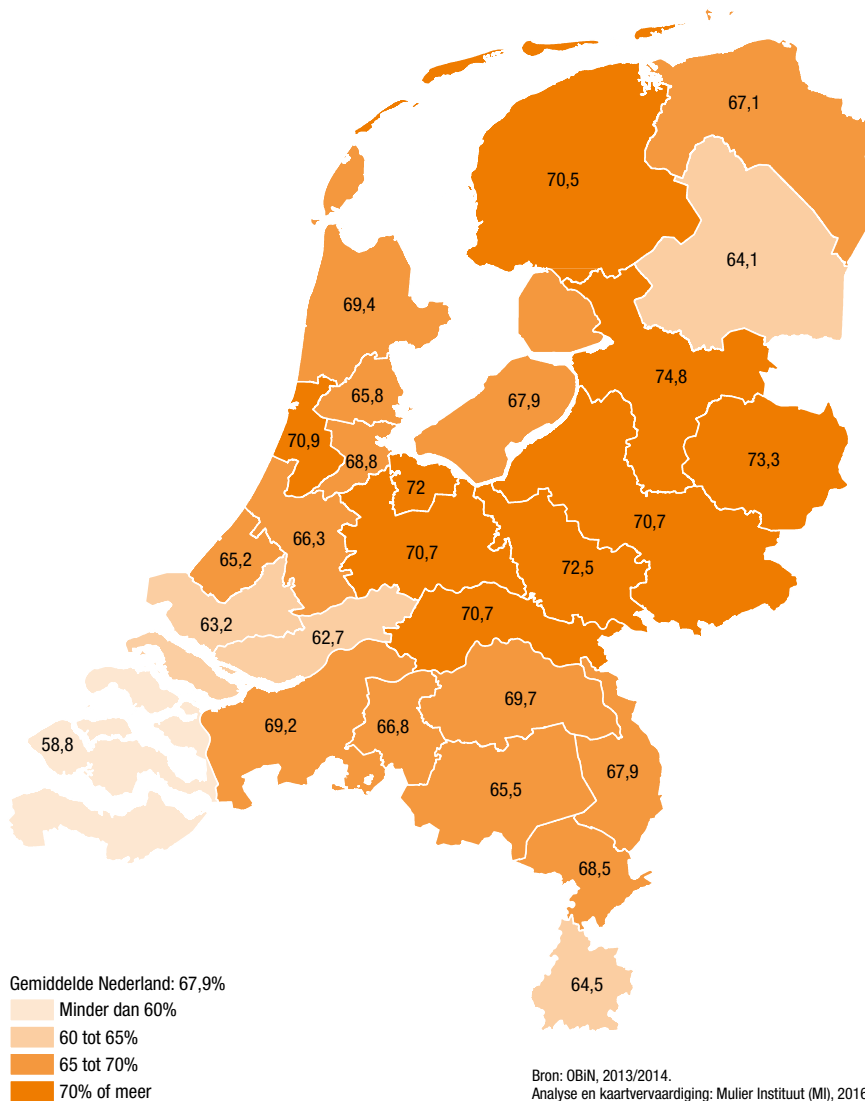

Bronnen: OBiN 2011 en 2014, bewerking: Mulier Instituut (MI).

Door de grote verschillen in sportdeelname tussen de leeftijdsgroepen hebben ontwikkelingen in de bevolkingssamenstelling een grote invloed op de te verwachten sportdeelname voor de toekomst. Vergrijzing kan er bijvoorbeeld toe leiden dat ondanks gelijkblijvende sportdeelname in alle leeftijdsgroepen de sportdeelname van de bevolking als geheel afneemt, omdat de groep met de laagste sportdeelname in aandeel toeneemt.

Naast deze verschillen tussen leeftijdsgroepen zijn er ook regionale verschillen in de sportdeelname. Deze hangen voor een deel samen met de bevolkingssamenstelling in de verschillende regio's, maar kunnen hierdoor niet geheel verklaard worden. Voor de volgende kaarten is de sportdeelname per VSG-regio bepaald op basis van de RSO-norm (kaart 12.1) en uitgaande van een norm van minimaal 'wekelijkse' sportdeelname (minstens veertig keer per jaar) (kaart 12.2). Hiervoor zijn de twee meest recente jaargangen van het onderzoek Ongevallen en Bewegen in Nederland (OBiN 2013-2014) samengevoegd, zodat een voldoende aantal respondenten per VSG-regio is gewaarborgd.

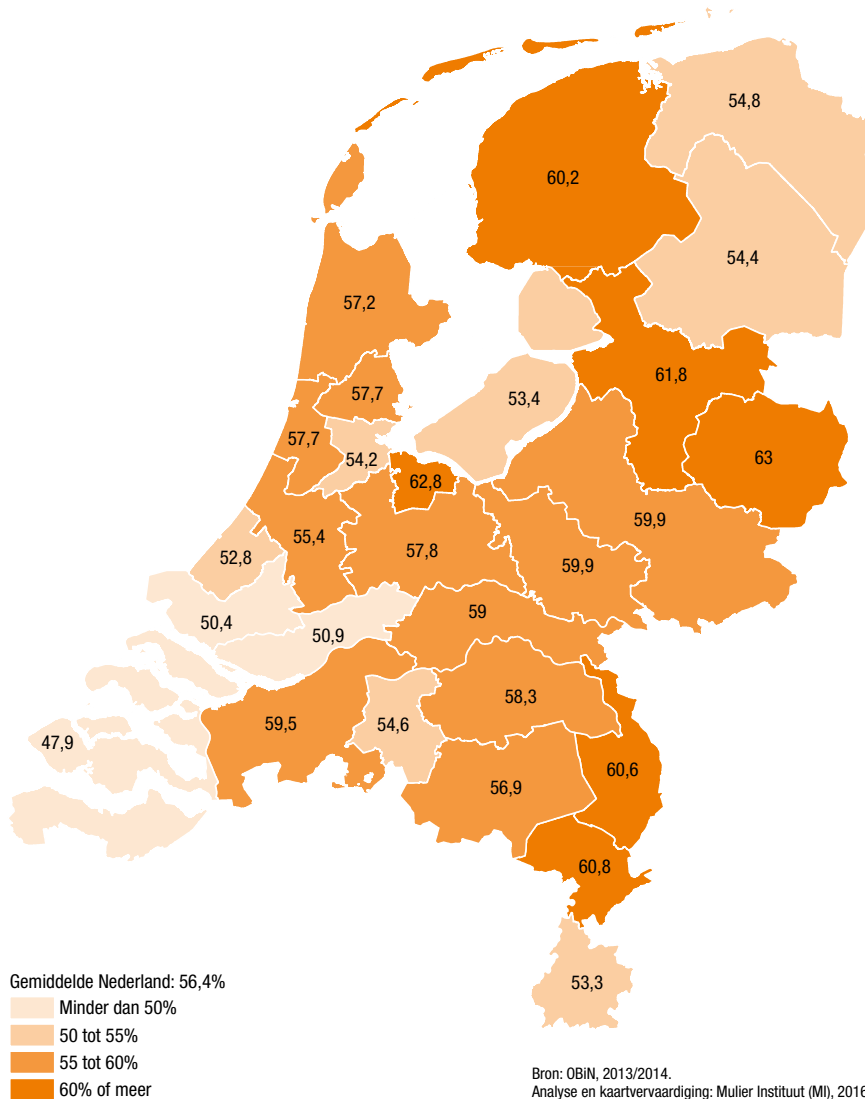
Kaart 12.1 Sportdeelname naar VSG-regio op basis van de RSO-norm, 2013-2014, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

De sportdeelname is het hoogst in de regio's IJsselland (74,8%) en Twente (73,3%). Het valt op dat de hoogste sportdeelnamecijfers in het midden en oosten van het land voorkomen, alhoewel Fryslân met 70,5 procent ook goed scoort. Zeeland heeft met 59 procent het laagste percentage sportdeelname, gevolgd door Zuid-Holland-Zuid en Rotterdam-Rijnmond (beide 63%). De eerder geconstateerde lage sportdeelname in delen van Noord-Brabant en de kop van Noord-Holland (Hoekman et al., 2013, p.96) is niet meer terug te zien in de kaarten. Hart van Brabant en Hollands-Noorden hebben een sportdeelname van respectievelijk 67 en 69 procent.

De kaart op basis van een minimaal wekelijkse sportdeelname laat deels een vergelijkbaar patroon zien met de kaart op basis van de RSO-norm. Ook nu hebben Twente (63%), Gooi en Vechtstreek (63%) en IJsselland (62%) de hoogste sportdeelname op de voet gevolgd door Fryslân en regio's in Gelderland (allen 60%) en Limburg (60 en 61%). Zeeland, Zuid-Holland-Zuid en Rotterdam-Rijnmond zijn de regio's met relatief de minste frequente sporters (respectievelijk 48, 50 en 51%). Opvallend is dat Amsterdam en Flevoland iets achterblijven bij het landelijk gemiddelde, terwijl beide regio's qua sportdeelname (RSO-norm) juist boven of op het landelijk gemiddelde zitten.

Kaart 12.2 Sportdeelname naar VSG-regio op basis van minstens veertig keer per jaar, 2013-2014, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

Een verklaring voor deze verschillen in sportdeelname dient vooral gezocht te worden in de sociaaleconomische kenmerken van de VSG-gebieden en de bevolkingssamenstelling van deze gebieden. Een vergelijking met het aanbod aan sportaccommodaties per VSG-regio, zoals gepresenteerd in hoofdstuk 3, laat geen eenduidig beeld zien. Zo is onder andere zichtbaar dat de regio Zeeland met bijna het grootste aanbod aan sportaccommodaties per inwoner een

(ver) beneden gemiddelde sportdeelname laat zien. Anderzijds laten Amsterdam en Flevoland, met een relatief laag aantal sportaccommodaties ten opzichte van het aantal inwoners, juist een hoge sportdeelname zien. De regio's Rotterdam-Rijnmond en Haaglanden scoren zowel op de accommodatiedichtheid als op de sportdeelname beneden gemiddeld.

Het lijkt erop dat de infrastructuur aan sportaccommodaties zodanig is ingericht dat deze voor de meeste mensen geen belemmering vormt om te gaan sporten. Dit sluit onder andere aan bij de resultaten van een onderzoek naar de belemmeringen die mensen noemen om niet te gaan sporten. Slechts 3 procent van de bevolking (6-80 jaar) noemt beperkte voorzieningen als een belemmering om te gaan sporten (Van den Dool, 2015). De afstand en de bereikbaarheid vormen voor de meeste mensen nauwelijks een probleem. Dat het aanbod overwegend vraaggericht is met oog voor aspecten van leefbaarheid en ruimtelijke mogelijkheden, is hiervan mede oorzaak. Zo zijn in een dunbevolkt, maar groot gebied als Zeeland, relatief veel accommodaties om toch een divers aanbod op de eilanden te hebben, waarbij afstanden tot sportvoorzieningen nog bereikbaar blijven.

12.1.2 Accommodatiegebruik

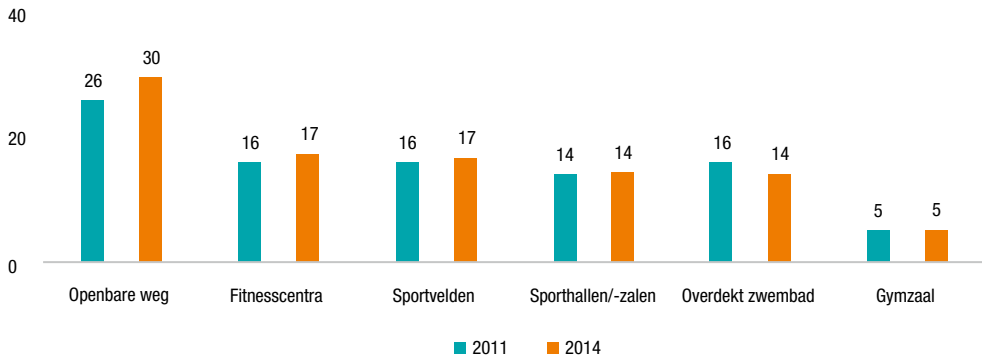
Mede gerelateerd aan de bevolkingssamenstelling en het sportgedrag zijn ook verschillen in het accommodatiegebruik te signaleren tussen de VSG-regio's. Voor dit onderzoek is een zesdeling van sportaccommodaties gehanteerd:

- sporthallen/sportzalen;
- gymzalen;
- overdekte zwembaden;
- sportvelden;
- openbare weg;
- fitnesscentra.

Deze zesindeling bevat niet alle mogelijke accommodaties die benut kunnen worden voor sportbeoefening. De indeling is vooral gebaseerd op het gemeentelijke aanbod van sportaccommodaties en aangevuld met de meest genoemde sportvoorzieningen, zoals de openbare weg en de fitnesscentra.

De openbare weg is het meest genoemd als voorziening die gebruikt wordt voor sportbeoefening (figuur 12.3). Ongeveer een derde van de bevolking (30%) heeft in de afgelopen twaalf maanden voor de sportbeoefening gebruikgemaakt van de openbare weg. Voor fitnesscentra en sportvelden geldt dat 17 procent van de bevolking hiervan in het afgelopen jaar gebruikgemaakt heeft. Gevolgd door de sporthallen en overdekte zwembaden (14%). De gymzalen zijn beduidend minder als sportaccommodatie door de bevolking gebruikt (5%).¹ In vergelijking met 2011 valt op dat het gebruik van de openbare weg is toegenomen (26% in 2011), en dat het gebruik van overdekte zwembaden is afgenomen (16% in 2011).

Figuur 12.3 Gebruik van typen accommodaties voor sportbeoefening, 2011 en 2014, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

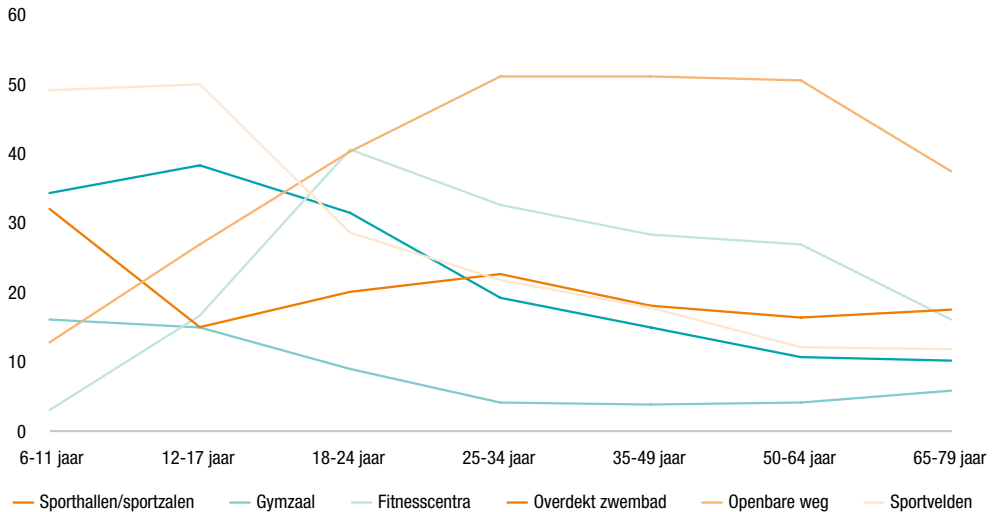

Bronnen: OBiN 2010-2011 en 2013-2014, bewerking: Mulier Instituut (MI).

Kijken we binnen de groep sporters naar verschillen in het accommodatiegebruik tussen leeftijdsgroepen, dan komen diverse verschillen aan het licht (figuur 12.4). Sportvelden worden door een groot deel van de sportende 6-11-jarigen en 12-17-jarigen gebruikt. Het gebruik van sportvelden neemt af naarmate sporters ouder worden. Een vergelijkbaar patroon is te zien bij het gebruik van sporthallen en gymzalen. De oudere leeftijdsgroepen maken relatief veel gebruik van de openbare weg voor hun sportbeoefening. Fitnesscentra worden door sportende jongvolwassenen het vaakst en aanzienlijk meer dan andere leeftijdsgroepen gebruikt als sportaccommodatie.

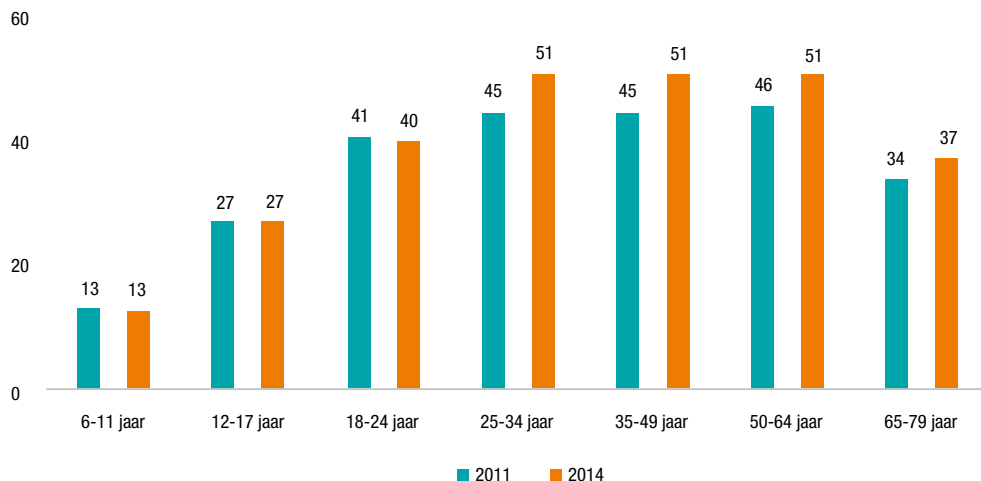
Figuur 12.4 Gebruik sportaccommodaties door sporters naar leeftijdsgroep, 2013-2014 (in procenten van de RSO-sporters).

Bronnen: OBiN 2013-2014, bewerking: Mulier Instituut (MI).

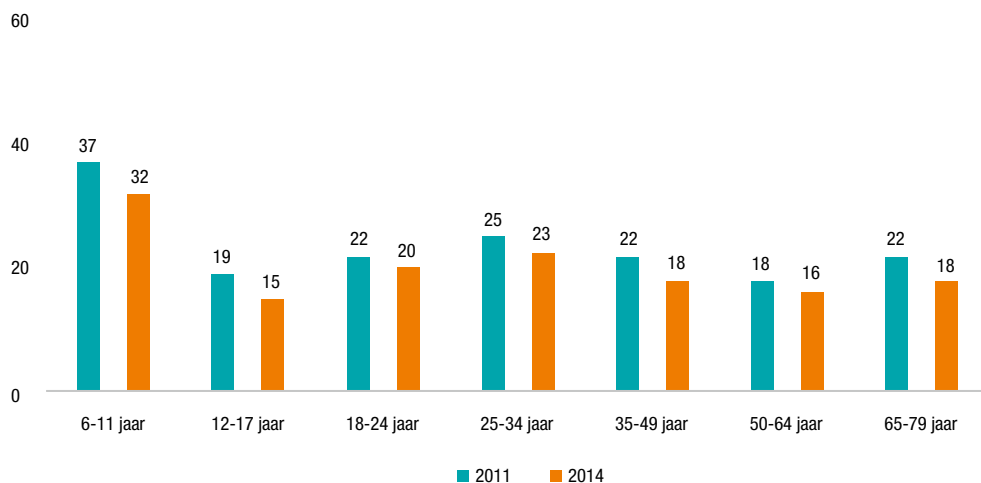
Het toegenomen gebruik van de openbare weg ten opzichte van 2011 is vooral veroorzaakt door de sporters van 25 jaar en ouder (figuur 12.5). In alle onderscheiden leeftijdscategorieën vanaf 25 jaar is een toename te zien van het gebruik ten opzichte van 2011. Sporters onder de 25 jaar zijn niet noemenswaardig meer of minder gebruik gaan maken van de openbare weg. De afname van het zwembadgebruik sinds 2011 is in alle leeftijdscategorieën terug te zien (figuur 12.6).

Figuur 12.5 Gebruik openbare weg door sporters naar leeftijdsgroep, 2011 en 2014 (in procenten van RSO-sporters).

Bronnen: OBiN 2010-2011 en 2013-2014, bewerking: Mulier Instituut (MI).

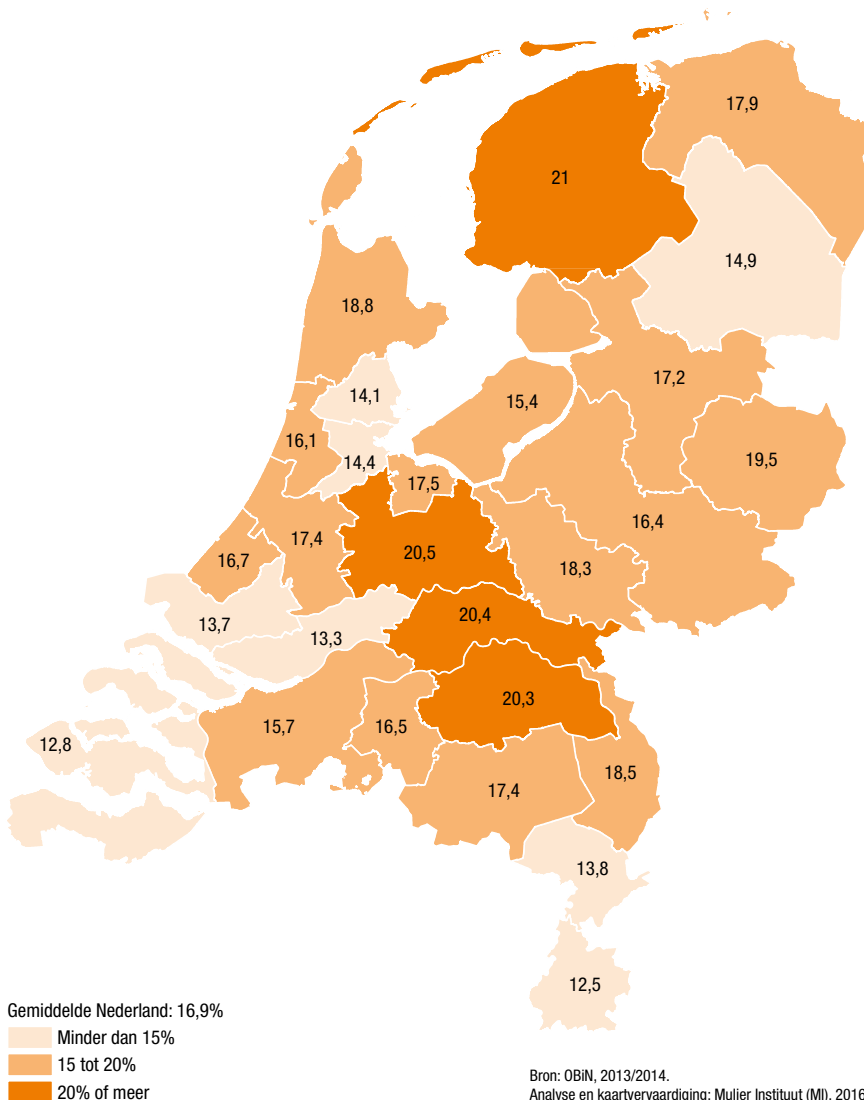
Figuur 12.6 Gebruik overdekte zwembaden door sporters naar leeftijdsgroep, 2011 en 2014 (in procenten van RSO-sporters).

Bronnen: OBiN 2010-2011 en 2013-2014, bewerking: Mulier Instituut (MI).

Als gevolg van verschillen in bevolkingssamenstelling, sportdeelname en sportvoorkeuren verschilt het accommodatiegebruik ook per regio. In de gepresenteerde kaarten wordt achtereenvolgens ingezoomd op het gebruik van sportvelden, sporthallen/sportzalen, overdekte zwembaden, gymzalen, fitnesscentra en de openbare weg naar VSG-regio.

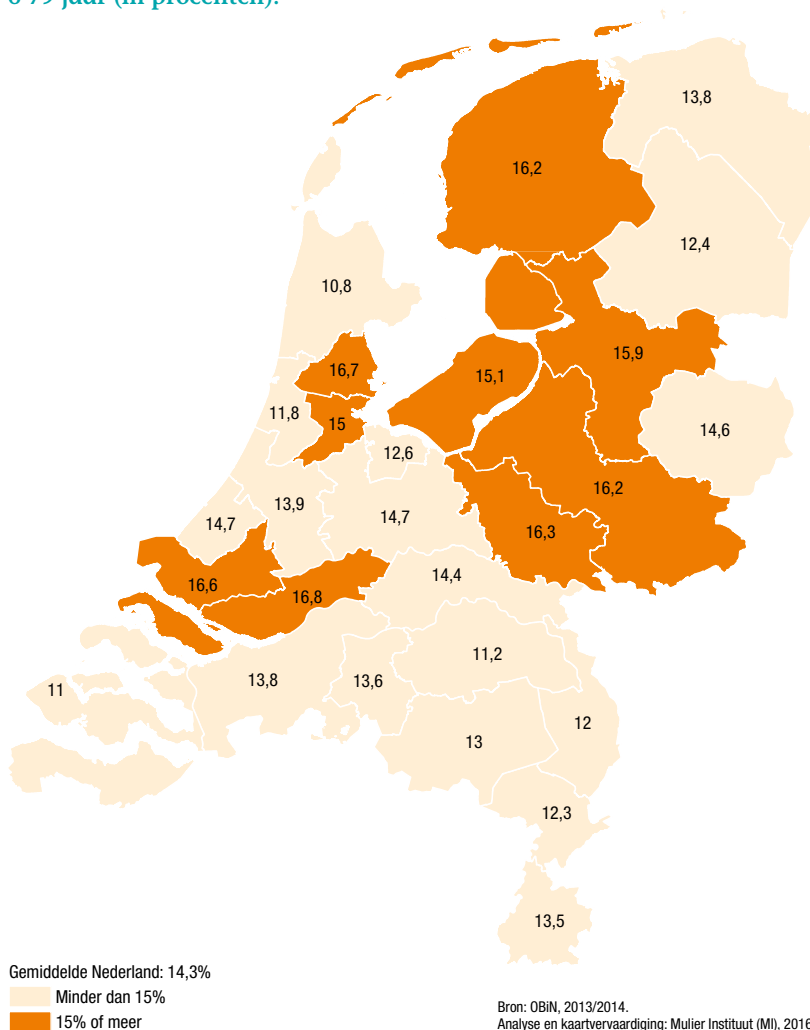
Kaart 12.3 Gebruik van sportvelden naar VSG-regio, 2013-2014, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

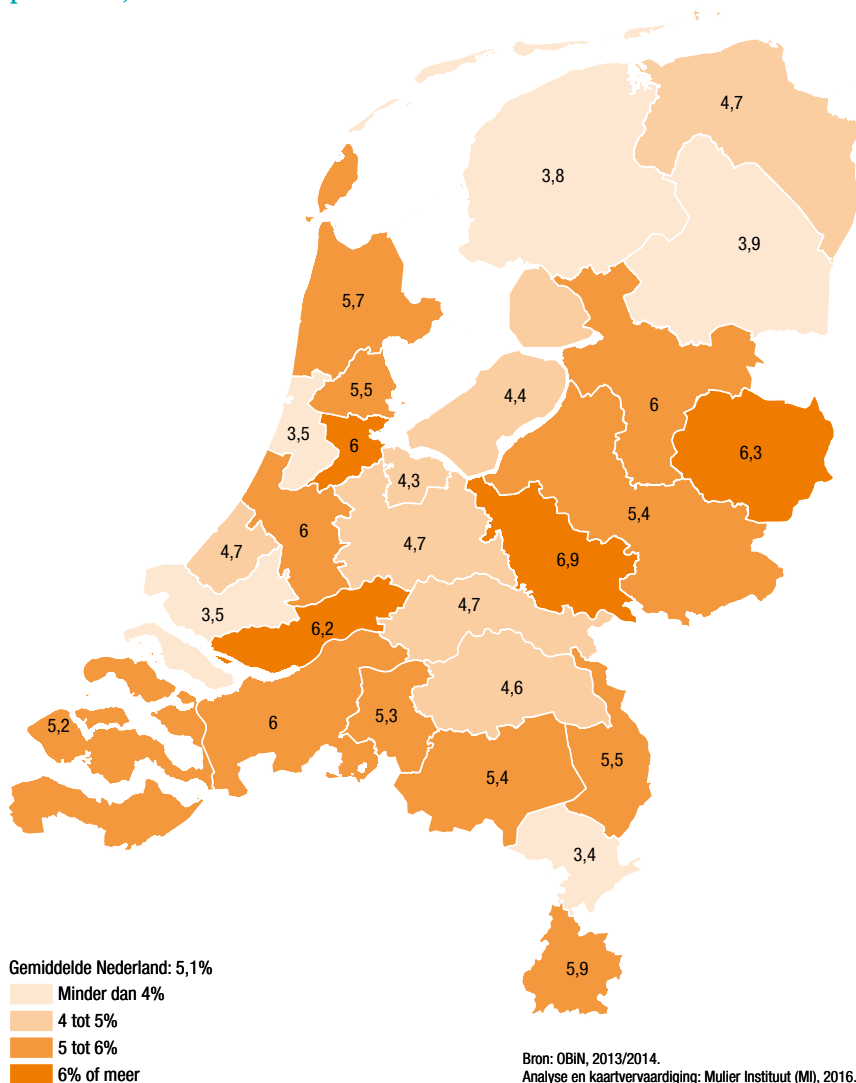
Sporthallen en sportzalen worden in de oostelijke helft van Nederland meer gebruikt dan in het westelijke deel. Uitzondering vormen de provincies Limburg en Drenthe, waar het gebruik van deze binnensportaccommodaties achterblijft bij het landelijk gemiddelde (dit terwijl in Midden-Limburg wel een relatief groot aanbod aan sporthallen is (hoofdstuk 3)). Aan de westkant valt juist Hollands-Noorden op, hier is het gebruik van sporthallen en sportzalen (veel) hoger dan gemiddeld in Nederland en zeker veel hoger dan in de rest van de provincie Noord-Holland. Dit is ook een regio met relatief veel sporthallen (hoofdstuk 3). In Zeeland en Rotterdam-Rijnmond is het gebruik van sporthallen met nog geen 11 procent het laagst van alle regio's.

Kaart 12.5 Gebruik van overdekte zwembaden naar VSG-regio, 2013-2014, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

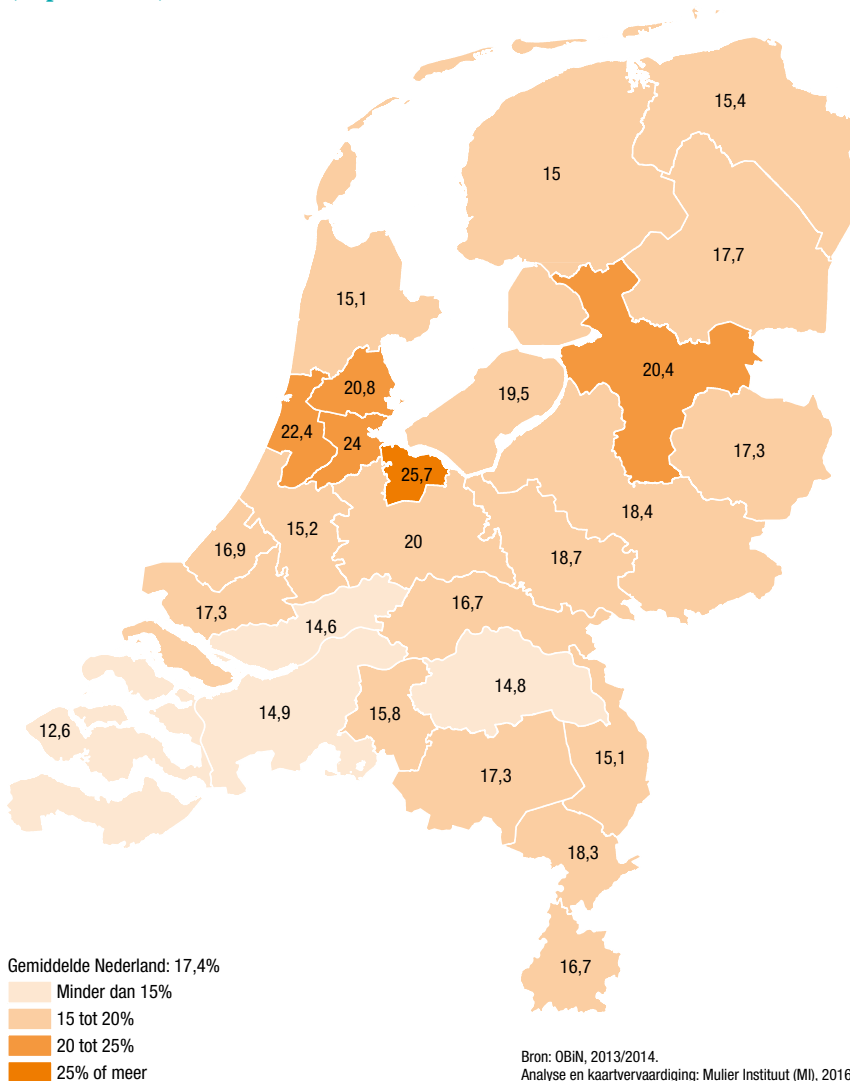
De meeste VSG-regio's laten een zwembadgebruik zien dat binnen 2 procentpunt van het gemiddelde ligt (12,2-16,3%). Hollands-Noorden en Zeeland kennen duidelijk een lager zwembadbezoek, terwijl ze wel een relatief groot aanbod aan zwembaden kennen (hoofdstuk 3). De ligging van deze gebieden aan de kust kan wellicht een van de redenen zijn voor dit lagere gebruik. Zeeland kent daarnaast een dussdanige spreiding van de zwembaden dat de gemiddelde reisafstand tot een van de grootse van Nederland behoort.

Kaart 12.6 Gebruik van gymzalen naar VSG-regio, 2013-2014, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

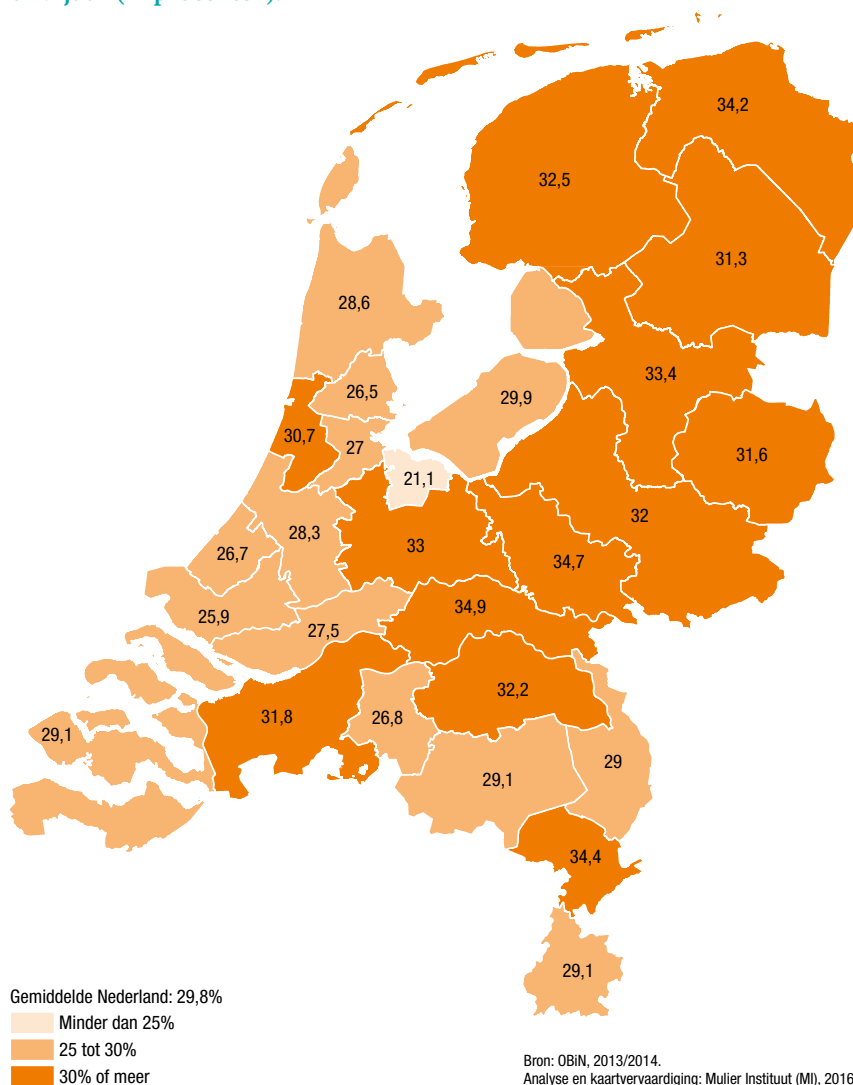
Het gebruik van gymzalen ten behoeve van de sport is met 5 procent van de bevolking beperkt. Daarbij laten de regio's in het noorden en midden van Nederland een beneden gemiddeld gebruik zien, terwijl in het oosten en zuiden relatief veel gebruik van gymzalen wordt gemaakt. Omdat het hier om het gebruik van gymzalen voor sportbeoefening en niet voor bewegingsonderwijs gaat, is het niet zinvol om een vergelijking te maken met het aanbod aan gymzalen (hoofdstuk 3), waartoe ook gymzalen die enkel voor bewegingsonderwijs beschikbaar zijn, behoren.

Kaart 12.7 Gebruik van fitnesscentra naar VSG-regio, 2013-2014, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

Het gebruik van fitnesscentra ligt in de meeste regio's tussen de 15 en 20 procent. In Amsterdam en omstreken wordt het meest gebruikgemaakt van fitnesscentra, meer dan een vijfde van de bevolking maakt daar gebruik van een fitnesscentrum. Opvallend is dat in hoofdstuk 3 is geconstateerd dat in Amsterdam juist relatief weinig fitnesscentra zijn. In Zeeland wordt het fitnesscentrum het minst bezocht, slechts een op de acht mensen maakt gebruik van dit type accommodatie.

Kaart 12.8 Gebruik van de openbare weg naar VSG-regio, 2013-2014, bevolking 6-79 jaar (in procenten).

Het gebruik van de openbare weg voor sportbeoefening blijft in het westen van het land achter bij het gemiddelde, al zijn de afwijkingen over het algemeen niet groot. Met name de regio's Gooi en Vechtstreek (21%) en Rotterdam-Rijnmond (26%) laten een laag gebruik zien. In Groningen, Gelderland en Midden-Limburg maken relatief veel mensen gebruik van de openbare weg om te sporten. Omgevingsfactoren en verschillen in samenstelling van de bevolking zijn mogelijke verklaringen voor dit verschil in gebruik.

12.2 Accommodatiegebruik in de toekomst

Om zicht te krijgen op het accommodatiegebruik in de toekomst, is een rekenmodel ontwikkeld. Dit model berekent op regioniveau en per leeftijdsgroep de verwachte ontwikkeling in het accommodatiegebruik tot 2030.

In paragraaf 12.2.1 gaan we eerst na hoe de sportdeelname door veranderingen in de bevolking(samenstelling) zich ontwikkelt als de sportdeelname per leeftijdsgroep hetzelfde blijft. Daarna kijken we hoe die zich ontwikkelt als we uitgaan van de trends in sportdeelname die zich de afgelopen jaren hebben voorgedaan.

Daarna bezien we in paragraaf 12.2.2 hoe de ontwikkelingen in de bevolking(samenstelling) en sportdeelname doorwerken in het accommodatiegebruik. Daar voegen we aan toe de ontwikkelingen in het accommodatiegebruik per leeftijdsgroep (zie paragraaf 12.1.2). We ontwikkelen vier scenario's. In al die scenario's rekenen we met dezelfde bevolkingsprognoses, maar we variëren op één as met stabiele en trendmatige sportdeelnamecijfers per leeftijdsgroep en op de andere as met stabiele en trendmatige ontwikkelingen in het accommodatiegebruik per leeftijdsgroep (zie figuur 12.8).

Idealiter berekenen we het toekomstig accommodatiegebruik op het niveau van de VSG-regio's. Vanwege het ontbreken van (vrij) beschikbare bevolkingsprognosecijfers (naar leeftijdscategorieën) op dit niveau, is gekozen om in deze paragraaf de COROP-gebieden centraal te stellen. Nederland is ingedeeld in veertig COROP-gebieden, die deels overeenkomen met de VSG-regio's (zie bijlage 6).

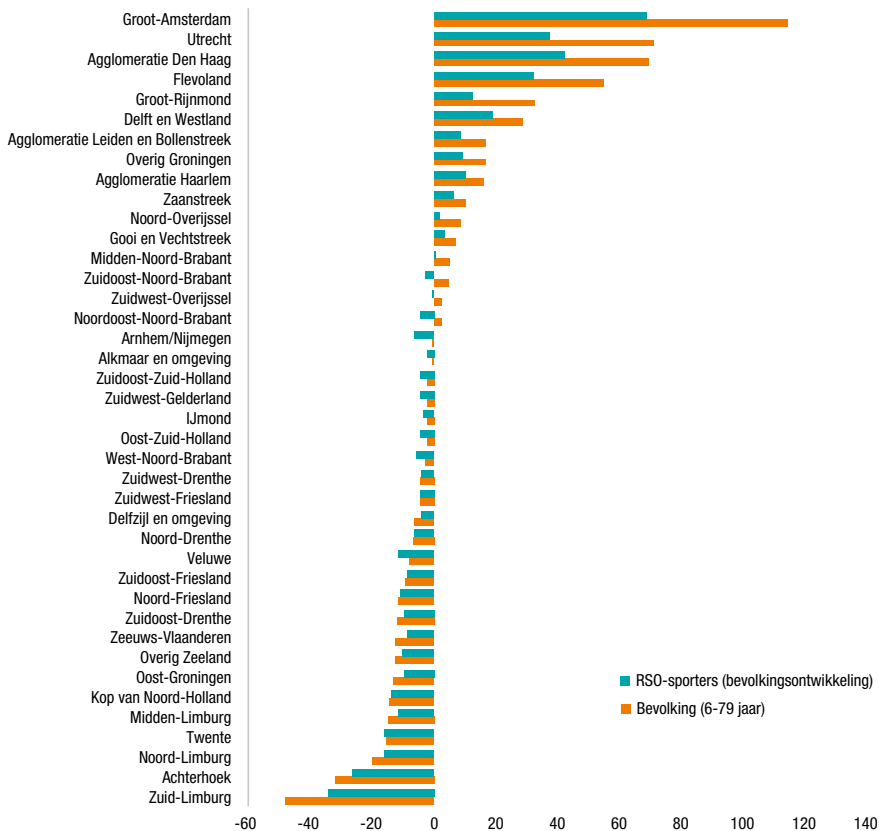
12.2.1 Consequenties bevolkingsontwikkeling op aantal RSO-sporters

In de eerste stap van het model bepalen we het aantal sporters in 2030 op basis van de bevolkingsprognoses van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). We beperken ons hierbij tot de groep RSO-sporters, die volgens de definitie minimaal twaalf keer in de afgelopen twaalf maanden hebben gesport. Er is nog een relatief kleine groep mensen die minder dan twaalf keer heeft gesport maar wel gebruik heeft gemaakt van een sportaccommodatie. In de meeste gevallen gaat het dan om het gebruik van de openbare weg, zwembad of fitnesscentrum. In de analyse laten we deze groep verder achterwege omdat het een kleine groep is die bovendien slechts sporadisch gebruikt maakt van een sportaccommodatie.

Consequenties bevolkingsontwikkeling op aantal RSO-sporters bij gelijkblijvende sportdeelname per leeftijdsgroep

Door de veranderende bevolkingssamenstelling in 2030 zal, uitgaande van gelijkblijvende sportdeelname per leeftijdsgroep, de totale sportdeelname in Nederland licht dalen tot 66 procent in 2030. Wel zorgt de bevolkingsgroei ervoor dat het totale aantal sporters nagenoeg gelijk blijft. Door de regionale verschillen zijn er COROP-gebieden die een daling in het aantal sporters mogen verwachten (in sommige gevallen zelfs terwijl er sprake is van bevolkingsgroei, zoals in Zuidwest-Overijssel), terwijl andere gebieden juist een groei van het aantal sporters laten zien (figuur 12.7). Als gevolg van verschillen in bevolkingsontwikkeling (omvang en samenstelling) ontstaan grote regionale verschillen in de ontwikkeling van het aantal sporters tot 2030, variërend van een toename van ruim 68.000 sporters in Groot-Amsterdam tot een afname van 34.000 sporters in Zuid-Limburg.

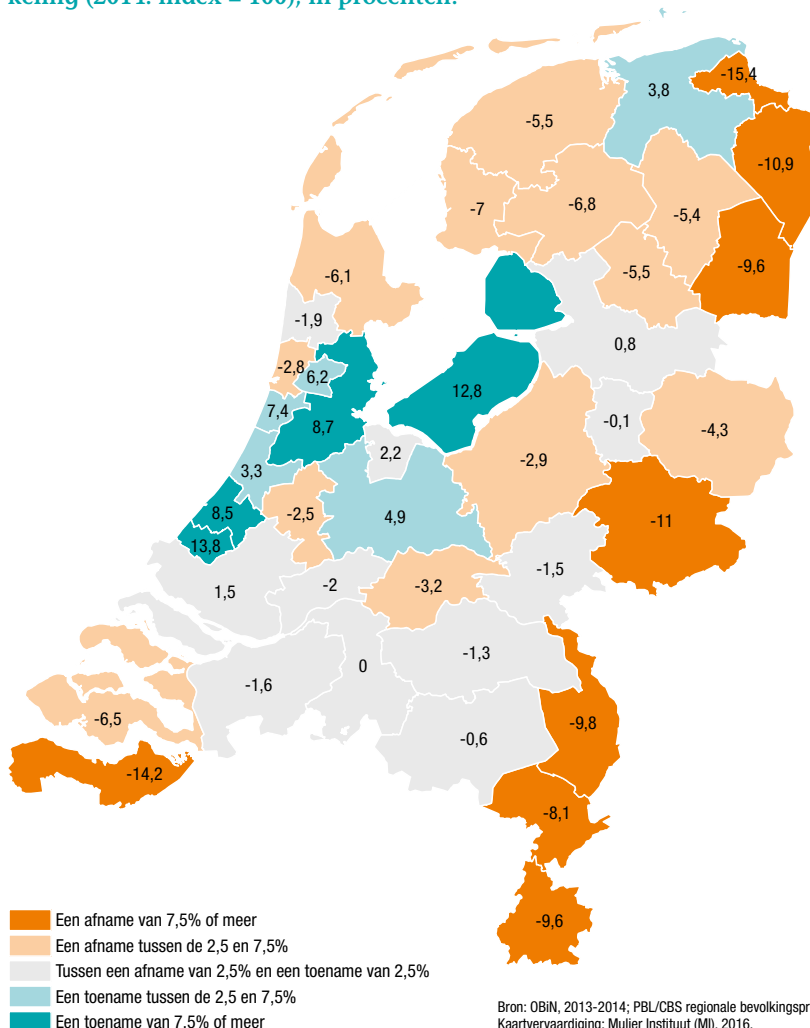
Figuur 12.7 Ontwikkeling bevolking (6 -79 jaar) en aantal RSO-sporters 2014-2030, op basis van bevolkingsontwikkeling (x 1.000).

Bron: OBIN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

De krimp en vergrijzing die worden verwacht in Zeeuws-Vlaanderen, de provincie Limburg, de Achterhoek en delen van de provincies Groningen en Friesland, klinken nadrukkelijk door in de prognose voor de ontwikkeling van het aantal sporters. In absolute aantallen is dit niet voor alle regio's direct terug te zien in figuur 12.7, maar kijken we naar de relatieve daling van het aantal sporters, dan spannen Delfzijl en omgeving (-15%), Zeeuws-Vlaanderen (-14%), de Achterhoek en Oost-Groningen (beide -11%) de kroon (kaart 12.9). Groeiregio's als Delft en Westland en Flevoland laten procentueel gezien de grootste toename van het aantal sporters zien (respectievelijk 14% en 13%) (kaart 12.9).

Kaart 12.9 Ontwikkeling aantal RSO-sporters tot 2030, op basis van bevolkingsontwikkeling (2014: index = 100), in procenten.

Consequenties bevolkingsontwikkeling op aantal RSO-sporters bij trendmatige ontwikkeling in de sportdeelname per leeftijdsgroep

De hiervoor geschetste situatie gaat uit van een gelijkblijvende sportdeelname. Uit figuur 12.2 blijkt echter dat de sportdeelname de afgelopen jaren voor alle leeftijdsgroepen in meer of mindere mate is gestegen. Omdat veel (overheids)beleid is gericht op de toename van de sportdeelname, ligt het in de lijn der verwachting dat de sportdeelname de komende jaren gaat stijgen. Hoewel de ambitie uit het Olympisch Plan 2028 om in 2028 een sportdeelname van 75 procent te realiseren is losgelaten, is het wel interessant om te zien wat er gebeurt met het aantal sporters wanneer in leeftijdsgroepen een stijging van de sportdeelname wordt gerealiseerd.

De vraag is in hoeverre de sportdeelname de komende jaren zich in dezelfde mate gaat ontwikkelen als de afgelopen jaren. In *Sportaccommodaties in beeld* wordt op basis van een studie van Mulier Instituut (Van den Dool et al., 2008) een sportdeelname per leeftijdsgroep weergegeven waarmee uiteindelijk een landelijke sportdeelname van 75 procent wordt bereikt. Voor de groep 6-11-jarigen werd geen grote verdere groei meer mogelijk geacht ('slechts' 2 procentpunt), omdat deze met een sportdeelname van 88 procent al bijna aan het maximaal haalbare zou zitten. Uit figuur 12.2 blijkt dat de sportdeelname de afgelopen jaren iets sterker is gestegen dan verwacht, namelijk met 3 procentpunt. Omdat het de verwachting is dat de sportdeelname in deze leeftijdsgroep niet veel verder meer kan stijgen, wordt tot 2030 geen groei of afname verondersteld. Voor de 12-17-jarigen wordt een toename tot 90 procent sportdeelname mogelijk geacht. De afgelopen jaren is de sportdeelname reeds met 5 procentpunt gegroeid tot 85 procent. Wanneer we deze groei ook voor de komende jaren veronderstellen, is in 2030 een sportdeelname van 90 procent bereikt. Dit komt overeen met de mogelijkheden die voor deze leeftijdsgroep gezien worden. Voor de 18-24-jarigen en 25-34-jarigen is de afgelopen jaren een sportdeelnametoename van respectievelijk 4 en 6 procentpunt opgetreden. Wanneer dit zich de komende jaren ook voordoet, worden sportdeelnamepercentages bereikt die hoger zijn dan eerder realistisch werden geacht (78 in plaats van 75% voor beide leeftijdsgroepen). We kiezen er daarom voor om voor deze groepen met een stijging tot 2030 te rekenen tot 75 procent sportdeelname. Voor de groepen boven de 34 jaar is de toename van de sportdeelname (veel) lager dan mogelijk (en nodig) werd geacht. We gaan er daarom vanuit dat deze groepen tot 2030 een zelfde groei doormaken als de afgelopen jaren is gebeurd. We merken hierbij op dat (beleids)inspanningen om deze doelgroepen aan het sporten te krijgen, nog niet zijn terug te zien in de cijfers, maar dat wellicht de komende jaren deze groepen toch meer groeien dan nu verondersteld. Vanwege deze onzekerheid in de mate van stijging is in deze analyse gekozen voor de (behoudende) groeicijfers over de afgelopen jaren.

Tabel 12.1 Sportdeelname in 2011, 2014 en 2030 (prognose), naar leeftijdsgroep (in procenten).

	2011	2014	2030 (trend)
6-11 jaar	88	91	91
12-17 jaar	80	85	90
18-24 jaar	70	74	75
25-34 jaar	66	72	75
35-49 jaar	62	66	70
50-64 jaar	58	59	60
65-79 jaar	50	51	52

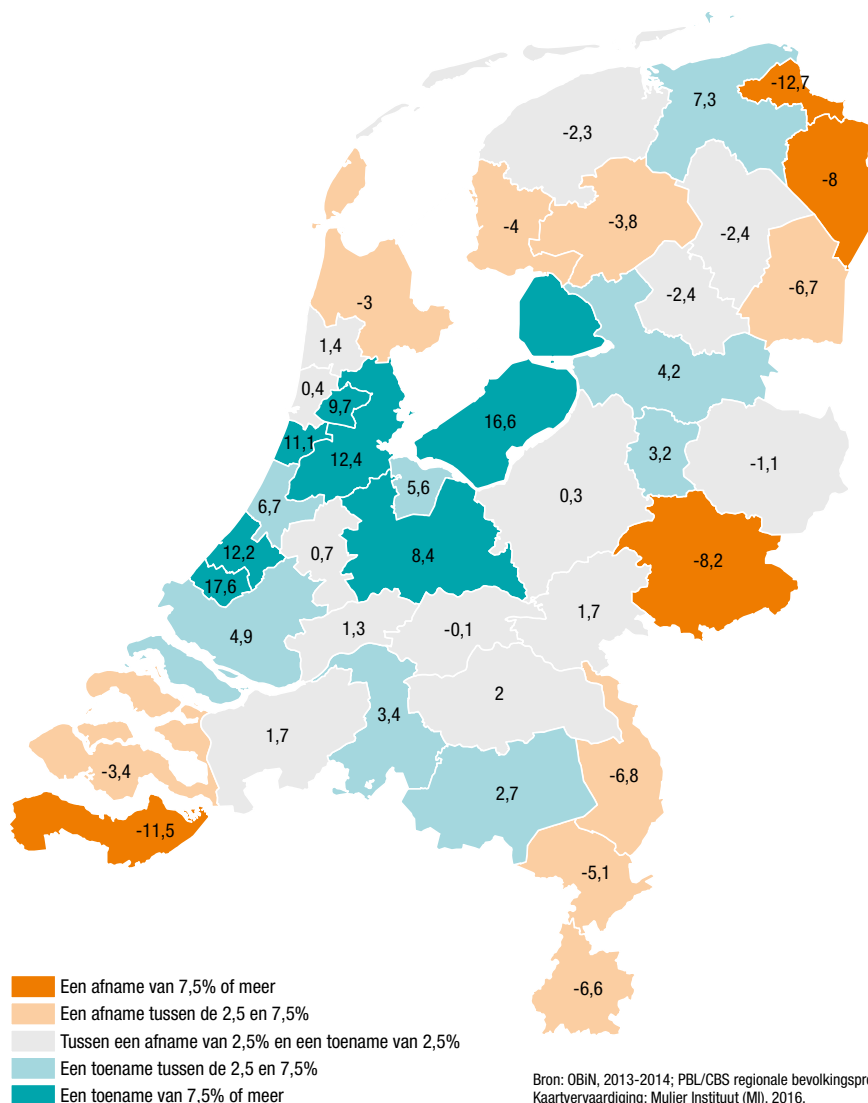
Bronnen: OBiN 2011 en 2014.

Wanneer de sportdeelname voor elke leeftijdsgroep in 2030 zich ontwikkelt volgens tabel 12.1, zijn er in 2030 bijna 340.000 sporters meer dan bij de aanname van een stabiele sportdeelname (tabel 12.2), waardoor de landelijke sportdeelname stijgt naar 68,5 procent. In kaart 12.10 staat per COROP-gebied de relatieve verandering in het aantal RSO-sporters ten opzichte van 2014 wanneer met een stijgende sportdeelname (en de verwachte bevolkingsontwikkeling) wordt gewerkt. Zuid-Limburg krijgt met een daling van bijna 25.000 sporters te maken, terwijl Groot-Amsterdam er bijna 100.000 sporters bij krijgt. Relatief gezien kent COROP-gebied Delft en Westland met een toename van 18 procent sporters de grootste toename terwijl Delfzijl en omgeving te maken krijgt met een daling van 13 procent sporters.

Tabel 12.2 Aantal RSO-sporters in Nederland (x 1.000).

Jaar	Aantal RSO-sporters (x 1.000)
2014	10.074
2030 met gelijkblijvende sportdeelname voor alle leeftijdsgroepen, rekening houdend met bevolkingsontwikkeling	10.076
2030 met toename sportdeelname volgens tabel 12.1, rekening houdend met bevolkingsontwikkeling	10.413

Kaart 12.10 Ontwikkeling aantal RSO-sporters tot 2030, op basis van bevolkingsontwikkeling en voortzetting trend in sportdeelname (2014: index = 100), in procenten.

12.2.2 Consequenties verandering aantal sporters op accommodatiegebruik

In de vorige paragraaf is gesteld dat het totale aantal RSO-sporters in Nederland in 2030 nagenoeg gelijk zal zijn aan het aantal in 2014, op basis van gelijkblijvende sportdeelname, terwijl het aantal sporters met bijna 340.000 toeneemt, wanneer de sportdeelname verder blijft stijgen. In de tweede stap van het model berekenen we wat dit betekent voor het accommodatiegebruik. We veronderstellen hierbij eerst dat er tot 2030 geen verandering in accommodatiegebruik per leeftijdsgroep optreedt. Vervolgens kijken we wat er gebeurt wanneer de ontwikkeling die we afgelopen hebben jaren hebben gezien in het gebruik van sportaccommodaties, zich ook de komende jaren voortzet.

In totaal beschrijven we vier scenario's, waarbij in elk scenario de bevolkingsontwikkeling is meegenomen (figuur 12.8):

- sportdeelname en accommodatiegebruik blijven stabiel tot 2030;
- sportdeelname volgt de trend en accommodatiegebruik blijft stabiel tot 2030;
- sportdeelname blijft stabiel en accommodatiegebruik volgt de trend tot 2030;
- sportdeelname en accommodatiegebruik volgen de trend tot 2030.

Figuur 12.8 Vier scenario's voor toekomstig accommodatiegebruik.

		Sportdeelname	
		Stabiel	Volgt trend
Accommodatie-gebruik	Stabiel	Scenario 1	Scenario 2
	Volgt trend	Scenario 3	Scenario 4

Consequenties ontwikkeling aantal RSO-sporters op accommodatiegebruik bij gelijkblijvend accommodatiegebruik (scenario's 1 & 2)

Bij gelijkblijvende sportdeelname laat het accommodatiegebruik landelijk gezien geen grote veranderingen zien (tabel 12.3, linkerkant). Voor alle typen accommodaties, met uitzondering van de zwembaden, neemt het gebruik licht af. Nemen we de ontwikkeling in sportdeelname in ogenschouw, dan neemt voor alle typen accommodaties het gebruik juist toe, waarbij de toename van de openbare weg het grootste is, gevolgd door de zwembaden en de fitnesscentra.

Tabel 12.3 Accommodatiegebruik door RSO-sporters in 2030 bij gelijkblijvend accommodatiegebruik, in indexcijfers (2014: index = 100) en absolute aantallen (x 1.000).

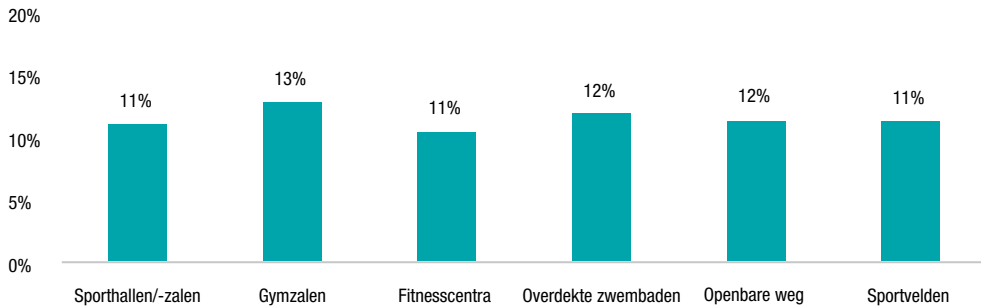
Type accommodatie	Sporters o.b.v. gelijkblijvende sportdeelname (n=10.076.000), scenario 1		Sporters o.b.v. voortzetting trend sportdeelname (n=10.413.000), scenario 2	
	Index	Absolute aantallen (x 1.000)	Index	Absolute aantallen (x 1.000)
Sporthallen/sportzalen	98	-46	101	19
Gymzaal	99	-9	102	12
Fitnesscentra	99	-30	102	59
Overdekt zwembad	100	3	103	64
Openbare weg	100	-12	103	142
Sportvelden	98	-59	101	20

Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

Landelijk gezien zal het aantal gebruikers, uitgaande van toenemende sportdeelname (scenario 2), met ruim 2 procent stijgen, waarbij de afzonderlijke COROP-regio's grote verschillen laten zien. Voor alle typen accommodaties zijn er COROP-gebieden die te maken krijgen met een verminderd gebruik oplopend tot 15 procent, maar ook COROP-gebieden die een toename van gebruik kennen van bijna 20 procent. De figuren 12.9 tot en met 12.12 geven de situatie voor vier COROP-gebieden, te weten Groot-Amsterdam (hoogste absolute groei aantal RSO-sporters), Delft en Westland (hoogste relatieve groei aantal RSO-sporters), Zuid-Limburg (grootste absolute daling aantal RSO-sporters) en Delfzijl en omgeving (grootste relatieve daling aantal RSO-sporters).

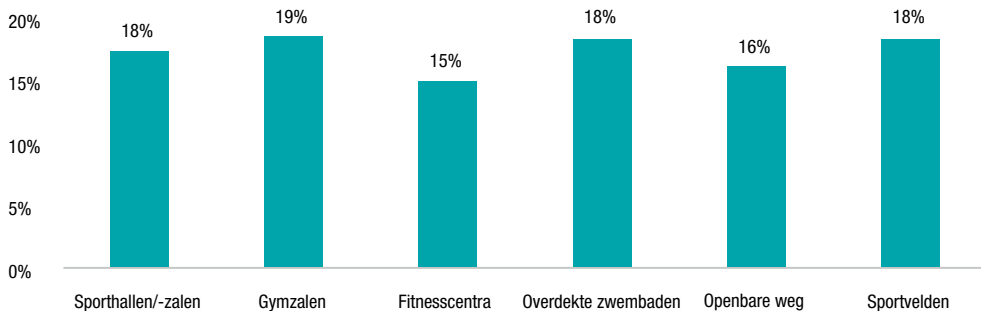

Figuur 12.9 Ontwikkeling aantal sporters in Groot-Amsterdam dat gebruikmaakt van de accommodatie in 2030 (o.b.v. bevolkingsontwikkeling en trend in sportdeelname), ontwikkeling in procenten ten opzichte van 2014.

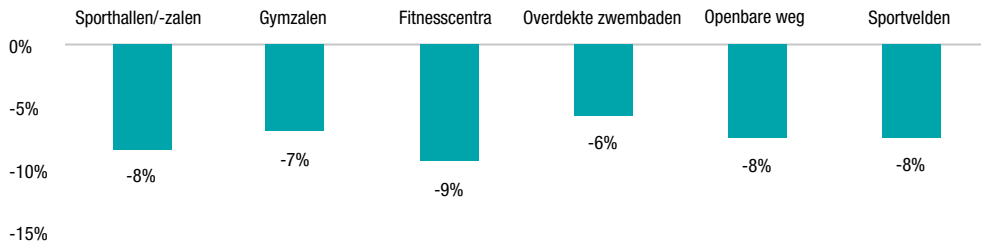
Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

Figuur 12.10 Ontwikkeling aantal sporters in Delft en Westland dat gebruikmaakt van de accommodatie in 2030 (o.b.v. bevolkingsontwikkeling en trend in sportdeelname), ontwikkeling in procenten ten opzichte van 2014.

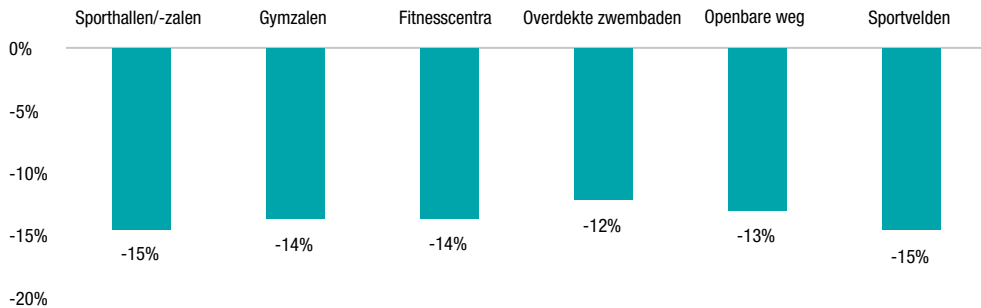
Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

Figuur 12.11 Ontwikkeling aantal sporters in Zuid-Limburg dat gebruikmaakt van de accommodatie in 2030 (o.b.v. bevolkingsontwikkeling en trend in sportdeelname), ontwikkeling in procenten ten opzichte van 2014.

Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

Figuur 12.12 Ontwikkeling aantal sporters in Delfzijl en omgeving dat gebruikmaakt van de accommodatie in 2030 (o.b.v. bevolkingsontwikkeling en trend in sportdeelname), ontwikkeling in procenten ten opzichte van 2014.

Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

Consequenties ontwikkeling aantal RSO-sporters op accommodatiegebruik bij voortzetting trends in accommodatiegebruik (scenario's 3 & 4)

Kijken we wat de trend in accommodatiegebruik voor gevolgen heeft voor het gebruik van accommodaties, dan ontstaat tabel 12.4. Omdat het op basis van de gegevens niet mogelijk is om een langdurige trend te berekenen, is aangenomen dat de ontwikkeling die tussen 2011 en 2014 is opgetreden gelijk is aan de ontwikkeling die tussen 2014 en 2030 optreedt. Zo laat de leeftijdsgroep 6-11 jaar een groei in gebruik van de sportvelden van 5 procent zien tussen 2011 en 2014. In het model wordt daarom tot 2030 ook met totale groei van 5 procent gerekend. De mate van ontwikkeling die tussen 2011 en 2014 heeft plaatsgevonden, is te groot om zich in dezelfde mate voort te zetten tot 2030. Er is daarom voor gekozen om te rekenen met een gelijksoortige trend (stijgend, dalend of stabiel), maar in geringere vorm (tabel 12.4).

Tabel 12.4 Accommodatiegebruik per type sportaccommodatie in 2030 (prognose), naar leeftijdsgroep (in procenten van RSO-sporters).

	6-11 jaar	12-17 jaar	18-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-64 jaar	65-79 jaar
Sporthallen/sportzalen	38	41	32	17	11	8	8
Gymzaal	17	11	7	4	3	4	8
Fitnesscentra	3	19	45	32	28	28	18
Overdekt zwembad	27	11	18	20	14	15	13
Openbare weg	13	27	40	57	57	55	41
Sportvelden	54	53	28	21	18	11	13

Bij gelijkblijvende sportdeelname laat het accommodatiegebruik landelijk gezien nu wel een flinke verandering zien, waarbij het aantal gebruikers in totaal met 130.000 afneemt (tabel 12.5, linkerkant). Het gebruik van zwembaden, sporthallen en gymzalen neemt flink af, terwijl fitnesscentra en de openbare weg juist met meer gebruikers te maken krijgen. Nemen we de ontwikkeling in sportdeelname in ogenschouw, dan zien we dat de verandering in accommodatiegebruik ervoor zorgt dat het totale aantal gebruikers met ruim 330.000 stijgt. De daling van het aantal gebruikers voor zwembaden, sporthallen en gymzalen wordt daarbij kleiner, terwijl de stijging van het aantal gebruikers voor sportvelden, fitnesscentra en de openbare weg juist sterker toeneemt (tabel 12.5, rechterkant).

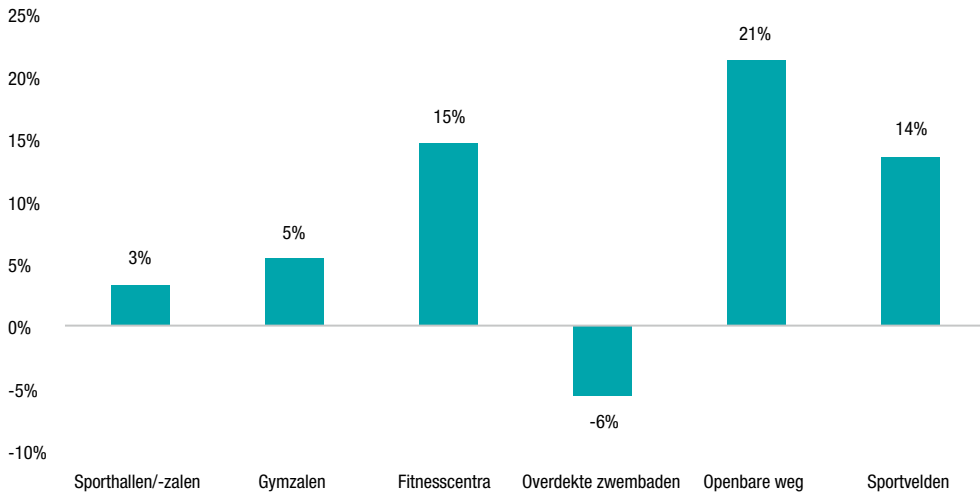
Tabel 12.5 Accommodatiegebruik door RSO-sporters in 2030 bij voortzetting trend in accommodatiegebruik, in indexcijfers (2014: index = 100) en absolute aantallen (x 1.000).

Type accommodatie	Sporters o.b.v. gelijkblijvende sportdeelname (n=10.076.000), scenario 3		Sporters o.b.v. voortzetting trend sportdeelname (n=10.413.000), scenario 4	
	Index	Absolute aantallen (x 1.000)	Index	Absolute aantallen (x 1.000)
Sporthallen/sportzalen	91	-178	94	-120
Gymzaal	94	-46	96	-29
Fitnesscentra	103	70	106	161
Overdekt zwembad	84	-318	87	-268
Openbare weg	108	347	112	516
Sportvelden	100	-4	103	75

Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

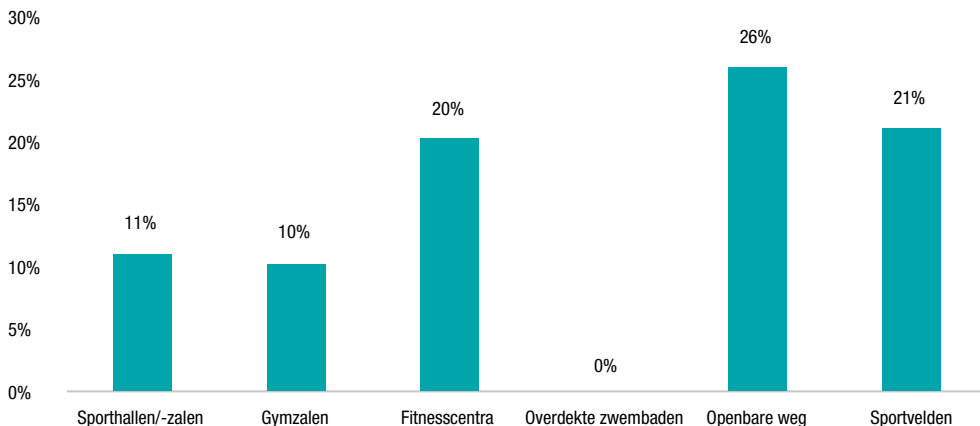
Ook hier zien we weer een landelijk beeld van een toename van 2 procent in accommodatiegebruik ten opzichte van 2014, waarbij de afzonderlijke COROP-regio's en de verschillende typen sportaccommodaties grote verschillen laten zien. De figuren 12.13 tot en met 12.16 geven de situatie weer voor vier COROP-gebieden, te weten Groot-Amsterdam (hoogste absolute groei aantal RSO-sporters), Delft en Westland (hoogste relatieve groei aantal RSO-sporters), Zuid-Limburg (grootste absolute daling aantal RSO-sporters) en Delfzijl en omgeving (grootste relatieve daling aantal RSO-sporters).

Figuur 12.13 Ontwikkeling aantal sporters in Groot-Amsterdam dat gebruikmaakt van de accommodatie in 2030 (o.b.v. bevolkingsontwikkeling, trends in sportdeelname en trends in accommodatiegebruik), ontwikkeling in procenten ten opzichte van 2014.

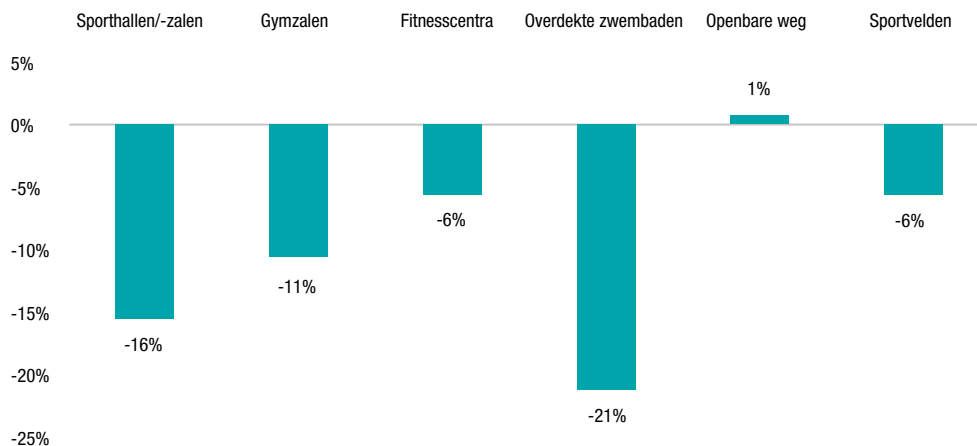
Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

Figuur 12.14 Ontwikkeling aantal sporters in Delft en Westland dat gebruikmaakt van de accommodatie in 2030 (o.b.v. bevolkingsontwikkeling, trends in sportdeelname en trends in accommodatiegebruik), ontwikkeling in procenten ten opzichte van 2014.

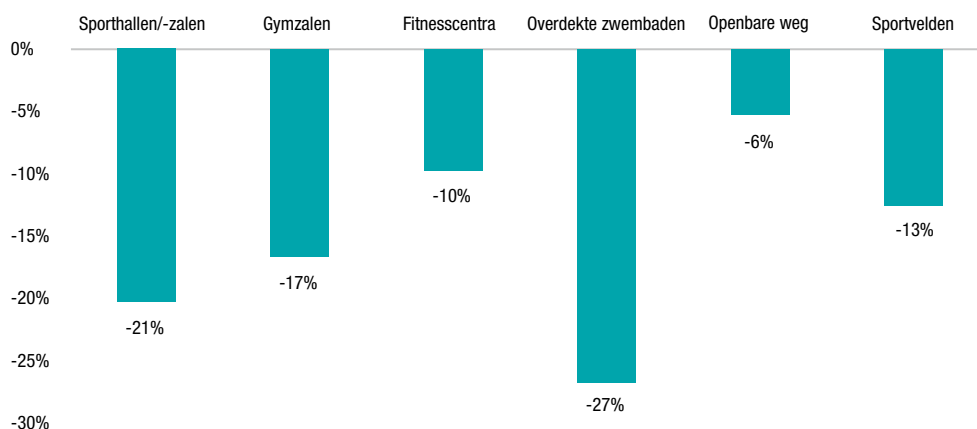
Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

Figuur 12.15 Ontwikkeling aantal sporters in Zuid-Limburg dat gebruikmaakt van de accommodatie in 2030 (o.b.v. bevolkingsontwikkeling, trends in sportdeelname en trends in accommodatiegebruik), ontwikkeling in procenten ten opzichte van 2014.

Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

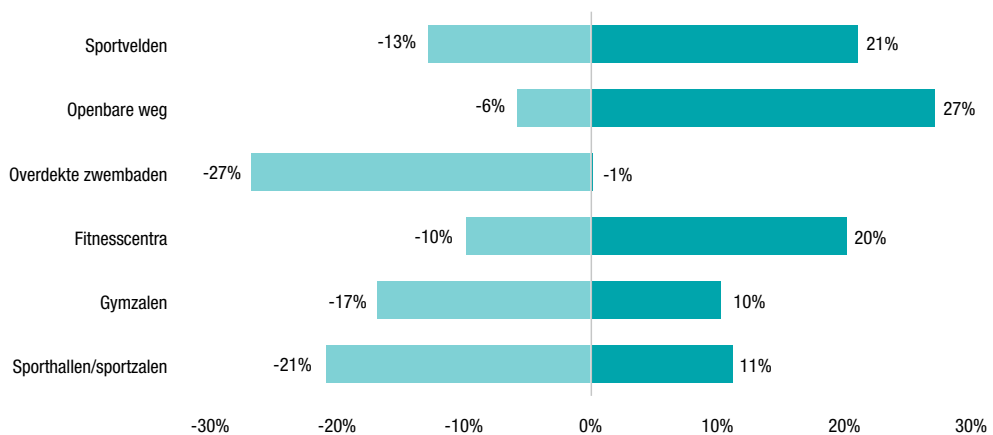
Figuur 12.16 Ontwikkeling aantal sporters in Delfzijl dat gebruikmaakt van de accommodatie in 2030 (o.b.v. bevolkingsontwikkeling, trends in sportdeelname en trends in accommodatiegebruik), ontwikkeling in procenten ten opzichte van 2014.

Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

De verschillen die per VSG-regio optreden variëren sterk per type accommodatie (figuur 12.17). Zwembaden zijn accommodaties die in alle COROP-gebieden te maken krijgen met een daling van het aantal gebruikers (variërend tussen 0,5 en 27%). De andere typen accommodaties kennen allemaal COROP-gebieden waar minder gebruikers worden verwacht, maar tegelijkertijd ook gebieden waar juist een toename van het gebruik wordt voorzien. De openbare weg laat met een toename van 27 procent in Flevoland de grootste toename zien.

Figuur 12.17 Spreiding in ontwikkeling relatief aantal gebruikers naar COROP-gebied, per type accommodatie.

Bron: OBiN, 2013-2014; PBL/CBS regionale bevolkingsprognose.

12.3 Tot slot

Hoewel veel beleid erop gericht is om meer mensen aan het sporten te krijgen, is de sportdeelname sinds 2006 vrij stabiel. Het aandeel van de bevolking dat maandelijks deelneemt aan sport, is in 2014 met 67 procent vergelijkbaar met het aandeel in 2012 en de jaren daarvoor. Hoewel de sportdeelname voor alle leeftijdsgroepen afzonderlijk de afgelopen jaren licht is gestegen, zorgt met name de vergrijzing ervoor dat gemiddeld genomen de sportdeelname niet veel veranderd is.

Het blijkt dat, naast de openbare ruimte, veel van de sporters gebruikmaken van de sportaccommodaties die in de vorige hoofdstukken de revue zijn gepasseerd. Zo maakt 17 procent van de bevolking gebruik van sportvelden en fitnesscentra en worden sporthallen en overdekte zwembaden elk door 14 procent van de bevolking voor sportbeoefening benut.

Het gebruik van sportaccommodaties verschilt, net zoals de sportdeelname, per leeftijdsgroep. Waar de sportdeelname duidelijk afneemt naarmate de leeftijd stijgt, is het beeld bij accommodatiegebruik meer diffuus. Zo worden sportvelden en sporthallen steeds minder gebruikt wanneer men ouder wordt, maar neemt het gebruik van de openbare weg bij hogere leeftijd juist toe. Fitnesscentra laten daarentegen een piek in gebruik zien bij jongvolwassenen. Het gebruik van de meeste typen accommodaties is de afgelopen jaren niet veel veranderd. Zwembaden en de openbare weg vormen hierop een uitzondering. In alle leeftijdscategorieën is sinds 2011 een afname van het zwembadgebruik te zien, terwijl de openbare weg steeds meer wordt gebruikt en dan vooral door de sporters van 25 jaar en ouder.

In dit hoofdstuk is bekeken wat het toekomstig gebruik van sportaccommodaties zal zijn wanneer rekening wordt gehouden met bevolkingsontwikkeling en trends in sportdeelname en accommodatiegebruik. Op basis van louter de bevolkingsontwikkeling zal landelijk niet veel veranderen in het aantal sporters. De bevolkingsgroei compenseert, landelijk gezien, in de toekomst de vergrijzing. Op regionaal niveau zijn er wel grote verschillen te zien. De krimp en vergrijzing die worden verwacht in Zeeuw-Vlaanderen, Limburg, de Achterhoek en delen van de provincies Groningen en Friesland, zorgen voor een flinke daling van het aantal sporters aldaar, terwijl de regio's Amsterdam, Utrecht en Den Haag juist met een grote toename te maken krijgen. Voor het accommodatiegebruik betekent de bevolkingsontwikkeling dat alle typen accommodaties te maken krijgen met een lichte afname van het aantal gebruikers. Uitzondering hierop vormen de overdekte zwembaden, die nagenoeg een stabiel aantal gebruikers laten zien.

Het lijkt reëler om te kijken wat er met het accommodatiegebruik gebeurt wanneer ook de trends in sportdeelname en accommodatiegebruik worden meegenomen. Hoewel het moeilijk is om te voorspellen hoe de sportdeelname en het accommodatiegebruik in 2030 zich verhouden tot de huidige deelname en het huidige gebruik, is op basis van een aantal (behoudende) aannames een doorrekening tot 2030 gemaakt.

Het aantal sporters zal, op basis van de gedane aannames, tot 2030 stijgen met bijna 340.000, waarbij de landelijke sportdeelname stijgt naar 68,5 procent. Ook nu zijn er COROP-gebieden, zoals Zuid-Limburg, waar een daling verwacht wordt, terwijl andere gebieden (bijvoorbeeld Groot-Amsterdam) juist met een toenemend aantal sporters te maken krijgt. De 340.000 extra sporters zorgen er niet voor dat alle typen accommodaties ook daadwerkelijk meer gebruikers zullen krijgen. Sportvelden, fitnesscentra en met name de openbare weg profiteren wel van deze extra sporters en de ontwikkelingen in de bevolkingsamenstelling en het accommodatiegebruik. Deze typen accommodaties laten een toename van respectievelijk 3, 6 en 12 procent zien. Fitnesscentra weten goed in te spelen op de behoeften van de consument en daarnaast profiteren ze van de gezonde leefstijlgedachte die centraal staat in de hedendaagse samenleving. Het gebruik van de openbare ruimte past hier ook in en biedt de burger een mogelijkheid om op de voor haar geschikte momenten te gaan sporten of bewegen. Gemeenten spelen hier op in door in het sportbeleid specifiek aandacht te besteden aan de sporten en

bewegen in de openbare ruimte en beweegvriendelijke omgevingen. Uitkomsten van de Monitor Lokaal Sportbeleid (zie hoofdstuk 9) laten zien dat ongeveer driekwart van de gemeenten in het sportbeleid aandacht besteedt aan sporten en bewegen in de openbare ruimte.

Sporthallen, gymzalen en overdekte zwembaden laten een teruglopend aantal gebruikers zien, ondanks de toename van het aantal sporters. Sporthallen en gymzalen, die met name door jeugdige sporters worden gebruikt, krijgen te maken met de gevolgen van vergrijzing. Hoewel het gebruik door jongeren zal toenemen, neemt het gebruik door de oudere leeftijdsgroepen harder af, waardoor in totaal een daling te zien is. De uitkomsten laten zien dat met name sporthallen en gymzalen in de krimpregio's te maken krijgen met minder gebruikers. Dit zijn juist ook gebieden die nu al hoog scoren op het aantal accommodaties ten opzichte van het aantal inwoners. In deze regio's zal op zoek moeten worden gegaan naar mogelijkheden om de sportaccommodaties breder in te zetten en gezien moeten worden welke accommodaties nog in stand kunnen worden gehouden. De zoektocht naar een optimale configuratie is bij gemeenten nog niet ten einde. De vraag is hoe met minder accommodaties toch een toegankelijke en goed bereikbare sportinfrastructuur in stand kan worden gehouden, die adequaat inspeelt op de vraag naar sportmogelijkheden.

Het is de verwachting dat de overdekte zwembaden nog sterker dan de sporthallen en gymzalen te maken krijgen met minder gebruikers. De daling wordt hier vooral veroorzaakt door afnemend gebruik binnen alle leeftijdsgroepen. Veel gemeenten hebben al te maken met grote exploitatietekorten bij zwembaden. Deze uitkomsten bieden een weinig positief vooruitzicht. Dit zal leiden tot lastige besluitvorming in gemeenten, waar zwemvaardigheid van groot belang wordt geacht en een zwembad een belangrijke voorziening is voor de burger. Maar als het zwembad een te beperkt gebruik kent en de uitgaven fors zijn, dan loopt het voortbestaan van het zwembad in de huidige financiële realiteit zeker gevaar.

Noot

1. Het gebruik van gymzalen voor bewegingsonderwijs is niet meegenomen.

Genneper Parken

Introductie

Een groen gebied, ingeklemd tussen de beekjes de Tongelreep en de Dommel, waar natuur, recreatie en sport samenkomen. Sinds 1980 is het gebied in Eindhoven-Zuid onderverdeeld in vier zones, waarbij bescherming van het landschap en de versterking van recreatieve functies van het gebied centraal staan. In de twee zuidelijke zones liggen de sportaccommodaties. Als vorm van gebiedsmarketing worden deze vier zones in Eindhoven-Zuid sinds 2001 gepromoot als Genneper Parken.

Paul van Poppel, werkzaam bij de Gemeente Eindhoven en betrokken bij Genneper Parken, vertelt dat de mogelijkheden in Genneper Parken ongekend zijn. "Het park ligt dicht bij de stad en heeft een uitgebreid aanbod van sportieve, recreatieve, educatieve en cultuurmogelijkheden. Grote trekkers zijn de mooie natuur met wandel-, fiets- en sportmogelijkheden en het Nationaal Zwemcentrum de Tongelreep, het IJssportcentrum en Indoor-Sportcentrum Eindhoven. Maar ook de ecologische boerderij Genneper Hoeve, het Prehistorisch Museum, Paviljoen Genneper Parken en het Heempark spreken erg tot de verbeelding." Diverse partijen zijn bezig met sportinnovatie en -ontwikkeling. "Een bekend voorbeeld is het InnoSportLab De Tongelreep, maar ook het Centrum voor Topsport en Onderwijs, Fontys Sporthogeschool en de Nevobo zijn er gehuisvest."

De accommodatie Fontys Sporthogeschool

Ronald Hillege, projectleider nieuwbouw bij Fontys Sporthogeschool, legt uit dat Fontys Sporthogeschool in 2012 naar Genneper Parken is gekomen. "De aanwezigheid van hoogwaardige sportaccommodaties in combinatie met de mooie omgeving was voor Fontys Sporthogeschool een belangrijke reden om voor deze locatie te kiezen. Een bijkomend pluspunt is dat Eindhoven een Centrum voor Topsport en Onderwijs huisvest."

In 2010 is begonnen met de bouw van sport- en onderwijsfaciliteiten van Fontys Hogeschool. Hillege vertelt trots dat er veel gerealiseerd is. "Er zijn diverse onderwijsfaciliteiten zoals een mediatheek, een collegezaal, leslokalen en werkplekken gekomen. Ook zijn sportfaciliteiten gebouwd waaronder kleedruimtes, vijf sportzalen en een klimhal. Sportzalen één, twee en drie kunnen worden gescheiden door innovatieve paneel-scheidingswanden, die zowel geluid goed absorberen als voldoende stevigheid bieden. Deze wanden zijn speciaal ontwikkeld en getest voor de Fontys Sporthogeschool Eindhoven en zijn op deze wijze nog niet elders in Europa toegepast."

Fontys Sporthogeschool en de gemeente Eindhoven hebben vanaf het eerste moment intensief samengewerkt. De onderwijsfaciliteiten zijn eigendom van Fontys Sporthogeschool en sportfaciliteiten zijn eigendom van de gemeente. Overdag is Fontys Sporthogeschool de hoofdgebruiker. Na sluiting van het onderwijsdeel is het sportdeel opengesteld voor verenigingen. Zo wordt optimaal gebruikgemaakt van de voorzieningen.

Toekomstplannen

Volgens Hillege staan bij Fontys Sporthogeschool de opleidingen die zij verzorgen centraal. "Door de ontwikkelingen in de maatschappij nauwlettend te volgen, willen wij inspelen op nieuwe trends en deze daar waar mogelijk inbouwen in het curriculum. Door de samenwerking met Genneper Parken en andere partners kunnen we onze regionale rol als opleider ook waarmaken. Door onze betrokkenheid met grotere evenementen en onderzoek kunnen we helpen het werkveld verder te professionaliseren. Onze verwachting is dat dit de komende jaren alleen maar zal toenemen."

Van Poppel licht toe dat de rol van de gemeente bij Genneper Parken aan het veranderen is. "Voorheen nam de gemeente het initiatief om een beweging of ontwikkeling op gang te brengen en voerde daar de regie op. Tegenwoordig komen initiatieven vanuit de partners en afhankelijk van het onderwerp kiest de gemeente haar rol (regulerend of faciliterend)."

Genneper Parken

- » Antoon Coolenlaan 1, Eindhoven
- » Sinds 2001
- » Combinatie van natuur, sport, cultuur, recreatie en educatie (Fontys Sporthogeschool)
- » 200 hectare
- » Jaarlijks 3 miljoen bezoeken
- » www.genneperparken.nl

EINDHOVEN

Genneper Parken

13

Kernindicator Sportaccommodaties

» Karin Wezenberg-Hoenderkamp

» Hugo van der Poel

Het Ministerie van VWS constateerde in 2011 dat een ‘totaaloverzicht van reeds beschikbare en van gewenste data voor het monitoren van ontwikkelingen in de sport ontbreekt’ en heeft daarop het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verzocht een advies uit te brengen hoe de data-infrastructuur sport het beste kan worden versterkt. Dat advies is gekomen met het uitbrengen van het rapport *Versterking data-infrastructuur sport* (SCP, 2012). In dat rapport stelt het SCP voor de sport te volgen door middel van 329 kengetallen en een selectie van vijftien kernindicatoren daaruit. ‘Deze kernindicatoren dienen over langere tijd de belangrijkste ontwikkelingen in de sport weer te kunnen geven. Daarbij moeten ze onafhankelijk van politiek en tijdgeest zijn’ (a.w., 10). Verder adviseert het SCP over de dataverzameling ten behoeve van deze kengetallen en kernindicatoren, het beheer en de ontsluiting van de data.

Het SCP rubriceert de kengetallen in de vijf pijlers, die eerder al waren gebruikt in de *Kenisagenda sport 2011-2016* (Breedveld et al., 2010) en het *Sectorplan Sportonderzoek en -onderwijs* (Van Veldhoven en Van Vucht Tijssen, 2011): Vitaal Nederland; Meedoen in Nederland; Talentvol Nederland; Kaart van Nederland en Nederland in Beeld. Daarnaast zijn nog enkele zaken ingedeeld in een pijler Algemeen. Kaart van Nederland is de pijler waar accommodaties en ruimtelijke aspecten van sport in een zestal thema’s in zijn ondergebracht: 1) accommodaties, 2) openbare ruimte, 3) bereikbaarheid, 4) gebruikers: sporters, 5) gebruikers: sportaanbieders en 6) milieu. Voor de monitoring van de ruimtelijke kant van de sport worden twee kernindicatoren voorgesteld: Voorzieningenniveau en Bewegvriendelijke Omgeving. Hoofdstuk 14 van dit brancherapport is gewijd aan de kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving. Dit hoofdstuk gaat in op de eerste ruimtelijke kernindicator, waarvoor het SCP in het aangehaalde rapport als definitie geeft ‘dichtheid van sportaccommodaties en -locaties (spreiding, verzorgingsgebied)’ (a.w., 16).

Voor het kunnen berekenen van diverse ruimtelijke kengetallen, het zichtbaar maken van de locatie, spreiding en verzorgingsgebieden van sportaccommodaties en het kunnen volgen van ontwikkelingen in het voorzieningenniveau met behulp van een kernindicator, is het nodig te kunnen beschikken over een actueel en landelijk registratiesysteem van sportaccommodaties. Een dergelijke registratie is te vinden in het Databestand SportAanbod (DSA) (zie hoofdstuk 1).

We beginnen het hoofdstuk met de definitie van de kernindicator en de bijbehorende begrippen. Daar blijkt dat het nog niet zo eenvoudig is om een kernindicator Voorzieningenniveau

te berekenen, en stellen we ons de vraag of de kernindicator Voorzieningenniveau niet simpeler te berekenen is door te kijken naar het aantal hectaren sportterrein. Als duidelijk is dat dat niet echt een optie is, presenteren we vervolgens de kernindicator op landelijk niveau en uitgesplitst naar VSG-regio, stedelijkheidsgraad, gemeentegrootte, krimp- en anticipeergebieden en sociale status. De kernindicator per gemeente is te vinden in bijlage 7. We sluiten dit hoofdstuk af met een korte conclusie.

13.1 Afbakening van de kernindicator Sportaccommodaties

13.1.1 Afbakening

De ontwikkeling van de kernindicator is enkele malen besproken in de klankbordgroep AccommodatieMonitorSport (AMS).¹ In deze besprekingen kwamen vier elementen voortdurend terug, waar bij de ontwikkeling van de kernindicator rekening mee moest worden gehouden.

Ten eerste moest er een 'noemer' worden vastgesteld. Het voorzieningenniveau, begrepen als 'dichtheid van sportaccommodaties en -locaties (spreiding, verzorgingsgebied)' moet in een eenheid worden uitgedrukt, om begrijpelijk en vergelijkbaar te worden. Twee opties liggen daarbij voor de hand: een ruimtelijke maat (bijvoorbeeld aantal voorzieningen per vierkante kilometer) of het aantal voorzieningen per zoveel inwoners. De voorkeur is uitgegaan naar het voorzieningenniveau per 10.000 inwoners, omdat dit beleidsmatig meer zegt en relevanter is dan het aantal voorzieningen per hectare, waarbij onduidelijk is of dit dun- of dichtbevolkt gebied is.

Het tweede punt betreft de eenheden die wel en niet meegeteld moeten worden, oftewel: Wat rekenen we mee bij 'voorzieningenniveau' en wat niet? Hier is besloten – in het verlengde van de afbakening die het SCP bij deze kernindicator geeft – alleen te rekenen met (permanente) 'doesportaccommodaties' (Scheerder en Vos (red.), 2015, p.475), hetgeen in elk geval al speelvoorzieningen en (routes in) de openbare ruimte uitsluit. Ook niet meegenomen zijn (top)'kijksportvoorzieningen' zoals voetbalstadions, waar het publiek alleen kan kijken naar sport en semipermanente en tijdelijke sportvoorzieningen (zoals een ijsbaan uitgezet op natuurijs of een beachvolleybalveld op het strand). Een belangrijke overweging hierbij is dat we met de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving het totale palet aan beweegvoorzieningen in de woonomgeving in kaart brengen, en met de eerste kernindicator dan kunnen focussen op de 'echte' sportvoorzieningen. Om hier volstrekt helder over te zijn, noemen we de eerste kernindicator de kernindicator Sportaccommodaties.

De leidraad bij het onderscheid tussen sportaccommodaties en niet-sportaccommodaties is dat de accommodatie geschikt moet zijn voor sportbeoefening conform de regels van de desbetreffende sport. Dit impliceert onder meer dat er competitiewedstrijden moeten kunnen

worden gespeeld en dat sportverenigingen gebruik (kunnen) maken van de accommodatie. Verder gaat het om duidelijk in de ruimte herkenbare en afgegrensde ruimtes, die voor de beoefening van sport (en bewegingsonderwijs) zijn ingericht en die niet openbaar (lees: niet vrij toegankelijk) zijn. Het zijn wel publieke ruimtes in die zin dat men toegang kan krijgen door het betalen van een lidmaatschap of toegangskaartje, of anderszins door het voldoen aan bepaalde voorwaarden die aan het gebruik van de voorziening worden gesteld. Er zijn in de categorie 'overige ruimte' (zie tabel 13.1) enkele voorzieningen meegenomen die niet aan al deze criteria voldoen, zoals fitnesscentra (geen wedstrijdaccommodatie) en de accommodaties voor bridge, tafeltennis en biljart, waarbij het wedstrijdelement en het sportspecifieke karakter van de accommodatie niet altijd even duidelijk is. Maar omdat in de regel deze voorzieningen toch wel als sportvoorzieningen worden beschouwd, zijn ze hier wel geïnccludeerd.

Het derde punt dat aandacht verdiende was de diversiteit van accommodaties: Biedt de accommodatie de mogelijkheid tot beoefening van één sportdiscipline of van meerdere? Een rugbyveld wordt in aanleg alleen gebruikt voor rugby, terwijl een sporthal een (multi-functionele sport)accommodatie is waarin kan worden gehandbald, volleybald, geturnd, et cetera. De sporthal biedt dus meer mogelijkheden tot sportbeoefening dan het rugbyveld en verrijkt het voorzieningenniveau sterker dan een monofunctionele sportaccommodatie. Op grond daarvan is besloten de sporthal in de berekening van de dichtheid van voorzieningen een groter gewicht te geven dan het rugbyveld. Hiertoe zijn sportaccommodaties van elkaar onderscheiden naar de mate van diversiteit (zie tabel 13.1).

Het vierde discussiepunt betrof de capaciteit van de accommodatie, in het bijzonder het speelloppervlak van de accommodatie. Vergelijk een gemeente met één tennispark met vijftien tennisbanen met een even grote gemeente met vijf tennisparken, met elk drie tennisbanen. Zouden we alleen het aantal tennisparken tellen, dan kent in dit voorbeeld de gemeente met vijf tennisparken een vijfmaal zo hoge accommodatiedichtheid per 10.000 inwoners, vergeleken met de gemeente met één tennispark met vijftien tennisbanen. Dat doet vreemd aan, omdat de tenniscapaciteit in beide gemeenten even groot is, en in principe in beide gemeenten evenveel mensen kunnen tennissen. Dit zou men kunnen ondervangen door niet het aantal tennisparken te tellen, maar door het aantal tennisbanen per gemeente te tellen. In dit voorbeeld zou dan de dichtheid in beide gemeenten hetzelfde zijn. Maar dat doet eveneens wat vreemd aan, want in overigens gelijke omstandigheden (de gemeenten zijn in elk geval in oppervlakte en inwoneraantal even groot), is de spreiding in de ruimte van tennisaccommodaties in de ene gemeente met vijf accommodaties aanmerkelijk groter dan in de gemeente met één grote accommodatie en is de af te leggen afstand naar de dichtstbijzijnde tennisaccommodatie kleiner. De beleving van dichtheid zal hier dus groter zijn. We nemen daarom het verschil in capaciteit niet een-op-een, maar deels mee in de berekeningen, om recht te doen aan het feit dat een kleinere afstand tot de meest dichtstbijzijnde accommodatie het effect van capaciteitsverschillen op dichtheid deels tenietdoet. Dat doen we om dezelfde reden ook met verschillen in ondergrond, wat met name zichtbaar is bij voetbal. Op een kunstgrasveld

kunnen meer voetbalteams worden geaccommodeerd dan op een natuurgrasveld. Ook hier dempen we de verschillen in capaciteit (die in dit voorbeeld kunnen oplopen tot factor vier als men alleen kijkt naar het aantal uren dat op een kunstgrasveld respectievelijk natuurgrasveld wordt gespeeld), door er rekening mee te houden dat meer voetbalaccommodaties met natuurgras ruimtelijk gezien wel voor een betere spreiding en daarmee hogere ruimtelijke dichtheid zorgen.

In tabel 13.1 is te zien welke typen accommodatie we in de berekening van de kernindicator Sportaccommodaties hebben meegenomen. Telkenmale is daarbij aangegeven hoe we de diversiteit van de accommodatie berekenen en de capaciteit. De diversiteit maal de capaciteit per 10.000 inwoners levert de kernindicator Sportaccommodaties op, te lezen als het sportvoorzieningsniveau per 10.000 inwoners. De kernindicator is dan het landelijke cijfer. Dat cijfer wordt pas echt interessant als het in de tijd wordt gevolgd. Het krijgt hier al direct meer betekenis wanneer we uitsplitsen naar VSG-regio, stedelijkheidsgraad of sociale status van gemeenten, zoals we in de hiernavolgende paragrafen zullen laten zien.

Tabel 13.1 Capaciteit en diversiteit per type accommodatie behorend bij kernindicator Sportaccommodaties.

Type accommodatie	Diversiteit	Capaciteit	Bijzonderheden
Atletiekbaan	2	1	
Sporthal	4	1	
Sportzaal	3	1	
Gymzaal	2	1	
Golfbaan	1	1-9 holes: 1 10-18 holes: 2 19-27 holes: 3 > 27 holes: 4	
Buitensportaccommodatie	1	1-3 velden: 1 4-6 velden: 2 7-9 velden: 3 > 9 velden: 4	- de berekening is uitgevoerd per tak van sport voor: cricket, handbal, hockey, honkbal, kaatsen, korfbal, rugby, softbal en voetbal; - kunstgrasvelden tellen dubbel voor de bepaling van het aantal velden; - trainingshoeken tellen niet mee.
Schaatsbaan	2	1	Het betreft hier de permanente (semi)overdekte schaatsbanen
Klimwandje	1	1	
Klimcentrum	1	2	

Type accommodatie	Diversiteit	Capaciteit	Bijzonderheden
Manege	2	1	Of vergelijkbare accommodatie voor paardensport
Tennispark	1	1-5 banen: 1 6-10 banen: 2 > 10 banen: 3	De berekening is uitgevoerd op het aantal buitenbanen
Sportspecifieke hal	1	2	Bijvoorbeeld tennis- of turnhal
Zwembad	2	1	Alleen (semi)openbare zwembaden
Overige ruimte	1	1	Het betreft accommodaties voor: squash, bowlen/kegelen, handboogschieten, fitness, jeu de boules, karten, motorsport, roeien, skiën, wielersport, fietscross, beachvolleybal (permanent)
			- bridge, tafeltennis en biljart. Op deze accommodaties is een vereniging actief die is aangesloten bij de betreffende bond en de accommodatie behoort niet tot een van de bovenstaande type accommodaties.

13.1.2 Alternatieve indicator: aantal hectaren sportterrein

In de *Rapportage Sport 2014* (Tiessen-Raaphorst (red.), 2015) heeft het SCP het totaal aantal hectaren sportterrein als kernindicator Voorzieningenniveau opgenomen, omdat op dat moment de gegevens nog ontbraken om de twee eerdergenoemde kernindicatoren te berekenen.² Het SCP constateert dat de trend in de 'afgelopen tien jaar' jaar licht stijgend is geweest (a.w., 14). Dat wil zeggen: het aantal hectaren dat in gebruik is als sportterrein, is toegenomen van 31.790 hectare in 2000 tot 34.474 hectare in 2010, oftewel met 268 hectare per jaar. Omgerekend naar het aantal inwoners was er in 2010 2,1 hectare sportterrein per 1.000 inwoners beschikbaar (a.w., 167). Dat is net iets meer dan in 2000, toen er 2,0 hectare sportterrein per 1.000 inwoners beschikbaar was.³

Het aantal hectaren sportterrein waarmee het SCP rekende komt uit de CBS Bodemstatistieken.⁴ Deze grootheid wordt al langer bijgehouden en vergt geen extra inspanningen op het gebied van dataverzameling. De vraag is dan of dit niet beter als kernindicator kan worden gebruikt dan de dichtheid van sportaccommodaties, zoals uitgelijnd in paragraaf 13.1.1. Voor de beantwoording van deze vraag komt het goed uit dat er in het verleden in een tweetal rapporten voorspellingen zijn gedaan hoe de groei in aantal hectaren sportterrein zich zou gaan ontwikkelen. Zowel in *Bewegingsruimte* (Van der Poel, 2001) als in *Ruimte voor sport* (Stichting Recreatie/Alterra, 2005) is voorspeld dat het aantal hectaren sportterrein in 2020 40.000 hectare zou zijn. Op weg naar die 40.000 hectare had in 2010 36.500 hectare als sportterrein in gebruik moeten zijn, tweeduizend meer dus dan het CBS telt. Wat verklaart deze achterblijvende groei? En als we dat weten, wat leert ons dat over de onderliggende factoren van invloed op de ontwikkeling van deze alternatieve kernindicator?

Het (toekomstig) ruimtebeslag van sportterreinen is logischerwijs de som van het aantal sporters en het ruimtegebruik per sporter. Terugkijkend blijkt dat het totaal aantal sporters in 2010 en (vooralsnog) 2020 redelijk is voorspeld. De afwijking zit vooral in het feit dat de voorspelde groei in aantal vierkante meters sportterrein per sporter minder groot is geweest dan verwacht. De verklaring hiervoor schuilt voor een belangrijk deel in de veranderende samenstelling van de bevolking naar leeftijdscategorieën en de hiermee samenhangende veranderende sportvoorkeuren. Wat bij de opstelling van de prognoses rond 2000 nog niet zo scherp in beeld was als nu, is dat de verschillende leeftijdscategorieën sterk verschillen in sportvoorkeuren. Kinderen tot een jaar of achttien zijn lid van een sportvereniging, nemen deel aan competitie en maken daarbij gebruik van sporthallen, gymzalen en sportvelden. Boven de achttien jaar loopt het gebruik van dit type voorzieningen snel terug (Hoekman et al. (red.), 2013, p.100; hoofdstuk 12). Duidelijk is nu dat een groot deel van de groei in het aantal sporters in de periode naar 2010 moet worden gezocht bij de volwassen sporters, die een voorkeur hebben voor takken van sport waarvoor relatief weinig specifieke sportaccommodatie nodig is. Denk aan sporten als hardlopen en fietsen in de openbare ruimte. Verder zijn activiteiten als fitness en klimmen sterk gegroeid. Hiervoor zijn wel specifieke accommodaties verzezen, maar deze accommodaties vergen maar weinig ruimte. Deze demografische ontwikkeling en de daaraan gekoppelde verschuiving in sportvoorkeuren richting sporttakken die weinig specifieke sportaccommodatie vragen, verklaart in belangrijke mate dat het aantal vierkante meters per sporter niet verder is gegroeid. De vraag wordt nu meer hoe het kan dat het aantal vierkante meters per sporter ondanks deze demografische ontwikkelingen tot 2010 toch nog iets is gegroeid. Om hier antwoord op te geven, kijken we naar de ontwikkelingen bij de twee grootste ruimtegebruikers, voetbal en golf.

Afgaande op de cijfers van het CBS maakten in 1993 1 miljoen leden van de KNVB gebruik van zeventuizend velden,⁵ tegen 1,2 miljoen leden in 2010. Daarmee is de hoeveelheid sportruimte per KNVB-lid gedaald. Anders gezegd, voetbal is 20 procent efficiënter geworden in ruimtegebruik. In *Ruimte voor sport* is gerekend met een ruimtegebruik voor voetbal van afgerond zeventuizend hectare in 2005. Dit is de netto ruimte voor voetbal, dus de ruimte nodig voor de velden, zonder parkeerplaatsen, groenstroken en dergelijke. Vervolgens is voorspeld dat de benodigde netto ruimte voor voetbal zou gaan dalen als gevolg van efficiënter ruimtegebruik. Daarbij werd de KNVB aangehaald, die in 2005 voorspelde dat er 1.200 nieuwe kunstgrasvelden zouden worden aangelegd, waarmee duizend hectare aan voetbalruimte zou vrijkomen.⁶ Wat niet is voorzien, is de aanzienlijke groei in aantal KNVB-leden, in het bijzonder de snelle toename van het meisjes- en vrouwenvoetbal. Zoals het er nu naar uitziet, vlakken beide ontwikkelingen elkaar uit waar het gaat om het aantal hectaren dat in gebruik is voor voetbal. In plaats van een daling als gevolg van efficiënter ruimtegebruik door de introductie van kunstgras, is er door de gelijktijdige volumegroei sprake geweest van stabilisatie.

In *Bewegingsruimte* werd de ruimte voor golf rond 2000 op ruim zesduizend hectare geschat, een vijfde van het totale areaal aan sportterrein in die tijd. *Ruimte voor sport* schat het ruimtegebruik voor golf rond 2005 op 6.300 hectare en verwacht dat dit toeneemt met ruim 7.700 tot 14.000 hectare in 2020. Per golfer is het ruimtegebruik volgens *Ruimte voor sport* 353 m². Als we dit vermenigvuldigen met het aantal leden van de Nederlandse Golf Federatie (NGF) in 2010 (ruim 350.000), komen we op een ruimtebeslag in 2010 van 12.355 hectare. Dat het aantal hectaren golfterrein in de periode 2000-2010 is verdubbeld, is in lijn met de groei in aantal golfaccommodaties (bijna verdubbeld) en aantal holes (1.600 in 1997, 3.732 in 2013, waarbij een paar honderd holes zijn toe te rekenen aan een andere wijze van telling).⁷ Opvallend: het aantal leden van de NGF is verdriedubbeld van 120.000 in 1998 naar ruim 380.000 in 2013. Dit spoort weer met de bevinding dat het gemiddeld aantal rondes gelopen door golfers de laatste (crisis)jaren afneemt. De conclusie is dat de groei in totaal aantal hectaren benodigd voor golf tot 2010 redelijk goed is voorzien. We zien nu echter eenzelfde ontwikkeling als bij voetbal: een afnemende ruimte voor sport per golfer.⁸

Doordat de gemiddelde golfer zeventien keer zoveel ruimte inneemt als de gemiddelde sporter, zorgde de groei in de golfsport in de periode 2000-2010 niettemin voor een groei in het gemiddelde ruimtegebruik per sporter. Sterker nog: we zagen eerder dat de hoeveelheid sportruimte tussen 2000 en 2010 is toegenomen met bijna 2.700 hectare. In diezelfde tijd is er minimaal drieduizend hectare bijgekomen aan golfterreinen (zie noot 8), en theoretisch zesduizend, als de net genoemde schatting klopt. Zonder golf zou het aantal hectaren sportterrein stabiel zijn gebleven of in het meest extreme geval zijn teruggelopen tot 28.500 hectare. Enige daling in ruimtegebruik door sport, buiten voetbal en golf, is plausibel. We noemden al de verschuiving in sportvoorkeur naar sporten in de openbare ruimte en commerciële (fitness)centra die weinig ruimte vragen. Daarnaast valt te denken aan ontwikkelingen als de schaalvergroting van sportverenigingen en sportaccommodaties, betere spreiding van het gebruik in de tijd, multifunctioneel gebruik, kunstgrasvelden bij de overige buitensporten (hockey, korfbal, rugby) en een 'strenger' beleid van gemeenten, gericht op hogere bezettingsgraden en dekkingpercentages. Allemaal ontwikkelingen die bijdragen aan een efficiënter ruimtegebruik door sport.

De gemiddelde golfer gebruikt 17 keer zoveel ruimte als de gemiddelde sporter.

Met de kennis van nu is het onwaarschijnlijk dat het ruimtegebruik voor sport gaat doorgroeien naar de voorspelde 40.000 hectare in 2020. De groei die we na 2000 nog hebben gezien, is gedragen door golf en geschraagd door voetbal. Ook het aantal hectaren sportterrein voor hockey is nog gegroeid, en mogelijk nog bij een paar andere sporten, maar deze aantallen vallen in het niet bij die van voetbal en golf, welke beide samen nu goed zijn voor bijna twee derde van het ruimtegebruik door sport. In de golfmarkt is de laatste jaren sprake van stagnatie, waarmee golf wegvalt als stuwert van de groei in sportruimte. Ook in het aantal hectaren voetbalterrein valt geen verdere groei te verwachten. Misschien dat het aantal leden nog wat groeit, maar ook het aantal kunstgrasvelden zal iets groeien, en bij elkaar genomen lijkt een stabilisatie of lichte daling van het aantal hectaren voetbalterrein tot aan 2020 het meest waarschijnlijke. Daarmee is het niet reëel dat de groei van 250 hectare sportterrein per jaar uit de periode 2006-2010 kan worden doorgetrokken naar 2020, leidend tot een totaal van 37.000 hectare sportterrein in 2020. Op grond van deze analyses lijkt het waarschijnlijker dat de groei in 2010-2020 gaat wegvallen en zelfs negatief wordt. Het totaal in 2020 zal eerder uitkomen bij 35.000 dan bij 37.000 hectare. Belangrijke kanttekening hierbij is wel dat we het hebben over specifieke sportaccommodaties. Buiten zicht blijft dat er daarnaast wel sprake is van een groeiend gebruik van de openbare ruimte voor sportieve doeleinden.

Deze beschouwing laat zien dat aantal hectaren sportterrein als ‘alternatieve’ kernindicator maar in beperkte mate relevant is voor het sportbeleid, nu helder is dat dit getal voor twee derde bepaald wordt door de ontwikkeling in slechts twee sporten: voetbal en golf. En passant is duidelijk geworden dat we voor het begrijpen van de ontwikkelingen in dit ruimte- en accommodatiegebruik voor sport vooral behoefte hebben aan inzicht in (te verwachten) verschuivingen in sportvoorkeuren. De kernindicator Sportaccommodaties zoals beschreven in paragraaf 13.1.1 is hiervoor gevoelig, omdat de score niet alleen wordt beïnvloed door de capaciteit, maar ook door de diversiteit aan accommodaties.

13.2 Uitkomsten kernindicator

Op basis van tabel 13.1 zijn aan alle 20.355 geselecteerde sportaccommodaties uit het Databestand SportAanbod (zie hoofdstuk 1) en de in het voorjaar van 2016 geïnventariseerde kaatsbanen de capaciteit en diversiteit gekoppeld. Op een locatie waar meerdere typen accommodaties zijn geregistreerd, bijvoorbeeld een sporthal en een zwembad, worden de afzonderlijke accommodaties meegenomen. Voor sportparken is informatie nodig over het aantal en de ondergrond van de velden. Voor voetbal en hockey zijn deze gegevens bekend.⁹ Voor de overige veldsporten is het aantal velden bij 36 procent van de accommodaties niet bekend. Voor deze accommodaties is aangenomen dat er maximaal drie velden liggen, waardoor de capaciteit gelijk is gesteld aan 1. Voor golf en tennis wordt het aantal holes/banen gebruikt om de capaciteit te bepalen. Deze gegevens zijn voor golf verzameld door inventarisatie van het Mulier Instituut met behulp van internet en luchtfoto's. De gegevens over de tennisbanen zijn afkomstig van de KNLTB, aangevuld met gegevens uit een eigen inventarisatie van het Mulier Instituut. Deze laatste gegevens betreffen banen waarop geen verenigingen (meer) actief zijn die bij de KNLTB zijn aangesloten.

De landelijke kernindicator Sportaccommodaties bedraagt 21,6. Oftewel, het sportvoorzieningsniveau berekend op de wijze zoals hiervoor beschreven, per 10.000 inwoners voor heel Nederland, krijgt de waarde 21,6. In tabel 13.2 zien we de variatie in deze kernindicator, uitgesplitst naar VSG-regio. Het grootste verschil is bijna een factor twee tussen de regio's Amsterdam (14,6) en Fryslân (28,5).

Tabel 13.2 Kernindicator Sportaccommodaties per VSG-regio.

VSG-regio	Kernindicator Sportaccommodaties
Amsterdam	14,6
Rotterdam-Rijnmond	17,4
Haaglanden	17,6
Flevoland	18,0
Zuid-Holland-Zuid	19,1
Gelderland-Midden	19,2
Zaanstreek en Waterland	19,5
Utrecht	19,6
Hart van Brabant	19,8
West-Brabant	20,0
Kennemerland	20,1
Hollands-Midden	20,7
Gelderland-Zuid	21,0
Gooi en Vechtstreek	22,2
Twente	23,0
Zuid-Limburg	23,8
IJsselland	24,2
Zuidoost-Brabant	24,3
Hollands-Noorden	24,8
Gelderland-Noord en -Oost	24,9
Noordoost-Brabant	25,0
Midden-Limburg	25,6
Zeeland	26,4
Drenthe	26,9
Limburg-Noord	27,9
Groningen	28,1
Fryslân	28,5
Nederland	21,6

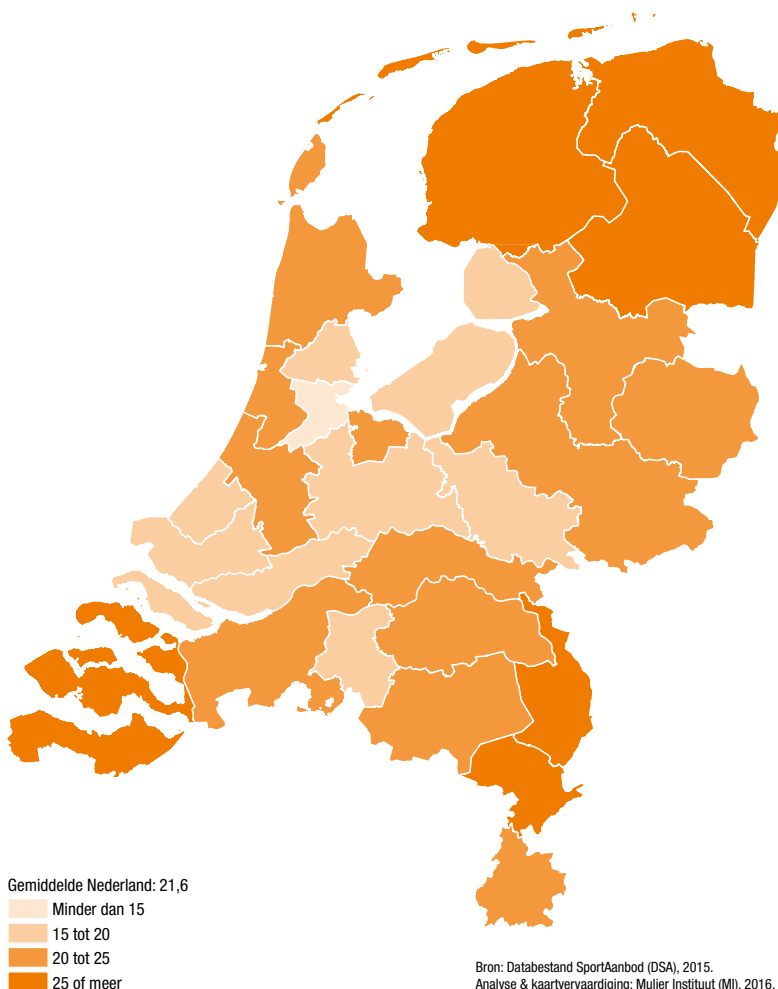
Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015, analyse en bewerking: Mulier Instituut (MI).

Het valt op dat de tabel er qua volgorde niet wezenlijk anders uitziet als tabel 3.1 in hoofdstuk 3 waar de spreiding van het aantal accommodaties in beeld is gebracht. De capaciteit en de diversiteit van de sportaccommodaties heeft kennelijk maar een beperkte onderscheidende

invloed op de totale dichtheid van de sportaccommodaties. Kijken we naar de drie categorieën waarbij de capaciteit van de sportaccommodaties een rol speelt (sportparken, golfbanen en tennisbanen), dan zien we dat over het algemeen de dichtstbevolkte VSG-gebieden de hoogste gemiddelde capaciteit laten zien. Dit betekent dat in deze gebieden sprake is van grote sportparken met meerdere velden, terwijl in de dunbevolktere gebieden (zoals Zeeland en Fryslân) de sportparken kleinschaliger zijn. Dit bevestigt de veronderstelling in hoofdstuk 3 dat in plattelandsgebieden relatief veel, maar kleinschalige accommodaties zijn.

In kaart 13.1 is de kernindicator Sportaccommodaties per VSG-regio gepresenteerd.

Kaart 13.1 Kernindicator Sportaccommodaties (voorzieningsniveau per 10.000 inwoners), per VSG-regio.

13.3 Kernindicator Sportaccommodaties naar gebiedskenmerken

13.3.1 Naar gemeentelijke stedelijkheid

Kijken we hoe de kernindicator Sportaccommodaties zich verhoudt tot de mate van stedelijkheid van gemeenten, dan zien we dat hoe stedelijker de gemeente, hoe lager het voorzieningenniveau per 10.000 inwoners (tabel 13.3). Uit de tabel blijkt dat de inwoners van de stedelijke gebieden gemiddeld genomen minder sportvoorzieningen (binnen de gehanteerde definitie) in hun gemeente hebben dan inwoners van de plattelandsgebieden.

Tabel 13.3 Kernindicator Sportaccommodaties naar stedelijkheidsgraad op gemeenteniveau.

Stedelijkheid	Kernindicator Sportaccommodaties
Zeer sterk stedelijk	16,2
Sterk stedelijk	19,0
Matig stedelijk	22,8
Weinig stedelijk	26,4
Niet stedelijk	30,2
Nederland	21,6

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

13.3.2 Naar gemeentegrootte

In deze paragraaf analyseren we de kernindicator Sportaccommodaties in relatie tot het aantal inwoners van de gemeenten (tabel 13.4). De gemeenten zijn hierop ingedeeld in vier categorieën, zoals ook in eerdere hoofdstukken is gedaan. Het blijkt dat in gemeenten met weinig inwoners het voorzieningenniveau per 10.000 inwoners relatief hoog is in vergelijking met gemeenten met veel inwoners.

Tabel 13.4 Kernindicator Sportaccommodaties naar gemeentegrootte.

Gemeentegrootte	Kernindicator Sportaccommodaties
Minder dan 25.000 inwoners	26,5
25.000-85.000 inwoners	23,2
85.000-200.000 inwoners	20,0
200.000 inwoners of meer	15,2
Nederland	21,6

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

13.3.3 Naar krimp- en anticipeergebieden

Ook in dit hoofdstuk bekijken we de krimp- en anticipeerregio's nader. De krimp- en de anticipeergebieden hebben gemiddeld genomen een veel hogere waarde voor de kernindicator Sportaccommodaties dan de gebieden die hierbuiten liggen en ook dan het landelijk gemiddelde. Zoals ook in hoofdstuk 3 geconstateerd, hebben de gebieden die met krimp te maken hebben of gaan krijgen relatief veel voorzieningen ten opzichte van het aantal inwoners. Met een dalend aantal inwoners is het de vraag in hoeverre het voorzieningenniveau daarop moet of kan worden aangepast.

Tabel 13.5 Kernindicator Sportaccommodaties naar krimp- en anticipeergebieden.

Gebied	Kernindicator Sportaccommodaties
Krimpgebied	27,6
Anticipeergebied	28,5
Overig gebied (geen krimp- en geen anticipeergebied)	20,4
Nederland	21,6

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

13.3.4 Naar sociale status

Kijken we naar de kernindicator Sportaccommodaties in relatie tot de sociale status van gebieden, dan zien we dat de gebieden met zeer lage en (zeer) hoge status relatief laag scoren op voorzieningenniveau per 10.000 inwoners, terwijl de overige gebieden niet veel afwijken van het landelijk gemiddelde.

Tabel 13.6 Kernindicator Sportaccommodaties naar sociale status.

Sociale status	Kernindicator Sportaccommodaties
Zeer laag	18,8
Laag	20,3
Midden-laag	23,2
Gemiddeld	22,7
Midden-hoog	21,0
Hoog	17,3
Zeer hoog	18,6
Nederland	21,6

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

13.4 Tot slot

De kernindicator Sportaccommodaties is in dit hoofdstuk voor Nederland bepaald op 21,6. Deze waarde drukt het voorzieningenniveau per 10.000 inwoners uit. In de bepaling van deze waarde is gerekend met 'doesportaccommodaties', oftewel de reguliere accommodaties voor actieve sportbeoefening door amateurs, waarbij verschillen in diversiteit (geschikt voor meer of minder verschillende sportdisciplines) en capaciteit (hoeveel mensen kunnen er tegelijkertijd sporten) zijn verdisconteerd. Door deze berekeningswijze is de kernindicator beïnvloedbaar door groei of afname van het aantal sportaccommodaties. Maar de wijzigingen in de waarde van de kernindicator zullen worden gedempt, wanneer bijvoorbeeld accommodaties met een lage score op diversiteit worden vervangen door (minder) accommodaties met een hogere score op diversiteit. Zo is de bijdrage van twee gymzalen aan de kernindicator gelijk aan de score van één sporthal. Datzelfde geldt voor de vervanging van natuurgrasvelden. Het verdwijnen van twee natuurgrasvelden wordt in de kernindicator gecompenseerd met de aanleg van één kunstgrasveld. Met deze compensatiemechanismen in de berekening van de kernindicator wordt recht gedaan aan het feit dat, ondanks het feit dat het aantal accommodaties afneemt, in deze voorbeelden de mogelijkheden tot sporten per 10.000 inwoners niet veranderen en het voorzieningenniveau op peil blijft.

Door de werking van de compensatiemechanismen, en de grote aantallen waarop de landelijke kernindicator is gebaseerd, lijkt de verwachting gerechtvaardigd dat de waarde van de landelijke kernindicator Sportaccommodaties in de loop van de tijd slechts langzaam en met kleine stapjes zal veranderen. Dit zal ook spelen in de grote gemeenten, maar veel minder het geval zijn bij kleinere gemeenten. Met een bevolkingsaantal van ongeveer 10.000 inwoners scoort bijvoorbeeld de gemeente Marum 49,5. Het zal duidelijk zijn dat elke verandering in het voorzieningenniveau, zoals bijvoorbeeld sluiting van een tennispark of sporthal, direct doorwerkt in de score op de kernindicator. De kernindicator kan daarmee goed werken om de ontwikkelingen in het sportvoorzieningenniveau in kleine kernen te volgen.

De kernindicator berekend als voorzieningenniveau per hectare is een sterkere ruimtelijke maat dan voorzieningenniveau per 10.000 inwoners. Maar voor de interpretatie van deze meer ruimtelijke kernindicator is altijd aanvullende informatie nodig over het aantal inwoners per hectare. Door voor de noemer te kiezen voor 10.000 inwoners is die informatie direct beschikbaar, maar kan worden tegengeworpen dat zo de informatie over de afstand verloren gaat, en daarmee het ruimtelijk aspect van 'dichtheid'. In het criterium 'capaciteit' hebben we hier rekening mee gehouden door verschillen in capaciteit niet een-op-een mee te nemen. We houden er dus rekening mee dat grotere accommodaties meer sporters kunnen herbergen, maar tevens dat voor alle accommodaties een afstandsvervalcurve geldt. Met andere woorden: we kunnen accommodaties wel groter maken, maar altijd geldt ook dat het bezoek of bereik zal afnemen naarmate men verder van de accommodatie woont. Onze capaciteitsberekening dempt daarom het effect van de grotere capaciteit.

Het meest zwaarwegende argument om te kiezen voor 10.000 inwoners als noemer, is de informatie die beschikbaar is gekomen in hoofdstuk 4 van dit brancherapport. In dat hoofdstuk is duidelijk geworden dat afstand tot een sportaccommodatie vrijwel nergens in Nederland van doorslaggevend belang is als het gaat om wel/niet sporten en er tussen de verschillende gebieden in Nederland ook geen kritische verschillen in deze bestaan.

De kernindicator discrimineert op het niveau van de VSG-regio's met bijna een factor twee tussen de regio's Amsterdam (14,6) en Fryslân (28,5), en bijna een factor tien tussen de gemeenten Amsterdam (13,2) en Vlieland (126,9). Dit zijn extremen, maar over het algemeen is het wel zo dat de grote gemeenten met 200.000 inwoners of meer ergens rond de 15 scoren, en heel veel kleine gemeenten 30, of zelfs ruim daarboven scoren. Interessant is nu hoe deze verschillen kunnen worden verklaard en/of kunnen worden geïnterpreteerd. Enerzijds lijkt de verwachting gerechtvaardigd dat in de grotere gemeenten de bezettingsgraden van de accommodaties hoger zullen zijn, aan de andere kant is het goed mogelijk dat het gebruik van de voorzieningen per 10.000 inwoners lager is dan in de kleine gemeenten als gevolg van een andere samenstelling van de bevolking en (daarmee samenhangende) andere sportvoorkeuren.

De verschillende scores op de kernindicator bieden gemeenten de mogelijkheid zich te vergelijken met verschillende ijkpunten (benchmarken), zoals de score in de eigen VSG-regio of de score van vergelijkbare gemeenten. Vervolgens zou de vraag kunnen zijn waardoor eventuele verschillen worden verklaard en of de verschillen op een of andere manier correleren met verschillen in sportgedrag (wel/niet sporten, welke sporten) en met verschillen in (gemeentelijke) uitgaven aan sport.

Noten

1. In de klankbordgroep AMS hebben zitting VSG, RIVM, NOC*NSF, VWS, SSZH, SWS en NISB (nu Kenniscentrum Sport).
2. Deze paragraaf is een bewerking van het artikel 'Afnemende groei van de ruimte voor sport' (Van der Poel, 2015), dat is verschenen in *Sport & Strategie* 8 (3), p.32-33.
3. Volgens de meest recente cijfers van het CBS was er in 2012 35.321 hectare sportterrein aanwezig (CBS, 2016), wat ook overeenkomt met 2,1 hectare per duizend inwoners.
4. Andere bronnen die voor deze maat kunnen worden overwogen, zijn de Basisregistraties Adressen en Gebouwen (BAG) voor de oppervlakte van sportgebouwen en TOP10NL voor de totale oppervlakte van sportterreinen. Zoals in de rest van deze paragraaf duidelijk zal worden, is het echter zeer de vraag of we hier met een zinvolle maat te maken hebben, waarmee het twijfelachtig wordt of het nut heeft deze maat nog eens met andere bronnen te berekenen.
5. De KNVB telt ruim duizend velden meer, maar hier is vooral de trendmatige ontwikkeling (lees: stabiliteit) in de cijfers van CBS door de jaren heen van belang.
6. De aanleg van kunstgrasvelden (eerst zandingestrooid, al vrij snel daarna rubberingestrooid) in het voetbal kwam op gang vanaf 2000. In 2010 waren er rond de 1.200 kunstgrasvelden (Hoekman et al. (red.), 2013, p.140).
7. In *Tussenbalans 2001. Ontwikkeling van Golf in Nederland tussen 1993 en 2001 en een vooruitblik naar 2005 en 2010* (NGF, 2001) voorziet de NGF 284.000 geregistreerde golfers en 2.846 holes in 2010. De feitelijke ontwikkeling van golf heeft dus de verwachtingen van de NGF aanzienlijk overtroffen.
8. Er zijn nu nieuwe bronnen beschikbaar (TOP10NL, OpenStreetMap) die voor 2015 uitkomen op ruim negenduizend hectare aan golfterrein. Mogelijk is daarmee de ruim 12.000 hectare in 2010 een overschatting, en/of heeft zich in de crisistijd een daling in aantal hectaren golfterrein voorgedaan. Hoe dan ook, de groei in aantal hectaren golfterrein is sinds 2010 gestopt of zelfs negatief geworden.
9. De gegevens zijn verkregen via gemeenten en eigen inventarisatie van het Mulier Instituut. Gegevens zijn gecontroleerd met behulp van luchtfoto's (zie hoofdstuk 1).

Amstel Gold Race

FOTO: DESWIJZEN FOTOGRAFIE

Introductie

Eén keer per jaar komen veel bezoekers naar het zuiden van Nederland om een wielerevenement op topniveau te zien: de Amstel Gold Race. Het heuvelachtige Limburgse landschap leent zich uitstekend voor deze gebeurtenis en trekt zo'n 250.000 bezoekers. Stichting Amstel Gold Race is eigenaar van het evenement en is opgericht door biermerk Amstel. De organisatie van het evenement wordt door de stichting grotendeels uitbesteed aan een evenementenbureau.

Het evenement

Roy Packbier, organisator van het evenement, vertelt hoe de race aan zijn naam komt. "Het evenement is vernoemd naar een product van de hoofdsponsor. Amstel Gold is bier dat iets donkerder is dan het reguliere bier." Naast hoofdsponsor Amstel heeft het evenement ook nog enkele andere (hoofd)sponsors, die een bijdrage leveren in de kosten van het evenement.

De organisatie

Evenementenbureau The PEPr Company is met zes fte een jaar lang bezig met de voorbereidingen en organisatie van de race. Naast het kantoor in Margraten bevindt zich een magazijn van 220 m² dat vol ligt met spullen van de race. "In april komt daar nog zo'n 350 m² aan opslag bij. We proberen de spullen zo vroeg mogelijk logistiek te verdelen, zodat zo min mogelijk opslagruimte nodig is en spullen al meteen op de goede plek liggen."

Packbier geeft aan dat de Amstel Gold Race te maken heeft met veertien verschillende gemeenten. "Bij al deze verschillende gemeenten moeten vergunningen worden aangevraagd." Ook moet de openbare weg worden beveiligd. "Er worden hekken geplaatst en in totaal werken 25 politiemotorrijders, 35 burgermotorrijders en 120 verkeersregelaars tijdens het evenement aan de veiligheid."

Packbier legt uit dat het gebruik van de openbare weg als topsportlocatie als voordeel heeft dat het evenement goed zichtbaar is voor de burgers. De provincie en de gemeente verlenen graag hun medewerking aan de organisatie van het evenement. "Het evenement trekt veel bezoekers naar Zuid-Limburg. Doordat de provincie en gemeenten de meerwaarde van het evenement inzien, werken ze graag mee aan de organisatie van de race."

Een nadeel is dat het evenement zorgt voor overlast voor de bewoners. "Met name de mooie beklimmings worden gebruikt bij meerdere toertochten. Je kunt je voorstellen dat als meerdere keren per jaar een toertocht langs je huis komt, mensen daar niet blij mee zijn." Een ander nadeel is dat geen entree kan worden gevraagd. "Het is mogelijk om een mooie helling af te sluiten met hekken. Er kan dan entree worden gevraagd aan de bezoekers, maar dat is (nog) niet gebruikelijk in de wielersport." Inkomsten moeten daarom uit andere bronnen worden gehaald.

Toekomstplannen

Volgens Packbier is het evenement aan het uitbreiden. "Het evenement startte met een wedstrijd op zondag voor de profdeelnemers. In 2002 is de toerversie op de zaterdag gestart, waar 15.000 deelnemers aan mee kunnen doen. Sinds 2015 vindt op vrijdag ook een derde evenement plaats waarbij bekende schaatsers en wielrenners de uitdaging aangaan om zo snel mogelijk de Cauberg op te fietsen." Verder wordt gefocust op de inclusie van mooie hellingen in het parcours en kleine vernieuwingen zoals een persoonlijk filmpje voor iedere deelnemer met fietstijden en gefilmde delen van de race.

Amstel Gold Race

- » Voor het eerst georganiseerd in 1966
- » Deelnemers uit verschillende landen
- » Tweehonderd profdeelnemers
- » Vierhonderd personen van de pers aanwezig
- » Enige wielerevenement op topniveau in Nederland
- » Behoort tot de tien grootste wielerevenementen ter wereld
- » 250.000 bezoeken
- » Duizend vrijwilligers
- » www.amstel.nl/evenementen/amstelgoldrace

14

Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving

- » Karin Wezenberg-Hoenderkamp
- » Hugo van der Poel
- » Willem Hoffmans

In het rapport *Versterking data-infrastructuur sport* (SCP, 2012, p.58 e.v.) wordt de dataverzameling en monitoring van ontwikkelingen in de sport geclusterd in vijf pijlers. Een van die pijlers (Kaart van Nederland) betreft de ruimtelijke aspecten van sport, meer in het bijzonder de 'locatie, beschikbaarheid en spreiding van het sportaanbod en de accommodaties. Daarbij wordt niet alleen gedacht vanuit de gebruiker (persoon of organisatie), maar ook vanuit de accommodatie of ruimte' (a.w., 58). Om in beknopte wijze te voorzien in informatie over ontwikkelingen in de ruimtelijke aspecten van sport, zijn twee kernindicatoren ontwikkeld, waaronder de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving.¹

De kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving (KBO) is voorgesteld vanuit de veronderstelling 'dat een beweegvriendelijke woonomgeving het beweeggedrag positief beïnvloedt' (a.w. 78). Het 'beweeggedrag' wordt gevolgd door de kernindicatoren Sportparticipatie en Beweeggedrag (zie Tiessen-Raaphorst (red.), 2015, p.14-15). Om iets over de veronderstelde relatie tussen de beweegvriendelijkheid van de omgeving en het beweeggedrag te kunnen zeggen, is het zaak om in elk geval geen gedrags-elementen op te nemen in de KBO. Dit geldt ook voor aspecten van beleving en beoordeling. Door bij de formulering van de KBO te vertrekken vanuit de accommodatie of ruimte, dat wil zeggen min of meer objectief vaststelbare fysieke kenmerken van de woonomgeving, kan de KBO een middel worden om de relatieve invloed van de fysieke woonomgeving op het beweeggedrag te bestuderen. Zaken als beleving en beoordeling van die omgeving op eigenschappen als veiligheid en toegankelijkheid kunnen het beste separaat worden vastgesteld en in een analyse als intermediaire variabele worden meegenomen. De vraag wordt dan enerzijds hoe en wanneer een bepaalde omgeving als beweegvriendelijk wordt waargenomen of ervaren, en anderzijds in welke mate een ervaring van een hogere beweegvriendelijkheid van de woonomgeving zich vertaalt in meer of ander beweeggedrag.

Dit hoofdstuk resulteert uiteindelijk in de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving, die centraal staat in paragraaf 14.3. Daarvoor gaan we in paragraaf 14.1 in op de definitie van de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving en de data die voor berekening daarvan nodig en beschikbaar zijn. De kernindicator zal 'een optelsom' zijn van zes onderliggende deelindicatoren, gebaseerd op de volgende elementen: dichtheid (publieke) sportaccommodaties; aantal (informele) sport- en speelplekken; sport-, speel- en beweegruimte; routes/paden; buitengebied en nabijheid voorzieningen. De uiteindelijke kernindicator wordt zo berekend een vrij abstracte grootheid, die betekenis moet krijgen door het volgen ervan in de tijd, en die nu vooral interessant is in de vergelijking tussen bijvoorbeeld VSG-regio's of uitgesplitst naar stedelijkheidsgraad of gemeentegrootte.

De informatie over de onderliggende elementen leent zich ook voor vergelijking onderling. Zo wordt duidelijk of bijvoorbeeld een groot verschil in beschikbare buitenruimte (bos, strand) wel of niet wordt gecompenseerd door speelplekken en/of nabijheid van voorzieningen. In paragraaf 14.2 beschrijven we deze onderliggende elementen, en in paragraaf 14.4 splitsen we de landelijke kernindicator uit naar gebiedskenmerken. In de slotparagraaf wijden we een korte slotbeschouwing aan de KBO en reflecteren we op mogelijkheden de kernindicator door te ontwikkelen.

14.1 Inleiding

14.1.1 Afbakening

Een van de eerste Nederlandse studies waarin wordt gesproken van een ‘beweegvriendelijke woonomgeving’ geeft geen definitie, maar stelt wel dat een dergelijke omgeving aan de volgende voorwaarden moet voldoen: 1) aanwezigheid van groen en recreatie; 2) aanwezigheid van voorzieningen (winkels, scholen, speelplaatsen, sportfaciliteiten); 3) bereikbaarheid van groen, recreatie en voorzieningen; 4) sociale veiligheid en 5) verkeersveiligheid (Wendel-Vos et al., 2002, p.23).

In het *Vooronderzoek Aanpak Bewegvriendelijke Omgeving* (Duijvestijn et al., 2010, p.3) staat de vraag centraal ‘welke variabelen en kenmerken in de fysieke omgeving² [...] bepalend [zijn] voor het (sport- en) beweggedrag van mensen en onder welke voorwaarden (kritische succesfactoren)?’ Het betrof hier een eerste verkennende literatuur- en internetstudie om (concrete) elementen op te sporen voor een effectief lokaal ruimtelijk beleid ter stimulering van sport en bewegen. Het rapport maakt een indeling in ‘functioneel bewegen’ en ‘sportief bewegen’. Bij het functioneel bewegen ligt de nadruk op het verplaatsen, meestal vanuit de eigen woning naar een bepaalde bestemming en weer terug, waarbij de uitdaging is dit verplaatsingsgedrag bewegingsrijker te maken. Bij sportief bewegen ligt de nadruk op uithuizige vormen van vrijetijdbesteding, waarbij wederom geldt dat de uitdaging is dit bewegingsrijker te maken. Er zit wat overlap tussen beide vormen van bewegen waar de uithuizige vrijetijdbesteding de vorm aanneemt van zich al wandelend, joggend, varend of fietsend verplaatsen. Omdat het motief hier toch vooral vrijetijdbesteding is, meer dan een verplaatsing die functioneel is om een andere bestemming te bereiken, worden activiteiten als (recreatief) wandelen en fietsen tot ‘sportief bewegen’ gerekend. Er passeren vervolgens veel elementen die kunnen worden opgenomen in een KBO.

Op de website Allesoversport.nl is de beweegvriendelijke omgeving ‘een onderdeel van de gezonde leefomgeving’ en een middel om te komen tot ‘leefbaarheid, sociale cohesie, een gezonde leefstijl, betere school- en werkprestaties, identiteit van een buurt, citymarketing en participatie en openbare ruimte die mensen uitdaagt om te sporten en te bewegen’. Het

Kenniscentrum Sport definieert de beweegvriendelijke omgeving nadrukkelijk breder dan de fysieke omgeving (de hardware). Een beweegvriendelijke omgeving is een omgeving:

- met voorzieningen (plekken) in de openbare ruimte waar mensen spelen, bewegen, sporten, ontmoeten en zich verplaatsen;
- waarin gebruikers worden gestimuleerd (o.a. door voorlichting en activiteiten aanbod) zich actief te verplaatsen en bewegen, te spelen en te sporten;
- waar aan de voorzieningen een activiteiten aanbod is gekoppeld, zodat de voorziening duurzaam gebruikt wordt;
- die schoon, heel, veilig en uitdagend en toegankelijk is (ingericht);
- die tot stand is gekomen vanuit commitment (urgentie) bij de gebruiker(s) en door samenwerking tussen publieke, private en particuliere partijen;
- die is toegepast en afgestemd op het juiste schaalniveau.³

Op basis van deze brede benadering heeft NISB het BeweegVriendelijke Omgeving (BVO)-model ontwikkeld (zie NISB, 2012; Cammelbeeck et al., 2014). Dit model geeft de samenhang tussen hardware, software en orgware weer:

- hardware: de voorziening, de plek en de ruimte waar verplaatst, gespeeld, gerecreëerd, ontmoet en gesport wordt;
- software: de organisatie van sportactiviteiten, spelmiddagen, instuiven, buurtbijeenkomsten, buurtborrels, toernooien, fiets- en wandeltochten, sportieve opvang, et cetera;
- orgware: de wijze waarop (hoe) een beweegvriendelijke omgeving (wat) tot stand komt. Orgware bevat: randvoorwaardelijke aspecten, aandachtspunten en procesaspecten.

Onderlinge confrontatie van deze vormen van afbakening van het begrip beweegvriendelijke omgeving roept een aantal vragen op. Op die vragen gaan we in de rest van deze paragraaf in, waarbij we in de beantwoording van die vragen gelijk ook de praktische opdracht meenemen om tot een kernindicator te komen.

Als eerste moet worden opgemerkt dat 'beweegvriendelijke omgeving' meer een beschrijvende term is dan een theoretisch gefundeerd begrip of concept. In beschrijvende zin valt onder beweegvriendelijke omgeving van alles wat in de omgeving logischerwijs van invloed zou kunnen zijn op sporten en bewegen. Een theoretisch concept is veel preciezer en eenduidiger afgebakend, zodat duidelijk is wat en hoe iets 'werkzaam' kan zijn. Neem bij wijze van voorbeeld de in deze paragraaf als eerste genoemde opsomming van de zes voorwaarden waaraan een beweegvriendelijke omgeving moet voldoen (Wendel-Vos et al., 2002, p.23). Als we een positief verband zouden vinden tussen een beweegvriendelijke omgeving aldus beschreven en beweeggedrag, weten we wel een beetje, maar nog steeds niet erg precies, waardoor een beweegvriendelijke omgeving wordt veroorzaakt; wat hier het 'werkzame mechanisme'

is. Zo is denkbaar dat er veel groen en recreatie is met een positieve invloed, maar dat die groene ruimte als niet-veilig wordt ervaren, met als totaaleffect (door de tegenstelde werking van deze deelelementen) dat er geen relatie lijkt te zijn tussen de beweegvriendelijke omgeving en beweeggedrag. Terwijl die er in dit voorbeeld voor beide deelelementen wel is, maar in tegengestelde richting.

De beïnvloedende of causale kracht van de beweegvriendelijke woonomgeving (SCP, 2012, p.78) is een opduikende eigenschap (*emergent property*, zie Elder Vass, 2010; 2012) van de omgeving. Dat wil zeggen dat, als er een beïnvloedende kracht van de omgeving op (beweeg-)gedrag werkzaam is, deze beïnvloedende kracht van de omgeving zich pas – in een specifieke tijd-ruimtelijke setting – manifesteert bij specifieke combinaties van meerdere omgevingsselementen, (eigenschappen van) mensen en verbanden tussen die mensen. Pas dan, wanneer die combinatie van factoren zich voordoet en mensen daardoor komen tot meer (intensief) beweeggedrag, kan eigenlijk pas worden gesproken van een beweegvriendelijke omgeving. We weten nu nog te weinig over hoe deze causale kracht precies werkt om een KBO te kunnen formuleren die die kracht uitdrukt. Het is dan ook nog te vroeg om te kunnen zeggen dat, wanneer de KBO een hogere score laat zien, het beweeggedrag daardoor positief beïnvloed zou worden. Het goede nieuws is dat we met de KBO, of in elk geval met de onderliggende data, wel op zoek kunnen gaan naar verbanden tussen de verschillende elementen van de KBO en (elementen van) sportgedrag als afhankelijke variabele. Met de KBO wordt dus vooralsnog zichtbaar hoe een bepaalde omgeving scoort op de mogelijkheden of gelegenheid voor sporten en bewegen. Of die mogelijkheden ook feitelijk leiden tot meer sport- en beweeggedrag, zal, zoals gezegd, afhankelijk zijn van het ter plekke ontstaan van verbindingen met de andere elementen die mede vorm (moeten) geven aan sport- en beweegpraktijken. Toekomstig onderzoek met de nu beschikbare data moet ons leren welke combinaties van elementen in welke settings leiden tot het gezochte positieve effect op beweeggedrag.

Ten tweede levert het BVO-model van het Kenniscentrum Sport een goede voorzet voor het benoemen van diverse omgevingsselementen die relevant (kunnen) zijn voor het ontstaan van sport- en beweegpraktijken. We kunnen daarbij ruwweg een onderscheid maken tussen enerzijds (fysieke) omgevingsselementen en anderzijds sociale en organisatorische omgevingskenmerken zoals reinheid, veiligheid, toegankelijkheid en organisatievorm. We beperken de KBO tot de fysieke omgevingskenmerken om een aantal redenen. Allereerst zijn fysieke kenmerken het meest stabiel in de tijd. De speelplek, het park of het sportterrein, eenmaal aangelegd, heeft gauw een minimale levensduur van dertig jaar, terwijl reinheid, veiligheid of aanbod van begeleide activiteiten bij wijze van spreken van dag tot dag kunnen wisselen. De fysieke kenmerken zijn makkelijker 'objectief' te registreren en meten, waar overige kenmerken meer afhankelijk zijn van een 'subjectief' oordeel, waarbij dat oordeel dan ook nog vaak zal verschillen naargelang de achtergrond van de respondent en de tijd-ruimtelijke setting. Denk bij dat laatste bijvoorbeeld aan de beleving van sociale veiligheid overdag en 's nachts. Een praktisch probleem is de beschikbaarheid van data. We hebben in onze analyses in dit brancherapport gewerkt met een bestand van ruim 20.000 formele sportaccommodaties. Het

is nogal een opgave om van deze accommodaties naast de fysieke kenmerken ook vast te leggen wat daar aan activiteiten plaatsvindt, hoe de toegankelijkheid is voor diverse groepen, hoe de veiligheid wordt ervaren, et cetera, vooral omdat deze data minimaal in een jaarlijkse frequentie met behulp van vragenlijsten dienen te worden vastgelegd. Naast deze praktische en methodologische overwegingen is het ook analytisch en beleidsmatig vruchtbaarder de KBO te beperken tot fysieke omgevingskenmerken. Het analytisch onderscheid helpt om zicht te krijgen op wat nu uiteindelijk het sport- en beweeggedrag (het meest) beïnvloedt: de aanwezigheid van bossen en speelplekken zelf, of de ervaring van sociale veiligheid in deze buitenruimtes. Dit onderscheid is ook beleidsmatig relevant – met de KBO zijn we gericht op de fysieke aspecten van de woonomgeving, en niet (ook) zaken als het veiligheidsbeleid en beleid ten aanzien van de openbare orde en aanbodsontwikkelingen in meer organisatorische zin.

Ten derde richten we, in lijn met de voorzet van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) (2012, p.78) voor de berekening van de KBO de aandacht niet op de leefomgeving, maar op de woonomgeving. De woonomgeving is een subset van de totale omgeving, waartoe bijvoorbeeld ook de werk-, school- en vakantieomgeving behoren.⁴ Het merendeel van de mensen brengt de meeste tijd door in en om de eigen woning. Functionele verplaatsingen naar andere locaties worden vooral ondernomen vanuit de eigen woning. Dat wil zeggen dat mensen, redenerend vanuit hun woonlocatie, tot hun keuzes komen wat te doen, waarnaartoe te gaan en hoe daar te komen. De omgeving van de eigen woning is voor de meeste mensen verreweg de belangrijkste omgeving voor hun uithuizige beweegactiviteiten. Daarbij komt dat er veel meer, en meer betrouwbare, landelijke cijfers zijn over aspecten van de woonomgeving, dan over aspecten van andere omgevingen. In dit hoofdstuk operationaliseren we woonomgeving als de gemeente waarin men woont. Maar men kan deze aanpak natuurlijk ook hanteren binnen een gemeente, waarbij woonomgeving dan bijvoorbeeld als wijk of stadsdeel wordt geoperationaliseerd.

De beperking van de KBO tot fysieke kenmerken van de woonomgeving laat onverlet dat ten vierde nog een keuze moet worden gemaakt welke kenmerken men wel of niet wil meenemen in de KBO, en of dat een smal of breed scala aan kenmerken kan of moet zijn. We gaan ervan uit dat ieder mens een breed scala kent aan vormen van bewegen, waarbij er tussen mensen vervolgens weer grote verschillen zijn in hoe dat scala van beweegactiviteiten er dan precies uitziet. Al die verschillende beweegactiviteiten vinden plaats in/vragen om onderscheiden ruimtes. Voor kleine kinderen zijn brede stoepen, schoolpleinen en overzichtelijke speelplekken in de directe woonomgeving van belang, terwijl volwassenen gelegenheid zoeken om te kunnen wandelen, hardlopen of fietsen in de openbare ruimte. Het strand biedt mogelijkheden voor surfen en beachvolleybal, terwijl een honkballer die competitie wil spelen behoefte heeft aan een officieel honkbalveld in de buurt. Een indicator die de omgeving voor al deze mensen met al deze verschillende wensen tot sporten en bewegen wil beschrijven, kan dus niet volstaan met alleen het aantal formele speelplekken, aantal hectaren park of dichtheid aan voetpaden, maar moet gevoelig zijn voor de differentiatie in al deze en andere elementen

van die omgeving. We streven dus naar een KBO met daarin een breed scala aan fysieke kenmerken van de woonomgeving, die een indicatie geeft van de mate van beweegvriendelijkheid voor het totale scala aan mogelijke beweegactiviteiten, voor alle mogelijke doelgroepen.

Een vijfde vraag is of men, gegeven het feit dat er al een kernindicator Sportaccommodaties is, in de kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving hier nog rekening mee moet houden. Besloten is om dat wel te doen, en de dichtheid van formele sportvoorzieningen in de woongemeente mee te nemen als deelelement in de KBO. De belangrijkste reden hiervoor is dat, indien men veronderstelt dat de beweegvriendelijke omgeving een causale invloed heeft op het beweeggedrag, het niet logisch is om de beschikbaarheid van sportvelden, zwembaden, sporthallen en dergelijke daarbij buiten beschouwing te laten. Dit zijn immers bij uitstek elementen in de omgeving die gelegenheid geven tot een groot scala aan bewegingsactiviteiten. Daarbij komt dat de score op dichtheid van sportvoorzieningen al bekend is uit de kernindicator Sportaccommodaties, en dus niet vraagt om additionele dataverzameling en rekenwerk.

Ten zesde betekent opname van speeltuinen, volkstuinten en formele sportvoorzieningen in de KBO dat niet alleen naar de openbare ruimte wordt gekeken, te begrijpen als de ruimte die voor iedereen vrij toegankelijk is en in de regel in eigendom en beheer is bij een overheid, maar breder naar de publieke ruimte. De publieke ruimte omvat de openbare ruimte plus die ruimtes die wel voor 'iedereen' toegankelijk zijn, maar meestal op bepaalde voorwaarden, zoals een lidmaatschap of na betaling van een toegangsbewijs. Het eigendom en beheer van deze voorzieningen hoeft ook niet in handen van een overheid te zijn, maar de voorzieningen zijn wel ingericht op het trekken, ontvangen en begeleiden van een publiek bij of voor een aanbod van beweegactiviteiten.

Concluderend geeft de KBO een indicatie van de mate waarin de inrichting van de fysieke woonomgeving gelegenheid biedt tot bewegen. Of mensen in een dergelijke omgeving ook daadwerkelijk bewegen, hangt van meer factoren af dan de mate waarin die omgeving daartoe gelegenheid geeft. De veronderstelling is wel dat bij vergelijkbare populaties onder overigens vergelijkbare omstandigheden in een meer beweegvriendelijke omgeving, meer wordt bewogen dan in de minder beweegvriendelijke omgeving, en dat hierbij sprake is van een causale relatie. Nadrukkelijk opgemerkt dat hier sprake is van een veronderstelling. Mogelijk dat onderzoek met gebruikmaking van de KBO kan leiden tot een bevestiging van de juistheid van deze veronderstelling.

In het verlengde van de net gemaakte keuzes zou een definitie van 'beweegvriendelijke omgeving' in de context van de KBO als volgt kunnen luiden: de publieke ruimte in de woonomgeving die mensen gelegenheid geeft tot sporten en bewegen. Benadrukt moet worden dat deze definitie geen hard onderscheid maakt tussen omgevingen die wel en die niet beweegvriendelijk zijn. Om een dergelijk onderscheid te kunnen maken, is een onderbouwd omslagpunt nodig, waaronder een omgeving niet, en waarboven een omgeving wel beweegvriendelijk is. Vooralsnog is er geen spoor van een dergelijke onderbouwing. We hebben hooguit zicht

op de fysieke kenmerken van de woonomgeving die, onder bepaalde omstandigheden (dus in een specifieke combinatie met (andere) hard-, org- en software-elementen), kunnen bijdragen aan het ontstaan van sport- en beweeggedrag.

14.1.2 De opbouw van de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving (KBO)

De KBO is opgebouwd uit zes elementen, die zelf weer kunnen bestaan uit meerdere categorieën. Per element wordt een score berekend op een vijfpuntschaal. Het gemiddelde van deze zes scores levert de score op de KBO op.

Het eerste element is de dichtheid van (publieke) sportaccommodaties, die is afgeleid van de kernindicator Sportaccommodaties. Met 'publieke sportaccommodaties' bedoelen we accommodaties die geheel of gedeeltelijk zijn ingericht en worden gebruikt voor georganiseerde sportbeoefening, maar die in de regel slechts voor sportbeoefening toegankelijk zijn op basis van een lidmaatschap of na betaling voor toegang. Bij de berekening van de dichtheid is rekening gehouden met de diversiteit aan sportmogelijkheden in en capaciteit van de accommodatie (zie hoofdstuk 13). De deelindicator is de dichtheid van sportaccommodaties per 10.000 inwoners, uitgedrukt in een vijfpuntschaal en zichtbaar gemaakt per gemeente.

Het tweede element bestaat uit de overige (overwegend openbare) sport- en speelplekken, uitgedrukt in aantallen per 10.000 inwoners. Dit element bestaat uit vier categorieën.

Ten eerste 'gemarke' sport- en speelplekken, te weten de Cruyff Courts en de Krajicek Playgrounds. Deze plekken zijn openbaar en kenmerken zich door een duidelijk herkenbare formule, die bewaakt wordt door een landelijke stichting. Deze categorie kan (en moet) in de toekomst mogelijk verder worden uitgebreid, wanneer nieuw aanbod van dit type gemarke sport- en speelplekken ontstaat en/of daarvan een goede registratie beschikbaar komt, zoals bijvoorbeeld van de Marc Lammers Plaza's.

De tweede categorie betreft idealiter de veelheid niet-gemarke sport- en speelplekken, zoals skateparken en verharde tennisbanen en speeltuinen. Veel van deze voorzieningen maken deel uit van de inrichting van de openbare ruimte en kennen geen (goede en landelijke) registratie. Vooralnog kunnen we hier alleen speeltuinen in de analyse betrekken.

De derde categorie betreft de schoolterreinen, die buiten schooltijd vrij toegankelijk zijn en geschikt zijn voor beweegactiviteiten. We rekenen hier alleen met (de registraties van) de Gezonde Schoolpleinen en Schoolplein14, waarvan we weten dat ze openbaar zijn en geschikt voor sportieve activiteiten.

De vierde categorie omvat openbaar zwembad, speelvijvers en speelbossen, of meer algemeen plekken in de openbare ruimte waar herkenbaar beheersmaatregelen zijn getroffen om ze toegankelijk en geschikt te maken voor sporten en spelen in een min of meer natuurlijke omgeving.

Elk van de vier subcategorieën wordt gescoord op een vijfpuntschaal, waarop vervolgens de deelindicator het gemiddelde is van deze vier schalen.

Het derde element van de KBO is opgebouwd uit vier categorieën sport-, speel- en beweegrimte. Ging het bij het vorige element om aantallen specifiek voor sport, spelen en bewegen ingerichte plekken, hier gaat het om specifieke oppervlaktes, overwegend in de openbare ruimte, die, hoewel daar niet of nauwelijks specifiek voor ingericht, toch gelegenheid bieden voor deze vormen van medegebruik.

Het gaat daarbij ten eerste om parken en plantsoenen, die gelegenheid geven tot wandelen, fietsen, spel, bootcamps, en dergelijke.

Als tweede categorie telt hier water mee dat geschikt is voor sportief-recreatief gebruik (roeien, schaatsen, zeilen, kanopolo, et cetera).

De derde categorie is het areaal volkstuinten, aangezien tuinieren kan worden gezien als een vorm van matig intensief bewegen in de publieke ruimte.

De vierde categorie die we graag zouden meenemen is stoepen breder dan 3 meter, geschikt voor wandelen en kinderspel. Voor deze meting van de KBO bleek het nog niet mogelijk te beschikken over een goede en bruikbare registratie hiervan. Deze categorie is in de analyse uiteindelijk niet meegenomen.

De arealen worden per gemeente uitgedrukt in aantal hectaren per 10.000 inwoners. Op basis daarvan worden vijfpuntschalen geconstrueerd, waarna de deelindicator wordt gevormd door het gemiddelde van die schalen.

Kanopolo: een voorbeeld van sportief gebruik van vrij toegankelijk buitenwater.

Routes waarop actief kan worden bewogen, vormen het vierde element van de KBO. We meten hier niet de uitgezette routes, maar de paden, in strekkende meters per 10.000 inwoners.

De eerste categorie betreft fietspaden, de tweede wandelpaden en de derde buitenweggetjes, die vooral door landbouwverkeer en bestemmingsverkeer worden gebruikt en goed geschikt zijn voor medegebruik door fietsers en wandelaars. Wanneer we kunnen beschikken over een goede registratie hiervan, zouden we ook ruiterspaden in de analyse willen betrekken. Er zijn voor de analyse drie vijfpuntschalen ontwikkeld, die worden gemiddeld tot de deelindicator routes/paden.

Het vijfde element bestaat uit drie categorieën buitengebied, die medegebruik voor sport-, speel- en beweegactiviteiten toestaan. Het gaat hier om bos, heide en zand/strand. Water is hiervoor al meegenomen bij het derde element. Het gaat bij buitengebied om oppervlakte, per gemeente uitgedrukt in aantal hectaren per 10.000 inwoners. De deelindicator buitengebied is het gemiddelde van de drie schalen voor de drie onderscheiden typen buitengebied.

Het zesde element wordt gevormd door afstand tot voorzieningen in de woonomgeving die, in elk geval voor bepaalde bevolkingsgroepen, een dagelijks of wekelijks gebruik kennen. De veronderstelling is dat hoe korter de afstand tot deze voorzieningen is, hoe vaker men deze voorzieningen lopend of fietsend zal bezoeken. Als alternatief zou hier een hoge dichtheid van adressen kunnen worden overwogen, vanuit de veronderstelling dat een hoge dichtheid van woningen per hectare samengaat met een hoge dichtheid aan voorzieningen, zodat in dit type omgeving de gemiddelde afstand tot voorzieningen lager is. Op basis van literatuurstudie concluderen Wendel-Vos et al. (2005, p.9) dat deze redenering wel opgaat voor fietsen, maar niet voor kinderspel en bewegen in het algemeen. Daarom wordt hier alleen de afstand van de woning tot enkele dagelijkse voorzieningen genomen, zoals de supermarkt en de school. De deelindicator is wederom het gemiddelde van de onderscheiden afstanden.

De KBO wordt uiteindelijk berekend door het gemiddelde te nemen van de zes deelindicatoren. In tabel 14.1 staat de opbouw van de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving schematisch weergegeven.

Tabel 14.1 Opbouw Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving.*

Element	Categorie	Subcategorie	Eenheid
1. (Publieke) sportaccommodaties	Voorzieningenniveau		Voorzieningenniveau per 10.000 inwoners
2. Sport- en speelplekken	Gemerkte sport- en speelplekken	Cruyff Courts	Aantal per 10.000 inwoners
		Krajicek Playgrounds	
		Marc Lammers Plaza	
	Niet-gemerkte sport- en speelplekken	Speeltuinen	
		Verharde tennisbanen	
		Trapveldjes	
		Pannaveldjes	
		Skateparken	
	Schoolpleinen	Gezonde Schoolpleinen	
		Schoolplein14	
	Natuurlijke omgeving	Openzwemwater	
		Speelvijver	
			Speelbos
3. Sport-, speel- en beweegruiimte	Parken en plantsoenen		Hectare per 10.000 inwoners
	Water geschikt voor recreatief (mede)gebruik		
	Volkstuinen		
	Brede stoepen		
4. Routes (paden)	Fietspaden		Meters per 10.000 inwoners
	Wandelpaden		
	Buitenweggetjes		
	Ruiterpaden		
5. Buitengebied	Bos		Hectare per 10.000 inwoners
	Heide		
	Zand/strand		

Element	Categorie	Subcategorie	Eenheid
6. Nabijheid voorzieningen	Commerciële voorzieningen	Supermarkt	Gemiddelde afstand per inwoner
		Dagelijkse overige winkels	
		Warenhuis	
		Café	
		Cafetaria	
		Restaurant	
		Bioscoop	
	Publieke voorzieningen	Huisarts	
		Apotheek	
		Ziekenhuis	
		Kinderdagverblijf	
		BSO	
		Basisonderwijs	
		Voortgezet onderwijs	
	Openbaar vervoer	Treinstation	
		Bushalte	

* Vetgedrukte onderdelen zijn categorieën die wel gewenst zijn, maar waarvan nog geen gegevens beschikbaar zijn.

14.2 Elementen van de beweegvriendelijke omgeving

In deze paragraaf bespreken we de zes elementen die onderdeel zijn van de KBO en beschrijven we per element welke datasets zijn gebruikt. We presenteren de scores per categorie en deelelement. In bijlage 8 is per (deel)indicator de gebruikte klasse-indeling opgenomen.

14.2.1 Sportvoorzieningen

Het element sportvoorzieningen wordt ingevuld door de kernindicator Sportaccommodaties (hoofdstuk 13). Deze indicator geeft het voorzieningenniveau per 10.000 inwoners weer en is op gemeenteniveau beschikbaar (zie bijlage 8).

De gemiddelde score op deze deelindicator is 2,31, met een spreiding van 2,5 punt, waarbij de meer stedelijke gebieden laag scoren en de landelijke gebieden relatief hoog (tabel 14.2).

Tabel 14.2 Samenvatting deelindicator Sportaccommodaties.

Sportvoorzieningen	
Dataset	Kernindicator Sportaccommodaties per gemeente
VSG-regio: laagste score	1,15 (Amsterdam)
VSG-regio: hoogste score	3,65 (Limburg-Noord)
Nederland	2,31

14.2.2 Sport- en speelplekken

Het element 'sport- en speelplekken' wordt ingevuld door vier onderdelen. De gemerkte sport- en speelplekken bestaan uit de Cruyff Courts en Krajicek Playgrounds. De locaties van de Marc Lammers Plaza's zijn ons niet bekend en daarom zijn deze voorzieningen (nog) niet meegenomen in de berekening. Wanneer de kernindicator in de toekomst opnieuw berekend wordt, kan dit onderdeel wellicht wel meegenomen worden. Per gemeente is het aantal Cruyff Courts en Krajicek Playgrounds per 10.000 inwoners bepaald. Gemeenten waar geen van deze speelplekken aanwezig zijn, worden in gedeeld in klasse 0, met score 0 op de deelindicator. De overige gemeenten zijn weer in vijf klassen verdeeld.

Van de ongemerkte speelplekken zijn alleen de speeltuinen gebruikt, vanwege het ontbreken van goede bronnen voor de andere categorieën. De speeltuinen zijn afkomstig uit de OpenStreetMap-kaart, een basiskaart die continu wordt bijgehouden. Hoewel ook van deze kaart bekend is dat hij niet volmaakt is, is de kwaliteit van de informatie toch zodanig dat we die bruikbaar achten voor deze categorie.

De gegevens over de schoolpleinen betreffen de Gezonde Schoolpleinen en de Schoolplein14-pleinen. Op een Gezond Schoolplein krijgen kinderen en jongeren de ruimte om te bewegen en te spelen in een uitdagende, groene en rookvrije omgeving. In de periode 2014-2016 realiseerden zeventig scholen een Gezond Schoolplein. Schoolplein14 is een initiatief van de Johan Cruyff Foundation en heeft als doel alle leerlingen uit het primair onderwijs uit te dagen en te stimuleren met elkaar te spelen en te sporten. Met een paar kleine aanpas-

singen worden schoolpleinen gecreëerd waar leerlingen structureel meer worden uitgedaagd om tijdens en na schooltijd samen te spelen en te sporten.

Onder de noemer 'natuurlijke omgeving' vallen de openzwemwaterlocaties, speelvijvers en speelbossen. Openzwemwaterlocaties zijn zwemlocaties in de openlucht die door de provincie worden gecontroleerd op waterkwaliteit en veiligheid. Het is toegestaan om op deze locaties te zwemmen. De speelbossen en speelvijvers zijn ingericht door Staatsbosbeheer en zijn plekken waar in de natuur (bos, vijver) vrij gespeeld kan worden.

De gemiddelde score op deze deelindicator is 1,88, met een spreiding van 1,8 punt (tabel 14.3). De stedelijke regio's scoren over het algemeen hoger op de speelplekken en schoolpleinen, terwijl de landelijker gebieden (zoals Drenthe en Zeeland) juist op het element 'natuurlijke omgeving' hoger scoren.

Tabel 14.3 Samenvatting deelindicator Sport- en speelplekken.

Gemerkte speelplekken	
Datasets	Cruyff Courts (januari 2016) via Cruyff Foundation (website) Krajicek Playgrounds (januari 2016) via Krajicek Foundation (website)
VSG-regio: laagste score	0 (Midden-Limburg)
VSG-regio: hoogste score	3,36 (Amsterdam)
Nederland	1,60

Niet-gemerkte speelplekken	
Dataset	Playgrounds (OpenStreetMap, januari 2016)
VSG-regio: laagste score	1,35 (West-Brabant)
VSG-regio: hoogste score	4,35 (Flevoland)
Nederland	2,98

Schoolpleinen	
Datasets	Gezonde Schoolpleinen (januari 2016), via www.gezondeschool.nl Schoolplein14 (januari 2016), via Cruyff Foundation
VSG-regio: laagste score	0,37 (Groningen)
VSG-regio: hoogste score	2,70 (Amsterdam)
Nederland	1,32

Natuurlijke omgeving	
Datasets	Openzwemwater (januari 2016), via www.zwemwater.nl
	Speelvijvers (januari 2016), via www.staatsbosbeheer.nl
	Speelbossen (januari 2016), via www.staatsbosbeheer.nl
VSG-regio: laagste score	0,47 (Zuid-Limburg)
VSG-regio: hoogste score	3,22 (Drenthe)
Nederland	1,62

Deelindicator Sport- en speelplekken	
VSG-regio: laagste score	1,04 (Zuid-Limburg)
VSG-regio: hoogste score	2,81 (Amsterdam)
Nederland	1,88

14.2.3 Sport-, speel- en beweegruiimte

Onder deze categorie vallen de parken en plantsoenen, het recreatieve water en de volkstuinten. Idealiter vallen brede stoepen ook onder deze categorie, maar vanwege het ontbreken van goede gegevens is dit onderdeel nog niet meegenomen. In tegenstelling tot de vorige deelindicatoren gaat het hier niet om het aantal locaties per 10.000 inwoners, maar om het oppervlak (hectare) per 10.000 inwoners. Door te kiezen voor hectare per 10.000 inwoners wordt ingespeeld op de herhaalbaarheid van deze berekening. Wanneer bijvoorbeeld het aantal inwoners daalt, terwijl de hoeveelheid 'groen' niet verandert, neemt de groene ruimte per inwoner per saldo toe. Dit moet terug te zien zijn in de indicator.

De gemiddelde score op deze deelindicator is 3,09, met een spreiding van 2,15 punt (tabel 14.4). Het valt op dat (stedelijke) regio's als Amsterdam, Rotterdam-Rijnmond en Flevoland hoge scores halen op de afzonderlijke elementen, maar dat ook een landelijke regio als Drenthe een hoog gemiddelde haalt.

Tabel 14.4 Samenvatting deelindicator Sport-, speel- en beweegruiimte.

Parken en plantsoenen	
Dataset	CBS bodemstatistiek (2012, meest recente versie)
VSG-regio: laagste score	2,19 (Gooi en Vechtstreek)
VSG-regio: hoogste score	4,90 (Flevoland)
Nederland	3,46

Recreatief water	
Dataset	CBS bodemstatistiek (2012, meest recente versie)
VSG-regio: laagste score	1,97 (Zuid-Holland-Zuid)
VSG-regio: hoogste score	3,76 (Noordoost-Brabant)
Nederland	2,74

Volkstuinen	
Dataset	TOP10NL (februari 2016, Kadaster)
VSG-regio: laagste score	1,24 (Limburg-Noord)
VSG-regio: hoogste score	4,74 (Flevoland)
Nederland	3,05

Deelindicator Sport-, speel- en beweegruiimte	
VSG-regio: laagste score	2,14 (Gooi en Vechtstreek)
VSG-regio: hoogste score	4,29 (Flevoland)
Nederland	3,09

14.2.4 Routes (paden)

Als databron voor de routes (paden) is de topografische kaart van het Kadaster (TOP10NL) gebruikt. Voor fietspaden zijn alleen die paden gebruikt, waarvan de hoofdverkeersgebruikers gelijk zijn aan 'fietsers'. Voor wandelpaden zijn voetgangers als hoofdverkeersgebruikers geselecteerd. Het gaat bij deze fiets- en wandelpaden over het algemeen dus om vrij liggende paden, te onderscheiden van straten en wegen waarop gemengd verkeer voorkomt. Voor de selectie van buitenweggetjes zijn alleen die wegen gebruikt die niet breder zijn dan vier meter, die vallen onder de categorie 'lokale weg' of 'overige weg' en geen fietspad of wandelpad zijn.

In analogie met de vorige deelindicator is hier de totale lengte aan paden (in kilometers) afgezet tegen het aantal inwoners (10.000 inwoners).

Er is nog geen goede bron aanwezig voor de ruitersporen in Nederland. Regionaal zijn deze soms goed in beeld, maar landelijk is geen betrouwbaar bestand aanwezig. Om deze reden zijn de ruiterroutes in deze analyse nog niet gebruikt.

De gemiddelde score op deze deelindicator is 2,33, met een spreiding van 2,87 punt (tabel 14.5). De regio's Drenthe, Gelderland en Fryslân scoren op alle afzonderlijke elementen hoog, terwijl de stedelijke regio's relatief weinig paden voor wandelen of fietsen hebben.

Tabel 14.5 Samenvatting deelindicator Routes.

Fietspaden	
Dataset	TOP10NL (februari 2016, Kadaster)
VSG-regio: laagste score	1,21 (Amsterdam)
VSG-regio: hoogste score	4,19 (Drenthe)
Nederland	2,36

Wandelpaden	
Dataset	TOP10NL (februari 2016, Kadaster)
VSG-regio: laagste score	1,27 (Amsterdam)
VSG-regio: hoogste score	4,26 (Drenthe)
Nederland	2,39

Buitenweggetjes	
Dataset	TOP10NL (februari 2016, Kadaster)
VSG-regio: laagste score	1,01 (Amsterdam)
VSG-regio: hoogste score	3,99 (Limburg-Noord)
Nederland	2,25

Deelindicator Routes	
VSG-regio: laagste score	1,16 (Amsterdam)
VSG-regio: hoogste score	4,03 (Drenthe)
Nederland	2,33

14.2.5 Buitengebied

Om de hoeveelheid buitengebied in kaart te brengen, is wederom gebruikgemaakt van de topografische kaart van het Kadaster. Voor de categorieën bos, heide en zand/strand is per gemeente het aantal hectaren per 10.000 inwoners bepaald.

De gemiddelde score op deze deelindicator is 2,04, met een spreiding van 3,09 punt (tabel 14.6). De afzonderlijke elementen laten grote spreiding zien, wat betekent dat de verschillen tussen de regio's groot zijn. Dit is ook te verwachten, omdat er overduidelijk regio's zijn die heel bosrijk zijn, er echte heidegebieden zijn en ook zand/strand niet overal evenveel vertegenwoordigd is.

Tabel 14.6 Samenvatting deelindicator Buitengebied.

Bos	
Dataset	TOP10NL (februari 2016, Kadaster)
VSG-regio: laagste score	1,13 (Amsterdam)
VSG-regio: hoogste score	4,53 (Limburg-Noord)
Nederland	2,44

Heide	
Dataset	TOP10NL (februari 2016, Kadaster)
VSG-regio: laagste score	0 (Kennemerland)
VSG-regio: hoogste score	3,89 (Drenthe)
Nederland	1,32

Zand/strand	
Dataset	TOP10NL (februari 2016, Kadaster)
VSG-regio: laagste score	0,87 (Amsterdam)
VSG-regio: hoogste score	3,81 (Limburg-Noord)
Nederland	2,37

Deelindicator Buitengebied	
VSG-regio: laagste score	0,76 (Zaanstreek en Waterland)
VSG-regio: hoogste score	3,85 (Limburg-Noord)
Nederland	2,04

14.2.6 Nabijheid

De nabijheid van voorzieningen is grotendeels gebaseerd op de nabijheidsstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Hierbij zijn diverse voorzieningen samengevoegd tot 'commerciële voorzieningen', 'publieke voorzieningen' en 'openbaar vervoer' (tabel 14.1). De nabijheidsstatistieken geven de gemiddelde afstand per gemeente naar de dichtstbijzijnde voorziening. Om vervolgens een waarde voor de commerciële voorzieningen te verkrijgen, is het gemiddelde van de afstanden tot supermarkten, overige winkels voor dagelijkse boodschappen,

warenhuizen, cafés, cafetaria's, restaurants en bioscopen genomen. Voor de publieke voorzieningen is het gemiddelde van de afstanden tot de huisarts, apotheek, ziekenhuis, kinderdagverblijf, buitenschoolse opvang, bibliotheek en onderwijs berekend. De gemiddelde afstand tot de dichtstbijzijnde bushalte en treinstation is gebruikt voor de categorie 'openbaar vervoer'. Zoals in paragraaf 14.1 gesteld, geldt voor de categorie 'nabijheid' dat een kleinere gemiddelde afstand een hogere score voor de kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving geeft.

De gemiddelde score op deze deelindicator is 3,70, met een spreiding van 2,26 punt (tabel 14.7). De landelijke gebieden als Drenthe, Fryslân en Zeeland scoren het laagste op deze deelindicator, terwijl de dichtbevolkte gebieden als Amsterdam en Haaglanden veel voorzieningen dicht in de buurt hebben, waardoor de nabijheidsscore hoog is.

Tabel 14.7 Samenvatting deelindicator Nabijheid.

Commerciële voorzieningen	
Dataset	CBS nabijheidsstatistiek (2014-2015)
VSG-regio: laagste score	2,08 (Fryslân)
VSG-regio: hoogste score	4,78 (Amsterdam)
Nederland	3,76

Publieke voorzieningen	
Dataset	CBS nabijheidsstatistiek (2014-2015)
VSG-regio: laagste score	2,12 (Fryslân)
VSG-regio: hoogste score	4,90 (Amsterdam)
Nederland	3,78

Openbaar vervoer	
Dataset	CBS nabijheidsstatistiek (2014-2015) voor treinstations en OpenStreetMap (januari 2016) voor bushaltes
VSG-regio: laagste score	2,49 (Fryslân)
VSG-regio: hoogste score	4,25 (Kennemerland)
Nederland	3,56

Deelindicator Nabijheid	
VSG-regio: laagste score	2,23 (Fryslân)
VSG-regio: hoogste score	4,49 (Haaglanden en Amsterdam)
Nederland	3,70

14.3 Uitkomsten kernindicator

De landelijke kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving bedraagt 2,56. Oftewel, de beweegvriendelijkheid van de omgeving berekend op de wijze zoals hiervoor beschreven, voor heel Nederland krijgt de waarde 2,56. In tabel 14.8 zien we de variatie in deze kernindicator, uitgesplitst naar VSG-regio en in bijlage 8 naar gemeente. Het grootste verschil is tussen de regio's Zuid-Holland-Zuid (2,16) en Drenthe (3,19). In de tabel zijn ook de resultaten van de zes deelindicatoren opgenomen, zodat duidelijk is hoe de verschillende VSG-regio's op de zes deelelementen scoren. Een stedelijke regio als Amsterdam scoort op drie deelindicatoren relatief laag, maar op de drie andere deelindicatoren juist hoog. Dit is ook terug te zien in figuur 14.1, waarbij voor alle VSG-regio's de bijdrage van de deelindicatoren aan de totale kernindicator is weergegeven. De waarde van de kernindicator voor Amsterdam wordt bijvoorbeeld voor 31 procent bepaald door deelindicator 'nabijheid', terwijl deelindicator 'buitengebied' maar 7 procent bijdraagt.

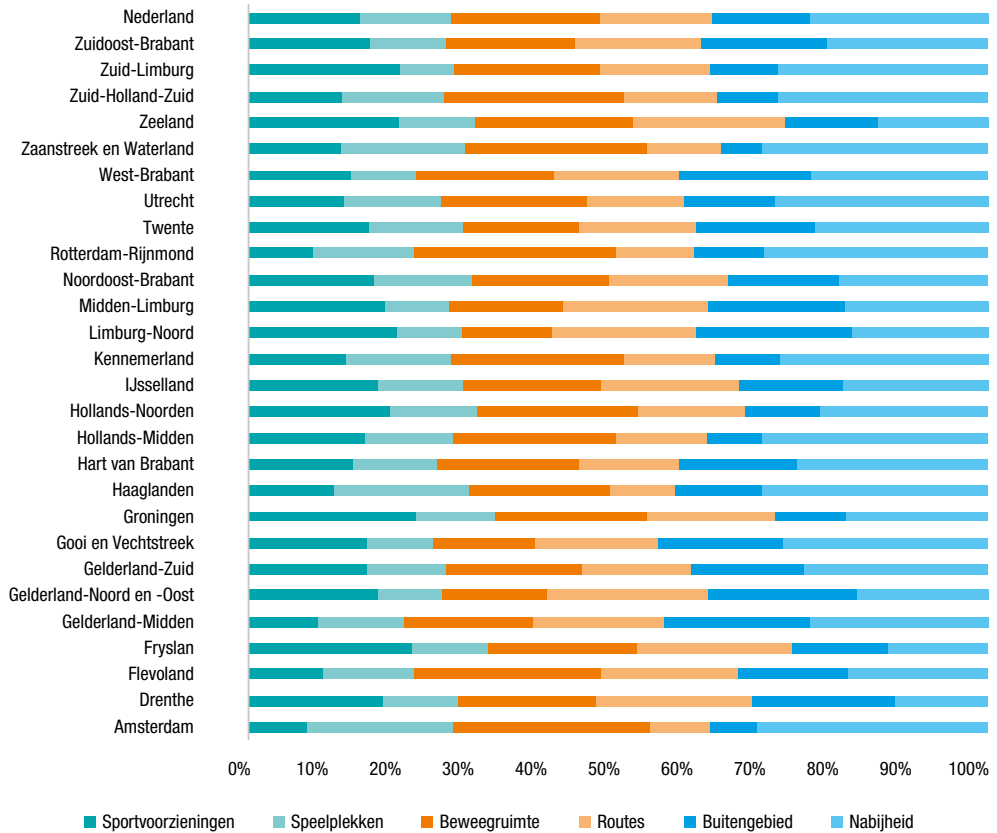
Tabel 14.8 Kernindicator en deelindicatoren Beweegvriendelijke Omgeving per VSG-regio.

VSG-regio	Kern-indicator	1: (Publieke) sportvoorzieningen	2: Sport- en speelplekken	3: Sport-, speel- en beweegruimte	4: Routes (paden)	5: Buitengebied	6: Nabijheid voorzieningen
Amsterdam	2,40	1,15	2,81	3,84	1,16	0,94	4,49
Drenthe	3,19	3,49	1,92	3,56	4,03	3,71	2,42
Flevoland	2,82	1,70	2,08	4,29	3,12	2,49	3,22
Fryslân	2,73	3,64	1,65	3,31	3,44	2,13	2,23
Gelderland-Midden	2,63	1,48	1,84	2,76	2,77	3,09	3,83
Gelderland-Noord en -Oost	2,93	3,07	1,54	2,49	3,86	3,52	3,13
Gelderland-Zuid	2,37	2,27	1,53	2,63	2,07	2,17	3,54
Gooi en Vechtstreek	2,59	2,50	1,38	2,14	2,55	2,67	4,31
Groningen	2,63	3,58	1,68	3,24	2,72	1,53	3,05
Haaglanden	2,44	1,68	2,66	2,81	1,30	1,71	4,49
Hart van Brabant	2,40	2,01	1,63	2,76	1,95	2,30	3,71
Hollands-Midden	2,20	2,08	1,57	2,91	1,61	0,99	4,03
Hollands-Noorden	2,59	2,96	1,85	3,38	2,23	1,57	3,54
IJsselland	2,81	2,92	1,97	3,14	3,17	2,33	3,31

VSG-regio	Kern-indicator	1: (Publieke) sportvoorzieningen	2: Sport- en speelplekken	3: Sport-, speel- en beweegruiimte	4: Routes (paden)	5: Buitengebied	6: Nabijheid voorzieningen
Kennemerland	2,60	2,05	2,23	3,64	1,91	1,35	4,39
Limburg-Noord	3,04	3,65	1,62	2,24	3,53	3,85	3,38
Midden-Limburg	2,95	3,24	1,55	2,71	3,47	3,27	3,44
Noordoost-Brabant	2,81	2,86	2,25	3,08	2,71	2,57	3,39
Rotterdam-Rijnmond	2,31	1,21	1,88	3,79	1,45	1,34	4,19
Twente	2,80	2,75	2,11	2,65	2,63	2,71	3,94
Utrecht	2,38	1,85	1,88	2,81	1,88	1,77	4,12
West-Brabant	2,35	1,96	1,23	2,62	2,38	2,53	3,37
Zaanstreek en Waterland	2,27	1,70	2,29	3,36	1,36	0,76	4,17
Zeeland	2,73	3,31	1,69	3,49	3,39	2,05	2,44
Zuid-Holland-Zuid	2,16	1,65	1,78	3,17	1,63	1,06	3,69
Zuid-Limburg	2,37	2,93	1,04	2,79	2,13	1,32	4,04
Zuidoost-Brabant	2,73	2,69	1,68	2,85	2,82	2,78	3,56
Nederland	2,56	2,31	1,88	3,09	2,33	2,04	3,70

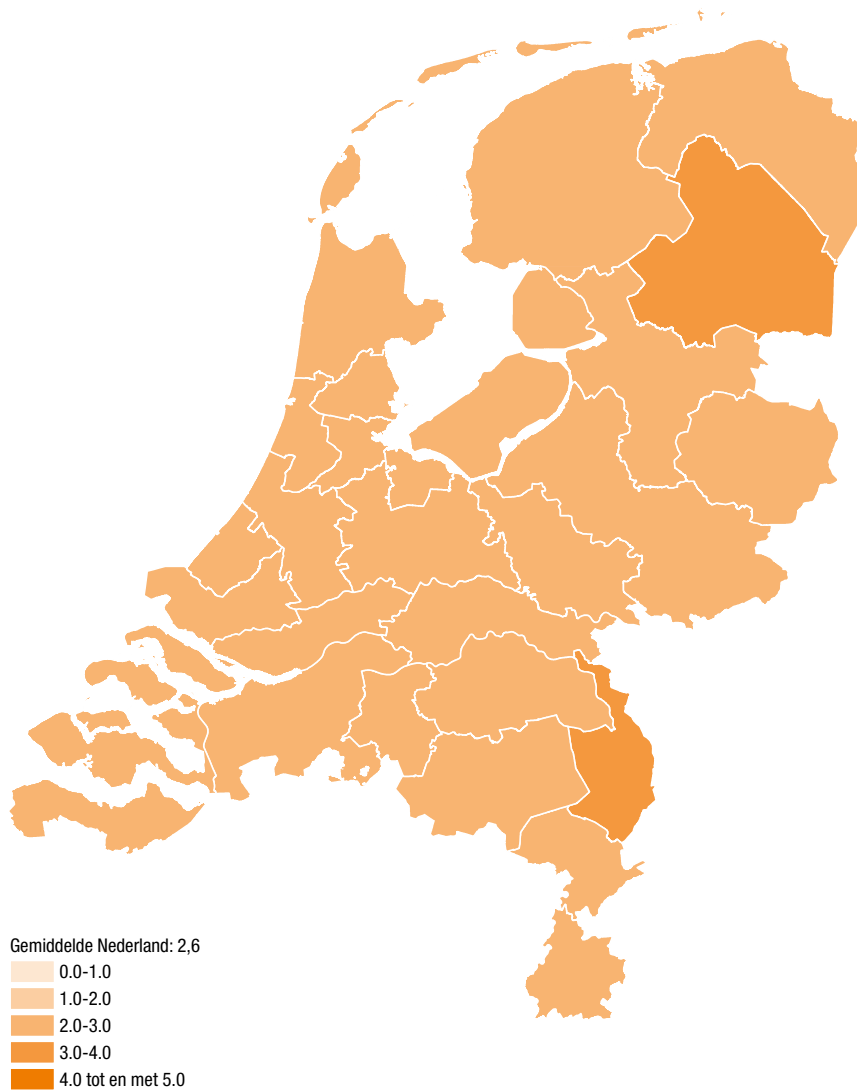
De scores op de KBO per gemeente zijn te vinden in bijlage 8.

Figuur 14.1 Bijdrage deelindicatoren aan kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving, per VSG-regio.

In kaart 14.1 is de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving per VSG-regio gepresenteerd. In bijlage 8 is voor elk van de zes deelindicatoren een aparte kaart per VSG-regio opgenomen.

Kaart 14.1 Kernindicator Bewegriendelijke Omgeving, per VSG-regio.

14.4 Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving naar gebiedskenmerken

14.4.1 Naar gemeentelijke stedelijkheid

Kijken we hoe de kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving zich verhoudt tot de mate van stedelijkheid van gemeenten, dan zien we dat hoe stedelijker de gemeente, hoe lager de kernindicator is (tabel 14.9). Uit de tabel blijkt dat inwoners van de stedelijke gebieden gemiddeld genomen een minder bewegvriendelijke omgeving hebben (binnen de gehanteerde definitie) in hun gemeente dan inwoners van de plattelandsgebieden. Met een spreiding van minder dan een halve punt, is het verschil in de score op de KBO naar stedelijkheidsgraad beperkt.

Tabel 14.9 Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving naar stedelijkheidsgraad op gemeenteniveau.

Stedelijkheid	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving
Zeer sterk stedelijk	2,41
Sterk stedelijk	2,43
Matig stedelijk	2,60
Weinig stedelijk	2,78
Niet-stedelijk	2,77
Nederland	2,56

14.4.2 Naar gemeentegrootte

Kijken we naar de KBO in relatie tot de gemeentegrootte, dan zien we dat de grootste gemeenten (meer dan 200.000 inwoners) het laagste scoren op de kernindicator (tabel 14.10). Tussen de overige categorieën is nauwelijks een verschil te zien.

Tabel 14.10 Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving naar gemeentegrootte.

Gemeentegrootte	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving
Minder dan 25.000 inwoners	2,58
25.000-85.000 inwoners	2,62
85.000-200.000 inwoners	2,57
200.000 inwoners of meer	2,38
Nederland	2,56

14.4.3 Naar krimp- en anticipeergebieden

De krimp- en anticipeergebieden scoren hoger dan de gebieden die hierbuiten liggen en ook hoger dan het landelijk gemiddelde. Vooral de anticipeergebieden scoren hoog (tabel 14.11). Met een dalend aantal inwoners is het de vraag wat er in de toekomst met de beweegvriendelijkheid van de omgeving gaat gebeuren. Het aantal en de nabijheid van voorzieningen zal wellicht afnemen, maar de hoeveelheid beweegruimte (zoals bossen, parken, fietspaden) zal per 10.000 inwoners waarschijnlijk toenemen.

Tabel 14.11 Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving naar krimp- en anticipeergebieden.

Gebied	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving
Krimpgebied	2,63
Anticipeergebied	2,96
Overig gebied (geen krimp- en anticipeergebied)	2,51
Nederland	2,56

14.5 Tot slot

De kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving is in dit hoofdstuk voor Nederland bepaald op 2,56. Deze waarde maakt zichtbaar hoe de publieke ruimte in de woonomgeving scoort op de mogelijkheden voor sporten en bewegen. Of die mogelijkheden ook feitelijk leiden tot meer sport- en beweeggedrag, is afhankelijk van het ter plekke ontstaan van verbindingen met andere elementen die mede vorm (moeten) geven aan sport- en beweegpraktijken. Omgevingskenmerken als reinheid, veiligheid en toegankelijkheid hebben voor verschillende actoren een verschillende betekenis, waarbij die betekenis voor die actoren ook nog eens wisselt

naar tijd en plaats. Jonge kinderen nemen dit soort omgevingskenmerken anders (of niet) waar en hechten daar een andere betekenis aan dan bijvoorbeeld oudere mensen, visueel gehandicapten of allochtone vrouwen. Bovendien kan voor elk van deze groepen zoets als veiligheid of toegankelijkheid naar plaats en tijd (bijvoorbeeld dag en nacht) verschillen.

De kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving is beperkt tot de fysieke omgevingskenmerken, omdat deze het meest stabiel zijn in de tijd, objectief te registreren en data hierover het best beschikbaar zijn. De beperking tot fysieke omgevingskenmerken helpt analytisch om zicht te krijgen op de relatieve invloed van fysieke omgevingskenmerken vergeleken met sociale omgevingskenmerken als toegankelijkheid en veiligheid, en organisatorische kenmerken zoals het aanbod van activiteiten. Tot slot zorgt het voor beleidsmatige focus op de fysieke inrichting van de woonomgeving. De woonomgeving is geoperationaliseerd door de gemeente waarin men woont. Voor de KBO is binnen deze woonomgeving een groot aantal fysieke kenmerken in kaart gebracht. Deze kenmerken geven een indicatie van de mate van beweegvriendelijkheid voor het totale scala aan mogelijke beweegactiviteiten, voor alle mogelijke doelgroepen.

De KBO is opgebouwd uit zes elementen die zelf weer kunnen bestaan uit categorieën. Per element wordt een score berekend op een vijfpuntschaal. Het gemiddelde van deze zes scores levert vervolgens de score op de KBO op. De volgende zes elementen worden onderscheiden:

- dichtheid sportvoorzieningen;
- sport- en speelplekken;
- sport-, speel- en beweegruimte;
- routes (paden);
- buitengebied;
- nabijheid van voorzieningen.

De afzonderlijke elementen zijn afgezet tegen het aantal inwoners per gemeente en vervolgens ingedeeld in vijf klassen. Door in de toekomst de berekening te herhalen, met nieuwe gegevens voor de elementen en de inwoneraantallen, maar met dezelfde klasse-indeling, kan de beweegvriendelijkheid van de omgeving worden gemonitord in de tijd. Hiermee kunnen ontwikkelingen tussen gemeenten/regio's, maar ook op verschillende indicatoren inzichtelijk worden gemaakt.

De kernindicator discrimineert op het niveau van de VSG-regio's met een heel punt tussen de regio's Zuid-Holland-Zuid (2,16) en Drenthe (3,19) en met bijna 2,7 punten tussen de gemeenten Hendrik-Ido-Ambacht (1,35) en Coevorden (4,04) (zie bijlage 8). Het blijkt dat wanneer de KBO in haar totaliteit wordt bekeken, er slechts naar stedelijkheid een verband te zien is, waarbij geldt dat een hogere stedelijkheidsgraad overeenkomt met een lagere score voor de KBO. Met een spreiding van minder dan een halve punt is het verschil in score op de KBO naar stedelijkheidsgraad echter ook beperkt. Kijken we naar de onderliggende elementen, dan blijkt dat gemeenten heel divers scoren op onderdelen. Hierbij is het overigens niet zo dat

als gemeenten bijvoorbeeld hoog scoren op het onderdeel 'buitengebied', deze gemeenten ook altijd hoog scoren op het onderdeel 'paden'.

De spreiding in scores van VSG-regio's en gemeenten op de deelindicatoren is vaak 2 tot 3 punten op de ontwikkelde vijfpuntschalen. Dat wijst op aanmerkelijke verschillen. Figuur 14.1 laat daarnaast grote verschillen zien tussen de VSG-regio's voor wat betreft de relatieve bijdrage van de elementen aan de totaalscore van die regio's. Aangenomen mag worden dat dit evenzeer voor gemeenten geldt. Dat betekent dat we in de toekomst een poging kunnen gaan doen om deze verschillen in verband te brengen met verschillen in sportdeelname, zowel naar de frequentie daarvan als naar de voorkeursporten. Dit soort analyses kan ons helpen om de veronderstelling te toetsen dat de bewegvriendelijke omgeving een positieve invloed uitoefent op het beweggedrag.

Dit soort analyses is beleidsmatig interessant omdat het inzicht oplevert in de mate en in de omstandigheden waarin de verschillende elementen bijdragen aan de bewegvriendelijke omgeving en indirect aan het bewegingsgedrag. Wanneer bijvoorbeeld zou blijken dat in een deel van de gemeenten een hoge score op de deelindicator buitengebied samenhangt met een hoge sportdeelname, en in andere gemeenten niet, dan zouden we verder kunnen zoeken en bezien of dit wellicht te verklaren is uit het feit dat in de eerste gemeenten dat buitengebied wel, en in de andere gemeenten het buitengebied niet dooraderd is met wandel- en fietsroutes. Zo ook kunnen we met de nu beschikbare data verkennen of een lage score op buitengebied te compenseren is met een hoge score op speelplekken.

Tot slot is beleidsmatig interessant dat de verschillende scores op de kernindicator en deelindicatoren gemeenten de mogelijkheid bieden zich te vergelijken met verschillende ijkpunten (benchmarks), zoals de score in de eigen VSG-regio of de score van vergelijkbare gemeenten. Vervolgens zou de vraag kunnen zijn waardoor eventuele verschillen worden verklaard en of de afwijkende waarde in de eigen gemeente aanleiding moet zijn voor reflectie op het gevoerde beleid ten aanzien van de inrichting van de publieke ruimte, en in het bijzonder de bewegvriendelijkheid ervan.

Noten

1. De andere kernindicator is de kernindicator Sportaccommodaties. Zie voor een verdere toelichting paragraaf 13.1.
2. Bij fysieke omgeving beperken de auteurs zich tot de bebouwde omgeving in stad en dorp.
3. Zie www.allesoversport.nl/artikel/model-beweegvriendelijke-omgeving-bvo/; opgehaald 18 augustus 2016.
4. In het rapport van Duijvestijn et al. is bijvoorbeeld ook aandacht voor bewegen in en rond de werkplek en in en rond de school. In de KBO worden overigens wel schoolterreinen meegenomen (onder sport- en speelplekken) en gymzalen (bij de berekening van de dichtheid van sportvoorzieningen) (zie tabel 14.1).

Het Geusseltbad

Introductie

Grote oppervlakten met helderblauw water waar fanatieke en recreatieve zwemmers alle vrijheid hebben. Voor deze vrijheid moet je helemaal naar de zuidelijkste plek van Nederland, Maastricht, maar het is de moeite zeker waard. Sinds 2013 is hier het Geusseltbad geopend, dat ter vervanging is gekomen van drie oudere zwembaden. Vanwege de ouderdom van de baden wilde het stadsbestuur van Maastricht overgaan tot één nieuw centraal zwembad.

Het zwembad is een doelgroepenbad, met een recreatieve functie, maar het is zeker geen subtropisch zwembad. De focus ligt met name op zorg en gezondheid. Diverse doelgroepen maken gebruik van het bad, waaronder verenigingen, onderwijs en zorg. Het aanbod loopt uiteen van aquafitprogramma's, ABC-leszwemmen tot discozwemmen, wedstrijdzwemmen, zwangerschapszwemmen en therapeutisch zwemmen.

De accommodatie

Het Geusseltbad is eigendom van de gemeente Maastricht en wordt geëxploiteerd door Maastricht Sport, de intern verzelfstandigde uitvoeringsorganisatie sport van de gemeente Maastricht. Maurice Bockting, directeur van Maastricht Sport, vertelt dat het Geusseltbad zeer geschikt is voor validen en mindervaliden. "In het zwembad bevindt zich een speciaal zorgbad. Door de beweegbare bodem kan de waterdiepte variëren van nul tot twee meter. Het zorgbad is gemiddeld 33°C, waardoor het bijzonder geschikt is voor ouderen, patiënten en baby's. Er is een verplaatsbare plafonddoek voor speciale doelgroepen en de mogelijkheid tot blindering van de ramen zorgt voor voldoende privacy voor specifieke patiëntengroepen."

Naast het zorgbad is het zwembad uitgerust met een wedstrijdbad, recreatiebad, combibad, en een buitenbad met groene ligweide. De verschillende baden bevatten een drenkelingendetectiesysteem. Het wedstrijdbad voldoet aan de regels voor kortebaanwedstrijden maar is ook geschikt voor het spelen van onderwaterhockey en waterpolo. Verder is het bad voorzien van moderne startblokken, elektronische tijdwaarneming en een tribune voor 250 bezoekers. Het combibad is voorzien van een geluidsinstallatie en wordt gebruikt voor activiteiten als aquarobics, aquajoggen en aquaspinnen.

Bocking licht toe dat het zwembad onderdeel uitmaakt van een zogenaamd 'combinatiegebouw'. "Het zwembad wordt gecombineerd met een kleed/clubaccommodatie voor buitensportverenigingen. Bovendien zit er een sfeervolle brasserie bij die door een externe exploitant wordt gerund." Wat het Geusseltbad verder uniek maakt, is het duurzaamheidsconcept. "Het pand heeft een duurzaamheidscertificaat: BREEAM. Dit komt onder andere terug in materiaalgebruik en in de installatie die wordt gebruikt. Er wordt geen gebruikgemaakt van gas. Alles gaat op elektriciteit." Verder draait het zwembad op de zogenaamde warmte- en koudeopslag. Warmte wordt gewonnen uit water dat uit de grond wordt opgehaald. Deze warmte wordt opgeslagen om het pand in de winter te verwarmen en in de zomer te verkoelen.

Toekomstplannen

Bocking geeft aan dat in het Geusseltgebied toe wordt gewerkt naar een sportieve omgeving. "Op dit moment ligt direct naast het zwembad een multifunctioneel sportpark en wordt binnen afzienbare tijd op loopafstand van het bad een binnensportaccommodatie gerealiseerd. We streven ernaar in dit gebied één concept te ontwikkelen voor de sporter. Die kan hier straks zwemmen en binnen en buiten sporten."

Verder wordt nadrukkelijk een link gelegd met de decentralisaties van de Jeugdwet, Participatiewet en WMO. "Onze toekomstplannen zijn vooral gericht op het tot stand brengen van verbindingen in het kader van de drie decentralisaties. We willen een link leggen tussen sport en gezondheid. Als doelgroepenbad willen we in de toekomst nog meer allianties aangaan met zorginstellingen, zorgaanbieders en onderwijs. Zeker ook omdat het voorzieningenniveau daar volledig op ingericht is. We zoeken naar een koppeling met (arbeidsmatige) dagbesteding."

Het Geusseltbad

- » Discusworp 4, Maastricht
- » Sinds 2013
- » Oppervlakte van 7.500 m²
- » Jaarlijks 270.000 bezoeken
- » www.geusseltbad.nl

15

Slotbeschouwing

» Hugo van der Poel

In deze slotbeschouwing blikken we kort terug, maken we de stand van zaken op en blikken we vooruit.

De terugblik is vooral gericht op de voorloper van dit brancherapport, de publicatie *Sportaccommodaties in beeld* (Hoekman et al. (red.), 2013). Waar stonden we toen en waar staan we nu? Wat is er veranderd en zijn dit materiële veranderingen in het Nederlandse landschap van sportaccommodaties, of hebben we vooral beter leren kijken naar dat landschap?

Voor wat betreft de stand van zaken presenteren we eerst een samenvattende tabel met kengetallen, voor alle sportaccommodaties en voor de acht veelvoorkomende typen sportaccommodaties die we in dit rapport bijzondere aandacht hebben gegeven. Vervolgens gaan we in paragraaf 15.3 in op overige kennis die dit rapport heeft opgeleverd, zoals inzichten in verzorgingsgebieden, draagvlakcijfers en reisafstanden; zicht op de situatie met betrekking tot zaalsportaccommodaties; de betekenis van verschillen in gebiedskenmerken en de nieuw ontwikkelde kernindicatoren.

In paragraaf 15.4 gaan we in op de vraag hoe verder met de dataverzameling, het Databestand SportAanbod (DSA) en de monitoring op accommodatiegebied. Daarna bespreken we of en hoe dit brancherapport, en meer in het bijzonder de onderliggende data, ons wetenschappelijk gezien verder kan helpen. Tot slot kijken we naar de toekomst voor het lokale accommodatiebeleid. Wat voor ontwikkelingen op accommodatiegebied kunnen we voorzien en hoe gaan we die ontwikkelingen volgen?

15.1 Terugblik

In de inleiding van *Sportaccommodaties in beeld* werd erop gewezen dat Nederland, in afwijking van de meeste buurlanden, tot dan toe niet beschikte over kengetallen en kernindicatoren op het gebied van sportaccommodaties. Het bouwen, beheren en exploiteren van sportaccommodaties is in Nederland vanouds een zaak van particulier initiatief (verenigingen, stichtingen en bedrijven), gemeenten en scholen. Geen van deze partijen had ooit belang bij en/of de middelen voor het centraal verzamelen van gegevens over deze accommodaties. Ook hogere overheden (zoals de provincies en de ministeries van VWS en OCW) zagen hier geen taak, omdat ze geen wettelijke plicht hebben om voor deze voorzieningen te zorgen. De zorg voor sportaccommodaties door gemeenten vindt plaats binnen de gemeentelijke auto-

nomie. De middelen voor het sportaccommodatiebeleid vinden ze in de vrije ruimte van de gemeentelijke begroting, hetgeen betekent dat deze uitgaven alleen zijn af te leiden van de jaarrekeningen van gemeenten (Hoekman en Van den Dool, 2015), maar niet terug te vinden zijn op de begroting van enig ministerie. Het Ministerie van OCW had in het verleden nog wel overzicht over de gymzalen, maar met de decentralisatie van het onderwijshuisvestingsbeleid is de centrale registratie van gymzalen stopgezet.

De enige instantie die vanouds zorgde voor een landelijk overzicht van sportaccommodaties en zwembaden, was en is het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In *Sportaccommodaties in beeld* worden de statistieken van het CBS beschreven en wordt ingegaan op de verschillen met wat nu heet het Databestand SportAanbod (DSA). De belangrijkste zijn dat het DSA niet is gebaseerd op driejaarlijkse vragenlijsten, maar een registratie betreft; dat het DSA ook accommodaties in eigendom en beheer bij verenigingen en scholen bevat; dat het DSA in een Geografisch Informatie Systeem (GIS) is ondergebracht en zich leent voor ruimtelijke analyses; en dat het als bestand koppelbaar is met andere bestanden, zodat per accommodatie gegevens kunnen worden gelinkt.

De Stichting Sportatlas was een bundeling van vier partijen, die vleugels wilden geven aan een initiatief van Sportservice Zuid-Holland, dat was gericht op het vindbaar maken van sportaccommodaties op een digitale kaart. De Stichting Sportatlas beoogde dit te ontwikkelen op landelijke schaal en had daarvoor een databestand met alle sportaccommodaties nodig. Het uitbrengen van *Sportaccommodaties in beeld* was een poging om inkomsten te genereren voor het in stand houden en verder vervolmaken van dit databestand, door zichtbaar te maken welke informatie achter de website www.sportatlas.nl zat en welke mogelijkheden voor nieuwe analyses deze data boden. Zoals in hoofdstuk 1 is beschreven, bleek het voor de Stichting uiteindelijk niet haalbaar voldoende inkomsten te genereren voor de instandhouding van het databestand Sportatlas. Redding bleek mogelijk, toen duidelijk werd dat de landelijke registratie van sportaccommodaties dienstig kon zijn aan de ontwikkeling van twee ruimtelijke kernindicatoren (SCP, 2012, p.16 en p.58 e.v.). De Stichting Sportatlas is daarop ontbonden en (het databestand achter) de Sportatlas leeft nu verder als Databestand SportAanbod (DSA), waarvan de kosten worden bestreden uit de instellingssubsidie die Mulier Instituut ontvangt van het Ministerie van VWS voor zijn taken op het gebied van dataverzameling en monitoring.

Dit brancherapport is qua thematiek en opzet in eerste aanleg te beschouwen als een actualisatie van *Sportaccommodaties in beeld*. Daarnaast zijn er ook verschillen, die deels verbeteringen in de registratie en analytische mogelijkheden reflecteren en deels een verbreding van de opzet richting een monitor lokaal sportaccommodatiebeleid.

De verbeterde registratie is het duidelijkst zichtbaar in het feit dat voor de analyses in dit brancherapport is gewerkt met een bestand van ruim 20.000 sportaccommodaties. Dat zijn er zo'n 7.500 meer dan beschikbaar in het bestand dat in 2012 is gebruikt voor de analyses in *Sportaccommodaties in beeld*. In hoofdstuk 1 is uitgelegd waar de verschillen vandaan komen, waarbij is aangegeven dat meer dan twee derde van het verschil wordt veroorzaakt door een

verbeterde registratie van binnensportaccommodaties. Bij de grote veldsporten en zwembaden hebben verschillen, zoals bedoeld, meer te maken met empirische ontwikkelingen en steeds minder met een verbeterde registratie. De nieuwe informatie over de binnensporten is uitgediept in een nieuw hoofdstuk 5 over sporthallen, sportzalen en gymzalen. Het volgen van ontwikkelingen is vooral zichtbaar in de hoofdstukken over voetbal en tennis.

De verbeteringen op het gebied van (GIS-)analysetechnieken zijn onder meer zichtbaar bij de betere afstandsanalyses en de analyses achter de kernindicatoren, in het bijzonder de kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving (KBO) (hoofdstuk 14). Hiervoor moest een veelheid aan verschillende databronnen worden gebruikt en moesten strekkende meters, vierkante meters en aantallen op één noemer worden gebracht.

De verbreding naar een monitor lokaal sportaccommodatiebeleid heeft allereerst tot een thematische verbreding geleid, te zien in de hoofdstukken over duurzaamheid, toegankelijkheid en beheers- en financieringsvraagstukken, maar ook in het hoofdstuk over bijzondere accommodaties, waarin een belangrijke plaats is ingeruimd voor accommodaties van belang voor de topsport. Ten tweede is in functie van de monitoring van het lokale sport(accommodatie)beleid een vragenlijst ontwikkeld en uitgezet onder alle gemeenten, waarvan het de bedoeling is dat deze op gezette tijden wordt herhaald. Ten derde is in dit kader de aandacht voor de statistieken, waarmee ontwikkelingen kwantitatief kunnen worden gevolgd, verbreed met vastlegging van actuele ontwikkelingen in de sfeer van het lokale sportbeleid, zodat ook deze vanaf nu kunnen worden gevolgd, ook in wisselwerking met elkaar. Zo hebben we in hoofdstuk 9 beschreven wat zomer 2016 de stand van zaken was in de politieke discussies over de Wet Markt en Overheid en het Sportbesluit. Stel dat het Sportbesluit wordt ingetrokken en/of de mogelijkheid om voor sport een DAEB-verklaring vast te stellen geheel of in ernstige mate wordt beperkt, dan kunnen we nu in het DSA en de Monitor Lokaal Sportbeleid volgen wat hiervan de (kwantitatieve) betekenis is voor het aanbod van sportaccommodaties in Nederland.

We zien nog steeds behoefte aan verdere verbeteringen op het vlak van registratie, analyse en beleidsrelevante monitoring. Tegelijkertijd zien we dat er grote stappen vooruit zijn gemaakt ten opzichte van *Sportaccommodaties in beeld*, en mogelijkheden om ook in de komende jaren stappen vooruit te blijven maken. In de volgende paragrafen wordt duidelijk waar we dan aan denken.

15.2 Kengetallen

Dit rapport staat vol (ken)getallen en sluit af met twee hoofdstukken geheel gewijd aan de twee ruimtelijke kernindicatoren. Op de (kern)indicatoren komen we in paragraaf 15.3 terug. In tabel 15.1 presenteren we samenvattend de belangrijkste kengetallen voor alle sportaccommodaties en voor de acht veelvoorkomende accommodaties, die we in diverse hoofdstukken verder hebben uitgediept.

Tabel 15.1 Kengetallen over sportaccommodaties.

Type accommodatie	Aantal accommodaties	Aantal accommodaties per 25.000 inwoners	Gemiddelde afstand in kilometers	Gemiddelde bezetting/gebruik in aantal leden per veld, baan of holes ¹	Gemiddeld aantal velden, banen of holes per accommodatie
Sportaccommodaties	20.355	30,4	0,8		
Fitnessaccommodaties	2.572	3,8	1,5		
Voetbalaccommodaties	2.315	3,5	1,6	169	3,1
Tennisaccommodaties	2.067	3,1	1,6	57	6,1
Sporthallen	1.841	2,7	1,6		
Zwembaden	853	1,3	2,3		
Hockeyaccommodaties	333	0,5	4,4	278	2,7
Golfaccommodaties	264	0,4	6,3	90 ²	16,1
Korfbalaccommodaties	582	0,9	4,1	157 ³	

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

We benadrukken dat de kengetallen zijn afgeleid uit het in 2015 voor de analyses in dit rapport samengestelde bestand van 20.355 accommodaties. Dit getal, en daarmee ook het aantal accommodaties per 25.000 inwoners, wijkt sterk af van de kengetallen gepresenteerd in tabel 11.1 van *Sportaccommodaties in beeld* (Hoekman et al. (red.), 2013, p.176), hetgeen vooral is toe te schrijven aan verbeteringen in de registratie. Dat geldt ook voor de kengetallen op de regel sporthallen.

Ondanks de verbeterde registratie ligt het aantal accommodaties per 25.000 inwoners in werkelijkheid nog iets hoger dan de 30,4 uit tabel 15.1. Zoals in hoofdstuk 1 is toegelicht, zijn in het DSA meer dan 20.355 accommodaties geregistreerd, maar konden om diverse redenen niet alle geregistreerde accommodaties worden meegenomen in de analyses. Daarnaast geldt dat we voor enkele specifieke takken van sport nog geen goed zicht hebben op de accommodaties. Vaak gaat het dan om wat kleinere of nieuwe takken van sport. Zo hadden we voor kaatsen pas begin 2016 de registratie rond: te laat voor opname in het bestand voor de analyses, maar de cijfers zijn nog wel meegenomen in hoofdstuk 8 over de bijzondere accommodaties. Andere voorbeelden zijn yoga en sportvissen. Deze activiteiten worden steeds vaker meegenomen in sportstatistieken, dus het is zoeken hoe we voorzieningen hiervoor ook op een betrouwbare manier in het DSA kunnen gaan registreren.

Met deze kanttekening kunnen we nu met zekerheid zeggen dat er minimaal één reguliere sportaccommodatie per duizend inwoners beschikbaar is, en wel op gemiddeld niet meer dan 800 meter van de woning. Voor de afzonderlijke typen accommodaties geldt dat men gemiddeld binnen 1,6 kilometer van huis een fitness-, voetbal-, tennis- én zaalsportaccommodatie kan vinden. In fysieke zin is sport en bewegen in de buurt dus geen probleem.

Voor het lokale sportbeleid zijn de uitsplitsingen naar gebiedskenmerken die in de diverse hoofdstukken zijn te vinden interessant, omdat die vergelijkingsmogelijkheden bieden voor de situatie in de eigen gemeente. De landelijke kengetallen zijn nodig om de ontwikkelingen op landelijk niveau globaal te kunnen volgen, en als basis voor afgeleide berekeningen. Zo hebben we in hoofdstuk 7 het aantal leden per tennisbaan vermenigvuldigd met de contributie die die leden betalen, om daarmee de baanopbrengst uit contributie te berekenen. Dat levert een kengetal op dat te gebruiken is in de beoordeling van de financiële situatie bij een vereniging en daarmee de levensvatbaarheid van die vereniging op wat langere termijn. En het aantal velden of banen per accommodatie kan worden beschouwd als een indicator van een eventuele tendens naar schaalvergroting (minder, maar grotere accommodaties), waarbij we dan in de kolom reisafstanden kunnen zien of die concentratietendens gevolgen heeft voor de bereikbaarheid van accommodaties.

15.3 Belangrijkste resultaten

15.3.1 Verzorgingsgebieden en draagvlakcijfers

Als het gaat om het beoordelen van de beschikbare capaciteit voor sportbeoefening, nu of in de toekomst, zijn er in Nederland twee handboeken die hiervoor normen aanreiken: het *Handboek Sportaccommodaties* en een hoofdstuk over sportvoorzieningen in de *Planologische Kengetallen*. Het DSA maakt het voor het eerst mogelijk om de normen te vergelijken met de empirische verhoudingen. Zo is in hoofdstuk 3 expliciet aan de orde gesteld dat in de *Planologische Kengetallen* sprake is van een draagvlak van 15.000-20.000 inwoners voor een sporthal, terwijl er in Nederland feitelijk één sporthal te vinden is op elke 9.180 inwoners.⁴ Bij gymzalen wordt als richtsnoer genoemd één gymzaal per drieduizend inwoners. Het kan zijn dat het DSA ondanks alle inspanningen nog steeds een aantal gymzalen niet in beeld heeft, maar op basis van de 4.100 gymzalen die nu in het DSA zijn opgenomen concluderen we dat er landelijk één gymzaal is op ruim 4.100 inwoners en dat in 317 van de 390 gemeenten in Nederland niet aan de norm van drieduizend inwoners per gymzaal wordt voldaan.

Om de verschillen tussen de normen en de empirische verhoudingen te verklaren en eventueel tot aanpassing van de normen te komen, dienen een aantal zaken verhelderd en uitgezocht te worden. Gaan we bij wijze van voorbeeld door op het draagvlakcijfer voor sporthallen, dan zouden we duidelijk moeten hebben welk percentage van de bevolking gebruikmaakt van een sporthal. Kaart 12.4 laat zien dat het gemiddelde percentage voor Nederland 14,4 is, met een spreiding tussen VSG-regio's van 10,6 in Zeeland tot 18,2 in de Kop van Noord-Holland. De gewenste bezettingsgraad van een sporthal, aldus het *Handboek Sportaccommodaties*, is 1.600 uur op jaarbasis. Vanuit dit gegeven moet worden afgeleid hoeveel bezoeken (gebruikers x frequentie) de sporthal moet trekken om 40 weken lang 40 uur per week de sporthal gevuld te hebben met sportactiviteiten en lessen bewegingsonderwijs. Dit moet met empirisch onderzoek worden onderbouwd, maar bij wijze van voorbeeld gaan we er nu even vanuit

dat dit neerkomt op gemiddeld twintig sporters per uur die tegelijkertijd in de hal aanwezig zijn, dus $1.600 \times 20 = 32.000$ bezoeken op jaarbasis. Dit moet dan vervolgens teruggerekend worden naar bezoekers, door 32.000 te delen door frequentie. Stel dat die gemiddeld 1 x per week is, dan kunnen we de gewenste bezettingsgraad realiseren met $32.000/40 =$ achthonderd unieke sporters.⁵ Die achthonderd sporters zijn landelijk 14,4 procent van de bevolking van 6-79 jaar (kaart 12.4), oftewel 11,1 procent van de totale bevolking. Dit komt overeen met een draagvlakcijfer van ongeveer 7.200 inwoners. Gaan we uit van een frequentie van twintig bezoeken, dan verdubbelt dit draagvlakcijfer tot één sporthal per 14.200 inwoners. Als we deze zelfde berekening omgekeerd uitvoeren, met het empirische draagvlakcijfer van één sporthal op 9.180 inwoners, dan komen we op een gemiddelde frequentie van ruim 38 keer per sporter. Nogmaals, toekomstig onderzoek moet uitwijzen wat het aantal sporters is dat gemiddeld gelijktijdig in de hal aanwezig is en hoe frequent die sporters komen, om een onderbouwd aantal sporters te kennen dat gebruikmaakt van de sporthal. Hierbij kunnen we rekenen met landelijke gemiddelden, maar ook verfijningen doorvoeren door te kijken naar het niveau van de VSG-regio en/of gebiedskenmerken.

Een verdere verfijning kan worden bereikt door na te gaan of de samenstelling van de groep gebruikers van de sporthal in de landelijke cijfers overeenkomt met de samenstelling van de bevolking in het omringende gebied van de sporthal waarvoor het draagvlakcijfer wordt vastgesteld. Figuur 12.1 laat zien dat sporthallen vooral door jonge mensen worden gebruikt. Om de analyse toe te spitsen op de lokale situatie, is het wenselijk de gebruikspercentages uit te splitsen naar twee of drie leeftijdscategorieën. Bij wijze van voorbeeld vinden we dan dat het gebruikspercentage tot 25 jaar 25 procent is, bij 25-55 jaar 10 procent en boven de 55 jaar 5 procent. Met zulke gedifferentieerde gebruikspercentages zal het draagvlakcijfer er in een sterk vergrijzend gebied anders gaan uitzien dan in een groeikern met een jonge bevolking.

Wat tot nu toe ontbreekt in de beschikbare draagvlakcijfers is de invloed van afstand. We weten enerzijds (zie hoofdstuk 6 en 7) dat sporters vaak verder reizen naar een accommodatie dan strikt noodzakelijk, dat wil zeggen, de dichtstbijzijnde accommodatie waar ze hun sport zouden kunnen beoefenen. Maar we weten ook dat de geneigdheid om een accommodatie te gebruiken een functie is van de afstand tot die accommodatie. Figuur 4.1 laat afstandsvervalcurves zien, en hoe die curves verschillen voor de onderscheiden typen sportaccommodaties. De curves in figuur 4.1 zijn gebaseerd op empirische gegevens. Ze geven de feitelijke relatie weer tussen de woonomgeving en de dichtstbijzijnde voorziening. Voor een adequaat draagvlakcijfer hebben we dergelijke afstandsvervalcurves ook nodig, maar dan gebaseerd op de bereidheid tot reizen. De bevindingen uit hoofdstuk 6 en 7 suggereren dat in elk geval voor tennis en voetbal de curves dan minimaal 1 kilometer naar rechts schuiven in de figuur, uitgaande van het feitelijk gedrag van tennissers en voetballers. Hier is nog wel meer over te zeggen, maar waar we naar toe willen is dat bij het draagvlakcijfer, bijvoorbeeld van 15.000-20.000 inwoners voor een sporthal, wordt aangegeven binnen welke afstand van de sporthal (bijvoorbeeld 3 of 5 kilometer) die inwoners moeten wonen.

Tot slot is ruimtelijk van belang dat, wanneer het draagvlakcijfer wordt vertaald naar een verzorgingsgebied (bijvoorbeeld het gebied binnen een straal van 5 kilometer hemelsbreed of

over de weg van de locatie van de beoogde sporthal), er rekening mee wordt gehouden dat er in datzelfde verzorgingsgebied sprake kan zijn van 'concurrentie' van al aanwezige sporthallen, en substitutiemogelijkheden (in dit voorbeeld geboden door gymzalen, sportzalen, turnhallen, vechtsportcentra, dansstudio's, et cetera). Met de data uit het DSA is het mogelijk deze concurrentie en substitutie in kaart te brengen.

Samengevat: als resultaat van dit brancherapport beschikken we over empirische draagvlakcijfers en kunnen we op allerlei manieren verzorgingsgebieden uittekenen. Dit resultaat noodzaakt tot het opnieuw doordenken en berekenen van de tot nu toe gebruikte planningsnormen. Dat kan voor een groot deel op basis van de nu beschikbare data en analysetechnieken. Om het echt goed te doen, is het nodig om daarnaast te kunnen beschikken over bezettingsgraden en exploitatiecijfers, teneinde helder te kunnen zijn over het aantal gebruikers dat nodig is om een bepaalde accommodatie op een verantwoorde manier te kunnen exploiteren.

15.3.2 Zaalsporten

Vergeleken met *Sportaccommodaties in beeld* hebben we veel beter zicht gekregen op zaalsportaccommodaties, in het bijzonder gymzalen (zie hoofdstuk 5). Een eerste opmerkelijke bevinding is dat we meer sporthallen vinden dan op grond van de *Planologische Kengetallen* verwacht mocht worden, maar minder gymzalen. Mogelijk heeft dit te maken met een beweging waarbij in geval van nieuwbouw of herbouw nu eerder gekozen wordt voor een sporthal dan voor een gymzaal, al dan niet samenhangend met de schaalvergroting in het onderwijs. Als deze beweging inderdaad plaatsvindt, zijn mogelijk de *Planologische Kengetallen* verouderd en is herijking gewenst.

Een tweede bevinding is dat in alle regio's basisscholen te vinden zijn die meer dan 1 kilometer moeten reizen naar de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie. In zes regio's overschrijdt meer dan 20 procent van de scholen deze norm. Zoals viel te verwachten zijn het de meer landelijke regio's waar meer scholen te vinden zijn waar de afstand tot de dichtstbijzijnde zaalsportaccommodatie meer dan 1 kilometer is, maar de relatie is niet een-op-een. In Groningen bijvoorbeeld gaat het om 10 procent van de basisscholen en in Fryslân om 28 procent. Ook opvallend: in Midden-Limburg gaat het om 32 procent van de basisscholen, maar in Noord-Limburg om 11 procent en in Zuid-Limburg om 10 procent. Nader onderzoek is gewenst om dit soort opmerkelijke verschillen te duiden.

15.3.3 Verschillen in gebiedskenmerken

Waar dat kon en relevant was hebben we de resultaten (ook) op het niveau van de VSG-regio's gepresenteerd. We hopen dat we de data zo toegankelijk hebben gemaakt voor de VSG-regio's en dat ze een rol kunnen gaan spelen in het regionaal overleg van wethouders en beleidsambtenaren sport. Gemeenten kunnen voor zichzelf inschatten wat hun score is door hun score naar gemeentegrootte of stedelijkheidsgraad als het ware te 'kruisen' met de gemiddelde in hun VSG-regio.

In de perifere VSG-regio's Zeeland, Limburg en de drie noordelijke provincies vinden we twee keer zoveel accommodaties per 25.000 inwoners in vergelijking met de randstedelijke VSG-regio's, met het laagste aantal accommodaties per 25.000 inwoners in Amsterdam (tabel 3.1). Opmerkelijk is dat we bij de vaststelling van de kernindicator Sportaccommodaties rekening houden met het feit de accommodaties in de Randstad gemiddeld een grotere capaciteit hebben, maar dat dit niet wegneemt dat er nog steeds een factor 2 zit tussen de laagste score (Amsterdam: 14,6) en de hoogste (Fryslân: 28,5). Bovendien zijn de verschuivingen in de volgorde beperkt (tabel 13.2). We zien wel – zoals verwacht – dat de capaciteit van sportparken, golfbanen en tennisparken groter is in de dichtbevolkte gebieden. Maar kennelijk is de betekenis hiervan beperkt op het totaal van de voorzieningen die zijn meegenomen in de berekeningen. Bovendien hebben we niet alleen capaciteitsverschillen meegenomen, maar ook de diversiteit. Daar scoren de zaalsportaccommodaties goed op. Gekeken naar de beschikbaarheid van zaalsporteenheden (tabel 5.1) zien we weer bijna een factor 2-verschil tussen de Randstad (12-14 per 25.000 inwoners) en de perifere regio's (20-22 per 25.000 inwoners). Met andere woorden, er zijn in de perifere regio's per 25.000 inwoners bijna twee keer zoveel zaalsporteenheden beschikbaar als in de Randstad. Dit werkt door in de kernindicator, door het extra gewicht vanwege de diversiteit aan sportmogelijkheden die deze voorzieningen bieden (tabel 13.1). Daarmee doen de zaalsportaccommodaties, in het bijzonder de sporthallen, voor een groot deel het capaciteitseffect bij de buitensportaccommodaties teniet.

De verschillen tussen de VSG-regio's reflecteren in belangrijke mate de achterliggende verschillen in gemeentegrootte en stedelijkheidsgraad van de gemeenten in die regio's. De samenhang tussen VSG-regio en sociale status is minder eenduidig. Waar het gaat om de beschikbaarheid van sportaccommodaties is die het hoogst in gemiddelde sociale statusgebieden en minder in gebieden met een zeer lage of zeer hoge sociale status. Niettemin is de meest opvallende bevinding dat de verschillen tussen de onderscheiden sociale statusgebieden relatief beperkt zijn. Ook in sociaal opzicht is sporten in de buurt in Nederland goed mogelijk.

15.3.4 Reisafstanden

Voor 41 procent van de Nederlanders is de afstand tot een fitnesscentrum het kleinst in vergelijking tot sporthallen, sportparken (met voetbalvelden, tennisbanen, korfbalvelden, hockeyvelden en/of golfbanen) en zwembaden (zie tabel 15.2). De verschillen zijn deels te verklaren uit de aantallen (er zijn 2.572 fitnesscentra tegen 264 golfbanen), maar hebben ook te maken met de ligging van de accommodaties. We tellen bijvoorbeeld 2.315 voetbalaccommodaties, bijna net zo veel als fitnessaccommodaties. Maar de fitnessaccommodaties zijn te vinden in de bebouwde kom, letterlijk bij mensen om de hoek, terwijl de meeste sportparken gezocht moeten worden aan de rand van de wijk of de stad. We zien hetzelfde bij sporthallen en tennisparken: vergelijkbare aantallen, maar de sporthallen staan in de wijk en de tennisparken liggen meestal aan de rand van de wijk.

Tabel 15.2 Dichtstbijzijnde sportaccommodatie naar de acht sporten uit tabel 15.1 (in procenten).

Sport	Percentage
Fitness	41
Sporthall	24
Voetbal	17
Tennis	15
Zwembad	8
Korfbal	5
Hockey	2
Golf	1

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

De percentages in tabel 15.2 bij elkaar opgeteld gaan over de 100 procent heen. Dit komt omdat op één sportpark meerdere sporten aanwezig kunnen zijn. Mensen die van alle sportaccommodaties het dichtst bij een sportpark wonen met meerdere sporten, worden vaker meegenomen.

Tabel 15.1 laat zien dat gemiddeld over heel Nederland de af te leggen afstand tot de dichtstbijzijnde accommodatie beperkt is, ook als we kijken naar specifieke voorzieningen als fitnesscentra of voetbal- en tennisaccommodaties. Achter dit gemiddelde zit echter wel een behoorlijke spreiding, bijvoorbeeld wanneer uitgesplitst wordt naar stedelijkheidsgraad (tabel 4.3). Bij fitness is goed te zien dat fitnesscentra de concentratie van de bevolking volgen. Hier is het verschil een factor 4: in zeer sterk stedelijk gebied is het eerste fitnesscentrum te vinden op 0,8 kilometer, in zeer landelijk gebied op 3,3 kilometer, overigens nog steeds een fietsbare afstand. Bij voetbal- en tennisaccommodaties zien we deze spreiding niet: wel achtergrondskenmerk ook wordt beschouwd, de gemiddelde afstand tot deze voorzieningen zit bijna altijd ergens tussen de 1,5 en 2 kilometer. In hoofdstuk 6 en 7 hebben we gezien dat leden van tennis- en voetbalverenigingen niet altijd reizen naar de dichtstbijzijnde accommodatie en dat dit vaker aan de orde is in stedelijke gebieden dan in landelijke gebieden. In stedelijke gebieden is er binnen die takken van sport wat te kiezen binnen een straal van 3 kilometer, bijvoorbeeld tussen categorale verenigingen en niveau waarop wordt gespeeld. In het landelijk gebied zal die variatie minder zijn, maar is tegelijkertijd te verwachten dat er een sterkere sociale binding is met de club in het eigen dorp.

15.3.5 Kernindicatoren

Wij presenteren in dit brancherapport voor het eerst de kernindicatoren Sportaccommodaties (hoofdstuk 13) en Bewegvriendelijke Omgeving (hoofdstuk 14), waarmee een wens van het Ministerie van VWS wordt vervuld om ook de ruimtelijke kant van de sport in enkele kernindicatoren te kunnen volgen (hoofdstuk 1). Overigens noemt het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) achter de kernindicatoren een groot aantal indicatoren die idealiter beschikbaar zijn voor het thema accommodaties (SCP, 2012, p.58 e.v.). Van die indicatoren zijn er nu veel beschikbaar, met name die gebaseerd zijn op de adresgegevens in het DSA. Nog ontbrekende indicatoren zijn vooral de indicatoren waarvoor gegevens verzameld zullen moeten worden door schouwen of gebruik van vragenlijsten, zoals de oppervlakte van de accommodatie; toegankelijkheid voor rolstoelers; exploitatievorm; tevredenheid gebruikers over de accommodatie; reisbereidheid; et cetera.

Voor een aantal indicatoren geldt dat die moeten worden berekend door combinatie van gegevens uit het DSA met gegevens uit andere bestanden. Zo vergt het berekenen van de afstand tussen school en accommodatie voor bewegingsonderwijs een combinatie van gegevens uit het DSA met gegevens over (de locatie van) scholen (zie hoofdstuk 5) en van de milieubelasting door sportaccommodaties een combinatie van gegevens uit het DSA met gegevens over de milieubelasting per type sportaccommodatie (zie hoofdstuk 10). Soms zijn zulke andere gegevens al beschikbaar, soms (nog) niet. Omdat het in totaal om enige tientallen indicatoren gaat, en bij diverse indicatoren aanvullende dataverzameling nodig is, is het zaak om een prioritering in die indicatoren aan te brengen. Overleg hierover vindt plaats in de Klankbordgroep AccommodatieMonitor Sport.

Het is helaas niet mogelijk gebleken te komen tot kernindicatoren die in een oogopslag zijn te doorgronden, zoals bijvoorbeeld de kernindicator Participatie. Hoewel het ook bij die kernindicator goed is te weten hoe de participatie precies wordt gemeten, is het percentage als zodanig makkelijk te begrijpen. Dat is niet het geval met de scores op de twee ruimtelijke kernindicatoren, die zonder toelichting wat lastig te doorgronden zijn.

Bij de kernindicator Sportaccommodaties (hoofdstuk 13) hebben we gezien of de indicator 'aantal hectare sportterrein' (SCP, 2012, p.61) zou kunnen dienen als kernindicator. De conclusie was dat het aantal hectare sportterrein voor twee derde wordt bepaald door slechts twee takken van sport (voetbal en golf). Verschillen en schommelingen in het aantal hectare sportterrein worden dus vooral bepaald door de ontwikkelingen in die twee sporten, terwijl bijvoorbeeld wisselingen in het aanbod van fitnesscentra, sporthallen en gymzalen nauwelijks gevolg hebben voor het totaal aantal hectare sportterrein, hoewel het hierbij gaat om ongeveer 8.500 accommodaties oftewel ruwweg een derde van het totaal aantal accommodaties. We achten daarmee het aantal hectare sportterrein niet geschikt als kernindicator Sportaccommodaties.

Vergelijking van tabel 13.2 met tabel 3.1 laat een hoge mate van overeenkomst zien, waarmee de vraag opkomt of de kernindicator niet simpelweg het aantal accommodaties per 25.000 inwoners zou moeten zijn. Dat is nu een serieuze optie, maar tegelijkertijd is dat

alleen maar zo nadat en omdat we de analyses hebben uitgevoerd zoals die staan beschreven in hoofdstuk 13. Een- en andermaal is in het voortraject benadrukt dat, als het gaat om het berekenen van de dichtheid van voorzieningen, we rekening moesten houden met capaciteitsverschillen en verschillen in de diversiteit van het aantal in de accommodaties te beoefenen sporten. Nu blijkt dat er inderdaad verschillen zijn tussen gemeenten of onderscheiden gebiedskenmerken op deze criteria, maar dat de effecten ervan op de kernindicator elkaar tenietdoen. Meer inhoudelijk blijkt dat de invloed van de, letterlijk, beeldbepalende en in het oog springende sportparken op de kernindicator wordt gecompenseerd door de veel minder in het oog springende sporthallen, waar er niet alleen veel van blijken te zijn, maar die ook fungeren als voorziening voor een stuk of tien verschillende sporten. Dat de op de meer ingewikkelde manier berekende kernindicator een vergelijkbaar beeld laat zien als de simpele variant met het aantal accommodaties per 25.000 inwoners, is dus 'toevallig', omdat tegengestelde effecten elkaar uitmiddelen. Onze voorkeur blijft bij berekening zoals gepresenteerd in hoofdstuk 13. Enerzijds om de discussie over verschillen in diversiteit en capaciteit voor te zijn en anderzijds omdat de nu gevolgde aanpak veel nieuwe en interessante informatie oplevert, die zou wegvallen wanneer we met de simpele aanpak zouden volstaan.

Bij de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving speelt deze discussie ook, en in sterkere mate. Enerzijds is er druk om nog meer aspecten van de beweegvriendelijke omgeving toe te voegen aan de berekening, anderzijds is de score van 2,56 nu al bijna het gemiddelde van de gehanteerde vijfpuntschaal en lijkt het waarschijnlijk dat toevoeging van nieuwe elementen en/of categorieën die score door uitmiddeling alleen maar 'onbeweeglijker' zal maken.

Bij de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving blijken er grote verschillen te zijn op het niveau van de zes elementen en daarbinnen de onderscheiden categorieën, afhankelijk van de gebiedskenmerken. Kortom, we hebben een goed beeld gekregen van hoe de beweegvriendelijke omgeving eruitziet en hoe die is samengesteld, afhankelijk van waar we zijn in het land. Tegelijkertijd laat kaart 14.1 zien dat er in Nederland beperkte verschillen zijn in de totaalscore op de beweegvriendelijke omgeving. Dit is een sterke aanwijzing voor al dan niet natuurlijke compensatie: in de ene gemeente vinden we bos, in de andere strand en de volgende legt speelplekken aan of kent een hoge dichtheid van beloopbare voorzieningen. Overal in Nederland zijn er in kwantitatief opzicht vergelijkbare mogelijkheden tot sporten en bewegen, maar er zijn vervolgens grote kwalitatieve verschillen in de aard van die mogelijkheden en daarmee mogelijkheden voor bepaalde vormen van sporten en bewegen. Vanuit Texel kun je zeezeilen, in Limburg de Cauberg beklimmen en in Den Haag tennissen op een Krajicek Playground.

15.4 Hoe verder?

15.4.1 Dataverzameling en monitoring

Dit brancherapport toont aan dat het DSA een zeer waardevolle bron van data over sportaccommodaties is. Het stelt ons in staat grote en nieuwe stappen te maken in de kennisontwikkeling op accommodatiegebied, (kern)indicatoren op accommodatiegebied te berekenen en (daarmee) een betekenisvolle impuls te geven aan een meer kennisgestuurd sportaccommodatiebeleid. Het is zaak het DSA actueel te houden en uit te breiden met de kleine en nieuwe sportaccommodaties, waarvan de registratie nu nog niet altijd compleet is. Verder kan het DSA nog meer waarde krijgen door toevoeging van kenmerken aan de accommodaties (bouwjaar, exploitant, toegankelijkheid, et cetera) en (makkelijker) koppelbaar te maken aan andere bestanden. Daarmee wordt het mogelijk meer indicatoren/kengetallen te berekenen en verbanden in kaart te brengen zoals in dit brancherapport bijvoorbeeld is gedaan met data over gebiedskenmerken en lidmaatschappen van verenigingen.

Tussen dataverzameling en monitoring zit het vraagstuk van de innovatie en registratie van bijzondere en nieuwe typen accommodaties, zoals skateparks, padelbanen, duikcentra, outdoor fitness, centrum voor landzeilen, digitaal gymlokaal, et cetera. In hoofdstuk 8 hebben we aandacht geschonken aan diverse typen bijzondere accommodaties, met name topsportaccommodaties, regionale accommodaties en tijdelijke accommodaties. Voor wat betreft de topsportaccommodaties is daarmee een begin gemaakt voor het aanleveren van kengetallen op dit terrein (SCP, 2012, p.60). We hebben bij het zoeken van data voor de tabellen en kaarten in hoofdstuk 8 geen spoor gevonden van een 'registratie topsportaccommodaties' (idem). De in hoofdstuk 8 gepresenteerde gegevens over topsportaccommodaties maken nu deel uit van het DSA, waarmee in de behoefte van registratie van dit type voorzieningen grotendeels is voorzien. De regionale accommodaties (zoals ijsbanen en 50-meterbaden in het zwemmen) maken eveneens deel uit van het DSA. Of tijdelijke voorzieningen in het DSA kunnen en moeten worden geregistreerd, is nog onderwerp van discussie en afweging.

Omdat we zicht willen hebben op de ontwikkeling van de beweegvriendelijke omgeving, zijn we sowieso geïnteresseerd in de registratie van allerlei nieuwe sport- en beweegvoorzieningen in het DSA, ook al zijn het (nog) geen reguliere sportaccommodaties. Padel bijvoorbeeld, zou kunnen uitgroeien tot een volwaardige variant van tennis. Dan is het wenselijk de padelbanen van meet af aan in het zicht te hebben en op een later tijdstip te kunnen traceren of en hoe deze nieuwe tak van sport zich heeft verspreid. De uitdaging in dat verband is erachter komen dat deze voorzieningen zijn ontstaan en te zorgen dat er op een of andere manier een volledige registratie kan plaatsvinden. Vervolgens is de vraag hoe deze voorzieningen te rubriceren. Ze kunnen altijd in een rubriek 'overig' worden gestopt, maar voor monitoring en analyses zou je deze voorzieningen toch graag willen meenemen als sportvoorziening of als een bepaalde categorie in de berekeningen voor de kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving. Dit onder meer om te voorkomen dat in de monitoring een vertekening gaat optreden voor reguliere, vanouds bekende accommodaties, met voorbijgaan van de nieuwe accommodaties of voorzieningen in de openbare ruimte, die mogelijk ook een ander (meestal jonger) publiek trekken.

Voor de grote buitensportaccommodaties, de gym- en sporthallen, de sporthallen, de zwembaden en nog enkele andere specifieke accommodaties, is het vanaf nu mogelijk ontwikkelingen in aantallen, spreiding en capaciteit te volgen. Daalt het aantal voorzieningen in krimp- en anticipeergebieden? Zo ja, evenredig met het teruglopen van de bevolkingsomvang en de vergrijzing in die gebieden? En met welke gevolgen voor de reisafstanden naar de onderscheiden typen sportaccommodaties? In het portret van het Geusseltbad in Maastricht wordt gemeld dat dit zwembad in de plaats is gekomen van drie oudere zwembaden, die inmiddels zijn gesloten. Is dit een landelijke trend? Zo ja, overal, of juist in bepaalde gebieden? En wat zijn dan de gevolgen voor de reisafstanden naar het dichtstbijzijnde zwembad en de deelname aan zwemmen? Groeit het aanbod van sportaccommodaties in de Randstad mee met de groeiende omvang van de bevolking daar?

Wanneer het lukt om kenmerken toe te voegen en koppelingen met andere bestanden te maken, ontstaan nog meer mogelijkheden voor monitoring. Zouden we er bijvoorbeeld in slagen een goede registratie te bewerkstelligen van de exploitatievorm (gemeente, stichting/vereniging, commercieel), dan kunnen we volgen hoe en waar privatisering van sportaccommodaties zich voordoet en eventueel ook deprivatisering. Door koppeling met andere gegevens is dan mogelijk ook te zien of die privatisering effecten heeft op de prijsstelling en sportdeelname. Een andere ontwikkeling waar we nu nog weinig zicht op hebben, is of het aantal multifunctionele accommodaties groeit, dan wel toch redelijk stabiel blijft. Als er sprake is van groei van het aantal multifunctionele accommodaties, gaat dit dan gelijk op met het verdwijnen van monofunctionele accommodaties in de omgeving? En is er een verband met een eventuele groei van omnisportverenigingen, open clubs en/of clustering van clubs in die multifunctionele accommodaties?

15.4.2 Wetenschappelijk onderzoek

De koppeling van het DSA met andere databestanden legt de weg open naar nieuw wetenschappelijk onderzoek. We kunnen ons nu ook beter verstaan met onderzoekers in het buitenland, die over soortgelijke data beschikken. We kunnen enerzijds leren van de vragen die zij stellen aan deze data en de analyses die zij erop uitvoeren, en anderzijds van vergelijkend onderzoek.

Hoewel het sportbeleid – in ieder geval in geld uitgedrukt – toch vooral accommodatiebeleid is, zijn accommodaties tot nu toe een blinde vlek in het sportonderzoek. In het sportonderzoek domineren twee thema's: participatie (waarom sporten mensen wel/niet; hoe krijgen we mensen in beweging?) en prestatie (hoe verbeteren we sportprestaties?). De vraag 'hoe verbeteren we accommodaties/het accommodatiebeleid?' wordt niet of nauwelijks gesteld, evenmin wat de rol/betekenis is van accommodaties in participatie- en prestatievraagstukken. Voor die omissies kunnen meerdere redenen worden genoemd, maar het ontbreken van data kan langzamerhand van dat lijstje worden afgevoerd. We geven een paar voorbeelden van wetenschappelijk onderzoek, waarin de data uit het DSA dienstig kunnen zijn.

NOC*NSF heeft in het Kennis- en Informatiesysteem Sport (KISS)-bestand zicht op de adressen van de leden van de bonden die bij NOC*NSF zijn aangesloten. NOC*NSF weet waar de leden van de zwembond, de volleybalbond en alle overige aangesloten bonden wonen. Die gegevens kunnen gekoppeld worden aan de locatiegegevens van de relevante sportaccommodaties. We kunnen voor alle sporten analyses uitvoeren, zoals voor voetbal en tennis zijn gedaan in hoofdstuk 6 resp. 7 in dit brancherapport. Maar er is meer mogelijk. Van alle accommodaties kan in kaart worden gebracht waar de leden wonen van de vereniging die de accommodatie als thuisbasis heeft. Dat geeft inzicht in afstandsvervalcurves per regio of andere gebiedskenmerken en maakt witte vlekken zichtbaar (gebieden waar geen of verhoudingsgewijs weinig leden wonen). Door de accommodaties te volgen, kunnen we zien of nieuwe accommodaties in de omgeving ervan latente vraag aanboren en of veroudering of sluiting van accommodaties leidt tot ledenverlies. Een andere vraag die opgepakt zou kunnen worden, is of diversiteit van sportaccommodaties (dus de aanwezigheid van meer verschillende sportaccommodaties binnen een straal van zeg 3 of 5 kilometer) leidt tot een hogere sportdeelname in dat gebied, of slechts tot substitutie.

In hoofdstuk 14 hebben we gevonden dat de kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving nauwelijks discrimineert naar gebiedskenmerken, maar dat de deelindicatoren dat wel doen. Als de (totale) beweegvriendelijkheid van de omgeving overal zo'n beetje hetzelfde is, lijkt het niet waarschijnlijk dat de sport- en beweegdeelname in hoge mate beïnvloed worden door 'de' beweegvriendelijkheid van de omgeving. Immers, eventuele verschillen in sport- en beweegdeelname kunnen niet gerelateerd worden aan verschillen in 'de' beweegvriendelijkheid van de omgeving, omdat die verschillen in 'de' beweegvriendelijke omgeving er niet zijn. Maar we kunnen dit wel doen voor elk van de deelindicatoren. Het wordt vooral interessant als we de geconstateerde verschillen in de deelindicatoren kunnen koppelen aan verschillen in de bevolkingsoopbouw en/of in verband kunnen brengen met verschillen in de lokale mix van beoefende sporten. Kunnen we bijvoorbeeld verbanden vinden tussen de aanwezigheid van formele en/of informele speelplekken en een relatief jeugdige bevolking? Of relatief veel bos en zand/strand en activiteiten als mountainbiken en wandelen?

Behalve de relatie accommodatie-sport- en beweggedrag kan ook de relatie accommodatie-accommodatiebeleid met behulp van de nu beschikbare data onderwerp van meer (wetenschappelijk) onderzoek worden. In dit brancherapport hebben we al gekeken naar relatief 'objectieve' kenmerken van gemeenten (grootte, ligging, stedelijkheidsgraad, sociale status) in relatie tot verschillende aspecten van sportaccommodaties (aantallen, reisafstanden). Dit kan in principe ook met meer politieke kenmerken van gemeenten en aspecten van het gemeentelijk beleid. Is de manier waarop het accommodatiebeleid is vormgegeven (zie hoofdstuk 9) op enige wijze van invloed op de accommodaties (aantallen, grootte, ligging, reisafstand)? Of de keuze voor wel/niet privatiseren van accommodaties? Kunnen we de invloed traceren van gemeentelijke herindeling op het aanbod van accommodaties?

Dit zijn enige van de vele onderzoeksvragen die met de nieuwe data kunnen worden opgepakt. Antwoorden op deze vragen kunnen zeer nuttig zijn om het accommodatiebeleid beter te onderbouwen en (daarmee) tot een doelmatiger en effectiever lokaal sportbeleid te komen.

15.4.3 Lokaal sportaccommodatiebeleid

In hoofdstuk 12 hebben we een beeld gegeven van het toekomstige landschap van sportaccommodaties in Nederland, op basis van de voor ons beschikbare data. Daarbij moeten we twee kanttekeningen maken. De OBiN-data die ons inzicht verschaffen welke type accommodatie mensen voor hun sportbeoefening gebruiken gaan niet verder dan 2014. Het is nog onduidelijk of we in de toekomst van een vergelijkbaar bestand gebruik kunnen maken om het soort analyses uit te kunnen voeren zoals we die nu in hoofdstuk 12 hebben gepresenteerd. Een tweede kanttekening betreft het zicht op de vernieuwing in het sportaanbod. Het is vanwege de aard van de zaak moeilijk om te voorzien wat voor nieuw aanbod de komende jaren zal worden ontwikkeld en op welke schaal dat zal gebeuren. Hoofdstuk 12 geeft vooral zicht op te verwachten ontwikkelingen in het traditionele aanbod van zwembaden, sporthallen en sportvelden, maar zegt weinig tot niets over een eventuele doorbraak van padel in Nederland, of duiken zich als sport gaat ontwikkelen, of golfbanen kunstgras krijgen en of er nu wel of niet sprake zal zijn van een groei van multifunctionele (sport)centra. Hoofdstuk 12 zou dus eigenlijk nog aangevuld moeten worden met een meer visionaire beschouwing op waarschijnlijke vernieuwingen in het sportaanbod.

Wat in hoofdstuk 12 wel duidelijk is geworden, is dat in toenemende mate de ontwikkelingen in het landelijk gebied gaan afwijken van die in het stedelijk gebied. In het landelijk gebied krimpt en vergrijsst de bevolking, in het stedelijk gebied (en dan vooral in de grootste steden) groeit de bevolking en voltrekt de vergrijzing zich in een aanmerkelijk lager tempo. Deze demografische ontwikkeling wordt gestuwd doordat jonge mensen naar de grote steden verhuizen voor hun studie en daar blijven en kinderen krijgen. Ook migranten komen het liefst naar de steden, maar onder andere door het plaatsingsbeleid vult een deel van die groep de leegkomende huizen in plattelandsgebieden, waardoor de bevolkingskrimp althans in enkele gebieden wat wordt geremd. Hoofdstuk 12 laat zien dat, hoewel er op landelijk niveau niet zoveel lijkt te gebeuren op het gebied van sportdeelname en accommodatiegebruik, dit op regionaal niveau heel sterk uiteen kan lopen. Voor het lokale sport(accommodatie)beleid levert dit nogal verschillende vraagstukken op. In het landelijk gebied zal men kritisch de ontwikkeling van de bezettingsgraden van het huidige aanbod moeten volgen, teneinde tijdig te kunnen ingrijpen en het aanbod te herschikken op een wijze passend bij de krimp en vergrijzing van de bevolking. In de (zeer) stedelijke gebieden kampt men nu al met wachtlijsten bij verenigingen, schaarste aan grond en (dus) hoge grondprijzen. Hier is de uitdaging om meer aanbod te realiseren teneinde de groeiende vraag naar sportmogelijkheden niet te frustreren.

We hebben dit brancherapport mede het karakter willen geven van een rapportage lokaal sportaccommodatiebeleid, door niet alleen statistieken te presenteren, maar ook de beleidsmatige stand van zaken te bespreken. Zo zijn we in hoofdstuk 9 ingegaan op lopende ontwikkelingen in de financiering van het sportaccommodatiebeleid, hebben we in hoofdstuk 10 beschreven waar we beleidsmatig gezien staan waar het gaat om de duurzaamheid van sportaccommodaties, en in hoofdstuk 11 voor wat betreft de toegankelijkheid van sportaccommodaties.

Op basis van een vragenlijst die in het voorjaar van 2016 is uitgezet onder alle gemeenten, zijn in hoofdstuk 9 nog enkele andere aspecten van het accommodatiebeleid behandeld, zoals hoe de uitvoering van het beleid is vormgegeven, welke thema's in 2016 prioriteit hebben in het lokale sport(accommodatie)beleid en welke grondslag gemeenten hanteren voor hun tarievenbeleid. Hiermee beschikken we nu over een nulmeting lokaal sportaccommodatiebeleid, en is het zaak om op gezette tijden metingen te herhalen om de ontwikkeling van het lokale sportaccommodatiebeleid te kunnen volgen, inclusief de verwachte ontwikkelingen in het landschap van sportaccommodaties. Voltrekken de ontwikkelingen zich conform de prognoses? Zo niet, waarom niet en wat kunnen we dan doen om de kwaliteit van de prognoses te verbeteren? Zoals in paragraaf 15.1 is beschreven, is een van de uitdagingen daarbij om de beleidsmatige ontwikkelingen te koppelen aan veranderingen in het aanbod van accommodaties zoals geregistreerd in het DSA. Dat betekent in een aantal gevallen dat aanvullingen nodig zijn in het DSA. Op het gebied van toegankelijkheid bijvoorbeeld is daarover tot nu toe in het DSA heel weinig te vinden. Met de ontwikkeling van het beleid ter zake zullen we ook de ontwikkeling van de dataverzameling en registratie ter hand moeten nemen.

Met dit brancherapport hebben we grote vorderingen gemaakt met het in kaart brengen van het landschap van sportaccommodaties en de ontwikkeling van kengetallen in Nederland. De ontwikkeling van het DSA heeft acht jaar gevegd en afronding van dit brancherapport stemt tot tevredenheid over wat daarmee is bereikt. Tegelijkertijd, nu we de data, kaarten en kengetallen hebben, is het zaak ermee aan de slag te gaan in nieuw onderzoek, beleidsontwikkeling en beleidsevaluatie. Dit brancherapport is dus geen eindpunt, maar geeft een tussenstand in het streven naar een doelmatiger en effectiever sportaccommodatiebeleid.

Noten

1. Ledenaantallen 2015 volgens de KNVB, KNLTB, KNHB, NGF en KNKV.
2. Gemiddelde bezetting per hole. Een golfbaan met 9 holes heeft een gemiddelde bezetting van 810 leden, een golfbaan met 18 holes 1.620 leden en een golfbaan met 27 holes 2.430 leden.
3. Gemiddelde bezetting per accommodatie.
4. Zeven gemeenten hebben minder sporthallen dan 1 op 20.000 inwoners, waaronder Lelystad en Amsterdam.
5. Op deze manier hebben we een link gelegd tussen het bezettingspercentage van 1.600 uur en het aantal sporters dat gebruikmaakt van de sporthal. Voor de exploitatie van de sporthal betekent dit dat de huur moet worden opgebracht door achthonderd personen. Bij een huurprijs van 40 euro per uur levert een hal met 1.600 uur bezetting $40 \times 1.600 = 64.000$ euro op. Delen we dit door achthonderd sporters, dan komen we uit op achthonderd euro per sporter. Aangezien de 40 euro per uur in dit rekenvoorbeeld vrij reëel is, moet er iets anders niet kloppen, want weinig sporters zullen werkelijk achthonderd euro aan zaalhuur betalen. Dus ofwel sporthallen halen de 64.000 euro omzet niet, omdat minder dan 1.600 uur worden afgenomen, of er zijn meer sporters, die dan met een lagere frequentie spelen. Zou de gemiddelde frequentie twintig keer zijn, dan dalen de huurkosten per sporter naar vierhonderd euro. Verder zou nog tariefdifferentiatie tussen uren voor bewegingsonderwijs, sportverenigingen en overige huurders in dit onderzoek moeten worden betrokken. Ook hier geldt dat we met empirisch onderzoek naar aantallen gebruikers per uur en bezoekfrequentie kunnen komen tot kengetallen die bruikbaar kunnen zijn bij het ijken en evalueren van prestaties in de bedrijfsvoering van sporthallen.

Literatuur

A large, teal-colored graphic on the left side of the page. It features a faint, semi-transparent image of a person sitting and reading a book. Overlaid on the bottom part of this image are the five Olympic rings. The right side of the page is a plain white background.

- Aller, H. van, Bakker, S., Berg, L. van den, Lindert, C. van en Pulles, I. (2014). *Gemeentelijke Sportmatch Gehandicapten Montfoort*. Bunnik/Utrecht: Stichting Onbeperkt Sportief/Mulier Instituut.
- Aller, H. van en Wenting, O. (2014). *Richtlijnen Toegankelijkheid Indoor Sportaccommodaties*. Bunnik: Stichting Onbeperkt Sportief.
- Aller, H. van (2015). *Richtlijnen Toegankelijkheid Buitensportaccommodaties*. Bunnik/Houten: Stichting Onbeperkt Sportief/Branchevereniging Sport en Cultuurtechniek (BSNC).
- Aller, H. van, Haak, A., Lindert, C. van en Pulles, I. (2015). *Gemeentelijke Sportmatch Gehandicapten Amsterdam*. Bunnik/Utrecht: Stichting Onbeperkt Sportief/Mulier Instituut.
- Arnoldussen, P. (1994). *Amsterdam 1928. Het verhaal van de IXe Olympiade*. Amsterdam: Thomas Rap.
- B&A (2004). *Tussenevaluatie sportconvenant. Hoe moet het verder met het sportconvenant?* Deventer: B&A Groep.
- Bakker, S. en Hoekman, R. (2013a). *Exploitatie en beheer van buitensportaccommodaties* (factsheet). Utrecht: Mulier Instituut.
- Bakker, S. en Hoekman, R. (2013b). *Ruimte voor sport in Utrecht 2012-2030*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Bakker, S., Straatmeijer, J. en Poel, H. van der (2013). *Overheidssteun voor ijsbanen*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Boer, H. de, Engbers, J., Logger, B. en Pinstor, J. (2011). 'Wie betaalt het voetbal?' *De Groene Amsterdammer*, 135 (20).
- Boersma, J.H. en Keijsers, W., m.m.v. Veldkamp, I. (2011). *Sportlandkaart. Verkenning ruimtelijke inrichting grootschalige topwedstrijdaccommodaties*. Utrecht: Bureau Nieuwe Gracht.
- Bonthuis, W., Haagsman, H., Bus, A. en Nuiten, P. (2015). *Besparingspotentieel Gelderse Sportaccommodaties en Scholen*. Breda: Cailin Partners.
- *Brede impuls combinatiefuncties: deelnemen/ophogen kan nog!* Geraadpleegd van <https://www.sportindebuurt.nl/seb-nieuws/brede-impuls-combinatiefuncties-deelnemen-ophogen-kan-nog>.
- Breedveld, K., Molleman, G., Smits, F. en Reijgersberg, N. (2010). *Kennisagenda sport 2011-2016*. Den Bosch/Den Haag: W.J.H. Mulier Instituut/ZonMw.
- Breedveld, K. en Hover, P. (red.) (2016). *Atletiek in Nederland. Lopen, werpen en springen in beweging*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- BSNC (2010). *Onkruid vergaat niet ... zomaar*. Houten: Branchevereniging Sport en Cultuurtechniek.
- BZK (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) (2014). *Indeling gemeenten krimpregio's en anticipeerregio's*. Gedownload van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bevolkingskrimp/documenten/publicaties/2015/06/29/indeling-gemeenten-krimpregio-s-en-anticipeerregio-s>.

- Calhoun, C., Gerties, G., Moody, J., Pfaff, S. en Indermohan, V. (2012). *Contemporary Sociological Theory Third Edition*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Cals, J. (1960). *Nota betreffende lichamelijke vorming en sport*. Den Haag: Staatsdrukkerij en uitgeverbedrijf.
- Cammelbeeck, C., Engbers, L.H., Kunen, M. en L'abée, D. (2014). *Ontwerpprincipes voor een beweegvriendelijke omgeving*. Ede: Nederlands Instituut voor Sport en Beweging (NISB)/ Nederlandse organisatie voor Toegepast-Natuurwetenschappelijk Onderzoek (TNO).
- CBS (1981). *Statistisch jaarboek 1980*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1991). *Statistisch jaarboek 1990*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1999). *Statistisch jaarboek 1998*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2006). *Statistisch jaarboek 2005*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) (1990). *Zwembaden en sportaccommodaties 1988*. Den Haag: SDU/uitgeverij.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) (2015). *Wijk- en buurtkaart 2015*. Gedownload van <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/nederland-regionaal/geografische%20data/wijk-en-buurtkaart-2015>.
- Coalitie voor Inclusie (2007). *VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap*. Gedownload van <http://www.vnverdragwaarmaken.nl/vnverdragwaarmaken/images/vninfo/VN-Verdragtekst.pdf>.
- Collard, D. en Pulles, I. (2014). *Sportdeelname 2013* (factsheet). Utrecht: Mulier Instituut.
- Couwenhoven, R. (2011). *Een halve eeuw Jaap Eden kunstijsbaan 1961-2011*. Emst: Nederlandse Sportliteratuur Uitgeverij.
- CREM (1996). *Milieubesparing in zwembaden. Project Integrale Milieu & Energie Aanpak (PRIMEA)*. Amsterdam: Consultancy and Research for Environmental Management.
- Crum, B.J. (1978). *Aan sport georiënteerd bewegingsonderwijs. In het spanningsveld van aanpassing en kritiek*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Davison, K.K. en Lawson, C. (2006). 'Do attributes in the physical environment influence children's physical activity? A review of the literature'. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 3 (19), DOI: 10.1186/1479-5868-3-19.
- Deforche, B., Dyck, D. van, Verloigne, M. en Bourdeaudhuij, I. de (2010). 'Perceived social and physical environmental correlates of physical activity in older adolescents and the moderating effect of self-efficacy'. *Preventive Medicine*, 50 (1), p.24-29, DOI: 10.1016/j.ypmed.2009.08.017.
- Diepenveen, M. en Starrenburg, J. (2010). *Haagse leden van voetbalclubs. Aanvullende rapportage bij afstandskaarten*. Den Haag: Gemeente Den Haag.
- Dijk, P. van (2015). *Haalbaarheidsonderzoek ijsbaan. Scan van initiatieven en mogelijke locaties*. Groningen: Royal HaskoningDHV.

- Directorate-General for Education and Culture (2014). *Special Eurobarometer 412 "Sport and physical activity"*. Brussel: European Commission.
- Dool, R. van den, Elling, A. en Hoekman, R. (2009). *SportersMonitor 2008. Een beschrijving van actuele sportissues*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Duijvestijn, P., Eck, J. van en Kuitert, K. (2010). *Vooronderzoek 'Aanpak beweegvriendelijke omgeving'*. Amsterdam: DSP-groep.
- Duurzaam verenigen (z.j.a). *Factsheet led-veldverlichting*. Gedownload van <http://www.duurzaamverenigen.nl/wp-content/uploads/2014/09/factsheet-LED-wit.pdf>.
- Duurzaam verenigen (z.j.b). *Factsheet isolerende materialen*. Gedownload van <http://www.duurzaamverenigen.nl/wp-content/uploads/2014/09/factsheet-isolering-wit.pdf>.
- Eindhovens Dagblad (2016). *Sportkalender 2015: de hoogtepunten per maand*. Geraadpleegd op 18-02-2016, van <http://www.ed.nl/sport/sportkalender-2015-de-hoogtepunten-per-maand-1.4699923>.
- Elder-Vass, D. (2010). *The Causal Power of Social Structures. Emergence, Structure and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elder-Vass, D. (2012). *The Reality of Social Construction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elling, A. en Kemper, F. (2011). *'Het kost veel tijd en je wordt er moe van.'* Verklaringen voor sportdeelname en inzichten in de leefwereld van niet-sporters. Den Bosch/Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- Gemeente Den Haag (2015). *Verordening voorzieningen huisvesting onderwijs gemeente Den Haag 2015*. Geraadpleegd van http://decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/xhtmloutput/Historie/'s-Gravenhage/355006/355006_1.html.
- Gemeente Amsterdam (2016). *Kaart van Amsterdam*. Afkomstig van <https://kaart.amsterdam.nl/#/>.
- Gemeente Utrecht (2015). *Meerjarenperspectief Onderwijshuisvesting 2016-2025*. Utrecht: Gemeente Utrecht.
- Gorn, E.J. en Goldstein, W. (1993). *A brief history of American sports*. New York: Hill and Wang.
- *Green Deal Verduurzaming Zwembaden* (2012). Den Haag/Stiens.
- Groot, IJ. (2016). 'Milieubarometer geeft inzicht in milieubelasting van zwembaden'. *Sport & Gemeenten*, 64 (10), p.80-83.
- *Handboek Sportaccommodaties*. Arnhem/Nieuwegein: ISA Sport/Nederlands Olympisch Comité * Nederlandse Sport Federatie (NOC*NSF)/Arko Sports Media.
- Heijden, A. von, Dool, R. van den, Lindert, C. van en Breedveld, K. (2013). *(On)beperkt sportief 2013. Monitor sport- en beweegdeelname van mensen met een handicap*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- Hermie, T. (2013). *Voetballen in de buurt, of liever wat verder met vrienden? Een onderzoek met behulp van de centrale plaatsen theorie naar de motivatie onder Utrechtse voetballers bij hun clubkeuze* (scriptie). Utrecht: Universiteit Utrecht.

- Heuvel, M. van den en Sterkenburg, J. van (2008). *De ondernemende overheid in de sport. Publiek ondernemerschap en new public management in de lokale sportsector*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Hoekman, R. en Heuvel, M. van den (2007). *Zo groen als kunstgras: onderzoek naar de ervaringen van spelers, gemeenten en verenigingen met kunstgras in de periode 2001-2007*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Hoekman, R. (2013). *Recessiepeiling gemeenten 2013: doorwerking economische recessie op gemeentelijk sportbudget*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hoekman, R. en Breedveld, K. (2013). 'The Netherlands'. In: Hallmann, K. en Petry, K. (eds.), *Comparative Sport Development: Systems, Participation and Public Policy* (p.119-134). New York: Springer Science+Business Media.
- Hoekman, R., Hoenderkamp, K. en Poel, H. van der (red.) (2013). *Sportaccommodaties in beeld*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- Hoekman, R. en Bol, P. van der (2014). *Sport in collegeprogramma's 2014: van armoedebeleid tot zelfredzaamheid*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hoekman, R., Straatmeijer, J. en Breedveld, K. (2014). *Vorstudie financiële aspecten van sport*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hoekman, R., Bulsink, A. en Kalmthout, J. van (2015). *Sportverenigingen in krimpkeren: het belang van sportverenigingen voor de leefbaarheid van krimpkeren*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hoekman, R. en Dool, R. van den (2015). *Gemeentelijke uitgaven aan sport: Een overzicht van de ontwikkelingen (2010-2015)*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hofman, J. (2012). *Sportnota 2013-2016*. Gedownload van https://www.amsterdam.nl/publish/pages/423000/sportnota_zuid_2013-2016.pdf.
- Holt, R. (1989). *Sport and the British: A modern history*. Oxford: University Press.
- Hover, P., Straatmeijer, J. en Breedveld, K. (red) (2014). *Sportevenementen in Nederland. Over sportevenementen en hun maatschappelijke betekenis*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- Huizinga, J. (1997). *Homo Ludens: Proeve ener bepaling van het spelelement der cultuur*. Amsterdam: Contact.
- IenM (2013). *Gezonde groei, gezonde oogst*. Den Haag: Ministerie van Infrastructuur en Milieu.
- Impelen, J. van (2016). *Volwaardig meedoen in de maatschappij, begint met volwaardige toegang* (scriptie). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Janssen Lok, L. (2016). 'Brancherapport Atletiek: Nederland rijk aan goede atletiekbanen'. *Sportaccom*, 29 (1), p.54-59.
- Janssens, J. (2015). '6.000 clubs betalen subsidie voor 400 clubs'. Geraadpleegd op 10-11-2015, van <http://www.sportclubnl.nl>.
- Jepma, IJ. en Vegt, A.L. van der (2006). *Aandacht voor sport en bewegen in het basis- en voortgezet onderwijs*. Utrecht: Sardes.

- Kalmthout, J. van, Poel, H. van der en Bulsink, A. (2015). *Wachlijsten bij sportverenigingen* (factsheet). Utrecht: Mulier Instituut.
- Kanne, P., Klein Kranenburg, L. en Doeschot, F. ten (2015). *Bezuinigingen: hoe denken burgers en ambtenaren over gemeentelijke bezuinigingen?* Enschede: I&O Research.
- LC (2000). *Convenant Energie en Milieu. Een milieuvriendelijke omgeving voor de sport*. Dordrecht: LC Nederlands instituut voor lokale Sport en Recreatie.
- Leeuwen, T.A.P. van (1998). *The springboard in the pond, an intimate history of the swimming pool*. Cambridge: MIT Press.
- Lindert, C. van, Bol, P. van der, Reijgersberg, N., Cevaal, A., Dool, R. van den en Poel, H. van der (2014). *Voortgangsrapportage Monitor Sport en Beweging in de Buurt 2014*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Lindert, C. van, Terpstra, N., Pulles, I. en Schootemeijer, S. (2016). *Gehandicaptensportbeleid in gemeenten en provincies*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Lucassen, J., Wisse, E., Smits, F., Beth, J. en Werff, H. van der (2011). *Sport, Beweging en Onderwijs: kansen voor de toekomst: Brede Analyse 2010*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Maas, I., Oostdijk, A. en Zegwaard, L. (1998). *Quick scan Sport & Milieu* (eindrapport). Leiden: Research voor Beleid.
- Maas, R. en Kuitert, K. (2016). *Prettige plekken: handboek mens & openbare ruimte*. Zwolle: Acquire Publishing bv.
- Meer, H. van der en Mulder, J. (1998). *Hollandse Velden*. Amsterdam: De Verbeelding.
- Mijnhardt, W.W. en Wichers, A.J. (red.) (1984). *Om het algemeen volksgeluk: Twee eeuwen particulier initiatief 1784-1984: Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Edam: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
- Mol, R. de, Otten, R. en Kempenaars, C. (2014). *Green Deal Sportvelden 2020. Samen op weg naar een duurzame toekomst*. Houten: Branchevereniging Sport en Cultuurtechniek (BSNC).
- Nederlands Centrum voor Totale Toegankelijkheid (2008). *Fysieke en sociale toegankelijkheid. Concrete voorbeelden*. Gedownload van <http://www.bouwcollege.nl/Collegeweb/czb/introductiecongres/toegankelijkheid.pdf>.
- NGF (2001). *Tussenbalans 2001. Ontwikkeling van golf in Nederland tussen 1993 en 2001 en een vooruitblik naar 2005 en 2010*. De Meern: Nederlandse Golf Federatie.
- NGF (Nederlandse Golf Federatie) (2015). 'Teruggave Ecotaks wordt vervangen door subsidieregeling'. *GolfMarkt*, 6 (maart 2015), p.55.
- Nijha (2016). *Aanbevolen afmetingen gymzaal*. Geraadpleegd van <https://www.nijha.nl/nl/expertisecentrum/kennisbank/vraag-en-antwoord-sportaccommodaties/bouwtechnische-tips/aanbevolen-afmetingen-gymzaal/>
- NISB (2012). *Beweegvriendelijke omgeving (BVO) is combinatie van hardware, software en orgware*. Zwolle: Nederlands Instituut voor Sport en Beweging.

- NOC*NSF (Nederlands Olympisch Comité * Nederlandse Sport Federatie) (2015). *Sportbendes testen toegankelijkheid clubs voor mensen met een handicap*. Geraadpleegd van <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=19113>.
- NOC*NSF (Nederlands Olympisch Comité * Nederlandse Sport Federatie) (2016). *Nationale Sportevenementenkalender*. Geraadpleegd op 18-02-2016, van <http://www.sportevenementenkalender.nl/>.
- Novem (2000). *Convenant op het gebied van energie en milieu voor zwembaden, sporthallen en kunstijsbanen*. Den Haag: Novem.
- Novem (z.j.). *Dat licht zó!!! Energie-efficiënte verlichting in sportgebouwen*. Sittard: Novem.
- Nuon (2015). *Tendrapport energiebesparing bij sportclubs. Ter gelegenheid van de Nuon Club Competitie 2015*. Z.pl.: Nuon.
- Ongehinderd (2016). Geraadpleegd van <http://ongehinderd.nl>.
- Paternotte, J., Burg, E. van der en Ivens, L. (2014). *Amsterdam is van iedereen: Coalitieakkoord 2014-2018*. Amsterdam: D66/SP/VVD.
- Penninx, N. en Westerbos, K. (2015). *Sportaccommodatieplan 2015-2022*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- *Planologische Kengetallen*. Deventer: Kluwer.
- Poel, H. van der (2001). *De gymaccommodatie. Gebruik, waardering, toekomst*. Dordrecht: LC Nederlands instituut voor lokale Sport en Recreatie.
- Poel, H. van der, m.m.v. Roques, C. (2001). *Bewegingsruimte. Verkenning van de relatie sport en ruimte*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Poel, H. van der (2015). 'Afnemende groei van ruimte voor sport'. *Sport & Strategie*, 8 (3), p.32-33.
- Poel, H. van der en Bakker, S. (red.) (2015). *Tennis in Nederland. De tenniswereld in al haar aspecten geserveerd*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- Poel, H. van der en Kalmthout, J. van (2015). *Energiebesparing bij sportverenigingen* (factsheet). Utrecht: Mulier Instituut.
- Reijgersberg, N. en Elling, A. (2013). *Evaluatie van de beleidsregel voor topsport talentscholen*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Reijgersberg, N., Werff, H. van der en Lucassen, J. (2013). *Nulmeting Bewegingsonderwijs: onderzoek naar de organisatie van het bewegingsonderwijs in het primair onderwijs*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Reijgersberg, N., Lucassen, J., Beth, J. en Werff, H. van der (2014). *Nulmeting lichamelijke opvoeding in het voortgezet onderwijs: onderzoek naar de organisatie van lichamelijke opvoeding en sport in het voortgezet onderwijs*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Rewijk, D. (2015). *Captain van Jong Holland: een biografie van Pim Mulier 1865-1954*. Gorredijk: Bornmeer.
- Rijksoverheid (2013). *Bouwbesluit 2012*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bouwregelgeving/inhoud/bouwbesluit-2012>.

- Rijksoverheid (2016). *Decentralisatie van overheidstaken naar gemeenten*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gemeenten/inhoud/decentralisatie-van-overheidstaken-naar-gemeenten>.
- Romijn, D., Poel, H. van der en Smits, F. (2013). *Ondersteuning van verenigingssport in Zoetermeer. Een analyse van het gevoerde verenigingsondersteuningsbeleid in de sport*. Utrecht: Mulier Instituut.
- RvO (2015). *Verduurzamen van sportaccommodaties. Overzicht van initiatieven*. Utrecht: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.
- Satter, S. (2016). *Regelingen Onderwijshuisvesting 2016*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Scheerder, J. en Vos, S. (red.) (2015). *Geen sportcultuur zonder infrastructuur. Management en marketing van sportaccommodaties en sportevenementen*. Gent: Academia Press.
- SCP (2012). *Versterking data-infrastructuur sport*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SER (2013). *Energieakkoord voor duurzame groei*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.
- Sportraad Amsterdam (2015). *Anders georganiseerde sport*. Amsterdam: Sportraad Amsterdam.
- Steenhoven, P. van der (2000). *Uit of thuis? Een onderzoek naar de woonplaats en speelaccommodatie van KNVB-leden*. Amsterdam: O+S, Amsterdamse bureau voor de statistiek.
- Stichting Recreatie/Alterra (2005). *Ruimte voor sport in Nederland tot 2020. Cijfers en kansen*. Arnhem: Nederlands Olympisch Comité * Nederlandse Sport Federatie (NOC*NSF).
- Swier, E. (2016). 'Het TranSportium: komt-ie wel of niet?' *Sportaccom*, 29 (1), p.14-21.
- Tiessen-Raaphorst, A. (red.) (2015). *Rapportage Sport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- VCP (2007). *Bereikbaarheid, Toegankelijkheid en Bruikbaarheid. Beknopte handreiking voor lokale belangenbehartigers*. Utrecht: Versterking CliëntenPositie.
- Veal, A.J. (2002). *Leisure and Tourism Policy and Planning*. Wallingford: CABI Publishing.
- Veldhoven, N. van en Vucht Tijssen, L. van (2011). *Fundament onder de Olympische ambities. Sectorplan sportonderzoek en -onderwijs 2011-2016*. Deventer: ...daM uitgeverij.
- VN-verdrag voor rechten van mensen met een beperking (2016). Geraadpleegd van <http://www.vnverdragwaarmaken.nl>.
- VVCS (Vereniging van Contractspelers) (2016). *Feyenoord winnaar veldencompetitie 2015/2016*. Geraadpleegd op 26-05-2016, van <http://www.vvcs.nl/component/content/article/31-kort-nieuws-vvcs/1599-feyenoord-winnaar-veldencompetitie-2015-2016>.
- VWS (1999). *Goud voor groen. Beleidskader Sport en Milieu 1999-2002*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- VWS (2015a). *Kamerbrief subsidie energiebesparende maatregelen*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- VWS (2015b). *Kamerbrief toekomstig sportbeleid*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

- Wendel-Vos, G.C.W., Schuit, A.J. en Seidell, J.C. (2002). *De gevolgen van beleidsmaatregelen uit de Nota Wonen op bewegingsarmoede in Nederland. Onderdeel van de GER 'Mensen wensen gezond wonen'*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).
- Wendel-Vos, G.C.W., Blokstra, A., Zwakhals, S.L.N., Wijga, A.H. en Tijhuis, M.A.R. (2005). *De fysieke omgeving in relatie tot bewegen en voeding: Onderzoek in het kader van preventie van overgewicht*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).
- Werff, H. van der en Breedveld, K. (2013). *Zwemmen in Nederland: De zwemsport in al zijn facetten nader belicht*. Utrecht/Nieuwegein: Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- Wijk, M. (2012). *Handboek voor toegankelijkheid*. Den Haag: BIM Media BV.
- Zandstra, B. en Rijn, L. van (2012). *Normen gymnastieklokalen en sportzalen/delen van sporthallen met schoolgebruik 2005*. Zeist: Koninklijke Vereniging voor Lichamelijke Opvoeding (KVLO).

Datasets

- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) 2014-2016
- Database SportAanbod (DSA) 2015 en 2016
- Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) 2016
- Koninklijke Vereniging voor Lichamelijke Opvoeding (KVLO) ledenpeiling primair en voortgezet onderwijs 2015
- Monitor Lokaal Sportbeleid 2016
- Nationaal SportOnderzoek (NSO) 2012 en 2016
- Ongevallen en Bewegen in Nederland (OBiN) 2006-2014
- Regionale bevolkingsprognose (PBL/CBS) 2013
- Sportersmonitor 2012
- Statusscores Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) 2014
- Vrijtijdsomnibus (VTO) 2012 en 2014

Ledenstatistieken/jaarverslagen

- KNGU 2010-2014
- KNLTB 2010-2015/2016
- KNVB 2010-2015/2016
- Nevobo 2010-2014

Bijlagen

The background of the page is a teal color. In the top right corner, there is a small, semi-transparent image of a stadium. Overlaid on the teal background is a large, faint, semi-transparent image of a person sitting at a desk with their hands clasped. In the center of this image, the Olympic rings logo is visible.

Bijlage I

Glossarium

A1-wedstrijdaccommodatie

(Topsport)accommodatie die door een sportbond geschikt wordt geacht voor wedstrijden op internationaal niveau. De sportbond zal deze accommodatie bij voorkeur gebruiken bij internationale wedstrijden en toernooien, waarvoor de sportbond gastheer is of die door de sportbond naar Nederland zijn gehaald.

Accommodatiedichtheid

De verhouding tussen het aantal accommodaties en het aantal inwoners van een bepaald topografisch gebied.

Anticipergebied

Gebied in Nederland dat in de nabije toekomst met bevolkingsdaling te maken krijgt. De verwachting is dat hier het aantal inwoners tot 2040 met 4 procent daalt.

Bevolkingsdichtheid

De verhouding tussen het aantal inwoners en de oppervlakte van een bepaald topografisch gebied.

Buitenweggetje

Weg die vooral door landbouwverkeer en bestemmingsverkeer wordt gebruikt en goed geschikt is voor medegebruik door fietsers en wandelaars, maar die niet fietsen of wandelen als hoofdgebruik heeft.

Capaciteit

Aantal sporters dat van een accommodatie gebruik kan maken, tegelijkertijd en/of op jaarbasis. De capaciteit tegelijkertijd wordt beïnvloed door de omvang van een sportaccommodatie, uitgedrukt in aantal velden, vakken, banen, holes, et cetera. De capaciteit op jaarbasis wordt vooral beïnvloed door type velden, banen, et cetera, en wel/geen verlichting, waarbij de capaciteit toeneemt als er op jaarbasis meer kan worden gespeeld. Vergelijk een natuurgrasveld zonder verlichting met een kunstgrasveld met verlichting.

Centrum voor Topsport en Onderwijs (CTO)

Centrum met de beste topsportfaciliteiten, waar trainingsfaciliteiten, huisvesting, onderwijs en (para)medische en andere specialistische begeleiding bij elkaar zijn gebracht. Er zijn in Nederland vier CTO's.

Circuit

Verhard terrein voor snelheidswedstrijden.

Databestand SportAanbod (DSA)

Databestand waarin alle sportaccommodaties in Nederland zijn geregistreerd.

Diversiteit

Mate waarin een sportaccommodatie mogelijkheid biedt tot beoefening van één sportdiscipline of van meerdere sportdisciplines.

Duurzaamheid

Ontwikkeling die aansluit op de behoeften van het heden zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen.

FieldLab

Locatie waar sporters en hun trainers, bedrijven en overheden samenwerken in een sport specifieke praktijksituatie, gericht op innovatie en productontwikkeling ten gunste van prestatieverbetering en/of nieuwe bronnen van ondernemerschap.

Gemerkte sport- en speelplek

Openbare sport- en speelplek die zich kenmerkt door een duidelijk herkenbare formule, die bewaakt wordt door een landelijke stichting, zoals Cruyff Courts en Krajicek Playgrounds.

Gezond Schoolplein

Een schoolplein waarop kinderen en jongeren de ruimte krijgen om te bewegen en te spelen in een uitdagende, groene en rookvrije omgeving en die de toekenning 'Gezond Schoolplein' heeft gekregen.

Gymzaal

Binnensportaccommodatie die (primair) ten behoeve van het bewegingsonderwijs is gebouwd, met daarvoor door de rijksoverheid of gemeentelijke overheden beschikbaar gestelde middelen en een vloerafmeting van maximaal 13x22 meter.

InnoSportLab

Zie Fieldlab.

Kernindicator

Indicator die is ontwikkeld om een bepaald aspect van de sport in Nederland in de tijd te kunnen volgen. De kernindicatoren vormen een selectie van ongeveer twintig indicatoren die het met elkaar mogelijk maken de sport in Nederland op hoofdlijnen te volgen.

Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving

Indicator die beschrijft hoe de publieke ruimte in de woonomgeving scoort op de mogelijkheden voor bewegen.

Kernindicator Sportaccommodaties

Indicator die de accommodatiedichtheid per 10.000 inwoners beschrijft, waarbij in de berekening van de indicator rekening is gehouden met verschillen in capaciteit en diversiteit van de sportaccommodaties.

Krimpgebied

Gebied in Nederland dat kampt met bevolkingsdaling. In krimpgebieden daalt de bevolking met 16 procent tot 2040, zo is de verwachting.

Nabijheidsstatistiek

Het gemiddelde aantal kilometers tot een voorziening, op het niveau van Nederland, landsdelen, provincies, COROP-gebieden, stadsgewesten, grootstedelijke agglomeraties, gemeenten, wijken en buurten.

Nationaal Topsport Centrum (NTC)

Centrum waar het bedrijven van topsport van één bepaalde sport centraal staat, gecombineerd met studeren en wonen. Om een locatie om te dopen tot NTC, moet aan strenge eisen worden voldaan op het gebied van organisatie, accommodaties, onderwijs, wonen en medische en maatschappelijke faciliteiten.

Niet-gemerkte sport- en speelplek

Openbare sport- en speelplek die veelal deel uitmaakt van de inrichting van de openbare ruimte en waarvan geen (goede en landelijke) registratie bestaat, zoals skateparken, verharde tennisbanen en speeltuinen.

Normafstand bewegingsonderwijs

De maximaal gewenste afstand tussen een school en de zaalsportaccommodatie waarvan voor het door de school te verzorgen bewegingsonderwijs gebruik wordt gemaakt. Meestal is de normafstand voor het basisonderwijs 1 kilometer en voor het voortgezet onderwijs 2 kilometer.

Nulmeting

Een inventarisatie van de huidige of startsituatie (bijvoorbeeld bij een nieuwe beleidsperiode of inzet van een bepaalde interventie), waarbij de resultaten dienen als ijkpunt om bij een 1-meting en eventuele vervolgmetingen veranderingen sinds de nulmeting te kunnen vastleggen.

Openzwemwater

Zwemwaterlocatie in open water die door de provincie is aangewezen en gecontroleerd als locatie waar veilig en gezond gezwommen kan worden.

Randstad

De Randstad is een aaneenschakeling van steden in het westen van Nederland, rondom het Groene Hart. De Randstad bestaat uit vier grote steden, namelijk Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht en vele middelgrote en kleine steden die samen een agglomeratie vormen.

Richtlijn voor Sportdeelname Onderzoek (RSO)

Afspraken om sportdeelname op een uniforme wijze te definiëren en te meten en de data op een uniforme wijze te presenteren, zodat vergelijking tussen metingen mogelijk wordt (zie www.sportdeelname.nl/methodieken/rso/). Belangrijk kenmerk van de RSO is dat sport wordt gemeten door enerzijds mensen te vragen op een toonlijst aan te kruisen of ze het afgelopen jaar een of meer van de gepresenteerde activiteiten hebben gedaan en anderzijds te vragen naar de frequentie van die activiteiten.

RSO-sporter

Iemand die in de afgelopen twaalf maanden ten minste twaalf keer heeft gesport, gemeten conform de Richtlijn voor Sportdeelname Onderzoek (RSO).

Schoolplein14

Een schoolplein waarop leerlingen structureel meer worden uitgedaagd om tijdens en na schooltijd te spelen en te sporten. Op het schoolplein worden lijnen en kleurvakken aangebracht zoals een goal op de muur, een speelcirkel of een stukje atletiekbaan. Een Schoolplein14 wordt samen met de Johan Cruyff Foundation gerealiseerd.

Speelbos

Een speeltuin van Staatsbosbeheer met natuurlijke speeltoestellen midden in de natuur.

Speelvijver

Een zwemvijver van Staatsbosbeheer midden in de natuur.

Sportaccommodatie

Accommodatie die is ingericht en wordt gebruikt voor sportbeoefening, waarbij in de regel de inrichting voldoet aan de eisen van een bepaalde sportbond en sportbeoefening toegankelijk en mogelijk is op basis van een lidmaatschap of na betaling voor toegang.

Sporthal

Binnensportaccommodatie waarin ruimte wordt geboden om zowel trainings- als competitievormen af te werken voor de volgende sporten: badminton, basketbal, boksen, judo/karate, korfbal, tafeltennis, tennis, volleybal, zaalhandbal, zaalhockey en zaalvoetbal, alsmede trainingsvormen voor klimsport en sporten zonder belijning (zoals gymnastiek en turnen). Sporthallen worden in de regel overdag gebruikt voor bewegingsonderwijs, kennen minimaal drie vakken (oftewel de capaciteit van drie gymzalen) en hebben in de regel als afmeting 44 of 48 bij 28 meter.

Sportspecifieke hal

Een sporthalachtige binnensportaccommodatie die is ingericht voor de beoefening van één type sport, zoals een turnhal of een tennishal.

Sportzaal

Binnensportaccommodatie die ruimte biedt voor training en competitie in de sporten badminton, basketbal, boksen, judo/karate, klimsport, korfbal (jongste jeugd), tafeltennis en volleybal alsmede trainingsvormen voor klimsport en sporten zonder belijning (zoals gymnastiek en turnen). Sportzalen worden in de regel overdag gebruikt voor bewegingsonderwijs en hebben als afmeting 22 bij 28 meter, oftewel een capaciteit van twee gymzalen.

Stedelijkheid

Een maatstaf voor de concentratie van menselijke activiteiten gebaseerd op de gemiddelde omgevingsadressendichtheid (oad). Hierbij zijn vijf categorieën onderscheiden: - zeer sterk stedelijk: gemiddelde oad van 2.500 of meer adressen per km²; - sterk stedelijk: gemiddelde oad van 1.500 tot 2.500 adressen per km²; - matig stedelijk: gemiddelde oad van 1.000 tot 1.500 adressen per km²; - weinig stedelijk: gemiddelde oad van 500 tot 1.000 adressen per km²; - niet-stedelijk: gemiddelde oad van minder dan 500 adressen per km².

Statusscore

Statusscores geven aan hoe de sociale status van een wijk is, in vergelijking met andere wijken in Nederland. Met de sociale status bedoelen we hier niet het aanzien of de populariteit van een wijk. De sociale status van een wijk is afgeleid van een aantal kenmerken van de mensen die er wonen: hun opleiding, inkomen en positie op de arbeidsmarkt.

Topsport Talentschool (TT)

School waar sporttalenten de mogelijkheid krijgen een diploma op het voor hen hoogst haalbare niveau te halen en waar bij de inrichting van het onderwijs rekening wordt gehouden met de trainings- en wedstrijdschema's van de talenten.

Toegankelijkheid

Eigenschap van de omgeving die het mogelijk maakt dat mensen ergens datgene kunnen doen wat ze volgens de bestemming zouden moeten kunnen doen, zodat iedereen zelfstandig en op een gelijkwaardige manier gebruik kan maken van gebouwen, voorzieningen, producten, diensten en informatie. Er kan een onderscheid worden gemaakt in sociale en fysieke toegankelijkheid.

Veldsportaccommodatie

Buitensportaccommodatie met minimaal één sportveld waar een of meer van de volgende sporten kunnen worden beoefend: cricket, veldhandbal, veldhockey, honkbal, kaatsen, veldkorfbal, rugby, softbal of voetbal.

Verzorgingsgebied

Het gebied waarbinnen de sporters van een accommodatie gezocht moeten worden.

VSG-regio

Een regio met gemeenten op basis van een beleidsmatige indeling, die door de Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) wordt gehanteerd en die aansluit op allerlei vormen van regionaal beleid.

Zaalsportaccommodatie

Binnensportaccommodatie die wordt benut voor de beoefening van meerdere zaalsporten en voor het geven van bewegingsonderwijs of lichamelijke opvoeding. Gebruikt als verzamelnaam voor gymzalen, sportzalen en sporthallen.

Bijlage 2

Indeling VSG-regio's

Kaart indeling VSG-regio's.

Aantal inwoners, landoppervlakte en bevolkingsdichtheid per VSG-regio in 2015.

VSG-regio	Aantal inwoners	Landoppervlakte (km ²)	Bevolkingsdichtheid (inwoners/km ²)
Amsterdam	1.008.677	282	3.576
Drenthe	488.576	2.636	185
Flevoland	401.791	1.414	284
Fryslân	646.257	3.325	194
Gelderland-Midden	670.984	1.178	570
Gelderland-Noord en -Oost	812.262	2.766	294
Gelderland-Zuid	543.332	1.024	531
Gooi en Vechtstreek	255.304	228	1.118
Groningen	583.942	2.325	251
Haaglanden	1.062.056	401	2.648
Hart van Brabant	439.701	607	725
Hollands-Midden	774.565	812	954
Hollands Noorden	646.961	1.420	456
IJsselland	514.676	1.834	281
Kennemerland	531.576	418	1.273
Limburg-Noord	280.552	833	337
Midden-Limburg	235.351	665	354
Noordoost-Brabant	602.531	1.275	473
Rotterdam-Rijnmond	1.278.525	857	1.491
Twente	625.976	1.489	421
Utrecht	1.254.765	1.351	929
West-Brabant	693.996	1.593	436
Zaanstreek en Waterland	328.218	347	946
Zeeland	380.726	1.784	213
Zuid-Holland-Zuid	484.865	736	660
Zuid-Limburg	602.038	651	926
Zuidoost-Brabant	752.523	1.440	523
Nederland	16.900.726	33686,3	501,7

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2015, bewerking: Mulier Instituut (MI).

Bijlage 3

Draagvlakcijfers sporthallen

VSG-regio	Aantal inwoners	Aantal sporthallen	Aantal inwoners per sporthal
Amsterdam	1.008.677	55	18.340
Drenthe	488.576	66	7.403
Flevoland	401.791	30	13.393
Fryslân	646.257	90	7.181
Gelderland-Midden	670.984	70	9.585
Gelderland-Noord en -Oost	812.262	109	7.452
Gelderland-Zuid	543.332	52	10.449
Gooi en Vechtstreek	255.304	24	10.638
Groningen	583.942	80	7.299
Haaglanden	1.062.056	93	11.420
Hart van Brabant	439.701	46	9.559
Hollands-Midden	774.565	76	10.192
Hollands Noorden	646.961	93	6.957
IJsselland	514.676	64	8.042
Kennemerland	531.576	44	12.081
Limburg-Noord	280.552	34	8.252
Midden-Limburg	235.351	40	5.884
Noordoost-Brabant	602.531	69	8.732
Rotterdam-Rijnmond	1.278.525	133	9.613
Twente	625.976	77	8.130
Utrecht	1.254.765	127	9.880
West-Brabant	693.996	64	10.844
Zaanstreek en Waterland	328.218	39	8.416
Zeeland	380.726	40	9.518
Zuid-Holland-Zuid	484.865	58	8.360
Zuid-Limburg	602.038	63	9.556
Zuidoost-Brabant	752.523	105	7.167
Nederland	16.900.726	1.841	9.180

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Bijlage 4

Technische verantwoording afstandsanalyses

In hoofdstuk 3 zijn voor fitness, golf, hockey, korfbal, tennis, voetbal, zaalsport en zwemmen ruimtelijke afstandsanalyses uitgevoerd. Voor de uitvoering van deze analyses zijn zes bronnen gebruikt:

- dataset Vierkanten 100 meter (CBS, 2014);
- wijk- en buurtkaart 2015 (CBS, 2015);
- postcode-4-gebieden (ESRI, 2015);
- statusscores postcodegebieden (SCP, 2014);
- wegenbestand gebaseerd op TOP10NL-bestand (Kadaster, 2015);
- sportaccommodatielocaties (DSA, 2015).

In de dataset 'Vierkanten 100 meter' is Nederland opgedeeld in vierkanten van 100 bij 100 meter. Per vierkant is bekend hoeveel mensen er wonen. Met behulp van GIS-software is gekeken in welke VSG-regio, gemeente, wijk en postcode-4-gebied de vierkanten liggen. Vervolgens is voor elk vierkant de afstand berekend naar de dichtstbijzijnde sportaccommodatie. Hierbij is niet gerekend met hemelsbrede afstanden, maar met afstanden over de weg. Alle inwoners binnen het vierkant krijgen dezelfde afstand toegekend. De afstanden gepresenteerd in tabellen en figuren zijn populatiegewogen. Dit houdt in dat bij bijvoorbeeld de berekening van de gemiddelde afstanden van de VSG-regio's vierkanten met meer inwoners zwaarder meetellen dan vierkanten met minder inwoners. Dit is ook het geval bij de indeling op basis van gemeentegrootte, gemeentestedelijkheid, wijkstedelijkheid en sociale status.

In hoofdstuk 7 is voor alle KNLTB-leden de afstand van zijn of haar woning naar de accommodatie waar zijn of haar vereniging speelt berekend. De KNLTB heeft hiertoe geanonimiseerde gegevens van haar leden beschikbaar gesteld. Van leden is de postcode van de woning en de vereniging waarvan hij of zij lid is bekend. Met behulp van GIS-software zijn de afstanden vervolgens over de weg berekend.

Bijlage 5

Gemiddelde afstanden tot dichtstbijzijnde type sportaccommodatie per VSG-regio (in km)

VSG-regio	Fitness	Golf	Hockey	Korfbal	Sporthal	Tennis	Voetbal	Zwemmen
Amsterdam	0,8	4,5	2,9	2,5	1,2	1,7	1,8	1,8
Drenthe	2,3	6,7	6,7	5,1	2,1	2,0	1,6	2,8
Flevoland	1,5	6,3	5,1	4,6	2,0	1,8	2,3	2,4
Fryslân	2,7	10,9	10,0	4,9	2,7	1,7	1,6	3,0
Gelderland-Midden	1,2	6,2	3,9	3,8	1,6	1,7	1,7	2,3
Gelderland-Noord en -Oost	1,7	7,3	5,5	4,5	1,7	1,9	1,6	2,3
Gelderland-Zuid	1,9	8,1	4,2	4,1	2,1	1,6	1,4	3,1
Gooi en Vechtstreek	1,1	4,0	3,0	2,9	1,4	1,6	1,9	2,1
Groningen	2,1	8,2	5,4	5,4	1,8	1,8	1,5	2,4
Haaglanden	0,9	4,2	2,8	2,2	1,1	1,4	1,5	1,6
Hart van Brabant	1,3	6,1	2,6	5,3	1,3	1,5	1,8	2,3
Hollands-Midden	1,3	4,7	3,1	3,1	1,4	1,3	1,5	2,0
Hollands Noorden	1,8	6,2	5,8	8,1	1,5	1,5	1,4	2,3
IJsselland	1,8	10,0	5,0	5,1	1,8	1,8	1,7	2,4
Kennemerland	0,9	5,2	2,4	2,4	1,3	1,3	1,4	2,0
Limburg-Noord	1,9	5,9	4,8	4,2	1,8	1,5	1,5	3,1
Midden-Limburg	1,9	7,0	7,2	6,8	1,8	1,4	1,4	3,0
Noordoost-Brabant	1,6	5,5	3,6	3,6	1,7	1,5	1,5	3,2
Rotterdam-Rijnmond	1,0	5,6	3,4	2,9	1,2	1,5	1,7	1,9
Twente	1,5	5,3	4,8	4,8	1,5	1,6	1,4	2,4
Utrecht	1,2	6,4	3,0	3,0	1,3	1,5	1,6	2,2
West-Brabant	1,7	6,9	4,4	5,7	1,8	1,5	1,5	2,3
Zaanstreek en Waterland	1,1	5,2	5,6	3,0	1,3	1,6	1,6	2,3
Zeeland	3,2	8,1	8,4	6,7	3,3	1,5	1,5	3,5
Zuid-Holland-Zuid	1,8	7,5	4,9	3,1	1,5	1,8	1,8	2,3
Zuid-Limburg	1,2	6,3	4,6	7,0	1,6	1,4	1,1	2,0
Zuidoost-Brabant	1,4	4,7	3,4	2,9	1,4	1,4	1,6	2,4
Nederland	1,5	6,3	4,4	4,1	1,6	1,6	1,6	2,3

Bron: Databestand SportAanbod (DSA), 2015.

Bijlage 6

Indeling en kenmerken van COROP-gebieden

Kaart indeling COROP-gebieden.

Kaartvervaardiging: Mulier Instituut, 2016.

Aantal inwoners, landoppervlakte en bevolkingsdichtheid per COROP-gebied.

COROP-gebied	Aantal inwoners	Landoppervlakte (km ²)	Bevolkingsdichtheid (inwoners/km ²)
Oost-Groningen	148.583	825,5	180,0
Delfzijl en omgeving	47.111	268,0	175,8
Overig Groningen	388.027	1.231,7	315,0
Noord-Friesland	324.077	1.539,7	210,5
Zuidwest-Friesland	135.313	807,0	167,7
Zuidoost-Friesland	186.650	977,0	191,1
Noord-Drenthe	189.597	1.042,4	181,9
Zuidoost-Drenthe	168.336	905,6	185,9
Zuidwest-Drenthe	130.696	686,3	190,4
Noord-Overijssel	364.300	1.417,3	257,0
Zuidwest-Overijssel	153.455	416,3	368,6
Twente	626.525	1.488,8	420,8
Veluwe	672.027	1.828,8	367,5
Achterhoek	399.260	1.545,3	258,4
Arnhem/Nijmegen	725.759	897,8	808,4
Zuidwest-Gelderland	238.305	695,4	342,7
Utrecht	1.273.613	1.380,3	922,7
Kop van Noord-Holland	372.606	1.082,5	344,2
Alkmaar en omgeving	241.621	288,4	837,7
IJmond	195.029	159,0	1.226,5
Agglomeratie Haarlem	229.572	129,4	1.774,1
Zaanstreek	168.130	112,5	1.495,0
Groot-Amsterdam	1.329.572	693,5	1.917,1
Het Gooi en Vechtstreek	248.324	197,0	1.260,5
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	418.023	276,5	1.511,9
Agglomeratie 's Gravenhage	845.425	252,4	3.350,1
Delft en Westland	224.867	151,4	1.484,9
Oost-Zuid-Holland	320.758	474,9	675,5
Groot-Rijnmond	1.412.322	1.193,0	1.183,8
Zuidoost-Zuid-Holland	400.908	465,5	861,3
Zeeuwsch-Vlaanderen	105.668	731,5	144,5
Overig Zeeland	275.584	1.051,4	262,1
West-Noord-Brabant	625.319	1.218,1	513,4
Midden-Noord-Brabant	469.184	898,5	522,2

COROP-gebied	Aantal inwoners	Landoppervlakte (km²)	Bevolkingsdichtheid (inwoners/km²)
Noordoost-Noord-Brabant	647.631	1.353,0	478,7
Zuidoost-Noord-Brabant	756.615	1.438,7	525,9
Noord-Limburg	279.971	832,4	336,3
Midden-Limburg	235.429	664,9	354,1
Zuid-Limburg	600.860	650,2	924,1
Flevoland	404.06	1.412,5	286,1
Nederland	16.979.120	33.680	504,1

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2016.

Bijlage 7

Score kernindicator Sportaccommodaties per gemeente

Gemeente	Score	Gemeente	Score
Aa en Hunze	33,7	Bergeijk	35,1
Aalburg	21,7	Bergen (L)	33,5
Aalsmeer	17,7	Bergen (NH)	25,3
Aalten	30,1	Bergen op Zoom	17,6
Achtkarspelen	38,6	Berkelland	31,3
Alblasserdam	17,6	Boekel	29,6
Albrandswaard	15,9	Borger-Odoorn	32,2
Alkmaar	18,9	Bernheze	25,6
Almelo	17,4	Best	26,1
Almere	13,9	Beuningen	23,3
Alphen-Chaam	24,6	Beverwijk	21,2
Alphen aan den Rijn	22,0	Binnenmaas	27,9
Ameland	86,4	Bladel	37,2
Amersfoort	19,6	Blaricum	29,0
Amstelveen	22,0	Bloemendaal	27,9
Amsterdam	13,2	Bodegraven-Reeuwijk	19,3
Apeldoorn	20,1	Borne	25,0
Appingedam	22,5	Borsele	25,7
Arnhem	17,5	Boxmeer	32,5
Assen	17,0	Boxtel	25,1
Asten	24,2	Breda	15,8
Baarle-Nassau	42,4	Brielle	26,1
Baarn	18,8	Bronckhorst	30,2
Barendrecht	19,1	Brummen	17,6
Barneveld	22,3	Brunssum	19,5
Bedum	27,8	Bunnik	32,7
Beek	27,8	Bunschoten	23,2
Beemster	27,0	Buren	26,0
Beesel	26,6	Bussum	13,7
Bellingwedde	33,9	Capelle aan den IJssel	15,6

Gemeente	Score	Gemeente	Score
Castricum	26,5	Eersel	45,8
Coevorden	38,6	Eijsden-Margraten	30,4
Cranendonck	31,2	Eindhoven	18,5
Cromstrijen	21,1	Elburg	16,2
Cuijk	25,2	Emmen	26,9
Culemborg	19,2	Enkhuizen	18,5
Dalfsen	24,6	Enschede	22,6
Dantumadiel	23,6	Epe	20,8
De Bilt	25,6	Ermelo	22,9
De Friese Meren	30,9	Etten-Leur	20,5
De Marne	53,2	Ferwerderadiel	36,6
De Ronde Venen	25,4	Franekeradeel	26,1
De Wolden	31,7	Geertruidenberg	20,4
Delft	22,5	Geldermalsen	21,3
Delfzijl	33,1	Geldrop-Mierlo	20,1
Den Bosch	22,1	Gemert-Bakel	30,8
Den Haag	13,4	Gennep	24,9
Den Helder	26,2	Giessenlanden	26,3
Deurne	28,6	Gilze en Rijen	30,7
Deventer	21,5	Goeree-Overflakkee	23,6
Diemen	14,6	Goes	21,3
Dinkelland	27,0	Goirle	26,5
Doesburg	25,5	Gorinchem	21,2
Doetinchem	34,0	Gouda	22,6
Dongen	18,9	Grave	25,7
Dongeradeel	28,8	Groesbeek	28,3
Dordrecht	17,6	Groningen	20,4
Drechterland	27,5	Grootevast	38,8
Drimmelen	22,5	Gulpen-Wittern	41,4
Dronten	26,8	Haaksbergen	32,9
Druuten	21,3	Haaren	15,5
Duiven	18,8	Haarlem	20,1
Echt-Susteren	27,5	Haarlemmerliede en Spaarnwoude	37,7
Edam-Volendam	21,7	Haarlemmermeer	18,9
Ede	17,6	Halderberge	22
Eemnes	27,3	Hardenberg	28,2
Eemsmond	34,2	Harderwijk	19,7

Gemeente	Score	Gemeente	Score
Hardinxveld-Giessendam	15,2	Kerkrade	17,8
Haren	31,7	Koggenland	24,5
Harlingen	20,9	Kollumerland en Nieuwkruisland	28,0
Hatterum	23,7	Korendijk	22,3
Heemskerk	14,3	Krimpen aan den IJssel	15,9
Heemstede	20,8	Krimpenerwaard	23,8
Heerde	22,7	Laarbeek	29,2
Heerenveen	32,3	Landerd	21,6
Heerhugowaard	19,8	Landgraaf	27,0
Heerlen	23,4	Landsmeer	38,8
Heeze-Leende	33,0	Langedijk	27,5
Heiloo	22,2	Lansingerland	20,6
Hellendoorn	25,3	Laren	42,4
Hellevoetsluis	16,2	Leek	33,9
Helmond	15,7	Leerdam	17,0
Hendrik-Ido-Ambacht	15,4	Leeuwarden	21,5
Hengelo	19,4	Leeuwarderadeel	23,5
Het Bildt	41,5	Leiden	17,6
Heumen	28,7	Leiderdorp	20,9
Heusden	21,1	Leidschendam-Voorburg	17,7
Hillegom	15,2	Lelystad	17,9
Hilvarenbeek	49,2	Leudal	30,1
Hilversum	24,0	Leusden	23,1
Hof van Twente	28,9	Lingewaal	24,4
Hollands Kroon	28,8	Lingewaard	17,9
Hoogeveen	22,4	Lisse	20,4
Hoogezand-Sappemeer	25,0	Littenseradiel	34,0
Hoorn	19,1	Lochem	29,2
Horst aan de Maas	35,5	Loon op Zand	24,0
Houten	20,8	Lopik	24,1
Huizen	17,4	Loppersum	39,4
Hulst	26,3	Losser	20,5
IJsselstein	19,1	Maasdriel	26,0
Kaag en Braassem	24,0	Maasgouw	25,2
Kampen	16,5	Maassluis	18,0
Kapelle	33,5	Maastricht	19,2
Katwijk	13,2	Marum	49,5

Gemeente	Score	Gemeente	Score
Medemblik	28,2	Oldenzaal	22,7
Meerssen	26,8	Olst-Wijhe	21,3
Menameradiel	24,2	Ommen	34,6
Menterwolde	36,9	Onderbanken	24,2
Meppel	24,7	Oost Gelre	32,8
Middelburg	26,5	Oosterhout	19,9
Midden-Delfland	28,3	Ooststellingwerf	34,4
Midden-Drenthe	25,2	Oostzaan	21,8
Mill en Sint Hubert	36,0	Opmeer	44,2
Moerdijk	27,4	Opsterland	34,8
Molenwaard	23,1	Oss	21,3
Montferland	27,3	Oud-Beijerland	20,3
Montfoort	30,0	Oude IJsselstreek	32,6
Mook en Middelaar	37,4	Ouder-Amstel	30,9
Muiden	35,2	Oudewater	25,2
Naarden	19,2	Overbetuwe	17,3
Neder-Betuwe	15,0	Papendrecht	16,8
Nederweert	32,2	Peel en Maas	30,4
Neerijnen	29,1	Pekela	24,5
Nieuwegein	15,8	Pijnacker-Nootdorp	22,5
Nieuwkoop	26,2	Purmerend	15,5
Nijkerk	19,6	Putten	16,8
Nijmegen	16,1	Raalte	30,6
Nissewaard	17,0	Reimerswaal	20,4
Noord-Beveland	48,4	Renkum	19,4
Noordenveld	27,0	Renswoude	40,2
Noordoostpolder	24,5	Reusel-De Mierden	32,9
Noordwijk	28,1	Rheden	20,4
Noordwijkerhout	24,9	Rhenen	14,5
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	20,8	Ridderkerk	16,8
Nunspeet	23,6	Rijnwaarden	30,2
Nuth	28,4	Rijssen-Holtén	20,9
Oegstgeest	17,4	Rijswijk	21,2
Oirschot	32,1	Roerdalen	30,4
Oisterwijk	28,0	Roermond	15,6
Oldambt	32,3	Roosendaal	23,0
Oldebroek	20,4	Rotterdam	16,7

Gemeente	Score	Gemeente	Score
Rozendaal	39,8	Tilburg	13,7
Rucphen	18,9	Tubbergen	34,5
Schagen	35,3	Twenterand	23,9
Scherpenzeel	23,1	Tynaarlo	28,9
Schiedam	18,0	Tytsjerksteradiel	26,6
Schiermonnikoog	64,8	Uden	25,1
Schijndel	22,1	Uitgeest	18,8
Schinnen	24,6	Uithoorn	20,2
Schouwen-Duiveland	35,8	Urk	15,2
Simpelveld	17,5	Utrecht	15,6
Sint Anthonis	41,3	Utrechtse Heuvelrug	29,3
Sint-Michielsgestel	28,5	Vaals	25,8
Sint-Oedenrode	28,4	Valkenburg aan de Geul	24,1
Sittard-Geleen	26,5	Valkenswaard	33,7
Sliedrecht	13,3	Veendam	26,7
Slochteren	37,2	Veenendaal	15,8
Sluis	32,4	Veere	34,2
Smallingerland	25,3	Veghel	28,9
Soest	17,4	Veldhoven	23,5
Someren	35,3	Velsen	20,2
Son en Breugel	31,2	Venlo	24,7
Stadskanaal	28,5	Venray	23,6
Staphorst	14,6	Vianen	18,8
Stede Broec	22,8	Vlaardingen	16,6
Steenbergen	17,8	Vlagtwedde	32,7
Steenwijkerland	25,0	Vlieland	126,9
Stein	25,5	Vlissingen	21,4
Stichtse Vecht	18,0	Voerendaal	21,8
Strijen	24,1	Voorschoten	18,3
Súdwest-Fryslân	24,0	Voorst	36,4
Ten Boer	41,6	Vught	29,0
Terneuzen	24,7	Waalre	16,0
Terschelling	39,4	Waalwijk	20,8
Texel	42,7	Waddinxveen	24,9
Teylingen	21,9	Wageningen	22,0
Tholen	18,1	Wassenaar	32,6
Tiel	20,2	Waterland	22,7

Gemeente	Score	Gemeente	Score
Weert	28,4	Woudrichem	25,7
Weesp	15,3	Zaanstad	17,2
Werkendam	20,0	Zaltbommel	21,6
West Maas en Waal	27,5	Zandvoort	24,0
Westerveld	34,6	Zederik	24,1
Westervoort	17,3	Zeevang	33,3
Westland	24,1	Zeewolde	26,9
Weststellingwerf	33,3	Zeist	23,4
Westvoorne	20,6	Zevenaar	20,1
Wierden	20,5	Zoetermeer	17,7
Wijchen	22,7	Zoeterwoude	28,3
Wijdmeren	25,9	Zuidhorn	23,5
Wijk bij Duurstede	21,1	Zuidplas	21,8
Winsum	36,3	Zundert	19,7
Winterswijk	28,6	Zutphen	17,1
Woensdrecht	23,6	Zwartewaterland	18,5
Woerden	23,1	Zwijndrecht	16,9
Wormerland	31,1	Zwolle	26,6
Woudenberg	18,4		
Nederland	21,6		

Bijlage 8

Klasse-indeling en scores kernindicator Bewegriendelijke Omgeving

Klasse-indeling per deelindicator.*

	Klasse					
	0	1	2	3	4	5
1: (Publieke) sportvoorzieningen						
Voorzieningen-niveau	0 (0)	0,01-18,86 (79)	18,86-22,43 (79)	22,43-25,79 (79)	25,79-30,86 (78)	30,86-126,93 (78)
2: Sport- en speelplekken						
Gemerkte sport- en speelplekken	0 (307)	0,01-0,18 (17)	0,18-0,26 (17)	0,26-0,33 (17)	0,33-0,41 (17)	0,41-0,96 (18)
Niet-gemerkte sport- en speelplekken	0 (54)	0,01-0,82 (68)	0,82-1,40 (68)	1,40-2,66 (68)	2,66-4,23 (67)	4,23-28,24 (68)
Schoolpleinen	0 (275)	0,01-0,19 (24)	0,19-0,25 (24)	0,25-0,34 (23)	0,34-0,55 (24)	0,55-3,23 (23)
Natuurlijke omgeving	0 (127)	0,01-0,29 (54)	0,29-0,51 (53)	0,51-0,85 (53)	0,85-1,53 (53)	1,53-21,6 (53)
3: Sport-, speel- en beweegruimte						
Parken en plantsoenen	0 (13)	0,01-6,35 (76)	6,35-10,93 (76)	10,93-15,37 (76)	15,37-22,54 (76)	22,54-87,34 (76)
Water geschikt voor recreatief (mede) gebruik	0 (52)	0,01-1,22 (69)	1,22-2,20 (68)	2,20-4,34 (68)	4,34-9,91 (68)	9,91-199 (68)
Volkstuinen	0 (18)	0,01-0,60 (75)	0,60-1,02 (75)	1,02-1,41 (75)	1,41-2,21 (75)	2,21-28,29 (75)

	Klasse					
	0	1	2	3	4	5
4: Routes (paden)						
Fietspaden	0 (0)	0,01-13,70 (79)	13,70-17,93 (78)	17,93-24,47 (79)	24,47-33,65 (79)	33,65-338,21 (78)
Wandelpaden	0 (0)	0,01-6,97 (79)	6,97-9,67 (79)	9,67-14,01 (79)	14,01-22,66 (78)	22,66-472,68 (78)
Buitenweggetjes	0 (0)	0,01-19,60 (79)	19,60-46,16 (79)	46,16-90,82 (79)	90,82-154,72 (78)	154,72- 959,36 (78)
5: Buitengebied						
Bos	0 (0)	0,01-35,98 (79)	35,98-94,97 (79)	94,97-224,53 (79)	224,53- 601,12 (78)	601,12- 11.634,66 (78)
Heide	0 (195)	0,01-1,74 (39)	1,74-8,74 (40)	8,74-34,60 (40)	34,60-139,78 (40)	139,78- 5.049,79 (39)
Zand/strand	0 (72)	0,01-0,16 (64)	0,16-0,58 (65)	0,58-1,52 (64)	1,52-9,25 (64)	9,25- 24.562,25 (64)
6: Nabijheid voorzieningen						
Commerciële voorzieningen	0 (0)	3,41-13,21 (77)	2,69-3,41 (78)	2,06-2,69 (80)	1,44-2,06 (76)	0,01-1,44 (82)
Publieke voorzieningen	0 (0)	3,00-9,58 (79)	2,34-3,00 (80)	1,71-2,34 (77)	1,34-1,71 (80)	0,01-1,34 (77)
Openbaar vervoer	0 (0)	5,44-25,74 (79)	3,43-5,44 (78)	1,96-3,43 (79)	1,32-1,96 (79)	0,01-1,32 (78)

* Tussen haakjes het aantal gemeenten in de betreffende klasse.

Score kernindicator en deelindicatoren Bewegvriendelijke Omgeving per gemeente.

Gemeente	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Aa en Hunze	3,47	5,00	1,50	3,33	5,00	5,00	1,00
Aalburg	1,67	2,00	2,00	1,67	1,67	1,33	1,33
Aalsmeer	1,58	1,00	1,50	2,33	1,33	0,67	2,67
Aalten	2,74	4,00	1,75	2,67	3,33	2,33	2,33
Achtkarspelen	2,18	5,00	0,75	2,00	2,67	1,33	1,33
Alblasserdam	1,69	1,00	0,50	3,33	1,00	1,00	3,33
Albrandswaard	1,83	1,00	1,00	2,00	2,33	1,33	3,33
Alkmaar	1,97	1,00	1,50	3,67	1,00	0,33	4,33
Almelo	2,72	1,00	4,00	3,67	1,67	1,67	4,33
Almere	2,69	1,00	2,50	4,00	2,00	2,33	4,33
Alphen-Chaam	2,96	3,00	1,75	2,67	5,00	4,33	1,00
Alphen aan den Rijn	2,40	2,00	1,75	4,33	1,67	0,67	4,00
Ameland	3,36	5,00	2,50	2,00	5,00	4,67	1,00
Amersfoort	2,18	2,00	1,75	2,00	1,00	1,67	4,67
Amstelveen	2,35	2,00	1,75	3,67	2,00	0,67	4,00
Amsterdam	2,44	1,00	3,00	4,00	1,00	1,00	4,67
Apeldoorn	3,03	2,00	1,50	2,33	4,00	4,67	3,67
Appingedam	1,92	3,00	0,50	2,33	2,00	0,33	3,33
Arnhem	2,90	1,00	2,75	3,67	2,33	2,67	5,00
Assen	2,74	1,00	1,75	4,00	2,67	3,00	4,00
Asten	2,97	3,00	1,50	4,00	3,33	4,00	2,00
Baarle-Nassau	2,78	5,00	-	2,33	4,67	3,67	1,00
Baarn	2,96	1,00	1,75	3,00	3,67	3,67	4,67
Barendrecht	1,94	2,00	1,00	3,00	1,67	0,67	3,33
Barneveld	2,53	2,00	0,50	2,00	3,33	5,00	2,33
Bedum	2,61	4,00	3,00	2,00	3,33	1,00	2,33
Beek	2,08	4,00	0,50	1,67	1,67	0,67	4,00
Beemster	2,15	4,00	1,25	2,00	3,33	0,67	1,67
Beesel	2,33	4,00	-	0,67	2,67	2,67	4,00

Gemeente	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Bellingwedde	3,26	5,00	1,25	3,67	5,00	3,67	1,00
Bergeijk	3,22	5,00	1,00	2,67	5,00	4,33	1,33
Bergen (L)	3,46	5,00	1,75	2,67	5,00	5,00	1,33
Bergen (NH)	3,25	3,00	2,50	2,67	4,33	4,33	2,67
Bergen op Zoom	2,74	1,00	1,75	3,33	2,33	3,33	4,67
Berkelland	3,35	5,00	1,75	3,33	4,67	3,00	2,33
Bernheze	2,47	3,00	0,50	2,00	3,67	3,00	2,67
Best	3,26	4,00	1,25	3,67	3,00	3,33	4,33
Beuningen	2,60	3,00	1,25	4,33	1,67	2,33	3,00
Beverwijk	2,49	2,00	2,25	2,67	1,00	2,00	5,00
Binnenmaas	2,32	4,00	2,25	3,00	1,67	1,00	2,00
Bladel	3,36	5,00	1,50	3,00	4,67	4,33	1,67
Blaricum	3,24	4,00	2,75	1,67	3,67	3,67	3,67
Bloemendaal	3,44	4,00	3,00	2,33	4,00	3,00	4,33
Bodegraven-Reeuwijk	2,04	2,00	1,25	2,67	2,00	1,00	3,33
Boekel	2,43	4,00	2,25	1,00	3,67	1,67	2,00
Borger-Odoorn	3,56	5,00	3,00	2,67	5,00	4,67	1,00
Borne	2,13	3,00	0,75	2,00	1,67	1,00	4,33
Borsele	2,36	3,00	0,50	3,33	4,00	2,00	1,33
Boxmeer	2,96	5,00	0,75	2,33	3,67	3,00	3,00
Boxtel	3,14	3,00	2,50	3,00	3,00	3,33	4,00
Breda	2,17	1,00	1,00	2,67	1,33	2,33	4,67
Brielle	2,99	4,00	2,25	4,33	3,00	1,67	2,67
Bronckhorst	3,00	4,00	2,00	2,00	5,00	3,33	1,67
Brummen	2,22	1,00	1,00	2,67	3,67	2,67	2,33
Brunssum	2,57	2,00	1,75	2,67	1,67	3,33	4,00
Bunnik	2,94	5,00	1,00	3,67	3,33	1,00	3,67
Bunschoten	1,58	3,00	0,50	1,00	1,33	1,00	2,67
Buren	2,71	4,00	1,25	3,33	3,67	2,33	1,67
Bussum	1,49	1,00	0,25	0,67	1,00	1,00	5,00
Capelle aan den IJssel	1,92	1,00	1,50	3,67	1,33	0,33	3,67

Gemeente	Kernindicator Bewegingsvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Castricum	3,21	4,00	1,25	4,00	3,00	3,00	4,00
Coevorden	4,04	5,00	3,25	4,67	5,00	4,33	2,00
Cranendonck	3,22	5,00	-	1,67	4,67	5,00	3,00
Cromstrijen	2,00	2,00	1,00	3,00	1,67	2,33	2,00
Cuijk	2,56	3,00	1,00	3,33	3,00	2,00	3,00
Culemborg	2,39	2,00	2,00	4,00	1,67	0,67	4,00
Dalfsen	2,44	3,00	1,00	1,33	4,33	3,33	1,67
Dantumadiel	2,32	3,00	2,25	2,33	2,67	1,67	2,00
De Bilt	2,90	3,00	1,75	3,00	3,00	3,00	3,67
De Friese Meren	3,17	4,00	2,00	4,00	4,67	3,33	1,00
De Marne	3,43	5,00	2,25	3,33	5,00	4,00	1,00
De Ronde Venen	2,65	3,00	3,25	3,67	2,33	1,00	2,67
De Wolden	2,97	5,00	0,50	2,00	5,00	4,00	1,33
Delft	2,81	3,00	2,50	4,33	1,33	0,67	5,00
Delfzijl	3,38	5,00	2,25	4,67	4,00	2,33	2,00
Den Bosch	2,90	2,00	3,75	4,00	1,33	2,00	4,33
Den Haag	2,43	1,00	3,25	2,33	1,00	2,33	4,67
Den Helder	3,13	4,00	1,75	4,33	2,33	2,00	4,33
Deurne	2,81	4,00	0,50	1,33	4,00	4,33	2,67
Deventer	2,60	2,00	2,25	2,67	2,67	2,00	4,00
Diemen	2,47	1,00	3,50	3,00	2,00	0,67	4,67
Dinkelland	2,81	4,00	1,50	1,67	4,67	3,33	1,67
Doesburg	2,26	3,00	1,25	4,00	1,33	1,33	2,67
Doetinchem	2,60	5,00	0,25	2,33	2,33	1,33	4,33
Dongen	1,44	2,00	-	1,67	1,33	1,33	2,33
Dongeradeel	2,79	4,00	1,75	4,00	3,67	2,33	1,00
Dordrecht	2,74	1,00	3,75	4,00	1,33	1,33	5,00
Drechterland	1,93	4,00	1,25	1,33	1,67	1,00	2,33
Drimmelen	2,50	3,00	2,00	2,67	3,00	2,33	2,00
Dronten	3,63	4,00	2,75	4,67	5,00	3,33	2,00
Druuten	2,24	2,00	0,75	3,67	2,00	2,67	2,33

Gemeente	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Duiven	2,08	1,00	1,50	3,00	2,00	0,67	4,33
Echt-Susteren	2,90	4,00	0,75	2,00	4,33	2,67	3,67
Edam-Volendam	2,07	2,00	2,75	2,67	1,00	0,67	3,33
Ede	3,06	1,00	2,00	2,33	4,33	5,00	3,67
Eemnes	2,62	4,00	0,75	3,00	2,33	2,33	3,33
Eemsmond	2,54	5,00	0,25	1,33	4,00	2,67	2,00
Eersel	3,36	5,00	1,50	3,00	5,00	4,00	1,67
Eijsden-Margraten	2,71	4,00	1,25	3,00	3,33	2,33	2,33
Eindhoven	2,32	1,00	2,25	3,33	1,33	1,33	4,67
Elburg	2,42	1,00	0,50	2,33	3,67	5,00	2,00
Emmen	3,40	4,00	1,75	4,67	3,67	3,67	2,67
Enkhuizen	2,07	1,00	1,75	3,00	1,33	1,67	3,67
Enschede	3,08	3,00	3,50	3,33	1,67	2,33	4,67
Epe	2,71	2,00	1,25	2,00	5,00	4,00	2,00
Ermelo	3,19	3,00	1,50	1,33	5,00	4,67	3,67
Etten-Leur	2,26	2,00	1,25	2,33	2,00	1,67	4,33
Ferwerderadiel	2,13	5,00	0,75	1,67	3,67	0,67	1,00
Franekeradeel	2,24	4,00	0,75	2,33	3,67	0,67	2,00
Geertruidenberg	2,00	2,00	-	4,33	2,33	1,00	2,33
Geldermalsen	1,99	2,00	1,25	2,33	2,00	1,67	2,67
Geldrop-Mierlo	2,88	2,00	2,25	3,33	2,67	2,33	4,67
Gemert-Bakel	3,10	4,00	1,25	2,33	4,67	4,33	2,00
Gennep	2,69	3,00	1,50	2,00	3,67	3,67	2,33
Giessenlanden	2,43	4,00	1,25	3,33	3,00	0,67	2,33
Gilze en Rijen	2,93	4,00	1,25	2,33	4,00	3,00	3,00
Goeree-Overflakkee	2,54	3,00	1,25	3,33	3,67	3,00	1,00
Goes	2,99	2,00	2,25	4,33	3,33	2,00	4,00
Goirle	2,71	4,00	0,25	2,00	2,33	3,67	4,00
Gorinchem	2,50	2,00	2,00	3,67	1,00	1,33	5,00
Gouda	2,17	3,00	1,00	2,33	1,00	0,67	5,00
Grave	2,65	3,00	1,25	3,33	3,67	2,33	2,33

Gemeente	Kernindicator Bewegriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Groesbeek	2,93	4,00	1,25	1,67	4,00	3,67	3,00
Groningen	2,24	2,00	1,75	3,33	1,00	0,67	4,67
Groote gast	2,89	5,00	2,00	2,67	4,00	2,33	1,33
Gulpen-Wittem	2,43	5,00	0,25	1,00	4,33	2,00	2,00
Haaksbergen	3,32	5,00	1,25	2,00	4,67	3,67	3,33
Haaren	2,28	1,00	1,00	1,00	4,67	3,67	2,33
Haarlem	2,50	2,00	3,00	3,33	1,00	0,67	5,00
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	3,10	5,00	2,25	1,67	4,33	2,00	3,33
Haarlemmermeer	2,44	2,00	2,00	4,00	2,33	0,67	3,67
Halderberge	1,71	2,00	0,25	1,67	2,00	1,33	3,00
Hardenberg	3,21	4,00	2,25	3,00	4,00	3,67	2,33
Harderwijk	2,90	2,00	2,75	1,67	2,67	4,00	4,33
Hardinxveld-Giessendam	1,72	1,00	1,00	2,00	1,33	1,33	3,67
Haren	3,64	5,00	2,50	3,67	4,00	2,33	4,33
Harlingen	1,60	2,00	0,25	0,67	1,67	1,33	3,67
Hattem	2,74	3,00	0,75	2,67	3,67	3,00	3,33
Heemskerk	2,56	1,00	1,00	4,33	1,67	2,67	4,67
Heemstede	2,13	2,00	0,75	2,67	1,67	0,67	5,00
Heerde	3,21	3,00	1,25	2,67	5,00	4,67	2,67
Heerenveen	3,58	5,00	2,50	4,00	3,67	3,33	3,00
Heerhugowaard	2,42	2,00	1,50	3,67	1,67	1,00	4,67
Heerlen	2,74	3,00	1,75	3,00	2,00	2,33	4,33
Heeze-Leende	3,92	5,00	3,50	2,33	5,00	4,67	3,00
Heiloo	2,44	2,00	2,00	3,33	2,33	0,67	4,33
Hellendoorn	3,25	3,00	1,50	2,33	4,33	4,33	4,00
Hellevoetsluis	2,17	1,00	1,00	4,00	1,33	2,33	3,33
Helmond	2,51	1,00	2,75	2,33	1,67	2,67	4,67
Hendrik-Ido-Ambacht	1,35	1,00	0,75	1,00	1,00	0,33	4,00
Hengelo	2,35	2,00	1,75	2,33	1,33	2,00	4,67

Gemeente	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Het Bildt	1,94	5,00	-	1,33	3,67	0,67	1,00
Heumen	3,11	4,00	1,00	2,33	4,00	3,67	3,67
Heusden	3,07	2,00	2,75	4,33	2,67	4,33	2,33
Hillegom	1,57	1,00	0,75	2,33	1,00	0,33	4,00
Hilvarenbeek	3,64	5,00	3,50	2,33	5,00	4,33	1,67
Hilversum	2,72	3,00	1,00	1,33	2,67	3,33	5,00
Hof van Twente	3,25	4,00	1,50	2,33	4,67	4,00	3,00
Hollands Kroon	2,75	4,00	1,50	4,00	3,67	2,00	1,33
Hoogeveen	2,99	2,00	2,25	3,33	3,67	3,33	3,33
Hoogezand-Sappemeer	2,75	3,00	2,50	3,00	2,33	1,67	4,00
Hoorn	2,35	2,00	2,75	2,33	1,33	0,67	5,00
Horst aan de Maas	3,38	5,00	1,25	2,67	4,33	4,33	2,67
Houten	2,25	2,00	1,50	3,00	1,33	1,33	4,33
Huizen	2,44	1,00	2,00	2,33	2,33	3,33	3,67
Hulst	2,63	4,00	0,75	3,67	4,00	2,00	1,33
IJsselstein	1,83	2,00	2,00	2,00	1,00	0,33	3,67
Kaag en Braassem	2,14	3,00	2,50	3,33	1,67	0,33	2,00
Kampen	2,31	1,00	1,50	3,67	2,67	1,00	4,00
Kapelle	2,69	5,00	1,50	2,33	3,33	0,67	3,33
Katwijk	1,94	1,00	1,00	2,67	1,00	2,00	4,00
Kerkrade	2,06	1,00	2,00	2,33	1,67	0,67	4,67
Koggenland	2,33	3,00	1,00	3,67	2,33	1,33	2,67
Kollumerland en Nieuwkruisland	2,49	4,00	1,25	2,67	4,33	1,00	1,67
Korendijk	2,74	2,00	2,75	3,33	4,33	3,00	1,00
Krimpen aan den IJssel	1,76	1,00	1,25	3,33	1,00	0,67	3,33
Krimpenerwaard	2,53	3,00	1,50	3,00	2,67	1,67	3,33
Laarbeek	2,69	4,00	0,50	3,00	3,67	2,00	3,00
Landerd	2,78	2,00	2,00	1,67	4,67	4,33	2,00
Landgraaf	2,64	4,00	0,50	3,00	2,33	1,67	4,33

Gemeente	Kernindicator Bewegingsvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Landsmeer	3,36	5,00	2,50	4,33	3,67	1,33	3,33
Langedijk	2,89	4,00	3,00	4,00	1,67	1,33	3,33
Lansingerland	2,18	2,00	1,75	3,00	2,33	0,67	3,33
Laren	3,25	5,00	0,50	1,33	3,67	4,67	4,33
Leek	2,35	5,00	1,75	2,33	3,00	1,00	1,00
Leerdam	1,86	1,00	1,50	2,67	1,33	0,67	4,00
Leeuwarden	2,46	2,00	1,75	3,33	2,33	1,33	4,00
Leeuwarderdeel	2,15	3,00	1,25	2,67	3,33	0,67	2,00
Leiden	2,00	1,00	2,00	2,33	1,00	0,67	5,00
Leiderdorp	1,99	2,00	0,25	3,33	1,33	0,67	4,33
Leidschendam-Voorburg	2,38	1,00	2,25	3,67	1,33	1,00	5,00
Lelystad	2,81	1,00	1,50	5,00	4,00	2,33	3,00
Leudal	3,00	4,00	2,00	2,00	4,67	3,33	2,00
Leusden	3,15	3,00	1,25	2,33	4,00	4,67	3,67
Lingewaal	2,94	3,00	2,00	3,67	3,67	3,00	2,33
Lingewaard	1,83	1,00	2,00	1,67	2,00	1,67	2,67
Lisse	1,96	2,00	1,75	2,33	1,33	1,00	3,33
Littenseradiel	2,32	5,00	1,25	1,33	4,33	0,33	1,67
Lochem	3,01	4,00	1,75	1,67	5,00	3,33	2,33
Loon op Zand	3,01	3,00	1,75	3,00	3,67	4,33	2,33
Lopik	1,83	3,00	-	2,33	2,67	2,00	1,00
Loppersum	2,36	5,00	0,50	1,67	4,33	1,00	1,67
Losser	2,81	2,00	0,50	2,67	4,33	4,00	3,33
Maasdriel	2,75	4,00	3,50	2,67	2,33	2,33	1,67
Maasgouw	2,96	3,00	1,75	3,33	3,67	3,67	2,33
Maassluis	1,65	1,00	1,25	1,67	1,00	0,33	4,67
Maastricht	2,24	2,00	0,75	4,00	1,33	0,67	4,67
Marum	2,50	5,00	2,00	0,67	4,67	1,67	1,00
Medemblik	2,58	4,00	1,50	3,67	3,00	1,67	1,67
Meerssen	2,32	4,00	0,25	2,00	3,00	1,00	3,67
Menameradiel	2,07	3,00	0,75	2,67	3,67	0,67	1,67

Gemeente	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Menterwolde	3,04	5,00	1,25	3,33	3,67	2,67	2,33
Meppel	2,35	3,00	0,75	3,00	2,33	1,00	4,00
Middelburg	2,61	4,00	2,00	3,33	1,33	1,00	4,00
Midden-Delfland	3,24	4,00	2,75	3,33	3,67	1,33	4,33
Midden-Drenthe	3,11	3,00	2,00	2,67	5,00	4,67	1,33
Mill en Sint Hubert	2,88	5,00	1,25	0,33	5,00	4,33	1,33
Moerdijk	2,75	4,00	1,50	4,00	3,33	2,33	1,33
Molenwaard	2,33	3,00	1,00	3,33	3,33	1,67	1,67
Montferland	3,13	4,00	2,75	2,33	3,67	3,00	3,00
Montfoort	1,99	4,00	0,25	1,67	2,33	0,67	3,00
Mook en Middelaar	3,56	5,00	1,00	3,33	4,00	4,33	3,67
Muiden	3,15	5,00	1,25	3,67	4,00	2,33	2,67
Naarden	3,14	2,00	1,50	4,67	3,67	2,33	4,67
Neder-Betuwe	1,76	1,00	1,25	1,00	2,00	2,33	3,00
Nederweert	2,69	5,00	0,50	0,33	3,67	4,00	2,67
Neerijnen	2,31	4,00	0,50	1,67	3,33	3,00	1,33
Nieuwegein	2,04	1,00	1,25	4,00	1,33	0,67	4,00
Nieuwkoop	1,97	4,00	1,50	1,00	2,33	1,00	2,00
Nijkerk	2,44	2,00	1,00	2,67	2,67	2,67	3,67
Nijmegen	2,07	1,00	1,75	2,00	1,00	1,67	5,00
Nissewaard	2,31	1,00	1,50	4,33	2,00	0,67	4,33
Noord-Beveland	2,96	5,00	1,75	2,67	4,33	3,00	1,00
Noordenveld	3,08	4,00	1,50	2,67	5,00	4,33	1,00
Noordoostpolder	2,99	3,00	1,25	5,00	4,67	2,67	1,33
Noordwijk	2,74	4,00	0,75	2,33	3,33	2,67	3,33
Noordwijkerhout	2,53	3,00	1,50	2,33	2,00	3,33	3,00
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	2,72	2,00	2,00	3,67	2,67	2,67	3,33

Gemeente	Kernindicator Beweegvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Nunspeet	3,03	3,00	1,50	1,33	5,00	5,00	2,33
Nuth	2,08	4,00	0,50	1,00	2,67	1,33	3,00
Oegstgeest	2,32	1,00	2,25	4,00	1,33	0,67	4,67
Oirschot	3,18	5,00	0,75	1,00	5,00	5,00	2,33
Oisterwijk	3,47	4,00	1,50	3,33	4,00	3,67	4,33
Oldambt	3,15	5,00	1,25	4,33	4,00	2,33	2,00
Oldebroek	2,60	2,00	1,25	1,00	4,33	4,67	2,33
Oldenzaal	2,65	3,00	1,25	3,33	1,67	2,33	4,33
Olst-Wijhe	2,28	2,00	1,00	1,33	4,67	2,00	2,67
Ommen	3,86	5,00	2,50	3,67	5,00	5,00	2,00
Onderbanken	2,28	3,00	-	1,33	4,00	2,67	2,67
Oost Gelre	2,75	5,00	0,50	2,33	3,33	2,33	3,00
Oosterhout	2,78	2,00	2,00	2,67	3,33	3,33	3,33
Ooststellingwerf	3,64	5,00	2,50	3,33	5,00	5,00	1,00
Oostzaan	2,51	2,00	1,75	2,33	3,33	2,00	3,67
Opmeer	1,89	5,00	-	1,67	2,00	0,33	2,33
Opsterland	3,24	5,00	1,75	2,33	5,00	4,33	1,00
Oss	2,83	2,00	2,00	3,67	2,33	3,00	4,00
Oud-Beijerland	1,94	2,00	2,00	3,67	1,67	0,33	2,00
Oude IJsselstreek	2,68	5,00	0,75	3,00	3,00	2,00	2,33
Ouder-Amstel	3,42	4,00	3,50	4,67	3,33	1,33	3,67
Oudewater	1,89	3,00	1,00	2,33	2,67	0,33	2,00
Overbetuwe	2,17	1,00	2,00	2,67	2,00	2,00	3,33
Papendrecht	1,67	1,00	1,00	2,33	1,67	0,33	3,67
Peel en Maas	2,86	4,00	1,50	1,67	4,00	3,33	2,67
Pekela	2,47	3,00	2,50	3,33	2,33	1,33	2,33
Pijnacker-Nootdorp	2,17	3,00	2,00	1,67	1,67	1,00	3,67
Purmerend	2,19	1,00	2,50	3,00	1,00	0,67	5,00
Putten	2,76	1,00	2,25	2,00	4,67	4,00	2,67
Raalte	3,17	4,00	2,00	3,00	4,00	3,00	3,00
Reimerswaal	2,17	2,00	1,00	2,67	3,33	2,00	2,00

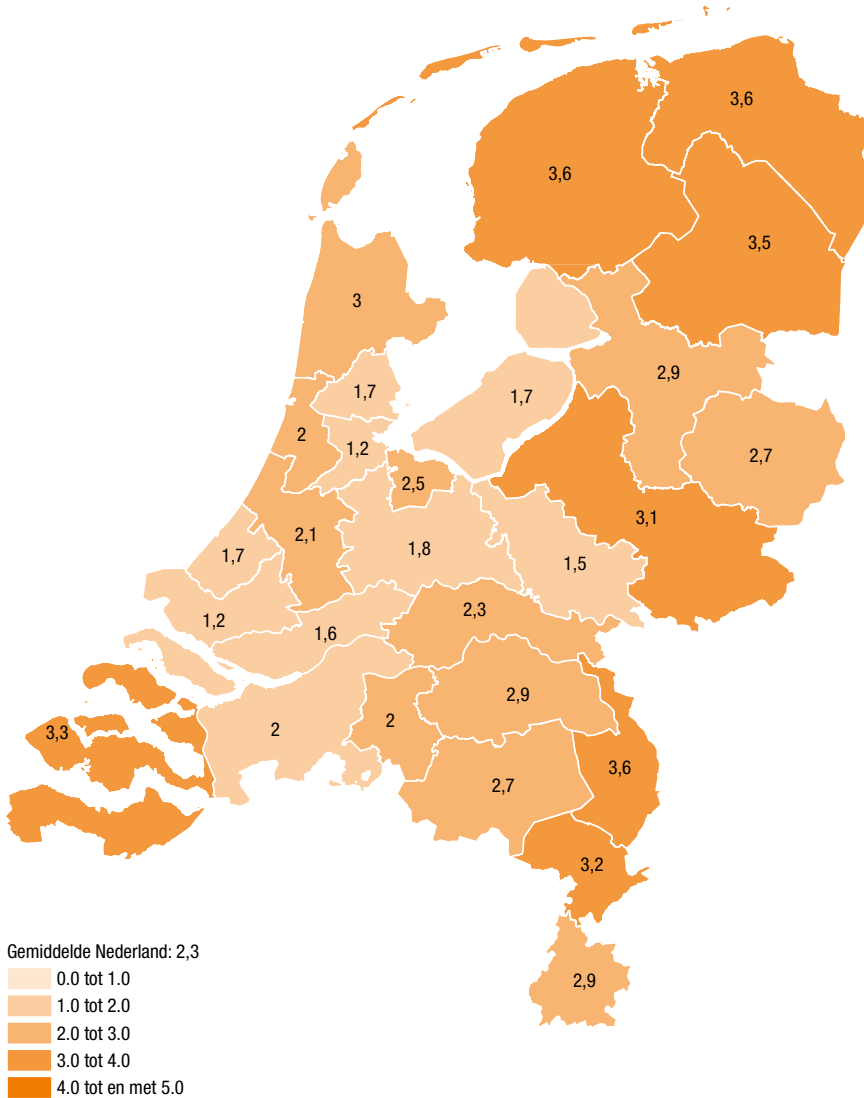
Gemeente	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Renkum	2,75	2,00	1,50	1,67	3,67	4,00	3,67
Renswoude	2,78	5,00	-	3,00	4,33	2,00	2,33
Reusel-De Mierden	3,24	5,00	0,75	3,00	5,00	4,67	1,00
Rheden	3,15	2,00	1,25	3,33	3,33	4,67	4,33
Rhemen	2,29	1,00	0,75	1,00	4,33	3,00	3,67
Ridderkerk	2,28	1,00	2,00	4,33	1,67	0,67	4,00
Rijnwaarden	2,75	4,00	2,50	3,67	2,33	2,67	1,33
Rijssen-Holten	2,61	2,00	1,00	1,67	3,67	3,33	4,00
Rijswijk	2,74	2,00	2,75	4,67	1,67	0,33	5,00
Roerdalen	3,03	4,00	1,50	2,00	4,67	4,00	2,00
Roermond	2,67	1,00	2,00	4,00	2,33	2,00	4,67
Roosendaal	2,46	3,00	1,75	2,00	1,67	2,33	4,00
Rotterdam	2,43	1,00	2,25	4,00	1,00	1,67	4,67
Rozendaal	3,67	5,00	-	3,00	5,00	5,00	4,00
Rucphen	1,92	2,00	0,50	0,33	3,33	3,00	2,33
Schagen	3,29	5,00	2,75	3,00	3,00	3,33	2,67
Scherpenzeel	1,82	3,00	1,25	1,33	1,67	1,67	2,00
Schiedam	2,31	1,00	2,50	4,33	1,00	0,33	4,67
Schiermonnikoog	2,65	5,00	1,25	0,33	5,00	3,33	1,00
Schijndel	1,89	2,00	1,00	2,00	2,00	1,33	3,00
Schinnen	2,35	3,00	0,75	2,00	3,67	1,00	3,67
Schouwen-Duiveland	3,61	5,00	3,00	4,33	5,00	3,33	1,00
Simpelveld	1,39	1,00	1,00	0,67	2,33	0,67	2,67
Sint-Michielsgestel	3,17	4,00	4,00	3,00	2,67	2,00	3,33
Sint-Oedenrode	2,58	4,00	1,50	2,00	4,00	2,00	2,00
Sint Anthonis	3,49	5,00	2,25	2,33	5,00	4,67	1,67
Sittard-Geleen	2,56	4,00	1,00	3,33	2,00	0,67	4,33
Sliedrecht	1,56	1,00	-	2,67	1,00	0,33	4,33
Slochteren	2,90	5,00	1,75	2,33	4,67	2,33	1,33
Sluis	3,37	5,00	2,25	4,67	4,67	2,67	1,00
Smallingerland	2,42	3,00	1,50	3,67	2,33	1,33	2,67

Gemeente	Kernindicator Bewegingsvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Soest	2,43	1,00	0,25	1,67	3,00	4,33	4,33
Someren	3,01	5,00	0,75	1,67	5,00	4,00	1,67
Son en Breugel	3,00	5,00	1,00	3,00	3,33	3,33	2,33
Stadskanaal	2,92	4,00	1,50	4,00	3,33	2,33	2,33
Staphorst	2,54	1,00	2,25	1,33	4,33	4,33	2,00
Stede Broec	2,54	3,00	2,25	3,67	2,00	0,67	3,67
Steenbergen	2,01	1,00	0,75	3,33	3,00	2,00	2,00
Steenwijkerland	3,06	3,00	2,00	3,33	4,33	3,67	2,00
Stein	1,99	3,00	0,25	2,33	2,00	0,67	3,67
Stichtse Vecht	2,35	1,00	1,75	4,33	2,33	1,33	3,33
Strijen	2,22	3,00	-	3,33	3,33	2,33	1,33
Súdwest-Fryslân	2,89	3,00	2,00	4,67	3,33	2,00	2,33
Ten Boer	2,06	5,00	-	1,33	4,00	0,67	1,33
Terneuzen	2,47	3,00	1,50	2,67	3,67	2,00	2,00
Terschelling	3,26	5,00	1,25	2,33	5,00	5,00	1,00
Texel	3,51	5,00	1,75	2,67	5,00	4,33	2,33
Teylingen	2,50	2,00	3,00	3,33	1,33	0,67	4,67
Tholen	2,04	1,00	1,25	3,67	3,67	1,67	1,00
Tiel	2,24	2,00	1,75	2,33	1,33	1,33	4,67
Tilburg	2,13	1,00	1,75	2,67	1,00	1,67	4,67
Tubbergen	2,62	5,00	0,75	1,00	4,67	3,33	1,00
Twenterand	2,32	3,00	0,25	2,00	2,67	3,00	3,00
Tynaarlo	3,31	4,00	2,50	3,00	4,67	3,67	2,00
Tytsjerksteradiel	2,86	4,00	1,50	4,33	3,67	2,00	1,67
Uden	2,93	3,00	2,25	3,33	2,67	3,00	3,33
Uitgeest	2,25	1,00	2,50	3,67	1,33	0,67	4,33
Uithoorn	1,56	2,00	1,00	1,67	1,33	0,33	3,00
Urk	1,53	1,00	0,50	2,00	1,33	2,00	2,33
Utrecht	2,33	1,00	3,00	3,00	1,00	1,00	5,00
Utrechtse Heuvelrug	3,08	4,00	0,50	2,33	4,33	4,33	3,00
Vaals	1,88	3,00	1,25	0,67	3,33	1,33	1,67

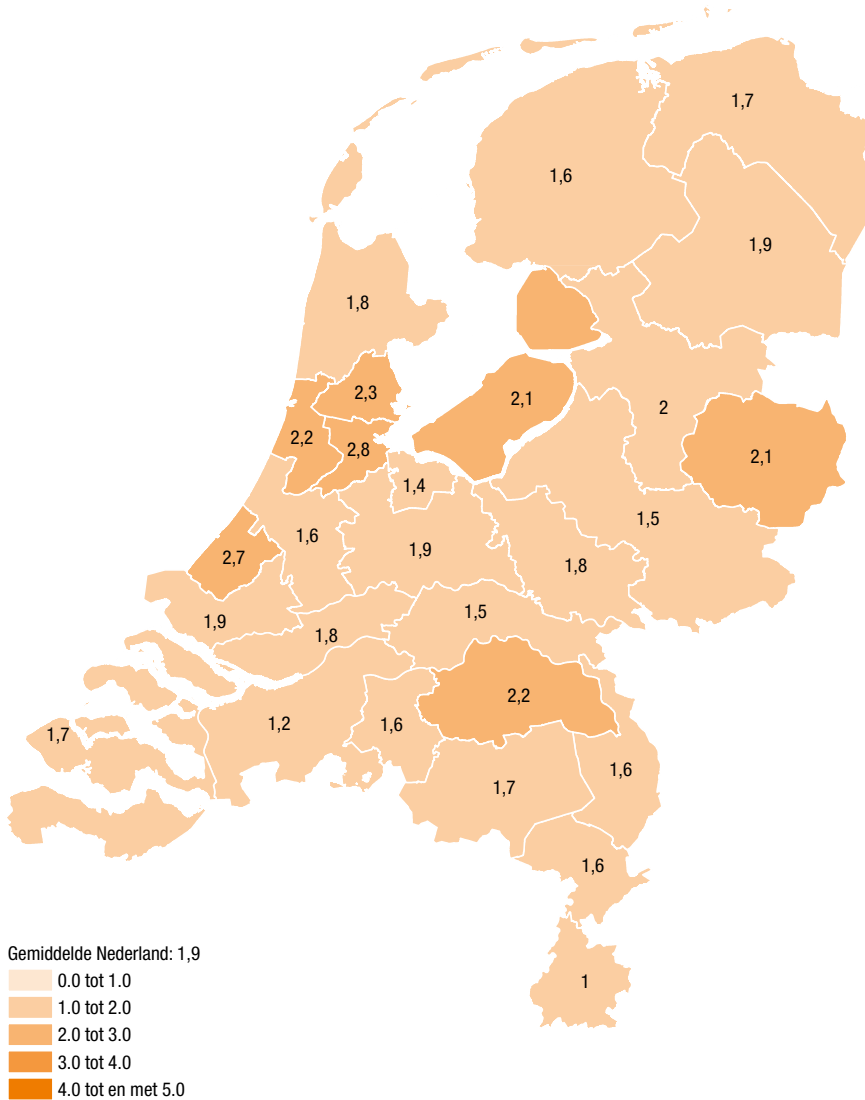
Gemeente	Kernindicator Bewegvriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Valkenburg aan de Geul	2,32	3,00	1,25	1,00	3,33	2,00	3,33
Valkenswaard	3,06	5,00	1,00	3,33	3,33	3,33	2,33
Veendam	2,86	4,00	1,50	5,00	2,33	1,33	3,00
Veenendaal	1,90	1,00	1,75	1,67	1,00	1,00	5,00
Veere	3,42	5,00	2,50	3,67	5,00	3,00	1,33
Veghel	2,21	4,00	0,25	2,00	3,33	1,67	2,00
Veldhoven	2,44	3,00	1,00	2,67	2,33	2,00	3,67
Velsen	3,01	2,00	1,75	5,00	2,67	2,67	4,00
Venlo	3,10	3,00	2,25	2,67	2,67	3,67	4,33
Venray	2,93	3,00	1,25	1,67	4,00	4,33	3,33
Vianen	2,53	1,00	3,50	3,67	2,00	2,33	2,67
Vlaardingen	2,39	1,00	1,00	4,00	2,00	1,33	5,00
Vlagtwedde	3,31	5,00	1,50	3,00	5,00	4,33	1,00
Vlieland	2,99	5,00	1,25	0,33	5,00	5,00	1,33
Viissingen	2,49	2,00	1,25	3,33	1,67	2,00	4,67
Voerendaal	2,01	2,00	0,75	1,67	2,33	1,33	4,00
Voorschoten	2,10	1,00	1,25	3,33	1,67	0,67	4,67
Voorst	3,97	5,00	3,50	4,67	4,33	3,33	3,00
Vught	3,76	4,00	3,25	4,67	3,33	3,00	4,33
Waalre	2,22	1,00	-	2,67	4,00	3,00	2,67
Waalwijk	1,76	2,00	1,25	2,67	1,67	0,33	2,67
Waddinxveen	2,38	3,00	1,25	3,67	2,00	0,33	4,00
Wageningen	2,22	2,00	1,00	2,67	2,00	1,67	4,00
Wassenaar	3,50	5,00	1,00	4,33	3,67	3,33	3,67
Waterland	2,03	3,00	1,50	2,33	3,00	1,33	1,00
Weert	3,31	4,00	1,50	3,00	2,67	4,33	4,33
Weesp	2,04	1,00	1,25	3,67	1,67	0,33	4,33
Werkendam	2,39	2,00	1,00	3,67	3,00	2,67	2,00
West Maas en Waal	2,49	4,00	1,25	2,33	3,00	2,67	1,67
Westerveld	3,53	5,00	2,50	2,67	5,00	5,00	1,00
Westervoort	2,11	1,00	3,00	2,00	1,33	1,00	4,33

Gemeente	Kernindicator Bewegriendelijke Omgeving	Sportvoorzieningen	Speelplekken	Beweegruimte	Routes	Buitengebied	Nabijheid
Westland	2,17	3,00	2,00	1,33	1,33	2,00	3,33
Weststellingwerf	3,04	5,00	1,25	2,67	4,67	3,00	1,67
Westvoorne	2,49	2,00	2,25	1,33	4,33	3,00	2,00
Wierden	2,71	2,00	1,25	2,33	3,67	3,67	3,33
Wijchen	2,86	3,00	0,50	4,33	3,00	3,00	3,33
Wijdmeren	3,25	4,00	3,50	3,67	3,33	2,33	2,67
Wijk bij Duurstede	2,68	2,00	2,75	5,00	2,33	2,00	2,00
Winsum	2,72	5,00	2,00	3,00	3,67	0,67	2,00
Winterswijk	3,53	4,00	1,50	3,33	4,67	3,67	4,00
Woensdrecht	2,61	3,00	-	1,33	4,67	4,67	2,00
Woerden	2,44	3,00	1,00	3,33	2,00	1,33	4,00
Wormerland	2,11	5,00	-	2,33	1,33	0,33	3,67
Woudenberg	2,78	1,00	2,00	3,00	3,67	4,33	2,67
Woudrichem	2,38	3,00	1,25	3,67	2,67	2,33	1,33
Zaanstad	2,31	1,00	2,50	4,00	1,00	0,67	4,67
Zaltbommel	2,35	2,00	1,75	3,33	2,33	2,67	2,00
Zandvoort	3,18	3,00	2,75	2,67	3,67	3,00	4,00
Zederik	1,90	3,00	0,75	1,67	2,33	2,33	1,33
Zeevang	2,39	5,00	2,00	2,67	2,00	1,33	1,33
Zeewolde	3,26	4,00	2,25	4,33	5,00	3,00	1,00
Zeist	2,89	3,00	1,00	3,00	3,00	3,33	4,00
Zevenaar	2,67	2,00	2,00	3,33	2,33	2,00	4,33
Zoetermeer	2,13	1,00	1,75	3,67	1,33	0,67	4,33
Zoeterwoude	2,32	4,00	1,25	2,00	2,67	0,67	3,33
Zuidhorn	2,11	3,00	1,00	2,00	4,00	1,00	1,67
Zuidplas	2,28	2,00	2,00	2,67	2,33	1,00	3,67
Zundert	2,15	2,00	1,25	1,33	4,00	3,33	1,00
Zutphen	2,68	1,00	1,75	4,67	1,67	2,33	4,67
Zwartewaterland	1,68	1,00	0,75	4,00	2,33	0,67	1,33
Zwijndrecht	1,92	1,00	0,50	3,67	1,33	0,33	4,67
Zwolle	3,04	4,00	2,25	4,00	2,00	1,33	4,67
Nederland	2,56	2,31	1,88	3,09	2,33	2,04	3,70

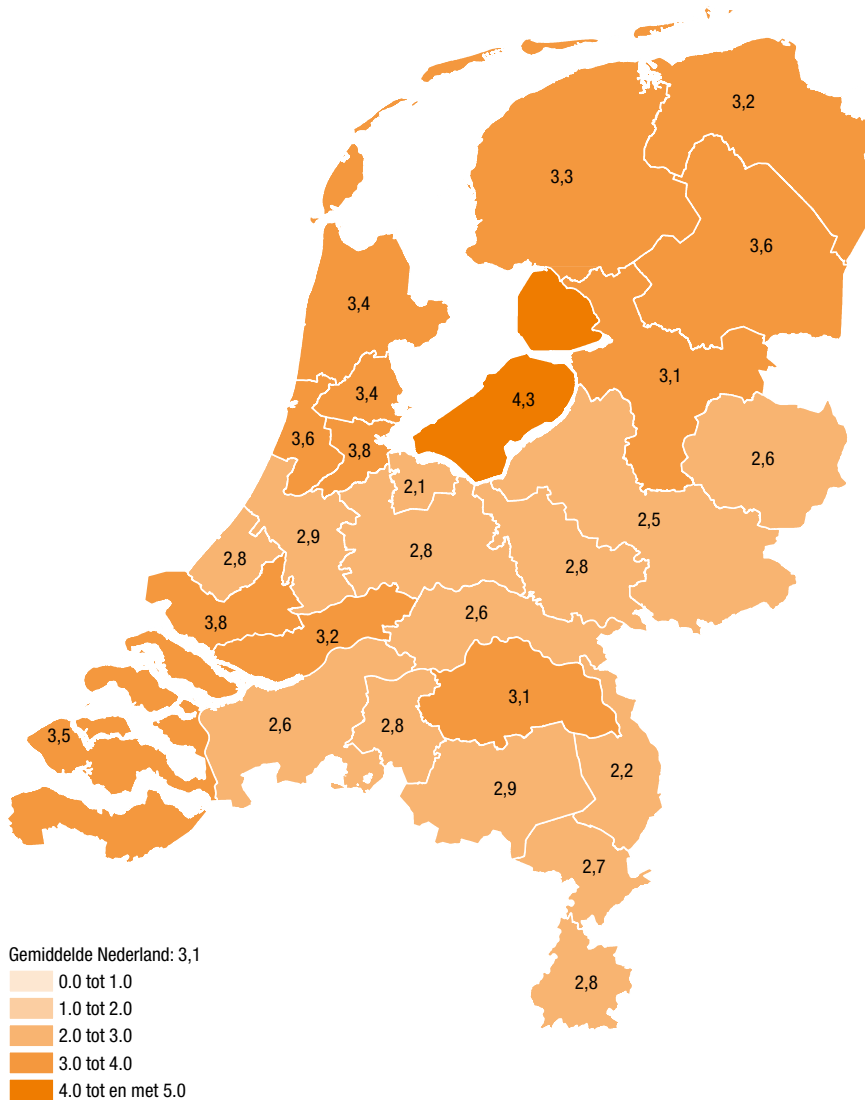
Kaart deelindicator Sportvoorzieningen per VSG-regio.

Kaart deelindicator Speelplekken per VSG-regio.

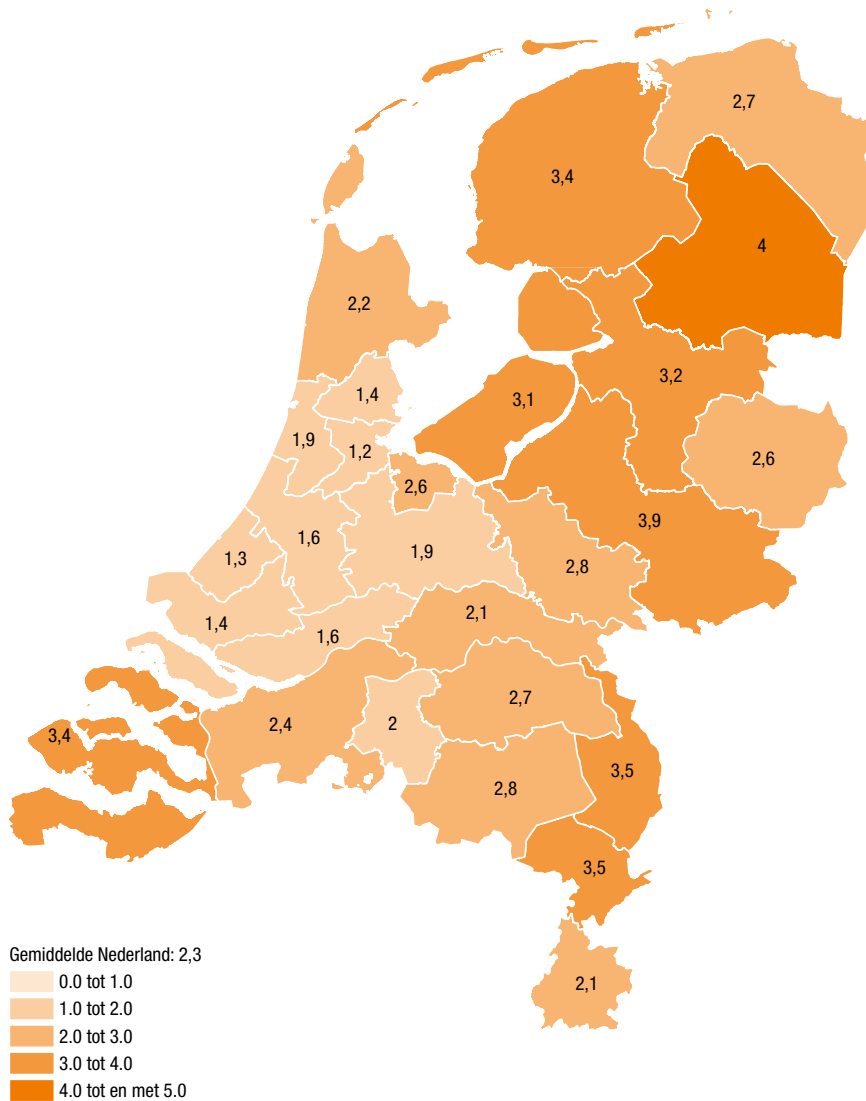

Kaart deelindicator Sport-, beweeg- en speelruimte per VSG-regio.

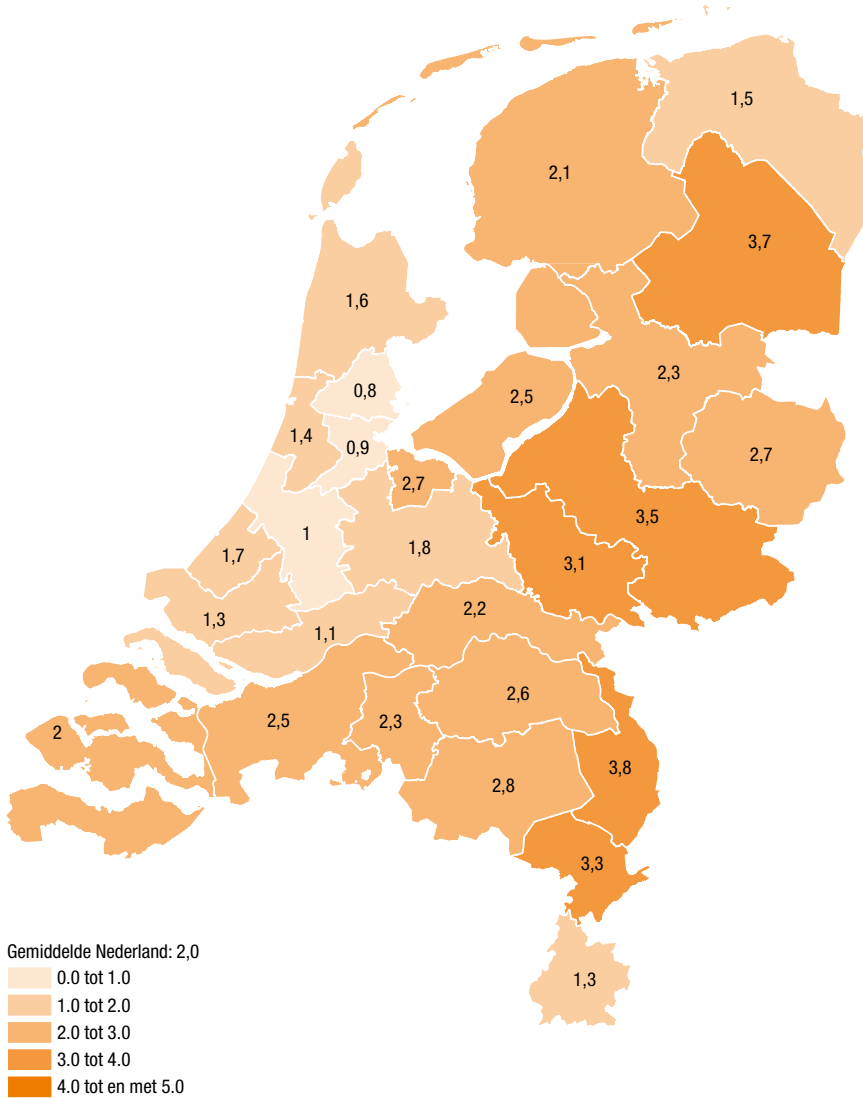

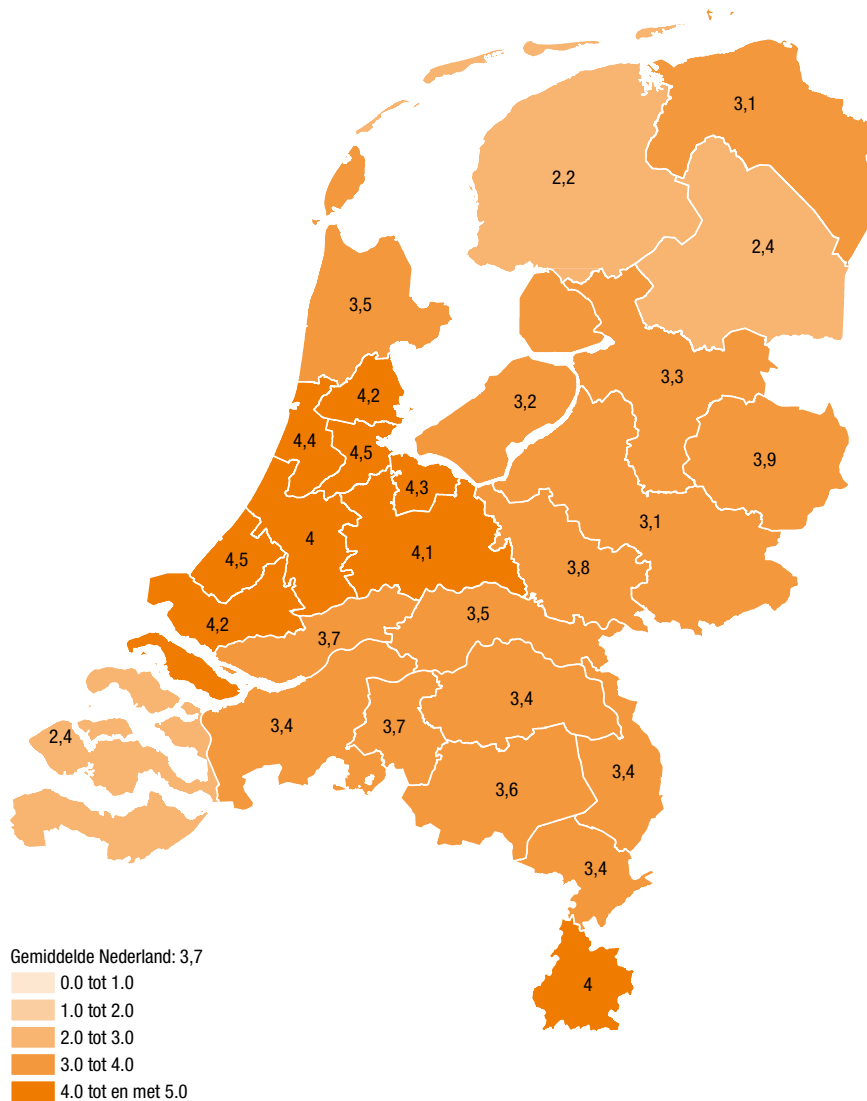
Kaart deelindicator Routes per VSG-regio.

Kaart deelindicator Buitengebied per VSG-regio.

Kaart deelindicator Nabijheid voorzieningen.

Sportaccommodaties in Nederland

Dit vijfde brancherapport Sport biedt zicht op het landschap van sportaccommodaties in Nederland. Hoeveel zijn er? Waar staan ze? Wat zijn de reisafstanden? Wat zijn de verzorgingsgebieden? Hoe zit het met de duurzaamheid, toegankelijkheid en financiering van deze accommodaties? De antwoorden op dit soort vragen kunnen behulpzaam zijn bij de onderbouwing van het sportaccommodatiebeleid en bijdragen aan meer inzicht in de relatie tussen het aanbod van sportvoorzieningen en sportdeelname.

De 89 tabellen, 57 figuren en 51 kaarten in dit brancherapport zijn voor het grootste deel gebaseerd op data van sportaccommodaties die in het Databestand SportAanbod (DSA) zijn geregistreerd. Uit het DSA is voor dit brancherapport een selectie gemaakt van 20.355 sportaccommodaties, waaronder alle zwembaden, sporthallen, fitnesscentra en accommodaties voor de grote buitensporten als voetbal, tennis, hockey, korfbal en golf. Voor deze takken van sport worden naast algemene overzichten ook specifieke data gepresenteerd over zaken als spreiding, reisafstanden en capaciteit.

Dit brancherapport is een initiatief van het Mulier Instituut. Het is ondersteund door het Ministerie van VWS, dat de landelijke ontwikkelingen in de ruimtelijke aspecten van sport wil kunnen volgen met de twee kernindicatoren Sportaccommodaties en Bewegvriendelijke Omgeving. Aan deze kernindicatoren zijn in dit brancherapport twee hoofdstukken gewijd. Daarnaast is steun ontvangen vanuit het NWO-programma 'Sportvoorzieningen en sportdeelname' en is samengewerkt met de Vereniging Sport en Gemeenten (VSG). Veel data worden gepresenteerd op het niveau van gemeenten en VSG-regio's, zodat dit brancherapport ook als Monitor Lokaal Sportbeleid dient.

9 789054 723813 >